

ΨΗΦΙΟΤΟΙΗΘΙΚΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΩΡΑΪΤΟΥ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΣΥΜΦΩΝΩΣ

ΠΡΟΣ ΤΑ ΝΕΩΤΑΤΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

H. M.
283884
— — —
19096

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΩΝ & ΧΑΡΤΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
“ΕΚΔΟΤΙΚΗ”
(Ε. ΚΑΙ Ι. ΜΠΛΑΖΟΥΔΑΚΗ)
1926

*Tà γνήσια ἀντίτυπα φέρουν τὴν ἴδιόχειρον
ὑπογραφὴν τοῦ συγγραφέως,*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ψυχολογία αὕτη περιλαμβάνει τὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τρία ἔτη συναπτὰ ἐδιδάξαμεν εἰς τὸ Διδασκαλεῖον τῆς Μέσους Ἐκπαιδεύσεως. Ἀνάκει γὰρ εἰς τὴν γενικὴν ψυχολογίαν, ἀλλὰ περιέχει καὶ δλίγα παιδαργικὰ πορίσματα, χρήσιμα διὰ τοὺς διδασκάλους. Ταῦτα δῆμως ἔξετέθησαν ἐν συντομίᾳ, ἵνα μὴ ἀλλοιωθῇ ὁ ψυχολογικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἔργου.

Ἐνομίσαμεν χρήσιμον νὰ δημοσιεύσωμεν τὸ ἔργον τοῦτο, ἵνα ἐν πρώτοις παράσχωμεν ἀπαραίτητον βοήθημα εἰς τὸν μετεκπαιδευομένους καθηγητὰς καὶ δεόντερον, ἵνα ἀναπληρώσωμεν μεγάλην ἔλλειψιν ἐγχειριδίου ψυχολογίας γερραμένου συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν τελεταίων ψυχολογικῶν ἐρευνῶν καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν, οἱ ὅποιοι δυστυχῶς ἐλαχίστην ψυχολογικὴν προπαίδειαν κομίζουν ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας.

Διὰ τοῦτο ἐπεδιώξαμεν πᾶσαν δυνατὴν σαφήνειαν καὶ ἀπλότητα ἐν τῇ ἐκθέσει καὶ ἀπεφύγομεν, ὅπου ἡ ἀνάγκη τῆς πλήρους κατανοήσεως τοῦ θέματος δὲν τὸ ἀπήτει, νὰ παρουσιάσωμεν τὰς ἀλληλοσυγκρονούμενας ἰδέας τῶν ψυχολόγων καὶ τὴν παράθεσιν πολλῶν δυομάτων ζένων συγγραφέων, ἵνα βοηθήσωμεν ἐν πρώτοις τὸν Ἑλληνα ἀναγνώστην νὰ ἔχοικειωθῇ τελείως μὲν ὠρισμένας ἀπόφεις, αἱ δοκοῖαι διευκολύνονταν τὴν μετάβασιν εἰς ἄλλας.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. 'Υποκείμενον τῆς Ψυχολογίας.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ἡ ψυχολογία ἦτο **ἐπιστήμη περὶ ψυχῆς**. Κατὰ τὸν δρισμὸν τοῦτον ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας εἶναι ἡ **ψυχή**. Ἐλλ' ὅριζοντες οὕτω τὴν ψυχολογίαν δεχόμεθα ἐκ τῶν προτέρων τὴν ὑπαρξίν οὐσίας τινὸς περὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν πολλαὶ ἀντιρρήσεις μεταξὺ τῶν ψυχολόγων. Θὰ διεπράττομεν οὕτω τὸ αὐτὸ σφάλμα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, οἵτινες δεχόμενοι τὸν δρισμὸν τοῦτον ἡναγκάζοντο εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς ψυχολογίας νὰ περιλάβουν τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, περὶ τῆς ἔδρας καὶ τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν προβλήματα ἀλυτα, ἀναγόμενα εἰς τὴν μεταφυσικήν. Διὰ τοῦτο ἡ ψυχολογία τῶν χρόνων ἐκείνων ὀνομάζεται σήμερον **μεταφυσικὴ ψυχολογία**.

Βραδύτερον ἡ ψυχολογία ἀπεσχίσθη τῆς μεταφυσικῆς καὶ κατέστη αὐτοτελῆς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, ἐξετάζουσα κυρίως καὶ πρωτίστως ὅσα ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἄμεσον (διὰ τῆς συνειδήσεως) καὶ τὴν ἐμμεσον (διὰ τῶν αἰσθήσεων) ἐμπειρίαν, τοιουτοτρόπως δὲ ἀποφεύγει, χωρὶς νὰ ὀπορρίπῃ, τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα.

Διὰ τοῦτο θὰ δρίσωμεν τὴν ψυχολογίαν ὡς **ἐπιστήμην τῶν ψυχικῶν φαινομένων**. Ὡς τοιαῦτα δὲ θεωροῦμεν **τὰ αἰσθήματα, τὰς ἀντιλήψεις, τὰς σκέψεις, τὰς ἐπιθυμίας, τὴν λύπην, τὴν χαράν, τὴν περιέργειαν, τὴν αἰσθησιν, τὴν μνήμην, τὴν προσοχήν, τὴν νόησιν, κλπ.** Τὰ φαινόμενα ταῦτα παρατηρεῖ

ἔκαστος ἀπ' εὐθείας (ἔσωτερικῶς) εἰς τὸν ἔαυτόν του καὶ διὰ τῶν αἰσθήσεών του παρατηρεῖ τὰς ἔξωτερικὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν εἰς ἔαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Εἶναι λοιπὸν ἐμπειρικὰ φαινόμενα γνωστὰ εἰς ἔκαστον ἄτομον.

Ἄλλὰ θὰ εἴπῃ τις Ἰωας, ὅτι διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου ἐγένετο ἀπλῶς μικρὰ μεταβολὴ λέξεως· ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ **ψυχὴ** μετεχειρίσθημεν τὸ ἐπίθετον **ψυχικά**, ἀντὶ τῆς **οὐσίας τὸ φαινόμενον**. Καὶ ἂν θελήσωμεν νὰ ἔξηγήσωμεν τὴν λέξιν ψυχικά, δὲν θὰ ἀναφέρωμεν τὸ οὐσιαστικόν; Ἡ μεταβολὴ ὅμως αὗτη μετέθεσεν ἡμᾶς ἐπὶ ἐντελῶς ἐμπειρικοῦ πεδίου, διότι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι γεγονότα γνωστὰ καὶ ὀρισμένα, ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ εἶναι τι ἐντελῶς ἀδόρατον καὶ ἀσύληπτον. Ἡδυνάμεθα νὰ τὰ δονομάσωμεν καὶ ἐγκεφαλικὰ ἢ νευρικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ κρατοῦμεν τὸν ὅρον, διὰ νὰ δηλώσωμεν, ὅτι δὲν εἶναι ὑλικά, ὅπως εἶναι ὁ ἐγκέφαλος.

Οἱ ὁρισμὸς οὗτος τῆς ψυχολογίας οὐδένα ἐμποδίζει νὰ δεχθῇ, ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι μεταβολαὶ ἢ ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀγνώστου οὐσίας, τῆς ψυχῆς. Ἡ σημερινὴ ψυχολογία δὲν διστάζει νὰ δεχθῇ τὸν ὅρον ψυχικά, ἀν καὶ οὐδὲν γνωρίζει θετικὸν περὶ τῆς ἀγνώστου οὐσίας τῆς ψυχῆς, ἀκολουθοῦσα τὸ παραδειγμα τῶν φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν, αἱ δποῖαι ἔξετάζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀδιαφοροῦσαι περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ πράγματος, τὸ δποῖον λέγεται **φύσις**, καὶ χωρὶς νὰ ἐμποδίζωνται εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν βαθυτέρων αἰτίων ἐκάστου φαινομένου.

“Ἄς ἔξετάσωμεν νῦν τὴν θέσιν τῆς ψυχολογίας σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας διὰ νὰ εὔρωμεν καλύτερον ὁρισμὸν τῆς ψυχολογίας.

Πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι ἔχουν ὑποκείμενον ἔρευνῆς τὸ συνθετώτατον γεγονός, τὸ δποῖον δονομαζομεν μὲ μίαν λέξιν **κόσμος** ἢ **σύμπαν** ἐκάστη ὅμως τούτων πραγματεύεται ἐν μέρος τοῦ κόσμου ἢ μίαν φάσιν αὐτοῦ, ἢ δποία καθορίζεται ἐκ τῆς **ἀπόψεως**, τὴν δποίαν λαμβάνει ὁ ἔρευνητής. Οὕτως, ἐὰν διόσμος ὑποτεθῇ μία σφαίρα, ἀναλόγως τῆς θέσεως, τὴν δποίαν θὰ λάθῃ

δ παρατηρητής, θὰ ἵδη ἐν τμῆμα αὐτῆς, ἔνα δηλαδὴ σφαιρικὸν μόνον τομέα. Ἐὰν ἀποκόψωμεν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον ἐν μικρὸν τμῆμα, π.χ. τὴν προσωπικὴν ἐμπειρίαν, τὴν δποίαν ἀπεκτήσαμεν εἰς τὸ διάστημα μιᾶς ἡμέρας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ κόσμου εἶναι ὑποκείμενον ἐρεύνης πολλῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἡμέρα ἔξεταζομένη ἀπὸ τὴν **ἀστρονομίαν** εἶναι ὁ χρόνος, τὸν δποίον κάμνει ἡ γῆ διὰ νὰ ἐκτελέσῃ μίαν στροφὴν περὶ τὸν ἄξονά της. Ἡ προπαρασκευὴ τῶν τροφῶν τῆς ἡμέρας εἶναι ἐφαρμογὴ τῶν πορισμάτων τῆς **χημείας** καὶ τῆς **ὑγιεινῆς**, αἱ νοθεύσεις τῶν τροφῶν καὶ ἡ ἀκριβεία αὐτῶν εἶναι ζητήματα τοῦ **ἐμπορίου** καὶ τῆς **κοινωνιολογίας**. Αἱ πράξεις, ἀς ἐκάμαμεν τὴν ἡμέραν ἔκεινην, ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐρευναν τῆς **ἡθικῆς**, οἱ λόγοι, τοὺς δποίους εἴπομεν, εἶναι ἀντικείμενον τῆς **γλωσσολογίας**, καὶ τῆς **λογικῆς**. Ἡ χαρά, ἡ πείνα, ἡ δίψα, τὰς δποίας ἐδοκιμάσαμεν, ἔξετάζονται ὑπὸ τῆς **ψυχολογίας**. Οὕτως ἐν μιᾷ λέξει ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον: ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία μιᾶς ἡμέρας, ἔξετάζεται ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημῶν.

Ἄς λάβωμεν ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου, **τὸν ἀνθρωπὸν**. Οὗτος δίδει ἀφορμὴν εἰς γένεσιν πολλῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ παθολογία, ἡ ὑγιεινή, ἡ παιδαγωγική, ἡ ἡθικὴ κλπ., ἔξετάζουν τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ διαφόρους ἀπόψεις. Ἐκάστη ἐπιστήμη, ἔξετάζουσα ἐν τμῆμα τοῦ κόσμου, κάμνει **ἀφαίρεσιν** τῶν λοιπῶν, ὡς νὰ μὴ ὑπάρχουν.

Αλλὰ τώρα ἀς εὔρωμεν ποία εἶναι ἡ ἀποψις τῆς ψυχολογίας.

Τὸ ὑποκείμενον ἐκάστης ἐπιστήμης, ὡς εἴπομεν, εἶναι προϊὸν **ἀφαιρέσεως**. Τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον εἶναι ἐν ἀδιαίρετον σύνθετον ἀλληλοεξαρτώμενον· τοῦτο ἀποχωρίζομεν διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου. Οὕτω ψυχικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα ἐν πρώτοις ἀποτελοῦν μίαν ἐμπειρίαν, ἀπὸ τὴν δποίαν ἀφαιροῦντες τὸ νοοῦν ὑποκειμένον ἢ τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα ἔχομεν τὴν ἀποψιν τῶν φυσιογνωσικῶν ἐπιστημῶν ἢ, ἔξετάζοντες τὴν ὀλικὴν ταύτην ἐμπειρίαν ἀπὸ ὑπο-

κειμενικῆς ἀπόψεως, ὡς ἀναφερομένην εἰς ἐν νοοῦν ὑποκείμενον, ἔχομεν τὴν ἄποψιν τῆς ψυχολογίας. **Δύο εἶναι αἱ κύριαι ἀπόψεις τῆς ἐρεύνης τοῦ κόσμου, η ὑποκείμενικὴ καὶ η ἀντικειμενική.** Ἡ πρώτη ἀνήκει εἰς τὴν ψυχολογίαν, η δευτέρα εἰς τὰς φυσιογνωσικὰς ἐπιστήμας.

Παραδείγματά τινα θὰ σαφηνίσουν καλύτερον τὴν ἰδέαν ταύτην.

Λάβωμεν τρία μέρη τοῦ κόσμου ἔξεταζόμενα ὑπὸ τῆς φυσιογνωσίας: **τὴν θερμότητα, τὸν ἥχον καὶ τὸ φῶς.** Ἡ θερμότης, κατὰ τὴν ἄποψιν τῶν φυσιοδιφῶν, εἶναι ἐν εἴδος ἐνεργείας προερχομένης ἀπὸ μοριακὴν κίνησιν τῶν σωμάτων. Τὸ φῶς ἐπίσης εἶναι ἐνέργεια προερχομένη ἀπὸ τὴν παλμικὴν κίνησιν τῶν φωτοβόλων σωμάτων, μεταδιδομένην διὰ τοῦ αἰθέρος. Ὁ ἥχος τέλος εἶναι μορφὴ ἐνεργείας δρφειλομένη εἰς τὴν παλμικὴν τῶν ἥχογόνων σωμάτων κίνησιν, μεταδιδομένην διὰ τῶν ἥχητικῶν κυμάτων τοῦ ἀέρος. Ἐν μιᾷ λέξει καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶναι μορφὴ κινήσεως. Ὁ φυσικὸς κόσμος, ἐν τῷ δποίῳ τελοῦνται τὰ φαινόμενα ταῦτα, θεωρούμενος ἀνεξαρτήτως τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου δὲν εἶναι οὔτε θερμός, οὔτε ψυχρός, οὔτε φωτεινός, οὔτε σκοτεινός, οὔτε ἥχηρός, οὔτε σιωπηλός. Φαίνεται ὡς τοιοῦτος, ὅταν τὸν ἔξετάσωμεν ἀπὸ ἀπόψεως τοῦ ὑποκειμένου. Τὰ αὐτὰ φαινόμενα προξενοῦν εἰς τὸ αἰσθανόμενον ὑποκειμένον τὰ γνωστὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος, φωτός, ἥχου. Ἀπὸ ἀπόψεως ἀντικειμενικῆς δικόσμος εἶναι ἀνευ χρωμάτων, τὰ δποῖα διὰ τὸν φυσικὸν εἶναι ἀπορρόφησις ἢ ἐκπομπὴ τῶν ἀκτίνων τοῦ φωτός.

Λάβωμεν καὶ ἄλλο ζήτημα ἔξεταζόμενον ὑπὸ τῆς φυσιογνωσίας: **τὸν χρόνον.**

Ο χρόνος διὰ τὸν φυσιοδίφην μετρᾶται διὰ τῶν γνωστῶν μονάδων καὶ μία καὶ ή αὐτὴ ποσότης χρόνου, π. χ. 20 λεπτὰ πρέπει νὰ εἶναι σταθερὰ εἰς ὅλους τοὺς τόπους καὶ χρόνους. Ἐν τούτοις 20 λεπτῶν διάστημα χρόνου, τὸ δποῖον ἐπερράσμαν εἰς αἰθουσαν ἀναμονῆς, φαίνεται μακρότερον κατὰ πολὺ ἀπὸ 20

λεπτῶν διάστημα, τὸ δποῖον διήλθομεν εἰς μίαν ὠραίαν παράστασιν θεάτρου. Ὁ χρόνος τῆς χρονικῆς εἰς τὸ ὑποκείμενον φαίνεται βραχὺς, ὁ αὐτὸς χρόνος τῆς λύπης λίαν μακρός. Αἱ φυσιογνωστικαὶ ἐπιστῆμαι ἔξετάζουν τὸν χρόνον ἀνεξαρτήτως τῶν αἰσθανομένων αὐτὸν ὑποκειμένων, ἵτοι ὡς νὰ μὴ ὑπάρχῃ τὸ ὑποκείμενον. Ἡ ψυχολογία ὅμως ἀναφέρει τὸ ἴδιον γεγονός εἰς τὸ ὑποκείμενον. Μία ὅμως καὶ ἡ αὐτὴ εἶναι ἡ ἐμπειρία, τὴν δποίαν ἔξετάζουν οἱ δύο οὗτοι κλάδοι τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ ψυχολογία λοιπὸν δύναται νὰ δρᾶται ὡς ἐπιστήμη τῆς ὑποκειμενικῆς ἀμέσου ἐμπειρίας, αἱ δὲ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι τῆς ἀντικειμενικῆς ἐμμέσου ἐμπειρίας.

Τὰ ψυχικὰ λοιπὸν φαινόμενα εἶναι ὑποκειμενικά, δηλαδὴ συμβαίνουν ἐν ἐνī ἀτόμῳ. Μόνον τὸ ἄτομον αὐτὸν παρατηρεῖ ἀμέσως τὰ ἐν αὐτῷ συμβαίνοντα. Τὰ ἄλλα ἄτομα μόνον ἐκ τῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ψυχικῶν φαινομένων δύνανται νὰ συμπεριφέρουν περὶ τῆς ὑπάρχεως αὐτῶν εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Π.χ. ἐκ τῆς στάσεώς σας συμπεριφέραίνω διτὶ προσέχετε, ἐκ τῶν ἐκφραστικῶν κινήσεων τοῦ προσώπου διακρίνω τὴν ὅργην, τὴν χαράν, τὸν ἐνθουσιασμόν, κλπ.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι πάντοτε **συνειδητά** (γνωστά) εἰς τὸ νοοῦν ὑποκείμενον, π.χ., προσπαθήσατε νὰ παρατηρήσητε ἐσωτερικῶς τὴν λειτουργίαν τῆς μνήμης, ἡ τῆς βούλησεως. "Ανθρωπός τις ἥχθη εἰς πρᾶξιν τινα, π.χ. νὰ συγχράψῃ βιβλίον τι. Εἰς τὸν ἴδιον εἶναι δύσκολον νὰ ἀπαριθμήσῃ πάντα τὰ ἐλατήρια τῆς πράξεως ταύτης, διότι δὲν ἐγένοντο συνειδητά, καθ' ὃν χρόνον ἥρχισεν ἡ πρᾶξις. "Ισως ἡ φιλοχρηματία, ἡ φιλοδοξία, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐπιστήμην, συνήθεια, ἡ ἐμφυτός τις προδιάθεσις. Πάντα ταῦτα θὰ ἐνήργησαν ἵσως διὰ νὰ παραχθῇ τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ δὲν ἐγένοντο συνειδητά. Θὰ συμβῇ μάλιστα κάποτε καὶ σφάλμα κατὰ τὴν βεβαίωσιν τῶν ἐλατηρίων· δυνατὸν νὰ ἐνήργησεν ἡ φιλοχρηματία καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς αὐταπατώμενος νὰ προβάλλῃ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Τὰ ἐλατήρια ταῦτα εἶναι **ψυχικὰ αἴτια** ἐνεργήσαντα ἐπὶ

τῆς βιούλήσεως τοῦ ὑποκειμένου, χωρὶς νὰ καταστοῖν συνειδητά.

Ἐάν δεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν μόνον συνειδητῶν φαινομένων, πρέπει νὰ παρατηθῶμεν τῆς ἐξηγήσεως τῶν λεγομένων ψυχικῶν λειτουργιῶν, ὡς εἶναι π.χ. ἡ μνήμη, ἡ ἀντίληψις, ἡ φαντασία, ἡ νόησις, ἡ βιούλησις κλπ. Οὕτως ἀγνοοῦμεν πόθεν ἡ φαντασία ἥντησε τὸ ὑλικὸν πρὸς σχηματισμὸν τῶν φανταστικῶν προϊόντων της. καὶ τίνι τρόπῳ ἐγένετο ἡ ἐκλογή, ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῶν. Συνειδητὸν εἶναι πολλάκις μόνον τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπειδὴ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ δποῖα προηγήθησαν τοῦ ἀποτελέσματος, δὲν ἐγένοντο συνειδητά, ἅρα δὲν ὑπῆρξαν ἐντελῶς; Εἴναι τὸ ὄντον, ὡς νὰ λέγωμεν, ὅτι, ἐπειδὴ ἡμεῖς δὲν βλέπομεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τῶν ἄλλων, ἅρα δὲν γίνονται. Καὶ τὸ ὑποκείμενον εὑρίσκεται πολλάκις εἰς ἀδυναμίαν νὰ πάρατηρῇ πάσας τὰς ἐν αὐτῷ συμβανούσας ψυχικὰς μεταβολάς, δὲν ἔπειται ὅμως ὅτι τοιαῦται δὲν ἐγένοντο.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν εἰς ἔκαστον ἄτομον τὸν λεγόμενον **ψυχικὸν βίον** αὐτοῦ, μίαν ἀδιάκοπον σειρὰν συνεχῶν μεταβολῶν.

Ἐάν δεχθῶμεν μόνον τὰ συνειδητὰ ὡς ψυχικὰ φαινόμενα, τότε ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ εἶναι πλήρης χασμάτων, θὰ ὅμοιάζῃ πρὸς ἀναλαμπὰς λύχνου ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναφαινομένας, χωρὶς εἰρημὸν οὕτε καὶ ψυχικὴν αἰτίαν. Ἐπειτα, ἐάν περιορισθῶμεν εἰς τὰ συνειδητά, τότε ἡ ψυχολογία τῶν ζώων καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ παιδίου δὲν ἔχει περιοχὴν ἔρευνης, ἐπειδὴ διὰ τὰ πλεῖστα τῶν ψυχικῶν φαινομένων τῶν ζώων καὶ τῶν παιδίων ἀγνοοῦμεν ἀν εἶναι συνειδητά.

Τέλος τὰ φαινόμενα τῶν ὄνειρων, τοῦ ὑπνωτισμοῦ, τῆς ὑποβολῆς καὶ τοῦ πνευματισμοῦ θὰ ἔμενον ἀνεξήγητα ἄνευ τῆς παραδοχῆς τοῦ **ὑποσυνειδήτου**, ὡς ὅνομάζονται τὰ μὴ συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Κατὰ τὸν ὑπνωτισμὸν ἔχομεν παράστασί τινα, ἥτις ἀσυνειδήτως ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, προκαλοῦσα διαφόρους πράξεις· ὅμοιώς κατὰ τὴν ὑποβολήν. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀπέκλειον μέχρι τινὸς οἱ ψυχολόγοι ἐκ τῶν ἔργαστηρίων

των· σήμερον ὅμως εῦρον εἴσοδον εἰς αὐτὰ καὶ ἔξετάζονται μετὰ πολλῆς ἐπιστάσεως ὑπὸ τῶν λεγομένων ἔταιρειῶν ψυχικῶν ἐρευνῶν.

Ανακεφαλαιοῦντες λοιπὸν λέγομεν. *Ἡ ψυχολογία ἔχει ὑποκείμενον ἐρεύνης τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἢ γεγονότα, τὰ δποῖα εἶναι ὑποκειμενικά, συνειδητὰ καὶ μή.*

2. Τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογίας.

Ἐν πρώτοις δὲ ψυχολόγος παρατηρεῖ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ἐν αὐτῷ ἢ ἄλλοις συμβαίνοντα· ἵτοι διευθύνει τὴν προσοχὴν του πρὸς αὐτὰ κατὰ ἓνα ὠρισμένον σκοπὸν καὶ σχέδιον. Ἡ παρατήρησις εἶναι μέθοδος, περὶ τῆς δποίας θὰ διμιλήσωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Δεύτερον περιγράφει τὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἥτοι ενδίσκει τὰ μέρη των, τὰ γνωρίσματα, τὸν χρόνον καθ' ὃν διαρκοῦν. Τρίτον κατατάσσει αὐτὰ καθ' διμάδας, δηλ. ἐννοίας: π.χ. πᾶσαν λύτην καὶ χαρὰν κατατάσσει εἰς τὰ συνασθήματα. Τέταρτον δνομάζει ἑκάστην διμάδα καὶ ἑκαστον ψυχικὸν φαινόμενον. Μέχρι τοῦδε ἡ ἐργασία τοῦ ψυχολόγου ἥτοι στοιχειώδης, ἐπετέλεσε τὸ περιγραφικὸν μέρος τῆς ἐπιστήμης· πρὸς ἐκφρασιν ὅμως τῆς ἀληθείας δὲν ἀρκεῖ τοῦτο, καθ' ὃσον πρέπει νὰ ἀποκριθῇ καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα: *διατί;* (πρὸς τίνα σκοπόν, αἰτίαν, λόγον)· τότε λέγομεν: *ἔξηγει* τὰ ψυχικὰ φαινόμενα: Οὕτω π.χ. ἀναζητεῖ τὰ αἴτια τῆς παραγωγῆς τῶν αἰσθημάτων καὶ ενδίσκει προηγούμενα χρονικῶς γεγονότα: τὸν ἔξωτερικὸν ἐρεθισμὸν καὶ τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐπίσης ἀναζητεῖ τὸ ἀπλούστερον γεγονός, ἐξ οὗ παρήκθη τὸ συνθετώτερον, τὴν βαθμιαίαν ἔξέλιξίν του καὶ τὰς ἔξαρτήσεις του πρὸς ἄλλα. Ἐξηγῶ λοιπὸν ἐν φαινόμενον σημαίνει ἀνευρίσκω ἄλλο γνωστόν, πρὸς τὸ δποῖον ἀναφέψω αὐτὸν ὡς ἀποτέλεσμα, ἢ ὡς ὑποκειμένην ἐννοιαν. Ἡ ἔξήγησις τῶν ψυχικῶν φαινομενῶν δύναται νὰ γίνῃ κατὰ τρεῖς τρόπους: 1) ὑλικῶς, 2) ψυχολογικῶς καὶ 3) βιολογικῶς.

Μηχανικὴ ἢ ύλικὴ ἔξήγησις. Κατ' αὐτήν, τὴν ἀμέλειαν τοῦ

μαθητοῦ Α ἀποδίδω εἰς πάθησίν τινα σωματικήν· τὴν διατήρησιν τῶν παραστάσεων ἀποδίδω εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἵχνῶν, τὰ δοῦλα ἀφίνουν οἱ ἐρεθίσμοι εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Διὰ τῆς ἔξηγήσεως ταύτης ἀνάγομεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς ὑλικὰς αἰτίας, αἴτινες ἐπὶ τῇ βάσει μηχανικῶν νόμων παράγουν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον. Διὰ τῆς ἔξηγήσεως ταύτης οἱ ψυχολόγοι προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τοὺς φυσιοδίφας, οἵτινες ἀνάγουν πάντα τὰ φαινόμενα εἰς μηχανικὰς κινήσεις καὶ μεταβολὰς τῶν ἀπλῶν μερῶν. Εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτας ἴσχυει ἡ ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῆς ὑλῆς καὶ τῆς ἀφθαρσίας τῆς δυνάμεως. Τοιαύτην ἔρμηνείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων δίδουν οἱ φυσιολόγοι οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὰς σωματικὰς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω, ἀποδίδουν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἄλλὰ δὲν ἔξηγοῦνται πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου. Ἐζ ὑποθέσωμεν π.χ., ὅτι βλέπομεν ἄνθρωπον νὰ τρέχῃ βιαστικὸς καὶ τὸν ἔρωτῷμεν «διατὶ τρέχει». Κατὰ τὴν ἔξηγήσιν τὴν ὑλιστικὴν θὰ μᾶς ἀπαντήσῃ: «Διότι τὰ νευρικὰ κινητικὰ κύτταρα συνδεόμενα διὰ τῶν κινητηρίων νεύρων μὲ τοὺς μῆνας ἔθεσαν τοὺς τελευταίους εἰς κίνησιν». Ἀκούσαντες τὴν ἔξηγήσιν ταύτην θὰ γελάσωμεν νομίζοντες, ὅτι ἀστειεύται.

Ψυχολογικὴ ἔξηγησις. Τότε μᾶς δίδει ἄλλην ἔξηγήσιν τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου τῆς σπουδῆς του. «Τρέχω, διὰ νὰ προφέψω τὸ τραῖνον». Ἡ δευτέρα αὐτὴ ἔξηγήσις ἀνάγει τὸ γεγονὸς εἰς ψυχικὸν αἴτιον, εἰς τὴν παράστασιν ἐνὸς **σκοποῦ**· ἡ τοιαύτη ἔξηγήσις λέγεται ψυχολογική. Κατ' αὐτὴν ἀναζητοῦμεν καὶ δεχόμεθα ὡς αἰτίας τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα, συνειδητὰ ἢ μῆ. Ἰδοὺ ἀκόμη παραδείγματά τινα.

«Ο καθηγητὴς Α σήμερον ἥτο πολὺ νευρικὸς εἰς τὸ μάθημα, ἐτιμώρησε πολλοὺς μαθητὰς διὰ μηδαμινὰς αἰτίας, ὕβρισεν δλην τὴν τάξιν ὡς ἀπρόσεκτον καὶ τέλος διέκοψε τὸ μάθημα λέγων ὅτι δὲν ὑποφέρονται τοιοῦτοι μαθηταί. Τίς ἡ αἰτία τῆς καταστάσεως τοῦ καθηγητοῦ Α; Οὕτος πρὸ δλίγων ὠρῶν ἔφυ-

γεν ἀπὸ τὸ σπίτι του κατόπιν μεγάλης ἔριδος πρὸς τὴν σύζυγόν του. Ἡ ἔρις αὕτη μετέβαλε τὴν ὅλην ψυχικὴν διάθεσιν ἀπέναντι τοῦ ἔργου του. Τὸ γεγονός αὐτὸ δῆμος εἶναι ψυχικόν, διότι παρέμεινεν εἰς τὸν καθηγητὴν ὡς παράστασις δύσνηρά.

Ο νέος Β ἀναμένει εἰς τὸν τόπον τῆς συνεντεύξεως τὴν φύλην του Γ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔξελαβε ὡς τὸ ἀναμενόμενον πρόσωπον πολλὰς διερχομένας. Ἡ αἵτια τῶν σφαλμάτων εἶναι ἡ παράστασις τῆς φύλης Γ, ἡ δοπία ζωηρῶς ἐνοχλεῖ τὴν συνείδησίν του. Ἡ παράστασις εἶναι ψυχική αἵτια.

Βιολογικὴ ἔξηγησις. Αἱ δύο ἄνω ἔξηγήσεις δὲν ἀρκοῦν δι’ ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα· π.χ. «διατί τὸ παιδὶ ἀγαπᾷ τὰς παιδιάς;»· καὶ δεύτερον: «διατί ὁρισμένως τὸ κοράσιον ἀγαπᾷ περισσότερον ἀπὸ τὸ ἀγόρι τὴν κούκλα;». Διατί τὸ παιδὶ δει κνύει ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεώς του τὰ ἔξωτερικὰ δείγματα τοῦ φόβου; Τὰ φαινόμενα ταῦτα καὶ ἄλλα δῆμοια αὐτοῖς δὲν ἔξηγοῦνται οὔτε μηχανικῶς, οὔτε ψυχολογικῶς, ἀλλ’ ὡς ἔξησις: Τὸ παιδὶ παίζει, διὰ νὰ ἀναπτύξῃ μίαν σωματικὴν ἡ πνευματικὴν λειτουργίαν, ἡ διὰ νὰ προετοιμασθῇ διὰ τὴν μελλοντικὴν καλλίστην ἔκτελεσιν ἐνεργείας τινός. Τὸ κοράσιον παίζει τὰς κούκλας, διὰ νὰ προετοιμασθῇ εἰς τὸ μελλοντικὸν ἔργον τῆς μη τρός. Ο φόβος εἶναι ἀσυνείδητος ἔκφρασις ἀιψύνης ἐναντίον πραγματικοῦ ἢ φανταστικοῦ κινδύνου τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δργανισμοῦ. Ή τοιαύτη ἔρμηνεία λέγεται **βιολογική**. Κατ’ αὐτὴν ἀναζητοῦμεν πάντοτε εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα σκοπόν τινα κατὰ τὰς ἀπόψεις τῆς βιολογίας. Η βιολογία ἀρχεται ἀπὸ τῆς παραδοχῆς ἐνὸς ὁρισμένου ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ δργανισμοῦ. Πρὸς διατήρησιν καὶ τελειοποίησιν τῶν δργανισμῶν τούτων γίνονται ἐνέργειαι τινες σκόπιμοι (συνείδηται ἡμί). Η βιολογία ἔχει νόμους τινάς, δι’ ᾧν ἔξηγει πολλὰ φαινόμενα. Οὕτως ἔχει τὸν **νόμον τῆς αὐτοσυντηρήσεως τοῦ εἴδους καὶ τοῦ γένους, τὸν νόμον τῆς παραγωγῆς**, τὸν **νόμον τῆς ἀλληλοεξαρτήσεως, τὸν νόμον τῆς οἰκονομίας, κλπ.** Τοὺς νόμους αὐτοὺς μεταχειρί-

ζεται και η ψυχολογία πρὸς ἔξηγησιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Ἡ ψυχολογία προσπαθεῖ και διὰ τῶν τριῶν ἐρμηνειῶν νὰ ἔξηγήσῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἄλλ' ὁ παιδαγωγὸς διὰ τὸ ἔργον του πρέπει νὰ ἔχῃ μᾶλλον ὅπιν του τὰς δύο τελευταίας ἐρμηνείας. Πρέπει νὰ θεωρῇ τὸν παῖδα ὡς ἔνα δργανισμόν, ὁ ὃποιος ἔχει ὀρισμένον σκοπόν, πρὸς ὃν τείνει συνειδητῶς ἢ μή, και νὰ ζητῇ διὰ ψυχικῶν μέσων νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ.

3. Μέθοδοι τῆς ψυχολογίας.

Ἴνα ἐρευνήσῃ ὁ ψυχολόγος τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, μεταχειρίζεται μεθόδους τινάς, τας ὃποιας θὰ ἔξετάσωμεν.

Διακρίνομεν λογικὰς και ἐμπειρικὰς μεθόδους. **Λογικαὶ μέθοδοι** εἶναι αἱ μέθοδοι, τὰς ὃποιας ἀκολουθεῖ πάντοτε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς εὔρεσιν πάσης ἀληθείας και αἱ ὃποιαι ἀποτελοῦσι τὰ συστατικὰ τῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως. Ταύτας ἀκολουθεῖ πᾶσα ἐπιστήμη πρὸς ἐρευναν τοῦ ὑποκειμένου αὐτῆς. **Ἐμπειρικαὶ** δὲ εἶναι αἱ μέθοδοι, τὰς ὃποιας μεταχειρίζονται αἱ ἐμπειρικαὶ ἐπιστῆμαι, συνεπῶς στηρίζονται ἐπὶ τοῦ ὅρου, ὃτι τὸ ὑποκειμένον τῆς ἐρεύνης δὲι αὐτῶν πρέπει νὰ ὑποπίπτῃ εἰς τὴν δυντίληψιν τοῦ ἐρευνητοῦ.

Ἡ πρώτη λογικὴ μέθοδος εἶναι **ἡ ἀνάλυσις**. Κατ' αὐτὴν ἡ προσοχὴ ἀπὸ συνθέτου και πολυπλόκου τινὸς γεγονότος ἢ ἀντικειμένου μεταβαίνει εἰς τὰ τὰ μέρη του. Οὕτω π.χ. παρατηρῶν τὴν βούλητικὴν πρᾶξιν, διακρίνει τὸν σκοπόν, τὴν διάσκεψιν, τὸν δισταγμόν, τὴν ἀπόφασιν, τὰ ἐλατήρια και τὴν ἐκτέλεσιν. Ταῦτα εἶναι ἀνάλυσις τῆς βούλητικῆς πράξεως. Εἰς τὴν ἀνάλυσίν καταφεύγει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, διότι δὲν δύναται ἔνεκα τῆς στενότητος νὰ ἐρευνᾷ πολλὰ γεγονότα συγχρόνως.

Μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τὰ χωρισθέντα μέλη **συνθέτει** εἰς μίαν

ἢ πολλὰς διμάδας, ἵνα οὕτω δύναται νὰ ἐπισκοπῇ τὰς γνώσεις του. Οὕτω σχηματίζει διαφόρους ἔννοίας, νόμους, κανόνας. Π.χ. δι φυσιοδίφη; σχηματίζει τὴν ἔννοιαν τῶν θηλαστικῶν, τρώκτικῶν κλπ. **Η σύνθεσις** εἶναι πρᾶξις ἀντίστροφος τῆς ἀναλύσεως, προϋποθέτει δὲ γενομένην ἀνάλυσιν.

Κατὰ τὴν ἔνεργειαν τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ἔχοη-σιμοποιήθη καὶ **ἡ ἀφαιρέσεις**. Δηλαδή: ἀπὸ ἓν σύνθετον γεγο-νὸς ἀφαιροῦμεν μέρη τινὰ καὶ κρατοῦμεν ἄλλα. Π.χ. προσέ-χοντες εἰς τὰ αἰσθήματα δὲν ἔχομεν ὑπὸ ὅψιν μας, ὅτι τὴν στιγ-μὴν ἔκεινην λειτουργεῖ καὶ ἡ ἀντίληψις, ἡ μνήμη, ἡ νόησις καὶ ἓν γένει ἄπας δι φυσικὸς δογανισμὸς τοῦ ἔξεταξιμένου ἀτό-μου. Προσέχοντες εἰς τὸ χρῶμα, ἀφαιροῦμεν τὸ σχῆμα, ἀξίαν, ὕλην κλπ. ἀντικειμένου τινός. Ἀφαιροῦντες τὰ μὴ κοινὰ γνωρί-σματα διμάδος τινὸς ἀντικειμένων καὶ προσέχοντες εἰς τὰ κοινὰ ἔχομεν ὑπὸ ὅψιν τὴν ἔννοιαν αὐτῶν.

Μετὰ τὴν ἀφαιρέσιν ἐπαναφέομεν διὰ **τοῦ ἐπιδιορισμοῦ** τὸ ἀφαιρεθὲν εἰς τὴν θέσιν του. π.χ. Ἐφ' οὖ δι' ἀφαιρέσεως ἐσχηματίσαμεν κανόνα τινά, τώρα διὰ τοῦ ἐπιδιορισμοῦ ἐφαρ-μόζομεν αὐτὸν εἰς συγκεκριμένα παραδείγματα. Ἐφ' οὖ δι' ἀφαιρέσεως ἐσχηματίσαμεν τὴν ἔννοιαν τῶν φδικῶν πτηνῶν, τώρα διὰ προσθήκης γνωρισμάτων τινῶν (ἐπιδιορισμοῦ) σχημα-τίζομεν νέας ἔννοίας, τὰ εἴδη τῶν φδικῶν πτηνῶν. Ο ἐπιδιορι-σμὸς εἶναι πρᾶξις ἀντίστροφος τῆς ἀφαιρέσεως.

Διὰ τὴν εὔρεσιν νόμου καὶ κανόνων μεταχειριζόμεθα συ-θετωτέρας λογικὰς μεθόδους: **τὴν ἐπαγωγὴν καὶ ἀπαγωγὴν**. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἀπὸ συγκεκριμένα παραδείγματα δι' ἀναλύ-σεως καὶ συνθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως εὑρίσκομεν ἓν γενικὸν κα-νόνα ἢ ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα εὑρίσκομεν ἓν νόμον. Διὰ τῆς ἀπαγωγῆς ἀπὸ νόμου τινὰ ἢ κανόνα διὰ τῶν προηγουμένων με-θόδων εὑρίσκομεν ἄλλον μερικὸν κανόνα ἢ μερικὴν περίπτωσιν. π.χ. δι Lavoisier εὗρεν ἀπὸ τὰς παρεκκλίσεις τοῦ Οὐρανοῦ τὸν πλανήτην Ποσειδῶνα δι' ἀπαγωγῆς. Ἀπαγωγὴν συνήθως χρησιμοποιεῖ ἡ γεωμετρία πρὸς ἔξετασιν τῶν θεωρημάτων.

Στηριζομένη εἰς προηγούμενον θεώρημα ἀποδεικνύει νέον τοιοῦτον.

Ἐκ τῶν ἐξ μεθόδων ἡ ἀνάλυσις, σύνθεσις, ἀφαίρεσις καὶ ἐπιδιοισμὸς εἶναι ἀπλαῖ· αἱ δὲ ἐπαγωγὴ καὶ ἀπαγωγὴ σύνθετοι.

Ἐμπειρικὰ μέθοδοι. Ἐμπειρικαὶ μέθοδοι εἶναι πρῶτον ἡ **παρατήρησις**. Π.χ. Θέτω ὡς σκοπὸν νὰ παρατηρήσω τὰς ἐκφραστικὰς κινήσεις τοῦ προσώπου τοῦ παιδίου, ὅταν αὐτὸς κατέχεται ἀπὸ συναισθήματα διάφορα, πρὸς τοῦτο δὲ κάμνω σχέδιον ἐνεργείας, λαμβάνω μίαν φωτογραφικὴν μηχανὴν καὶ καραδοκῶν τὴν ἐμφάνισιν τῶν κινήσεων φωτογραφῶ τὸ παιδίον. **Άλλο παράδειγμα.**: Διὰ νὰ παρατηρήσω τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδιοῦ μου, τηρῶ ἡμερολόγιον, εἰς τὸ ὄποιον σημειώνω πᾶσαν νέαν ἐμφάνισιν προόδου σωματικῆς ἢ πνευματικῆς.

Εἰς τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν περίπτωσιν τὸ ἀντικείμενον ἡ φαινόμενον ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας· εἶναι λοιπὸν ἀντιληπτόν, εἶναι **ἀντίληψις**. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι προσεκτική, σκόπιμος καὶ κατὰ σχέδιον. Δυνατὸν νὰ ἀντελήφθην καὶ ἄλλοτε μερικὰς κινήσεις ἢ τὴν πρόσθιον ἄλλου παιδιοῦ· ἀλλά, ἐπειδὴ δὲν εἴχον τὴν πρόσθιαν ἢ σκοπὸν ἢ σχέδιον, δὲν ἐπορθεῖται ἀκριβῶς καὶ συνεπῶς δὲν εἶμαι βέβαιος περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς ἀντιλήψεως. Ἡ ἀντίληψις ἀντικειμένου τινὸς καθίσταται παρατηρησις, ὅταν ἡ προσοχὴ τοῦ ἔρευνῶντος διευθύνεται σκοπίμως καὶ κατὰ σχέδιον πρὸς αὐτό. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς παρατηρήσεως ἀναμένομεν πάντοτε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου, χωρὶς ἡμεῖς νὰ προκαλέσωμεν αὐτό. **Άναλόγως** τοῦ σκοποῦ ἡ παρατηρησις τοῦ αὐτοῦ φαινομένου φέρει διάφορον ἀποτέλεσμα. Ἡ παρατηρησις πλεονεκτεῖ τῆς ἀπλῆς ἀντιλήψεως, διότι εἶναι σκόπιμος, ἐπιτρέπει λεπτομερῆ ἄνευ χασμάτων ἀνάλυσιν καὶ τὴν ἄμεσον καταγραφὴν τῆς παρατηρήσεως ὡς καὶ τὴν ἐπανάληψιν αὐτῆς.

Διαίρεσις τῆς παρατηρήσεως. Διὰ νὰ παρατηρήσωμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, δύο διευθύνσεις θὰ λάβωμεν: ἢ θὰ πα-

φατηρήσωμεν ἀπ' εὐθείας (ῆμας αὐτοὺς) τὰ ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν συμβαίνοντα, διότε λέγομεν, ὅτι ἐκτελοῦμεν **αὐτοπαρατήρησιν**, ἢ θὰ παρατηρήσωμεν τὰς ἔξωτερικάς ἐκδηλώσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τοὺς ἄλλους, διὰ νὰ συμπεράνωμεν εἴτα περὶ αὐτῶν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐκτελοῦμεν **ἔτεροπαρατήρησιν**. Τὸ δυνατὸν τῆς αὐτοπαρατηρήσεως διαφιλονικεῖται διὰ τῶν ἐξῆς ἐπιχειρημάτων: 1) Ἡ ἐπέμβασις τοῦ παρατηροῦντος ἑαυτὸν ὑποκειμένου μεταβάλλει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ δοτοῖα παρατηρεῖ· π.χ., ὅταν θέλω νὰ παρατηρήσω τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, τὴν στιγμήν, καθ' ἣν εἰσάγω εἰς αὐτὸν τὸν σκοπὸν καὶ τὸ σχέδιον, τὸ συναίσθημα μετεβλήθη· 2) Κατὰ τὴν αὐτοπαρατήρησιν παρουσιάζεται δυσκολία, διότι τὸ παρατηροῦν ὑποκείμενον εἶναι καὶ τὸ παρατηρούμενον ἀντικείμενον· π.χ., ὅταν σκέπτωμαι τὴν λύσιν προβλήματος, δὲν δύναμαι συγχρόνως νὰ προσέχω πᾶς γίνεται ἢ σκέψις μου κατὰ τὴν λύσιν· 3) Ἡ προκατάληψις περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ἐμποδίζει τὴν δρθὴν κρίσιν.

Εἰς ἀναίρεσιν τῆς πρώτης ἀντιρρήσεως λέγομεν, ὅτι ἡ παρατήρησις δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνη κατὰ τὴν ἀντιληψιν, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ τὸ ψυχικὸν γεγονός ὑφίσταται ὡς ἀντιληψις εἰς τὴν συνείδησιν, ἀλλ' ὀλίγον χρόνον πατόπιν, τῇ βοηθείᾳ τῆς ἀναμνήσεως, ἵτις ἔνεκα τοῦ βραχέος χρόνου ἀπὸ τῆς ἐντυπώσεως ἔχει ἀκόμη τὴν ἡσηρότητα τῆς ἀντιλήψεως καὶ διότι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ σχέδιον τῆς παρατηρήσεως συντελοῦν εἰς τὴν ἡσηρότητα τῆς ἀναμνήσεως. Καὶ οἱ φυσικοί, ὅταν κάμουν ἔξωτερικὰς παρατηρήσεις, μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ἀντιλήψεως σημειώνουν τὰ πορίσματα. Ἔπειτα, ἀν παρουσιασθοῦν χάσματα, - δύνανται νὰ συμπληρώθοῦν διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς παρατηρήσεως. Ἄλλὰ καὶ μία ἄμεσος σύγχρονος παρατήρησις εἶναι δυνατή, ὅταν τὸ ἐν ἥμιν παρατηρούμενον προσάγεται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων· π.χ. δύναμαι νὰ παρατηρῶ ἀμέσως τί αἰσθάνομαι ἀπὸ ἕνα ἀκουστικόν, δηπτικὸν ἢ ἄλλου εἴδους ἐρεθισμόν π.χ. τὸ χρῶμα τοῦ πίνακος, τὴν γεῦσιν τῆς κινήνης κλπ. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὰ αἰσθήματα διαρκοῦντος τοῦ ἐρεθισμοῦ ἀπομονοῦνται εὐκόλως.

“Οταν τὸ περιεχόμενον τῆς παρατηρήσεως εἶναι μέγα, π. χ. ἡ πορεία ποῦ φαινομένου τῆς βουλήσεως, τότε ἡ αὐτοπαρατήρησις γίνεται τμηματική, ἀν καθίσταται δυνατὸς ὁ χωρισμὸς εἰς τμήματα. “Οταν δύμας τὸ παρατηρούμενον ἀπορροφᾷ ἀπασαν τὴν ἔκτασιν τῆς προσοχῆς, τότε ἡ ἀμεσος αὐτοπαρατήρησις δὲν εἶναι δυνατή, ώς π.χ. συμβαίνει κατὰ τὸν θυμόν, τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὰς σοβαρὰς σκέψεις.

Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὴν δευτέραν ἀντίρρησιν, λέγομεν, διτὶ τοῦτο δέν εἶναι κατὰ γράμμα ἀληθές, διότι τὸ μὲν ἐγὼ εἶναι συνθετώτατον γεγονός, τὸ δὲ παρατηρούμενον φαινόμενον ἐν μέρος τοῦ συνθέτου γεγονότος τοῦ ἐγώ. Η αρατηρῶ π.χ. ἐν αἴσθημα ἡ συναίσθημα, τὸ γεγονός τοῦτο συμβαίνει ἐν ἐμοὶ εἰς γεόνον τινὰ βραχύν, ἐν ᾧ ἡ παράστασις τοῦ ὑποκειμένου περιλαμβάνει ἄπαν τὸ παρελθόν καὶ παρὸν αὐτοῦ.

Ἔνα ἀποφύγωμεν τὰς αὐταπάτας, δέον ἡ αὐτοπαρατήρησις νὰ γίνεται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς ἄλλας μεθόδους. Οὕτως ἐργάζονται τοῦλάχιστον δύο ἀνθρωποι κατὰ τὴν ἔξετασιν τοῦ φαινομένου ὁ εἰς μὲν χοησιμοποιοεῖ τὴν αὐτοπαρατήρησιν, ὁ δὲ ἄλλος τὴν ἑτεροπαρατήρησιν ἡ τὸ πείραμα, τὰς δποίας ἔξετάζομεν ἀμέσως κατωτέρω. Π. χ., διαν δίδω εἰς τὸν μαθητὴν Α νὰ γράψῃ «τί ἐνθυμεῖται ἀπὸ τὰς ἀπαγγελθείσας συλλαβὰς ἀνευ σημασίας», ἐγὼ μὲν κάμινω πείραμα, δὲ μαθητὴς αὐτοπαρατήρησιν, τῆς δποίας ὅμως τὴν ἀκριβειαν καὶ δοθότητα ἐλέγχω. Μάλιστα, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν αὐθυποβολήν, πρέπει ὁ ἔξεταζόμενος μαθητὴς νὰ διγνοῇ τὰς προθύμεσεις μας. Ἐνίοτε γεγονός τι ἀπαιτεῖ ἔμπειρον αὐτοπαρατηρητὴν· ώς τοιοῦτος δὲ θὰ γρησμεύῃ ὁ ὕδιος ἔρευνητής. Τοῦτο θὰ γίνηται εἰς σπάνια φαινόμενα. Π.χ. τὴν τυφλὴν κηλίδα θὰ εύρῃ καὶ ὁ ὕδιος, διὰ νὰ πεισθῇ τελείως περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς.

“Οταν δὲ ἔρευνητὴς ἔξειάζῃ τὰς αὐτοπαρατηρήσεις ἄλλων, αἵ δποία ἐγένοντο ἀνευ ἐλέγχου τῆς παρουσίας αὐτοῦ, π. χ. διαν δίδῃ διὰ φύλλου χάρτου ἔρωτήσεις πρὸς ἀπάντησιν, ώς ἡ ἔρωτησις: «πότε ησθάνθητε φόρβιν» κλπ., τότε αἱ ἀπαντήσεις

νὰ μὴ γίνωνται δεκταί, ὡς τελείως εἰλικρινεῖς καὶ ἀπηλλαγμέναι σφαλμάτων αὐθυποβολῆς, ἀνειλικρινείας, κλπ.

2. Ἐτεροπαρατήρησις.

Κατ' αὐτὴν παρατηροῦμεν τὰς αἰσθητὰς ἔξωτερικὰς σωματικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τοιαῦται ἔξωτερικαὶ ἐκδηλώσεις εἰναι· 1) Τοῦ προσώπου αἱ μιμικαὶ κινήσεις, εἰς ἃς λαμβάνουν μέρος ὅλα τὰ μέρη τοῦ προσώπου, οἱ ὁφθαλμοί, αἱ παρειαί, ἡ ρίζη, τὸ μέτωπον. Χρησιμοποιοῦν δὲ τὴν φωτογραφικὴν μηχανὴν πρὸς ἀποτύπωσιν τῶν μιμικῶν τούτων κινήσεων ἵδιως τῶν βρεφῶν, εἰς τα δόποια ἡ μέθοδος αὕτη ἔχει μεγίστην ἐφαρμογὴν, διότι ἡ αὐτοπαρατήρησις δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ διότι ἡ ἐκφρασις τῶν ψυχικῶν γεγονότων γίνεται ἀκόλυτος. 'Επίσης οἱ φρενολόγοι παρατηροῦν τὰς κινήσεις τῶν φρενοπαθῶν πρὸς μελέτην τῆς παθήσεώς των.

2) Ἐκτὸς τῶν μιμικῶν κινήσεων παρατηροῦμεν τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὃσον ταῦτα ἐκφράζουν ωρισμένα ψυχικὰ γεγονότα συμβαίνοντα ἐν αὐτοῖς.

3) Ἐπίσης παρατηροῦμεν τὴν σωματικὴν διάπλασιν, μετρῶντες τὴν κεφαλήν, τὸ στήθος, τὸ βάρος, τὸ μῆκος κλπ.

4) Παρατηροῦμεν τὴν μεταβολὴν τοῦ ὅγκου τοῦ σώματος, τὴν κίνησιν τῆς καρδίας, τῶν πνευμόνων, τὴν ἔντασιν τῶν μυῶν μὲ εἰδικὰ δργανα δγκόμετρον, σφρυγμόμετρον, πνευμονόμετρον, δυναμόμετρον. Καὶ 5) παρατηροῦμεν τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς διαφόρους περιστάσεις π.χ. τὰς ἀσχολίας, τὰς παιδιάς, τὰς συναναστροφάς, τὰς ἔργασίας, τὸ ἐπάγγελμα, κλπ.

Τὴν μέθοδον αὐτὴν κυρίως χρησιμοποιοῦμεν εἰς τὰ ἔργα καὶ εἰς τὰ μικρὰ παιδία.

Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην γίνεται χρῆσις συλλογισμοῦ κατ' ἀναλογίαν. Δηλαδὴ κρίνομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐν γένει πορείας τῶν ψυχικῶν γεγονότων τῶν ἄλλων προσώπων, συγκρίνοντες αὐτὰ πρὸς τὰ ἴδια μαζ. Τὸ ψυχικὸν γεγονός Α ἐκδηλοῦται ἐν ἥμιν διὰ τοῦ σωματικοῦ Β. Παρατηροῦντες νῦν εἰς ἄλλους τὸ

σωματικὸν γεγονός Β', ὅμοιον πρὸς τὸ Β συμπεραίνομεν κατ' ἀναλογίαν ὅτι θὰ εἶναι ἐκδήλωσις ὅμοία πρὸς τὸ γεγονός Α.

Χρειάζεται ὅμως μεγίστη προσοχὴ κατὰ τὴν ἔξήγησιν τῶν παρατηρηθεισῶν ἐξωτερικῶν ἐκδηλώσεων τῶν ψυχικῶν γεγονότων πρὸς ἀποφυγὴν ἐσφαλμένης ἐρμηνείας, διότι δὲν ὑφίσταται τελεία ἀναλογία ἡμῶν μετὰ τῶν ἄλλων, ἵδιως ὅταν οὗτοι εἶναι ἄλλης ἥλικιας, ἄλλου φύλου, ἄλλου ἔθνους, ἄλλου ἐπαγγέλματος κλπ. Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐκφράσεων δεχόμεθα τὴν ὑπαρξιν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ δποῖα δὲν ὑφίστανται· π.χ. ἀποδίδομεν ὑπαρξιν νοήσεως εἰς μικρὰ παιδία, ἐν ᾧ πρόκειται περὶ ὁρμῶν· ὅμοίως εἰς τὰ ζῷα.

3. Τὸ πείραμα.

Τὸ πείραμα εἶναι παρατήρησις, κατὰ τὴν δοοίαν δὲν ἀναμένομεν τὴν φυσικὴν ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου, ἵνα τὸ παρατηρήσωμεν, ἀλλ ἡμεῖς σκοπίμως ἀναπαραγάγομεν αὐτό· τὸ πείραμα λοιπὸν εἶναι τελειοτέρα παρατήρησις. Π.χ. Διὰ νὰ ἔξετάσω τὸν τύπον τῆς προσλήψεως, εἰς ὃν ἀνήκουν μαθηταὶ τάξεως τινος, δίδω θέματα ὠρισμένα πρὸς ἐλευθέραν ἔκθεσιν. Ἐκ τοῦ εἰδούς δὲ τῆς ἐκθέσεως συμπεραίνω τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀφομοιώνει γεγονός τι αἰσθητὸν ἢ μή. Διὰ νὰ ἔξετάσω τὴν προσοχὴν, δίδω κείμενόν τι, ἀπὸ τὸ δποῖον ζητῶ νὰ διαγραφοῦν ὠρισμένα γράμματα· ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διαγραφέντων γραμμάτων συμπεραίνω περὶ τῆς προσοχῆς.

Τὸ πείραμα διαφέρει τῆς παρατηρήσεως, διότι 1) κατ' αὐτὸ τὸ φαινόμενον ἀναπαράγεται κατὰ τὴν ἀρέσκειαν τοῦ πειραματιστοῦ. 2) Ὁ πειραματιστὴς ἐπεμβαίνει καὶ ἀλλάσσει τὸ φαινόμενον μεταβάλλων ὅρους τινὰς αὐτοῦ. 3) Ἡ ἐπέμβασις αὕτη γίνεται κατὰ ὠρισμένους ἐπιστημονικοὺς σκοπούς. 4) Κατὰ τὸ πείραμα μετρῶμεν τὰ δυνάμενα νὰ μετρηθοῦν ποσὰ ἢ ἀριθμοῦμεν τὸ πλῆθος.

"Ας ἴδωμεν, ἀν εἶναι δυνατὴ τοιαύτη μέτρησις. Μετρῶ πο-

σόν τι, π.χ. ἐπιφάνειαν σώματός τυνος, σημαίνει «συγκρίνω αὐτὸν πρὸς ἄλλο ποσὸν δμοειδὲς πρὸς τὸ μετρητέον» δηλαδὴ πρὸς μίαν ἄλλην ἐπιφάνειαν οὐχὶ μόνον δμοειδῆ, ἀλλὰ καὶ ώρισμένην, τὸ τετραγωνικὸν μέτρον. Τὸ δμοειδὲς καὶ ώρισμένον τοῦτο ποσὸν λέγεται **μονάς**. Ἐκεῖνα τὰ ποσὰ λοιπὸν εἶναι ἀπ' εὐθείας μετρήσιμα, ὅσα ἔχουν τοιαύτας μονάδας δμοειδεῖς καὶ ώρισμένας. π.χ. δ ὅγκος, τὸ μῆκος, βάρος. Δυστυχῶς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τοιαύτην μέτρησιν, διότι δὲν ὑπάρχουν μονάδες δμοειδεῖς καὶ ώρισμέναι. 'Αφ' οὖ δὲν δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν αὐτὰ ἀπ' εὐθείας, μετρῶμεν αὐτὰ **ἔμμεσως**, δηλαδὴ μετρῶμεν ἄλλα ποσὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ δποῖα εἶναι μετρήσιμα. Π.χ.. ἀφ' οὗ δὲν δύναμαι νὰ μετρήσω ἀπ' εὐθείας τὸ αἴσθημα, μετρῶ τοὺς ἔρεθισμούς, οἱ δποῖοι τὸ προκαλοῦν. Τὰ ποσὰ τὰ μετρήσιμα ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι τὰ ἐξῆς:

1) Οἱ ἐξωτερικοὶ ἔρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες ἐν ψυχικὸν γεγονός.

2) Αἱ κίνησεις καὶ σωματικαὶ ἐκφράσεις, τὰς δποίας προκαλοῦν.

3) Ὁ χρόνος μεταξὺ ἔρεθισμοῦ καὶ ἀντιδράσεως.

4) Ἡ συχνότης ἢ τὸ πλῆθος.

Ἐνεκα τούτου διακρίνομεν τέσσαρα εἰδη πειραματικῶν μεθόδων: 1) **μέθοδος ἔρεθισμῶν** 2) **μέθοδος ἀντιδράσεως** 3) **μέθοδος χρόνου** 4) **Στατιστικὴ μέθοδος**.

Διακρίνομεν δὲ τριῶν εἰδῶν ὅργανα πρὸς ἐκτέλεσιν πειραμάτων:

1) **"Οργανα προσφορᾶς** 2) **ὅργανα ἀντιδράσεως** 3) **Xρονοσκόπια**.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πειραμάτος γίνεται χρῆσις τῆς τε αὐτοπαρατηρήσεως καὶ τῆς ἐτεροπαρατηρήσεως. Δηλαδή· ἵνα ἀκριβέστερον εἴπωμεν, τὸ πείραμα δὲν εἶναι παρὰ **τελειοτέρα παρατηρησις**, **"Υποθέσωμεν**, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ἐκτελοῦμεν

τὸ ἔξῆς πείραμα. Δεικνύομεν εἰς τὸ πρὸς πειραματισμὸν πρόσωπον Α εἰκόνας καὶ ζητοῦμεν νὰ περιγράψῃ τὸ περιεχόμενον. Ὁ πειραματιστὴς Β λαμβάνει τὰς ἀπαντήσεις, τὰς δποίας ἐπεξεργάζεται ἀπὸ δρισμένης ἀπόψεως. Κατὰ τὸ πείραμα τοῦτο ὁ μὲν Α ἔκαμεν αὐτοπαρατήρησιν ὁ δὲ Β ἐτεροπαρατήρησιν. Ὁ πειραματιστὴς δ' αὐτοῦ τοῦ τρόπου δποφεύγει τὰ σφάλματα τῆς αὐτοπαρατηρήσεως, διότι ἔξασκεν ἄμεσον ἔλεγχον ἐπὶ τῶν ἀνακοινώσεων τῆς αὐτοπαρατηρήσεως.

Μολονότι τὸ πείραμα ἀποτελεῖ τὸ μόνον ἀσφαλὲς μέσον εὑρέσεως ἀληθείας τινὸς καὶ ἀντικειμενικῆς ἐρεύνης τοῦ φαινομένου, ἐν τούτοις ἐγείρονται ἐνστάσεις τινὲς κατὰ τοῦ δυνατοῦ τῆς μετρήσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων, καθ' ὃσον μὲ τὴν αὔξουσαν βαθύτητα καὶ εὐρύτητα τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων ἀπεδείχθη τὸ πολύπλοκον τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ τὸ δύσκολον τῆς ἀπομονώσεως οὓς λειτουργίας πρὸς ἔξετασιν καὶ μέτρησιν τῶν ποσῶν, τὰ δποῖα ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς λειτουργίας ταύτης.

Ἡ αὐτοπαρατήρησις, ἡ ἐτεροπαρατήρησις καὶ τὸ πείραμα εἶναι αἱ τρεῖς σπουδαιόταται μέθοδοι τῆς ψυχολογίας. Πλὴν τούτων ἔχονται ποιηθῆσαν καὶ πλεῖσται ἄλλαι, αἴτινες δὲν εἶναι διάφοροι τῶν τριῶν τούτων, ἄλλὰ σχεδὸν αἱ αὐταί, λαμβάνουσαι ίδιαίτερον ὄνομα ἀπὸ μερικὸν τι γνώρισμα.

Μία τοιαύτη μέθοδος εἶναι ἡ **φυσιολογική**.

Κατ' αὐτὴν ἕποτεται, ὅτι πᾶν ψυχικὸν γεγονός ἔχει ἀντίστοιχον φυσιολογικόν, ίδιως δὲ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Πρὸς ἔρευναν λοιπὸν τὸν ψυχικῶν φαινομένων ἔξετάζουν τὸ φυσιολογικὸν ἀντίστοιχον τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου. Ἀπορρίπτουν δὲ τὰ ψυχικὰ φανόμενα, τὰ δποῖα δὲν ἔχουν ἀντίστοιχον ἢ παράλληλον φυσιολογικὸν γεγονός. Τὴν μέθοδον αὐτὴν ἀκολουθεῖ ἡ **φυσιολογικὴ** λεγομένη **ψυχολογία**.

“Αλλη μέθοδος εἶναι ἡ **ψυχοπαθολογική**.

4. Ἡ ψυχοπαθολογικὴ μέθοδος

Ἡ πειραματίκη μέθοδος εἶναι ἀληθησιμοποίητος εἰς πολύ-

πλοκα ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς εἶναι π. χ. τὸ τῆς νοήσεως, τοῦ ἐγώ, τοῦ χαρακτῆρος κλπ. Πρὸς καλυτέραν ἔξετασιν τῶν φαινομένων τούτων ἔχρησιμο ποιήθησαν τὰ **παθολογικὰ ψυχικὰ φαινόμενα**, τὰ δποῖα δυνάμεθα νὰ δνομάσωμεν **πειράματα**, τὰ δποῖα κάμνει ἡ φύσις.

Οὕτω διὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ φαινομένου τῆς αὐτοσυνειδήσεως, τὸ δποῖον δυσκόλως ὑπάγεται εἰς τὴν αὐτοπαρατήρησιν τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρώπου, ἔχρησιμο ποιήσαν περιπτώσεις παθολογικὰς τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

Διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν παθολογικῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἡ δποία δνομάσθη **παθολογικὴ μέθοδος**, δυνάμεθα νὰ εῦρωμεν ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τὴν αἰτίαν καὶ ἐκ τῆς αἰτίας τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐπὶ παραδείγματι, παθολογικὴ μεταβολὴ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως προξενεῖ πλείστας ὅλλα γάς εἰς τὸν ψυχικὸν βίον, ἐπιταχύνει ἡ ἐπιβραδύνει τὴν πορείαν τῶν παραστάσεων, μεταβάλλει ταύτας, ἐπίσης ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς κρίσεως καὶ τῆς βουλήσεως. Καὶ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρώπου παρουσιάζονται αἱ μεταβολαὶ αὗται, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι ἀσθενής λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐντάσεως τοῦ συναισθήματος.

Ἄπὸ τὰ ζῶα κατώρθωσαν νὰ ἀφαιρέσουν δρισμένα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου καὶ νὰ παρατηρήσουν τί ἀποτέλεσμα ἔφερεν ἡ ἔξαγωγὴ αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς του ζώου. Ἄλλὰ καὶ ἀνθρώποι πληγωθέντες εἰς διαφόρους χώρας τοῦ ἐγκεφάλου παρουσίασαν δρισμένην παθολογικὴν ψυχικὴν κατάστασιν. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι, ἀφαίρεσις τοῦ προμήκους μυελοῦ των ἡ πληγὴ αὐτοῦ ἐπιφέρει παῦσιν τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς κινήσεως τῶν σπλάγχνων, βλάβη δὲ τοῦ ινιακοῦ λοβοῦ ἐπέφερε βλάβας τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων, κλπ.

Δι’ αὐτῆς λοιπὸν μεταβαίνομεν ἐκ τῆς αἰτίας εἰς τὸ ἀποτέλεσμα. Ἄλλὰ καὶ τὴν ἀντίστροφον πορείαν ἐπιτρέπει ἡ παθολογικὴ μέθοδος. Π.χ. εἰς τὴν παραγωγὴν κρίσεων παρουσιάζεται ἡ συνείδησις τῆς Ισχύος αὐτῶν. Ἡ παῦσις αὐτῆς τῆς συνειδήσεως ἡ ἡ διαστροφὴ αὐτῆς ἐκ ποίας αἰτίας ἔξαρταται; Οὕτως εἰς παθολογι-

κας περιπτώσεις διαστροφῆς τῆς κρίσεως εῦρον, ὅτι ἡ αἰτία τούτου ἦσαν ὀρισμέναι **ἔμμονοι παραστάσεις**.

Ἐπίσης ἐκ παθολογικῶν περιπτώσεων εὑρέθη, ὅτι ἡ διεύθυνσις τῆς προσοχῆς εἰς ὀρισμένας παραστάσεις προέρχεται ἀπὸ ισχυρὰ συναισθήματα ἀγωνίας κλπ. Τοιουτορόπως λύεται τὸ ψυχικὸν ζήτημα: «ποῖος ὁ σπουδαιότερος ὅρος τῆς προσοχῆς εἰς ὀρισμένας παραστάσεις».

Ἐπίσης πολλαὶ παθολογικαὶ περιπτώσεις τῆς βυστήσεως, τῆς προσωπικότητος, ὠδήγησαν εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν αἰτίων. (Ιδὲ Ribot «αἱ ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος, καὶ αἱ ἀσθένειαι τῆς βυστήσεως.»)

Τελευταῖον θ' ἀναφέρωμεν πῶς ὁ ἴατρος τῆς Βιέννης Freud κατώρθωσε διὰ τῆς μεθόδου ταύτης νὰ ἰδούσῃ ὀλόκληρον θεωρίαν ψυχολογικὴν καὶ νὰ ἔφενοῃ μέθοδον θεραπείας τῶν νευρικῶν νοσημάτων, τὴν **ψυχανάλυσιν**.

Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ παθολογικὴ μέθοδος προσφέρει πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

5. *Μέθοδος γενετική.*

Ἡ διευθύνουσα ίδεα τῆς λίαν διαδεδομένη: **γενετικῆς μεθόδου** συνίσταται εἰς τὸ νὰ θεωρῇ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὡς μίαν κανονικὴν ἔξελιξιν, τῆς δποίας τὰ διάφορα στάδια μένουν πάντοτε ὅμοια καὶ ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν σειράν, εἴτε ὅταν παρατηροῦμεν αὐτὰ εἰς ἓν ἄτομον, εἴτε εἰς πολλὰ ἄτομα δηλ. κοινωνίας (λαοὺς) κατὰ διαφόρους βαθμίδας πολιτισμοῦ. Παραλληλία μεταξὺ ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἔξελίξεως. Ἡ μέθοδος ἀντη ἔξετάζει ἐν ὀρισμένον φαινόμενον ἐν τῇ γενέσει του, βαθμιαίᾳ προσόδῳ καὶ ἀναπτύξει του. Πῶς ἀπὸ ἀπλοῦν ἔγενετο σύνθετον, πολύπλοκον τὰς διαφόρους φάσεις, αἱ δποίαι παρουσιάζονται τὸν χρόνον τῆς ἔμφανίσεως καὶ ἀκμῆς του. Οὕτω πρῶτον παρατηρῶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς τὰ

ζῆται, ὅπου ἐμφανίζονται τρόπον τινὰ ἐν τῇ γενέσει των, ἔπειτα εἰς τὸ ἀριγέννητον βρέφος, εἰς τὸν παῖδα, τὸν ἔφηβον, τὸν ἐνήλικον καὶ τέλος τὸν γέροντα. Τὰ ἥθη, ἔθιμα, ἰδέαι, θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, γλῶσσα, παροιμίαι κλπ. ἐνὸς λαοῦ εἶναι ἐκδηλώσεις ψυχικαί, τὰς δποίας, κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην, παρατηροῦμεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Οὗτο παρήχθη ἡ ψυχολογία τῶν λαῶν.

4. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας.

Τὸ πλῆθος τῶν ψυχολογικῶν ἐρευνῶν, αἱ δποίαι μέχρι τοῦτο ἐγένοντο, καὶ αἱ ποικίλαι μέθοδοι, τὰς δποίας οἱ διάφυροι ἐρευνηταὶ ἐχρησιμοποίησαν, ἔδωκαν ἀφοριήν εἰς κατανομὴν τοῦ ἔργου εἰς **κλάδους** εἰδικούς. Θὰ ἀναφέρωμεν τινας τῶν κλάδων τούτων.

Οἱ ψυχολόγοι είναι **ἄριμοι**, **κανονικοὶ** καὶ **πολιτισμένοι** ἄνθρωποι. Ὅταν δὲ ἡμέλησαν νὰ ἐρευνήσουν τὰ ψυχικὰ φαινομενα, ἔλαβον ὡς ὑποκείμενον ἐρεύνης τὰ ἐν ἑαυτοῖς συμβαίνοντα, γρηγοριοποιήσαντες κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν αὐτοπαρατήρησιν ὡς κυρίαν μέθοδον. Τοιουτορόπως παρήχθη ἡ **ψυχολογία τοῦ κανονικοῦ, ὁρίμου καὶ πολιτισμένου ἀνθρώπου**.

Ἐν αὐτῇ τὸ πρῶτον δρίσθησαν αἱ ψυχολογικαὶ ἔννοιαι, ἀντίληψις, φαντασία, μνήμη, νόησις, βιúλησις κλπ., ὡς ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ κανονικοῦ, ὁρίμου καὶ πολιτισμένου ἀνθρώπου ἐν πλήρει ἀναπτύξει εὑρισκόμενα Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ἀμεταβλήτως νὰ μεταφέρωνται καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, π.χ. τοὺς παῖδας, ἔφηβους, ἀγρίους, πάσχοντας κλπ.

Ἡ ψυχολογία αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν πρὸς μετάβασιν εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ψυχολογίας. Ἀσυνειδήτως δὲ καὶ συνειδητῶς δὲ ἐρευνητὴς κάμνει σύγκρισην πρὸς τὰ ἐν ἑαυτῷ συμβαίνοντα, κρίνει πάντοτε κατ' ἀναλογίαν. Καθίσταται δὲ ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ τις τὰ ψυχικὰ γεγονότα τῶν ἄλλων, πρὸιν ἢ ἀποκτήσῃ ἐμπειρικὸς διὰ τῆς αὐτοπαρατηρήσεως γνῶσιν

τινα αὐτῶν. Οὕτω π.χ. οὐδεὶς δρισμὸς καθιστῷ σαφῶς συνειδητὸν «τί εἶναι συναίσθημα καὶ αἴσθημα», ἀν δὲν δοκιμάσῃ τις ταῦτα ἐν ἑαυτῷ.

Ἡ ψυχολογία τοῦ κανονικοῦ, ὡρίμου καὶ πολιτισμένου ἀνθρώπου δοκιμάζεται καὶ γενικὴ ψυχολογία.

‘Αφ’ οὖ πολλαὶ ἔρευναι ἐγένοντο εἰς τὴν γενικὴν ψυχολογίαν, ἐστραφησαν καὶ εἰς τὴν ἔξετασιν τοῦ μὴ ὠρίμου ἀλλὰ κανονικοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τοῦ βρέφους, τοῦ ἐφήβου. Οὕτω παρήχθησαν νέοι κλάδοι τῆς ψυχολογίας, οἵ δποῖοι δύνανται νὰ δνομασθοῦν ψυχολογίαι εἰδικαὶ ἢ τοῦ μὴ ὠρίμου ἀνθρώπου. Οἱ κλάδοι οὗτοι εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους ἔλαβον μεγάλην ἔκτασιν.

Μετὰ ταῦτα οἱ ψυχολόγοι παρετήρησαν, ὅτι αἱ περιγραφαὶ τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ δποῖα ἔκαστος ἔρευνητῆς παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ, δὲν δομοιάζονται πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ὑπάρχουν **ἀτομικαὶ διαφοραὶ**. Οὕτως ἡ ψυχολογικὴ ἔρευνα ἐστραφῇ εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν. Κατ’ αὐτὴν γίνεται μεγάλη χρῆσις τῆς συγκριτικῆς μεθόδου, καθορίζονται καὶ πιστοτικῶς διὰ τοῦ πειράματος αἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν. Οὕτω παρήχθη ἡ ψυχολογία τῶν **ἀτομικῶν διαφορῶν**.

Τὰ ψυχικά φαινόμενα δυνάμεθα νὰ ἔρευνήσωμεν γενετικῶς, δηλαδὴ νὰ παρατηρήσωμεν αὐτὰ ἀπὸ τῆς πρώτης των ἐμφανίσεως μέχρι τῆς τελείας; ἀναπτύξεως αὐτῶν ἐν τῷ ὠρίμῳ ἀνθρώπῳ. Οὕτω πως παρήχθη καὶ ἄλλος κλάδος τῆς ψυχολογίας, ἡ **γενετικὴ ψυχολογία**. Κατ’ αὐτὴν παρατηροῦμεν πρῶτον τὸ ψυχικὸν γεγονός εἰς τὸ βρέφος, τὸν παῖδα, τὸν ἐφήβον καὶ εἰς τὸν νεανίαν. Τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ προέξωμεν ἢ εἰς ἐν μόνον ἀτομον ἢ εἰς πολλά.

Ἡ θεωρία τῆς ἔξελίξεως ἐφερε τοὺς ἔρευνητὰς εἰς τὴν ἔξετασιν τῆς ψυχῆς τῶν ζῴων, διότι εἰς τὰ ζῷα ἐκδηλοῦνται φαινόμενα, τὰ δποῖα ἔχοντα δομοιότητά τινα πρὸς τὰ ψυχικὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ δποῖα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀμέσως προηγουμένη βαθ-

μις τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω πως παρήγθη καὶ ἄλλος κλάδος τῆς ψυχολογίας, ἡ **ψυχολογία τῶν ζώων**.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀτόμου τινὸς ἔξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ψυχικὸν περιβάλλον. Τὸ τελευταῖον ἐπιδρᾷ διαδικῶς ἐπὶ τοῦ ἀτόμου οὗτως, ὥστε καθορίζει τὴν πρόοδον τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν. Τὰ ἥθη, ἔθιμα, ἐπικρατοῦσαι ἰδέαι τοῦ περιβάλλοντος, μεταδίδονται καὶ εἰς τὸ ἀτομον· οὕτω τὸ ἀτομον ἐνεργεῖ οὐχὶ ὡς ἀτομον, ἀλλ’ ὡς μέρος τῆς κοινωνίας, ἐν ᾧ ζῇ. Αἱ τοιαύται παρατηρήσεις ὠδηγήσαν τοὺς ψυχολόγους νὰ ἔξετάσουν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ψυχικὸν περιβάλλον. Τὸ ἀτομον οὕτω ἔξαρφανίζεται ἐν τῇ μεγαλυτέρᾳ διαδί, ἐν ᾧ ζῇ, τῆς διποίας τὰς ἐνεργείας, ἰδέας, κλπ. διαρκῶς μιμεῖται. Τοῦτο ἔφερε τοὺς ψυχολόγους νὰ θεωρήσουν τὰς διαφόρους διαδάς ἀνθρώπων ὡς ἔχούσας ἐνότητα μὲ διαδικήν ψυχήν· τοιαύτας διαδάς δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν **οἰκογένειαν**, τὰς **ἐπαγγελματικὰς κοινωνικὰς τάξεις** ἢ τοι· ἐργάτας, στρατιωτικούς, δημιοσίους ὑπαλλήλους, ἐμπόρους κλπ, τὸ ἔθνος καὶ τὴν φυλήν. Αἱ κληρομικαὶ προδιαθέσεις ἀποδεικνύουν, ὅτι ὅντας ἔκαστον ἀτομον κληρονόμειν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ προδιαθέσεις κοινὰς εἰς τὰ ἀτομα τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, τῆς αὐτῆς οἰκογενείας κλπ. τὸ διποίον ἀποδεικνύει τὴν δυνατότητά τῆς μιρρώσεως κοινῶν ψυχικῶν γνωρισμάτων μεταξὺ διαφόρων ἀτόμων. Οὕτω παρήγθη νέος κλάδος τῆς ψυχολογίας, ἡ **ψυχολογία τοῦ πλήθους**. Ἀναὶ ὄγως δὲ τοῦ πλήθους, τὸ διποίον ἔξετάζομεν, ἔχομεν τὴν **ψυχολογίαν τῶν λαῶν**, τὴν **ψυχολογίαν τοῦ ἔθνους**, τὴν **ψυχολογίαν τῆς κοινωνικῆς τάξεως** κλπ.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐμφανίζονται μεταβεβλημένα εἰς τὸν μὴ κανονικῶς ἔχοντα ἀνθρώπων, παρουσιάζονται δηλαδὴ παθολογικαὶ περιπτώσεις. Ἡ διαταραχὴ τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐλαφραὶ ἢ σοβαραί. Οἱ ψυχολόγοι, ὡς εἴδομεν διὰ τῆς παθολογικῆς μεθόδου, μελετοῦν τὰ ἀκανόνιστα ταῦτα φαινόμενα. Οὕτω παρήγθη νέος κλάδος τῆς ψυχολογίας, ἡ **ψυχολογία τοῦ ἀνωμάλου πνεύματος**, ἡ διποία διαιρεῖται πάλιν ἀναλόγως τῆς ήλικίας καὶ

τῆς παθήσεως εἰς πολλοὺς νέους κλάδους: **ψυχολογία τῶν τυφλῶν, τῶν κωφαλάλων, τῶν ἀνισορρόπων κλπ.**

Ἐκτὸς τῶν κλάδων τούτων ἀφετηρίαν πρὸς νέαν διαιρεσιν ἔδωκεν ἡ ἐξαιρετικὴ χρῆσις μεθόδου τινὸς κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Οὗτῳ παρόγκηθσαν ἡ **πειραματικὴ ψυχολογία, ἡ φυσιολογικὴ ψυχολογία κλπ.**

Αὗται ὅμως δύνανται νὰ εἶναι μία ἀπὸ τὰς προηγουμένας, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὰ πορίσματα αὐτῆς ἐξάγονται ἐκ τοῦ πειράματος ἢ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ νειρικοῦ συστήματος.

Τέλος ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ψυχολογίας παρίγαγε γένους κλάδους. Οὗτως ἔχομεν τὴν **παιδαγωγικὴν ψυχολογίαν, τὴν δικαστικὴν κλπ.**

Ἡ παιδαγωγικὴ ψυχολογία ἐξετάζει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀπὸ ἀπόψεως τῆς χρησιμότητος εἰς τὸν παιδαγωγόν, ἡ δικαστικὴ εἰς τὸν δικαστήν.

5. Χρησιμότης τῆς ψυχολογίας διὰ τὸν παιδαγωγόν.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν χρησιμότητα τῆς ψυχολογικῆς γνώσεως διὰ τὸν παιδαγωγόν, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὸ ἔργον του. Τοῦτο, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ **σκόπιμος καὶ κατὰ σχέδιον ἐπιδρασις ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνηλίκου ἀνθρώπου.** Πρὸς τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς ἐπειβαίνει ἐν δοθείσῃ κατολλήλῳ στιγμῇ, ἵνα παρεμποδίσῃ βλαβερὰν ἐπίδρασιν παραγόντος τινος, ἢ διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐνέργειαν ἄλλου εύνοϊκοῦ παραγόντος. Τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ὅμως πρέπει νὰ τὴν γνωρίζῃ καλῶς. Ἄφ' οὐ πρόκειται, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ ἀναπτύξῃ τὴν νόησιν πρέπει νὰ γνωρίζῃ τί εἶναι **νόησις καὶ πῶς ἀναπτύσσεται,** ὅμοίως διὰ τὰς ἄλλας λειτουργίας· ἐπίσης: ὅταν πρόκειται: νὰ ἐφαρμόσῃ ποινήν τινα ἢ ἀμοιβήν, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀτομικὴν ἐπίδρασιν τὴν δοπίαν θὰ ἔχῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. Σήμιρον εἶναι ἀξίωμα τῆς παιδαγωγικῆς, ὅτι πᾶν μέτρον παιδαγωγικὸν πρέπει νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ μαθητοῦ. Αἱ ἀτομικαὶ ψυχικαὶ διαφοραὶ τῶν μαθητῶν εἶναι τοιაῦται, ὥστε

ἐν καὶ τὸ αὐτὸ παιδαγωγικὸν μέσον φέρει διάφορα ἀποτελέσματα εἰς αὐτούς. Ἀλλ' ἡ γνῶσις τῆς ἀτομικότητος ἔκαστου μαθητοῦ ἀπαιτεῖ ψυχολογικὴν γνῶσιν βαθεῖαν. Ἐπειτα διὰ τῆς ψυχολογίας δύναται νὰ ἔξακριβώσῃ διδάσκων τὴν ἀποτελεσματικότητα μιᾶς μεθόδου, νὰ δικαιολογῇ ἢ νὰ ἔξηγῃ τὸ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον ἀποτελεσματικότητα μιᾶς μεθόδου, τὸ δποῖον ἐπέφερεν δρισμένη παιδαγωγικὴ ἐνέργεια. Τοιουτούρως δ παιδαγωγὸς θὰ γίνῃ ἀληθής ἐπιστήμων καὶ οὐχὶ ἐμπειρικός τις ἐργάτης, δ δποῖος ὡς μόνην δικαιολογίαν τῆς ἐνεργείας του φέρει τὴν συνήθειαν καὶ τὴν παραδόσιν.

Διὰ τῆς ψυχολογίας θεμελιώνει ἐπιστημονικῶς τὴν παιδαγωγικὴν ἐνέργειαν. Διὰ τῆς ψυχολογίας, τὴν δποίαν δ παιδαγωγὸς ἐν πρώτοις θὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, θὰ γνωρίσῃ τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς τοῦ ἰδίου χαρακτῆρός του, θὰ δύναται δὲ τότε νὰ ἐκτιμήσῃ μήπως πολλὰ σφάλματα καὶ ἀποτυχίας δφείλονται εἰς τὸν χαρακτῆρά του.

Καὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη, οἱ δποῖοι δὲν ἐμελέτησαν ψυχολογίαν ἀλλ' ὅλως ἐμπειρικῶς ἐργάζονται, ἐφαρμόζουν ἐν τούτοις ψυχολογικὰς ἀρχάς, τὰς δποίας ἐκ πείρας μετὰ τῶν παίδων ἔμαθον. Ἀλλ' ἡ πεῖρα αὕτη εἶναι πολλάκις ἐσφαλμένη, διότι δὲν ἀπεκτήθη μὲν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ μόνον τυχαίως καὶ ἀτάκτως.

Ἡ ψυχολογία τὴν ἐποχὴν ταίτην θεωρεῖται τόσον χρήσιμος διὰ τὸν παιδαγωγόν, ὥστε νὰ δνομασθῇ ἡ παιδαγωγικὴ ὡς ἀπλῆ ἐφηρμοσμένη ψυχολογία.

Διὰ νὰ καταστῇ καλὸς ψυχολόγος δ παιδαγωγός, θὰ ἀκροασθῇ ἢ θὰ ἀναγνώσῃ πολλὰ ἐργα ψυχολογικά, ἰδίως δὲ τὴν γενικὴν ψυχολογίαν τοῦ ὕδριμου ἀνθρώπου. Μετὰ ταῦτα τὴν τοῦ παιδός. Αἱ ψυχολογικαὶ αὐταὶ μελέται θὰ καταστήσουν αὐτὸν ἴκανὸν νὰ συνεχίσῃ προσωπικὰς ψυχολογικὰς ἐρεύνας ἐπὶ τῶν μαθητῶν του. Θὰ δύναται νὰ ἐκτελῇ ἀπλᾶς, δὲν μόνον την παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μαθητῶν, ἐπὶ τοῦ ἀποτελέσματος δρισμένης μεθόδου, ἐπὶ τοῦ διαφέροντος, ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἀπαιτοῦν ἄμεσον σημείωσιν καθ' ὃν
χρόνον ἡ ἀντίληψις αὐτῶν εἶναι ζωηρά. Καὶ πειράματα ἀπλᾶ
ἄνευ πολλῶν δογάνων δύναται νὰ ἔκτελέσῃ ὁ ψυχολογικῶς μιօρ-
φωμένος διδάσκαλος. Οὕτω προάγεται εἰς τὸν τόπον μας καὶ
ἡ ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι

Περὶ τῆς συνειδήσεως.

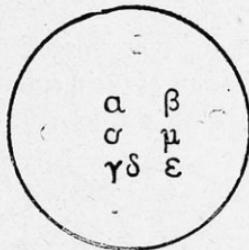
1. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν
ψυχικῶν γεγονότων, ἀρχίζοντες πρῶτον ἀπὸ τὰ συνειδητὰ διότι,
ἡ συνείδησις εἶναι τμῆμα τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου,
πᾶσα δὲ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀπὸ
ταύτης δέον νὰ ἀρχίσῃ, χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βαθυτέραν
ἔρμηνείαν τοῦ ὅρου συνειδῆσις.

Πρὸς τοῦτο θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν αὐτοπαρατίθησιν.¹ Ας
ρύψωμεν λοιπὸν βλέμμα ἐντὸς ἡμῶν, διὰ νὰ διακρίνωμεν καὶ
ἀπομονώσωμεν ψυχικά τινα γεγονότα πρὸς ἔρευναν.

Πόσα γεγονότα τοῦ ψυχικοῦ βίου σας τὴν στιγμὴν ταύτην
εἶναι γνωστά; Πιθανώτατα οἱ λόγοι μου περὶ τοῦ θέματος τούτου,
ἡ ἀντίληψις τοῦ προσώπου μου, ἵσως καὶ ἡ ἀντίληψις ἄλλων
τινῶν συναδέλφων, οἱ δποῖοι κάθηνται ἔμπροσθεν· πάντα τὰ
παρελθόντα συμβάντα ἔχουν ἐπισκοπισθῆ. Τὸ πλῆθος αὐτὸν τῶν
ψυχικῶν φαινομένων, τὸ δποῖον εἰς μίαν χρονικὴν στιγμὴν
εἶναι γνωστὸν ἡ συνειδητὸν εἰς ἕκαστον ὑποκείμενον, λέγεται
στιγμαία συνείδησις, ἡ πεδίον τῆς συνειδήσεως, δπως λέγο-
μεν εἰς τὸ μικροσκόπιον ἡ τηλεσκόπιον δπτικὸν πεδίον αὐτῶν,
ὅσα βλέπομεν δι' αὐτῶν εἰς μίαν παρατήρησιν. Τὸ πλῆθος τῶν μὴ
συνειδητῶν ψυχικῶν φαινομένων λέγομεν ὑποσυνείδητον. Τὰ

ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ δποῖα εἶναι μὲν συνειδητὰ ἀλλ’ ἀσαφῆ, λέγομεν **κατώφλιον** τῆς συνειδήσεως. Δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὸ πεδίον τῆς **στιγμιαίας** συνειδήσεως μὲ ἔνα κύκλον. Τὰ ἐντὸς κοῦ κύκλου εἶναι ἡ στιγμιαία συνείδησις, τὰ ἐκτὸς τὸ ὑποσυνειδητόν καὶ ἡ περιφέρεια τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως· (ἴδε σχ. 1).

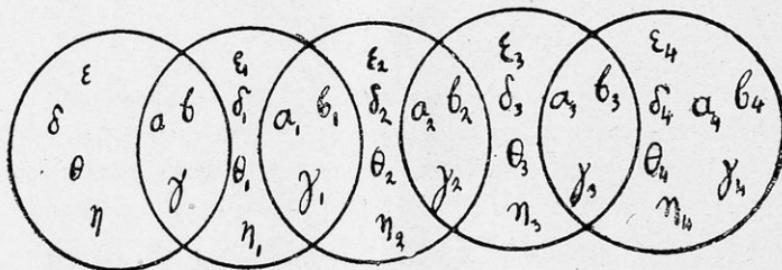
Σχ. 1

Πεδίον τῆς συνειδήσεως. α, β, γ, δ, ε, ζ ψυχικὰ γεγονότα συνειδητά.

“Ας συνεχίσωμεν νῦν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρήσεως τὴν ἐξέτασιν τῆς στιγμιαίας συνειδήσεως. Παρατηροῦμεν, ὅτι ποὺν προφθάσωμεν νὰ τὴν ἐξετάσωμεν, ὑπέστη ἀλλαγήν τινα. Μερικαὶ σκέψεις ἐσκοτίσθησαν διὰ νὰ ἔλθουν ἀλλαι. Πρὸ δὲ λίγου εἶχον τὴν ἀντίληψιν ὥρισμένων ἀντικειμένων, τώρα δύως αὕτη ἡ μετεβλήθη ἢ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ὑποσυνειδητόν. Πρὸ δὲ λίγου κατειχόμην ὑπὸ λύπης, ἥτις τώρα παρῆλθεν. Μάτην προσπαθῶ νὰ συλλάβω σταθερῶς γεγονός τι τοῦτο μοῦ διαφεύγει διαρκῶς ἐξελισσόμενον. “Υποθέσατε τὸν ἑαυτόν σας εἰς οἰανδήποτε θέσιν ἢ χρονικὴν στιγμήν· π.χ. ὅτι διέρχεσθε ὅδόν τινα. Πόσαι μεταβολαὶ ἀντιλήψεων σκέψεων καὶ διαθέσεως; ἀληθής κινηματογραφικὴ ταινία. “Η ὑποθέσατε, ὅτι ἀκροῶσθε διμιλίας τινός· οἱ λόγοι τοῦ φήτορος ως ἥχοι καὶ αἱ ἰδικαί σας σκέψεις διαρκῶς παρελαύνουν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς σας ώς μία ἀδιάκοπος σειρά.

Τὸ κατὰ την ἔναρξιν τῆς αὐτοπαρατηρήσεως πεδίον τῆς συνειδήσεως μὲ τὰ ψυχικὰ γεγονότα α, β, γ, δ, ε, ζ, μετεβλήθη

μετὰ μίαν στιγμὴν εἰς ἄλλο πεδίον μὲ τὰ ψυχικὰ γεγονότα α, β, γ, δ, ε, θ, η, α, β, γ. Τὸ δεύτερον αὐτὸ πεδίον ἔχει κοινὰ μετὰ τοῦ πρώτου τὰ γεγονότα α, β, γ. Τὸ δεύτερον πεδίον διαδέχεται τὸ τρίτον μὲ τὰ γεγονότα α₁, β₁, γ₁, δ₂, ε₂, θ₂, η₂, α₂, β₂, γ₂. ἔχουν κοινὰ μετὰ τοῦ δευτέρου μόνον τὰ γεγονότα α₁, β₁, γ₁, καὶ οὕτω καθ' ἔξῆς. Ἡ ἀλλαγὴ αὗτη ἡ ἀδιάκοπος τῶν πεδίων τῆς συνειδήσεως ὠνομάσθη ροή τῆς συνειδήσεως, διότι παρομοιάζεται πρὸς κίνησιν ποταμοῦ. Ἡ ροή τῆς συνειδήσεως συνεχίζεται κατὰ τὸν ὑπνον διὰ τῶν δνείσων. Ἡ ροή εἶναι ἡ πρώτη ἰδιότης τῆς συνειδήσεως. Παριστάνεται δὲ διὰ τοῦ κάτωθι σχήματος, (ἴδε σχ. 2).

$\Sigma\chi$. 2.

· Ποὺς τῆς συγειδήσεως.

Οι κύριοι παριστάνουν τὰ διαδογικὰ πεδία τῆς συνειδήσεως, τὰ δὲ γράμματα τὰ ψυχικά γεγονότα. Τὰ γράμματα ($\alpha_1 \beta_1 \gamma_1$) ($\alpha_1 \beta_1 \gamma_1$) ($\alpha_2 \beta_2 \gamma_2$) ($\alpha_3 \beta_3 \gamma_3$) καὶ ($\alpha_4 \beta_4 \gamma_4$) παριστάνουν ψυχικά γεγονότα τὰ ὄποια γρηγοριεύουν ὡς σύνδεσμοι τῶν διαδογικῶν πεδίων τῆς συνειδήσεως.

Οι ψυχολόγοι έπειχείρησαν νὰ μετοήσουν τὸ περιεχόμενον
ἔνδος πεδίου τῆς συνειδήσεως διὰ τοῦ ἔξῆς πειράματος. Ἐπὶ τε-
τραγώνου γράφουν 16 ἢ 25 γράμματα τοῦ ἀλφαριθμήτου. (ἰδὲ οὐ.β.).
Ἐπιδεικνύουν ταῦτα ἐπὶ δλίγα δευτερόλεπτα τῆς ὥρας εἰς τοὺς
μαθητὰς ἢ εἰς τὰ πρὸς πειραματισμὸν πρόσωπα καὶ ἔπειτα ἡ-
τοῦν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ γράψουν, πόσα καὶ ποῖα γράμματα ἀντελή-
λήθησαν. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπιδείξεως τῶν γραμμάτων,
εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν προσέπεσε μόνον
τὸ σύνολον τῶν γραμμάτων, διότι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀντιλή-

ψεως αὐτῶν διὰ τῆς ἐντάσεως τῆς προσοχῆς ἔκωλύθησαν οἱ ἄλλοι ἔξωτερικοὶ ἔρεθισμοὶ νὰ ἐπιδράσουν εἰς τὴν συνείδησιν. Παρετηρήθη, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἡδυνήθησαν νὰ συγκρατήσουν εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως, συνεπῶς νὰ ἐντυπώσουν καὶ ἀποδώσουν γραπτῶς, τὸ δλιγάτερον 4 καὶ τὸ περισσότερον 16 γράμματα. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι **στενή**. Ἡ **στενότης** εἶναι ἡ δευτέρα ἰδιότης τῆς συνειδήσεως.

ε	γ	α	θ
π	β	η	ν
φ	δ	ζ	ρ
ι	ι	μ	κ

Σχ. 3.

Στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἡ στενότης τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὃποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν συγχρόνως εἰς πολλά. Μολονότι ἔχομεν τόσας γνώσεις ἀποκτήσει, ἐν τούτοις εἰς μίαν στιγμὴν δλίγας ἔξ αὐτῶν παριστάνομεν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν. ቙ **στενότης** τῆς συνειδήσεως προκαλεῖ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ περιεχομένου της, ὅπως εἰς στενόν τινα χῶρον διὰ νὰ περάσῃ πλῆθος τι, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη νὰ φεύγουν οἱ μὲν καὶ νὰ ἔρχωνται οἱ δέ. ቙ **συνείδησις** λοιπὸν δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἐπισκοπῶμεν εἰς μίαν χρονικὴν στιγμὴν πάσας τὰς γνώσεις ἡμῶν, ἀλλὰ μέρος αὐτῶν, τὸ ὅποιον λέγομεν ὅτι εἶναι τὸ **παρὸν ψυχικὸν γεγονός**, τὰ δὲ πρὸ αὐτοῦ καὶ τὰ μετ' αὐτὸ δύνομάζομεν **παρελθόντα καὶ μέλλοντα**.

Ἡ **συνείδησις** μεταβάλλεται· διάφορα πεδία διαδέχονται ἄλληλα· ἐν τούτοις διμοις ταῦτα δὲν παριστάνονται κεχωρισμένας συνέιδησις, ἀλλὰ μίαν ἑνιαίαν συνείδησιν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι αἱ μεταβολαὶ αὗται συμβαίνουν εἰς τὸ ἀτομόν μας. ቙ **συνείδησις** λοιπὸν ἔχει **ἐνότητα**. ቙ **ἐνότης** εἶναι τοίτη ἰδιότης τῆς συνειδήσεως.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἔχουν καὶ τετάρτην ἰδιότητα. Συνδεόμενα διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος πρὸς τὸ σῶμα ἀπολήγουν εἰς κίνησιν ἢ κώλυσιν κινήσεως φανερὰν ἢ ἀφανῆ. Π. χ. ἡ χαρὰ προκαλεῖ ἴδαιτέραν ἔκφρασιν ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ μεταβολὴν τῆς κινήσεως τοῦ αἷματος καὶ τῆς ἀναπνοῆς· ληφθεῖσα ἀπόφασις θέτει εἰς κίνησιν τοὺς μῆνας πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῆς. “Οταν ἔλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν μαθητοῦ τὸ ψυχικὸν γεγονός α., π.χ. ὅτι πρέπει νὰ μελετήσῃ, τότε πηγαίνει εἰς τὸ σπίτι καὶ κάθηται πρὸς μελέτην. Εἶναι δυνατὸν ὅμιλος αὐτὸν νὰ μὴ γίνῃ, διότι ἡμποδίσθη ἡ ἐκτέλεσις ἀπὸ ἄλλο γεγονός β., τὴν εὐχαρίστησιν π.χ. ἀπὸ τὸν περίπατον, ἥτις οὕτω κωλύει τὴν κίνησιν τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος α.

“Η τετάρτη αὕτη ἰδιότης ἀποτελεῖ θεμελιώδη λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως.

“Η συνείδησις λοιπὸν ἔχει στενότητα, δοκῆν, ἐνότητα καὶ σωματικὴν ἐκδήλωσιν.

Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα.

“Η στενότης τῆς συνειδήσεως τῶν μαθητῶν ἐπιβάλλει εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ προσφέρῃ τμηματικῶς καὶ βραδέως τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας διὰ νὰ καταστῇ συνειδητὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν. Ἐφ' ἑτέρου, ἵνα μὴ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ὑποστῇ μεγάλας μεταβολάς, πρέπει νὰ ἔχῃ πρῶτον σταθερὰ σημεῖα, τοι-αὐτα δὲ εἶναι τὰ ἐποπτικὰ μέσα τῆς διδασκαλίας, καὶ δεύτερον νὰ ἐπανέργηται ἐπ' αὐτῶν διὰ τῶν ἐπαναλήψεων. “Η ἰδιότης τῆς σωματικῆς ἐκδηλώσεως ὑποδεικνύει, ὅτι οὐδεμία γνῶσις πρέπει νὰ μείνῃ ἄνευ ἀναλόγου ἐφαρμογῆς, χωρὶς κινητικὰ ἀποτελέσματα, ἀνάλογα πρὸς αὐτήν, χωρὶς νὰ ἀπολήγῃ εἰς κάποιαν κίνησιν. Ἐπὶ παραδείγματι: Δὲν πρέπει ὁ μαθητὴς νὰ βλέπῃ μόνον τὸ πείραμα ἐκτελούμενον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἰδιος νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο οὐδεὶς κανὼν νὰ μείνῃ ἄνευ πρακτικῆς τινος ἐφαρμογῆς. Δι' αὐτῶν συμπληροῦται ὁ κύκλος τῆς πορείας τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου, τὸ δποῖον τοιουτοτρόπως ἐμπεδοῦται ἐν τῇ συνειδήσει.

2. Ανάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως.

Εύρεσις τῶν ψυχικῶν στοιχείων.

Πάντα τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι σύνθετα καὶ πολύπλοκα. Ἡ ἐντύπωσις π.χ., τὴν ὅποιαν ἔχομεν ἐκ τοῦ μήλου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς μερικὰς ἐντυπώσεις τῆς δσμῆς, τοῦ χρώματος, τοῦ σκήματος, τοῦ μεγέθους, τοῦ τόπου κλπ. Ἐπίσης τὸ ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὅποιον δοκιμάζομεν ἐκ τῆς σακχάρεως, ὅταν ἔχομεν αὐτὴν εἰς τὴν γλῶσσαν, ὀποτελεῖται ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ γλυκέος, τοῦ τραχέος, ἀπὸ συναίσθημα εὐχάριστον κλπ. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ σχετικῶς ἀπλούστερα ψυχικὰ φαινόμενα. Τὰ ἄλλα, ὃς εἶναι ἡ λειτουργία τῆς μνήμης, τῆς νοήσεως κλπ., εἶναι συνθετώτερα καὶ πολυπλοκώτερα.

Ἐν τούτοις ἡ ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν χημείαν ἔργον, νὰ ἀναλύσῃ δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἰς τὰ ἀπλούστερα στοιχεῖα του. Καὶ ἡ μὲν χημεία κατορθώνει ὅντως νὰ ἐκτελέσῃ πραγματικὸν χωρισμὸν τῶν συστατικῶν μερῶν τῶν διαφόρων σωμάτων καὶ νὰ θέσῃ αὐτὰ χωριστά· οὕτω π. χ. ἀναλύει τὸ ὕδωρ εἰς δξυγόνον καὶ ὑδρογόνον. Ἡ ψυχολογία ὅμως δὲν δύναται νὰ χωρίσῃ πραγματικῶς καὶ ἀπομονώσῃ τὰ στοιχεῖα τῶν συνθέτων ψυχικῶν φαινομένων, διότι δὲν ἀποχωρίζονται ἐκ τῆς συνθέσεως των.

Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο κάμνει ἀφαίρεσιν, προσέχει δηλαδὴ περισσότερον εἰς ὥρισμένα μέρη τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος παραβλέπουσα τὰ ἄλλα. Ἡ πρὸς τοιαύτην ψυχολογικὴν ἀφαίρεσιν ἵκανότης βοηθεῖ τὸν ψυχολόγον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν συνθέτων ψυχικῶν γεγονότων. Δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου θὰ προσπαθήσωμεν ν' ἀναλύσωμεν τὰ ψυχικὰ γεγονότα.

Ἀπομονοῦντες τὸ ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὅποιον θεωροῦμεν προερχόμενον ἀπὸ ἔξωτερικὸν ἀντικείμενον, π. χ. τὴν ἔδραν, καὶ προσέχοντες εἰς αὐτὸν λέγομεν, ὅτι ἔχομεν ἀντίληψιν τῆς ἔδρας. Οὕτω ἔχομεν ἀντίληψιν τῆς φωνῆς τοῦ Α, ἀντίληψιν τοῦ πίνα-

κος, τῆς σακχίρεως κλπ., ἡ ἀντίληψιν ἔξωτερικῶν ἀντικειμένων.
“Ωστε αἱ ἀντιλήψεις προϋποθέτουν ἐπίδρασιν διὰ τῶν αἰσθή-
σεων τῶν ἔξωτερικῶν ἀντικειμένων καὶ γνῶσιν, ὅτι ὅντως δ ἐρε-
θισμὸς προέρχεται ἐξ αὐτῶν. Τὰ μικρὰ παιδία, ἡλικίας 3 μη-
νῶν καὶ κάτω, ἀγνοοῦν, διὰ νὴ ἐντύπωσις, τὴν δποίαν δοκιμά-
ζουν, προέρχεται ἐκ τῶν ἔξωτερικῶν ἀντικειμένων· τοῦτο φαί-
νεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔκτείνουν τὴν χεῖρα νὰ συλλάβουν, οὔτε
στρέφουν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀντικειμένου.

Τὰ μικρὰ παιδία τῆς ἡλικίας ταύτης λέγομεν, ὅτι ἔχουν
αἰσθήματα. Καὶ ἡμεῖς, ἐὰν διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως ἀφαι-
ρέσωμεν πᾶν δ, τι γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἀντικειμένου, θὰ πα-
ραμείνῃ ἐν ἡμῖν ἡ συνείδησις γεγονότος τινός, **τοῦ αἰσθήματος**
διαβάσατε, τί λέγει αὐτὴ ἡ φράσις: «ἡ συνείδησις εἶναι στενὴ»;·
αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔχετε ἀντίληψιν προτάσεως, τὴν δποίαν ἀνα-
γιγνώσκετε· ἀντίστροφον αὐτήν, «κατεύθυνται τοις διαβάσεις μ.» δὲν
θὰ ἔχητε πλέον ἀντίληψιν προτάσεως, ἀλλὰ συγκεχυμένην τινὰ σει-
ρὰν γραμμάτων, διότι κατώρθωσα νὰ σᾶς ἀφαιρέσω τὴν σημα-
σίαν αὐτῆς. Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς συνειδήσεως δι’ ἔνα ὠρι-
μον ἄνθρωπον, ἀποκτήσαντα πλείστας γνώσεις περὶ τῶν ἀντι-
κειμένων τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, δὲν εἶναι δυνατή· μόνον διὰ
τῆς φαντασίας δύναται νὰ σχηματίσῃ τελείαν ἵδεαν: **τὸ τί θὰ**
ῆτο ἡ ἀντίληψις ἀντικειμένου τινός, ἀπὸ τὸ δποῖον ἀφη-
ρέθη πᾶν δ, τι τὸ ἔγω ἔσωτερικῶς προσάγει ἐκ τῶν γνωστῶν
κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἔξωτερικοῦ ἀντικειμένου εἰς τὴν
συνείδησιν. Ενεκα τούτου πολλοὶ ψυχολόγοι συγχέουν τοὺς
δύο ὄρους **αἴσθημα** καὶ **ἀντίληψις**, δίδοντες μᾶλλον ἔκτει-
μένην ἔννοιαν εἰς τὸ **αἴσθημα** καὶ ἀποκλείοντες τὴν **ἀντίληψιν.**
Εἰς παθολογικάς τινας περιπτώσεις τελεῖται ἡ ἀφαίρεσις αὕτη,
π.χ., εἰς τὴν λεξικὴν τύφλωσιν καὶ ἀκουστικὴν κώφωσιν.

Ἐάν δ ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ ἀντικειμένου προελθὼν ἐρεθισμὸς
πάνυ, παραμένει ἐν τούτοις ὕγνος τι τῆς ἐπιδράσεως ἐν τῇ
συνείδησι, διότι δύναμαι νὰ εἴπω νῦν πολλὰ γνωρίσματα τοῦ
ἀπόντος ἀντικειμένου οὕτω, π.χ., δύνασθε νὰ μοῦ περιγρά-

ψητε τὸ δωμάτιόν σας, τὸ ὄποιον δὲν βλέπετε. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει λέγομεν, ὅτι ἔχομεν **παράστασιν** τῶν ἔξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἡ παράστασις εἶναι τρόπον τινὰ τὸ **ἀντίγραφον** τῆς ἀντιλήψεως ἢ τοῦ αἰσθήματος ἢ ἄλλου παρελθόντος γεγονότος.

Ὑπάρχουν πάντοτε ἐν τῇ στιγμαίᾳ συνειδήσει καὶ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὄποια ὀνομάζομεν **εὐαρέσκειαν** ἢ **δυσαρέσκειαν**, εἰς διαφόρους βαθμοὺς ἐντάσεως.

Τὴν δυσαρέσκειαν αὐτὴν ἢ τὴν εὐαρέσκειαν ὀνομάζομεν **συναισθήμα**.

Οὐ θαυμασμός, δ ἐνθουσιασμός, ἢ λύπη, ἢ χαρά, ἢ γοητεία κλπ. εἶναι **συναισθήματα**.

Μέχρι τοῦδε δὲ ἀναλύσεως εὗρομεν τὰ ἔξῆς ψυχικὰ φαινόμενα· 1) τὸ **αἴσθημα**, 2) τὴν **ἀντίληψιν**, 3) τὴν **παράστασιν** καὶ 4) τὸ **συναισθήμα**.

Ἄλλα ἀπλούστερα εἰδή δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ περιεχόμενα τῶν στιγμαίων συνειδήσεων.

Ἐξετάσωμεν νῦν ἀκόμη βαθύτερον, διὰ τὰ εὔρωμεν ποῖον ἔξι αὐτῶν εἶναι τὸ **πρωτόγονον** ἢ **πρωτότυπον** καὶ ποῖον τὸ **δευτερογενὲς** ἢ **παράγωγον**. Ἡ ἀντίληψις πρῶτον παράγεται ἀπὸ αἴσθημα καὶ ἡ παράστασις ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν. Ἡ παράστασις ἐν πρώτοις εἶναι ὄντως δευτερογενὲς ψυχικὸν γεγονός, παράγωγον, διότι εἶναι τὸ ἀντίγραφον τῶν προηγουμένων ψυχικῶν γεγονότων. Ἡ ἀντίληψις πάλιν περιέχει αἴσθημα καὶ παράστασιν, διότι εἰς τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν ἔξωτερικῶν ἐρεθισμῶν προσάγει παλαιὰς γνώσεις περὶ αὐτῶν, δηλαδὴ παραστάσεις. Ἄν θελήσωμεν ν' ἀναλύσωμεν περαιτέρω τὸ συναισθήμα, θὰ ἴδωμεν, ὅτι παραμένει πάντοτε εὐαρέσκειά τις ἢ δυσαρέσκεια ἰσχυρὰ ἢ ἀσθενής.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ αἴσθημα καὶ τὸ **συναισθήμα** εἶναι τὰ ἀπλούστερα, πρωτοτυπώτερα καὶ πρωτογενῆ ψυχικὰ γεγονότα, τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως,

ἡ δὲ ἀντίληψις καὶ ἡ παράστασις τὰ σύνθετα καὶ παράγωγα
ἢ δευτερογενῆ.

Πρὸς ἑρμηνείαν τῆς παραγωγῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων
ἔφεῦρον οἱ ψυχολόγοι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑποθετικάς
τινας μερικὰς ἐνεργείας, τὰς δποίας ὠνόμασαν **δυνάμεις τῆς ψυχῆς**. Ἀντὶ τρόπου τινὰ νὰ ἀποδίδουν γενικῶς καὶ ἀορίστως
τὴν παραγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν ψυχήν, ὡς τὴν μόνην αἰτίαν αὐ-
τῶν, κατένειμαν τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς εἰς εἰδικὰς τοιαύτας. Σή-
μερον ὅμως ἡ ὑπόθεσις τῶν εἰδικῶν δυνάμεων κατέπεσεν ἐνεκα
τῆς πολυπλόκου ἔξαρτήσεως καὶ συνθέσεως τῶν ψυχικῶν φαι-
νομένων. Ὁμιλοῦν σήμερον περὶ **λειτουργιῶν** τῆς συνειδήσεως
καὶ τῆς ψυχῆς. Ὡς λειτουργίαν δὲ θεωροῦν ὑπόθεσιν ψυχικῆς
ἐνέργειας ἀποτελουμένην ἀπὸ σειρὰν μεταβολῶν συνειδήτων καὶ
ὑποσυνειδήτων πρὸς ἔξήγησιν τῆς παραγωγῆς τῶν εὔρεθέντων
ψυχικῶν φαινομένων. Οὕτω τὴν παραγωγὴν τοῦ αἰσθήματος
ἀποδίδομεν εἰς τὴν λειτουργίαν, τὴν δποίαν δονομάζομεν **αἴσθη- σιν**, τὴν ἀντίληψιν, εἰς λειτουργίαν, τὴν δποίαν καλοῦμεν πάλιν
ἀντίληψιν. τὸ συναίσθημα εἰς λειτουργίαν, τὴν δποίαν δονο-
μάζομεν **συναίσθησιν**.

Τοιαύτας λειτουργίας πρὸς ἔξήγησιν τῶν ψυχικῶν φαινο-
μένων δεχόμεθα τρεῖς κυρίως: 1) **τὸ παριστάναι**, 2) **τὸ συναί- σθάνεσθαι** καὶ 3) **τὸ βούλεσθαι**.

Εἰς τὸ **παριστάναι** ἀνήκουν ἡ αἴσθησις, ἡ ἀντίληψις, ἡ
μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ πρόσληψις καὶ ἡ νόησις ὡς μερικαὶ λει-
τουργίαι. Εἰς τὸ **συναίσθάνεσθαι** ἀποδίδουν τὴν παραγωγὴν
ὅλων τῶν συναίσθημάτων καὶ εἰς τὸ **βούλεσθαι** τῶν πράξεων.

Ἐκ τῶν λειτουργιῶν τούτων ἡ ἀρχικὴ καὶ θεμελιώδης, ἀμέ-
σως μετὰ τὴν γέννησιν ἐκδηλουμένη, εἶναι ἡ **βρύλησις**, ἥτις
ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ δριμεμφύτου λειτουργεῖ ἀπὸ τῆς πρώτης
στιγμῆς τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν χρόνον αἱ ἄλλαι
λειτουργίαι ἀκόμη δὲν ἔχουν καμμίαν ἐκδήλωσιν· π.χ., ἡ μνήμη,
ἀντίληψις, φαντασία, κλπ. Αἱ κινήσεις, τὰς δποίας κάμνει τὸ
ἀρτιγέννητον βρέφος, αἱ κραυγαὶ του, εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς στοι-

χειώδους ἀρχικῆς μορφῆς τῆς βουλήσεως. Αἱ κινήσεις αὗται δὲν εἶναι οὕτε συνειδηταί, οὕτε σκόπιμοι διὰ τὸν πράττοντα. Ἀργότερον εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως ἐκδηλοῦνται ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὅπως εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως, τὰ μέσα καπταντα. ταῦτα δύματα δὲν εἶναι διάφορα τῶν γνωσθέντων. «Ωστε ἡ λειτουργία τῆς βουλήσεως καθὼς καὶ ἄλλαι λειτουργίαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν συνειδηταί· εἶναι τοῦ ὑποσυνειδήτου ἐνέργειαι. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ περιλάβωμεν αὐτὰ μετὰ τῶν συνειδητῶν στοιχείων τοῦ ψυχικοῦ βίου ἢ τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνειδήσις ποιᾶς τάσεως, ἢ ὁποία παρατηρεῖται κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως, δὲν εἶναι ἰδιαίτερον ψυχικὸν γεγονός, ἀλλ' ἀπλῶς αἴσθημα μυϊκόν. Ἡ βούλησις λοιπὸν εἶναι ἡ πρωτόγονος λειτουργία, ἡ σπουδαιοτέρα ὅλων ἐμφανιζομένη πρώτη καὶ ἀποτελοῦσα τὴν θεμελιώδη βάσιν τοῦ ἀτόμου.

3. Σχέσις μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος.

Διὰ τῆς λέξεως **πνεῦμα** θὰ ἐννοῶμεν ἀπλῶς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα· διὰ τῆς λέξεως **σῶμα** τὰ ὑλικὰ φαινόμενα.

«Οτι ὑφίσταται σχέσις τις μεταξὺ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, δὲν ὑπάρχει ἐπιστήμων καὶ ἰδιώτης, ὁ ὁποῖος νὰ διαμφισθῇ τοῦτο. Ἡ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι πλέον ἀποδεδειγμένον ὅτι εἶναι ἀναγκαία προϋπόθέσις διὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Εἶναι κοινοτάτη παρατήρησις, ὅτι πᾶσα βλάβη αὐτῆς ἔχει ἀντίκτυπον εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. «Προσπαθήσατε» ἔλεγεν ὁ Auguste Comte εἰς τοὺς πνευματιστάς, «νὰ σκεφθῆτε μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω». «Οταν λέγωμεν «αὐτὸς δὲν ἔχει μυαλό», μὲ τὴν λέξιν μυαλὸν ἐκφράζομεν δύο πράγματα: καὶ τὸν ἐγκέφαλον (ὑλην) καὶ τὸ πνεῦμα. *

* Οἱ φυσιολόγοι ἀνέζητησαν σχέσεις μεταξὺ τῆς νοημοσύνης ἐνὸς ζώου καὶ τοῦ βίρρους τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τῆς ἐπιφανείας ἢ τῶν ἐλίκων αὐτοῦ. Θὰ ἀναφέρωμεν μόνον τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἀνεύρεν ὁ Dubois (1896). Οὗτος κατέταξε τὰ ζῷα κατὰ μίαν ἀνιστάντα σειρὰν νοημοσύνης συμφώνως πρὸς τὴν κοινὴν ἀντὶ

Ἡ ἀσυμφωνία τῶν φιλοσόφων ἔγκειται εἰς τὸ εἶδος τῆς σχέσεως, ἡ δποία ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ δποῖα ἔξετάζει ἡ ψυχολογία καὶ τῆς μάζης τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τὸ δποῖον ἔξετάζουν ἡ ἀνατομία, ἡ ἰστολογία, ἡ φυσιολογία καὶ ἡ βιολογία. Αὐτὸ εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα, τὸ δποῖον ἀπησχόλησεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, χωρὶς νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ εὔρεσις λύσεως, ἡ δποία νὰ ἴκανοποιῇ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πρώτη λύσις, τὴν δποίαν ἔδωκαν, εἶναι ἡ **ὑλιστική**. Κατ’ αὐτὴν ἡ σχέσις τοῦ ἔγκεφάλου πρὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ἡ τοῦ ὅργανου πρὸς τὴν λειτουργίαν καὶ τὰ προϊόντα αὐτοῦ ἀνάλογος πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ στομάχου πρὸς τὴν πέψιν καὶ τὸ γαστρικὸν ὑγρόν. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ἡ ἰδιότης τις τοῦ ἔγκεφάλου ἡ ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, πάντοτε δηλαδὴ φαινόμενα παράγωγα. Ἡ δυσκολία τῆς ἔξηγήσεως ταύτης ἔγκειται ἐν τῇ μεταβάσει ἐκ τοῦ ὑλικοῦ εἰς τὸ πνευματικὸν φαινόμενον. Πῶς π. χ. ἡ κίνησις τῶν μιορίων τῆς φαιδῆς οὐσίας, ἢ ὁ ἐρεθισμὸς αὐτῶν, μετατρέπεται εἰς πνευματικὸν φαινόμενον. Ἔπειτα ἐν τῇ μετατροπῇ ταύτη δὲν κατορθοῦται νὰ ὑπολογισθῇ, ἀν ἵσχῃ ἡ ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἴσοδυναμίας μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος.

ληψίν τὴν ὄποιαν ἔχομεν δι^τ ἔκαστον. Κατόπιν εὗρεν ὅτι σταθερὰ σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ βάρους τοῦ σώματος καὶ τοῦ βάρους τοῦ ἔγκεφάλου δύο συγγενῶν ζώων. Ἔστω π. χ. τὰ βάρη τοῦ σώματος δύο συγγενῶν ζώων P καὶ P' καὶ τὰ βάρη τοῦ ἔγκεφάλου E, E'. Ο Dubois εὗρε τὴν σχέσιν $\frac{E}{E'} = \left(\frac{P}{P'}\right)^x$.

Οπου δὲ ἐκθέτης x διὰ τὰ θηλαστικὰ εἶναι: ἵσος πρὸς 0,56 Ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης εὗρε τὴν συνάρτησιν $E=KP^0.56$ Ο ἀριθμὸς K λέγεται **κεφαλικός δείκτης**, διῆστις μετρῷ τὴν ὑπεροχὴν ἐνὸς θηλαστικοῦ ἐν τῇ σειρᾷ τῆς νοημοσύνης. Οσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ K, τόσον νοημονέστερον εἶναι τὸ θηλαστικόν. Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ K=2,8, τὸν ἀνθρωποειδῆ K=0,7 καὶ τὸν πίθηκον K=0,4. Μεταξὺ ἀνδρός καὶ γυναικός δὲν ὑπάρχει διαφορὰ εἰς τὸν κεφαλικὸν δείκτην. Ο Dubois παρετήρησεν ὅτι ἡ σειρὰ τῆς νοημοσύνης τῶν ζώων συμφώνως πρὸς τὴν κοινὴν ἀντίληψιν συμπίπτει μὲ τὴν σειρὰν συμφώνως πρὸς τὰς τιμὰς τοῦ κεφαλικοῦ δείκτου.

Ο Καρτέσιος καὶ οἱ καρτεσιανοὶ ἔθεώρησαν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τὰ φυσικὰ ὡς δύο σειρᾶς ἐντελῶς ἑτεροειδεῖς. Ἐν φαινόμενον τῆς μιᾶς σειρᾶς δὲν ἀνάγεται εἰς ἄλλο τῆς ἄλλης, διότι ἡ μία σειρὰ διέπεται ὑπὸ μηχανικῶν νόμων καὶ τὰ ἐν αὐτῇ φαινόμενα ἔχουν ἔκτασιν, ἡ δὲ ἄλλη ὑπὸ τῶν νόμων τῆς συνειδήσεως καὶ τὰ γεγονότα ταύτης εἶναι ἄνευ ἔκτασεως. Τὰ γεγονότα ἔκάστης σειρᾶς ἔχουν ἀπλῶς παραληλίαν πρὸς τὰ τῆς ἄλλης. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὰ φαινόμενα ταῦτα εὑρίσκονται ἡνωμένα, καὶ μάλιστα τὸ σημεῖον τῆς ἑνώσεως εἶναι τὸ **κωνάριον**. (grandula pinealis).

Τὴν δυσκολίαν τῆς ἑνώσεως τῶν φαινομένων τῶν δύο σειρῶν προσεπάθησαν νὰ ἀρωσιν οἱ δπαδοὶ τοῦ Καρτεσίου δεχόμενοι τὴν κατὰ σύμπτωσιν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης δ Σπινόζας εἰσαγαγὼν τὴν ἐν παντὶ ἔννοιαν τῆς θεότητος, τῆς δποίας ἐκδηλώσεις εἶναι αἱ δύο διμάδες τῶν φαινομένων. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη θεωρία τοῦ Καρτεσίου ὠνομάσθη **διαρχία**.

Τοίτη θεωρία πρὸς ἔξιγγησιν τῶν προσαλλήλων σχέσεων τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος εἶναι ἡ **πνευματιστική**. Κατ’ αὐτὴν ἔκεινα, τῶν δποίων ἔχομεν ἀμεσον γνῶσιν, εἶναι τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως. Ὁ ἔξωτερικὸς κόσμος, τὰ φυσικὰ φαινόμενα, εἶναι ἐμμέσως γνωστὰ διὰ τῶν ἀισθήσεων. Τὰ ψυχικὰ λοιπὸν εἶναι τὰ πρωτόγονα καὶ τὰ ὑλικὰ τὰ παράγωγα. Τὰ ὑλικὰ εἶναι ἀπλαῖ ἐκδηλώσεις τῶν πνευματικῶν. Καὶ ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἀνίκανος νὰ ἔξηγήσῃ πῶς ἐν ψυχικὸν μετατρέπεται εἰς ὑλικόν.

Καὶ ἄλλαι θεωρίαι ἔπεχείρησαν νὰ ὑπαγάγουν τὰ φαινόμενα καὶ τῶν δύο σειρῶν εἰς τοίτον τι, τὸ δποῖον μετέχει ἀμφοτέρων, ὃς ὅν ψυχοφυσικὸν, ὃς τὸ γνωστὸν ζῷον, δ ἡμίονος, δ δποῖος μετέχει τοῦ ὅνου καὶ τοῦ ἵππου. Ἡ ὑλιστικὴ καὶ πνευματιστικὴ θεωρία ἔκλιθησαν **μοναρχικαῖ**.

Ἡ ἐμπειρικὴ καὶ πειραματικὴ ψυχολογία δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ οὐδεμιαῖς τῶν θεωριῶν τούτων. Ἐκεῖνο τὸ δποῖον εἶναι δι’ αὐτὴν ἔξηρχοβιωμένον γεγονός, εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἔξάρτησις τῶν γεγονότων τῆς μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ τὰ τῆς ἄλλης.

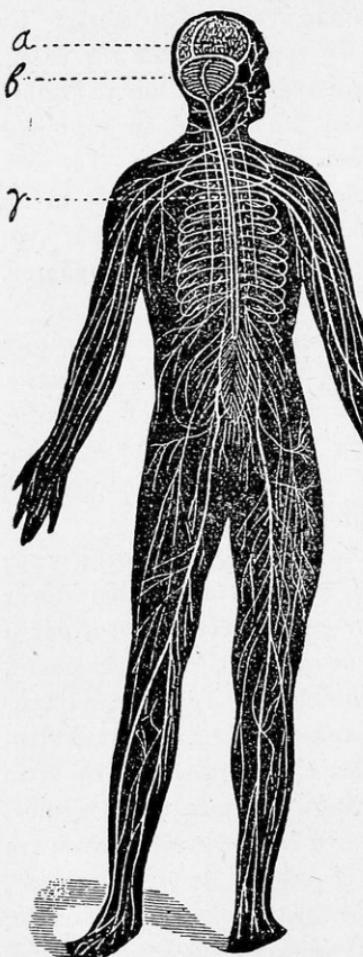
Τοὺς ὅρους τῆς ἔξαρτήσεως προσπαθεῖ σήμερον νὰ καθορίσῃ ἡ ψυχολογία χωρὶς νὰ θεωρῇ αὐτὸὺς ὡς αἰτίαν τῆς παραγωγῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Τίνες π.χ. οἱ ἀναγκαῖοι καὶ ἀρκετοὶ ὅροι πρὸς παραγωγὴν τοῦ αἰσθήματος α : Ἡ ἐπικρατοῦσα αὕτη σήμερον ἀντίληψις ὀνομάζεται **θεωρία τῆς ἀληθεπιδράσεως**.

Οἱ πρῶτοι ὅροι οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς παραγωγὴν τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι αἱ σωματικοί· διὰ τοῦτο πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων θὰ ἔξετάσωμεν πρῶτον τοὺς ὄντες αὐτὸὺς ὅρους, οἱ δοποῖοι κυρίως ἔγκεινται εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα. Διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος θὰ προσπαθήσωμεν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ ἔξηγησιν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

4. Περὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ ἔξης μέρη :

Τὸ νευρικὸν σύστημα. α = μέγας ἔγκεφαλος, Α'. τὸ ἔγκεφαλονωτιαῖον, β = παρεγκεφαλίς, γ = νωτιαῖος μυελός. περιλαμβάνον τὸν μέγαν ἔγκεφαλον, τὴν παρεγκεφαλίδα, τὸν προμήη καὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν.

Σχ. 4.

Β'. Τὸ μέγα συμπαθητικόν, ἐκτεινόμενον παραλλήλως τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἀπὸ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος.

Γ'. Τὰ νεῦρα ἢ τὸ περιφερικόν, ἀποτελούμενον ἀπὸ νευρικᾶς ίνας, διακλαδιζομένας εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος.

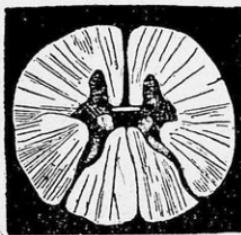
Δ'. Τὰ αἰσθητήρια δργανά, τὰ δποῖα εἶναι εἰδικαὶ συσκευαὶ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἔξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Θὰ ἀρχίσωμεν τὴν περιγραφὴν ἀπὸ τὸν νωτιαῖον μυελόν.

A'. Νωτιαῖος μυελός.

Ο νωτιαῖος μυελὸς εὑρίσκεται ἐντὸς σωλῆνος, τὸν δποῖον σχηματίζουν οἱ σπονδύλοι τῆς σπονδυλικῆς στήλης· ἀπὸ τὸ κάτω μέρος φθάνει μέχρι τοῦ δσφυακοῦ σπονδύλου, ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος μέχρι τῶν αὐχενικῶν, συνεχίζεται δὲ μὲ τὸν προμήκημυελόν. Εὰν κόψωμεν αὐτὸν ἐγκαρδίως, θὰ διακρίνωμεν τὰ ἔξης.

1) Δύο αὐλακες χωρίζουν αὐτὸν εἰς δύο μέρη: ἡ ὀπισθία αὐλαξ, ἡ δποία εἶναι στενὴ καὶ βαθεῖα, καὶ ἡ ἐμπρόσθια, ἡ δποία εἶναι πλατεῖα καὶ ὀλιγώτερον βαθεῖα, (ἰδὲ σχῆμα 5ον).

Σχῆμα 5.

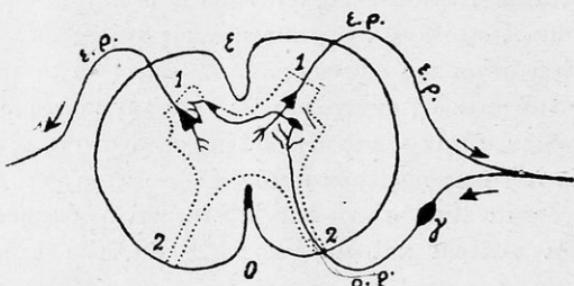
Ἐγκαρδία τοῡ νωτιαίου μυελοῦ.

Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σχήματος μὲ τὴν βαθεῖαν σχισμὴν εἶναι τὸ ἐμπρόσθιον.

2) Η τομὴ συνίσταται ἀπὸ δύο οὖσίας· τὴν φαιᾶν ἐν τῷ μέσῳ ἔχουσαν σχῆμα Η ἢ πεταλούδας. Τὰ ἀκρα τῆς φαιᾶς ταύτης οὖσίας λέγονται κέρατα, ἐμπρόσθια καὶ δπίσθια. Καὶ δεύτερον τὴν πέριξ τῆς φαιᾶς λευκὴν οὖσίαν. Η λευκὴ αὗτη οὖσία διαιρεῖται διὰ τῆς φαιᾶς εἰς τέσσαρας δέσμους· ἀπὸ τὰς δύο πλαγίας

τὴν ἐμπροσθίαν καὶ τὴν ὀπισθίαν δέσμην ἐκφύονται ἀνὰ δύο ζεύγη νεύρων, τῶν ὄποιών ἡ ἀρχὴ λέγεται **ὅζα**. Ἐχομεν δύο ἐμπροσθίας καὶ δύο ὀπισθίας ὅζας. Αἱ ὀπίσθιαι ὅζαι φέρουν διόγκωσίν τινα, ἡ δοπία λέγεται **γάγγλιον**.

Αἱ ὀπίσθιαι μετὰ τῶν ἐμπροσθίων οἰζῶν, μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς σπονδυλικῆς στήλης, ἐνοῦνται εἰς ἕνα κοριόδον, ἐξ οὗ διακλαδίζονται εἰς δλα τὰ μέρη τοῦ σώματος. Τὰ ἐμπρόσθια νεῦρα λέγονται **κινητικά**, τὰ δὲ ὀπίσθια **αἰσθητικά**.

Σχ 6.

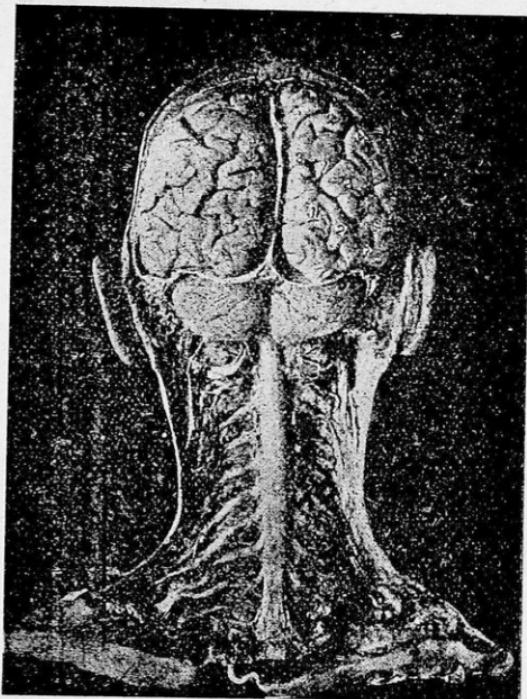
Ἐγκαρσία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

ϵ =**μπροσθία αὐλ.**, o =**όπισθία αὐλ.**, $1,1$ =**ἐμπρόσθια κέρατα**, $2,2$ =**όπισθια κέρατα**, $\epsilon.\rho.$ =**ἐμπροσθία ὅζα** $\circ.\rho.$ =**όπισθία ὅζα**, γ =**γάγγλιον**.

Τὰ κινητικὰ νεῦρα σχηματίζουν κατὰ μῆκος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ κλάδον κατιόντα, τὰ δὲ αἰσθητικὰ ἀνιόντα κλάδον, δ ὄποιος φύάνει μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου. Οἱ πρῶτοι κλάδοι σχηματίζουν τὰς λεγομένας πυραμιδικὰς δέσμας. Κλάδοι νεύρων ἐπίσης συνδέουν τὰ ὀπίσθια μὲ τὰ ἐμπρόσθια κέρατα τῆς φαιᾶς οὐσίας. Τὰ αἰσθητικὰ νεῦρα φέρουν ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ἐκ τοῦ δέρματος τῶν μυῶν καὶ τῶν ἀρθρώσεων πρὸς τὰ ἐμπρόσθια κέρατα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ διὰ τοῦ ἀνιόντος κλάδου πρὸς τὸν ἐγκέφαλον. Τὰ δὲ κινητικὰ μεταφέρουσιν ἐρεθισμοὺς τοῦ ἐγκεφάλου ἢ τοῦ ὀπισθίου κέρατος τοῦ νωτιαίου μυελοῦ πρὸς τὸν μῆτραν τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις.

Περὶ τοῦ ἐγκεφάλου.

Ο ἐγκέφαλος εἶναι μαλακὴ οὐσία ενδισκομένη ἐντὸς τῆς κάψης τοῦ κρανίου, διὰ τὴν προφυλάσσηται ἀπὸ ἔξωτερικὰς βλάβας. Ἀποτελεῖται δέ, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τρία διακεκριμένα μέρη· τὸν μέγαν ἐγκέφαλον, τὴν παρεγκεφαλίδα ἢ μικρὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν προμήκη μυελόν. Ο μέγας ἐγκέφαλος κεῖται εἰς τὸ

Σχῆμα 7.

Κρανίου ἀνθρώπου ἀνοικτὸν ἐστοῦντος, (Ἐκ τῶν βιβλίου τοῦ Pfeifer «ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου»).

ἄνω καὶ πρόσθιον μέρος τοῦ κρανίου, ἢ παρεγκεφαλίς εἰς τὸ κάτω καὶ διπίσθιον μέρος, τέλος δὲ προμήκης μυελὸς κεῖται εἰς

τὴν ὅπῃν τοῦ κρανίου καὶ συνδέει τὸν ἐγκέφαλον μετὰ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ.

Οἱ μέγας ἐγκέφαλος καὶ ἡ παρεγκεφαλὶς χωρίζονται διὰ βαθείας αὐλακοῦ εἰς δύο ήμισφαίρια, τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν.

Σχ. 8.

Κρανίον ἀνθρώπου ἀνοικτόν ἐκ τῶν πλαγίων.

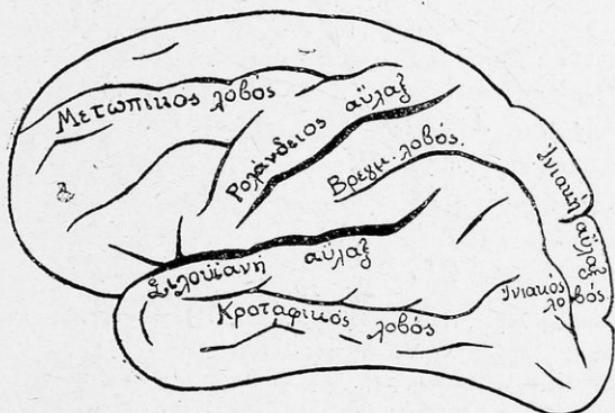
(Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Pfeifer «ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου»).

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁμαλή, ἀλλ' ἔχει ἐσοχάς, αἱ ὅποιαι λέγονται **αὐλακες** καὶ ἔξοχάς, αἱ ὅποιαι λέγονται **ἔλικες**. Ἡ διεύθυνσις τῶν ἑλίκων εἰς μὲν τὸν μέγαν εἶναι ἑλικοειδῆς, εἰς δὲ τὸν μικρὸν παράλληλος.

Ἐὰν κόψωμεν καθέτως πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν ἀμφοτέρων,

θὰ ἕδωμεν ὅτι ἔξωθεν μέχρι βάθους 2-4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου ἔχει χρῶμα φαιόν, ἔσωθεν δὲ εἶναι λευκός. Τὸ φαιὸν αὐτὸ στρῶμα, τὸ δποῖον λέγεται **φλοιός** τοῦ ἐγκεφάλου, περιβάλλει ὡς μανδύας τὴν ἔσω εἰνρισκομένην λευκὴν οὐσίαν. ‘Ο φλοιός ἔκάστου ήμισφαιρίου τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου διαιρεῖται διὰ τριῶν αὐλάκων, τῆς **συλουνίανῆς**, τῆς **ὅδοιανδείου** καὶ **βρεγματοϊνιακῆς** εἰς διάφορα μέρη, τὰ δποῖα λέγονται **λοβοί** τοῦ ἐγκεφάλου.

Οὗτοι λαμβάνουν τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ δστοῦν τοῦ κρανίου, κάτωθεν τοῦ δποίου εὑρίσκονται. Οὗτως ἔχομεν ἔμπροσθεν δύο

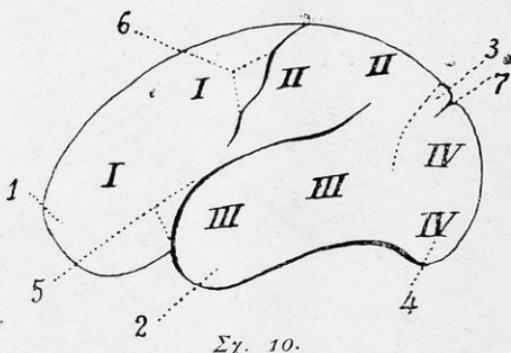
Σχ. 9.

μετωπικούς λοβούς, πλαγίως δύο **κροταφικούς**, ἀνω δύο **βρεγματικούς** καὶ δπισθεν δύο **ἰνιακούς**. Διὰ μικροτέρων αὐλάκων ἔκαστος λοβὸς χωρίζεται εἰς τρεῖς ἔλικας, τὰς δποίας ἀριθμοῦμεν ἐκ τῶν ἀνω πρώτη, δευτέρα, τρίτη, ἢ ἀνω, μέση καὶ κάτω. (ἴδε σχ. 9).

Ἐκαστον συνεπῶς ἥμισφαιρίου ἔχει δώδεκα ἔλικας. Ἀλλὰ πλὴν τούτων θὰ ἀναφέρωμεν δύο ἀκόμη σπουδαίας, αἱ δποῖαι κείνται ἔμπροσθεν καὶ δπισθεν τῆς ὁδοιανδείου αὐλακος καὶ δνομάζονται ἡ μὲν **προσθιά κεντρικὴ ἔλιξ**, ἡ δὲ **δπισθιά κεντρικὴ ἔλιξ**, αἵτινες πρέπει νὰ ἔξαιρεθοῦν τῶν λοβῶν, διότι

ἀποτελοῦν χωριστὴν χώραν τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου εἰς μερικὰ σημεῖα δεικνύει ἔξοχὰς ἀνωτέρας τῶν ἄλλων. Αἱ ἔξοχαι αὗται λέγονται **πόλοι**. Διακρίνομεν ἀνὰ ἓνα πόλον εἰς ἔκαστον λοβὸν (ἰδὲ σχῆμα 10).¹

Τὰ δύο ἡμισφαίρια συνδέονται μεταξύ των διὰ τοῦ μεσολόβου, ὅστις ἀποτελεῖται ἀπὸ δεσμίδα μακρῶν νευρικῶν ἵνων Ἐνεκα τῶν αὐλάκων ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι δρατή

Σχ. 10.

I=Μετωπικὸς λοβός, II=Βρεγματικὸς λοβός, III=Χροταφικὸς λοβός,
VI=Ἴνιακὸς λοβός

1=Μετωπικὸς πόλος, 2=Χροταφ. πόλος, 3=Βρεγματικὸς πόλος, 4=Ἴνιακὸς πόλος, 5=σιλουτανὴ αὐλαξ, 6=ξολανδειος αὐλαξ,
7=Βρεγματοἴνιακὴ αὐλαξ.

μόλις τὸ $\frac{1}{3}$ αὐτῆς φαίνεται, τὰ δὲ $\frac{2}{3}$ μένουν κεκρυμμένα.

Ἡ διλικὴ ἐπιφάνεια ἔχει κατὰ μέσον δρον ἐμβαδὸν $\frac{3}{4}$ τοῦ τετραγωνικοῦ μέτρου.

Ἡ παρεγκεφαλὶς φέρει τρεῖς λοβούς: τὸν μέσον ἥ τὸν σκώληκα καὶ τοὺς δύο πλαγίους· συγδέεται διὰ τῶν τριῶν σκελῶν αὐτῆς ἀφ' ἕνὸς μὲν πρὸς τὸν προμήκη μυελὸν καὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὸ τετραδύμον καὶ τὴν γέφυραν. Ἐκατέρωθεν τοῦ τετραδύμου ενδίσκονται οἱ δπτικοὶ θάλαμοι ὃποιούς διασταυροῦνται τὰ δπτικὰ νεῦρα.

(¹) Συνιστῶμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ ἀσκηθῇ εἰς τὴν ἐλευθέραν ἰγνογράφησιν τῶν λοβῶν, ἑλίκων καὶ αὐλάκων τοῦ ἐγκεφάλου.

Εἰς τὴν παρεγκεφαλίδα ἀπολήγουν τὰ αἰσθητήρια νεῦρα ἐκ τῶν ήμικυκλίων σωλήνων τοῦ ἑσωτερικοῦ ὡτός. Ἐπίσης ἡ παρεγκεφαλίς εἶναι σταθμὸς διαβάσεως τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἔρχομένων ἐκ τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ τῶν κινητηρίων τῆς τυραμιδικῆς δέσμης, ἡ δποία ἀρχεται ἀπὸ τὴν προστήλαν κεντρικὴν ἔλικα.

Ο προμήκης μυελός εἶναι ἡ προέκτασις τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐντὸς τοῦ κρανίου. Εὑρίσκεται ἀκοιβῶς εἰς τὴν διπήν τοῦ κρανίου καὶ ἔχει σχῆμα ἐπίμηκες. Ο προμήκης μυελός δὲν ἔχει συνεχῆ φαιᾶν οὖσίαν, ἀλλὰ διακοπτομένην ὑπὸ λευκῆς. Ἐν αὐτῷ ἀπολήγουν αἰσθητικὰ νεῦρα προερχόμενα ἐκ τῶν σπλάγχνων. Εἶναι κεντρικὴ δίοδος, διόθεν διέρχονται πάντα τὰ αἰσθητήρια νεῦρα προερχόμενα ἐκ τοῦ σώματος καὶ τὰ κινητήρια τὰ κατερχόμενα ἐκ τοῦ φλοιοῦ τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου. Ἐνταῦθα γίνεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ διασταύρωσις αὐτῶν, οὕτως ὅστε τινὰ μὲν μεταβάίνουν εἰς τὸ ἀριστερόν, τινὰ δὲ εἰς τὸ δεξιὸν ἡμισφαίριον..

B. Τὸ μέγα συμπαθητικόν.

Τὸ μέγα συμπαθητικὸν εὑρίσκεται ἐκατέρωθεν τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀλυσιν φαιῶν κόμβων, οἱ δποῖοι δινομάζονται **γάγγλια**, συνδεόμενα διὰ λευκῶν νεύρων. Τὸ μέγα συμπαθητικὸν συνδέεται μετὰ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ τοῦ προμήκους μυελοῦ. Εἰς τὸ μέγα συμπαθητικὸν ἀπολήγουν τὰ ἐκ τῶν σπλάγχνων προερχόμενα νεῦρα, τὰ δποῖα περιβάλλουν αὐτὰ ἐν εἴδει πλέγματος.

Γ. Τὸ περιφερικὸν ἢ τὰ νεῦρα.

Τὸ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ λευκὰς δέσμας, τὰ νεῦρα, τὰ δποῖα εὑρίσκονται ἀφθονα ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ διακλαδίζονται εἰς ὅλον τὸ σῶμα. Ἐκ τῆς ἐνεργείας, τὴν δποίαν ἐκτελοῦν, διαιροῦνται εἰς αἰσθητήρια, κινητήρια καὶ συνδετικά. Τὰ πρῶτα χρησιμεύονν

διὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἐρεθισμῶν ἐκ τῆς περιφερείας εἰς τὸ ἐγκεφαλονωτιαῖον καὶ τὰ δεύτερα νὰ μεταφέρουν φυγοκέντρως τὸν ἐρεθισμὸν ἐκ τοῦ ἐγκεφαλονωτιαίου συστήματος εἰς τοὺς μῆνας Τὰ δὲ συνδετικὰ χρησιμεύουν εἰς τὴν μεταφορὰν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν μεταβολῶν (ἐρεθισμῶν), αἱ δποῖαι γίνονται εἰς δύο διαφόρους γύρως τοῦ ἐγκεφαλονωτιαίου συστήματος. Ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους αὐτῶν θα ἀναφέρωμεν μόνον τὰ σπουδαιότερα.

Ἄπὸ τῆς βάσεως τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου (τοῦ δπτικοῦ θαλάμου) μέχρι τοῦ τελευταίου σπονδύλου τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐκφύονται αἱ ἑξῆς δέσμαι νεύρων. Ἐντὸς τοῦ ἐγκεφάλου ἐκφύονται συμμετρικῶς δώδεκα ζεύγη ἢ συζυγίαι νεύρων. Τὸ πρῶτον ζεύγος αὐτῶν εἶναι τὸ δσφραγτικὸν, τὸ δεύτερον τὸ δπτικὸν νεύρων, τὸ δποῖον σγηματίζει διασταύρωσιν, πρὸν ἢ εἰσέλθῃ εἰς τὰς κόγχας τῶν δφθαλμῶν. Τὸ δγδοῖον ζεύγος εἶναι τὸ δκουστικὸν νεύρων, εἰσχωροῦν διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀκουστικοῦ πόρου ἐντὸς τοῦ κροταφικοῦ δστοῦ. Τὸ δέκατον τὸ πνευμονογαστρικὸν νεύρων περιέχειν ίνας μεικτάς, κινητικάς καὶ αισθητικάς· ἀποστέλλει ίνας εἰς τὸν βλεννογόνον δμένα καὶ τοὺς μῆνας τοῦ φάρυγγος καὶ τοῦ λάρυγγος· πρὸς δὲ τούτοις μεγάλους κλῶνας εἰς τοὺς πνεύμονας τὴν καρδίαν καὶ τὸν στόμαχον.

Τὰ λοιπὰ ἐγκεφαλικὰ νεῦρα, τὰ δποῖα δὲν ἀνεφέρομεν, χρησιμεύουν πρὸς αἰσθησιν ἢ διενεργοῦν τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν, τοῦ προσώπου, τῆς γλώσσης, τῶν σιαγόνων κλπ.

Τὰ νεῦρα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ εἶναι ζυγά, ἐν δλῳ 31 ζεύγη. Ἐκαστον τῶν νεύρων τούτων ἐκφύεται ἀπὸ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ διὰ δύο διέῶν: τῆς προσθίας καὶ δπισθίας, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη περιέχει μόνον κινητικάς, ἡ δὲ δεύτερα μόνον αισθητικάς ίνας. Ἡ δπισθία διέζα σγηματίζει κόμβον νευρικόν, ἐπειτα δὲ ἐξεργομένη τοῦ σπονδύλου ἐνοῦται εἰς ένιατον κορμόν, περιέχοντα μεικτάς νευρικάς ίνας. Ὁλίγον περαιτέρω δ κορμὸς οὗτος ὑποδιαιρεῖται εἰς πρόσθιον καὶ δπίσθιον κλάδον (ἰδὲ σγῆμα 6).

Τὰ ἀπλούστατα στοιχεῖα τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Ἐξετάζοντες τὸ νευρικὸν σύστημα διὰ τοῦ μικροσκοπίου εὑρίσκομεν, ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ δισεκατομμύρια μικροσκοπικὰ ἐπιμήκη σχήματα, τὰ δῶρα λέγονται *νευροῦντες* (ἰδὲ σχ. 11 καὶ 12). Ἐκαστος νευρῶν ἀποτελεῖται ὅπο δύο μέρη, τὸ *νευρικὸν κύτταρον* καὶ τὴν *νευρικὴν ἴνα*. Τὸ νευρικὸν κύτταρον, εἶναι σῶμα στρογγύλον ἢ ἀκτινωτόν, πάχους $\frac{1}{10}$ τοῦ χιλιοστομέτρου, ἐμπεριέχει, ὅπως ὅλα τὰ κύτταρα, τὸν πυρῆνα μετὰ τοῦ πυρηνίου, λεπτὸν δίκτυον ἵνιδίων, πρωτόπλασμα καὶ μεμβράνην. Τὸ νευρικὸν κύτταρον ἔχει προεκτάσεις, αἱ δῶρα λέγονται *δενρῖται*. Πολλὰ κύτταρα εἶναι ἀνευ δενδριτῶν. Τὰ νευρικὰ κύτταρα ἀποτελοῦν τὴν φαιάν οὖσίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Ἡ νευρικὴ ἴς εἶναι προέκτασις τοῦ νευρικοῦ κυττάρου ἔχει πάχος περίπου $\frac{1}{50}$ ἢ $\frac{1}{500}$ τοῦ χιλιοστομέτρου, ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ τὸν ἀξονικὸν κύλινδρον, ὃστις εἶναι δέσμη ἵνιδίων, μεταξὺ τῶν δῶρών ὑπάρχει πρωτόπλασμα, ἢ *μυελίνη* καὶ τὸ *ἔλυτρον* τοῦ **Schwann**: τὰ δύο τελευταῖα χρησιμεύουν πρὸς ἀπομόνωσιν τῶν νευρικῶν ἵνῶν καὶ πρὸς διατροφὴν αὐτῶν. Πολλαὶ νευρικαὶ ἴνες ἀποτελοῦν νὸν νεῦρον. Ἡ νευρικὴ ἴς ἀπολίγει εἰς δενδρῖταις αἱ τελικὰ κλωνία.

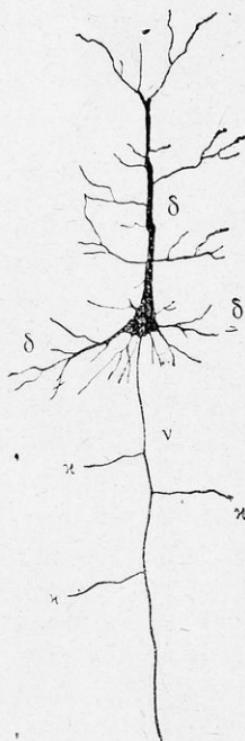

Σχ. 11. *Νευρόντες*.

Πρὸς τὰ ἄνω τὸ κύτταρον.
δ=δενδρῖται α=ἄξων νευρ.
κ=τελικὰ κλωνία.

κλωνία, τὰ δποῖα ἡ ἐφάπτονται τῶν δευδριτῶν ἄλλου κυττάρου, ἢ, ἀν ἡ νευρικὴ ἵ; ἀπολήγη εἰς ὅργανόν τι, π.χ. εἰς τινα μῆν, εἰσχωροῦσιν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ.

Ἐκαστος νευρὸν ἀποτελεῖ νευρικὴν μονάδα. Ἐκ τοιούτων μονάδων συνίσταται τὸ νευρικὸν σύστημα.

Τὸ ἔργον τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Τὸ νευρικὸν σύστημα ἔκτελεῖ ἔργον πολυσύνθετον, τὸ δποῖον πρέπει νὰ ἔκτεθῇ κατὰ τμῆματα, ἵνα κατανοηθῇ τοῦ συνόλου ἡ ἐνέργεια. Ἐν πρώτοις γενικῶς λέγομεν, ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖ ἀληθῆ δργαὶσμὸν ἀνάλογον πρὸς πολιτικὸν τοιοῦτον, εν ᾧ ὑφίσταται ἴεραρχία ἀξιωμάτων καὶ κατανομὴ ἐργασιῶν. Εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα συγκεντροῦται τρόπον τινὰ ἡ διοίκησις τοῦ ψυχοφυσικοῦ δργαὶσμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ περιφερικόν. Τὸ τελευταῖον εἶναι τὰ νεῦρα, τῶν δποίων τὸ ἔργον εἶναι ἀπλῶς μεταβιβαστικόν, χρησιμεύοντα νὰ μεταφέρουν τὰς ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ.

Σχ. 12.

Πυραμιδικὸν κύτταρον ἔχει ἔξωτεροκόν κόσμου εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ τῆς προσθίας κεντρικῆς ἔλικος. δ = δευδρίται, ν = νευρικὴ ἵ; ξ = κλωνία. (ἐκ τοῦ θητήρια. Δυνάμεθα νὰ παρομοιάσωμεν τὰ νεῦρα πρὸς τοὺς ἀγγελιαφόρους ἢ φαλος τοῦ ἀνθρώπου). τὰ τηλεγραφικὰ σύρματα. Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα εὑρίσκεται ὅπου ὑπάρχει φαιὰ οὖσία, δηλ. εἰς τὰ νευρικὰ κύτταρα. Τοιαύτη δὲ εὑρέθη εἰς τὰ γάγγλια τοῦ συμπαθητικοῦ, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ

φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου. Εἰς τὰ νευρικὰ λοιπὸν κύτταρα κυρίως ἔδρασει ὁ κανονισμὸς τῶν φυσιολογικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν. Ἀλλὶ καὶ εἰς τὸ κεντρικὸν γίνεται νέα κατανομὴ ἐργασίας· οὗτο δὲ δημιουργοῦνται εἰδικὰ κέντρα, τὰ δποῖα ὅμιως δὲν παύουν νὰ συνδέωνται μεταξύ των. Τὰ κέντρα ξεινά, τῶν δποίων η εἰδικὴ ἐνέργεια ἔξηκριβώθη, θὰ περιγράψωμεν.

Ἐν πρώτοις τὰ γάγγλια τοῦ συμπαθητικοῦ είναι τὸ κέντρον τῆς λειτουργίας τῶν σπλάγχνων, δηλαδὴ τῆς καρδίας, τῶν πνευμόνων, τοῦ στομάχου κλπ. Τὰ νεῦρα τοῦ συμπαθητικοῦ, τὰ κινοῦντα τὰ ὅργανα ταῦτα, ἀπολήγουν εἰς τὰς λείας μυϊκὰς ίνας, διὰ τῶν δποίων ἐκτελοῦνται αἱ κινήσεις τῶν σπλάγχνων. Ἐκ τοῦ κέντρου τούτου διέπονται αἱ κινήσεις τῆς καρδίας, αἱ σκωληκοειδεῖς κινήσεις τοῦ στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων, ἐνὶ λόγῳ πᾶσαι αἱ καλούμεναι **αὐτόματοι** κινήσεις. Εἶναι δ ἀφανῆς ἐργάτης, δστις καὶ κατὰ τὸν ὑπνον ἔξακολουθεῖ νὰ ἐργάζηται ἐπανορθώνων τὰς βλάβες τοῦ σώματος.

Τὸ συμπαθητικὸν σύστημα ἔξαρταται ἐκ τοῦ ἐγκεφαλονωτιαίου, διότι ὑπάρχουν ὅντως νεῦρα τοῦ συμπαθητικοῦ, τὰ δποῖα ἀπολήγουν εἰς τὰ νεῦρα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Οὕτω λαμβάνομεν συνείδησιν βλάβης τηνὸς τῶν σπλάγχνων διὰ τοῦ ὁργανικοῦ αἰσθήματος τῆς πείνης, δίψης, δυσπνοίας κλπ.

Ο νωτιαῖος μυελὸς εἶναι τὸ κέντρον ἥλικος 1,2,3,..8=τὰ διάφορα στρώματα τῶν κυττάρων.

Σχ 13.

Τομὴ ἐκ τῆς ὄπισθίας κεντρικῆς

Ανακλαστική κίνησις εἶναι ή αὐτόματος κίνησις μέλους τινός, συνεπείᾳ ἐρεθισμοῦ. Π. χ., ὅταν ἀποσύρωμεν αὐτομάτως τὴν χεῖρα, τῆς δποίας δ δάκτυλος ἔχει ἔγγισει εἰς τι θεομήδων ὕδωρ, ή ὅταν ιστάμεθα ἀποτόμως ἐνώπιον κορμοῦ κλπ.

Ἐγένοντο πειράματα ἐπὶ ζῷων, ἀπὸ τῶν δποίων ἀφηρέθη ὁ ἔγκεφαλος, ἀφεθέντος μόνον τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Ο βάτραχος δ ἄνευ ἔγκεφάλου φαίνεται ως νεκρός· ἀν διμως ἔξαρτήσωμεν αὐτὸν καὶ γύσωμεν θειεύκον δξὲν ἐπὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης, δ βάτραχος προσπαθεῖ διὰ τῶν ποδῶν του νὰ ἀπομακρύνῃ τὰς σταγόνας τοῦ θειεύκον δξέος ἀπὸ τὸ ἐρεθισθὲν μέρος. Αἱ κινήσεις, τὰς δποίας ἔκτελει, εἶναι σκόπιμοι. Εὰν καταστρέψωμεν καὶ τὸν νωτιαίον μυελόν, δ βάτραχος οὐδεμίαν κίνησιν πλέον ἔκτελει. Εὰν ἀποκόψωμεν τὴν δπισθίαν δίζαν τοῦ νείρου τοῦ ἐνός ποδός, ἐρεθίζοντες τὸν πόδα τοῦτον παρατηροῦμεν, δτι δὲν ἄντιδρᾳ πλέον αὐτός, ἀλλ' δ ἄλλος.

Εὰν ἀποκόψωμεν τὴν ἐμπροσθίαν δίζαν τοῦ νεύρου τοῦ ἐνός ποδός, δ ποὺς γίνεται παράλυτος, ἀλλ' αἰσθάνεται ἀκόμη τὸν ἐρεθισμόν, διότι ἀπαντᾷ μὲ τὸν ἄλλον πόδα.

Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν τὴν πορείαν, τὴν δποίαν ἀκολουθεῖ ή ἀνακλαστική κίνησις. Ο ἐρεθισμὸς μεταδίδεται διὰ τῶν αἰσθητικῶν νεύρων τῆς δπισθίας δίζης καταλήγων εἰς τὸν δπισθίον αἰσθητικὸν κέρας τοῦ νωτιαίου μυελοῦ· ἔκει-

Σχ. 14.

Τοιμὴ ἐκ τῆς ἐπιφανείς τοῦ ἴνιακοῦ λοβοῦ (όπτικὸν κέντρον). 1, 2, 3...9 = τὰ διάφορα στρώματα τῶν κυττάρων.

θεν δὲ διὰ τῶν συνδετικῶν νεύρων μεταδίδεται εἰς τὸ ἐμπρόσθιον κινητικὸν κέρας, ἔξι οὖ διὰ τῶν ἐμπροσθίων ὁμοίων προκαλεῖται ἡ κίνησις.

Ο νωτιαῖος μυελὸς εἶναι καὶ δ σταθμὸς διαβάσεως τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, προερχομένων ἐκ τοῦ σώματος καὶ ληγόντων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ τῶν κινητηρίων νεύρων (πυραμιδικὴ δέσμη), τὰ δποῖα ἀναγωροῦντα ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου ἀπολίγουν εἰς τοὺς μῆνας. Διὰ τοῦτο δ νωτιαῖος μυελὸς εἶναι ἡ ἔδρα ὅλων τῶν συνειδητῶν κινήσεων, αἱ δποῖαι διὰ τῆς ἐπαναλήψεως κατέστησαν μηχανικαὶ ἡ αὐτόματοι. Π. χ., τῶν κινήσεων τοῦ βαδίσματος, τοῦ χαιρετᾶν, τοῦ χοροῦ καὶ πάσης δεξιότητος χειροτεχνικῆς.

Ο προμήκης μυελὸς εἶναι δ ἀνώτερος ὁμοιοτέρης τῶν κινήσεων καὶ ἐν γένει τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν. Εἰς ἀντὸν ἀπολίγουν νεῦρα προερχόμενα ἐκ τῶν σπλάγχνων καὶ τὰ νεῦρα τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ μεγάλου συμπαθητικοῦ, τὸ δποῖον, ὃς εἴπομεν, εἶναι ἡ πρώτη ἔδρα τῶν κινήσεων τῶν σπλάγχνων. Ἐκ τοῦ προμήκους ὁμοίζεται ἡ πέψις καὶ ἀπασιαὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν δργάνων τοῦ πεπτικοῦ συστήματος, ἐπίσης ἡ κίνησις τῆς καρδίας καὶ τῶν αἷμαφόρων ἀγγείων καὶ τῆς θερικορασίας τοῦ σώματος, ἡ ἀναπνοή, καὶ τέλος ὑπὸ τοῦ προμήκους μυελοῦ ὁμοίζεται ἡ κίνησις τῶν φωνητικῶν δργάνων. Οὕτως δ προμήκης μυελὸς εἶναι ἡ ἔδρα τῶν μεγάλων δργανικῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, διὰ τοῦτο πολὺ δρθῶς ὀνομάσθη τὸ **κέντρον τῆς ζωῆς**. Πᾶσα βλάβη αὗτοῦ ἐπιφέρει διατάραξιν τῶν λειτουργιῶν τούτων. Ἐκτὸς τούτων εἶναι δ τόπος, δποι γίνεται ἡ διασταύρωσις τῆς πυραμιδικῆς δέσμης καὶ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων τῶν προερχομένων ἐκ τοῦ σώματος καὶ ληγόντων εἰς τὰ εἰδικὰ αἰσθητήρια κέντρα τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου.

Πλὴν τούτου δ προμήκης μυελὸς σχετίζεται μὲ τὴν διέγερσιν τῶν ἀψιθυμιῶν καὶ παθῶν καὶ ἐν γένει τῶν συναισθημάτων ἔνεκα τῶν σωματικῶν μεταβολῶν, τὰς δποίας ταῦτα προκαλοῦν εἰς τὰς δργανικὰς λειτουργίας τῆς ζωῆς, τὰς διευθυνούμενας ὑπὸ

προμήκους μυελοῦ. Οὗτως ἵσχυρὸν συναίσθημα, δργὴ π. χ., διαταράσσει τὴν ἀναπνοήν, τὴν κίνησιν τῆς καρδίας, τοῦ στομάχου κλπ. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχουν εἰδικὰ κέντρα, σαφῶς χωρισμένα, τῆς κινήσεως τῶν σπλάγχνων. Ταῦτα συνδέονται μεταξύ των καὶ μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου διὰ συνδετικῶν κέντρων.

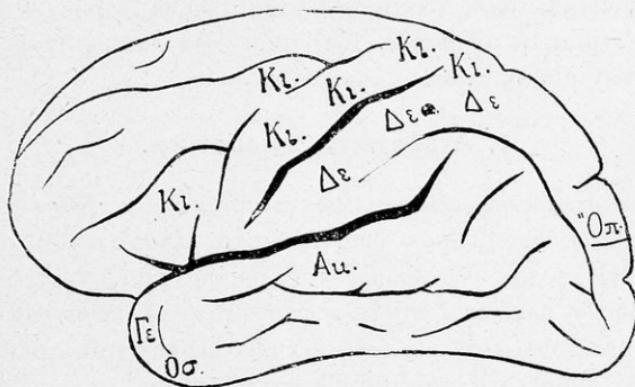
Ἡ παρεγκεφαλὶς εἶναι ἡ ἔδρα τῶν αἰσθημάτων τῆς ἴσορροπίας. Ἡ καταστροφὴ τῆς παρεγκεφαλίδος ζῷου τινὸς φέρει ἀταξίαν, ἀναρχίαν καὶ ἀστάθειαν εἰς τὰς κινήσεις. Κατὰ τὸ βάδισμα τὸ ζῷον δεικνύει κινήσεις ἀσταθείας, φόβον πτώσεως, ἐν γένει δὲ ἄπασαι αἱ κινήσεις εἶναι ἀρρυθμοὶ καὶ ἀδέξιοι.

Ἡ ἀνατομικὴ διαίρεσις τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου εἰς τὸν φλοιὸν καὶ τὰ ὑποφλοιώδη μέρη αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ εἰς ψυχολογικὴν διαίρεσιν, καθ' ἣν δὲ μὲν φλοιὸς εἶναι ἔδρα τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν, τῆς αἰσθήσεως, ἀντιλήψεως, μνήμης, προσοχῆς, βούλήσεως κλπ. Γὰρ ὑποφλοιώδη μέρη αὐτοῦ ἀποτελοῦν τὰ κέντρα τῶν δρμῶν καὶ τῶν ζωϊκῶν λειτουργιῶν.

Ἐκ τῶν ζῴων, οἱ μὲν ἡγιαντεῖς δὲν ἔχουν φλοιὸν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, τὰ δὲ ἀμφίβια ἔχουν μόλις ἀπαρχὰς φλοιοῦ· τὰ κατώτερα θηλαστικὰ ἔχουν φλοιὸν μὲν μικρὸν διαμελισμόν, τὰ δὲ ἀνώτερα θηλαστικὰ ἔχουν τελείως ἀνεπτυγμένον τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιόν. Ἐν τῷ φλοιῷ τοῦ ἐγκεφάλου διακρίνονται εἰδικὰ κέντρα πνευματικῶν λειτουργιῶν. Συφῆς καθωρισμένα εἶναι τὰ κέντρα τῆς παραγωγῆς τῶν διαφόρων αἰσθημάτων. Οὗτω τὸ δοπτικὸν κέντρον κεῖται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἴνιακοῦ λοβοῦ, τὸ ἀκουστικὸν ἐπὶ τῆς πρώτης κροταφικῆς ἔλικος, τὸ γευστικὸν καὶ δοσφραντικὸν ἐπὶ τῆς ἵπποκαμπείου ἔλικος, τὸ κέντρον τῆς γενικῆς ἐπιδερμικῆς αἰσθήσεως ἐπὶ τῆς διποσθίας κεντρικῆς ἔλικος καὶ τέλος τὰ κινητικὰ κέντρα ἐπὶ τῆς προσθίας κεντρικῆς ἔλικος· (ἰδὲ σχῆμα 15).

Τὰ κέντρα ταῦτα ὑπάρχουν καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἡμισφαιρίων οὕτως, ὥστε τὸ μὲν δεξιὸν ὑπηρετεῖ τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ σώματος, τὸ δὲ ἀριστερὸν ἡμισφαιρίον τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ σώματος. Ἐν τούτοις τὸ ἀριστερὸν ἡμισφαιρίον εἶναι τὸ κυρίως ἀπασχολούμενον μέρος διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν αἰσθημάτων.

Διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν κέντρων διὰ τὰς ἀνωτέρας πνευμα-
τικὰς λειτουργίας οἱ ψυχολόγοι δὲν εἶναι σύμφωνοι. Οἱ μὲν
ὑποστηρίζουν, ὅτι ὑπάρχουν τὰ λεγόμενα **συνδετικὰ κέντρα**, ἥ-
κέντρα συνειδοῦ τῶν παραστάσεων. Τοιαῦτα διακρίνει ὁ Flessig
δύο: "Ἐν εὐρισκόμενον εἰς τὸν βρεγματικὸν λοβὸν καὶ ἔτερον
εἰς τὸν μετωπικόν. Τὸ τελευταῖον θεωρεῖται τὸ κέντρον τῆς

ΣΥ. 15

Tὸ ἀριστερὸν ἡμισφαῖρον.

$\alpha x, = \alpha xou\tau, x\dot{\nu}\eta\ k\acute{e}n\tau\rho\eta$, $\delta\pi = \delta\pi\tau, x\dot{\nu}\eta\ k\acute{e}n\tau\rho\eta$, $\Delta\varepsilon, \Delta\varepsilon, = \kappa\acute{e}n\tau\rho\eta$ τῶν
δερμικῶν αἰσθημάτων. Γε. Ος, = ἐποκαράμπειος ἔλιξ (όλιγον
κάτωθεν ἀκόμη). Κι, Κι, = κανητικὰ κέντρα.

βιωνήσεως καὶ κατὰ τὸν Wund τῆς προσλήψεως (apperception). Ἡ δρθιτέρα γνώμη εἶναι, ὅτι αἱ ἀνώτεραι πνευματικαὶ λειτουργίαι δὲν δύνανται νὰ ἐντοπισθοῦν ἐπὶ ὠδισμένου μέρους τοῦ φλοιοῦ, διότι εἶναι σύνθετα καὶ πολύπλοκα φαινόμενα. Διὰ τοῦτο θὰ τελῶνται μᾶλλον τῇ συνεργείᾳ ὅλου τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2.

Περὶ αἰσθημάτων.

Τὸ ἀπλούστερον ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ δποῖον παράγεται, ὅταν ἔξωτερικός τις ἐρευνητὴ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων γίνῃ συνειδητός, εἶναι τὸ **αἴσθημα**. Κατωτέρω θὰ ἔξετάσωμεν πάντα τὰ εἴδη τῶν αἰσθημάτων.

1. Αἰσθήματα ἀκουστικά.

Αἱ ποιότητες τῶν ἀκουστικῶν αἰσθημάτων. Διὰ τῆς αὐτο-παρατηρήσεως διακρίνομεν δύο ποιότητας **ἀκουστικῶν αἰσθημάτων**. Ό τριγμὸς τῆς θύρας, ὁ σιγμὸς τοῦ βράζοντος ὕδατος, ὁ ψύμυρος τῶν φύλλων, ὁ θροῦς τῆς ἐσθῆτος κλπ. λέγονται **θόρυβοι**, τὸ μέλος ἄσματος, ἡ προφορὰ τῶν φωνηέντων προκαλοῦν ἀκουστικὰ αἰσθήματα, τὰ δποῖα λέγονται **τόνοι**.

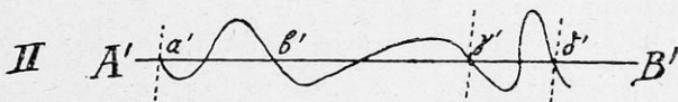
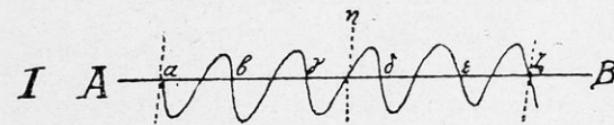
Οἱ θόρυβοι διακρίνονται τῶν τόνων, διότι ἔχουν ἀστάθειάν τινα καὶ προκαλοῦν ἀνησυχίαν, ἀπορίαν καὶ δυσαρέσκειαν τούναντίον οἱ τόνοι ἔχουν κάποιαν σαφήνειαν, εὔστάθειαν καὶ διεγέρουν εὐχαρίστησιν καὶ ηρεμίαν. Ἐν τῇ πραγματικότητι οἱ θόρυβοι καὶ οἱ τόνοι παρουσιάζονται ἀνάμεικτοι. Οὕτως ἡ ἀνθρώπινη φωνὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ μῆγμα θορύβων παραγομένων ἐκ τῆς προφορᾶς τῶν συμφώνων, καὶ τόνων παραγομένων ἐκ τῆς προφορᾶς τῶν φωνηέντων.

Διακρίνομεν μέγα πλῆθος θορύβων, διὰ τοὺς δποίους μάλιστα ἔχομεν καὶ ίδιαιτέρας λέξεις : δοῦπος, παφλασμὸς, βροντὴ, κρότος, συριγμὸς, ψόφος, φλοιόσβος, δόγχος, κλαγγή, μυκηθμός, ὠρυγὴ κλπ.

Εἰς ἔκαστον ἀκουστικὸν αἴσθημα ἀποδίδομεν τρεῖς ίδιότητας : **ψυστικόν**, **ἔντασιν** καὶ **χρῶμα**. Οὕτω οἱ φθόγγοι **do** καὶ **sol** ἔχουν διάφορον ψυστικόν. Ό αὐτὸς φθόγγος **do** προφερόμενος ἀπὸ ἐνήλικα ἔχει ἔντασιν μεγαλυτέραν ἀπὸ τὸν αὐτὸν φθόγγον, τὸν

δποῖον προφέρει παιδίον. Τὸ δο τοῦ πιάνου καὶ τοῦ βιολίου διαφέρουν καὶ κατὰ τὸ χρώμα.

Ἐξήγησις τῶν ἀκουστικῶν αἰσθημάτων. Τὰ ἀκουστικὰ αἰσθήματα παράγονται ὡς ἔξης: Σῶμά τι τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ήτις πάλιν μεταδίδεται εἰς τὸν ἀέρα, δόπου παράγονται κύματα διευθυνόμενα καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις. Ἡ παλμικὴ αὕτη κίνησις τοῦ ἀέρος φθάνει εἰς τὸ οὖς, τὸ δποῖον διά τινος συνθέτου μηχανισμοῦ καθιστᾶ ἀρμοδίαν νὰ ἐρεθίσῃ τὰ ἄκρα τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, τὰ δποῖα εὑρίσκονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οὖς. Ἐκεῖθεν παράγεται νέα φυσιολογικὴ μεταβολὴ τῶν νεύρων, ήτις φθάνει μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου

Σχ. 16.

I Κανονικὴ παλμικὴ κίνησις. II Ἀκανόνιστος παλμικὴ κίνησις.

'Απὸ τὸ α ἔως τὸ β, τὸ β ἔως τὸ γ, κ.λ.π. παριστᾶ μίαν παλμικὴν κίνησιν. Ἡ εὐθεῖα AB καὶ A'B' παριστᾶ τὴν διεύθυνσιν καὶ τὸν χρόνον τῶν παλμικῶν κινήσεων. 'Απὸ τοῦ α μέχρι τοῦ η παριστᾶ τὸν χρόνον $1/1000$ τοῦ δευτερολέπτου, δύοις ἀπὸ η ἔως ζ, ἀπὸ α' ἔως γ', γ' ἔως δ'.

καὶ δὴ εἰς τὴν πρώτην κροταφικὴν ἔλικα τοῦ ἀριστεροῦ ήμισφαιρίου. Ἐκεῖ μετατρέπεται εἰς αἴσθημα ήχου.

'Η ἀπὸ τοῦ ηγούμονος σώματος μέχρι τῶν ἄκρων τῶν αἰσθητηρίων νεύρων παραχθεῖσα κίνησις ὀποτελεῖ τὸν φυσικὸν ἐρεθισμόν: ἡ ἀπὸ τῶν ἄκρων τῶν αἰσθητηρίων μέχρι τῆς παραγωγῆς τοῦ αἰσθήματος παραχθεῖσα μεταβολὴ ὀποτελεῖ τὸν φυσιολογικὸν ἐρεθισμόν. Τούτους θὰ ἔξετάσωμεν χωριστά.

Ἐν πρώτοις ἡ παλμικὴ κίνησις σώματός τυνος δύναται νὰ εἶναι **κανονικὴ** ή καὶ **ἀκανόνιστος**. Κανονικὴ μὲν ὅταν εἰς ὁρισμένον χρόνον παράγεται δὲ αὐτὸς ἀριθμὸς τῶν παλμῶν, ἀκανόνιστος δέ, ὅταν παράγεται διάφορος. Δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν τὴν παλμικὴν κίνησιν ἐνδὸς μορίου ἀέρος κινουμένου ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Β διὰ τῆς **καμπύλης**’ (Ιδὲ σχ. 12).

Ἡ κανονικὴ παλμικὴ κίνησις παράγει τοὺς τόνους, ἡ δὲ ἀκανόνιστος τοὺς θιρύβους. Ἐκαστος τόνος, π. χ. δὲ φθόγγος 1a, δὲν εἶναι ἀπλοῦς ἀλλὰ σύνθετος ἀπὸ ἀλλούς ἀπλουστέροις, τοὺς δποίους διὰ τῶν **ἀντηχητήρων** δυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν κεχωρισμένως. Τοῦ ἀπλοῦ τόνου τὸ σχῆμα τῆς παλμικῆς κινήσεως εἶναι ἡ **καμπύλη τοῦ ημιτόνου**. Τὸ ὑψος ἔκάστου μερικοῦ τόνου εἶναι διάφορον, ἀλλ' εὑρίσκεται πρὸς ἓνα ἐξ αὐτῶν, δοτις λέγεται **θεμελιώδης**, εἰς ἀπλῆν σχέσιν ἀν π. χ. δὲ θεμελιώδης κάμνει η παλμικὰς κινήσεις εἰς τὸ δευτερόλεπτον, οἱ ἀλλοι θὰ κάμουν 2η, 3η, 4η κλπ. παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον. Οἱ τόνοι 2η, 3η λέγονται **δμοφωνοῦντες** τόνοι πρὸς τὸν θεμελιώδη τόνον.

Τὸ χρῶμα τοῦ συνθέτου τόνου ἔξαρταται ἐκ τῶν δμοφωνούντων πρὸς αὐτὸν τόνων.

Τὸ ὑψος τοῦ ἥχου εὑρίσκεθη ὅτι ἔξαρταται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμῶν κινήσεων κατὰ δευτερόλεπτον¹⁶ οὗτος δὲ φθόγγος **do** παράγεται ἀπὸ 260 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον, δι 1a ἀπὸ 435, ἀρα δ 1a εἶναι δεκτερος τοῦ **do**. Ο βαθύτατος ἥχος, τὸν δποίον δύναται νὰ ἀντιληφθῇ οὖς ἀνθρώπου, παράγεται ἀπὸ 11, δὲ ὑψιστος ἀπὸ 27361 δονήσεις κατὰ δευτερόλεπτον. Ἡ **αἰσθητικότης** τοῦ ὡτὸς εἶναι μικρὰ διὰ τὰς δονήσεις τὰς ἐγγὺς τῶν δρύιν τούτων, μεγάλη δὲ δμως διὰ ἥχους συνισταμένους ἐκ 1000—5000 δονήσεων. Ἡ ίκανότης νὰ διακρίνῃ τις τὸ ὑψος δύο ἥχων, διαφέρει ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἀτομον. Διά τινας τόνους τῆς μιουσικῆς κλίμακος ὑπάρχουν ἀνθρωποι, οἱ δποίοι διακρίνουν δύο ἥχους διαφέροντας κατὰ $\frac{1}{2}$ παλμικὰς κινήσεις. Ἡ

ἐντασις τοῦ ἥχου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμῶν, συνεπῶς καὶ ἐκ τοῦ πλάτους τῶν ἡχητικῶν κυμάτων.

Τὸ αἰσθητήρειον τῆς ἀκοῆς. Τὸ οὖς εἶναι τὸ πολυπλοκώτατον αἰσθητήριον ὅργανον, διότι περιλαμβάνει πολυπλόκους χώρας καὶ σωλῆνας, αἱ δποῖαι εἶναι χωμέναι ἐντὸς τῶν ὁστῶν. Ὁ σκοπὸς τοῦ συστήματος τούτου εἶναι πρῶτον νὰ μεταβάλῃ τὰς ἀτάκτους κινήσεις τῶν ἡχητικῶν κυμάτων τοῦ ἀέρος εἰς ἀπλᾶς, ἐνταντικωτέρας καὶ κατὰ δρισμένον τρόπον συντεθειμένας, καὶ δεύτερον νὰ φέρῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου. Ἔχει δὲ τὰ ἑξῆς μέρη: **τὸ ἔξωτερικὸν οὖς**, τὸ ἵποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν κόγχην ἐν εἴδει χοάνης πρὸς συλλογὴν τῶν ἡχητικῶν κυμάτων καὶ ἀπὸ τὸν **ἀκουστικὸν πόρον**.

Οἱ ἀκουστικὸς πόρος φράσσεται ἀπὸ μίαν μεμβρανην, λίαν εὐαίσθητον, **τὸ τύμπανον**, τὸ δποῖον χωρίζει τὸ ἔξωτερικὸν οὖς ἀπὸ τὸ μέσον. Τὸ τύμπανον τίθεται ὑπὸ τῶν ἡχητικῶν κυμάτων, τὰ δποῖα ἐνισχύμησαν ἐντὸς τοῦ ἀκουστικοῦ πόρου εἰς παλμικὴν κίνησιν ἐνταντικωτέραν.

Ἡ κίνησις αὕτη μεταδίδεται εἰς τρία ὀστάρια συνδεδεμένα: **τὴν σφαῖραν**, **τὸν ἄκμονα** καὶ **τὸν ἀναβολέα**, ἐνισχυομένη οὗτῳ περισσότερον. Τὰ ὀστάρια ταῦτα ενδίσκονται ἐντὸς τοῦ μέσου ὠτός. Ἰνα μὴ σπάσῃ τὸ τύμπανον ἐκ τῶν πιέσεων πρὸς μίαν διεύθυνσιν, τὸ μέσον οὖς συγκοινωνεῖ μὲ τὸ στομα καὶ δι' αὐτοῦ μὲ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα διὰ τῆς **εὐσταχειανῆς σάλπιγγος**. Οἱ ἀναβολεὺς στηρίζεται ἐπὶ τῆς **ῷοειδοῦς θυρίδος** τοῦ ἔσωτερικοῦ ὠτὸς ἢ τοῦ λαβυρίνθου. Οἱ ἀναβολεὺς τελευταῖος κινούμενος, κινεῖ τὴν **ῷοειδῆ θυρίδα**, αὕτη δὲ τὸ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγρόν, τοῦτο μετακινεῖται χάρις εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ δευτέρας θυρίδος, τῆς **στρογγύλης**.

Οἱ λαβύρινθος περιλαμβάνει ἕνα ὀστεώδη καὶ ἕνα ὑμενώδη περιεχόμενον εἰς τὸν ὀστεώδη, καὶ χωρίζόμενον αὐτοῦ διὰ τινος ὑγροῦ, τῆς **περιλύμαφης**. Ἀλλο ὑγρὸν πληροῖ τὸν μεμβρανώδη λαβύρινθον, ἢ **ἐνδολύμαφη**.

Τρία μέρη διακρίνουν εἰς τὸ ἐσώτατον οὖς συγκοινωνοῦντα

πρὸς ἄλληλα, τὴν αἴθουσαν τὸν κοχλίαν καὶ τοὺς ἡμικυκλίους σωλῆνας. Κατὰ τὰς σημερινὰς θεωρίας, γενικῶς παραδεδεγμένας, ἡ κίνησις τοῦ λαβυρινθώδους ὑγροῦ ἀκολουθεῖ κυρίως τὴν ὅδον πρὸς τὸν κοχλίαν. Οὕτος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐλικοειδῆ σωλῆνας διῃρημένον καθ' ὅλον τὸ μῆκός του εἰς δύο διαμερίσματα (κοιλότητας), τὰς κλίμακας τοῦ κοχλίου: ἡ πρὸς τὸν αἴθουσαν κλίμαξ καὶ ἡ πρὸς τὸ τύμπανον κλίμαξ. Εντὸς τοῦ κοχλίου εὑρίσκεται τὸ λεγόμενον δργανον τοῦ **Corti**. Εἰς τὸν κοχλίαν εἰσέρχεται τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον, τοῦ δποίου αἱ Ἱνες συνάπτονται πρὸς τὰ τριχωτὰ κύτταρα τοῦ δργάνου τοῦ **Corti**. Τὸ κινούμενον λαβυρινθῶδες ὑγρὸν κινεῖ τὰ τριχωτὰ κύτταρα, ἀτινα διὰ τῶν παλμικῶν κινήσεων μεταβάλλοντα χημικῶς τὰ εἰς αὐτὰ ἀπολήγοντα ἵνδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου. Ἡ μεταβολὴ οὗτο προχωρεῖ διὰ τῶν νευρικῶν ἵνῶν μέχρι τῆς **πρώτης προσταφικῆς ἔλικος** τοῦ ἀριστεροῦ ἡμισφαιρίου καὶ δὴ εἰς τὸ πρόσθιον μέρος αὐτῆς. Ἐκεῖ εἰς τὰ κύτταρα παράγεται νέα μεταβολή, ἥτις γίνεται αἰσθητὴ ὡς **αἰσθῆμα ἥχου**.

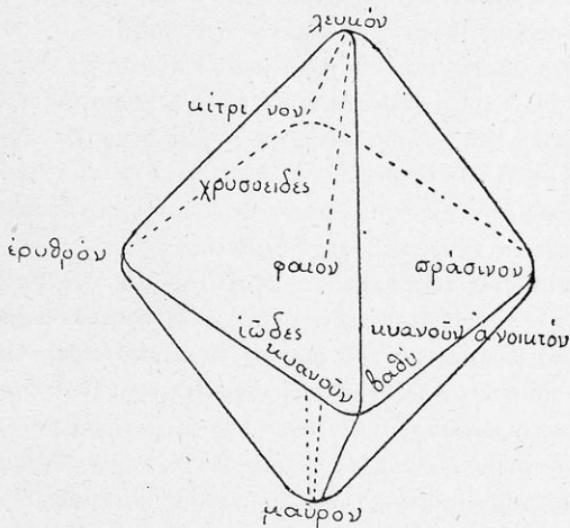
Ἡ δεξύτης τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀκοῆς καθορίζεται ἐξ ὠρισμένου ἥχου, τὸν δποῖον πρέπει νὰ ἀκούῃ ἀπὸ ὠρισμένης ἀποστάσεως. Π.γ. λέγομεν μὲ χαμηλὴν φωνὴν 15, 25, καὶ ζητοῦμεν νὰ προφέρῃ ὁ ἀκούων τὰ αὐτὰ χωρὶς νὰ μᾶς βλέπῃ. Τὸ κανονικὸν οὖς πρέπει νὰ ἀκούῃ τὴν λέξιν οὗτο προφερομένην ἀπὸ ἀποστάσεως 10 μέτρων.

2. Αἰσθήματα ισορροπίας.

Ο Flourens παρετήρησε πρὸ ἐκατὸν ἑτῶν, ὅτι μερικὴ βλάβη τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων τοῦ ἐσωτερικοῦ ὡτὸς ἐπέφερε βλάβην τῶν κινήσεων. Βλάβη π.χ., τοῦ δριζοντίου ἡμικυκλίου σωλῆνος προεκάλεσε δριζοντίας στροφὰς τῆς κεφαλῆς ὑπὸ τὴν μορφὴν αἰωρήσεων. Πειράματα τοῦ αὐτοῦ ἐπὶ περιστερῶν ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἀφαίρεσις τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων τοῦ ὡτὸς ἐπέφερε βλάβην εἰς τὴν κανονικότητα τῶν κινήσεων τοῦ ζώου. Ἡ διεύθυν-

σις τῆς πτήσεως, ἡ διατήρησις τῆς ίσορροπίας καθίστατο δύσκολος.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον παρετήρησαν ὅτι βλάβη τῆς αἰλουρόσης καὶ τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων ἐπιφέρει ἀστάθειαν εἰς τὰς κινήσεις, καὶ ἀβεβαιότητα εἰς τὴν συγκράτησιν τοῦ σώματος· οἱ κωφάλαιοι δὲν δύνανται νὰ βαδίσουν εὐσταθῶς, ἔχουν δισταγμὸν μὴ πέσουν. Ἐπίσης παρετήρησαν ὅτι βλάβη τῶν αὐτῶν δργάνων ἔξα-

Σχ. 17.

Τὸ ὀκτάεδρον τῶν χρωμάτων.

φαντεῖται τὸ γνωστὸν **αἰσθήμα τοῦ Ιλίγγου**, τὸ ὅποιον αἰσθανόμεθα, ἐὰν στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς πτέρωντος ἐκτελέσωμεν πολλὰς καὶ ταχείας στροφάς· εἴτα δὲ ἀποτόμως σταματήσωμεν αἰσθανόμεθα τότε ὅτι περιστρεφόμεθα κατ' ἀντίθετον φοράν.

Ἐκ πάντων τούτων συνεπέραντον ὅτι ἡ αἴθουσα καὶ οἱ ἡμικύκλιοι σωλήνες εἶναι τὸ αἰσθητήριον ἴδιαιτέρων αἰσθημάτων, τὰ ὅποια ὠνόμασαν **αἰσθήματα ίσορροπίας**. Ταῦτα μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῆς συμμετρικῆς καὶ ἀρμονικῆς ἐκτελέσεως τῶν

κινήσεων καὶ περὶ τῆς εὐσταθείας τοῦ ἡμετέρου σώματος κατὰ τὴν κίνησιν.

Τὸ κέντρον τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν κεῖται εἰς τὴν παρεγκεφαλίδα.

3. Ὁπτικὰ αἰσθήματα.

Παραδείγματα. Τὴν ἡμέραν αἰσθανόμεθα τὸ φῶς, τὴν νύκταν τὸ σκότος. Τὰ ἀντικείμενα φαίνονται εἰς ἡμᾶς ἄλλοτε λαμπρὰ, ἄλλοτε σκοτεινὰ ἢ φαιά. Ἐπίσης εἰς τὰ ἀντικείμενα βλέπομεν διάφορα χρώματα, πράσινον, κυανοῦν, ἐρυθρὸν, κίτρινον κ.λ.π. Εἰς τὸ οὐράνιον τόξον διακρίνομεν τὰ λεγόμενα ἐπτά χρώματα τῆς Ἱριδοῦ.

Αἱ λέξεις φῶς, σκότος, λαμπρόν, φαιόν, πράσινον, κυανοῦν κ.λ.π. ἐκφράζουν δοπτικὰ αἰσθήματα.

Αἱ ποιότητες τῶν δοπτικῶν αἰσθημάτων. Αἰσθανόμεθα δύο ποιότητας δοπτικῶν αἰσθημάτων: α') αἰσθήματα λαμπρότητος, ὡς εἶναι τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός, τοῦ σκότους, τοῦ λευκοῦ καὶ ὅλων τῶν ἀποχρώσεων τοῦ φαιοῦ μέχρι τοῦ μαύρου: β') αἰσθήματα χρώματος, ὡς εἶναι ὅλαι αἱ ἀποχρώσεις καὶ συνθέσεις τῶν ἐπτὰ χρωμάτων τῆς Ἱριδοῦ, ἵτοι τοῦ ἐρυθροῦ, χρυσοειδοῦς, κυτρίνου, πρασίνου, κυανοῦ βαθέος, κυανοῦ ἀνοικτοῦ καὶ ἰώδοις.

Τὰ αἰσθήματα χρώματος αἰσθανόμεθα πάντοτε ἡνωμένα μετὰ τῶν αἰσθημάτων λαμπρότητος.

Εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ χρώματος διακρίνομεν τὸ χρῶμα, τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν καθαρότητα.

Δύο αἰσθήματα διάφορα κατὰ τὸ χρῶμα εἶναι π.χ. τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ κυανοῦν τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων τοῦ ἥλια καὶ φάσματος ἀποτελοῦν ποικιλίαν κατὰ τὸ χρῶμα.

Δύο αἰσθήματα διάφορα κατὰ τὴν λαμπρότητα, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ χρώματος εἶναι τὸ κόκκινον καὶ τὸ τριανταφυλλί, ἢ τὸ πράσινον βαθὺ καὶ πράσινον ἀνοικτόν.

Ἡ καθαρότης εἶναι ἔλλειψις λευκοῦ· δσον δὲ λιγοστεύει τὸ

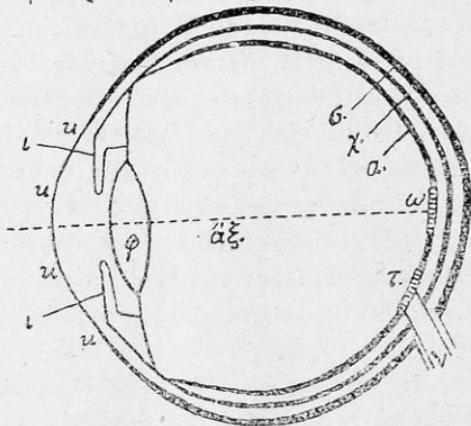
χρῶμα, τόσον ἐλαττοῦται ἢ καθαρότερης καὶ ἢ ποιότης του καταντᾶ φαιά. "Ἐλλειψις χρώματος φέρει αἰσθήματα φαιοῦ, λευκοῦ ἢ μαύρου.

Κατὰ τρεῖς διευθύνσεις ἢ διαστάσεις δύναται νὰ μεταβληθῇ αἴσθημά τι χρώματος καὶ νὰ δώσῃ νέαν ποιότητα. Ἰνα τοποθετήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν οὕτω παραγομένων δύτικῶν αἰσθημάτων, λαμβάνομεν ἐν δοκτάεδρον, ἀποτελουμένον ἀπὸ δύο τετραγωνικὰς πυραμίδας. Εἰς τὰς κορυφὰς τῶν πυραμίδων τοποθετοῦμεν τὸ λευκὸν καὶ τὸ μαύρον, εἰς δὲ τὴν εὐθεῖαν, ἢ δοποίᾳ ἐνώνει αὐτάς, τὸν ἄξονα, δλας τὰς ἀποχρώσεις τοῦ φαιοῦ. Εἰς τὰς ἄλλας τέσσαρας κορυφὰς τοποθετοῦμεν κατὰ σειρὰν τὸ ἔρυθρον, τὸ κίτρινον, τὸ πράσινον καὶ τὸ βαθὺ κυανοῦν. Αἱ ποιότητες, αἱ δοποῖαι παράγονται ἀπὸ τὴν μεταβολὴν τοῦ χρώματος, θὰ τεθοῦν γύρω-γύρω ἀπὸ τὴν βάσιν τῶν πυραμίδων· οὕτω μεταξὺ τοῦ ἔρυθροῦ καὶ τοῦ κιτρίνου θὰ τεθοῦν δλαι αἱ συνθέσεις αὐτῶν: χρυσοειδὲς – κυανοῦν – πράσινον. Αἱ ποιότητες, αἱ δοποῖαι παράγονται διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς λαμπρότητος, θὰ τεθοῦν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δοκταέδρου· οὕτως ἀπὸ τῆς περιμέτρου τῆς βάσεως τῶν δύο πυραμίδων μέχρι τῆς κορυφῆς, δπου εἶναι τὸ λευκόν, θὰ τοποθετηθοῦν τὰ ἀνοικτότερα χρώματα. Αἱ δὲ ποιότητες, αἱ παραγόμεναι διὰ τῆς μεταβολῆς μόνον τῆς καθαρότητος, θὰ τεθοῦν ἐντὸς τοῦ δοκταέδρου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ μέχρι τῆς γραμμῆς λευκὸν – μαύρον, δηλαδὴ τοῦ ἄξονος (σχ. 17).

Οὔτως, ἐὰν φέρωμεν ἐπίπεδον κάθετον ἐπὶ τὸν ἄξονα, ἢ τοιμὴ θὰ παρουσιάσῃ ποιότητας, αἱ δοποῖαι θὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν λαμπρότητα, διάφορον δὲ χρῶμα καὶ καθαρότητα. Εὰν φέρωμεν ἐπίπεδον, διερχόμενον διὰ τοῦ ἄξονος, ἢ τοιμὴ θὰ περιέχῃ ποιότητας τοῦ αὐτοῦ μὲν χρώματος, διαφόρους δὲ κατὰ τὴν λαμπρότητα καὶ καθαρότητα.

Ἐξήγησις τῶν δύτικῶν αἰσθημάτων. Τὰ δύτικὰ αἰσθήματα προκαλοῦνται δι' ἡλεκτρικῶν ἐνεργειῶν. Πᾶν σῶμα περι-

λαμβάνει ἐλάχιστα ἡλεκτρικὰ ἀτομα, τὰ λεγόμενα **ἡλεκτρόνια**. Τὰ ἡλεκτρόνια ταῦτα κινοῦνται μετὰ μεγίστης ταχύτητος εἰς τὰ φωτεινὰ καὶ καιδίμενα σώματα, εἰς τὸν ἥλιον, τὸ πῦρ καὶ τὰ ὄμοια, οὕτω δὲ προκαλοῦσιν **ἡλεκτρικὰ κύματα**, ἀτινα διαδίδονται μετὰ μεγίστης ταχύτητος εἰς τὸν χῶρον, ἀποτελοῦντα ἔκεινο ποῦ λέγομεν συνήθως **ἀκτῖνας φωτός**. “Οταν δὲ τὰ κύματα ταῦτα συνάντισουν σῶμά τι, ἀπωθοῦνται ὑπ’ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο τοιαῦτα ἡλεκτρικὰ κύματα ἔχουνται εἰς τοὺς ὁφθαλμούς μας,

Σχ. 18.

Κάθετος τομὴ τοῦ ὁφθαλμοῦ.

σ =ταληρωτικός χρώμα, γ =χροιοειδής, α =χριστιανός ειδής, ν =όπτικόν νεύρον, κ =κερατοειδής, ι =ἴρις, φ =φακός, $\alpha\xi$ =άξων, ω =ώγρα κηλίς, τ =τυφλὴ κηλίς.

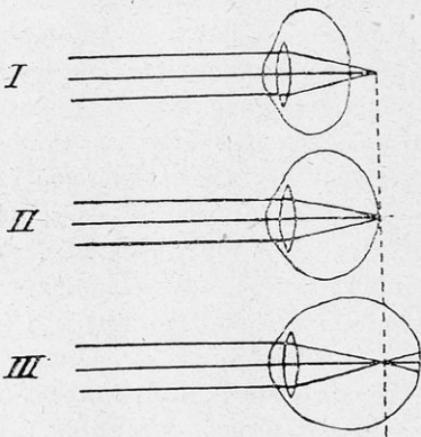
ὅταν προσβλέπωμεν σῶμά τι, καὶ προκαλοῦν ἐπὶ τοῦ δπτικοῦ νεύρου χημικήν τινα μεταβολήν. Ἡ μεταβολὴ αὗτη ὡς ἔρεθισμὸς φυσιολογικὸς φθάνει εἰς τὸν δπτικὸν λοβόν, ὅπου εἶναι ἡ ἔδρα τῶν δπτικῶν αἰσθημάτων. Ἰνα ἐξηγήσωμεν καλύτερον τὴν παραγγὴν τῶν δπτικῶν αἰσθημάτων πρέπει νὰ περιγράψωμεν **τὸ αἰσθητήριον τῆς δράσεως**,

Τὸ αἰσθητήριον τῆς δράσεως εἶναι οὕτω κατεσκευασμένον, ὅστε νὰ ἐκτελῇ τὸ ἔργον μᾶς φωτογραφικῆς μηχανῆς, δηλαδὴ

τὸν σχηματισμὸν τῶν εἰδώλων ἐπὶ τῆς πλακός. Ὁ φωτογραφικὴ μηχανὴ ἔχει **σκοτεινὸν θάλαμον**, **φακὸν** καὶ **πλάνα**. Τοιαῦτα μέρη εὑρίσκονται καὶ εἰς τοὺς διφθαλμούς. Ὁ σκοτεινὸς θάλαμος τῶν διφθαλμῶν σχηματίζεται ἀπὸ δύο χινῶνας: **τὸν σκληρωτικὸν** ἔξωθεν καὶ τὸν **χοριοειδῆ** ἔσωθεν, (ἴδε σχῆμα 18). Οὗτοι ὡς ἐπιφάνεια μιᾶς σφαιρίας ἀποτελοῦν τὸν **βολβόν**. Μετ’ αὐτοὺς ἀπλώνεται τὸ δίκτυον τοῦ **ἀμφιβληστροειδοῦς**, δστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πλάκα τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς, διότι εἶναι διακλάδωσις τοῦ διπτικοῦ νεύρου. Ὁ σκληρωτικὸς χιτών εἶναι ἀδιαφανῆς, ἀλλ’ εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος καὶ εἰς ἔκτασιν μικροῦ κύκλου γίνεται διαφανῆς ὡς ὑαλος, δνομαζόμενος **κερατοειδής**. Τοῦτο δὲ διὰ νὰ ἀφίνῃ ἔλευθέραν τὴν εἴσοδον εἰς τὰς ἀκτίνας τοῦ φωτός. Ὁ χοριοειδῆς, ὁ διποῖος εἶναι χρωματιστὸς χιτών, διὰ νὰ σχηματίζεται καλύτερα τὸ σκότος εἰς τὸν σκοτεινὸν θάλαμον, ἀφίνει μικροτέραν τῆς τοῦ σκληρωτικοῦ ἔκτασιν, ἐντελῶς κενήν, ἐν σχήματι μιᾶς στρογγύλης δπῆς, **τὴν κόρην τοῦ διφθαλμοῦ**. Τὸ ἄλλο μέρος τοῦ χοριοειδοῦς, τὸ καλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ κερατοειδοῦς χιτῶνος καὶ τὸ διποῖον φαίνεται ἔξωθεν ὡς χρῶμα τοῦ διφθαλμοῦ, δνομαζεται **ἴρις**. Ἡ κόρη φράσσεται ἀπὸ τὸν **φακόν**. Ὁ φακὸς καὶ ἡ **ἴρις** διαιροῦν τὸν βολβὸν εἰς δύο θαλάμους: τὸν **δπίσθιον** καὶ τὸν **ἔμπροσθιον**. Οἱ δύο θάλαι μοι εἶναι πεπληρωμένοι ὑγροῦ, δ ἔμπροσθιος τοῦ **ὑδατώδοντος** καὶ δ ὅπισθιος τοῦ **ὑαλώδοντος σώματος**. Τὰ ὑγρὰ ταῦτα χρησιμεύουν νὰ διατηροῦν τὸ σφαιροειδὲς σχῆμα τοῦ βολβοῦ. Διὰ νὰ ἔπιτευχθῇ ἡ πλάτυνσις τοῦ φακοῦ, ὑπάρχουν εἰς τὴν **ἴριδα** πλησίον μυεῖκαι Ἱνες. Διὰ δὲ τὴν καθ’ ὅλας τὰς διευθύνσεις κίνησιν τοῦ βολβοῦ, ἐπὶ τοῦ σκληρωτικοῦ σχηματίζεται σύστημα θαυμαστὸν μυϊκῶν ἴνῶν, αἱ δποῖαι δίδουν μεγίστην εὐκυνησίαν εἰς τὸν βολβόν.

Διὰ νὰ σχηματισθῇ τὸ εἴδωλον τοῦ δρωμένου ἀντικειμένου, αἱ ἔξ αυτοῦ ἀκτίνες διαιρεοῦν τὸν κερατοειδῆ, τὸ ὑαλώδες ὑγρόν, τὸν φακόν, δπου θλῶνται, ἔξερχόμεναι δὲ διέρχονται διὰ τοῦ ὑαλώδοντος σώματος καὶ προσπίπτουσαι ἐπὶ τοῦ **ἀμφιβληστροει-**

διῆς σχηματίζουν ἐπ' αὐτοῦ τὸ εἶδωλον. Ὁ φακὸς εἶναι ἀμφίκυρτος· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ φακοῦ καὶ τῆς ἔστιας εἶναι σταθερά, διὰ νὰ σχηματίζηται πάντοτε τὸ εἶδωλον ἐπὶ τοῦ φακοῦ, ἀνολόγως τῆς ἀπὸ τοῦ φακοῦ ἀπόστασεως τῶν ἀντικειμένων. Τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς καμπυλότητος τοῦ φακοῦ ἀναλόγως τῆς ἀπόστασεως τοῦ ὅρωμένου, δινομάζομεν **προσαρμογὴν τοῦ δφθαλμοῦ**. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν μυῶν, τοὺς ὁποίους ἀνεφ ῥαμψεῖ.

Σχ. 19.

Διάθλασις τῶν ὀπτικῶν ἀκτίων.

I = ὀφθαλμός μὲν περιεμετρωπίαν, II = κανονικός ὀφθαλμός,
III = ὀφθαλμός μὲν μυωπίαν.

Συμβαίνει ὅμως εἴτε, ἔνεκεν ἐμφύτου ἢ ἐπικτήτου βλάβης δ φακὸς νὰ εἶναι πολὺ κυρτωμένος, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ πλατυνθῇ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν μακρυνῶν ἀντικειμένων. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ εἶδωλον σχηματίζεται μεταξὺ τοῦ φακοῦ καὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Οὕτως ἔχομεν τοὺς **μύωπας**. Κατὰ τὸ γῆρας οἱ κινητήριοι τοῦ φακοῦ μύες δὲν ἔχουν τὴν εὐκαμψίαν νὰ κυρτώσουν τὸν φακὸν διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πλησίον ἀντι-

κειμένων, συνεπῶς τὸ εῖδωλον σχῆματί^{ται} πέραν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς: οὗτος ἔχομεν τοὺς **πρεσβύτωπας**. Τὰ ἐλατώματα ταῦτα διορθώνονται διὰ τοποθετήσεως νέου τεχνητοῦ βοηθητικοῦ φακοῦ, τῶν **γυαλιῶν**, (ίδε σχῆμα 19).

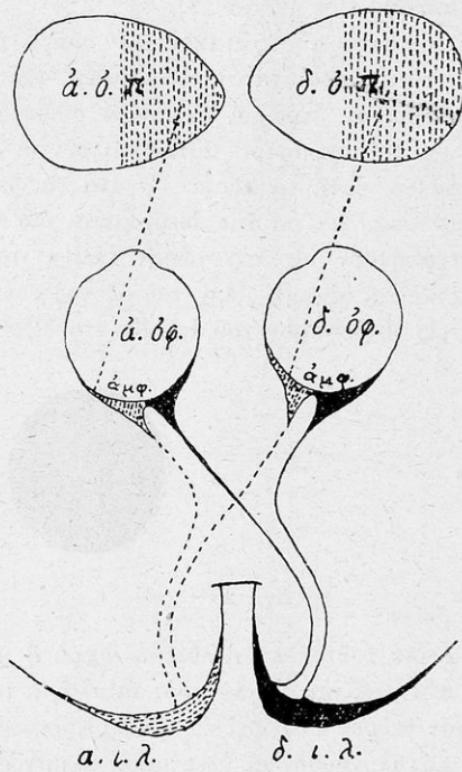
Ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς διακρίνομεν διάφορα στρώματα, 9 ἐν δλφ, ἐξ ὧν τὸ σπουδαιότατον εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ χροιοειδοῦς στηριζόμενον **ἔαβδωτὸν** στρῶμα, τὸ δποῖον συνίσταται ἐκ κυττάρων, ἄτινα ἐκ τοῦ σχῆματος αὐτῶν καλοῦνται **ἔαβδια** καὶ **κωνία** καὶ τὰ δποῖα εἶναι τὰ κύρια ὅργανα τὰ δεχόμενα τὰς ἡλεκτρικὰς κυμάνσεις, αἱ δποῖαι διερχόμεναι διὰ πάντων τῶν στρωμάτων καταλήγουν εἰς τὴν χώραν ἐκείνην τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, ἥτις κεῖται ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἀξονος τοῦ ὀφθαλμοῦ, (ίδε σχῆμα 18) εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, καὶ ἔχει

Σχ. 20.

ὑπωχρον γρῶμα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ λέγεται **ῳχρὰ ἢ κιτρίνη κηλίς**. Ἡ κηλὶς αὕτη κεῖται δλίγον πρὸς τὰ πλάγια τοῦ σημείου, δι' οῦ τὸ δπτικὸν νεῦρον εἰσχωρεῖ εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα. Ἐνταῦθα καταλήγουσαι αἱ ἡλεκτρικαὶ κυμάνσεις μεταβάλλουν χημικῶς τὸ ἔξωτατον τοῦτο στρῶμα καὶ δὴ εἰς τὴν ὠχρὰν κηλίδα, μεταβάλλουν τὴν εἰς ταύτην εύρισκομένην **δφθαλμικὴν πορφύραν**. Ἡ μεταβολὴ αὕτη μεταφέρεται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἵνιακοῦ λοβοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς, δπου εἰσχωρεῖ τὸ δπτικὸν νεῦρον, ὑπάρχει χώρα τις ἀνευ κωνίου καὶ ὁαβδίου συνεπῶς ἀναίσθητος εἰς τὸ φῶς· τὸ σημεῖον τοῦτο λέγεται **τυφλὴ κηλίς**. Διὰ νὰ εῦρετε τὴν ὠχρὰν κηλίδα ἢ τὴν τυφλὴν κηλίδα, θὰ κάμετε τὸ ἔξης ἀπλού-

στατον πείραμα: Κλείσατε τὸν ἔνα ὄφθαλμὸν καὶ τηροῦντες ἐν ἀκινησίᾳ τὸν ἄλλον παρατηρήσατε ἐν μόνον γράμμα μιᾶς λέξεως ἀπὸ ἀποστάσεως 30 δακτύλων. Μετ’ ὀλίγον θὰ ἀντιληφθῆτε, δτὶ

Σχ. 21.

Διεύθυνσις τῶν ὄπτικῶν νεύρων.

ἀ.ο.π.=ἀριστερὸν ὄπτικὸν πεδίον, α.όφ.=ἀριστερὸς ὄφθαλμός, δ.όφ.=δεξιός ὄφθαλμός, ὄμφ.=ἄμφιβληστροειδής, ἀ.ι.λ.=ἀριστερ. ἴνιαχός λοβός, δ.ι.λ.=δεξιός ἴνιαχός λοβός.

σαφῶς μόνον τὸ γράμμα αὐτὸν καὶ δύο ἄλλα ἐκατέρῳθεν τούτου βλέπετε' πάντα τὰ ἄλλα εἶναι ἀσαφῆ. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, δτὶ ἡ ἔτασις τῆς ὠχρᾶς κηλίδος εἶναι μικρά. "Άλλο πείρα-

μα είναι τὸ ἔξῆς: Παρατηρήσατε μόνον μὲ τὸν ἔνα δφθαλμὸν τὸν κύκλον τοῦ σχήματος 20 ἀπὸ ἀποστάσεως 30 δακτύλων, θὰ ἴδητε τὸν σταυρὸν νὰ ἔξαφανισθῇ, διότι τὸ εἴδωλον ἐσγηματίσθῃ ἐπὶ τῆς τυφλῆς αηλίδος. Ἡ ωχρὰ αηλίς εἶναι ἡ χώρα τῆς ὁξυτάτης ὁράσεως. Ἀκριβὴς παρατήρησις αὐτῆς ἔδειξεν, ὅτι ἐπὶ τῆς ωχρᾶς αηλίδος ὑπάρχουν ἀφθονώτερα τὰ δαβδία καὶ τὰ κωνία, 1300 κατὰ τετραγωνικὸν χιλιοστόμετρον. Τὰ κωνία θεωροῦνται ὡς ἔρεθιζόμενα ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἐν ᾧ τὰ δαβδία ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ λυκαυγοῦς καὶ τοῦ λυκόφωτος. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἐπιβεβαιοῦται διὰ τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν ζῷων. Ἡμερόβια ξῆρα ἔχουν μόνον κωνία εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ καὶ νυκτόβια μόνον δαβδία. Ἐπειδὴ αἱ διαστόσεις τῆς ωχρᾶς αηλίδος εἶναι μικραί, τὰ δὲ εἴδωλα μεγάλα, διὰ τοῦτο πρὸς σαφῆ ὅρασιν κινεῖται δ βολβός, ὅπως φέρει ὅλα τὰ μέρη τοῦ εἰδώλου ἐπὶ τῆς ωχρᾶς αηλίδος. Αἱ προσαρμοστικαὶ αὐταὶ κινήσεις τοῦ δφθαλμοῦ παράγουν κινητικὰ αἰσθήματα, ἄτινα δίδουν ἡμῖν τὸ **αἰσθημα τοῦ σχήματος** τῶν ἀντικειμένων καὶ συγτελοῦν, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν παραγωγὴν **τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου**.

Ἡ πορεία τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου εἰς τὸν δύο δφθαλμοὺς δεικνύεται ἐκ τοῦ σχήματος 21. Μέρος; τοῦ ἔξ ένος βολβοῦ ἔξερχομένου ὀπτικοῦ νεύρου διασταυροῦται μὲ τὸ τοῦ ἄλλου οὔτως, ὥστε αἱ νευρικαὶ ἵνες αἱ ἔρχομεναι ἀπὸ τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τῶν δύο δφθαλμῶν καταλήγουν εἰς τὸ ἀριστερὸν ἡμισφαίριον τοῦ ἴνιακοῦ λοβοῦ, αἱ δὲ ἄλλαι εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ ἴνιακοῦ.

Τὸ ἀριστερὸν ἡμισυ τῶν δύο ὀπτικῶν πεδίων σχηματίζει τὰ εἴδωλα εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς τῶν δύο δφθαλμῶν καὶ συνεπῶς εἰς τὸν δεξιὸν ἴνιακὸν λοβόν. Ἀντιθέτος δὲ τὸ δεξιὸν ἡμισυ τῶν δύο ὀπτικῶν πεδίων ἔρεθιζει τὸν ἀριστερὸν ἴνιακὸν λοβόν. Συνεπῶς μὲ τὸν ἀριστερὸν λοβὸν βλέπομεν τὸ ἡμισυ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, δ ὅποιος εἶναι δεξιά μας, καὶ μὲ τὸν δεξιὸν τὸν ἄλλον ἡμισυν.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ χρώματος ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς ταχύτητος

τῶν ἡλεκτρονίων ἢ τῶν φωτεινῶν κυμάτων. Τὸ αἰσθῆμα τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος γεννᾶται, ὅταν αἱ ἡλεκτρικαὶ κυμάνσεις ἀνέρχονται εἰς 450 δισεκατομμύρια κατὰ δευτερόλεπτον, ἵδρους δὲ, ὅταν αἱ κυμάνσεις αὗται φθάνουν τὰ 800 δισεκατομμύρια κατὰ δευτερόλεπτον. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο κυμαίνεται ἡ ταχύτης εἰς τὰ ἄλλα χρώματα. Ἡ λαμπρότης δύμως τοῦ αἰσθήματος τῶν χρωμάτων καθὼς καὶ τὰ αἰσθήματα τῆς λαμπρότητος ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐντάσεως τοῦ φωτός.

Τὸ αἰσθῆμα τοῦ λευκοῦ παράγεται ἀπὸ τὴν σύνθεσιν ὅλων ἢ δύο ἀπλῶν χρωμάτων, τὰ δποῖα τότε λέγονται *συμπληρωματικά*. Τοιαῦτα είναι π.χ. τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ κυανοπράσινον, τὸ χρυσοειδὲς καὶ τὸ κυανοῦν, τὸ πρασινοκίτρινον καὶ τὸ ἰώδες. Τὸ αἰσθῆμα τοῦ λευκοῦ παράγεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ οἷουδήποτε χρώματος. Τὰ αἰσθήματα τοῦ μαύρου ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἐρεθισμοῦ. Γοῦτο ἀποτελεῖ ἴδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῶν δπτικῶν αἰσθημάτων, δηλαδὴ ἡ ἔλλειψις ἐρεθισμοῦ νὰ παράγῃ αἴσθημα ὠρισμένης ποιότητος.

Κατὰ τὴν σύνθεσιν δύο χρωμάτων δύο τινὰ θὰ προκύψουν· ἢ νέα ποιότης χρώματος μεταξὺ τῶν δύο κειμένη, ἢ θὰ παραχθῇ λευκόν. "Αν δηλαδὴ ἀναμίξωμεν χρώματα μὲ μακρὸν φωτεινὸν κύμα μὲτο τοῦ ἐρυθροῦ μέχρι τοῦ πρασίνου ἢ χρώματα μὲ βραχὺ μῆκος κύματος ἀπὸ τοῦ πρασίνου μέχρι τοῦ ἵδρους, παράγεται νέον σύνθετον χρῶμα. Εάν τοῦναντίον ἀναμιχθοῦν χρώματα μακροῦ κύματος μὲ χρώματα βραχέος, παράγεται λευκόν. Τὰ χρώματα ταῦτα λέγονται ὡς εἶπωμεν, *συμπληρωματικά*. Ὑπάρχουν πολλὰ ζεύγη συμπληρωματικῶν, διότι ἐκάστη ἀπόχρωσις μὲ μακρὸν κύμα ἔχει μίαν συμπληρωματικὴν μὲ βραχὺ κύμα.

"Υπάρχουν ἀνθρώποι, οἱ δποῖοι δὲν διακρίνουν ὅλα τὰ χρώματα· αὐτοὶ λέγομεν, ὅτι πάσχουν *χρωματοτύφλωσιν*, μερικὴν μὲν ἀν μόνον τινὰ χρώματα δὲν βλέπουν, ὅλικὴν δὲ ἐὰν ὅλα τὰ χρώματα φαίνονται ὡς φαιά. Συνηθεστέρα χρωματοτύφλωσις είναι ἡ διὰ τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πράσινον τύφλωσις. Οἱ διὰ τὸ ἐρυθρὸν τυφλοὶ βλέπουν μόνον δύο χρώματα εἰς τὸ φάσμα,

κυανοῦν καὶ κίτρινον. Οἱ τοῦ πρασίνου τυφλοὶ βλέπουν ἐπίσης δύο ποιότητας χρωμάτων κυανοῦν καὶ ἔρυθρόν.

Τὰ δόπτικὰ αἰσθήματα ἔξαρτῶνται ὅχι μόνον ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ ἔρεθισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πρὸ αὐτῶν δόπτικοῦ αἰσθήματος. Οὗτῳ συμβαίνει τὸ ἔξῆς: "Οταν τὸ βράδυ μετὰ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἀνάψωμεν τὸ τεχνικὸν ἡλεκτρικὸν φῶς, κατ' ἀρχὰς μᾶς φαίνεται τοῦτο οὐχὶ λευκὸν ἀλλὰ μᾶλλον ἔρυθρὸν ἢ χρυσοειδές. 'Ολίγον κατ' δόλιγον γίνεται λευκόν. 'Αντιστρόφως δὲ ὅταν ἀπὸ σκοτεινὸν μέρος εἰσέρχεται τις εἰς πολὺ φωτεινόν, κατ' ἀρχὰς βλέπει τὰ πράγματα σκοτεινά. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ ὀφείλονται εἰς τὸν νόμον τῆς προσαρμογῆς τοῦ ὀμιφιβληστροειδοῦς εἰς προηγούμενον ἔρεθισμόν, ἢ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως, ἢ δοποία τότε καλεῖται μετείκασμα. Μετὰ τὴν παῦσιν δηλαδὴ τοῦ ἔξωτερικοῦ ἔρεθισμοῦ παραμένει ἐπὶ τινα χρόνον ἐντύπωσίς τις δομοία πρὸς αἴσθημα, ἢ δοποία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἔπομένων ἐντυπώσεων.

Εἰς τὴν προσαρμογὴν ταύτην ὀφείλονται καὶ τὰ ἔξῆς φαινόμενα: 'Εὰν ἐπί τι διάστημα παρατηροῦμεν τὸν σταυρὸν κιτρίνου χρώματος, κατόπιν μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν του θὰ βλέπωμεν κυανοῦν σταυρόν, δηλαδὴ τὸ συμπληρωματικὸν χρῶμα. 'Εὰν δὲ ἔρεθισμὸς εἶναι βραχὺς καὶ ἵσχυρός, βλέπομεν κατ' ἀρχὰς τὸ ἴδιον χρῶμα καὶ κατόπιν τὸ συμπληρωματικὸν.

'Εὰν τετράπλευρον περιστρέψωμεν περὶ μίαν τῶν πλευρῶν, θὰ ἴδωμεν κύλινδρον. Αἱ διαδοχικαὶ εἰκόνες τῶν κινηματογράφων φαίνονται ὡς μία συνεχὴς κινουμένη εἰκών.

Εἰς τὴν προσαρμογὴν διφεύλεται καὶ τὸ ἔξῆς φαινόμενον. Λευκὸς δίσκος φαίνεται λευκότερος ἐντὸς μαύρου βάθους καὶ διαδοχικαὶ εἰκόνες τῶν κινηματογράφων φαίνονται ἔχων ζωηρότερον χρῶμα τοῦ ἀλλού μέρους κυλινδρικοῦ χάρτου, φαίνεται παρατηροῦμεν διὰ μέσου κυλινδρικοῦ χάρτου, φαίνεται παρακείμενα χρώματα ἀσκοῦν ἀμιοβαίαν ἐπίδρασιν. Τὰ φαινόμενα ταῦτα λέγονται ἀκόμη καὶ φαινόμενα ἀντιθέσεως.

"Η δεξύτης τῆς δοράσεως εἶναι ἡ ίκανότης νὰ διαχρίνῃ δύο ἥ-

περισσότερα κεχωρισμένα σημεῖα, τὰ δποῖα συγχρόνως ἐρεθίζουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ, οἵτοι ἡ δξύτης ἡ δπτικὴ δμοιάζει μὲ τὴν εὐαισθησίαν τοῦ δέοματος ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Θὰ ἵνυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν τὴν δξύτητα τῆς δράσεως ὡς ἔξης:

Απὸ ὥρισμένης ἀποστάσεως π. χ. 5 μέτρων δεικνύομεν εἰς τὸν ἔξεταζόμενον δύο φωτεινὰ σημεῖα κείμενα εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπ' ἀλλήλων. Ἐὰν μὲν ταῦτα φαίνοιται αὐτῷ ὡς ἐν σημεῖον ἀπομακρύνομεν ἀπ' ἀλλήλων μέχρις ὅτου φανοῦν ὡς ἐν, ἡ γωνία ὑπὸ τὴν δποίαν φαίνονται ὡς δύο, ἢ ταυτίζονται, μετρᾷ τὴν δπτικὴν δξύτητα.

Συνήθως δμως μετροῦν τὴν δπτικὴν δξύτητα χρησιμοποιοῦντες γράμματα ἢ ἄλλα ἀνάλογα σχήματα διαφόρων διαστάσεων, τοποθετούμενα εἰς ἀπόστασιν 5 μέτρων. Οἱ πίνακες οἱ δποῖοι περιέχουν δμάδας τοιούτων γραμμάτων ἢ σχημάτων λέγονται **δψιμετρικοὶ κλίμακες**. Διὰ νὰ είναι κανονικὴ ἡ δραστική πρέπει νὰ διακρίνῃ γράμματα ὕψους 0,007^m. εἰς ἀπόστασιν 5 μέτρων, οἵτοι νὰ διακρίνῃ δύο σημεῖα ὑπὸ γωνίαν 1°.

4. **Ὀσφραντικὰ αἰσθήματα.**

Παραδείγματα. Ἐὰν πλησιάσωμεν εἰς τὴν μύτην μας καφουράν, διακρίνομεν ἐν **ἰδιαίτερον αἰσθῆμα**, δμοίως ἐὰν μυρίσωμεν καφέν, βούτυρον, γάλα κλπ. αἰσθανόμενα **ἰδιαίτερα αἰσθήματα**. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα λέγονται **δσφραντικὰ ἢ δσμαί**.

Ἐκ τῆς δσμῆς ἀναγνωρίζομεν πλεῖστα ἀντικείμενα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι αἰσθανόμεθα πολλὰς ποιότητας δσφραντικῶν αἰσθημάτων, διὰ τὰς δποίας ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει **ἰδιαίτερας λέξεις**. Συνήθως δνομάζομεν τὰ δσφραντικὰ αἰσθήματα διὰ τῶν ἀντικειμένων ἢ σωμάτων τὰ δποία παράγοντα ταῦτα. Λέγομεν π.χ. δσμὴ καφουρᾶς, δσμὴ κρέατος, δσμὴ βουτύρου κλπ. Μὲ **ἰδιαίτερον δνομα** ἔχομεν τὸ εύσομον καὶ τὸ δύσοσμον.

Ἐξήγησις τῶν δσφραντικῶν αἰσθημάτων. Τὸ δσφραντικὸν αἰσθῆμα τῆς καφουρᾶς παράγεται ὡς ἔξης. Ἡ καφουρᾶ ἔχει τὴν **ἰδιότητα** νὰ **ἔξαερώνεται** ἀπὸ τῆς στερεᾶς καταστάσεως

Μόριά τινα αὐτῆς ἀεροειδῆ διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος ἔχογμενα ἐπικάθηνται ἐπὶ τῆς βλεννοιεμβράνης τῆς ὁινός. Ἐκεῖ διαλύονται ὑπὸ τῆς βλέννης προκαλοῦντα ἐρεθισμόν τινα εἰς τὸ ἐκεῖ ἀπολῆγον ὀσφραντικὸν νεῦρον. Τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον μεταφέρει τὸ νεῦρον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἔγκεφάλου τὸ ὅποιον λέγεται **ἴπτοκάμπειος ἔλιξ** (σχ. 15), ὅπου παράγεται νέα μεταβολὴ εἰς τὰ νευρικὰ κύτταρα, οἵτις γίνεται συνειδητὴ ὡς ὀσφραντικὸν αἴσθημα. Ὁμοίως συμβαίνει διὰ τὴν ὀσμὴν τοῦ ὁρόσου, τοῦ μόσχου κλπ.

Ίνα μία οὖσία παραγάγῃ ὀσφραντικὸν αἴσθημα πρέπει 1) νὰ εὑρίσκεται εἰς ἀεροειδῆ κατάστασιν, 2) νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὁινικὴν κοιλότητα καὶ 3) να ἀνήκῃ εἰς ἴδιαιτέρας οὖσίας, ὀνομαζομένας **ὀσμηράς**.

Ἐὰν συνθέσωμεν δύο ὀσμηρὰς οὖσίας, δύο τινα δύνανται νὰ προκύψουν ή νὰ ἔξουδετερωθοῦν ἀμφότεραι αἱ ὀσμαί, ὡς συμβαίνει π.χ. μὲ τὰς ἀντισηπτικὰς οὖσας, αἱ ὅποιαι ἐκμηδενίζουν ἄλλας ἐπιβλαβεῖς, ή νὰ προκύψῃ οὖσία μὲ ὀσμὴν ἴδιαιτέραν. Κατὰ τοῦτο τὰ ὀσφραντικὰ αἰσθήματα ὅμοιαζουν πρὸς τὰ δπτικά.

Τὰ φαινόμενα τῆς προσαρμογῆς παρατηροῦνται ἐντονώτερον εἰς τὰ **ὸσφραντικὰ** αἰσθήματα. Οὕτω μετά τινα χρόνον διαμονῆς εἰς φαρμακεῖα ἡ σύνθετος ὀσμὴ τῶν φαρμάκων δὲν γίνεται αἰσθητή. Οἱ ἔργαζόμενοι εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν δερμάτων χάνουν τὴν ὀσφρησιν διὰ τὰς ὀσμὰς αὐτῶν.

5. Γευστικὰ αἰσθήματα.

Αἱ ποιότητες τῶν γευστικῶν αἰσθημάτων. Διὰ τὴν ἔξετασιν τῶν γευστικῶν αἰσθημάτων πρέπει νὰ ἀπομονώσωμεν αὐτὰ τῶν **ὸσφραντικῶν** καὶ τῶν **δερμικῶν**, μετά τῶν ὅποιων συγχέονται. Τὰ μίγματα ταῦτα ἀποτελοῦσι σύνθεσιν ἐνιαίαν, εἰς τὴν ὅποιαν δυσκόλως διακρίνονται αἱ συνιστῶσαι αὐτά. Οὕτω πολλὰ τῶν ὀσφραντικῶν αἰσθημάτων ἀποδίδομεν καὶ εἰς τὰ **γευστικά**. Τὸ μῆλον π. χ., καὶ ἡ ψημένη πατάτα, ὅταν

τρώγονται μὲ βουλωμένην τὴν μύτη ἡ τούλαχιστον μὲ προσωρινὴν ἀναισθησίαν τῶν βλεννογόνων, δὲν διακρίνονται ἐκ τῆς γεύσεως. Ὁμοίως τὸ τέϊον καὶ ὁ καφφὲς (ἀφέψημα) δὲν ἔχουν διαφορὰν εἰς τὴν γεῦσιν. Ἡ γεῦσις πολλῶν χόρτων δὲν προξενεῖ κακιμίαν διαφορὰν αἰσθημάτων γευστικῶν. Ήολλὰ φαγητὰ φαίνονται ἄγευστα, δταν εἴμενα συναγωμένοι, δηλαδὴ δταν ἡ ὅσφρησις δὲν λειτουργεῖ καλῶς. Ὁ παγωμένος καφφὲς καὶ ὁ ζεστὸς φαίνονται ἔχοντες διάφορον γεῦσιν, διότι εἰς γευστικὸν αἰσθημα προστίθεται τὸ τοῦ ψύχους καὶ τῆς θεομοκρασίας. Ὅταν κατορθώσωμεν διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς ἐνεργείας ν' ἀπομακρύνωμεν τοὺς ἄλλους ξένους παράγοντας, τότε θὰ αἰσθανθῶμεν μόνον τέσσαρας ποιότητας γευστικῶν αἰσθημάτων τὸ γλυκύ, τὸ πικρόν, τὸ ὀλμυρὸν καὶ τὸ ξυνόν. Ἡ γεῦσις λοιπὸν εἶναι πτωχὴ αἴσθησις.

Ἐξήγησις τῶν γευστικῶν αἰσθημάτων Τὸ ὅργανον τῶν γευστικῶν αἰσθημάτων εἶναι ἡ γλῶσσα κυρίως δὲ ἡ ὁτζα αὐτῆς, τὸ ἄκρον καὶ τὰ πλάγια χείλη· ἀλλὰ καὶ ἡ μαλακὴ ύπεροφά διαβιβάζει αἰσθήματα γευστικά. Ὁ βλεννογόνος ὑμὴν τῆς γλώσσης φέρει πλῆθος θηλῶν, αἵτινες προβάλλουν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν, ὑτοῦ. Θηλῶν διακρίνομεν τρία εἴδη· τὰς νηματοειδεῖς, τὰς μυκητοειδεῖς καὶ τὰς περικεχαραγμένας θηλάς. Αἱ τελευταῖαι εὑρίσκονται περὶ τὴν ὁτζαν σγηματίζουσαι τόξον, αἱ μυκητοειδεῖς περὶ τὸ ἄκρον καὶ τὰ χείλη, αἱ δὲ νηματοειδεῖς εἶναι διεσπαρμέναι καὶ ἀπασαν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γλώσσης. Καταλήξεις τῶν νεύρων εύρεθησαν ἀφθονώτεραι εἰς τὰς περικεχαραγμένας θηλάς. Τὰ νεῦρα φέρουν τοὺς γευστικοὺς κάλυκας. Ἄλλα καὶ αἱ μυκητώδεις θηλαὶ φέρουν νεῦρα. Οἱ ἐρεθισμοὶ τῶν αἰσθητηρίων τούτων φύσεως χημικῆς, προκαλοῦνται ἀπὸ διάλυσιν σώματος. Ὡστε μόνον τὰ διαλυόμενα σώματα δύνανται νὰ ἔχουν γεῦσιν· καὶ ἐξ αὐτῶν οὐχὶ πάντα ἀλλὰ ἐλάχιστα. Ἡ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἔδρα τῶν γευστικῶν αἰσθημάτων εἶναι ἡ ἵπποκάμπειος ἐλιξ.

6. Περὶ τῶν δερμικῶν αἰσθημάτων.

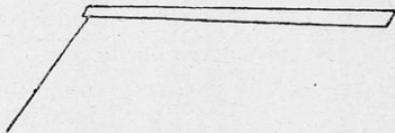
Ἔπο τὸ γενικὲν ὅνομα αἰσθησις ἀφῆς περιελάμβανον οἱ ἀρχαιοτεροι ψυχολόγοι πᾶν αἰσθημα, τὸ δποῖον δὲν ἀνήκεν εἰς μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων αἰσθήσεων, τὰς δποίας περιεγράψαμεν. Ὡς αἰσθητήριον ὁργανον τῶν αἰσθημάτων αὐτὸν ἐθεωρεῖτο τὸ **δέρμα**. Οἱ σημερινοὶ ὅμως ψυχολόγοι τὴν αἰσθησιν ταύτην ἀνέλυσαν εἰς πολλὰς ἄλλας μικροτέρας. Τὰ ὑπ' αὐτῶν παραγόμενα αἰσθήματα ὀποτελοῦν ὅμαδας διακεκριμένας τὰς ἔξης: 1) **τὰ δερμικὰ αἰσθήματα**, 2) **τὰ κινητικὰ αἰσθήματα** καὶ 3) **τὰ δργανικὰ αἰσθήματα**. Τὰς ὅμαδας ταύτας θὰ ἔξετάσωμεν ἰδιαιτέρως.

Τὸ αἰσθητήριον τῶν δερμικῶν αἰσθημάτων. Τὰ δερμικὰ αἰσθήματα ἔχουν ὡς αἰσθητήριον τὸ δέρμα, δηλαδὴ εἰς αὐτὸν ἀρχονται τὰ ἰδιαιτέρα αἰσθητήρια νεῦρα, τὰ δποῖα μεταφέρουν τὸν ἔξωτερον ἔφευθισμόν. Τὸ δέρμα ἐκτείνεται πανταχοῦ τοῦ μέρους τοῦ σώματος, τὸ δποῖον εὑρίσκεται εἰς ἐπαφὴν μεταξὺ τοῦ ἔξωτερον κόσμου, ἐπίσης ἐντὸς τοῦ στόματος καὶ τῆς δινός. Τὸ δέρμα συνίσταται ἀπὸ δύο στρώματα, ἔξων τὸ ἔξωτερον λέγεται **ἔπιδερμίς**.

Ἡ ἔπιδερμίς ἔχει καὶ αὐτὴ δύο στρώματα, τὸ ἔξωτερον τὸ **κεράτινον** καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τὸ **μαλακὸν** ἢ **βλεννῶδες**. Κάτωθεν τοῦ βλεννώδους στρώματος τῆς ἔπιδερμίδος ὑπάρχουσι **θηλαὶ** δακτυλοειδεῖς. Εἰς τινας τῶν θηλῶν τούτων εὑρίσκονται τὰ νεῦρα, εἰς ἄλλας δὲ πλέγματα ἀγγείων. Τὰ αἰσθητήρια νεῦρα τοῦ δέρματος καταλίγουν ἢ εἰς σωμάτια τινα τὰ δποῖα λέγονται **ἀπτικὰ** ἢ ἀνευ τοιούτων εἰς ἐλευθέρας ἀπολήξεις. Ἐκ τῶν πολλῶν εἰδῶν ἀπτικῶν σωματίων θὰ ἀναφέρωμεν μόνον τρία εἰδη. 1) Τὰ ἀπτικὰ σωμάτια τοῦ Meissner. Ταῦτα ἔχουν σχῆμα ἔλλειψοιεδές, μῆκος 0,1 ἔως 0,2 τοῦ μικροῦ (μικρὸν $1/1000$ τοῦ χιλιοστομέτρου). Εἰς αὐτὰ καταλίγουν μία ἢ δύο νευρικαὶ ἴνες. Εὑρίσκονται ἵδιως ὑπὸ τὸ ἀτριχον μέρος τῆς ἔπιδερμίδος. 2) Τὰ ἀπτικὰ σωμάτια τοῦ Vater ἢ τοῦ Pacini Ταῦτα εὑρίσκονται

εἰς τὸ λιπῶδες στρῶμα τοῦ δέρματος, εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ὅργανα, τὰ σπλάχνα, τοὺς μῆνες, εἰς τὸς ἀρθρώσεις καὶ τοὺς τένοντας.
3) Τὰ ἀπτικὰ σωμάτια τοῦ Krause, τά δποῖα διμοιάζουν πρὸς τὰ σωμάτια τοῦ Meissner.

Αἱ ποιότητες τῶν δερμικῶν αἰσθημάτων. Διὰ νὰ εὑρῷμεν τὰς διαφόρους ποιότητας τῶν δερμικῶν αἰσθημάτων, πρέπει νὰ ἐρεθίσωμεν αὐτὸ διὰ βελόνης ἢ διὰ τριχὸς ἵππου εἰς διάφορα μέρη τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐπιδερμίδος. Ξεχουν ἔξερευνήσει σήμερον οἱ ψυχολόγοι πάσας τὰς γώρας τοῦ δέρματος μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Οἱ ἀναγνώστης μου, ἔχων εἰς χειρας του μίαν καρφίτσαν ἢ πένναν ἢ τρίχα ἵππου στερεωμένην ἐπάνω εἰς τὸ σπίρτον, ἢ παρόπακολουθήσῃ ἐκτελῶν συγχρόνως τὰ κάτωθι πειράματα.

Σχ. 22.

Ἐὰν μὲ τὴν βελόνην αὐτὴν ἔγγίσωμεν τὸ ἄτριχον μέρος τῆς ἐπιδερμίδος ἢ πλησίον τῆς δέρμης τῶν τριχῶν καὶ ἀπὸ τὸ ἀντίθετον τῆς διευθύνσεως αὐτῆς, θὰ αἰσθανθῶμεν ἐν αἰσθηματικαῖς ιδιαιτεροῖς, τὸ δποῖον λέγεται **αἴσθημα πιέσεως**. Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα πιέσεως διακρίνουν τὰ αἰσθηματα τῆς **ἐπαφῆς**, τὰ δποῖα δὲν εἶναι παρὰ αἰσθηματα πιέσεως μικρᾶς ἐντάσεως. Ἐὰν ἔγγίσωμεν τὸ μέρος μεταξὺ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου ἢ τὴν βάσιν τῶν δακτύλων, θὰ αἰσθανθῶμεν ἐν ἀστραπαῖον **αἴσθημα ψύχους**. Εἰς ἄλλα δὲ μέρη όμως αἰσθανθῶμεν **αἴσθημα θερμότητος**. Τέλος, ἐὰν διὰ τῆς βελόνης κεντήσωμεν τὴν ἐπιδερμίδα, θὰ αἰσθανθῶμεν **αἴσθημα πόνου**. Ξεχουμεν λοιπὸν τέσσαρας ποιότητας δερμικῶν αἰσθημάτων: **αἴσθημα πιέσεως, ψύχους, θερμότητος καὶ πόνου**. Ὑπάρχουν ιδιαιτερα αἰσθητήρια

νεῦρα δι' ἐκάστην ποιότητα τοῦ δερμικοῦ αἰσθήματος. Τὰ μέρη τοῦ δέρματος ὑπὸ τὰ δύο οὐ εὑρίσκονται τὰ νεῦρα ταῦτα λέγονται πιέσεως, θερμότητος, ψύχους καὶ πόνου. Τὰ σημεῖα ταῦτα δὲν εὑρίσκονται μεμονωμένα ἀλλὰ ἀναμεῖξ εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος. Σημεῖον τι τοῦ δέρματος ἐρεθίζομενον μεμονωμένως θὰ μεταδώσῃ μίαν μόνον ποιότητα δερμικοῦ αἰσθήματος.

Τὰ αἰσθήματα πιέσεως αἰσθανόμεθα ἀφθονα ἐπὶ τοῦ ἀτρίχου μέρους τῆς ἐπιδερμίδος, πλησίον τῶν διζῶν τῶν τοιχῶν, ἐπὶ τῆς παλάμης τῆς χειρὸς καὶ τοῦ πέλματος τοῦ ποδός. Τὰ μέρη αὗτὰ τῆς ἐπιδερμίδος, τὰ παράγοντα αἰσθήματα πιέσεως, θὰ δονομάσωμεν **σημεῖα πιέσεως**. Τὰ σημεῖα τῆς πιέσεως εἶναι ἀφθονώτατα. Τὰ δογανα τῶν αἰσθημάτων πιέσεως εἶναι τὰ ἀπτικὰ σωμάτια τοῦ Meissner. Κατὰ μέσον ὅρον εὑρίσκονται 25 σημεῖα πιέσεως ἐπὶ ἑκατάσεως ἐνὸς τετραγωνικοῦ δακτύλου, ἀλλὰ ἡ ἀναλογία αὗτη κατέρχεται εἰς 7 ἐπὶ τοῦ βραχίονος καὶ ἀνερχεται εἰς 300 ἐπὶ τοῦ κρανίου.

Ἡ προσαρμογὴ ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων πιέσεως εἶναι καταφανῆς καθημερινῶς. Π. γ. Δὲν αἰσθανόμεθα τὴν πίεσιν τῶν ἐνδυμάτων μας, ζητοῦμεν τὰ γυαλιά μας, τὰ δύο ουρανούμεν εἰς τὰς χειρας κλπ. Ἡ προσαρμογὴ εἶναι φαινόμενον παρατηρούμενον ε' σ' πάντα τὰ αἰσθήματα. Κατ' αὐτήν, ὅταν ὁ ἐρεθισμὸς αἰσθητηρίου τινὸς διαρκεῖ, τὸ αἰσθημα παύει τὸ γίνεται συνειδητόν.

Τὰ αἰσθήματα τῆς θερμοκρασίας περιλαμβάνουν τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους καὶ τῆς θερμότητος. Ἐάν εἰς χῶρον τινα τοῦ σώματος προσαγθῇ μεγαλυτέρα θερμότης ἐκείνης, τὴν δύοιαν ἔχει τὸ δέρμα μας κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην δοκιμάζομεν αἰσθημα θερμούτητος, ἐάν ἐγγίσῃ σῶμα ἔχον τὴν αὐτὴν θερμοκρασίαν τὴν δύοιαν ἔχει καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ δέρματος, δὲν θὰ αἰσθανθῶμεν τὴν θερμότητα. Ὁταν μέρος τι τοῦ δέρματος χάσῃ θερμότητα αἰσθανόμεθα ψύχος. Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσ-

θήματος τοῦ ψύχους ἔξαρται ἐκ τῆς ταχύτητος μετὰ τῆς ὅποιας ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοῦ σώματος ἡμῶν θερμότης.

Παρατηρεῖται ὅμως ἔξαρτεσις τοῦ νόμου τούτου διὰ τὰ αἰσθήματα τοῦ ψύχους διότι δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν ψῦχος εἰς τὰ σημεῖα τοῦ ψύχους μὲ τὴν ἀπλὴν ἐπαφὴν ὅξεος ἀντικειμένου τῆς αὐτῆς θερμοκρασίας ἢ διὰ βελόνης θερμοκρασίας 40° . (ψυχος παράδοξον).

Τὰ σημεῖα τοῦ ψύχους ενδίσκονται πανταχοῦ τῆς ἐπιδεξιᾶς δος ἀλλ' εἶναι ὀλιγαριθμότερα τῶν σημείων τῆς πιέσεως καὶ πολυαριθμότερα τῶν σημείων τῆς θερμότητος.

Τὰ σωμάτια τοῦ Krause προσάγοντα τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος.

Τὸ φαινόμενον τῆς προσαρμογῆς ἐκδηλοῦται ἐπίση: εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς θερμοκρασίας. Τὸν χειρῶνα συνειδίζομεν εἰς τὸ ψῦχος καὶ τὸ καλυκαῖο εἰς τὴν ζέστην. Τὸ ὕδωρ, τὸ ὅποιον εἰς τὸ λουτρὸν μᾶς ἐφάνη εἰς τὴν ἀρχὴν ψυχρόν, ἐπειτα παύει νὰ φαίνεται τοιοῦτον. "Αν ἀφήσωμεν τὴν χειρά μας ἐπὶ χρόνον εἰς ὕδωρ θερμοκρασίας 11° , τότε ὕδωρ θερμοκρασίας 12° φαίνεται θερμόν, ἀντιστρόφως μετὰ τὴν προσαρμογὴν εἰς θερμοκρασίαν 39° , ἐρεθισμὸς 38° γίνεται συνειδητὸς ὡς ψυχρότερος.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου. Τὰ αἰσθήματα πόνου παραγονται ἀπὸ ἔξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ δέρματος· μηχανικούς, ἥλεκτρικούς, χημικούς, θερμαντικούς. Τὰ σημεῖα τοῦ πόνου ενδίσκονται πανταχοῦ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος κατὰ μέσον ὅρον $100-200$ εἰς ἔκαστον τετραγωνικὸν δάκτυλον. "Υπάρχουν ἀφθονώτερα ὅμως ἐπὶ τοῦ σκληρωτικοῦ τοῦ ὄφθαλμοῦ, ὀλιγαριθμότερα δὲ ἐντὸς τοῦ στόματος ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν παρειῶν, τοὺς ὀδόντας, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ χεῖλη. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου μύγνυνται μὲ τὰ αἰσθήματα πιέσεως καὶ θερμοκρασίας. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου ἀπέδωκαν εἰς τὰς ἐλευθέρας ἀπολήξεις τῶν νεύρων τοῦ δέρματος.

Τὸ φαινόμενον τῆς προσαρμογῆς εἶναι ὀλιγώτερον ἀντιλη-

πτὸν εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου. Ἐὰν ἐπανειλημμένως ἐρεθίσωμεν σημεῖόν τι πόνου, θὰ αἰσθανθῶμεν πάντοτε αὐτό.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μὲ τὰ συναισθήματα, τὰ δποῖα, ως θὰ ἔδωμεν, παρακολουθοῦν πᾶν αἴσθημα ὅνομαζόμενα **τόνος** τοῦ **αἰσθήματος**.

Ἐναισθήσια τοῦ δέρματος. Καλοῦμεν εὐαισθησίαν τοῦ δερμάτος τὴν **ἴκανότητα νὰ διακρίνωμεν δύο σημεῖα, προκαλοῦντα συγχρόνως αἰσθήματα πιέσεως.** Ὅσον ἡ ἀπόστασις τῶν δύο διακεκριμένων σημείων εἶναι μικρά, τόσον ἡ εὐαισθησία τοῦ μέρους ἔκείνου τῆς ἐπιδερμίδος εἶναι μεγάλη. Ἡ ἀπόστασις αὗτη ενδοίσκεται διὰ τοῦ **αἰσθησιομέτρου**. Εἶναι 1-2 χιλιοστὰ ἐπὶ τοῦ ἄκρου τῆς γλώσσης καὶ τῶν δακτύλων, καὶ 68 χιλιοστὰ εἰς τὸν βραχίονα, τὰ νῶτα καὶ τὸν τράχηλον.

7. Τὰ κινητικὰ αἰσθήματα.

Ἐὰν κινήσωμεν μέρος τοῦ σώματος ἥμῶν, αἰσθανόμεθα τὴν **κίνησιν**, ἔστω καὶ ἐὰν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐπίσης αἰσθανόμεθα τὴν **θέσιν**, τὴν δποίαν κατέχει ἐν μέλος τοῦ σώματός μας, ὅταν ἴσταμεθα. Τὰ αἰσθήματα, τὰ δποῖα καθιστοῦν γνωστὴν τὴν κίνησιν καὶ τὴν θέσιν τοῦ σώματος ἥμῶν, δνομάζονται **κινητικά**.

Τὸ αἰσθητήριον τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων. Τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων **τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων** εἶναι εἰς τοὺς μῆς, τοὺς τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις. Τὰ ὅργανα λοιπὸν τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων εἶναι οἱ μύες, οἱ τένοντες καὶ αἱ **ἀρθρώσεις**.

Μύες δνομάζονται αἱ **μαλθακαὶ** καὶ **ἔρυθραι** σαρκώδεις μάζαι, τὰς δποίας κοινῶς λέγωμεν **κρέας**. Οἱ μύες ἔχουσι τὴν ἰδιότητα νὰ σμικρύνονται κατ' ὅγκον (νὰ τείνωνται καὶ νὰ χαλαρώνται), ἔνεκα δὲ τούτου προκαλοῦν καὶ τὰς κινήσεις τοῦ σώματος ἥμῶν.

Μυῶν ὑπάρχουν δύο εἰδη· **λεῖοι** ἐκτελοῦντες τὰς ἀκουσίας

κινήσεις καὶ ἐγκάρσιοι ἢ ραβδωτοὶ ἐκτελοῦντες τὰς ἔκουσίας. Παραδείγματα λείων μυῶν εἶναι οἱ περιβάλλοντες καὶ κινοῦντες τὸν ἐντερικὸν σωλῆνα, τὸ δέρμα, τὰ ἀγγεῖα, τὰ σπλάγχνα, τὸν στόμαχον, τὴν κοιλίαν κλπ. Ἐγκάρσιοι εἶναι, οἱ μύες τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν, τοῦ στόματος καὶ οἱ ἄνευ τῆς βουλήσεως κινούμενοι μύες τῆς καρδίας. Οἱ λεῖοι μύες περιέχουν νεῦρα, τὰ δόποια συνδέονται μὲ τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα, τὸ δόποιον περιέχει τὰ κεντρικὰ ὅργανα πρὸς κίνησιν τῶν σπλάγχνων.

Οἱ ἐγκάρσιοι μύες συνίστανται ἐξ ἀθροίσματος λεπτῶν νημάτων κατὰ δέσμας συνηνωμένων, ὑποδιαιρουμένων πάλιν εἰς λεπτότερα λινίδια. Οἱ μύες προσαρμόζονται ἐπὶ τῶν δστῶν δι’ ἴνωδους ἵστοῦ τοῦ τένοντος, δστις ἀφ’ ἐνὸς μὲν συνάπτεται μετὰ τοῦ περιοστέου καὶ ἀφ’ ἐτέρου ἀποτελεῖ ἀμεσον ἢ πλαγίαν ἐπιμήκυνσιν τῶν μυϊκῶν λινῶν.

Μύες τινὲς ἐν μέρει μόνον προσαρμόζονται ἐπὶ τῶν δστῶν τοῦ ἐτέρου τυμάτος αὐτῶν μεταβαλλομένου εἰς **περιταινίαν**. Ὅταν δὲ τένων πλατύνεται σχηματίζων πλατὺ φύλλον, τοῦτο δνομάζεται **ἀπονεύρωσις**.

“**Ἄρθρωσις** δὲ δινομάζομεν τὰς ἐνώσεις δύο δστῶν πρὸς ἀλλήλα καθ’ ἃς ἐπιτυγχάνονται διάφοροι αὐτῶν κινήσεις. Ἐκάστη ἀρθρωσις περιλαμβάνει δύο δσταὶ ἢ δστεώδεις ἐπιφανείας κεκαλυμένας μὲ χόνδρον καὶ ἔνα θυλάκιον, τὸ δόποιον ἐγκλείει τὰ ἄκρα δστῶν καὶ λέγεται **ἀρθρικὸς θύλακος**.

Οὗτος σχηματίζει κοιλότητα ἐντὸς τῆς δοπίας ἐκκρίνεται ὑγρὸν βλεννῶδες, ὑπόξεανθρον καὶ διαφανὲς τὴν **συνοβίαν**, τὸ δόποιον ἐπαλείφει τὰ λεῖα ἄκρα τῶν δστῶν.

“Η ἀρθριὴ προσαρμογὴ τῶν δστῶν διατηρεῖται ἐκ τῶν ἔξης αἰτιῶν. Πρῶτον διὰ τῶν συνδέσμων ἡτοι: διὰ βραχέων, στερεῶν, ταινιωδῶν, λινωδῶν ὑμένων, συγκρατούντων τὰ δύο δστα. Δεύτερον οἱ περὶ τὴν ἀρθρωσιν ἀπλωμένοι μύες, οἱ δόποιοι πιέζουν τὴν ἀρθρωσιν πανταχόθεν, καὶ τρίτον ἡ ἀτμοσφαιρικὴ πίεσις.

Αἱ νευρικαὶ αἰσθητήριοι λινεῖς ἀπολήγουσαι εἰς τὰ **σωμάτια**

τοῦ Pacini ενδίσκονται εἰς τοὺς μῆς, τοὺς συνδέσμους, τοὺς τένοντας, εἰς τὴν μεμβράνην, τὴν συνοβίαν, καὶ εἰς τὸ περιόστεον διστῶν τινῶν.

Αἰσθήματα μυϊκά. Ἐὰν κατορθώσωμεν νὰ ἔρεθιστωμεν τὰς ἀπολήξεις τῶν νεύρων μόνον εἰς τὸν μῆς θὰ αἰσθανθῶμεν ἰδιαιτέραν ποιότητα ὅμοιαζουσαν πρὸς τὰ αἰσθήματα πιέσεως. Ταῦτα τὰ αἰσθήματα θὰ δονιμάσωμεν **μυϊκά**.

Τὰ αἰσθήματα **τῶν τενόντων** εἶναι τὰ αἰσθήματα, τὰ ὅποια δοκιμάζομεν, ὅταν καταβάλλωμεν προσπάθειαν μυϊκὴν βαρεῖαν, π. χ. νὰ σηκώσωμεν βάρος, ή νὰ σταθῶμεν δρυθιοί, ήτοι **τὰ αἰσθήματα βάρους**.

Τέλος τὰ αἰσθήματα **τῶν ἀρθρώσεων** εἶναι τὰ κυρίως κινητικά αἰσθήματα, τὰ ὅποια φέρουν τὴν συνείδησιν τῆς θέσεως μέλους τινὸς τοῦ σώματος καὶ τῆς κινήσεως αὐτοῦ. "Οτι αἱ ἀρθρώσεις παράγουν τοιαῦτα αἰσθήματα ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διὰ τοῦ ἡλεκτρικοῦ ὁρεύματος ἀναισθησίας τοῦ δέρματος, τῶν μυῶν καὶ τῶν τενόντων" παρὰ τὴν ἀναισθησίαν ταύτην εἶναι συνειδητὴ ἡ κίνησις. Ἔπισης ἀπὸ παθολογικὰς περιπτώσεις, αἱ ὅποιαι παράγουν ἀναισθησίαν τοῦ δέρματος καὶ τῶν ἄλλων, ἐὰν δὲ ἡ ἀναισθησία προσβάλλει τὰς ἀρθρώσεις, ὁ ἀσθενής δὲν δύναται νὰ ἔκτιμήσῃ τὴν θέσιν τῶν μερῶν τοῦ σώματος, οὔτε τὴν κίνησιν αὐτῶν ἀνευ τῆς βοηθείας τῆς δράσεως.

Οἱ ἔρεθισμοὶ τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων εἶναι τάσις καὶ χαλάρωσις τῶν μυῶν καὶ τῶν τενόντων καὶ τῷβὴ τῶν ἀρθρώσεων καὶ τῶν μυῶν.

Σύνθεσις δεομικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων. Τὰ αἰσθήματα τοῦ λείου, **τραχέος**, **δξέος**, **ἀμβλέος**, **μαλακοῦ**, **σκληροῦ**, εἶναι **σύνθετα** ἐκ δεομικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων. Οὕτω τὸ **λεῖον** παράγεται διὰ κινήσεως τοῦ δακτύλου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν λείων ἀντικειμένων. Κατὰ τὴν κίνησιν ταύτην παράγονται αἰσθήματα δεομικὰ καὶ κινητικά· τὸ αἴσθημα τοῦ λείου παράγεται ἀπὸ κίνησιν συνεχῆ, τὸ δὲ αἴσθημα τοῦ τραχέος ἀπὸ κίνησιν διακοπομένην. *(Ναρίζος ὥχι καὶ πίνων ἀρρέματις οἵσιεν μηχανῆ ἡ θέλημα, τοῦ περιπολοῦ, γέρουν μῆρα τῶν θεραπευτῶν εἰσιθηματικοῦ φύλαχτον πινακίνων).*

Τὰ κέντρα τῶν δερμικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων.

Τὰ δερμικὰ καὶ κινητικὰ αἰσθήματα ἔδραζον εἰς τὴν ὁπισθίαν κεντρικὴν ἔλικα.

Ἡ πορεία, τὴν ὅποιαν ἀκολουθοῦν τὰ αἰσθητήρια νεῦρα τῶν δερμικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων, εἶναι ἡ ἔξῆς. Προερχόμενα ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος καταλήγονταν ἐν πρώτοις εἰς τὸ ὅπισθεν κέρας τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, σχηματίζοντα τὴν ὁπισθίαν ἥπερ τὸν ἀνιόντα κλάδον, ὅστις ἐσωτερικῶς ἀνερχόμενος ἀπὸ σπονδύλου εἰς σπόνδυλον φθάνει εἰς τὸν προμήκη μυελόν. Τὰ κύτταρα τοῦ προμήκους ἐκπέμπονταν διακλάδωσιν συμμετρικὴν διασταυρούμενην καὶ φθάνονταν εἰς τὸν ὅπικὸν θάλαμον. Τὰ κύτταρα τοῦ νέου αὐτοῦ πυρηνος ἀποστέλλονταν προεκτάσεις εἰς τὴν ὁπισθίαν κεντρικὴν ἔλικα.

Ἐκεῖ λοιπὸν κυρίως εἶναι ἔδρα τῶν δερμικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων.

Ἴνα ἐπέλθῃ ἀντίδρασις συνεπιάᾳ τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως, δὲ ἐρευσιμὸς ἀπὸ τὴν ὁπισθίαν κεντρικὴν ἔλικα μεταδίδεται διὰ συνδετικῶν νεύρων εἰς τὴν **προσθίαν κεντρικήν**. Ἐντεῦθεν ἀναχωροῦν φυγοκέντρως νεῦρα κινητικὰ τῆς πυραμιδικῆς δέσμης, τὰ ὅποια ἀκολουθοῦν ἀντίστροφον πορείαν τῶν αἰσθητικῶν. Τὰ κινητικὰ ταῦτα νεῦρα ἀπολήγοντα εἰς τοὺς μὲν θέτουν αὐτοὺς εἰς κίνησιν.

Ἡ προσθία κεντρικὴ ἔλιξ εἶναι ἡ ἔδρα τῶν συνειδητῶν κινήσεων τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἐγειράμενη ενδριβῶς ἔδρα τῆς κινήσεως ἔκαστον μέλους.

Οταν ἡ κίνησις ἐκτελεῖται ἀσυνειδήτως δηλ. πρὸν λάβη γνῶσιν τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως τότε ἡ ἀντίδρασις λαμβάνει χώραν εἰς τοὺς ὑποφλοιώδεις σταθμούς. Ἐκεῖ ὑπάρχουν ἐπίσης κέντρα αἰσθητικὰ συνδεόμενα μετὰ τῶν κινητικῶν κέντρων. Οὕτω π. χ. συμβαίνει εἰς τὰς ἀνακλαστικὰς καὶ εἰς τὰς καθ' ὄρμὴν κινήσεις.

8. Ὁργανικὰ αἰσθήματα.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ αἰσθήματα τῆς πείνης, τῆς δίψης, τῆς δυσπνοίας τῆς κοπώσεως, τοῦ νυσταγμοῦ καὶ ἐν γένει πᾶν αἰσθῆμα, τὸ δποῖον ἐκφράζει ἀνάγκην ἢ βλάβην τινὰ τοῦ σωματικοῦ δργανισμοῦ. Τὰ δργανικὰ αἰσθήματα καθιστοῦν γνωστὴν τὴν κατάστασιν δργάνου τινός. Συνοδεύονται πάντοτε ἀπὸ συναισθήμα τι, (ῶς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δυσάρεστον). Τὰ αἰσθητήρια νεῦρα τῶν δργανικῶν αἰσθημάτων εὑρίσκονται εἰς τὰ δργανα τοῦ σώματος, ἀπολήγοντα δὲ εἰς τὸν προμήκη μυελόν, δστις εἶναι ἡ ἔδρα τῶν δργανικῶν αἰσθημάτων.

Ἐπειδὴ βλάβη δργάνου τινὸς ἔχει πάντοτε τὸν ἀντίκτυπον εἰς ὅλον τὸν δργανισμὸν διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσωμεν τελείως τὸ δργανικὸν αἰσθῆμα. Οὔτω π. χ. τὸ αἰσθῆμα τῆς δίψης δὲν ἐντοπίζεται μόνον εἰς τὸν φάρουγγα, ἀλλὰ εἶναι συνέπεια τῆς ἐλλείψεως τοῦ ἀναγκαίου ὕδατος ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγγεῖα. Ἐπίσης τὸ αἰσθῆμα τῆς πείνης δὲν ἐντοπίζεται μόνον εἰς τὸν στόμαχον ἀλλὰ εἰς ὅλον τὸν δργανισμὸν ἀπὸ τὸν δποῖον ἐλλείπονταν τὰ πρὸς ἀφομοίωσιν στοιχεῖα.

Τὰ δργανικὰ αἰσθήματα ἔχουν μεγόλην σημασίαν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς ὑγείας, διότι εἰδοποιοῦν ἡμᾶς περὶ παρούσης ἀνάγκης τινος. Ἡτις πρέπει νὰ πληρωθῇ πολλάκις ἐπιγόντως, ἵνα μὴ πάθῃ μεγαλυτέραν βλάβην δ σωματικὸς δργανισμός. 'Αφ' ἐτέρον, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὰ δργανικὰ αἰσθήματα ἀποτελοῦν τὴν σκοτεινὴν βάσιν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἔγώ.

9. Γενικαὶ ιδίωτητες τῶν αἰσθημάτων.

Ἐγνωρίσαμεν τὰ ἔξης εἴδη αἰσθημάτων. 1) Τὰ ἀκουστικά, 2) τὰ τῆς λειρροπίας, 3) τὰ δπτικά, 4) τὰ δσφραντικά, 5) τὰ γευστικά, 6) τὰ δεομικά, 7) τὰ κινητικὰ καὶ 8) τὰ δργανικά.

Ἐκ τούτων τὰ δπτικὰ καὶ τὰ ἀκουστικὰ θεωροῦνται τὰ ἀνώτερα αἰσθήματα, διότι αὐτὰ κυρίως χρησιμεύουν ὡς

θειμέλιον τῆς πνευματικῆς μορφώσεως, τὰ δὲ ἄλλα λέγονται κατώτερα.

Εἰς πᾶν αἰσθημα διακρίνωμεν τὰς ἑξῆς γενικὰς *ἴδιότητας*.

Πᾶν αἰσθημα ἔχει ὠρισμένον *περιεχόμενον*. Τοῦτο ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνώρισμα, διὰ τοῦ δποίου διακρίνεται τῶν ἄλλων αἰσθημάτων τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν αἰσθημάτων ἄλλης αἰσθήσεως. Π.χ., ὁ κρότος ἔχει περιεχόμενον διάφορον ἀπὸ τὸν τριγμόν, σιγμόν, τόνον καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀκουστικὰ αἰσθήματα καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Ἡ ποικιλία τοῦ περιεχομένου ὀφείλεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν *ποικιλίαν* τῶν ἑξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Τὸ φῶς, ἡ παλαικὴ κίνησις τοῦ ἀέρος, ἡ ὥθησις, ἡ χημικὴ μεταβολὴ κλπ., ἐρεθίζοντα τὰ ἀκοὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων παραγόντα αἰσθήματα διαφόρου περιεχομένου.

Μόνη ὅμως ἡ ποικιλία τῶν ἐρεθισμῶν δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔξηγήσῃ τὴν ποικιλίαν τῶν αἰσθημάτων, διότι ἡτο δυνατὸν ὅλοι οὗτοι οἱ ἐρεθισμοὶ νὰ μὴ προξενήσουν διάφορα αἰσθήματα, ἐὰν τὰ αἰσθητήρια νεῦρα δὲν κατώρθωναν νὰ εἰδικεύσουν τοὺς ἐρεθισμούς, νὰ τοὺς ξεχωρίσουν καὶ νὰ τοὺς μεταβιβάζουν ὡς διαφόρους εἰς τὴν συνείδησιν. Οἱ ἑξωτερικὸς ἐρεθισμὸς ἔχει δύο μέρη τὸ *φυσικὸν* μέρος, τὸ δποῖον εἶναι *κίνησις τῆς ψλησι* μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν αἰσθητηρίων, καὶ τὸ *φυσιολογικὸν* μέρος ἦτοι, ἡ χημικὴ μεταβολὴ ἡ παραγομένη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰσθητηρίου μέχρι τοῦ ἀκούον εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὸ φυσιολογικὸν μέρος τοῦ ἑξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἐὰν παραμείνῃ πάντα τὸ αὐτὸ δι' ὅλα τὰ αἰσθητήρια νεῦρα, τότε θὰ ἔχωμεν αἰσθήματα ἐνὸς μόνον περιεχόμενου, οἰονδήποτε καὶ ἀν ἡτο τὸ φυσικὸν μέρος τοῦ ἐρεθισμοῦ. 'Αλλὰ τὰ αἰσθητήρια νεῦρα ἀπέκτησαν *εἰδικότητά* τινά, ἔκαστον δηλαδὴ μεταβιβάζει εὐκολώτερον ἐν εἴδος ἑξωτερικῶν ἐρεθισμῶν (φυσικὸν μέρος αὐτῶν αὐτῶν). Οὕτω τὸ δπτικὸν νεῦρον μεταβιβάζει μόνον δπτικὰ αἰσθήματα, τὸ ἀκουστικόν, ἀκουστικά, τὸ τοῦ ψύχους, αἰσθήματα ψύχους. 'Εαν τύχῃ δὲ ἄλλος τις ἑξωτερικὸς ἐρεθισμὸς (φυσικὸν μέρος) διάφορος τοῦ δπτικοῦ νὰ προσβάλῃ τὸ δπτικὸν νεῦρον, τότε πάλιν μετατρέπει αὐτὸν εἰς

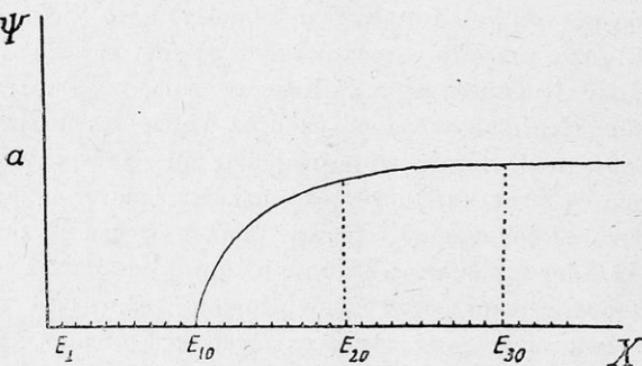
δπτικὸν αἰσθῆμα. Οὗτῳ π.χ. δάπισμα πλησίον τῶν ὀφθαλμῶν φέρει λάμψιν ἀστραπιαίαν, κίνησις δὲ τοῦ βολβοῦ παράγει εἴδωλον κυκλικόν. Ρεῦμα ἥλεκτρικὸν διερχόμενον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν φέρει λάμψεις, διὰ τῶν ὅτων **βόμβον**, διὰ τῆς γλώσσης ἀκαλικήν τινα γεῦσιν, διὰ τῶν μυῶν τιναγμόν, διὰ τῆς ὀσφρογέσεως δσμήν τινα ἰδιαιτέραν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐκλίμηθη **εἰδικὴ ἐνέργεια τῶν αἰσθητηρίων νεύρων**. Ἐκαστον νεῦρον δὴλ. ἀνέλαβε νὰ μεταβιβάζῃ μόνον ὠρισμένον εἶδος ἐξωτερικῶν ἔρεθισμά (φυσικὸν μέρος). Ἡ εἰδικὴ αὕτη ἐνέργεια δὲν ἦτο ἀπ' ὅρχῆς εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, ὅλλα ἀπεκτήθη μετὰ μακρὸν χρόνον ἐξελίξεως διὰ τοῦ νόμου τῆς προσαρμογῆς. Κατ' ἀρχάς, ὅπως καὶ σήμερον εἰς πολλὰ ἀτελῆ ἔφα, ἐν καὶ τὸ αὐτὸν νεῦρον μετεβίβαζε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πάντα τὰ εἰδη τῶν ἐξωτερικῶν ἔρεθισμά (φυσικὸν μέρος). Κατόπιν δμως σιγά-σιγὰ ἐμορφώθησαν ἰδιαίτερα νεῦρα δι' ἐκάστην δμάδα ἔρεθισμά προσαρμοσθέντα εἰς αὐτοὺς. Οὗτῳ συμβαίνει καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν δργανισμόν, δστις κατ' ἀρχὰς ἦτο ἀπλοῦς· ἐκαστον μέλος τοῦ κοινωνικοῦ δργανισμοῦ ἐξετέλει πολλὰς ἐργασίας· κατόπιν δμως ἐπῆλθεν ἡ εἰδικότης ἐκάστου μέλους δι' ὠρισμένον ἔργον.

Τὸ φυσικὸν καὶ φυσιολογικὸν μέρος τῶν ἐξωτερικῶν ἔρεθισμῶν εἶναι κίνησίς τις τῆς ὕλης μοριακὴ ἢ ἀτομική. Πᾶσα δμως κίνησις τῆς ὕλης δὲν εἶναι αἰσθητή· οὕτω δι' μαγνητισμὸς δι' οὐδεμιαῖς αἰσθήσεως εἶναι συνειδητός.

Δευτέρᾳ ἰδιότης τοῦ αἰσθήματος εἶναι ἡ **ἰσχύς**. Π.χ. τὸ αἰσθῆμα, τὸ δποῖον προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄσμα τεσσάρων δμοῦ ἀτόμων, εἶναι ἵσχυρότερον τοῦ αἰσθήματος τοῦ προερχομένου ἐξ ἑνὸς ἀτόμου τῆς αὐτῆς δμάδος. Τὸ δπτικὸν αἰσθῆμα τοῦ ἡλίου εἶναι ἵσχυρότερον ἀπὸ τὸ δπτικὸν αἰσθῆμα τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης· δμοίως καὶ δι' ὅλα αἰσθήματα. Ἡ ἵσχὺς τοῦ αἰσθήματος ἀπεδείχθη δτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἵσχύος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔρεθισμοῦ. Αἰσθανόμενα ἵσχυρότερον αἰσθῆμα, ὅταν βλέπωμεν τὸν ἥλιον παρὰ ὅταν βλέπωμεν τὴν σελήνην· διότι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου εἶναι ἵσχυρότερον τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης. Προσεπάθη-

σαν νὰ εῦρουν τὴν ἀκριβῆ σχέσιν, ή δποία συνδέει τὸν ἔξωτερικὸν ἐρεθισμὸν (φυσικὸν μέρος) καὶ τὸ αἰσθημα. Εἶναι ποσὰ ἀιάλογα, ὅστε αὐξανομένου ἢ ἔλαττον τοῦ ἑνὸς κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν νὰ αὐξάνηται ἢ ἔλαττωται καὶ τὸ ἄλλο; ἢ ἄλλη τις πολυπλοκωτέρα σχέσις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν δύο ποσῶν;

Ἐν πρώτοις παρετηρήθη, ὅτι οὐχὶ πᾶσα ἴσχυς τοῦ φυσικοῦ μέρους τοῦ ἐρεθισμοῦ εἶναι αἰσθητή. Οὔτω π. χ. τὸ βάρος τριχός δὲν εἶναι αἰσθητόν. Όμοιώς συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ἄλλα αἰσθήματα. Υπάρχει λοιπὸν κατώτερον τις ὅριον τῆς ἴσχυος τοῦ φυσικοῦ ἐρεθισμοῦ, κάτωθεν τοῦ δποίου οὐδὲν αἰσθητα προ-

Σχ. 23.

Πορεία τοῦ αἰσθήματος.

καλεῖται. Τὰ αἰσθητήρια νεῦρα ἀγνοοῦν ἐντελῶς τὴν ὑπαρξιν μικρᾶς, ὡρισμένης δι' ἔκαστον, ἴσχυος τῶν ἔξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ πολὺ ἴσχυρὸς ἐρεθισμός, π.χ. κρότος πολυβόλου πλησίον τοῦ ὡτός, δύναται νὰ καταστρέψῃ τὰ αἰσθητήρια τῆς ἀκοῆς· ἐπίσης λίαν ἴσχυρὸν φῶς. Υπάρχει λοιπὸν καὶ ὅριον ἀνώτερον τῆς ἴσχυος τοῦ ἐρεθισμοῦ, οὗ κάτωθεν τοῦ δποίου ἐρεθισμὸς ἐπιφέρουν βλάβην ἢ καὶ καταστροφὴν τοῦ αἰσθητηρίου, χωρὶς νὰ παράγουν νέον αἰσθημα ἴσχυρότερον.

Δυνάμεθα γὰ παραστήσωμεν γραφικῶς διὰ καμπύλης τὴν

πορείαν τούτων. Ἐπὶ τοῦ ἀξονος τῶν X, φέρομεν τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀξονος τῶν Y, τὸ ἀντίστοιχον αἴσθημα. Ἐστω E₁ τὸ κατώτερον δριον καὶ E₃ τὸ ἀνώτερον δριον τοῦ ἐρεθισμοῦ. Ἡ καμπύλη θὰ ἔχῃ περίπουν αὐτὴν τὴν μηροφήν, (ἰδὲ σχῆμα 23).

Ἡ καμπύλη κατ' ἀρχὰς ἀνέρχεται ταχέως, κατόπιν δὲ βραδέως. Ἡ τοιαύτη τοῦ αἰνιθήματος ὑψωσις ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ πειράματος προχειρῶς, ὅταν π. χ. παρατηροῦμεν φῶς μεμακρυσμένον νὰ πλησιάζῃ. Κατ' ἀρχὰς δὲν φαίνεται· κατόπιν ἀρχίζει δλίγον κατ' δλίγον νὰ φαίνεται ζωηρότερον· τέλος φθάνει εἰς σημεῖον, μεθ' ὃ ή ζωηρότητες του δὲν κύριανει πλέον.

Μεταξὺ λοιπὸν αὐτῶν τῶν δύο δρίων κυμαίνονται αἱ τιμαὶ τῆς Ισχύος, ἡς δέον νὰ λάβῃ ὁ ἐρεθισμός, διὰ νὰ γίνῃ αἰσθητός. Τὰ δρια ταῦτα δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ εἰς δλους τοὺς ἀνθρώπους, οὕτε εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸν ἄτομον κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ημέρας. Οὕτω π. χ. τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἔγερσιν τὸ κατώτερον δριον ἔχει μεγάλην τιμήν ἐπίσης δταν σθενῆ τις. Εἰς τὰ διάφορα ἄτομα ή δξύτης τῶν αἰσθητηρίων εἶναι διάφορος.

Πραγματικῶς τὸ κατώτερον δριον εὑρίσκεται ὡς ἔξης: Ἀρχίζοντες ἀπό τιμὰς μικρὰς τῶν φυσικῶν ἐρεθισμῶν ἀνερχόμεθα, μέχρις ὅτου τὸ πειραματιζόμενον πρόσωπον δηλώσῃ ήμιν, ὅτι αἰσθάνεται αἴσθημά τι. Τὸ δριον τοῦτο π. χ. εἶναι διὰ τὰ αἰσθήματα πιέσεως τοῦ ἀνω μέρους τῆς χειρὸς $\frac{1}{20}$ γρ; ἐπὶ τῶν βλεφάρων $\frac{1}{500}$ γραμμ. "Ἄς καλέσωμεν E, τὸ δριον τοῦτο.

Εἰς τὴν τιμὴν ε_1 , τοῦ ἐρεθισμοῦ ἔχομεν αἴσθημα α_1 . Διὰ νὰ εῦρωμεν τώρα τὴν συνάρτησιν, ἡ δοπία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο ποσῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ κάμωμεν τὸ ἔξης: Νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἔνα διαφόρους τιμὰς καὶ νὰ σημειώσωμεν τὰς ἀντιστοίχους τιμὰς τοῦ ἄλλου ποσοῦ. Νὰ αὐξάνωμεν π. χ. τὸ ε_1 , κατὰ μικρὰν ποσότητα $d\varepsilon_1$, μέχρις ὅτου παραχθῇ νέον αἴσθημα α_2 , διάφορον κατὰ τὴν ἔντασιν τοῦ α_1 . Οὕτω θὰ ἐσχηματίζαμεν τὸν ἔξης πίνακα:

$$\begin{array}{ll} \varepsilon_1 & \alpha_1 \\ \varepsilon_1 + d\varepsilon_1 = \varepsilon_2 & \alpha_2 \\ \varepsilon_2 + d\varepsilon_2 = \varepsilon_3 & \alpha_3 \\ \varepsilon_3 + d\varepsilon_3 = \varepsilon_4 & \alpha_4 \\ & \text{κ.λ.π.} \end{array}$$

Τὸ ἐλάχιστον ποσὸν τῆς αὐξήσεως, τὸ δποῖον πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς ἐρεθισμόν τινα, διὰ νὰ αἰσθανθῶμεν νέον αἴσθημα ἵσχυρότερον, θὰ καλέσωμεν **διαφορικὴν βαλβίδα τοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ διαφορικὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ**. Ταύτην εἰς τὸν πίνακα παρεστήσαμεν μὲ τὸ **dε₁**, **dε₂**, **dε₃** κλπ., καθ' ὃν τρόπον εἰς τὰ μαθηματικὰ παριστοῦν τὸ διαφορικὸν ποσότητός τυνος μεταβλητῆς.

'Εφαρμόσαντες τὴν μέθοδον αὗτὴν δύο ψυχολόγοι : δ Weber καὶ Fechner εὗρον νόμιον τινὰ ὠρισμένον, δ δποῖος φέρει τὸ ὄνομά των : **νόμος τοῦ Weber-Fechner**. Οὗτοι ἀνεζήτησαν τὴν διαφορικὴν βαλβίδα διαφόρων ἐρεθισμῶν ἐφαρμοζοντες τὸ ἄνω συντόμως ἔκτενον πείραμα. "Εστω E ὁ ἐρεθισμὸς καὶ dE ἡ διαφορικὴ βαλβίς. 'Εὰν τὸ E λάβῃ τιμὰς μὴ κειμένας πλησίον

τῶν δύο δρίων, τότε ἴχνει ἡ σχέσις $\frac{dE}{E} = \sigma\tau\alpha\theta\epsilon\varrho\sigma\eta$. Ἡ σχέσις αὕτη, λέγει «**ὁ λόγος τοῦ διαφορικοῦ πρὸς τὸν ἐρεθισμὸν εἶαι σταθερός**». "Ας ὑποθέσωμεν, ὅτι $\frac{dE}{E} = \frac{1}{3}$. ἢ

$dE = \frac{E}{3}$, Τοῦτο ἐκφράζει, ὅτι ἡ διαφορικὴ βαλβίς εἶναι ἵση πάντοτε μετὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ προηγουμένου ἐρεθισμοῦ. Προσθέτοντες

λοιπὸν εἰς ἐρεθισμὸν οὐχὶ πλησίον τῶν δρίων κείμενον τὸ $\frac{1}{3}$ αὐτοῦ θὰ δοκιμάσωμεν νέον αἴσθημα. Τὸ πείραμα διὰ τὰ αἰσθήματα πιέσεως γίνεται περίπου ὡς ἔξης. 'Επὶ τῆς χειρὸς τοῦ πειραματίζομένου θέτομεν βάρος ὃ γραμμαρίων κατόπιν προσθέτομεν νέον βάρος μέχρις ὅτου αἰσθανθῇ νέον αἴσθημα ἵσχυρότερον. Οἱ διφθαλμοὶ τοῦ πειραματίζομένου κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ πειράματος πρέπει νὰ εἶναι κεκαλυμμένοι. Ηράττομεν τὸ αὐτὸν μὲ βάρη 10, 20, 100, 500, 1000 γραμμαρίων. "Εστω λοιπὸν ἀρχικὸς ἐρεθισμὸς E καὶ ἀντίστοιχον αἴσθημα **α.**

Ἐφαρμόζοντες τὸν νόμον τοῦτον θὰ εὗρωμεν εὐκόλως τὰς ἔξι
σειράς:

$$E \left(1 + \frac{1}{3} \right) \quad E \left(1 + \frac{1}{3} \right)^2 \quad E \left(1 + \frac{1}{3} \right)^3$$

α 2α 3α .

Ἡ πρώτη σειρὰ σχηματίζεται, ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι ἔκαστος δρος σχηματίζεται ἐκ τῶν προηγουμένων, ἐὰν ἐπαναλάβωμεν αὐτὸν αὐτὸν ἀπαξ καὶ $\frac{1}{3}$, ἢτοι, ἐὰν πολλαπλασιάζωμεν πάντοτε τὸν προηγούμενον δρον ἐπὶ τὸ ἄθροισμα $\left(1 + \frac{1}{3} \right)$.

Οὕτω βλέπομεν, ὅτι σχηματίζομεν δύο σειράς. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ γεωμετρικὴν πρόοδον καὶ ἡ δευτέρα ἀριθμητικὴν. Ἐκφράζει δέ, ὅτι, ὅταν ἡ ἔντασις τοῦ ἔξωτεροῦ ἐρεθισμοῦ μεταβάλλεται κατὰ γεωμετρικὴν πρόοδον, τὸ αἴσθημα μεταβάλλεται κατ' ἀριθμητικὴν. Αἱ πρόοδοι αὐταὶ παριστοῦν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τοὺς λογαρίθμους αὐτῶν. Ωστε δὲ νόμος δύναται νὰ ἐκφρασθῇ οὕτως: *Tὸ αἴσθημα εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸν λογάριθμον τοῦ ἐρεθισμοῦ.* *

"Ἄς ἵδωμεν, ὅν δὲ νόμος οὗτος ἔχῃ ἐπαλήθευσιν εἰς τὰ διά-

* Ὁ νόμος αὐτὸς ἐξάγεται, ἐὰν ὀλοκληρώσωμεν τὸν λόγον $\frac{dE}{E}$.

$$\frac{dE}{E} = K dA.$$

Θέτομεν τὸ πηλίκον $\frac{dE}{E}$ ἵσσον πρὸς τὸ

$$\int \frac{dE}{E} = K \int dA$$

KdA, ὅπου K σταθερά τις ποσότης, διότι δεχόμεθα ἡμφότερα ὡς σταθεράς ποσότητας, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ γίνουν ἵσαι, ἐὰν πολλαπλασιασθοῦν. ἐπὶ σταθερόν τινα ἀριθμόν.

$$\log E = KA.$$

Ἡ αὔξησις τοῦ αἰσθήματος dA θεωρεῖται ὡς μονὰς σταθερά.

φορα αισθήματα. Διὰ τὰ αισθήματα τῆς πιέσεως, διὰ τὰ δποῖα τὸ πρῶτον ἐγένοντο πειράματα εὑρέθησαν τὰ ἔξης πορίσματα.

E	dE	$\frac{dE}{E}$
1 γρ.	0,32 γρ.	0,32
5 »	0,96 »	9,19
10 »	1,40 »	0,14
20 »	2,04 »	0,10
100 »	7,40 »	0,70
500 »	38,90 »	0,08
1000 »	81,00 »	0,08
4000 »	156,00 »	0,04

κατὰ μέσον ὅρον $\frac{1}{10}$.

Διὰ τὰ αισθήματα τῆς πιέσεως ἴσχυει ὁ νόμος τῶν Weder-Fechner μεταξὺ τῶν τιμῶν 20 γρ. ἕως 1000 γρ. καὶ ἡ διαφορικὴ βαλβίς εἶναι $\frac{1}{10}$). Fechner εὗρε κατὰ πρῶτον ὅτι ἥτο $\frac{1}{3}$.

Διὰ τὰ ἀκουστικὰ αισθήματα εὑρέθη, ὅτι, ἐὰν μόνον $\frac{1}{8}$ παλικιῆς κινήσεως προσθέσωμεν, αἰσθανόμεθα ἥχον δξύτερον. "Ωστε διὰ τὸ ὑψος δὲν ἴσχυει ὁ νόμος. Διὰ τὴν ἔντασιν παρετηρήθη, ὅτι ἡ διαφορικὴ βαλβίς εἶναι $\frac{1}{3}$. Δηλαδὴ πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ προϋπάρχοντος ἔρεθισμοῦ, διὰ τὰ αἰσθανθῶμεν νέον αἰσθῆμα.

Διὰ τὰ ὀπτικὰ αισθήματα ἡ διαφορικὴ βαλβίς ἴσοῦται πρὸς $\frac{1}{120}$. Ὁ νόμος τοῦ Weber-Fechner ἀπεδείχθη εἰς τὰ ὀπτικὰ αισθήματα ἀπὸ τοὺς ἀστρονόμους. Οἱ ἀστρονόμοι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων κατέταξαν τοὺς ἀστέρας εἰς διαφόρους κλάσεις ἀναλόγως τῆς φαινομένης ἐντάσεως τοῦ φωτός. Οὕτως ὠρισαν ἀστέρας πρώτου, δευτέρου, τρίτου κλπ. μεγέθους. Αργότερον κατέστη δυνατὸν νὰ μετρήσουν ἀντικειμενικῶς διὰ τοῦ φωτομέτρου τὴν λαμπρότητα. Ἐκ τούτου προέκυψεν, ὅτι ἡ μὲν φαινομενικὴ λαμπρότης ηὔξανε καὶ ἀριθμητικὴν πρόοδον, ἡ δὲ ἀντικειμενικὴ κατὰ γεωμετρικήν.

Διὰ τὰ ἄλλα αἰσθήματα δὲν ὑπάρχουν ἀκριβῆ ἀποτελέσματα περὶ τῆς ἵσχυός τοῦ νόμου Weber-Fechner.

Ο Fechner ἐστήριξε πολλάκις ἐλπίδας ἐπὶ τοῦ νόμου τούτου, διότι ἐνόμισεν ὅτι εὗρε τὰς προσαλλήλους σχέσεις τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος. «Τὸ πνεῦμα θὰ εἶναι δὲ λογάριθμος τῆς ψλησίας»· τοιουτορόπως λύσιμεν τὸ περίφημον πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας. Αἱ ἐλπίδες ὅμιως αὗται διεψεύσθησαν. Ἐν πρώτοις δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι ὅντως ἐνόμιος οὗτος ἐκφράζει σχέσιν μεταξὺ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν ἔξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Ο ἐρεθισμός, καθ' ὃν τρόπον μετρᾶται, εἰς τὰ πειράματα εἶναι μόνον τὸ φυσικὸν μέρος του. Τὸ φυσιολογικὸν μέρος αὐτοῦ, ή μεταβολὴ δηλαδὴ εἰς τὰ νεύρα καὶ τὴν φαιὰν οὖσίαν, ή δποία ἐπακολουθεῖ τὸν φυσικὸν ἐρεθισμόν, δὲν λαμβάνεται ὑπὲρ ὅψιν. Ἀν καλέσωμεν τὸ μὲν φυσικὸν μέρος τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ E, τὸ δὲ φυσιολογικὸν Φ καὶ τὸ αἴσθημα A, παρατηροῦμεν τὰ ἔξης: Ἐὰν η σχέσις μεταξὺ τοῦ Φ καὶ A εἶναι ἀπλὴ ἀναλογία, ὁ νόμος ἐκφράζει σχέσιν τοῦ E πρὸς τὸ A ἢ πρὸς τὸ Φ. Ἐὰν η σχέσις μεταξὺ τοῦ E καὶ Φ εἶναι ἀπλὴ ἀναλογία, τότε ὁ νόμος ἐκφράζει τὴν μεταξὺ τοῦ E ἢ Φ καὶ A σχέσιν. Ἰνα λοιπὸν ἀληθεύσῃ ὁ νόμος, πρέπει τὸ Φ νὰ εἰνισκηται εἰς σχέσιν ἀναλογίας πρὸς τὸ E ἢ πρὸς τὸ A.

Διάρκεια. Πᾶν αἴσθημα ἔχει ώρισμένην διάρκειαν. Π. γ. τὸ αἴσθημα τοῦ πόνου, τὸ ὅπιον δοκιμάζω ὅταν κόψω τὸν δάκτυλόν μου, διαρκεῖ περισσότερον ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ πόνου, τὸ παραγόμενον ἀπὸ τὸ κέντημα τῆς βελόνης. Η διάρκεια τοῦ αἰσθήματος ἔξαρταται ἐκ τῆς διαρκείας τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ· ὁ πληγωθεὶς δάκτυλος π.γ. θὰ πονῇ μέχρι τῆς θεραπείας του.

Ἐὰν τὸ αἴσθημα διαρκέσῃ μακρότερον χρόνον ὑφίσταται μεταβολάς τινας: α') Ἐπειδὴ σὺν τῷ χρόνῳ τὸ αἰσθητήριον προσαρμόζεται καλύτερον εἰς τὸν ἔξωτερικὸν ἐρεθισμόν, τὸ αἴσθημα γίνεται σαφέστερον. Π. γ. ὁ πληγωθεὶς στρατιώτης καὶ ἀρχὰς δὲν αἰσθάνεται τοὺς πόνους τῆς πληγῆς, ἀργότερον ὅμιως αἰσθάνεται τούτους σαφέστατα.

β) Ἡ ισχὺς τοῦ αἰσθήματος ὑφίσταται κυμάνσεις. Π. χ. Ἐὰν ἔξι ἀποστάσεώς τινος μόλις ἀκούωμεν· τὸν κτύπον ὁδολογίου, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ κτύπος ἔχει διαλείψεις κανονικάς· ἄλλοτε ἀκούομεν καὶ ἄλλοτε δὲν ἀκούομεν αὐτόν. Ἐάν δὲ ὁ ἐρεθισμὸς ἔξακολουθήσῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ἥτις ισχὺς τοῦ αἰσθήματος φλατοῦται δὲν γίνεται διαλείψεις κατ' ὅλην της παύσεως.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα ὄφείλονται εἰς τὴν προσοχὴν μεθ' ᾧ γίνονται συνειδητὰ τὰ αἰσθήματα καὶ εἰς τὴν κόπωσιν τοῦ αἰσθητηρίου. Οὕτω π.χ. ἡ προσοχὴ καθιστᾷ σαφέστερον τὸ αἰσθῆμα. Ἡ κυματομένη προσοχὴ προκαλεῖ τὰς διαλείψεις καὶ τὴν μὴ συνειδητήν τοῦ αἰσθήματος. Ἡ κόπωσις ἐπίσης συντελεῖ εἰς ταῦτα.

Τόνος.—Μετὰ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ψύχους, τῆς πιέσεως κλπ. αἰσθανόμεθα καὶ δυσαρέσκειάν τινα. Ἐπίσης μετὰ τοῦ γενεστικοῦ αἰσθήματος, αἰσθήματος ἐκ τῆς σακχάρεως, τῆς δομῆς τοῦ ύδον, ἥτις ἄλλων, αἰσθανόμεθα εὐαρέσκειάν τινα. Τοῦτο ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο ὡς τετάρτη γενικὴ ἰδιότης τοῦ αἰσθήματος, ὀνομαζομένη **τόνος τοῦ αἰσθήματος**. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβὲς διὰ τοὺς ἔξης λόγους: Πρῶτον, ἐὰν ἦτο ἰδιότης, ἐπρεπε νὰ ενρεθῇ καὶ ἡ ὑλικὴ ἀντίστοιχος ἰδιότης, ἔξης νὰ ἔξαρτᾶται, ὡς εὐρέθη καὶ διὰ τὰς ἄλλας. Ὁπως γνωρίζωμεν π.χ. ὅτι ἥτις ισχὺς τοῦ αἰσθήματος ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς ισχύος τοῦ ἔξωτεροικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἐτοι ἐπρεπε νὰ εὐρωμένην αὐτὸν διὰ τὸν τόνον. Δεύτερον, ἐὰν ἦτο ὄντως γενικὴ ἰδιότης, ἐπρεπε νὰ παρακολουθῇ πάντοτε τὸ αἰσθῆμα ἀμεταβλήτως, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Π.χ. ἐν καὶ τὸ αὐτὸν φαγητὸν ἄλλοτε μᾶς φαίνεται εὐχάριστον, ἄλλοτε ἀδιάφορον καὶ ἄλλοτε δυσάρεστον. Συνεπῶς ἥτις εὐχάριστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια δὲν εἶναι πάντοτε παρακολούθημα τοῦ αἰσθήματος. Ὅπαρχουν διαθέσεις εὐάρεστοι ἥτις δυσάρεστοι, διὰ τὰς διοίας πᾶσα συνειδητὴ ἀφορμὴ ἐλλείπει. Ἐν γένει δὲ τόνος εἶναι ἀπλοῦν ὑλικὸν συναίσθημα, περὶ τοῦ διοίου θὰ ἀσχοληθῶμεν

εις ίδιαίτερον κεφάλαιον. Τὸν τόνον τοῦ αἰσθήματος δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν καὶ μὲ τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου, διότι διὰ τὰ τελευταῖα ὑπάρχουν εἰδικὰ αἰσθητήρια νεῦρα ἐν ᾧ διὰ τὸν τόνον δὲν ὑπάρχουν.

Φιλοσοφοῦντες ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος παρατηροῦμεν, ὅτι ὑφίσταται τελεία διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἔξωτερος κοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τῶν ἀντιστοίχων αἰσθημάτων. Ὁ ἔξωτερικὸς ἐρεθισμὸς εἶναι κίνησίς τις τῆς ψληστῆς, ἐν ᾧ τὸ αἰσθημα εἶναι καθαρῶς πνευματικὸν φαινόμενον. Παραβάλλατε τὸ αἴσθημα ποῦ δοκιμάζετε, ὅταν ἀκούντε συναυλίαν, μὲ τὸν ἔξωτεροικὸν ἐρεθισμόν, δηλαδὴ τὴν τὴν κίνησιν χορδῶν. Ἐπίσης τὴν θαυμασίαν ποικιλίαν τοῦ αἰσθήματος τοῦ χρώματος μὲ τὰς κινήσεις τῶν ἡλεκτρονίων τοῦ ἔξωτεροικοῦ ἐρεθισμοῦ.

“Ωστε ὁ ἔξωτερικὸς κόσμος, περὶ τοῦ δποίου μᾶς πληροφοροῦν αἱ αἰσθήσεις μας δὲν εἶναι ὅπως αὗται παριστάνουν αὐτόν. Διὰ νὰ εὔρωμεν τὶ συμβαίνει πραγματικῶς ἐν τῷ ἔξωτεροικῷ κόσμῳ, ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ ἀμοιβαῖος ἔλεγχος τῶν αἰσθητηρίων. Π.χ. ὅταν τὸ οὖς μᾶς λέγῃ «ἀκούω ἥχους», ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει χορδὰς παλλομένας, καὶ ὅταν τὸ δερμικὸν αἰσθημα λέγει «πονῶ», ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει βελόνην πιέζουσαν τὴν ἐπιδερμίδα.

10. Σημασία τῶν αἰσθημάτων διὰ τὴν ἀγωγὴν

καὶ τὴν διδασκαλίαν.

«Οὐδὲν ἐν τῷ νῷ, δοῦλος πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει», εἶπεν ὁ Λώκειος, δεχόμενος ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀρτιγεννήτου ἀνθρώπου εἶναι χάρτης ἄγραφος (tabula rasa). Τὰ πρῶτα δὲ γράμματα, τὰ δποία γράφονται, εἶναι τὰ αἰσθήματα. Ἀπὸ αὐτὰ παράγονται αἱ παραστάσεις, αἱ ἀντιλήψεις, αἱ ἐποπτεῖαι, αἱ ἔννοιαι καὶ ὅλα τὰ μορφώματα τῆς νοήσεως. Καὶ ἐὰν ἡ αἰσθησιαρχία αὕτη, ὡς ὀνομάσθη, δὲν ἀληθεύῃ σήμερον, διότι δεχόμενα καὶ ἄλλον ἔμφυτον παράγοντα πρὸς μόρφωσιν τῶν ἄνω πνευματικῶν προϊ-

όντων, ώς εἶναι αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις καὶ ὅρμαι, ἐν τούτοις τὰ αἰσθήματα δὲν ἔπαυσαν νὰ θεωρῶνται ώς τὸ θεμέλιον πάσης γνώσεως, ἡ βάσις τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Οἰκοδομοῦμεν εἰς τὸν ἀέρα, ἢν δὲν χρησιμοποιοῦμεν τὰς αἰσθήσεις τῶν μαθητῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν μας.

Πᾶσαι αἱ ἰδιότητες τῶν ἀντικειμένων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου εἶναι συνειδηταὶ ώς ποιότητες τῶν αἰσθημάτων. Ἡ ἀντίληψις ἀντικειμένου τινὸς ἔχει ώς ἀφετηθόιαν ἢ ώς πρῶτον συνθετικὸν τὸ **αἰσθήμα**. Η δὲ ἐποπτεία αὐτοῦ εἶναι προϊὸν ποικιλωτάτης χρησιμοποιήσεως ὅλων τῶν αἰσθήσεων. Ἐὰν τὸ ἀντικείμενον, περὶ τοῦ δοπίου διδάσκομεν, εἶναι αἰσθητόν, π. χ. ποταμὸς, λίμνη, ὄρος, λαγωδὸς κλπ. εἶναι ἀπαραίτητον νὰ τὸ παρουσιάσωμεν πρὸ τῶν αἰσθήσεων τῶν μαθητῶν, ἢ νὰ μεταφέρωμεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον πρὸς παρατήρησιν. Τὸν ποταμὸν πρέπει νὰ τὸν ἴδοιν, νὰ δοκιμάσουν τὰ νερά, νὰ παρατηρήσουν τὴν κίνησιν τοῦ ὕδατος, νὰ μετρήσουν τὸ βάθος του, περιπατήσουν παρὰ τὰς ὅχθας του κλπ.

Ολαὶ αἱ αἰσθήσεις νὰ συμμετέχουν εἰς τὴν πρόσκτησιν τῶν γνώσεων. Ἡ πρὸς γνῶσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθητηρῶν δοιιὴ δδηγεῖ τυφλῶς τὸ μικρὸν παιδίον νὰ δοκιμάζῃ διὰ τῶν αἰσθήσεων ὅσα προσπίπτουσιν εἰς αὐτάς, ἀλλ᾽ ἡμεῖς τὴν τυφλὴν αὐτὴν τῶν παιδιῶν περιέργειαν θὰ τὴν καταστήσωμεν συνειδητήν, δὲν θὰ τὴν πνίξωμεν διὰ τῆς ἀδρανείας, ώς δυστυχῶς γίνεται ἀπὸ ἀδαεῖς διδασκάλους καὶ γονεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3.

1. Περὶ ἀπλῶν ἢ ύλικῶν συναίσθημάτων.

Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως εὗρο-
μεν δεύτερον στοιχεῖον ψυχικόν, τὸ συναίσθημα, καὶ ὡς τοιοῦτο
γενικῶς ἔχαρακτηρίσαμεν τὴν γνωστὴν κατάστασιν εὐαρεσκείας
ἢ δυσαρεσκείας, συνδεομένην μὲ ἄλλο γεγονός ψυχικόν. Ἐπειδὴ
τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐμφανίζεται ὅπως καὶ τὸ αἴσθημα ἀπὸ
τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δηλαδὴ
ἀρχέγονον γεγονός, νομίζομεν λογικὸν νὰ εἰπωμεν γενικά τινα
περὶ αὐτοῦ, ποὺν ἔξετάσωμεν τὰ ἄλλα δευτερόγονα καὶ πολυ-
πλοκώτερα ψυχικὰ γεγονότα.

Ἐν πρώτοις πρατηροῦμεν, ὅτι τὸ συναίσθημα ἔχει δύο
ποιότητας, εἶναι εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον. Ἄν ἔξετάσωμεν τοὺς
ὅρους τῆς παραγωγῆς τοῦ συναίσθηματος εὑρίσκομεν, ὅτι Ἰσχυ-
ρὸς ἐρεθισμὸς ἐπὶ ἑνὸς τῶν αἰσθητηρίων, π. χ. Ἰσχυρὸς κρό-
τος, φῶς, βάρος, πίεσις, δσμή, παράγουν δυσαρεσκείαν τινα,
τὴν δποίαν κυρίως πρέπει νὰ δονομάσωμεν **πόνον**. Μέτροιοι ἐρε-
θισμοὶ τῶν αἰσθητηρίων τούναντίον γεννοῦν (όχι πάντοτε) εὐα-
ρεσκείαν. Ὁ πόνος οὗτος εἶναι συναίσθημα ἢ αἴσθημα; δηλαδὴ
ἔχει εἰδικὰ αἰσθητήρια νεῦρα καὶ κέντρα ἐγκεφαλικά; Εἰς τὰ
δερμικὰ αἰσθήματα εὑρομεν, ὅτι αἱ ἐλεύθεραι ἀπολιήξεις τῶν νεύ-
ρων αἱ ὑπὸ τὴν ἐπιδερμίδα εἶναι τὰ αἰσθητήρια νεῦρα τοῦ πό-
νου. Ἄλλο ἐντὸς τοῦ σώματος καὶ τῶν αἰσθητηρίων δὲν εὑρέ-
θησαν τοιαῦτα νεῦρα. Πολλοὶ ψυχολόγοι δέχονται, ὅτι,
καὶ ἀν δὲν ὑπάρχουν ἄλλα νεῦρα τοῦ πόνου, εἶναι δυνα-
τὸν δμως τὰ τελευταῖα νὰ ἐρεθισθοῦν ἀνακλαστικῶς ἢ διὰ
μεταδόσεως τῶν ταραχῶν τῶν δργάνων εἰς τὰ αἰσθητήρια
τοῦ πόνου. Ὅταν δὲρεθισμὸς δργάνου τινὸς εἶναι Ἰσχυ-
ρός, οὗτος μεταδίδεται καὶ εἰς ἄλλα δργανα. Τὸ εὐάρεστον

συναίσθημα ὅμως δὲν ἔχει κανὲν εἰδικὸν νεῦρον μεταβιβάσεως ἢ τοὐλάχιστον δὲν εὑρέθη μέχρι τοῦδε. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἀν ἀποχωρίσωμεν ἀπὸ τὸ συναίσθημα τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου, τὰ προερχόμενα ἀπὸ ἴσχυρούς ἐρευθισμούς οἷονδήποτε αἰσθητηρίου, μένουν πάντοτε νὰ ἔξετάσωμεν τὰ ἄλλα συναίσθηματα, διὰ τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε δὲν εὑρέθησαν αἰσθητήρια νεῦρα οὔτε κέντρα αἰσθητικά. Πᾶν συναίσθημα προϋποθέτει ὡς προηγούμενον ἢ σύγχρονον γεγονός ἐν ἄλλῳ ψυχικὸν γεγονός, αἴσθημα, παράστασιν, ἀντίληψιν κλπ.

Τὸ συναίσθημα συνοδεύεται μὲν **δργανικὰς** μεταβολάς, εἰς τὰς ὅποιας ἔδωκαν ἐσχάτως τοιαύτην σπουδαιότητα, ὥστε νὰ θεωρήσουν ταύτας ὡς παραγωγούς τοῦ συναίσθηματος. Αἱ μεταβολαὶ αὗται εἶναι αἱ ἔξῆς.

Π. χ. Ὅταν μέλος τι τοῦ σώματος κεντηθῇ ἴσχυρῶς, μετὰ τοῦ πόνου παράγονται τὰ ἔξῆς σωματικὰ φαινόμενα:

1) Ἀποσύρεται ἀμέσως τὸ μέλος, εἴτε ἐν ἐγρηγόρσει εἶναι ὁ ἀνθρωπός, εἴτε κοιμᾶται.

2) Τίθενται ἀνακλαστικῶς εἰς κίνησιν τὰ ἄλλα μέλη ἀνευ τῆς ἐπειβάσεως τῶν ἀνωτέρων κέντρων.

3) Γίνονται μιμικαὶ κινήσεις τοῦ προσώπου καὶ ἐνίστε ἐκφέρεται καὶ κραυγὴ τις καὶ ἐνίστε δάκρυα.

4) Ἐκτελοῦνται χειρονομίαι ἀμύνης καὶ ἐνίστε ἐκφέρονται λόγοι δεικνύοντες τὴν συμμετοχὴν τῆς νοήσεως.

5) Ἐπέρχεται διαστολὴ τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ.

6) Ὁ σφυγμὸς ἐπιβραδύνεται, ἐὰν δὲν πόνος εἶναι βραχείας διαρκείας, ἄλλως ἐπιταχύνεται.

7) Ἡ πίεσις τοῦ αἵματος ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τῶν ἀρτηριῶν ἔλαττοῦται, ἔνεκα τοῦ ὅποιου τὰ αἷμοφόρα ἀγγεῖα συστέλλονται καὶ τὸ δέρμα ψύχεται.

8) Ἡ ἀναπνοὴ γίνεται ἀκανόνιστος, διότι τὸ πλάτος τῆς ἔλαττοῦται. Παράγονται διακοπαὶ τῆς ἀναπνοῆς. Ἡ δξείδωσις εἰς ὅλον τὸν δργανισμὸν δλιγοστεύει.

9) Αἱ ἐκκρίσεις ἐπιβραδύνονται καὶ ἐνίστε σταματοῦν. Ἐὰν

δὲ δὲ πόνος ἔξακολουθῇ, ἢ ὅρεξις ἐλαττοῦται καὶ τέλος ἐκλείπει.
Ἐὰν οἱ πόνοι εἶναι ἔντονοι καὶ συχνοί, ἐπιφέρουν γενικὴν βλάβην,
ἀδυναμίαν, ἀναιμίαν, καὶ διὰ τοξινῶν δηλητηρίασιν.

Αἱ σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἡδονῆς εἶναι διάφοροι, ἀλλὰ
προκαλεῖ ἐπίσης μεταβολὰς ἐπὶ τῶν αὐτῶν δογάνων. Αἱ κυρι-
ώτεραι σωματικαὶ ἐκδηλώσεις εἰς τὰς δύο ποιότητας τοῦ συν-
αισθήματος εἶναι αἱ ἔξῆς.

Εὐάρεστοι Αυσάρεστοι

1) "Υψος καμπύλης σφυγμοῦ	αὐξάνει	ἐλαττοῦται
2) "Ογκος βραχίονος	"	"
3) Κίνησις ἀναπνοῆς	ἐπιταχύνεται	ἐπιβραδύνεται
4) Μύες	κάμπτονται	ἐκτείνονται
5) $\frac{E_1}{E_3}$ ($E_1 = \text{διάρκεια εἰσπνοῆς}$)	ἐλαττοῦται	αὐξάνει
$E_3 = \text{διάρκεια ἐκπνοῆς}$		

Τὰ σωματικὰ ταῦτα φαινόμενα πολλάκις κωλύονται διὰ τῆς
ἐπειβάσεως ισχυρᾶς βουλήσεως· οὕτω π.χ. πολλάκις δὲ πονῶν
οὐδεμίαν ἔκφρασιν εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα δεικνύει, ώς
ἔπραττον οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιάται.

Δύο ψυχολόγοι, James καὶ Lange, πρῶτοι ἀπέδωκαν τὴν
γένεσιν τοῦ συναισθήματος εἰς τὰ σωματικὰ ταῦτα φαινόμενα.
Οὕτω, ἂν καλέσωμεν εἰς τὸν ἔξωτερικὸν ἐρεθισμόν, ὅστις προκα-
λεῖ τὸν πόνον, καὶ Φ_1 , Φ_2 , Φ_3 , Φ_4 , τὰ σωματικὰ φαινόμενα τοῦ
συναισθήματος, Σ_1 , τὸ παραχθὲν συναίσθημα, ή πορεία, χρο-
νικῶς εἶναι ἡ ἔξῆς.

ε Φ_1 , Φ_2 , Φ_3 , Φ_4 .. Σ_1 . ἦτοι δὲ ἔξωτερικὸς ἐρεθισμὸς παράγει
πρῶτον τὰς σωματικὰς ταύτας μεταβολάς, αἱ δῆποιαὶ μεταφερό-
μεναι εἰς τὸν ἔγκεφαλον προκαλοῦν τὸ συναίσθημα. Τὸ συναίσ-
θημα εἶναι ἡ ψυχικὴ ἔκφρασις τῆς μεταβολῆς τῶν ἀγγείων, κι-
νήσεων μελῶν καὶ κλπ., δύποτε τὸ αἴσθημα εἶναι ἡ ψυχικὴ ἔκφρα-
σις τῶν ἔξωτερικῶν μεταβολῶν τῆς; ὥλης.

“Ωστε δυνάμεθα λογικῶς νὰ ισχυρισθῶμεν, ὅτι ὅχι ἡ λύπη
προκαλεῖ τὰ δάκρυα, ἀλλὰ τὰ δάκρυα τὴν λύπην.

Πολλοὶ λόγοι καὶ πειράματα ἔφεραν τοὺς ἐπιστήμονας τούτους πρὸς παραδοχὴν τῆς θεωρίας ταύτης.

Ἐν πρώτοις τὸ γεγονός, ὅτι μὲ τὴν κώλυσιν τῶν σωματικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναισθήματος παύει τοῦτο νὰ ὑφίσταται. Καὶ ἀντιστρόφως διὰ ἴατρικῶν φαρμάκων, προκαλέσαντες τὰς σωματικὰς μεταβολάς, εἴδον τὴν ἐμφάνισιν τοῦ συναισθήματος. Ἐπίσης ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μέχρι τοῦτο δὲν καταρθώθη νὰ εὑρεθῇ ἡ ἔδρα ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ συναισθήματος, ἐν ᾧ δι’ αὐτῆς τῆς θεωρίας ἐντοπίζεται εἰς τὴν ἔδραν τῶν ἀντιστοίχων αἰσθημάτων. Δὲν δυνάμεθα διιως νὰ ἐριητεύσωμεν οὕτω τὴν παραγωγὴν τῶν ἀνωτέρων λεγομένων συναισθημάτων π. χ., τοῦ θρησκευτικοῦ, τοῦ διανοητικοῦ κλπ.

Ἐνεκα τῆς σημιασίας ταύτης τῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων πρὸς ἔρευναν τοῦ συναισθήματος ἔξετάζουν δι’ εἰδικῶν δργάνων τὰς ἔξωτερικὰς τοῦ σώματος ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθήματος. Τὰ κυριώτερα τῶν δργάνων τούτων εἶναι τὰ ἔξης.

1) Ὁ **σφυγμογράφος**, διὰ τοῦ ὅποίου γράφεται ἡ καμπύλη τῶν σφυγμῶν.

2) Ὁ **πνευματογράφος**, διὰ τοῦ ὅποίου γράφεται ἡ καμπύλη τῶν ἀναπνοῶν.

3) Ὁ **δγκογράφος**, διὰ τοῦ ὅποίου γράφεται ἡ συστολὴ καὶ διαστολὴ τῶν ἀγγείων καὶ τῶν μυῶν, δι’ ὃν δγκοῦται δ βραχίων.

4) Ὁ **φωτογραφικὴ μηχανὴ** διὰ τὴν φωτογράφησιν μιμικῶν κινήσεων καὶ τῆς φυσιογνωμίας κατὰ τὸ συναίσθημα.

5) Ὁ **αὐτοματογράφος**, διὰ τοῦ ὅποίου γράφοιται αἱ αὐτόματοι κινήσεις τῆς γειρὸς κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συναισθήματος.

6) Ὁ **ἔργογράφος**, διὰ τοῦ ὅποίου μετρᾶται ἡ ἴσχυς τῶν μυῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ συναισθήματος.

2. Περὶ ὄρμῶν ἢ τάσεων.

1. **Ἐννοια.** Ως θεμελιώδη λειτουργίαν ἀρχέγονον τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐθεωρήσαμεν τὴν βιούλησιν, ἥτις ἐν ἀρχῇ παρουσιάζεται

νόπτη τὴν μορφὴν τῆς ὁρμῆς ἢ τάσεως. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῶν ἄλλων λειτουργιῶν καὶ ἐκδηλοῦται ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι λογικὸν νὰ κάμωμεν λόγον περὶ αὐτῆς διὰ νὰ ἐννοῶμεν ἀργότερον καλύτερα τὰς ἄλλας λειτουργίας, εἰς ᾧς πάντοτε ἐπεμβαίνει ἡ βούλησις.

”Ας ἀναλύσωμεν μίαν ὁρμήν, ἵνα εὑρωμεν τίνα ψυχικὰ συνειδητὰ φαινόμενα μετέχουν αὐτῆς. Τὸ παιδίον ἔχει ὁρμὴν πρὸς τροφήν, πῶς ἐκδηλοῦται αὕτη; Ἐν πρώτοις ἐμφανίζεται τὸ δργανικὸν αἴσθημα τῆς πείνης, τὸ δόποιον συνοδεύεται ὑπὸ ἴσχυροῦ δυσαρέστου συναισθήματος. Συγχρόνως τὸ παιδίον ἐκτελεῖ μακρὰν σειρὰν κινήσεων αὐτομάτων ἢ ἀνακλαστικῶν, αἱ δόποιαι προκαλοῦν κινητικὰ αἰσθήματα καὶ συναίσθημά τι τάσεως· κυλίεται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀσπαίρει, φέρει τοὺς δακτύλους εἰς τὸ στόμα, ἔννίζει τὸ πρόσωπόν του, κραυγάζει. Ἡ κατάστασις αὕτη διαρκεῖ, ἐφ' ὅσον ἡ μητέρα δὲν σπεύσῃ νὰ δώῃ εἰς αὐτὸ τροφήν. Τώρα τὸ παιδίον αἰσθάιεται εὐάρεστα συναισθήματα καὶ συγχρόνως ἐκτελεῖ νέας κινήσεις. Στόμα καὶ οὐρανίσκος ἐνασχολοῦνται μὲ τὸ θήλασμα καὶ τὴν κατάποσιν, τὰ βλέφαρα εἶναι ὁρθάνοικτα. οἱ ὀφθαλμοί σταθερῶς ἐπὶ ἐνὸς ἀντικειμένου προσηλωμένοι, ὅ,τι δὲ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παιδίου προσφέρεται, κρατεῖται σταθερῶς. (Ἡ ἀνάλυσις ἐλήφθη ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ Ebbinghaus).

”Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς πρὸς τροφὴν ὁρμῆς συνάγομεν τὰ ἔξης: Πρῶτον συνειδητὸν ψυχικὸν γεγονός, δι' οὗ ἀρχεται ἡ λειτουργία αὕτη, εἶναι ἐν δργανικὸν αἴσθημα τῆς πείνης μετὰ τοῦ τόνου αὐτοῦ. Μετ' αὐτὸ ἔπονται ὀμέσως κινήσεις. Κατὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ὁρμῆς πάλιν ἔχομεν αἴσθημα μετ' εὐαρέστου συναισθήματος καὶ ἔπειτα κινήσεις. Τὸ συνειδητὸν ψυχικὸν γεγονός ἐν τῇ ὁρμῇ εἶναι μόνον αἴσθημα καὶ συναίσθημα.

Τὸ παιδίον δὲν ἔχει παράστασίν τινα τροφῆς τινος χρησιμεύουσαν ως σκοπὸς τῶν ἐκτελουμένων ἐνεργειῶν ἢ κινήσεων. Δὲν γνωρίζει δηλαδὴ τί θέλει, διότι γνῶσις τινος σημαίνει ἐδῶ παράστασιν αὐτοῦ.

Ἡ δρμὴ εἶναι τυφλή, δὲν ἔχει δηλ. τὸ παιδίον συνείδησιν σκοπιμότητος, μιλονότι διά τὸν παρατηρητὴν πᾶσαι αἱ κινήσεις εἶναι σκόπιμοι, ὡς τείνουσαι πρὸς ἀπαλλαγὴν δυσαρέστου τινὸς καταστάσεως.

Ἐξωτερικῶς φαίνεται ὡς ἑτοιμασία τῶν μυῶν πρὸς κίνησίν τινα ἢ κώλυσιν κινήσεων. Ἐν ἀλλο παραδειγμα ὡς σαφηνίσῃ τοῦτο. Λέων παραμονένει θήραμά τι, τὸ δποῖον τὴν ὥραν ἐκείνην πίνει. Ὁ λέων ἑτοιμᾶζεται νὰ κάμῃ τὸ θανάσιμον πήδημα, οἱ μύες του ἔχουν τάσιν τινά, τὸ αἰσθημα τῆς πείνης ἐνεργεῖ. Ἀφ' ἑτέρου τὸ θῦμα, ἢ αἴγαγρος ἀντελήφθη τὸν κίνδυνον, θέλει νὰ σωθῇ, ἀλλὰ πᾶσα κίνησις παρέλυσε καὶ μένει εἰς τὴν θέσιν του. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμφότερα τὰ ἔφα δεικνύουν τὰς δρμάς, ὁ μὲν λέων **δρμὴν πρὸς τροφήν**, τὸ δὲ θῦμα του **πρὸς αὐτοσυντήρησιν**. ἢ πρώτη παράγει κίνησιν, ἢ δευτέρα ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ φόβου, τῆς κωλύσεως πάσης κινήσεως. Τὸ παιδίον καὶ ὁ λέων μετὰ τὴν ἵκανοποίησιν τῆς ἀνάγκης παύουν προσωρινῶς νὰ ἐκδηλώνουν τὴν δρμήν.

Τὴν ἵκανοποίησιν τῶν δρμῶν παρακολουθεῖ πάντοτε εὐάρεστον συναίσθημα, τὴν κώλυσιν αὐτῶν δυσάρεστον. Τὰ συναισθήματα λοιπὸν εἶναι ἀπλὰ δείγματα ἵκανοποιήσεως ἢ μὴ δρμῶν, εἶναι δηλ. ἢ ἐπιφύνεια της ψυχικῆς ζωῆς, τῆς δροίας τὸ βάθος εἶναι ἡ δρμή. Εἰς ἐκάστην στιγμὴν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργοῦν τάσεις ἢ δρμαί, μετ' αὐτῶν δὲ ἐκδηλοῦνται καὶ τὰ συναισθήματα. Τὸ συναίσθημα μάλιστα εἶναι τόσον συνυφασμένον μετὰ τῆς δρμῆς, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διτὶ κατ' οὐσίαν τοῦτο δὲν παρακολουθεῖ αἰσθημα, ἀντίληψιν ἢ παράστασιν, ἀλλ' δρμήν. Ἐπειδὴ δρμῶς ἡ δρμὴ δὲν εἶναι συνειδητὴ ὡς ἰδιαίτερον γεγονός, διὰ τοῦτο δὲν ἀναφέρομεν τὰ συναισθήματα εἰς ταύτην.

Αἱ δρμαὶ διὰ τῆς ἀγωγῆς λαμβάνουν ἄλλην μιօρφήν, τὴν δροίαν δρομάζομεν **κυρίως βούλησιν**. Οὕτω π.χ., ἢ πρὸς ατῆσιν δρμὴ μετατρέπεται εἰς φιλεργίαν πρὸς ἀπόκτησιν ἐντίμου ἰδιοκτησίας. Ἐπίσης ἡ δρμὴ πρὸς κίνησιν μετατρέπεται εἰς ἀγάπην πρὸς τὴν γυμναστικὴν τὰ σπόρτ κ.λ.π.

Αἱ δῷμαι εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὴν ἀνάπτυξιν σωματικῆς ἢ πνευματικῆς τινος ἵκανότητος ἢ λειτουργίας. Οὕτως ἡ δῷμὴ πρὸς κίνησιν ἀναπτύσσει τὸ μυϊκὸν σύστημα, ἡ δῷμὴ πρὸς αἰσθητήσιν διαφόρων ἀντικειμένων ἀναπτύσσει τὰ αἰσθητήρια, ἡ δῷμὴ πρὸς γνῶσιν εἶναι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς μιօρφώσεως τῆς μνήμης καὶ τῆς νοήσεως ἀλπ. Ἔνεκα τούτου αἱ δῷμαι ἐκδηλοῦνται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναπτύξεως πνευματικῆς τινος λειτουργίας.

“Οταν ἡ δῷμὴ εἶναι παροῦσα, τότε ἔρεθισμός τις παράγων αἰσθητημα, θέτει εἰς κίνησιν τὸν μηχανισμὸν τῆς δῷμῆς. Ὅταν π. χ., εἰς τὸ παιδίον ἥλικίας 2¹/₂, ἐτῶν παρουσιάσωμεν σφυρίκτραν ἢ εἰκόνιας, διεγέρεται ἡ δῷμὴ πρὸς αἰσθητήσιν καὶ ζητεῖ νὰ τὰ πιάσῃ, νὰ τὰ δοκιμάσῃ, νὰ πειραματισθῇ μετ' αὐτῶν. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν, ἂν δῷμη τις εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ, θὰ παρατηρήσωμεν πρὸς ποίον ἀντικείμενον στρέφεται ἡ προσοχὴ τοῦ παιδίου. Τὰ ἐγκεφαλικὰ κέντρα τῶν δῷμῶν εἶναι τὰ ὑποφλοιώδη.

2. Κατάταξις τῶν ὄρμῶν.

Τὰς δῷμὰς δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν ἀναλόγως τῶν σωματικῶν ἢ πνευματικῶν λειτουργιῶν, μὲ τὰς δοπίας συνδέονται.

I. Αἱ συνδεόμεναι μὲ τὴν λειτουργίαν τῆς θρέψεως καὶ ἐν γένει τῆς διατηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ σωματικοῦ δργανισμοῦ. Τοιαῦται εἶναι ἡ πρὸς τροφὴν δῷμή, ἡ πρὸς πόσιν, πρὸς ἀνάπαυσιν, πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς τροφῆς, πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τὸ ψῦχος ἀλπ.

II. Αἱ συνδεόμεναι μὲ τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων· ὅταν βλέπωμεν τὸ παιδίον νὰ δοκιμάζῃ μὲ τὸ στόμα του διάφορα πράγματα, νὰ κροτῇ, νὰ θέλῃ νὰ πιάσῃ μὲ τὰ χέρια του, νὰ ἔδῃ διάφορα ἀντικείμενα· ὅταν παρατηρῶμεν τοιοῦτο διαφέρον, διὰ τὴν αἴσθησιν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων λέγομεν ἔχει δῷμὴν πρὸς αἴσθησιν.

Τὰ δύο ταῦτα εἰδη τῶν δρμῶν παρακολουθοῦνται ὑπὸ τοῦ ψλικοῦ λεγομένου **συνναισθήματος**. Ἐμά φάγη, εὐχαριστεῖται ἐπίσης ἄμα συλλάβῃ ἀντικείμενόν τι ἀξιοθέατον. Ἡ μὴ ἵκανοποίησις τῶν δρμῶν αὐτῶν φέρει δυσφορίαν τινά, ίσχυρὰν θλῖψιν, δυσάρεστον συναίσθημα.

III. Τρίτη διμάς δρμῶν εἶναι αἱ συνδεόμεναι μὲ τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς λειτουργίας· τὴν ἀντίληψιν, τὴν φαντασίαν, τὴν μνήμην, νόησιν κλπ.

Τοιαῦται εἶναι ἡ δρμὴ πρὸς γνῶσιν, πρὸς μίμησιν, πρὸς κοινωνίαν, πρὸς παιδιάν, πρὸς παρατίθησιν, πρὸς κτῆσιν κλπ.

”Αλλη διαίρεσις τῶν δρμῶν δίδεται ὑπὸ τῆς βιολογίας. Ὡς διαιρετικὴ βάσις λαμβάνεται ὁ σκοπὸς πρὸς ὃν τείνει ἡ δρμῇ. Ὡς πρὸς αὐτὴν διακρίνομεν δύο δρμάδας. α) **δρμὰς πρὸς αὐτοσυντήρησιν** καὶ β) **δρμὰς πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους**. Εἰς τὴν πρώτην δρμάδα ἀνήκουν αἱ δρμαὶ πρὸς τροφήν, αἴσθησιν, γεῦσιν κλπ. Εἰς τὴν δευτέραν ἡ γενετήσιος δρμή, δρμὴ πρὸς συμπάθειαν, δρμὴ πρὸς μίμησιν; δρμὴ πρὸς κοινωνίαν κλπ.

’Ακόμη ἀπλούστερον δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι μία εἶναι ἡ πρωτόγονος δρμὴ ἐξ ἣς παράγονται αἱ λοιπαί, «ἡ πρὸς ζωὴν δρμή». Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀσυνείδητος καὶ συνειδητὴ τάσις τῆς ὀνθρωπίνης φύσεως· θέλει νὰ ζήσῃ πλήρη καὶ τελείαν ζωήν. Ἡ θεμελιώδης αὐτὴ δρμὴ κατόπιν ἔμφανίζεται, ἐνεκα τῶν διαφόρων μερικῶν σκοπῶν πρὸς οὓς τείνει, ὑπὸ διαφόρους μιօρφάς. Ή.γ. ώς δρμὴ πρὸς τροφήν, πρὸς αἴσθησιν, πρὸς γνῶσιν κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4.

Η Π αράστασις.

1. *"Εννοια τῆς παραστάσεως.* Έὰν παρατηρήσαντες τὸ βιβλίον τοῦτο θελήσωμεν μετὰ τινα χρόνον νὰ συνεχίσωμεν μὲ κλειστοὺς δόφινα. μοὺς τὴν παρατήρησιν, δὲν θὰ κατορθώσωμεν νὰ ἔχωμεν τὴν εἰκόνα του, ὅπως κατὰ τὴν αἴσθησιν ἡ ἀντίληψιν αὐτοῦ, ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν πολλὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, π. χ. τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, τὸ εἶδος τῶν γραμμάτων, τὴν ἐπιγραφήν του κλπ.

Τὸ πείραμα αὐτὸ δυνάμεθα νὰ ἔκτελέσωμεν καὶ μὲ τὰς ἀντιλήψεις ἄλλων ἀντικειμένων καὶ ἄλλων αἰσθήσεων· οὕτω π. γ. δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ μέλος ἑνὸς ἄσματος, τὸ δόποιον πρὸ διλίγου ἥκούσαμεν, ἢ νὰ ἔκτελέσωμεν κίνησιν πρὸ διλίγου ἔκτελεσθεῖσαν.

Τὰ πειράματα ταῦτα ἀποδεικνύουν, ὅτι μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἔξωτερικοῦ ἔρεθισμοῦ παύει μὲν τὸ αἴσθημα ἡ ἡ ἀντίληψις, διατηρεῖται δῆμος ἐν τῇ συνειδήσει ἄλλο γεγονός, τὸ δόποιον ἔχει βεβαίως τοῦς κυρίους ὅρινς τῆς παραγωγῆς του εἰς τὸ ἔξαφανισθὲν αἴσθημα. Τὸ ψυχικὸν αὐτὸ γεγονός διομάζεται **παράστασις**. Τοῦτο, ὡς εἰδομένη, εἶναι ἡ **ἀπεικόνισις** προηγουμένου αἰσθήματος ἡ ἀντιλήψεως, συνεπῶς δὲν θεωρεῖται πρωτόγονον γεγονὸς σχετικῶς πρὸς τὸ αἴσθημα, ἀλλὰ δευτερόγονον ἡ παράγωγον.

'Εὰν θελήσωμεν νὰ ἔξηγήσωμεν φυσιολογικῶς τὴν γένεσιν τῆς παραστάσεως, θὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ αἴσθημα ἡ ἡ ἀντίληψις, τὸ δόποιον ἐπροκάλεσε τὴν γένεσιν τῆς παραστάσεως, ἀφῆκεν ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου **ἴχνη τινά**, τὰ δόποια δυνάμεθα νὰ ἔννοωμεν ὡς ὠρισμένην μοριακὴν διάταξιν τῶν κυττάρων. Τὸ **ἴχνος** τοῦτο εἶναι ἡ **προδιάθεσις** πρὸς ἐπαναφορὰν εἰς τὴν

συνείδησιν τοῦ ἔκλειψαντος αἰσθήματος **α.** Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προδιαθέσεως ταύτης, ἥτις εἶναι ὡς δυνατότης πρὸς παράστασιν, καὶ συνεργούντων καὶ ἄλλων ὅρων ἐμφανίζεται εἰς τὴν συνείδησιν τὸ γεγονὸς **α'**, δηλ. ἡ παράστασις, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οἱ ὅροι οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ τὸ αἴσθημα, δηλ. περιφερικὸς ἐρεθισμὸς τῶν αἰσθητηρίων νεύρων. Ὑπάρχει ὅμως ἐρεθισμὸς ἐν τῷ φλοιῷ τοῦ ἐγκεφάλου. Ἔνεκα τούτου δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν παράστασιν ὡς **αἴσθημα κεντρικόν**, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ αἰσθήματα καλούμενα **περιφερικά**. Ἡτοι: ἡ μὲν παράστασις παράγεται μόνον ἀπὸ ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, τὸ δὲ αἴσθημα ἀπὸ ἐρεθισμὸν περιφερικὸν ἀμα καὶ κεντρικόν.

Ἡ φύσις τοῦ ἵγνους ἡ τῆς προδιαθέσεως εἶναι ἀγνωστος. Εἶναι αὕτη ὅντως ὑλικὴ μεταβολὴ ἡ ψυχική; ἡ ὑλικὴ ἀμα καὶ ψυχική. Δηλαδὴ νὰ νοῶμεν τὸ ἵγνος τούτο ἡ τὴν προδιάθεσιν ὡς γεγονὸς ψυχικὸν μὴ συνειδητόν; Δύσκολον νὰ ἀποφανθῶμεν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τούτου. Ἐν εἶναι βέβαιον, δτι ἡ παράστασις **α'**, καὶ ἀν οὐδέποτε ἐπανέλθη εἰς τὴν συνείδησιν, ἄλλὰ παραμένῃ πάντοτε ὡς προδιάθεσις, δὲν παύει νὰ ἀσκῇ ἐπίδρασίν τια επὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων, τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καὶ ἐν γένει τοῦ ψυχικοῦ βίου. Οὐδὲν ἐκ τῶν ἀπαξ εἰσελθόντων εἰς τὴν συνείδησιν ἀπόλλυται, ἔστω καὶ ἀν οὐδέποτε ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν. Τούτο ἀποτελεῖ τὸ παρελθόν, δπερ καθορίζει συνειδήτως τὸ παρόν.

Ἐάν συγκρίνωμεν τὴν παράστασιν πρὸς τὸ παράγον αὐτὴν αἴσθημα ἡ ἀντίληψιν., π.χ τὴν παράστασιν τῦ ἥλιου πρὸς τὸ αἴσθημα τὸ δόπτικὸν καὶ δερμικόν, τὸ δόπιον προκαλεῖ ὁ ἥλιος, θὰ παρατηρήσωμεν, δτι ὑπάρχουν πολλὰ γνωρίσματα ὅμοια καὶ πολλὰ διάφορα. Ἐν πρώτοις ἀμφότερα ἔχουν τὰς γενικὰς ἴδιότητας τῶν αἰσθημάτων· **ποιότητα, ἔντασιν καὶ διάρκειαν**. Πρὸς τούτοις καὶ τόνον τινὰ ἔχει ἔκαστον. Ἔννοεῖται, δτι ἡ ποιότης, ἡ ἔντασις καὶ ἡ διάρκεια δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ἀμφότερα. Συνήθως ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος εἶναι ἀνώ-

τέρα τῆς ἐντάσεως ἐν τῇ παραστάσει, ἀλλὰ πολλάκις συμβαίνει αἱ παραστάσεις νὰ ἀποκτοῦν τοσαύτην ἔντασιν, ὥστε νὰ φαίνωνται ὡς αἰσθήματα, ὡς συμβαίνει εἰς τὰς **παραστήσεις**. Ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς παρατηροῦμεν ὅτι, τὸ μὲν αἴσθημα ἦ ἢ ἀντίληψις ἔχει **ἀντικειμενικότητα**, σωματικόν τι, τὴν δποίαν δὲν ἔχει ἡ παράστασις· π.χ. ἡ ἀντίληψις τοῦ ἡλίου φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὡς ἐν σῶμα, θερμόν, λίαν φωτεινόν, ἐν ᾧ ἡ παράστασις τοῦ ἡλίου εἶναι κάτι μαμπερόν, τὸ δποίον δὲν θεομαίνει οὔτε ὡς κηρίον. Τὴν ἀντίληψιν προβάλλομεν ἐκτὸς ἡμῶν θεωροῦντες αὐτὴν ἔχουσαν ἔντασίν τινα, ἐν ᾧ ἡ παράστασις φαίνεται ὡς καθαρῶς ὑποκειμενικὸν γεγονός. Δεύτερον ἡ ἀντίληψις περιλαμβάνει πλεῖστα γνωρίσματα, λεπτομερείας πολλάς, ἐν ᾧ ἡ παράστασις ὀλίγα τινὰ γνωρίσματα ἔχει καὶ ταῦτα πολλάκις δυσδιάκριτα. Ἡ ἀντίληψις λοιπὸν εἶναι **σαφής** καὶ **εὐκρινής**, ἐν ᾧ ἡ παράστασις εἶναι **ἀσαφής** καὶ **δυσδιάκριτος**. Τοίτον ἡ ἀντίληψις, ἐν δσῳ ὑφίσταται ὁ ἔξωτερικὸς ἔρεθισμός, δύναται νὰ παραμένῃ σταθερὰ καὶ εἰς ὀλιγωτέρας ὑποκειμένη μεταβολὰς εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως, ἐν ᾧ ἡ παράστασις δυσκόλως καὶ εἰς παθολογικὰς περιπτώσεις παραμένει ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς διαδοχικὰ πεδία τῆς συνειδήσεως. ὑφίσταμένη μεγαλειτέραν τὴν δοίην εἶναι λοιπὸν **ἔοσθης**. Τέλος ἡ ἀντίληψις εἶναι **ζωηρά**. Ἡ ζωηρότης αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν τόνον ἢ τὸ συναίσθημα, τὸ δποίον προκαλεῖ, ἐν ᾧ ἡ παράστασις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ζωηρότητα ἐκτὸς παθολογικῶν περιπτώσεων. Ἡ ἔλλειψις τῆς ζωηρότητος ὀφείλεται, εἰς τὸ ὅτι ἡ παράστασις δὲν κινεῖ τὸ ἀγγειοκινητικὸν καὶ ἀναπνευστικὸν σύστημα ὅπως ἡ ἀντίληψις.

2. *Εἶδη τῶν παραστάσεων.*

Αναλόγως τῆς ποιότητος τοῦ αἰσθήματος, τὸ δποίον **παρήγαγε** τὴν παράστασιν, διακρίνομεν τόσα εἶδη παραστάσεων δσα καὶ εἰδη αἰσθημάτων. Ἡ ὑπαρξία τῶν παραστάσεων τούτων

δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς **ἀναγνωρίσεως**. π.γ. τὸν κύριον Α ἀναγνωρίζω ἀμέσως, διότι ἔχω τὴν παράστασιν αὐτοῦ, ἐπίσης ἐκ τῆς δεξιότητος ἢ τῆς ἀσκήσεως εἰ; χειροτεχνικόν τι ἔργον συμπεραίνω τὴν ὑπαρξίαν παραστάσεων. Ἀλλ' ἡ ἀπόδειξις αὗτη εἶναι ἔμμεσος· ἀποδεικνύει μᾶλλον τὴν διατήρησιν τῶν παραστάσεων καὶ οὐχὶ τὴν παρουσίαν αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει. Διὰ νὰ εἴμαι βέβαιος περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς παραστάσεως, πρέπει νὰ παρουσιασθῇ ἐν τῇ συνειδήσει ὡς συνειδητὸν γεγονός. "Ας ἴδωμεν νῦν ποίας τοιαύτας παραστάσεις δυνάμεθα νὰ διαχρίνομεν ἀπ' εὐθείας.

1. **Ὀπτικὰ παραστάσεις** εἶναι δσαι προέρχονται ἀπὸ ὅπτικὰ αἰσθήματα· αὗται γενικῶς εἶναι αἱ μᾶλλον σαφῶς συνειδηταί, τὰς δοπίας εἶναι δυνάτον ἀμέσως νὰ αὐτοπαρατηρήσωμεν. Ήρὸς τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἐκτελέσωμεν τὸ ἔξῆς πείραμα. Παρατηροῦντες προσεκτικῶς ἀντικείμενόν τι, προσπαθοῦμέν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς νὰ διακρίνωμεν δσον τὸ δυνατὸν περισσότερα γνωρίσματα αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς τοῦτο θὰ εἶναι δύσκολον, ὅλλα διὰ τῆς ἀσκήσεως θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ σταματήσωμεν ἐν μέρει τὴν ὁρὴν καὶ ἀστάθειαν τῆς παραστάσεως καὶ αἱ ὅπτικαι παραστάσεις ἥμῶν διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς προσοχῆς καὶ βουλήσεως νὰ ἀποκτήσουν κάποιαν σταθερότητα καὶ σαφήνειαν. Ἡ ἀσκησις αὕτη εἶναι σπουδαία διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς προσοχῆς καὶ τῆς βουλήσεως, διὰ τοῦτο συνιστῶμεν αὐτήν, καὶ πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἐπιπολαιότητος. "Ως θὰ ἴδωμεν, αἱ ὅπτικαι παραστάσεις ἔχουν διάφορον ἔκτασιν καὶ ζωηρότητα εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους. "Άλλος τρόπος ἔμφαντισεως τῶν ὅπτικῶν παραστάσεων εἶναι ἡ **ἔλευθρός της** **ἀνάπλασις**. Κατ' αὐτὴν δ περιματιστὴς προφέρει λέξιν τινά, τὸ **ἀναπλαστικὸν σύνθημα**, καὶ ξητεῖ ἀπὸ τὸν πειραματιζόμενον νὰ εἴπῃ ποίας παραστάσεις ἀνέπλασεν. Ἀκόμη ἔλευθρός της εἶναι ἡ ἀνάπλασις, ἐὰν ἀφίσωμεν αὐτὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπεμβάσεως. Τὴν τελευταίαν μέθοδον μεταχειρίζονται συχνὰ οἱ ψυχαναλυταί. Τὰ δνειρὰ συνήθως εἶναι μία σειρὰ ὅπτικῶν παραστάσεων. "Υπάρχουν ἀνθρώποι,

οἱ δποῖοι μὲ μεγάλην εὔκολίαν ἀναπλάττουν ζωηρὰς καὶ σαφεῖς δπτικὰς παραστάσεις, τοῦναντίον ἄλλοι, οἵτινες δὲν ἔχουν ἐντελῶς, ὡς οἱ τυφλοί, ἢ ἔχουν ἀσαφεῖς τοιαύτας. Αἱ δπτικαὶ παραστάσεις ἀνήκουν εἰς πράγματα ἢ εἰς λέξεις, δπότε ἔχουμεν νέαν ὑποδιαιρεσιν· δπτικὰς παραστάσεις τῶν πραγμάτων καὶ δπτικὰς παραστάσεις τῶν λέξεων.

2. *Ἀκονστικαὶ παραστάσεις* εἶναι ὅσαι προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀκονστικὰ αἰσθήματα, π.χ., ἢ παράστασις τοῦ μέλους μιᾶς μελῳδίας, τῶν λόγων ἐνδός προσώπου, τῆς φωνῆς ἐνδός πτηνοῦ, τοῦ θορύβου ἢ ἐνδός ἀντικειμένου κλπ. "Οὐι ὑπάρχουν τοιαῦται ἀκονστικαὶ παραστάσεις, πειθόμεθα ἐκ τῆς ἵκανότητος νὰ ἀναπλάττωμεν ἐν μέλος, νὰ ἀναγνωρίζωμεν τόνον ἢ θόρυβον ὡς προερχόμενον ἀπὸ ὁρισμένην αἰτίαν. Καὶ εἰς ταύτας διακρίνομεν ἀκονστικὰς παραστάσεις τῶν πραγμάτων, ὡς εἶναι διάφοροι θόρυβοι, καὶ τῶν λέξεων. Διὰ τοὺς μουσικοὺς ἢ ἀναγνωσίς κειμένου ἀναπλάττει ὀλόκληρον σύνθετον μελῳδίαν, Τινὲς ἀνθρώποι, δσάκις σκέπτονται, νομίζουν, ὅτι ἀκούουν συγχρόνως τὴν φωνήν των. Ομοίως παριστοῦν ζωηρῶς τὸ χρῶμα καὶ τὸν όυθμὸν τῆς φωνῆς τῶν ἄλλων προσώπων.

3. *Δεομικαὶ παραστάσεις* εἶναι ὅσαι προέρχονται ἀπὸ τὰ ἵχνη, τὰ δποῖα ἀφίνουν τὰ δεομικὰ αἰσθήματα. Αὗται δὲν δύνανται νὰ ἀναπλασθοῦν κεχωρισμέναι. Σπανίως δυνάμεθα νὰ ἀναπλάσωμεν τὰς ἀπτικὰς ἰδιότητας ἀντικειμένου τινός, χωρὶς νὰ ἀναπλάσωμεν καὶ τὴν δπτικὴν παράστασιν. 'Αφ' ἔτέρου αἱ παραστάσεις αὗται συγχωνεύονται εὐκόλως μὲ κινητικάς, δραγμικὰς καὶ συναισθηματικὰς παραστάσεις, περὶ τῶν δποίων θὰ δμιλήσωμεν κατωτέρω.

4. *Αἱ δσφραντικαὶ καὶ γευστικαὶ παραστάσεις* ἀναπλάττονται δυσκόλως μεμονωμέναι, δπως καὶ αἱ δεομικαὶ, ἐκτός εἰδικῶς ἥσκημένων, π. χ. τῶν μαγείρων. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ διόνος τῶν δσφραντικῶν καὶ γευστικῶν αἰσθημάτων, δστις καλύπτει σγεδὸν αὐτά.

5. *Κινητικαὶ παραστάσεις.* Αὗται δυνατὸν νὰ προέρ

χωνται. 1) ἀπὸ αἰσθήματα κεντρούμώλου ἢ φυγοκέντρου κινήσεως τῶν ἴδικῶν μας μελῶν· 2) ἀπὸ ἀντιλήψεις κινήσεων ξένων σωμάτων ἢ δρατὰς ξκινήσεις τοῦ ἴδιου σώματος. Τὸ δεύτερον εἴδος εἶναι συνδυασμὸς δύτικῶν μετὰ κινητικῶν παραστάσεων, διὰ τοῦτο εἶναι αἱ μᾶλλον δυνάμειναι νὰ ἀπομονωθοῦν καὶ παρασταθοῦν δύποδήποτε σαφῶς. Αἱ ἄλλαι ὅμως κινητικαὶ παραστάσεις, μιολονότι εἶναι βέβαιον ὅτι ὑπάρχουν ἐκ τῶν ἀποκτωμένων δεξιοτήτων, ἀλλὰ νὰ παρασταθοῦν ἢ γὰ ἐντοπισθοῦν, εἶναι ἀδύνατον. Τοῦτο δοφείλεται καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν κινητικῶν αἰσθημάτων μετὰ τῶν αἰσθημάτων τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων. Ἐκ τῶν κινητικῶν παραστάσεων διακρίνομεν τὰς προερχομένας ἀπὸ τὰ αἰσθήματα προφορᾶς καὶ γραφῆς τῶν λέξεων, τὰς δροίας ὀνομάζομεν **κινητικὰς παραστάσεις τῶν λέξεων**, ὑποδιαιρούμενας εἰς **ἀρθρωτικὰς καὶ γραφικάς**.

6. Συναισθηματικὰς παραστάσεις ἢ μᾶλλον **παράγωγα συναισθήματα** θὰ ὀνομάσωμεν τὰ συναισθήματα, τὰ δρο-έρχονται ἀπὸ προηγουμένας συναισθηματικὰς καταστάσεις, ὅπως π.χ. ὅταν λέγωμεν εἰς πειραματικόμενον «ἀναπλάσατε τὴν δυσαρέσκειαν, ποῦ ἔδοκιμάσατε ἀπὸ τὴν γεῦσιν τῆς κινίνης». Ἡ ἔντασις τῶν παραγώγων εἶναι μικροτέρα τῆς ἐντάσεως τῶν πρωτοτύπων, οὐχὶ ὅμως εἰς τοιαύτην ἀναλογίαν ὡς συμβαίνει εἰς τὴν ἔντασιν αἰσθήματος καὶ παραγώγου παραστάσεως. Τὴν ὑπαρξίαν τῶν παραγώγων συναισθημάτων ἀποδεικνύει πειραματικῶς καὶ ἡ καταγραφὴ τῶν καμπύλων τοῦ σφυγμοῦ, τῆς ἀναπνοῆς κλπ., κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τοῦ συναισθήματος.

«Ως πρὸς τὴν **σύνθεσιν** διακρίνομεν παραστάσεις **ἀπλᾶς** καὶ **συνθέτους**. Ἀπλᾶς θὰ λέγωμεν ὅσας παράγονται ἀπὸ μίαν ποιότητα αἰσθημάτων, π.χ., ἢ παράστασις τοῦ ἔρυθροῦ χρώματος, ἢ παράστασις τοῦ τόνου 1 a κλπ. Συνθέτους δὲ ὅσας παράγονται ἀπὸ πολλὰς ποιότητας αἰσθημάτων τῆς αὐτῆς καὶ ἄλλης αἰσθήσεως. Π. χ., ἢ παράστασις τοῦ λείου, ἢ παράστασις τοῦ σχήματος, ἢ παράστασις τοῦ τρωγομένου μήλου κλπ. Τὰς συνθέτους παραστάσεις ὑποδιαιροῦμεν εἰς **διλικὰς** καὶ **με-**

ρικάς. Π. χ., ἡ παράστασις τῶν παραθύρων σχετικῶς μὲ τὴν τῆς ὑάλου εἶναι ὀλική, ἐν ᾧ ἡ δευτέρα εἶναι μερική. Ἐπίσης αἱ παραστάσεις τοῦ σώματος καὶ τῆς κεφαλῆς.

Ως πρὸς τὰ γνωρίσματα διαχρίνομεν παραστάσεις **όμοειδεῖς** καὶ **έτεροειδεῖς**. Αἱ πρῶται ἔχουν πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα, ὅπως εἶναι αἱ παραστάσεις δύο οἰκημάτων, δύο σχολείων, δύο ἀνθρώπων, δύο λαγωῶν κ.λ.π., καὶ ἔτεροειδεῖς, ὅπως εἶναι αἱ παραστάσεις τραπέζης καὶ ἀνθρώπων, ἢ θύρας καὶ ὁινὸς κλπ. Αἱ τελευταῖαι δὲν ἔχουν κοινὰ γνωρίσματα.

Αἱ παραστάσεις ἀναφέρονται εἰς προηγούμενα αἰσθήματα, ἀντιλήψεις ἢ καὶ παραστάσεις. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη ἄλλοτε παρακολουθεῖ ὡς ἴδιαίτερον γνώρισμα τὴν παράστασιν οὕτω π. χ. ἐνθυμοῦμαι, ὅτι τὸ τραγοῦδι αὐτό, ποῦ λέγει, τὸ ἥκουσα χθὲς εἰς τὴν συναυλίαν, ὅτι τὴν εἰκόνα τοῦ τάδε προσώπου τὴν ἔχω ἀποκτήσει ἀπὸ προηγηθεῖσαν ἀντίληψιν αὐτῆς. Ἡ παράστασις, ἡ δοποίᾳ διατηρεῖ τὸ γνώρισμα αὐτό, δνομάζεται **ἀνάμνησις**, ἢ **μνημονικὴ παράστασις**. Πολλὰ δυνατά παραστάσεις χάνονται τὸ γνώρισμα τῆς προελεύσεώς των παρουσιαζόμεναι, ὡς προϊόντα πρωτότυπα τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις εἶναι φανταστικαί.

Αἱ μνημονικαὶ παραστάσεις (ἀναμνήσεις) ἔχουν ἐνίστε σαφῇ συνειδητὸν **τοπικὸν καὶ χρονικὸν προσδιορισμὸν** π. χ. πολλάκις εἰς τὸ ἀναπλαστικὸν σύνθημα «ἄσπρο» μοῦ ἀπήντησαν μαθήτριαι μικρᾶς ἡλικίας «θυμᾶμαι τὸ ἄσπρο μου φόρεμα, ποῦ φέρεσα τὴν Κυριακὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν», εἰς τὴν λέξιν «αὐτοκίνητο» ἀπήντησαν «θυμᾶμαι τὸ αὐτοκίνητο, ποῦ πήγαμε τὴν περασμένη Κυριακὴν σ' τὸ Χαλάνδρι». Ἡ μνημονικὴ αὕτη παράστασις, ἡ δοποίᾳ φέρει τοπικὸν καὶ χρονικὸν προσδιορισμόν, λέγεται **ἀτομικὴ παράστασις**, ὃ δὲ προσδιορισμὸς τοῦ τόπου ἡ χρόνου **ἀτομικὸς συντελεστής**. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ ἀτομικὸς συντελεστής χάνεται καὶ ἡ παράστασις γίνεται ἀόριστος. Τὸ φαινόμενον τοῦτο λέγεται **ἀφαίρεσις**. Πλὴν τοῦ ἀτομικοῦ συντελεστοῦ ἡ παράστασις χάνει καὶ ἄλλα γνωρίσματα ἀπό ὀλικὴ γίνεται

μερική, ἀπὸ σύνθετος, ἀπλῆ, ἀπὸ παράστασις πράγματος εἰς παράστασιν λέξεως.

3. Στάδια ἀφαιρέσεως.

Κατὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν συμβαίνει νὰ ἐπικρατοῦν ἐν αὐτῇ παραστάσεις μὲ ἀτομικὸν συντελεστὴν ἥ χροὶς αὐτόν, μὲ διαφόροις παραλλαγάς. Κατὰ τὸ εἶδος τῶν τοιούτων παραστάσεων, αἱ ὅποιαι ἐπικρατοῦν κατὰ ἀνάπλασιν, διακρίνομεν **στάδια ἀφαιρέσεως**. Πρὸς εὗρεσιν τῶν σταδίων τῆς ἀφαιρέσεως κάμνομεν τὸ ἔξῆς πείραμα τὸ ὅποιον ἔχετέλεσε πρῶτος ὁ ψυχολόγος Ziehen. Προφέρομεν εἰς μαθητὰς διαφόρων ἡλικιῶν διαφόρους λέξεις συνθήματα ἀναπλαστικά καὶ ζητοῦμεν ἀπὸ αὐτοὺς νὰ γράψουν ἥ εἴπουν τὴν πρώτην παράστασιν, διεγειρομένην ἀπὸ τὸ ἀναπλαστικὸν σύνθημα. Ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων, αἱ ὅποιαι κατὰ μέσον ὅρον γράφονται εἰς τὰς ἀπαντήσεις, συμπεριάνομεν περὶ τῶν σταδίων τῆς ἀφαιρέσεως, τὰ ὅποια ἐπικρατοῦν εἰς ἑκάστην ἡλικίαν.

‘Ο Ziehen εὗρε τὰ ἔξῆς στάδια ἀφαιρέσεως.

I. Στάδιον. Προσχολικὴ περίοδος μέχρι Θ ἑτῶν. Ἐπικράτησις τῶν παραστάσεων μὲ ἀτομικὸν συντελεστὴν· ἦτοι: αἱ παραστάσεις ἔχουν τοπικὸν καὶ χρονικὸν προσδιορισμόν. Εἶναι αὐτονούμενον, ὅτι εἰς τοιαύτην ἡλικίαν ἡ εὐκινησία τῶν παραστάσεων εἶναι περιωρισμένη. Ἐπειδὴ εἰς ἑκάστην λέξιν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναπλάσῃ τὴν παράστασιν ώρισμένου ἀντικειμένου, ποῦ ἀντελήφθη εἰς ώρισμένον χρόνον καὶ τόπον, τὸ παιδίον τῆς ἡλικίας ταύτης δὲν δύναται νὰ κατανοῇ ταχέως προφερομένας λέξεις, οὕτε νὰ διմιλῇ πολὺ ταχέως μετὰ κατανοήσεως.

II. Δεύτερον στάδιον ἀφαιρέσεως. Ἡλικία 9—13 ἑτῶν. Αἱ ἐπικρατοῦσαι παραστάσεις ἔχουν μόνον ἓνα προσδιορισμόν, τοπικὸν ἥ χρονικόν. Π.χ., τράπεζα· «τὴν τράπεζαν τοῦ δωματίου μου».

III. Τείτον στάδιον, ἄνω τῶν 14 ἑτῶν. Αἱ παραστάσεις δὲν ἔχουν οὔτε τοπικὸν οὔτε χρονικὸν προσδιορισμόν, π.χ., ἄσπρο-φόρεμα, ψωμὸ-μανδρό. κλπ,

IV. Τέταρτον στάδιον είναι τὸ τοῦ ὀρθίμου καὶ μορφωμένου ἀνθρώπου. Αἱ ἀπαντήσεις περιέχουν κατὰ τὸ πλεῖστον παραστάσεις λέξεων.

Ο μορφωμένος ἄνθρωπος σκέπτεται διὰ λέξεων. Αἱ λέξεις είναι δι' αὐτὸν τὰ σύμβολα τῶν παραστάσεων τῶν πραγμάτων, αἵτινες ἔχουν παραμερισθῇ εἰς τὸν ποσυνείδητον. Διὰ τῆς συμβολικῆς αὐτῆς διανοήσεως κατορθώνει ὁ μορφωμένος νὰ σκέπτεται ταχέως.

Παιδαγωγικὸν πόρισμα τῶν σταδίων αὐτῶν είναι, ὅτι, διδάσκοντες συνήθως εἰς μαθητὰς ἥλικίας ἀπὸ 6 καὶ ἄνω ἐτῶν, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπὸ δψιν, ὅτι οὗτοι δὲν δύνανται νὰ διανοηθοῦν μὲ λέξεις μόνον· ἔχουν ἀνάγκην παραστάσεων πραγμάτων μὲ κάποιον προσδιορισμὸν τοπικὸν ἢ χρονικὸν ἢ τούλαχιστον παραστάσεων πραγμάτων. Ἡ προφορικὴ λοτὸν διδασκαλία μας πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ ἀναπλάττωνται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν αἱ παραστάσεις αὐται. Συνιστᾶται λοιπὸν ἡ χρῆσις ἐποπτικῶν μέσων, συγκεκριμένων ἐκφράσεων χωρὶς μεταφορᾶς, ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀποφυγὴ τῶν γενικῶν καὶ ἀφηρημένων προτάσεων. Ἐπίσης ὁ ὄυθμὸς τῆς διδασκαλίας δέον νὰ είναι βραδύς, διὰ νὰ δίδεται καιρὸς εἰς τοὺς μαθητὰς πρὸς ἀνάπλασιν τῶν συνθέτων καὶ συγκεκριμένων τούτων παραστάσεων.

3. Τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων.

Τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων είναι τὰ μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, εἰς τὰ διοῖα παραμένουν τὰ ὑλικὰ ἔχνη τῶν προδιατέσεων πρὸς παράστασιν. Ἡ καταστροφὴ τῶν μερῶν τούτων ἐπιφέρει βλάβην εἰς ὀρισμένας παραστάσεις. Ταῦτα εὑρέθησαν διὰ τῆς παθολογικῆς μεθόδου, δηλαδὴ ἐκ τυχαίας βλάβης ἢ σκοπίμου, γενομένης ἐπὶ ζώων τῶν μερῶν αὐτῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀκολουθούσης διαταραχῆς τοῦ ψυχικοῦ βίου συνεπέραντον περὶ τοῦ ἔργου τοῦ βλαβέντος μέρους τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἐν πρώτοις θὰ ἔξετάσωμεν ποῦ ἐδράζουν αἱ ἀπλαῖ παραστάσεις δπτικαὶ, ἀκουστικαὶ κλπ. Τὰ κέντρα αὐτῶν εὑρίσκονται πλησίον τῶν κέντρων τῶν αἰσθημάτων, ἔξ ὧν παρήχθησαν. Οὕτω αἱ δπτικαὶ παραστάσεις ἐδράζουν εἰς τὸν ἴντικὸν λοβόν, αἱ ἀκουστικαὶ εἰς τὴν πρώτην κροταφικὴν ἔλικα, αἱ δερμικαὶ εἰς τὴν διποσθίαν κεντρικὴν, αἱ κινητικαὶ εἰς τὴν προσθίαν κεντρικήν, αἱ ὁσφραντικαὶ καὶ αἱ γευστικαὶ εἰς τὴν ἵπποκάμπειον. Αἱ δόδοι τῶν ἐρεθισμῶν, αἱ δποῖαι προκαλοῦν τὴν παράστασιν, δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ διὰ τὰς παραστάσεις καὶ τὰ αἰσθήματα· διὰ μὲν τὰ αἰσθήματα εἶναι ἐκ τῆς περιφερίας πρὸς τὸ κέντρον, διὰ δὲ τὰς παραστάσεις παράγονται ἐν τοῖς κέντροις. Ἡ τελεία ἀφαίρεσις ἐνὸς τῶν κέντρων τούτων δὲν ἐπιφέρει καὶ τελείαν ἀφαίρεσιν τῶν ἀντιστοίχων παραστάσεων, ἀλλὰ μόνον βλάβην αὐτῶν. Διὰ τὰς παραστάσεις τῶν λέξεων πολλοὶ ψυχολόγοι δέχονται τὴν ὑπαρξίαν εἰδικῶν κέντρων, κειμένων ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἡμισφαιρίου. Ταῦτα διὰ τὰς ἀπλᾶς παραστάσεις. Διὰ τὰς συνθέτους δὲν ὑπάρχει εἰδικὸν κέντρον, ἀλλ' εἶναι διανεμημέναι ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐγκεφάλου. Π. χ. διὰ τὴν σύνθετον παράστασιν τοῦ μήλου ἔχομεν σύνθεσιν πολλῶν κέντρων, τοῦ δπτικοῦ, γευστικοῦ, καὶ ὁσφραντικοῦ δερμικοῦ κινητικοῦ· ταῦτα συνδέονται διὰ τοῦ συνδετικοῦ νεύρου, μεταδίδοντος τὸν ἐρεθισμὸν ἀπὸ τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο κέντρον.

4. Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ δποῖα εἰς μίαν χρονικὴν στιγμὴν ὑπάρχουν εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως καὶ συνεπῶς εἶναι συνειδητά, μετά τινα χρόνον, ἔνεκα τῆς ὁρῆς καὶ τῆς στενότητος τῆς συνειδήσεως ἔξαφανίζονται ἀντικαθιστάμενα δι' ἀλλων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦν ἐπισκότησιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων. "Αν καὶ ἐσκοτισμέναι, ὅμως δὲν παύουν νὰ ὑφίστανται ὡς λανθάνουσαι καταστάσεις, ὡς προδιαθέσεις πρὸς παράστασιν, τείνουσαι νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ

γίνουν συνειδηταί. Ἡ ἐπάνοδος τῶν ἐσκοτισμένων ψυχικῶν γεγονότων εἰς τὴν συνείδησιν τῇ βοηθείᾳ ἄλλων συνειδητῶν λέγεται **ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων**. Ἡ ἀνάπλασις ὁνομάζεται καὶ **συνειρμὸς τῶν παραστάσεων**, διότι ἐκφράζει, ὅτι τὸ συνειδητὸν γεγονός **α** καὶ τὸ ἀναπλατόμενον ὑπ’ αὐτοῦ **β** εὑρίσκεται εἰς κάποιαν σχέσιν ἢ σύνδεσιν. Τὸ πρῶτον ψυχικὸν γεγονός θὰ καλέσωμεν **ἀναπλαστικὸν σύνθημα** ἢ **ἀναπλάττουσαν παράστασιν**, τὸ δὲ δεύτερον **ἀπάντησιν** ἢ **ἀναπλατομένην παράστασιν**. Τὸ ἀναπλαστικὸν σύνθημα δύναται νὰ είναι αἴσθημα, παράστασις ἢ συναίσθημα· δμοίως καὶ ἡ ἀπάντησις. Οὕτως ἐν αἴσθημα ἀναπλάττει παράστασιν ἢ συναίσθημα. Τὸ συναίσθημα ἐπίσης ἀναπλάττει παράστασιν.

Πειραματικῶς ἔξετάζουν τὴν ἀνάπλασιν ὡς ἔξῆς: Εἰς τὰ πρὸς πειραματισμὸν πρόσωπα προφέρουν ἢ δεικνύουν διαφόρους λέξεις καὶ ζητοῦν νὰ γράψουν τὴν πρώτην παράστασιν, ἢ δποία θὰ ἀναπλασθῇ, ἢ ζητοῦν νὰ γράψουν τὴν ὑπερκειμένην τοῦ συνθήματος ἔννοιαν. Ἡ πρώτη εἶναι ἐλευθέρα ἀνάπλασις, ἢ δευτέρα περιωρισμένη. Καὶ τὸ πείραμα τοῦτο μετροῦν καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀναπλάσεως, δστις παρῆλθε μεταξὺ τῆς ἀναπλατούσης καὶ τῆς ἀναπλατομένης λέξεως. Ὁ Freud εἰς τὴν ψυχανάλυσιν μεταχειρίζεται ἀκόμη ἐλευθέραν ἀνάπλασιν, καθ’ ἣν ἀπὸ μᾶς μόνον παραστάσεως ἀναγροῦντες γράφομεν δσας διαδοχικῶς θὰ ἔμφανισθοῦν ἀνευ ἐπειρβάσεως τῆς βούλήσεως. Τοιαύτη ἀνάπλασις γίνεται εἰς τὰ ὅνειρα.

Ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων ἀκολουθεῖ νόμους τινάς, οἵτινες ενδίσκονται εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς ἀναπλατούσης καὶ ἀναπλατομένης παραστάσεως. Ἡ πρώτη σχέσις εἶναι ἡ **τῆς χρονικῆς ἐπαφῆς**. Αὕτη ἐκφράζεται ὡς ἔξῆς· γεγονότα, τὰ δποῖα συνυπῆρξαν εἰς τὴν συνείδησιν, ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Ὁ νόμος οὗτος λέγεται **νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ**. Π.χ., τὸ σχολεῖον ἀναπλάττει τὸν συμμαθητάς, τὸν καθηγητήν κλπ. Ἐπίσης κατὰ τὸν νόμον αὐτὸν ἔγιναν αἱ κάτωθι ἀναπλάσεις, ψωμὶ-ἔστιατόριον, ψωμὶ-φαγητόν, ψωμὶ-κουλοῦρι, ψωμὶ-τοῦ καφὲ

τὸ πρωΐ, παιδιὰ - σχολεῖον, παιδιὰ - ἔχω δύο, παιδιὰ - μαθηταὶ μου, οἰκία - Ἀγία ζώνη, οἰκία - τὸ σπίτι μου, οἰκία - δωμάτιον. (Αἱ ἀπαντήσεις αὗται ἐλήφθησαν ἀπὸ καθηγητάς). Ταῦτα, ὡς βλέπετε, ἀνεπλάσθησαν, διότι ἄλλοτε συνυπῆρξαν εἰς τὴν συνείδησιν. Ὁ νόμος ἵσχυει καὶ ὅταν τὰ γεγονότα, ἔνεκα τῆς στενότητος τῆς συνειδήσεως, δὲν συνυπάρχουν, ἀλλὰ ἐμφανίζονται κατά τινα διαδοχήν. Οὕτως ἡ ἀνάπλασις τῆς ἀλφαβήτου γίνεται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, διότι τὸ α ἀναπλάττει τὸ β, τὸ β ἀναπλάττει τὸ γ, κ.ο.κ. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς Ἰδιαίτερον νόμον τῆς διαδοχῆς.

Ο νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀνάλυσις συνθέτου παραστάσεως, ἡ δοία δίδεται μετὰ τοῦ ἀναπλαστικοῦ συνθήματος. Οὕτω εἰς τὴν παράστασιν τῆς οἰκίας περιλαμβάνεται τὸ δωμάτιον, τὸ σπίτι μου, ὁ τόπος ὃπου εὑρίσκεται. Ἡ διδομένη αὕτη σύνθετος παράστασις δὲν εἶναι συνειδητὴ εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς, ὡς γίνεται διὰ τῆς ἀναλύσεως, καθ' ἣν ἡ προσοχὴ διευθύνεται ἀπὸ τοῦ ὅλου εἰς μέρος τι αὐτῆς.

Ο δεύτερος νόμος εἶναι ὁ τῆς **δμοιότητος**. Καὶ' αὐτὸν γεγονότα, τὰ όλοια ἔχονν κοινὰ γνωρίσματα, εἶναι δηλαδὴ δμοια, ἀναπλάττοντας ἄλληλα· οὕτως ἔχουμεν τὰς ἑξῆς ἀναπλάσεις: Μέγας Ναπολέων - Μέγας Ἀλέξανδρος, σχολεῖον Ἀθηνῶν-σχολεῖον τῆς πατρίδος, γάμος ἐν Ἀθήναις - γάμος μου, κλπ. Κατὰ τὸν νόμον τῆς δμοιότητος ἀναπλάττομεν τὸν φίλον μας ἐκ τῆς φωτογραφίας του, ἐκλαμβάνει τὸ παιδί τὸ χιόνι ὡς ζάχαρι κλπ.

Πολλοί ψυχολόγοι δέχονται καὶ ἄλλον νόμον, τὸν τῆς **ἀντιθέσεως**, π.χ., μαῦρο-ἄσπρο, νάνος-γίγας, πτωχὸς-πλούσιος. Καὶ' αὐτὸν γεγονότα ἀντίθετα ἀναπλάττουν ἄλληλα. Ἐλλ' ὁ νόμος οὗτος ὑπάγεται εἰς τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, διότι τοιαῦται ἀντίθετοι ἐκφράσεις πολλάκις ἐλέχθησαν καὶ ἀσυνειδήτως ἀγόμεθα ὑπὸ τῶν δύο ποιοτήτων τοῦ συναισθήματος πρὸς δημιουργίαν τοιούτων ἀντιθέσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ νόησ σ πρός κατανόησ ν ἐννοιῶν τινων πρέπει νὰ προσαγάγῃ καὶ τὴν ἀντίθετον· ἡ μᾶλ-

λον εἶναι μόνον μία ἔννοια· οὕτω ἀγαθὸς εἶναι νοητός, διότι
ὑφίσταται κακός, δὲ ἐπιμελής ἀπὸ τοῦ ἀμελοῦς.

Οἱ νόμοι οὗτοι ἀποτελοῦν γενικωτάτους ὅρους πρὸς ἀνάπλα-
σιν· δὲν ἔχουν καμμίαν ἀκρίβειαν ἀληθινῶν νόμων. Οὕτω τὸ γεγο-
νὸς **α** δὲν ἀναπλάττει πάντοντε τὸ **β**, μετὰ τοῦ δποίου συνυ-
πῆρξεν, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τὸ **γ**, ἢ **δ**, ἢ **ε**. Τὸ αὐτὸν ὑποκείμενον εἰς
διαφόρους στιγμάτους, εἰς τὴν λέξιν ψωμί, θὰ δώσῃ διαφόρους ἀπαν-
τήσεις. **Α**ν θελήσωμεν νὰ ἔξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰς σχέσεις
μεταξὺ τῆς ἀναπλαττούσης καὶ ἀναπλαττομένης, θὰ εὑρωμεν,
ὅτι εἶναι πολλαπλαῖ, δοσας δημιουργεῖ ἡ νόησ.ς, καὶ δχι μόνον
τρεῖς, συγχρονισμοῦ, ἀντιθέσεως καὶ δμοιότητος. Τὰς σχέσεις
ταύτας θὰ ἔξετάσωμεν ίδιαιτέρως εἰς τὸ κεφάλαιον «περὶ τῶν
μιρφῶν τῇ ἀναπλάσεως».

Οἱ δύο νόμοι εἶναι οὐσιωδῶς διάφοροι. Κατὰ τὸν νόμον τοῦ
συγχρονισμοῦ τὰ ἀναπλαττόμενα ψυχικὰ γεγονότα ἔχουν χρονι-
κὴν μόνον ἐπαφήν· εἰς αὐτὴν δὲ ὁφείλεται ἡ ἀνάπλασις. Κατὰ
τὸν νόμον δμως τῆς δμοιότητος τὰ ἀναπλαττόμενα ἔχουν γνω-
ρίσματα τινα τὰ αὐτὰ καὶ δι' αὐτῶν τελεῖται ἡ ἀνάπλασις· ὁφεί-
λεται ἄρα αὗτη εἰς ἐσωτερικὴν σχέσιν καὶ οὐχὶ εἰς ἐξωτερικὴν
χρονικὴν ἐπαφήν. Ο μὲν νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ ἔχει μεγαλυ-
τέραν περιοχὴν ἐφαρμογῆς, διότι οἰδαδήποτε ψυχικὰ γεγονότα
δύνανται νὰ συνδεθοῦν δι' ἀναπλαστικῆς σχέσεως, ἀν ἀπλῶς
συνυπάρξουν ἐν τῇ συνειδήσει, δὲ τῆς δμοιότητος μικροτέραν,
διότι μόνον τὰ ψυχικὰ γεγονότα τὰ ἔχοντα γνωρίσματά τινα
τὰ αὐτὰ δύνανται νὰ συνδεθῶσι δι' ἀναπλαστικῆς σχέσεως. **Η**
ἔναρξις τῆς ἀναπλάσεως καθ' ἐκάστην ἡμέραν γίνεται πρῶτον
κατὰ τὸν νόμον τῆς δμοιότητος. Οὕτω π.χ. κατὰ τὴν ἀφύπνι-
σιν τὰ ἐκ τοῦ δωματίου μου προερχόμενα αἰσθήματα ἀναπλά-
τουν τὰς δμοίας χθεσινάς παραστάσεις. Οὕτως ἀναγνωρίζω τὸ
δωμάτιον καὶ ἐμαυτόν.

5. Ἐξήγησις τῶν νόμων τῆς ἀναπλάσεως.

Ἐξήγησις τοῦ νόμου τοῦ συγχρονισμοῦ. Εἴδομεν, ὅτι,

ὅταν παράγεται αἰσθημά τι, γίνεται μεταβολὴ εἰς ὠρισμένον μέρος ποῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ήτις θὰ εἶναι βεβαίως κίνησίς τις τῶν μορίων τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐὰν δύο αἰσθήματα **α** καὶ **β** εἶναι σύγχρονα ἢ διαδοχικά, αἱ ἀντίστοιχοι ὑλικαὶ μεταβολαὶ γίνονται δχι μόνον ἐπὶ τῶν κυττάρων τῆς φαιᾶς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνδετικῶν νεύρων, μεταξὺ τῶν κέντρων εἰς τὰ δποῖα παράγονται τὰ αἰσθήματα. "Οπως δηλαδὴ δεχόμεθα διι ὁ ἔξωτερικὸς ἐρεθισμὸς διὰ τοῦ αἰσθητηρίου μεταδίδεται εἰς τὸν ἐγκεφαλὸν, οὗτος δεχόμεθα. διι δύο συγχρόνως ἡρεθισμένα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου μεταδίδονταν πρὸς ἄλληλα τὸν ἐρεθισμὸν διὰ τοῦ συνδετικοῦ νεύρου. Ἐὰν δὲ αὐτὸς γίνη πολλάκις, τὸ συνδετικὸν νεῦρον ὑφίσταται σταθερωτέραν μεταβολήν. Μετὰ τὴν παῦσιν τῶν αἰσθημάτων ἐμάθομεν διι παραμένουν ἐκ τῶν μεταβολῶν ἥχητη τινά, τὰ δποῖα ὠνομάσαμεν προδιαθέσεις πρὸς παράστασιν. Αἱ προδιαθέσεις αὐταὶ θὰ ενδίσκωνται δχι μόνον ἐπὶ τῆς φαιᾶς οὐσίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν συνδετικῶν νεύρων. Τώρα, διι ταν ἡ παράστασις τοῦ αἰσθήματος **α** ἀναπλασθῇ διὰ τινος τρόπου, θὰ προκληθῇ ἐρεθισμὸς ἐπὶ τοῦ ἥχνους τῆς. "Ο ἐρεθισμὸς οὗτος διὰ τοῦ συνδετικοῦ νεύρου θὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν ὑλικὴν βάσιν τῆς παραστάσεως τοῦ αἰσθήματος **β**, καὶ οὕτω θὰ ἀναπλασθῇ ἡ παράστασις τοῦ αἰσθήματος **β**.

"Η σύνδεσις αὐτη γίνεται δχι μόνον μεταξὺ δύο συγχρόνων ἢ διαδοχικῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ συγχρόνων ἢ διαδοχικῶν παραστάσεων.

Ἐξήγησις τοῦ νόμου τῆς δμοιότητος. "Εστιω διι τὸ γεγονός **α**=ἐκδρομὴ ἐφετεινή, παροήχθη εἰς τὴν συνείδησιν. Τοῦτο θὰ προκολέσῃ βεβαίως εἰς μέρος τι **ε** τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἐρεθισμόν τινα. διι τάσιν νὰ μεταδοθῇ καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ μέρους **ε** ὑπάρχουν τόσαι διευθύνσεις, δσα καὶ συνδετικὰ νεῦρα ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ μέρος **ε** πρὸς δαφόρους διευθύνσεις, διὰ τοῦτο ὁ ἐρεθισμὸς ἔχει πολλὰς ὅδοὺς ν' ἀκολουθήσῃ ποίαν θὰ προτιμήσῃ;

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς οἰκονομίας θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν μᾶλλον εὔ-

κολον δι' αὐτόν, δηλαδὴ τὴν ἄνευ ἐμποδίων ὅδόν, τοιαύτη δὲ εἶναι ἡ ὁδός, ἢν ἡ κολούθησαν προηγουμένως οἱ πρὸς τὸν ἐρεθισμὸν ἐκ τοῦ γεγονότος αἱ ὅμοιοι, διότι τὸ νεῦρον αὐτὸν τὸ μεταφέρον τὸν ἐρεθισμὸν ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς ὅμοιους τον. Οὕτως ὁ ἐρεθισμὸς θὰ φθάσῃ μέχρι τῆς θέσεως τοῦ ἐγκεφάλου ὅπου ἐδράζουν τὰ ὅμοια πρὸς τὸ αἱ γεγονότα, ἐν τῶν ὅποιων θὰ ἀναπλάσῃ, τοῦτο δὲ εἶναι ἢ περιστινή ἐκδρομή.

6. Πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἰσχὺς τῆς ἀναπλάσεως.

Κατὰ τοὺς ἐκφρασθέντας νόμους, ἵνα γεγονός **α** ἀναπλάσῃ γεγονός τι **β**, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ χρονικὴ μέταξὺ αὐτῶν ἐπαφὴ ἢ σχέσις ὅμοιότητος ἢ ἀντιθέσεως· ἀλλὰ οἱ ὅροι οὗτοι, ἐάν εἶναι ἀναγκαῖοι διὰ τὴν ἀνάπλασιν, δὲν εἶναι καὶ ἀρκετοί. Διὰ νὰ γίνη ἡ ἀνάπλασις αὐτῇ, πρέπει νὰ συντρέξουν καὶ ἄλλοι ὅροι, οἵτινες ὑποβιηθοῦν τὴν ἀνάπλασιν, ἐνισχύοντες αὐτήν. Τοιοῦτοι ὅροι εἶναι οἱ ἑξῆς.

1) **Η διάρκεια**, καθ' ἥν τὰ γεγονότα αἱ **β** παρέμειναν ἐν τῇ συνειδήσει. Ὅσον μεγάλη εἶναι ἡ διάρκεια, τόσον ἡ ἰσχὺς τῆς ἀναπλάσεως ἴσχυροτέρα. Οὕτω ἀναπλάττοντιν οἱ μαθηταὶ εὔκολώτερον τὴν δρθιογραφίαν τῆς λέξεως ἐπιμέλεια, ἀν ἐπὶ πολὺν χρόνον παρετίθησαν αὐτήν. Ἐπίσης εὐκολώτερον ἐνθυμοῦνται τὰ γνωρίσματα τοῦ κύβου, ἀν ἐπὶ μίαν ὥραν τῆς διδασκαλίας «περὶ κύβου» εἶχον ἔνα κύβον εἰς τὰς χεῖράς των παρατηροῦντες αὐτόν.

Η φυσιολογικὴ ἑξήγησις τοῦ ὅρου τούτου εἶναι ὅτι· ὅσον περισσότερον παραμένει εἰς τὴν συνείδησιν, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τὰ ἵχνη, αἱ προδιαθέσεις, χαράσσονται βαθύτερον καὶ οἱ δεσμοὶ ἴσχυρότεροι. Τούναντίον ἐπιπολαία καὶ στιγμιαίως γιγνομένη παρατήρησις μικρὸν ἵχνος ἀφίνει καὶ συνεπῶς δὲν ὑπάρχει πιθανότης νὰ ἀναπλασθῇ.

2) **Η προσοχὴ**. Δὲν ἀρκεῖ γεγονός τι νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν, διὰ νὰ ἐντοπισθῇ πρέπει νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ ὅπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν χώραν τῆς σαφοῦς συνει-

δήσεως, δηλαδὴ νὰ παρατηρηθῇ μετὰ προσοχῆς. Ἀσάφεια κατὰ τὴν παρατήρησιν προξενεῖ εὐκόλως λησμοσύνην. Ὅσον λοιπὸν προσεκτικώτερον παρετηρήθησαν τὰ σύγχρονα ἡ δμοια γεγονότα **α** καὶ **β**, τόσον εὐκολώτερον ἀναπλάττονται.

3) **Ἡ συχνότης.** Καὶ ἐὰν ἐτηρήθησαν οἱ προηγούμενοι δύο ὅροι, δηλαδὴ τὰ γεγονότα **α** καὶ **β** ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνου ἔγειναν σαφῶς συνειδητά, πάλιν μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου, ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν ἀναπλάττονται. «Ἡ ἐπανάληψις εἶναι ἡ μῆτρη τῶν σπουδῶν» λέγει ἀρχαῖον ὄντον· ἡ συχνὴ ἐπάνοδος εἰς τὴν συνείδησιν τῶν γεγονότων **α** καὶ **β** καθιστᾷ αὐτὰ ἵκανώτερα πρὸς ἀνάπλασιν, διότι πιθανώτατα τὰ ἔχνη διὰ τῆς συχνότητος γίνονται βαθύτερα.

4) **Ο χρόνος.** Ἐὰν ὁ χρόνος ἀπὸ τῆς τελευταίας ἐν τῇ συνείδησει ἐμφανίσεως μέχρι τῆς ζητουμένης νέας ἀναπλάσεως τῶν γεγονότων **α** καὶ **β** εἶναι μακρός, ἡ ἀνάπλασις γίνεται δυσκόλως, ἐὰν βραχύς, εὐκολώτερον. Π. χ. ὠριμοί ὅντες δυσκόλως ἐνθυμούμεθα γεγονότα τῆς νεότητος ήμιῶν, τὰ δποῖα ἐν τῷ μεταξὺ οὐδέποτε ἀνεμνήσθημεν. Τὸ τοιοῦτον ἐξηγεῖται φυσιολογικῶς, διότι κατὰ τὸ διαδῆενσαν μακρὸν διάστημα τὰ ἔχνη ἔνεκα νέων ἐρεθίσιμῶν σχεδὸν ἀπεσβέσθησαν.

5) **Αἱ συνδέσεις.** Τὸ γεγονός **β** σύνδεθη μὲ τὸ **α**· ἀλλὰ ἥδυνατο νὰ συνδεθῇ καὶ μὲ τὸ **α'**, **α''**, **α'''** κλπ.

α Οὕτως ὕστε ἡ ἐν τῇ συνειδήσει ἐπάνοδος ἐνὸς ἐκ τῶν
α' **β** τεσσάρων **α** νὰ ἀναπλάσῃ τὸ **β**. Ὅσον λοιπὸν τὸ
α'' **β** ἀναπλαττόμενον γεγονός ἔχει περισσοτέρας συνδέσεις
α''' δηλαδὴ περισσοτέρας ἀναπλαττούσας παραστάσεις, τόσον πιθανωτέρα εἶναι ἡ ἀνάπλασις τοῦ **β**. Οὕτω π. χ. παρατηροῦντες διὰ πρώτην φορὰν τὸν καρπὸν τοῦ φοίνικος, ὅταν χρησιμοποιήσωμεν ὅλας τὰς αἰσθήσεις μας, εὐκολώτερον ἀργότερον θὰ ἀναπλάσωμεν τὰ γνωρίσματά του, βοηθούμενοι εἴτε ἀπὸ τὴν δπτικήν, ἡ δσφραντικήν, ἡ γευστικήν, ἡ ἀπτικήν παραστασιν τοῦ φοίνικος. Ἐάν δὲ τὸν καρπὸν τοῦτον παρατηρήσωμεν εἰς ὠρισμένον τόπον, ἐπίτηδες μεταβάντες, καὶ δ τόπος

οὗτος θὰ ἀναπλάττῃ τὸ προϊόν. Ἀντιθέτως δὲ ἡ ἐκ τοῦ β ἀνάπλασις ἔνὸς ἐκ τῶν α, εἶναι δύσκολος, διότι παράγεται κώλυσις, καθ' ὅσον καὶ τὰ τέσσαρα τείνουν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν.

6) **Ἡ βούλησις.** Ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων δύναται νὰ γίνῃ ἐλευθέρα, δπότε ὅμοιάζει πρὸς τὰ ὄντες, εἰς τὰ δποῖα φαίνεται δτι παριστάμεθα θεαταὶ μιᾶς ἐκτυλισμένης ἀληθοῦς κινηματογραφικῆς ταινίας. Ἡ ἐλευθέρα αὗτη ἀνάπλασις γίνεται ὡς ἔξης πειραματικῶς. Λαβόντες ἀφορμὴν ἀπὸ γεγονός τι α, τὸ δποῖον καθιστῶμεν συνειδητόν, γράφομεν ὅσας παραστάσεις θὰ ἀναπλασθοῦν ἀνευ προσπαθείας ἡμῶν σχετικὰς πρὸς αὐτό. Πολλάκις ὅμως τὴν ἀνάπλασιν κάμινομεν καὶ ὡς ἔξης. Λησμονήσαντες τὸ ὄνομα προσώπου τινὸς ἀναζητοῦμεν ἑκουσίως καὶ μὲ ἐπιμονὴν αὐτό, λησμονήσαντες π.χ. ποῦ ἐθέσαμεν ἀντικείμενόν τι, προσπαθοῦμεν νὰ ἐνθυμηθῶμεν αὐτό. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει ἡ ἀνάπλασις τελεῖται τῇ συμμετοχῇ τῆς βουλήσεως ἡμῶν· εἶναι δὲ τότε μεγάλη πιθανότης νὰ ἀναπλασθῇ εὐκολώτερον τὸ λησμονηθὲν γεγονός. Ἡ συμμετοχὴ τῆς βουλήσεως ἡμῶν διευκολύνει τὸν συνειδιμὸν τῶν παραστάσεων. Ὅπὸ τὴν πίεσιν μιᾶς δριμῆς ὁ συνειδιμὸς λαμβάνει κατεύθυνσιν πρὸς ἴκανοποιήσιν αὐτῆς. Ἐπίσης καὶ αἱ ἐπιθυμίαι ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ συνειδιμοῦ. Οὕτω δ ἀνθρωπος, δ δποῖος κατέχεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ συναντήσῃ κάποιον, βλέπει εἰς τὰ πρόσωπα τῶν διερχομένων τὸ ἀναμενόμενον πρόσωπον.

7) **Τὸ συναίσθημα.** Τὸ συναίσθημα ἀσκεῖ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπλάσεως, ὡς ἐπιστοποιήθη ἀπὸ πολλὰς παθολογικὰς περιπτώσεις. Ἐν πρώτοις τὸ συναίσθημα ἐπιταχύνει ἢ ἐπιβραδύνει τὴν ἀνάπλασιν. Εὐάρεστον ἐλαφρῷς ἐντάσεως συναίσθημα ἐπιταχύνει τὸν συνειδιμόν. Δυσάρεστον δὲ ἢ εὐάρεστον ἵσχυρᾶς ἐντάσεως παρακωλύει τὸν συνειδιμόν. Οὕτω εὔθυμος διάθεσις εἶναι ἡ καίντερα διὰ τὴν διδασκαλίαν· τούναντίον ἡ δυσθυμία ἐπικρατοῦσα παρακωλύει τὴν ἀνοδον τῶν παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν. Τέλος, ὅταν τις κατέχεται ὑπὸ ἵσχυροῦ συν-

αισθήματος, δὲν δύναται νὰ ἔνθυμηθῇ, πλὴν ὅσα πρὸς αὐτὸ σχετίζονται. Ἀργότερον δικαὶ τὰ γεγονότα τὰ συγχρονισθέντα πρὸς τὸ ἴσχυρὸν τοῦτο συναίσθημα ἀναπλάττονται εὐκόλως. Ἐνίστη μάλιστα παρόστασις συνδεθεῖσα μὲ ἴσχυρὸν συναίσθημα γίνεται ἔμμονος ἐπιδρῶσα ἐπὶ τοῦ συνειδοῦ καὶ τείνουσα διαρκῶς νὰ ἐμφανισθῇ αὐτὴ ἢ αἱ πρὸς αὐτὴν δικαιοῖ. Δεύτερον τὸ συναίσθημα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων. Ἔνεκα τούτου ἀντιπάθεια πρός τινα παρακινεῖ νὰ κρίνωμεν αὐτὸν συμφώνως πρὸς τὴν ἀντιπάθειαν. Τούταντίν ή συμπάθεια πρός τινα μᾶς κάμνει νὰ κρίνωμεν αὐτὸν πολὺ ἐπιεικῶς παριστῶντες μόνον δσα καλὰ ἔχει. Σύμπλεγμα παραστάσεων συνδεθὲν μὲ ἴσχυρὸν συναίσθημα καὶ πρὸ καιροῦ λησμονηθὲν ἔξαπολουθεῖ νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ συνειδοῦ τῶν παραστάσεων, προκαλοῦν ἐνίστη παθολογικάς τινας καιαστάσεις.

7. Μορφαὶ τῆς ἀναπλάσεως.

Μεταξὺ τῆς ἀναπλαττούσης καὶ ἀναπλαττομένης παραστάσεως εἴδομεν, δτι, διὰ νὰ γίνῃ ἡ ἀνάπλασις, πρέπει νὰ ὑφίσταται σχέσις χρονικῆς ἐπαφῆς, σχέσις διμοιότητος καὶ σχέσις ἀντιθέσεως. Κατωτέρω θὰ ἰδωμεν, δτι δὲν παρουσιάζονται μόνον αἱ τρεῖς αὐτὰ σχέσεις ἀλλὰ καὶ ἄλλαι, τὰς δποίας θὰ καλέσωμεν **μορφὰς τῆς ἀναπλάσεως**. Αἱ μορφαὶ τῆς ἀναπλάσεως ἔκφράζουν τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις, αἱ δποίαι ὑφίστανται μεταξὺ τοῦ ἀναπλαστικοῦ συνθήματος καὶ τῆς ἀπαντήσεως. Γὰς σχέσεις ταύτας τὰς δποίας δυνάμεθα νὰ εὑρωμεν διὰ τοῦ προμησθέντος πειράματος πρὸς ἔρευναν τῆς ἀναπλάσεως, εἰναι αἱ ἔξῆς.

1) **Μορφὴ. Σχέσις ἐπαλληλίας**: π.χ., οἰκία-ἀνάπτασις, ψωμὶ-φαγητόν, λευκόν-χρῶμα, ψωμὶ-στοιχεῖον διὰ τὴν συντήρησιν, σπίτι-προϊές. Κατ' αὐτήν ἀπαντᾷ διὰ λέξεως, ἥτις παριστᾶ ὑπερκειμένην ἔννοιαν, τοῦ ἀναπλαστικοῦ συνθήματος, ἢ ἐκ τοῦ μέρους εἰς τὸ ὅλον. Τοῦτο εἶναι δύσκολον εἶδος ἀναπλάσεως.

2) **Μορφή. Σχέσις ύπαλληλίας.** Π. χ. σπίτι-τὸ σπίτι μου σπίτι - πολυθρόνα, οἰκία-τὸ δωμάτιόν μου, ἀνθος-τριαντάφυλλον πτηνὸν-σαρκοφάγον, πτηνὸν-ἀετός.

Κατ' αὐτήν, ἐκ τῆς λέξεως, ἡ ὅποια παριστᾶ ἔννοιάν τινα, ἀπαντᾶ διὰ λέξεως, ήτις παριστᾶ ὑποκειμένην ἔννοιαν ἢ μέρος τῆς προηγουμένης.

'Η σχέσις αὗτη εἶναι εύκολωτέρα.

3) **Σχέσις παραλληλίας ἢ δμοιότητος.** Διδάσκαλος-καθηγητής, διδάσκαλος-συνάδελφος. Κατ' αὐτὴν ἀπαντᾶ διὰ λέξεως, ἡ ὅποια ἐκφράζει ἔννοιαν παράλληλον ἢ δμοίαν πρὸς τὴν πρώτην.

4) **Σχέσις ἀντιθέσεως.** Ταχύτης-βραδύτης, ἐπιμελῆς-ἀμελῆς. Κατ' αὐτὴν ἀναπλάττεται μίας ἀντίθετος ἔννοια.

5) **Σχέσις ιδιότητος ἢ ποιότητος.** Ψωμὶ-λευκόν, σπίτι-ῶραῖο, σπίτι-ψηλό, δάσκαλος-κουτός, δάσκαλος-δυστυχής, κλπ. Κατ' αὐτὴν ἀναπλάττεται ἔνα γνώρισμα, μία ιδιότης τοῦ ἀναπλαστικοῦ συνθήματος.

6) **Σχέσις αἵτιας.** ψωμὶ-ἄρτοποιός, ψωμὶ-σῖτος, ἄρτος-κουλούρα, σπίτι-ἐνοίκιον, δάσκαλος-μαθήματα, νερὸ-πηγῆ.

Κατ' αὐτὴν ἀναπλάττεται ἡ αἵτια ἢ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ σημανομένου διὰ τοῦ ἀναπλαστικοῦ συνθήματος.

7) **Σχέσις σκοποῦ, μέσου καὶ τέλους.** Ψωμὶ-διὰ νὰ τρώγομεν, σπίτι - εύκολία, ἄρτος - ἀπαραίτητος διὰ τὴν τράπεζαν, δάσκαλος-διὰ τὴν παιδαγώγησιν τῶν μαθητῶν.

8) **Σχέσις ἐνεργείας.** Ψωμὶ-τρώγω, σπίτι-πηγαίνω σπίτι, ἔρπει-ὄφρις.

Κατ' αὐτὴν ἀναπλάττεται μία ἐνέργεια, ἢ τὸ ζῷον ἢ πρᾶγμα ποῦ κάμνει μίαν ἐνέργειαν, π.χ., δάσκαλος-διδάσκει.

9) **Ἀνάπλασις τόπου ἢ χρόνου.** Π. χ., οἰκία-Ἄγια Ζώνη, οἰκία-τὸ Θησεῖον, Ψωμὶ-ἔστιατόριον, ἄρτος-Ἐκκλησία, ἄρτος-φοῦρνος.

10) **Ἀναπλάσεις,** αἵτινες δὲν ἐξηγοῦνται ἢ διὰ παρεμβολῆς νέων παραστάσεων π. χ., ἄρτος-Παρίσιοι.

“Απασαι αἱ ἀναπλάσεις αὗται εἶναι συνέπεια τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν σημαινομένων ὑπὸ τῶν δύο λέξεων. Εἶναι ἀναπλάσεις γινόμεναι μὲ τὴν σημασίαν τῶν λέξεων διὰ τοῦτο λέγονται ἀναπλάσεις ἐσωτερικαὶ ή λογικαί.

Ἐκτὸς τούτων ἔχομεν καὶ ἀναπλάσεις προερχομένας ἀπὸ συνδεσις ἐξωτερικὰς μεταξὺ λέξεων· π. χ. ἄρτος-ἄρτοκλασία, οἰκιακατοικία, οἰκια-μονοκατοικία, αἵτινες θὰ δονομασθοῦν ἀναπλάσεις ἄνευ ἀξίας.

Εἰς τείραμα, τὸ δποὶον ἐξετελέσαμεν ἐπὶ 237 μαθητῶν, πρὸς οὓς ὑπεβάλλομεν 20 ἀναπλαστικὰ συνθήματα, εὑρομεν τὸ ἔξῆς ἐν συντόμῳ πόρισμα: Πρῶτον αἱ σχέσεις αἱ μᾶλλον ἐπικρατοῦσαι εἶναι πρῶτον ἡ τῆς ἐνεργείας μὲ τιμὴν 30°, δεύτερον ἡ τῆς ἵδιότητος μὲ τιμὴν 22°, καὶ τρίτον ἡ τῆς ὑπαλληλίας μὲ τιμὴν 18.

Ἡ κατὰ ἥλικίας ἐξέλιξις ἀπέδειξε τὸ ἔξῆς: ὅτι αἱ σχέσεις τῆς ἐνεργείας καὶ ἄνευ ἀξίας ἔχουν καμπύλην, τῆς δποίας αἱ τιμαὶ ἐλαττοῦνται αὐξανομένης τῆς ἥλικίας. Πασῶν τῶν ἀλλων σχέσεων αἱ τιμαὶ αὐξάνονται αὐξανομένης τῆς ἥλικίας. Ἡ τῆς ἵδιότητος παρουσιάζει μεγίστην τιμὴν εἰς ἥλικίαν 14 ἑτῶν.

8. Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα.

Ἡ σημασία τῶννόμων τῆς ἀναπλάσεως διὰ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι δι’ αὐτῆς σχηματίζονται τὰ σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα. Οὕτω ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ κήπου, διὰ νὰ μορφωθῇ, πρέπει νὰ συνδεθοῦν αἱ μερικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ οὗτως, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν τὴν δικήν παράστασιν τοῦ κήπου. Ἐπειτα διὰ τὴν κατανόησιν παντὸς νέου χρειάζονται, ὡς θὰ λέωμεν κατωτέρω, παλαιαὶ παραστάσεις ὅμοιαι πρὸς τὸ νέον. Αὗται ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τῆς διμοιότητος. Ἐπειτα ὁ σχηματισμὸς σειρῶν, π.χ. ἴστορία, ἀπομνημόνευσις ποιημάτων, στηρίζονται ἐπὶ τοῦ νόμου τοῦ συγχρονισμοῦ (διαδοχῆς).

Ἐκ τῶν ὅρων τῆς ἀναπλάσεώς συνάγομεν πόρισμα διὰ τὴν διδασκαλίαν, ὅτι, ἀν θέλωμεν τὸ διδασκόμενον νὰ καταστῇ

Ισχυρὸν πρὸς ἀνάπλασιν, πρέπει νὰ πρόσπαθήσωμεν νὰ τηρῶνται οἱ ὅροι τῆς ἀναπλάσεως. Οὕτω τὰ ἐπιδεικνύμενα ἀντικείμενα πρέπει νὰ ἀφίνομεν νὰ παρατηροῦν αὐτὰ ἐπὶ μακρότερον χρόνον. Πρέπει νὰ διεγείρωμεν τὴν προσωχὴν τῶν μαθητῶν εἰς τὸ μάθημα. Νὰ κάμιωμεν συχνὰς ἐπαναλήψεις τοῦ μαθήματος οὐχὶ μετὰ μακρὸν χρόνον. Νὰ συνδέωμεν τὸ διδασκόμενον μὲ τὰ προηγούμενα καὶ ἄλλα μαθήματα. Νὰ διεγείρωμεν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητοῦ καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς βουλήσεως, ὥστε νὰ μανθάνουν τὸ μάθημα ἐκουσίως καὶ οὐχὶ βιαζόμενοι. Τέλος πρέπει νὰ διδάσκωμεν μὲ εὔθυμον διάθεσιν, νὰ μὴ εἴμεθα σκυθρωποὶ καὶ δύσθυμοι. Ἡ εὔθυμος διάθεσις μεταδίδεται εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ εὐκολύνει, ὅπως εἴδωμεν, τὴν ἀνάπλασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5.

‘Η Μνήμη.

Μνήμην δρίζομεν τὴν ἴκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐντυπώῃ ψυχικὰ γεγονότα, διατηρῆ καὶ ἀναπλάττῃ αὐτὰ μετά τινα χρόνου.

‘Η ἐνέργεια τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἀναπλάσεως εἶναι ἐν μέρει γνωστὴ εἰς ἡμᾶς. Οὕτω γνωρίζω π.χ., ὅτι αὐτὴν τὴν στιγμὴν μελετῶ, διὰ νὰ ἐντυπώσω τὸ μάθημα «περὶ μνήμης», ἐπίσης γνωρίζω ὅτι ὅταν ἀργότερον ἔρωτηθῶ, θὰ εἴπω ὅσα ἔμαθον περὶ αὐτῆς. ‘Έχω βεβαιώτητά τινα περὶ τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἀναπλάσεως, ὅτι ὅντως τελοῦνται. Περὶ τῆς διατηρήσεως ὅμως συμπεραινὼ ἐκ τῆς ὑπάρχεως. τῶν δύο ἄλλων. ‘Αφ’ οὖ γεγονός τι εἰσῆλθεν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ μετά τινα χρόνον ἐπανῆλθεν εἰς αὐτήν, συμπεραινὼ ὅτι, κάπου θὰ διετηρήθη.

Τὸ ἐντυπωθὲν ψυχικὸν γεγονός δυνατὸν νὰ μὴ ἀναπλασθῇ ποτὲ πλέον, χωρὶς ὅμως νὰ παύσῃ νὰ ἐπιδρᾷ ὑποσυνειδήτως ἐπὶ τῶν ἄλλων. Π.χ., δυνατὸν νὰ λησμονήσωμεν πολλοὺς κανόνας τῆς ἀριθμητικῆς, γραμματικῆς κλπ., ἐν τούτοις γράφομεν ἢ ὑπολογίζομεν συμφώνως μὲ αὐτοὺς ἢ μανθάνομεν εὐκολώτερον νέους. ‘Υποθέσωμεν π.χ. ὅτι ἐμάθομεν δι’ 20 ἀναγνώσεων νὰ ἀπομνημονεύωμεν ποίημά τι. Μετὰ χρόνον τινὰ ἐλησμονήσαμεν τελείως αὐτὸν καὶ ἐπιχειροῦμεν νὰ τὸ μάθωμεν ἐκ νέου. Τότε παρατηροῦμεν, ὅτι χρειαζόμεθα διλιγωτέρας ἀναγνώσεις, π.χ. 12. ‘Η διευκόλυνσις αὗτη ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ πρώτη ἐκμάθησις ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς νέας.

Κατὰ τὴν ἐντύπωσιν δημιουργοῦνται προδιαθέσεις πρὸς ἀναπλάσεις διὰ τῆς συνδέσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

‘Η διατηρησις τῶν ψυχικῶν γεγονότων ὀφείλεται εἰς τὰ ἵχνη, τὰ ὅποια ἀφίνει δ ἐρεθισμὸς τῆς ἐντυπώσεως ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου.

Ἐπεκτείνοντες τὴν ἔννοιαν τῆς μημής δυνάμεθα νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὡς γενικὴν ἴδιότητα τῆς ὁργανωμένης ἔλης. Ἡ ἐπέκτασις αὗτη ὠφείλεται εἰς τὸ ὅτι πᾶσα λειτουργία εἰς τὴν ὁργανωμένην ὕλην (νεῦρα, μῆνι, ἀπλᾶ κύτταρα, συνδυασμοὶ κυττάρων) τεθεῖσα εἰς ἐνέργειαν ἀφίνει εἰς τὰ ὁργανα ἵχνη τινά, ἄτινα, ὡς λανθάνουσα προδιάθεσις, ἐπιδρῶν οὕτως, ὥστε καθιστᾶξε υποκολωτέραν (ἄνευ καταναλώσεως πολλῆς δυνάμεως) τὴν ἐπανάληψιν αὐτῆς ἢ δμοίας λειτουργίας. Ὅταν ἐπί τινα χρόνον ἐκάμαμεν κινήσεις τινάς, οἱ μύες μεταβάλλονται τοιουτορόπως, ὥστε ἡ εἰς τὸ μέλλον γενησομένη δμοία κίνησις καθίσταται υποκολος.

Αἱ σύνθετοι παραστάσεις ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν μημήν ἔχουν τὸ γνώρισμα, ὅτι εἶναι γεγονότα παλαιά, ἥτοι παρακολουθοῦνται ἀπὸ ἔνα ἀρχιστον ἡ ὁρισμένον συναίσθημα ἀναγνωρίζεως. Αἱ παραστάσεις αὗται λέγονται, ὡς ἐμάθομεν, μημονικαὶ ἢ ἀναμηνήσεις. Εἰδικώτερον δμως **ἀναμνήσεις** καλοῦνται τὰ γεγονότα, τὰ δποῖα ἀναφρόδομεν εἰς τὴν ἀτομικήν μας ζωήν, π.χ., τὰ ἀποτελοῦντα τὴν βιογραφίαν μας. Οὕτω π.χ., ἔχω τὴν ἀνάμνησιν διστενείας, τὴν δποίαν ὑπέφερα, ἢ χαρᾶς, τὴν δποίαν ἐδοκίμασα. Ἡ μημονικὴ παράστασις τοῦ Πανεπιστημίου χωρισμένη τῆς ἀτομικῆς μου ζωῆς δὲν εἶναι ἀνάμνησις.

Αἱ παραστάσεις, αἱ δποῖαι δὲν ἔχουν τοιοῦτον γνώρισμα, εἶναι ὡς γνωστὸν φανταστικά. Π.χ., αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἀναγνώσκων περὶ Πεκίνου σχηματίζω φανταστικὴν παράστασιν περὶ τῆς πόλεως.

Δυνατὸν νὰ συμβῇ, ὥστε μημονικὴ παράστασις νὰ χάσῃ τὸ γνώρισμα, ὅτι εἶναι παλαιὸν γεγονός, νὰ μὴ ἀναγνωρίζηται. Ἀντιστρόφως πάλιν φανταστικαὶ παραστάσεις νὰ ἀποκτήσουν τὸ γνώρισμα τῆς μημονικῆς. Οὕτω ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει συμβαίνει νὰ νομίζωμεν ὡς ἴδικάς μας τὰς ἴδεας, τὰς δποίας ἀνεγνώσαμεν ἢ ἡκούσαμεν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, ἰσχυριζόμεθα, ὅτι ἀντελήφθημεν γεγονός τι, τὸ δποίον δμως δὲν ἐγένετο πρότερον, ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῆς φαντασίας.

Αἱ μνημονικαὶ παραστάσεις δὲν ἀναπλάττονται ἀμετάβλητοι· συνεπῶς ἡ μνήμη δὲν εἶναι ὅπως ἐνόμιζον μέχρι τοῦδε, ἀμετάβλητος ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων. Πρῶτον, διότι τὰ ψυχικὰ γεγονότα μετὰ τὴν ἐπισκόπισιν αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐντυπώσεως παράγονται μετὰ χασμάτων ἢ γίνονται ταῦτα κατόπιν. Οὕτω γάνεται ἐν πρώτοις δι τοπικὸς καὶ χρονικὸς προσδιορισμός δὲν ἐνθυμούμεθα εἰς ποῖον χρόνον καὶ τόπον ἀντελήφθημεν τὸ γεγονός· ἔπειτα δύναταινά συμπεριληθῆ εἰς ἄλλους ψυχικοὺς σχηματισμούς, διότε γάνει τὴν αὐτοτέλειαν τῆς. Π.γ. ἡ παράστασις τοῦ αὐτοκινήτου, τὸ δποῖον ἐχρησιμοποιήσαμεν χθές, συμπεριελήφθη εἰς τὴν παράστασιν τὴν γενικήν· «ἐπῆρα αὐτοκίνητον, διότι ἐβιαζόμην νὰ φθάσω ταχύτερον», ἢ συγχωνεύεται τελείως μὲ τὴν παράστασιν ἄλλου αὐτοκινήτου, μὲ τὸ δποῖον ἐταξείδευσα πρὸ δύο ἡμερῶν· ἀναπλάττονται δηλαδὴ δύοιαι παραστάσεις πρός τι νέον γεγονός, αἱ δποῖαι συγχωνεύονται μετὰ τῆς νέας. Ἐὰν δὲ ἡ ἀντίληψις ἡ παραγαγοῦσα τὴν παράστασιν ἐπαναληφθῆ πολλάκις, τὰ ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἀντιλήψεων ἵχνη ἀποτελοῦν ἐν πλήθος δύοιών παραστάσεων, αἴτινες κάμνουν, ὥστε κατὰ τὴν ἀνάπλασιν νὰ μὴ διακρίνηται καμμία ἐξ αὐτῶν ὡς αὐτοτελὴς παράστασις. Ὁταν π. γ. ἔδω 1000 φοράς τὸ δωμάτιόν μου ὑπὸ διαφόρους ἀπόψεις καθαρόν, ἀκάθαρτον, μὲ ἀνθρώπους, χωρὶς ἀνθρώπους, μὲ φᾶς, χωρὶς φᾶς κλπ. ἐκ τῶν χιλίων ἐντυπώσεων σχηματίζω μίαν μόνον ἐντύπωσιν, τὴν παράστασιν τοῦ δωματίου μου. Ἀλλὰ τίνος ἀντιλήψεως εἶναι ἀντίγραφον ἡ παράστασις τοῦ δωματίου μου; ἀγνοῶ. Ἐν τοιαύῃ περιπτώσει ἡ ἀναπλατομένη παράστασις ἔχει ἀντιπροσωπευτικὸν χαρακτῆρα, διότι ἀντιπροσωπεύει τὸ πλῆθος τῶν ἀντιλήψεων. Τοιαῦται ἀντιπροσωπευτικαὶ παραστάσεις εἶναι, ὅσαι ἐμφανίζονται εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ τὴν δι' ἐννοιῶν διανόησιν, ἀποτελοῦν δέ τὸ λεγόμενον **ψυχικόν περιεχόμενον τῆς ἐννοίας**, τοῦτο δὲ εἶναι μέρος μιᾶς ἐκ τῶν πολλῶν παραστάσεων τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν ἐννοιαν. Οὕτω, ὅταν διανοούμεθα διὰ λέξεων, ἡ λέξις, ὡς σύμ-

βιολον τῆς ἐννοίας, ἀναπλάττει μίαν μερικὴν παράστασιν τοῦ σημαινομένου πράγματος.

Τέλος αἱ παραστάσεις, δταν στραφῇ πρὸς αὐτὰς κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἡ νόησις, ὑφίστανται πολλαπλᾶς μεταβολᾶς ἀναλόγως τῶν ἐπόψεων, ἀπὸ τῶν διοίων ἔξετάζει αὐτὰς ἡ νόησις. Π. χ., ὑποθέσωμεν ὅτι ἔξετάζει τὴν παράστασιν τοῦ λύκου λογικῶς· καὶ πρῶτον περιγράφει τὴν τροφήν του, εἶτα τὴν διαμονήν του, εἶτα τὸν τρόπον τῆς εὑρέσεως τῆς τροφῆς του κλπ., ἡ λογικὴ αὕτη σειρὰ μετέβαλεν ἐντελῶς τὴν παράστασιν τοῦ λύκου, τὴν διοίαν ἀπέκτησα ἐκ τῆς εἰς τὰ μουσεῖα ἐπισκέψεως ἢ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων.

Ἐπειτα, ἀν σκεφθῶμεν τὰ ἵχνη ἢ προδιαθέσεις πρὸς παρά, στασιν, τὰ διοία τοποθετοῦνται ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἔγκεφάλου τότε τὸ πλῆθος, ἡ ποικιλία, τὸ πολύπλοκον, θὰ φέρῃ ἡμᾶς ἀσφαλῶς εἰς τὸ ἀνάλογον ψυχικὸν γεγονός, τὸ διοίον πρέπει νὰ είναι ἐπίσης πολύπλοκον καὶ εὐμετάβλητον.

Τέλος, ἀν λάβωμεν ὅπ' ὅψιν τὴν ἐπικρατοῦσαν θυμικὴν κατάστασιν εἰς ἕκαστην στιγμὴν τοῦ συνειδητοῦ βίου, καθὼς καὶ τὴν ἔντασιν τῆς προσοχῆς, θὰ πεισθῶμεν, ὅτι τὸ ἀναπλαττόμενον ψυχικὸν γεγονός, ἔξαρτώμενον καὶ ἐξ αὐτῶν, μεταβάλλεται αὐτῶν μεταβαλλομένων. Γνωρίζομεν δὲ τὸ εὐμετάβλητον τῶν θυμικῶν καταστάσεων, καθὼς καθὼς καὶ τὴν αὔξησιν ἢ ἐλάττωσιν τῆς σαφηνείας τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως ἔνεκα τῆς προσοχῆς.

Πάντα ταῦτα πείθουν ἡμᾶς, ὅτι αἱ μνημονικαὶ παραστάσεις εἶναι ὑποκειμενικαὶ διαμορφώσεις καὶ ἐλεύθερος συνδυασμὸς τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἀντιλήψεων, μετὰ τοῦ συναισθήματος τῆς ἀναγνωρίσεως ὡς παλαιοῦ γεγονότος.

2. Αἱ μορφαὶ τῆς μνήμης.

1. Ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης ἐπεκτείνεται ἐφ' ὅλης τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐπὶ πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ διοῖα δύναται νὰ ἐντυπώνῃ, διατηρῆ καὶ ἀναπλάττῃ. Ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ διοῖα διατηρεῖ ἡ μνή-

μη, διακρίνομεν διάφορα εἴδη, ἄτινα παρετηρήθησαν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν. Θὰ ἀναφέρωμεν τὰ κυριώτερα εἴδη αὐτῆς καὶ τὰς μεθόδους, διὰ τῶν ὅποιών ἔρευνῶνται. Ἐὰν περιορίσωμεν τὴν μνήμην εἰς τὴν ἐντύπωσιν μόνον τῶν αἰσθημάτων, ἔχομεν τὴν στοιχειώδη μορφὴν αὐτῆς **τὴν μνήμην τῶν αἰσθημάτων**. Ὁλίγον χρόνον μετὰ τὴν παῖσιν τοῦ αἰσθήματος διατηρεῖται συνειδητὸν γεγονός τι, τὸ ὅποιον ὁφείλεται οὐχὶ πλέον εἰς τὴν ὑπαρξίαν ἔξωτερικοῦ ἔρευνισμοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μνήμης δηλ. τῆς διατηρήσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο συνειδητῶς τρόπον τινὰ ἀντιλαμβανόμενα ἐπὶ βραχὺν χρόνον τὴν διατήρησιν.

2. Διακρίνομεν τὴν **μηχανικὴν καὶ κριτικὴν μνήμην**. Ἡ μηχανικὴ μνήμη συνίσταται εἰς τὴν ἐντύπωσιν σειρῶν, ἀνευ σημασίας ἢ λογικοῦ νοήματος. Οὕτω π. χ. ἡ ἐντύπωσις λέξεων ἔνεντις γλώσσης ἀσυνδέτων, ἢ συλλαβῶν ἀνευ σημασίας, φράσεων ἀκατανόητων, ὡς συμβαίνει εἰς μαθητὰς ἐντυπώνοντας μάθημα, τὰ δοτοῦν δὲν κατενόησαν, καὶ ἐν γένει γεγονότων χωρὶς εἰδομὸν λογικόν, ὅστις νὰ συνδέῃ αὐτὰ εἰς ἐν ὅλον. Κατὰ τὴν ἐντύπωσιν τῶν σειρῶν αὐτῶν χρησιμοποιεῖται ὁ νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ οὐχὶ τῆς διμοιότητος. Τὴν μηχανικὴν μνήμην ὀνομάζομεν καὶ **ἀσυνάρτητον μνήμην**.

Ἀντιθέτως ἡ **κριτικὴ μνήμη συνίσταται εἰς τὴν διατήρησιν σειρᾶς νοημάτων**, δηλαδὴ γεγονότων συνδεομένων διὰ λογικοῦ εἰδομοῦ, ὡς εἶναι π. χ., ἡ ἐντύπωσις τῆς ἴστορίας περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ἵππου διὰ σκοπίμως διατεταγμένων παραστάσεων. Καὶ γενικῶς ἡ ἐκμάθησις ἐπιστήμης, σειρᾶς δηλαδὴ λογικῶς διατεταγμένων νοημάτων. Μαθητὴς ἐντυπώνων μὴ κατανοηθὲν μάθημα χρησιμοποιεῖ τὴν μηχανικὴν μνήμην του· ἐὰν δὲ καλῶς τοῦτο κατενόησε, τότε χρησιμοποιεῖ τὴν κριτικὴν μνήμην.

Τὴν μηχανικὴν μνήμην ἔρευνῶμεν χρησιμοποιοῦντες κυρίως συλλαβὰς ἀνευ σημασίας. Τὰς συλλαβὰς ταύτας συνθέτομεν λαμβάνοντες δύο σύμφωνα μὲ ἐν φωνῇεν ἢ δίφθογγον εἰς τὸ μέσον.

π. χ., βεδ, γολ, τεγ, χουβ, ξαρ, νιδ, κλπ., προσέχοντες ὥστε αὐταὶ νὰ μὴ ἀποτελοῦν τμῆματα γνωστοτάτων λέξεων, ὡς εἶναι π., χ. λεγ- τοῦ λέγω, πιν- τοῦ πίνω κλπ. Προτιμοῦν τὰς συλλαβὰς ταύτας, διότι εἶναι ὑλικόν, πρὸς τὸ δποῖον ἅπαντες οἱ ἔξεταζόμενοι ἔχουν τὰς αὐτὰς προηγουμένας παραστάσεις. Δὲν παρουσιάζεται ἡ ἀνωμαλία τῆς διαφορᾶς τῶν μέχρι τοῦδε γνώσεων· αἱ συλλαβαὶ ἄνευ σημασίας εἶναι ὑλικὸν ἐντελῶς νέον δι’ ὅλους, ἐν ᾧ, ἂν ἡσαν λέξεις ἢ φράσεις, πιθανῶς αἱ λέξεις εἰς τινας νὰ ἡσαν για σταὶ εἰ, ἄλλους ἀγνωστοι, οἱ τελευταῖοι θὰ ἐντυπώσουν δυσκολώτερον τῶν πρώτων. Ἔπειτα οὕτω πως εὑρομεν μονάδας ἴστοτίμους πρὸς μέτρησιν τῆς μηχανικῆς μνήμης. Τὰς συλλαβὰς ταύτας προσφέρουν δπτικῶς (δεικνύοντες) ἢ ἀκουστικῶς (προφέροντες). Μετὰ δρισμένον δὲ χρόνον ζητοῦν ὀναγραφὴν αὐτῶν. Οἱ ἀρ.θμοὶ τῶν συλλαβῶν, τὰς δποίας συνεκράτησε, μετροῦν τήν μηχανικὴν μνήμην. Ἡ μέθοδος αὗτη λέγεται **μέθοδος τῶν συγκρατουμένων μελῶν**. Ἀντὶ νὰ μετρήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν συγκρατουμένων συλλαβῶν, δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπαναλήψεων, τὰς δποίας χρειάζεται πρὸς τελείαν ἀπομνημόνευσιν. Ἡ μέθοδος αὗτη λέγεται **μέθοδος τῶν ἐπαναλήψεων**. Δυνάμεθα νὰ μετρήσωμεν καὶ τὴν διαφορὰν τῶν ἐπαναλήψεων, τὰς δποίας χρειαζόμεθα, διὰ νὰ ἀπομνημονεύσωμεν πρὸ παιδοῦ ἐντυπωθεῖσαν σειράν· (**μέθοδος οἰκονομίας**). Εὰν μετρήσωμεν τὰς βοηθείας, τὰς δποίας θὰ παράσχωμεν πρὸς τελείαν ἀπομνημόνευσιν ἔχομεν τὴν **μέθοδον βοηθειῶν**. Τέλος ἐὰν μετρήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν, τὰς δποίας ἀνεγνώσισεν ὡς γνωστὰς μεταξὺ ἄλλων ἀγνώστων μεταχειριζόμεθα τὴν **μέθοδον ἀναγνωρίσεως**.

Ἡ ἔξετασις τῆς μηχανικῆς μνήμης ἀπέδειξεν, ὅτι αὕτη ἐλαττοῦται μετὰ τῆς ἡλικίας. Μέχρι τοῦ 12ου ἔτους αὐξάνει, κατόπιν ἐπέρχεται στασιμότης καὶ ὀλίγον κατάπτωσις.

Τὴν μνήμην τῶν νοημάτων μετρῶμεν προσφέροντες πρὸς ἀπομνημόνευσιν ποίημά τι, ἴστορίαν μικράν, πρόβλημα πρὸς ἔκτελεσιν κλπ. Ἡ κριτικὴ μνήμη αὐξάνει ἀπὸ τοῦ 12ου ἔτους.

‘Ο ἔφηβος αἰσθάνεται ἀποστροφὴν ἥδη εἰς τὴν μηχανικὴν μνήμην, ἡτῶν νὰ μανθάνῃ μόνον ὅσα κατανοεῖ.

‘Η μηχανικὴ μνήμη στηρίζεται μᾶλλον εἰς ἔμφυτον προδιάθεσιν, δὸς ἔχων δὲ αὐτὴν εἰς μέγαν βαθὺδὸν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔγκυ-
κλοπαιδικοῦ, τοῦ πολυμαθοῦς. Ὄνόματα, χρονολογίαι, τιμαὶ
ἀντικειμένων, ἀνέκδοτα, χωρία συγγραφέων διασώζονται ἀνεξί^{τηλα.} Ή κριτικὴ μνήμη στηρίζει μᾶλλον τὴν δύναμιν τῆς εἰς τὸν
συνειδούς, τὰς λογικὰς διατάξεις, ἐννοίας, νόμους, κανόνας,
ἀρχὰς κλπ. Αὐτὴ ἀκοπώτερον διατηρεῖ πλεῖστα γεγονότα ὑπὸ^{μίαν} ἔνιοιαν, νόμον κλπ. Ὁ ἔχων κριτικὴν μνήμην ἔχει φιλο-
σοφικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα.

3. ‘Η διατήρησις τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ
τῶν λέξεων ἀποτελοῦν δύο εἰδίκας μορφὰς τῆς μνήμης, **μνήμην**
τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ **μνήμην τῶν παραστά-**
σεων τῶν λέξεων, αἵτινες πολλάκις δὲν συμπίπτουν μετα τοῦ
αὐτοῦ βαθμού εἰς τὰ διάφορα ἄτομα. Ἐκάστη τούτων ὑποδιαι-
ρεῖται ἀναλόγως τοῦ εἴδους τοῦ αἰσθήματος, ἐξ οὗ παρίχθη ἡ
παράστασις, εἰς μνήμην διπτικήν, ἀκουστικήν, κινητικήν τῶν
ἀντικειμένων ἢ τῶν λέξεων. Ἡ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἀπο-
τελεῖ τὸν μνημονικὸν τύπον, περὶ τῶν διοίων θὰ διιλήσωμεν
κατωτέρω.

4. Οἱ ψυχολόγοι μεταξὺ τῶν εἰδῶν τῆς μνήμης κατατάσσουν
καὶ τὴν **ἔξιν**. Αὕτη εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κινήσεων, αἱ διοῖαι
ἐπανελήφθησαν συχνά. Τῶν κινήσεων τούτων τὰ ἵχνη παραμέν-
ουν ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ, τῷ προομήκει μυελῷ, ἐν τῇ προσ-
θίᾳ κεντρικῇ ἔλικι καὶ εἰς τὰ συνδετικὰ νεῦρα μεταξὺ αὐτῶν.
Τὰ ἵχνη ταῦτα ἀποτελοῦν τὰς προδιαθέσεις πρὸς εὔκολον ἐπα-
νάληψιν τῶν κινήσεων. Ἔνεκα τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως καὶ
τῆς ταχείας ἐκτελέσεως παύει ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀνωτέρων κέν-
τρων καὶ ἡ κίνησις γίνεται μηχανική, αὐτόματος, ἐδραζομένη
μόνον εἰς τὸν νωτιαῖον καὶ προομήκη μυελόν.

5. Ἀναλόγως τοῦ χρόνου, ὅστις παρῆλθεν ἀπὸ τῆς ἐντυπώ-
σεως μέχρι τῆς ἀναπλάσεως, διακρίνομεν μνήμην **ἄμεσον καὶ ἔμ-**

μεσον ἥ διαρκῆ. Εἰς τὴν ἄμεσον μνήμην ὁ χρόνος οὗτος εἶναι ἐλάχιστος, ἥτοι ἀμέσως μετὰ τὴν ἐντύπωσιν γεγονότος τινὸς ἐπακολουθεῖ ἡ ἀνάπλασις αὐτοῦ. Κατ' αὐτὴν δὲν πρόκειται περὶ διατηρήσεως, ἀλλὰ περὶ ἐντυπώσεως καὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων. Εἰς τὴν ἔμμεσον ὁ χρόνος μεταξὺ τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἀναπλάσεως εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἥ ἥτον μακρός.

“Η ἄμεσος μνήμη ἔξετάζεται ὡς ἔξῆς : Προφέρομεν ἥ δεινούμιεν συλλαβᾶς ἀνευ σημασίας, ἥ φράσεις, ἥ σχήματά τινα, ἥ ἀριθμοὺς καὶ ζητοῦμεν νὰ γράψουν ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης ἀναγνώσεως ἥ τῆς πρώτης ἐπιδείξεως ὅσα ἐνετύπωσαν.

“Η ἔξετασις πολλῶν ἀτόμων ἔδεικε τὰ ἔξῆς πορίσματα.

“Η ἄμεσος μνήμη εἰς τοὺς παῖδας εἶναι κατωτέρα τῆς τοῦ ἐφήβου καὶ τῶν ὡρίμων. Η ἀνάπτυξις αὐτῆς εἶναι βραδυτάτη κατ’ ἀρχάς. ἀπὸ τοῦ 13-16 ἔτους ἐπέρχεται ταχεῖα πρόοδος, κατὰ δὲ τὸ 22ον μέχρι 23 φθάνει τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως. Τὰ ἔτη τῆς εἰς τὸ γυμνάσιον φοιτήσεως εἶναι εὐνοϊκότερα διὰ τὴν ἄμεσον μνήμην. Ἐπίσης, ἥ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον φοιτησίς συμπίπτει μὲ τὴν περίοδον τῆς ἀνωτάτης ἀναπτύξεως τῆς ἀμέσου μνήμης. Η ἄμεσος μνήμη στηρίζεται μᾶλλον εἰς ἐπίκτητον ἵκανότητα τοῦ προσλαμβάνειν γνῶσίν τινα. Η πρόσληψις ὅμως γεγονότος τινὸς ἔξαρτατου ἐκ τῶν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης κεκτημένων γνώσεων. Εἰς τὸν ὡριμὸν ἄνθρωπον αἱ γνώσεις αὗται εἶναι περισσότεραι καὶ εὐκινητότεραι τῶν τοῦ παιδίου. Η ἔμμεσος μνήμη δὲν ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν πορείαν. Εἰς τοὺς παῖδας μέχρι τοῦ 13ου ἔτους ἔχει τὴν μεγαλειτέραν ἐντασιν. Καθ’ ὅσον προχωρεῖ ἥ ἡλικία μέχρι τοῦ 25ου, παραμένει σταθερά, εἴτα ἀρχίζει νὰ καταπίπτῃ.

Οὕτω τὸ παιδίον ἐντυπώνει δυσκολώτερον τῶν ἐνηλίκων, λησμονεῖ τὴν πρώτην ἡμέραν περισσότερον, ἀλλὰ συγχρατεῖ μαρτύρων καὶ πιστότερον τοῦ ἐνηλίκου.

Τὰ θήλεα μέχρι τοῦ 14ου ἔτους τῆς ἡλικίας ἔχουν ἐν γένει ἀνωτέραν μνήμην τῆς τῶν ἀρρενών. Απὸ τοῦ 14ου ἔτους ἀρχί-

ζουν νὰ ἀντιστρέφωνται οἱ ὅροι, καὶ ἡ μνήμη τῶν ἀρρένων εἶναι ἀνωτέρα τῆς τῶν θηλέων.

Μετὰ τὸ 35ον τῆς ἡλικίας ἀμφότεραι αἱ μνήμαι ἀρχίζουν νὰ καταπίπτουν. Ἐν τούτοις ἀσκησις συνεχής διατηρεῖ ἐπὶ μακρότερον χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν τὴν μνήμην. Μετὰ τὸ 50ον ἀρχίζει ἡ λησμοσύνη νὰ ἐπεκτείνεται. Καὶ κατ’ ἀρχὰς μὲν λησμονοῦνται ὅσα ἀπεκτήθησαν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους (πρόσφατοι ἐντυπώσεις) τελευταῖον δὲ ἐπεκτείνεται ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς παιδικῆς καὶ νεανικῆς ἡλικίας. “Ωστε ἡ λησμοσύνη ἀκολουθεῖ χρονικῶς ἀνάδρομον φοράν. Οὕτως ἔξηγεῖται ἡ νοσταλγία τῶν γερόντων διὰ τὸ παρελθόν, διὰ τὰς παλαιὰς πεποιθήσεις, καὶ ἡ μεγάλη ἀξία, τὴν διποίαν δίδουν εἰς ὅσα ἔμαθον κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν. Ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης πορείας δέον ἀναζητηθῇ εἰς τὸ ὅτι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν αἱ ἐντυπώσεις εἶναι ἀνεξίτηλοι ἐικα τῆς ἀραιότητος καὶ τοῦ ὀλιγαριθμοῦ αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 50 ἐτῶν τόσαι εἶναι αἱ κτηθεῖσαι γνώσεις ὥστε αἱ νέαι δὲν εὑρίσκουν τρόπον τινὰ θέσιν νὰ τοποθετηθοῦν ἢ νὰ συνυφανθοῦν μετὰ τῶν ἄλλων.

Διὰ νὰ ἔξηγήσωμεν τὴν ἵκανότητα τῆς μνήμης εἰς τὰ διάφορα εἴδη τῶν ψυχικῶν γεγονότων π. χ. διατὶ ἐντυπώνει καλύτερον αἰσθήματα; διατὶ τὰς λέξεις, διατὶ τὰ ἀφηρημένα νοήματα; πρέπει νὰ λάβωμεν ὅπ’ ὅψιν καὶ τὰς δρμάς, αἱ διποίαι ἐπικρατοῦν εἰς ἑκάστην ἐποχήν, ἢ τὰς ἄλλας μετὰ τῆς μνήμης ἀναπτυσσομένας, πνευματικὰς λειτουργίας, μεθ’ ὧν συνδέονται αἱ δρμαί. Οὕτω π. χ. Τὸ παιδίον ἡλικίας μέχρι τῶν 8-10 ἐτῶν ἔχει τὴν πρὸς αἰσθήσειν δρμήν. Ἡ μνήμη τῶν αἰσθήματων εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσσα. Ἀπὸ τοῦ 2ου ἕτους μέχρι τοῦ 6ου παρατηρεῖται μία ἔντασις τῆς μνήμης τῶν λέξεων. Ὁ παῖς εἰς τὸν ἐλάχιστον αὐτὸν χρόνον μανθάνει ἔνα μέγα πλῆθος λέξεων. Μετὰ τὸ 12ον ἔτος παρατηρεῖται, ὅτι ἔνδιαφρέσται διὰ τὰ ἀνώτερα μορφώματα τῆς νοήσεως καὶ ἡ κριτικὴ μνήμη ὑπηρετεῖ νῦν τὴν νόησιν, συγκρατοῦσα τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν τῶν νοημάτων.

3. Αἱ τρεῖς ἐνέργειαι τῆς μνήμης.

Εἴδομεν, ὅτι ἡ μνήμη ἔκτελεῖ τρεῖς ἐνεργείας. Πρῶτον ἐντυπώνει ἐν γεγονός, δεύτερον διατηρεῖ καὶ τρίτον ἀναπλάττει αὐτό. Θὰ ἔξετάσωμεν νῦν τὸν δρους Ἑκάστη; ἐκ τῶν τριῶν ἐνεργειῶν.

A. Ἡ ἐντύπωσις. Ἡ ἐντύπωσις, διὰ νά γίνῃ καλῶς, πρέπει νὰ πληροῦνται δροὶ τινές, οἵ δροῖοι εἶναι οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς δρους, τοὺς δροῖους ἀναφέραμεν κατὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἵσχυός τῆς ἀναπλαστικῆς ἐνεργείας· δὲ πρῶτος ἀναγκαῖος δροὶ εἶναι ἡ προσοχή. Διὰ νὰ ἐντυπωθῇ γεγονός τι πρέπει νὰ προσέξωμεν εἰς αὐτό, δηλ. νὰ καταστῇ σαφῶς συνειδητόν. 2 **Τὸ διαφέρον,** δηλ. ἡ ἐντύπωσις γίνεται κατὰ τοσοῦτον καλυτέρα δσον περισσότερον διαφέρον ἔχει τὸ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐντυπούμενον, καθὼς δὲ ὡραίεν εἰς τὸ περὶ διαφέροντος, τοῦτο σημαίνει ὅτι περισσότερον τὸ ἐντυπούμενον γεγονός ἀνταποκρίνεται εἰς ἀνάγκην τινὰ τοῦ ὑποκειμένου. 3. Ἐκ τῆς **συμμετοχῆς τῆς βουλήσεως** ἡμῶν. Ἡ ἐντύπωσις γίνεται κατὰ τοσοῦτον καλλιτέρα, καθ' δσον τὸ ὑποκείμενον θέλει νὰ γίνῃ τοῦτο. συγκατετέθη καὶ ἐνεργεῖ ἐκουσίως πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐντυπώσεως. Διὰ τοῦτο οἱ συνειδοὶ τῶν παραστάσεων δημιουργοῦνται σκοπίμως καὶ κατὰ λογικὸν σχέδιον τῇ ἐνεργῷ συμμετοχῇ καὶ τῆς νοήσεως. Ἀπεδείχθη πειραματικῶς, ὅτι ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τῆς βουλήσεως καθιστᾷ τὴν ἐντύπωσιν εὐκολωτέραν καὶ ταχυτέραν, διότι χρειάζονται πολὺ δὲιγώτεραι ἐπαναλήψεις πρὸς ἐντύπωσιν σειρᾶς τινος νοημάτων. 4. Ἡ ἐντύπωσις λογικῆς τινος σειρᾶς ἔχει ταῦται καὶ ἐκ τῆς **μεθόδου**, καθ' ἥν γίνεται. Οὕτω δύναται νὰ γίνῃ τμηματικῶς ἡ συνολικῶς, δηλαδὴ ἡ μὲ τὴν **μέθοδον τῶν μερῶν** ἢ **μὲ τὴν μέθοδον τοῦ δλου.** Κατὰ μὲν τὴν μέθοδον τῶν μερῶν διαιροῦμεν τὴν πρὸς ἐντύπωσιν σειρὰν εἰς τμήματα. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐντυπώνομεν ἀναγνώσκοντες πολλάκις τὸ πρῶτον τμῆμα, κατόπιν τὸ δεύτερον, τρίτον κλπ., μέχρι τοῦ τελευταίου. Μετὰ τὴν ἐντύπωσιν Ἑκάστου τμήματος πρέπει νὰ συνδέωμεν αὐτὸ μετὰ τοῦ προηγουμένου.

Κατὰ δὲ τὴν μέθοδον τοῦ ὅλου ἀναγινώσκομεν ὅλην τὴν σειρὰν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πολλάκις μέχρι τελείας ἐντυπώσεως.

Ἐκ πειραματικῶν ἔρευνῶν, αἱ ὁποῖαι ἔγειναν διὰ τὴν ἐντύπωσιν ποιημάτων, ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ μέθοδος τοῦ ὅλου ἔχει πολλὰ πλεονεκτήματα σχετικῶς πρὸς τὴν μέθοδον τῶν μερῶν. Μὲ τὴν μέθοδον τοῦ ὅλου πρώτον χρειάζονται διλιγότεραι ἐπαναλήψεις πρὸς τελείαν ἀπομνημόνευσιν καὶ δεύτερον ἡ ἐντυπωθεῖσα σειρὰ διατηρεῖται ὀλόκληρος ἢ μέρος αὐτῆς ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἀπὸ τὴν σειράν, ἡ ὁποία ἐνετυπώθη μὲ τὴν μέθοδον τῶν μερῶν.
Ἡ ἔξιγνησις τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ἡ ἔξη. Μὲ τὴν μέθοδον τοῦ ὅλου ἡ ἐντύπωσις διατηρεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ νοήματος, ἥτις, ὡς ἐμάθομεν, διευκολύνει τὴν μνήμην, ἐν ᾧ κατὰ τὴν μεθοδον τῶν μερῶν ἡ ἐνότης διασπᾶται.
Ἐπειτα ἡ μέθοδος τῶν μερῶν δημιουργεῖ συνδέσεις, τὰς ὁποίας ἀργότερον πρέπει νὰ διαλύσῃ τις^{π.χ.}, τὴν σύνδεσιν μεταξὺ τῆς τελευταίας σειρᾶς ἐκάστου τιμήματος καὶ τῆς πρώτης τοῦ ἰδίου πρέπει^{νὰ} διαλύσῃ, ἵνα συνδέσῃ τὴν τελευταίαν σειρὰν ἐκάστου τιμήματος μὲ τὴν πρώτην τοῦ ἐπόμενου. Τὸ τοιοῦτον κωλύει τὴν ἀπομνημόνευσιν.
Ἴνα δικαίως ἡ μέθοδος τοῦ ὅλου φέρῃ τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα, δέον ἡ σειρὰ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὑποκειμένου, οὐχὶ δηλ. πολὺ μεγάλη, καὶ τὰ τυχὸν δύσκολα μέρη τῆς σειρᾶς νὰ ἐντυπώνωνται ἰδιαιτέρως. Τέλος δὲ νὰ τηρῶνται οἱ προηγούμενοι δροὶ τῆς ἐντυπώσεως, δηλ. ἐκάστη ἀνάγνωσις νὰ γίνεται μετὰ προσοχῆς, κατανοήσεως τοῦ ἀναγινωσκομένου, μετὰ διαφέροντος καὶ συμμετοχῆς τῆς βούλήσεως.

5. Ἡ ἐντύπωσις ἔξαρταται καὶ ἐκ τῶν **παύσεων**, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ γίνωνται μεταξὺ δύο διαδοχικῶν ἀναγνώσεων. Αἱ παύσεις αὗται δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὕτε λίαν βραχεῖαι οὕτε λίαν μακραῖ. Διὰ πειραμάτων ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως σειρᾶς ἀριθμῶν, συλλαβῶν, λέξεων κλπ. εὑρέθη ὅτι, ὅταν τὸ διάστημα τοῦ χρόνου μεταξὺ δύο ἀναγνώσεων εἶναι μακρότερον τῶν 10 λεπτῶν τῆς ὥρας καὶ οὐχὶ μεγαλύτερον τῶν 24 ὥρων, ἡ ἐντύπωσις καθίσταται εὐκολωτέρα. Ἐπὶ παραδείγματι δὲ Piéron εὗρεν, ὅτι

δι μέσος ἀριθμὸς τῶν ἀναγνώσεων, αἱ δόποιαι χρειάζονται πρὸς ἐντύπωσιν 20 ἀριθμῶν εἰς τὸ αὐτὸν ἄτομον, ἥτο:

1)	11	ἀναγνώσεις,	ὅταν τὸ διάστημα ἥτο $\frac{1}{2}$ τοῦ λεπτοῦ
2)	7,5	» , » , » , » , » , 2	λεπτὰ
3)	6	» , » , » , » , » , 6	»
4)	5	» , » , » , » , » , 10	»
5)	4,2	» , » , » , » , » , 20	»
6)	4,5	ἀναγνώσεις, ὅταν τὸ διάστημα ἥτο 24 ὡρας (*)	

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου βλέπομεν ὅτι ἔχομεν ὅλην ἀναγνώσεων ἀνάγνωσεις ὅταν δι χρόνος μεταξὺ τοῦ ἀναγνώσεων ἥτο μεγαλύτερος μὲν τῶν 10 λεπτῶν οὐχὶ δὲ μεγαλύτερος τῶν 24 ὡρῶν.

6. Ἡ ἐντύπωσις ἔξαρτᾶται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων παραγόντων, οἵτινες διμιώς ἐπιδροῦν διαφοροτρόπως εἰς τὰ διάφορα ἄτομα. Οὕτω τινὲς ἐντυπώνονται τὸ πρωΐ εὐκολώτερον, ἄλλοι τὴν νύκτα ἐπίσης ἄλλοι ἀναγινώσκοντες μεγαλοφόνως, ἄλλοι σιωπηλῶς, ἄλλοι περιπατοῦντες καὶ ἄλλοι καθήμενοι. Ο τόπος διὰ μερικὰ ἄτομα ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως. Εἰς μέρη θορυβώδη ἥτις ήσυχα ἥτις ἐντύπωσις ποικίλλει. Ἐπίσης ἔξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὁνθμοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους· οὕτω ἐντυπώνονται διεπί τὸ πλεῖστον εὐκολώτερον ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι Ἀπριλίου. Ἐκ τῆς ὡρας τῆς ἡμέρας, ἐκ τῆς κοπώσεως, εἰς ἣν ενδισκεται δι πνευματικὸς καὶ σωματικὸς δργανισμός. Ο Conprayé συνιστᾷ ὡς πρὸς τὴν ὡραν τῆς ἡμέρας νὰ ἀναγινώσκομεν μὲν πρὸ τοῦ ὑπνου οὐχὶ μέχρι τελείας ἐκμαθήσεως, νὰ συμπληρώνωμεν δὲ τὴν πρωΐαν διὰ νέας ἀναγνώσεως. Κατὰ τὴν νύκτα ἥτις ἐνέργεια τοῦ ὑποσυνειδήτου συμπληρώνει τὴν ἐργασίαν τῆς ἐντυπώσεως. Πολλαὶ λύσεις προβλημάτων ἐγένοντο δια τῆς: Το πρόβλημα παρὰ τὰς προσπαθείας πρὸς λύσιν ἀπέμενεν πρὸ τοῦ ὑπνου ἄλυτον. Κατὰ τὴν νύκτα ἐπαρουσιάζετο ἡ λύσις ἥτις ἐν διείρω ἥτις ἐν βιαχείᾳ ἐγρηγόρσει.

B'. Ή διατήρησις.

Μετὰ τὴν ἐντύπωσιν τὸ ἐντυπωθὲν διατηρεῖται; καὶ ἐπὶ πό-

(*) Οταν τὸ διάστημα ὑπερβέῃ τὰς 24 ὡρας; αἱ ἀναγνώσεις ηὑξήθησαν κατὰ πολὺ

σον χρόνον ; Έάν χρησιμοποιήσωμεν ως ἀπόδειξιν τῆς διατηρήσεως τὴν ἀνάπλασιν, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πολλαὶ ἐντυπώσεις χάνονται ἀνεπιστρεπτεί. Ποῦ εἶναι π. γ. αἱ ἐντυπώσεις τῆς ἡλικίας πρὸ τῶν 3 ἑτῶν ; Εἴναι ἀληθές, ὅτι εἰς ἔξαιρετικάς τινας περιπτώσεις τελείως λησμονηθεῖσαι ἐντυπώσεις ἐπανέρχονται. Οὕτω εἰς στιγμὰς ἀγωνίας παρουσιᾶται ἐνίστε δ βίος τοῦ ἀτόμου ως ταχυτάτη κινηματογραφικὴ ταινία, ὅπου ὅλα τὰ γεγονότα ἐκτυλίσσονται. Ἐπίσης εἰς παθολογικάς τινας περιπτώσεις, τὸν ὑπνωτισμόν, εἰς τὸ delirium (παραφροσύνην) ἀναπλάττονται γεγονότα πρὸ πολλοῦ λησμοὶ ηθέντα. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ως σπάνια δὲν δύνανται νὰ ἀναιρέσουν τὸ συνηθέστατον καὶ κοινότατον γεγονὸς τῆς λησμοσύνης. Είναι ἀληθές, ὅτι ὑπάρχουν ἐντυπώσει, αἴτινες, ἀπαξ ἐντυπωθεῖσα·, οὐδέποτε καжд' ὅλην τὴν ἡζωὴν τοῦ ἀτόμου ἐπανέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν.

Πρέπει δῆμος νὰ μὴ συγχέωμεν τὴν λησμοσύνην ἀπὸ τὴν ἐιτελῆ ἀπαλοιφὴν τῶν ἐ τυπώσεων. Δυνατὸν γεγονός τι ἐντυπωθὲν νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ποτὲ εἰς τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ νὰ μὴ παύσῃ ἀφ' ἑτέρου ἀσκοῦν ἐπίδρασίν τινα ἰσχυρὰν ἢ ἀσθενῆ ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου. Τιμαύτην ἐπίδρασιν ὑπὸ τὴν μօρφὴν τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων δεχόμεθα προερχομένην καὶ ἀπὸ τοὺς προγόνους ἡμῶν μεταδιδομένην διὰ τῆς κληρονομικότητος. Οἱ πλεῖστοι ψυχολόγοι νῦν δέχονται τοῦτο, ἰσχυροῦμενοι ὅτι πᾶν ὅ, τι ἔξησε τὸ ἀτομον καὶ οἱ πρόγονοί του, ὑφίσταται ὑποσυνειδήτως, ἀποτελοῦν, τρόπον τινά, τὸ σκοτεινὸν βάθος τοῦ πίνακος, ἐπὶ τοῦ δποίου ἐγγράφονται αἱ νέαι ἐντυπώσεις· «βραχὺ μέν τι μόριον τῆς ἡμετέρας βιοτικῆς ἐμπειρίας δυνάμεθα ἐκάστοτε ν' ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ νὰ ἐκφράσωμεν, σύνολος δ' ὅμως ἡ ἐμπειρία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἡμετέρου χαρακτῆρος καὶ ἐπὶ τὸν καθηρισμὸν τῶν ἡμετέρων τάσεων πρὸς τὸ κρίνειν καὶ ἐνεργεῖν», (James, Παιδαγ. διμιλίαι, μετάφρ. Γρατσιάτου, σελ. 103).

«Ο Ebbinghaus δι' ἐνφυοῦς μεθόδου κατώρθωσε νὰ ἀποδεῖξῃ πειραματικῶς τὸ γεγονὸς τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐντυπωθεί-

σης ἀλλὰ λησμονηθείσης, καὶ νὰ καθωρίσῃ τὸν νόμον, τὸν δποῖον ἀκολουθεῖ ἡ λησμοσύνη. Πρὸς τοῦτο ἔδωκε σειρὰς συλλαβῶν ἀνευ σημασίας πρὸς ἐκμάθησιν. Ἐπειδὴ δὲ αὗται μετά τινα χρόνον ἐλησμονοῦντο, ἔδιδεν ἐκ νέου πρὸς τελείαν ἀποινημόνευσιν. Παρετήρησε τότε, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναγνώσεων ἐγίνετο μικρότερος, ἵτοι ἐγίνετο οἰκονομιά τινῶν. Τὸ τοιοῦτον δφεύλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἴχνων τῆς παλαιᾶς ἐντυπώσεως. Τὴν μέθοδον ταύτην, ὡς γνωστόν, ὠνομάσαμεν μέθοδον οἰκονομίας. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης εὗρεν, ὅτι καὶ ἀρχὰς ἡ λησμοσύνη προβαίνει πολὺ ταχυτέρᾳ ἢ ὑστερον· οὕτω εὗρεν, ὅτι διὰ τὴν τελείαν ἀποινημόνευσιν σειρὰς συλλαβῶν ἀνευ σημασίας ἐχθειάσθη ἐν ἀρχῇ 20 ἀναγνώσεις· μετὰ πάροδον 20' ἀπητοῦντο 8 μόνον ἐπαναγνώσεις· οὕτως ἐγένετο οἰκονομία 12 ἀναγνώσεων. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι τῶν ἐντυπωθέντων ἐλησμονήθησαν $\frac{8}{20} = 40\%$.

Οὕτως εὗρε τὸν ἔξῆς πίνακα.

^τ Ωραι	1 3	1	9	24	48	144	744
ποσοστὸν	42	56	64	66	72	75	79
λησμοσύνης							
ἐπὶ							
τοῖς ἑκατὸν							

Ο πίναξ αὐτὸς δεικνύει, ὅτι μετὰ 20 λεπτὰ τῆς ὥρας ἐλησμονήθη τὸ μεγαλείτερον ποσόν, κατόπιν ἡ ἀπώλεια βαίνει βραδέως μέχρι τῶν 2 ἡμερῶν, ὅπότε γίνεται ἀκόμη βραδυτέρα. Ἐκ τούτου ἔξαγομεν, ὅτι πρὸς συγκράτησιν τῆς λησμοσύνης ἡ πρώτη μετὰ τὴν ἐντύπωσιν ἐπανάγνωσις πρέπει· νὰ γίνῃ οὐχὶ ἀργότερον τῆς μιᾶς ὥρας ἢ τὸ πολὺ τῆς μιᾶς ἡμέρας.

Περὶ τῆς τρίτης ἐνεργείας τῆς μνήμης, τῆς ἀναπλάσεως, ἔγραψαμεν ἥδη (ἰδὲ σελ. 114—124).

4. Μνημονικοὶ τύποι.

1. Ἐννοια καὶ εἶδη αὐτῶν.

Ἡ ἔξετασις τῆς μιήμης πολλῶν ἀτόμων ἀπέδειξεν, ὅτι ὑπάρχουν ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῶν διατηρουμένων καὶ ἀναπλαττομένων κατὰ προτίμησιν παραστάσεων.¹ Ἐκ τῶν ἀτομικῶν τούτων διαφορῶν κατατάσσουν τοὺς ἀιθρώπους εἰς διαφόρους τύπους, τοὺς ὅποίους ὄντας μνημονικούς τύπους.² Ἡ αἵτια τῆς διαφορᾶς ταύτης κεῖται ἐν πρώτοις εἰς ἔμφυτον προδιάθεσιν, εὑρισκομένην ἵσως ἐν τῷ φυσικῷ δργανισμῷ· π.χ., δύναται μία καλλιτέρα σύστασις τοῦ ὀφθαλμοῦ νὰ βοηθῇ εἰς τὴν τελειοτέραν λειτουργίαν αὐτοῦ. Λυγατὸν ἐπίσης κέντρον τι τοῦ ἐγκεφάλου νὰ ἔχῃ ἰδιάζουσαν ἀνάπτυξιν³ αὐτῇ δὲ διευκολύνει τὴν ἐντύπωσιν, διατήρησιν καὶ ἀνάπλασιν ὠρισμένου εἴδους παραστάσεων. Δύναται δῆμος νὰ κεῖται καὶ εἰς τὴν ἐπίκτητον ἀσκησιν. Οὕτω ὁ Γαλλός ψυχολόγος Binet ἀναφέρει περὶ τινος νεαροῦ ἀθλητοῦ, ὃς τις ἐγνώριζε τὰ ὄντα, τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ταχύτητα πολλῶν ἵππων τῶν ἱπποδρομιῶν, ἐν ᾧ οὐδὲ ἔνα τύπον τῆς χρηματίας ἢ τῆς φυσικῆς ἥδινατο νὰ ἀπομημονεύσῃ, οὐχὶ κυρίως διότι οὗτος είχεν ἰδιάζουσαν μνήμην διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἱπποδρομιῶν, ἀλλὰ διότι ἐφοίτα εἰς αὐτάς, ἀσκῶν οὕτω τὴν μνήμην, ἐν ᾧ ἀφ' ἐτέρου οὐδεμίαν ἀσκησιν ἔκαμνε διὰ τὰς ἐπιστήμας.⁴ Όμοίως συμβαίνει διὰ πολλοὺς ὑποχρεωμένους ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός των νὰ ἀσκοῦν ἐν εἴδος μνημονικῶν παραστάσεων.

Διακρίνομεν ἐν πρώτοις δύο διάδας· τὸν μνημονικὸν τύπον τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ τὸν τῶν λέξεων. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν ὅσοι κατὰ τὴν νόησιν χρησιμοποιοῦν κυρίως καὶ ἰδιαζόντως παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων, ὃσάκις λέξις δηλωτικὴ πράγματος ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀναπλάτει συγκεκριμένας παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων.⁵ Ο διὰ τοιούτων σκεπτόμενος εἶναι συνήθως βραδὺς εἰς τὴν κατανόησιν ἢ

εἰς τὴν διὰ λέξεων ἔκθεσιν. Οἱ παιδεῖς ἐν ἀρχῇ ἀνήκουν εἰς αὐτὸν τὸν τύπον. Οὕτω, δταν ζητήσωμεν νὰ μᾶς εἴπουν, τὶ ἐνθυμοῦνται, δταν ἀκούονταν προφερομένας ὑφ' ἡμῶν τὰς λέξεις ἀσπρο, αὐτοκίνητο, τραπέζι, θὰ μᾶς ἀπαντήσουν κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ συγκεκριμένας παραστάσεις. Π.χ. **ἄσπρο**=«θυμοῦμαι τὸ ἀσπρό μου φόρεμα», **αὐτοκίνητο**=«θυμοῦμαι τὸ αὐτοκίνητο ποῦ πήγαμε στὸ Χαλάνδρι», **τραπέζι**=θυμοῦμαι τὸ τραπέζι ποῦ τρῶμε»

Ο μνημόνικὸς τύπος τῶν ἀντικειμένων ὑποδιαιρεῖται εἰς **δπτικόν**, εἰς **ἀκούστικὸν** καὶ **κινητικόν**, ἐφ' ὅσον ἐπικρατοῦν ἐν τῇ ἀναπλάσει δπτικαί, ἀκουστικαὶ ἢ κινητικαὶ παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Κατὰ τὸ πλεῖστον οἶάνθρωποι ἀνήκουν εἰς τὸν δπτικὸν τύπον τῶν ἀντικειμένων, διότι ἡ ὄρασις χρησιμοποιεῖται κυρίως πρὸς γνῶσιν τῶν ἴδιοτήτων τῶν πραγμάτων. Ἐν τούτοις δταν ἡ ὄρασις ἐλλείπει, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς τυφλούς, ἡ χρησιμοποίησις ὑπ' αὐτῶν τῶν δερμικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων πρὸς γνῶσιν τοῦ περιβάλλοντος πληθύνει τὸν ἀριθμὸν τῶν δερμικῶν καὶ κινητῶν παραστάσεων, ὥστε νὰ κατέχουν ἔξεχουσαν θέσιν ἐν τῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει.

Εἰς καθαρὸν δπτικὸν τύπον τῶν ἀντικειμένων ἴδιως ἀνήκουν καὶ οἱ καλλιτέχναι ζωγράφοι καὶ ἐν τινι μέτρῳ καὶ αἱ γυναικες. Ό "Αγγλος ζωγράφος Martin ἄπαξ μόνον παρετήρει, τὸ πρὸς ἀπεικόνισιν πρόσωπον ἢ ἀντικείμενον, τὸ διποτὸν ἐτοποθέτει εἰς ὀδρισμένόν μέρος. Κατόπιν ἀνευ αὐτοῦ παρίστα μετὰ τόσης ζωγρότητος τὴν εἰκόνα του, ὥστε, δταν παρενέβῃ τις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς φανταστικῆς εἰκόνος, παρεκάλεσεν αὐτὸν νά παραμερίσῃ. Ό Claude Lorrain ἔζωγράφει ὡς ἔξης: Διήρχετο ὁλοκλήρους ἡμέρας εἰς τὰς ἔξοχὰς τῆς Ρώμης, χωρὶς οὐδὲν νὰ σχεδιάζῃ, ἐπανερχομένος δὲ εἰς τὸ ἐργαστήριόν ἔζωγράφει τὰς εἰκόνας ἀπὸ μνήμης. Όπάρχουν πρὸς τούτοις παῖκται ζατοικίου, οἵτινες παίζουν μὲ κλειστοὺς ὁφθαλμούς. Πρὸ τῶν ὁφθαλμῶν αὐτῶν παρίσταται τὸ ἀβάκιον μεθ' ὅλων τῶν θέσεων καὶ τῶν σχημάτων τοῦ ζατοικίου.

Η ιστορία ἀναφέρει καὶ πολλοὺς ἄλλους διαποτεῖς ζωγρά-

φους καὶ ἀγαλματοποιούς, οἵτινες είχον ζωηροτάτας δόπτικὰς παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων. Πειραματικῶς ὁ Lobsien εὗρεν, ὅτι οἱ μαθηταὶ τῶν δημοτικῶν καὶ μέσων σχολείων ἀνήκουν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν δόπτικὸν τύπον τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων.

Εἰς τὸν καθαρὸν ἀκουστικὸν τύπον τῶν ἀντικειμένων ἀνήκουν οἱ μεγάλοι μουσουρογοί. Ὁ Mozart μετὰ μίαν μόνον ἀκρόασιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος «Miserere alegro» ἀνέγραψεν αὐτὸν διλόκληρον ἀπὸ μνήμης. Ὁ Beethoven συνέθετε περιπατῶν.

Καθαρὸς κινητικὸς τύπος *τῶν ἀντικειμένων* ἔμφαντίζεται κυρίως εἰς τοὺς τυφλοὺς καὶ κωφαλάλους, εἰς τοὺς δύποίους ἢ ἔλλειψις τῆς μιᾶς αἰσθήσεως ἐδημιούργησεν ἀσκησιν ἔξαιρετικὴν εἰς τὰς ἀλλαζ. Ἡ Lucia Bridgmann, τυφλὴ καὶ κωφαλάλος, ἔμαθε νὰ διακρίνῃ τὰ διάφορα χρώματα τῶν νημάτων, ἄτινα μετεχειρίζετο, ἔμαθε τὸ κεντάν, τὸ ὁράπτειν καὶ τὸ πλέκειν, παρακολουθοῦσα διὰ τῶν χειρῶν της τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν τῆς μητρός της. Ἡ Helen Keller, τυφλὴ καὶ κωφαλάλος, κατώρθωσε διὰ τῆς κινητικῆς μνήμης νὰ ὑποστῇ μετ' ἐπιτυχίας διδακτορικὰς ἔξετάσεις.

2. Εὔρεσις τῶν τύπων τῶν ἀντικειμένων.

Διὰ νὰ εῦρωμεν, ἀν πρόσωπά τινα ἔχουν ἔξαιρετικὴν μνήμην τῶν τύπων τῶν ἀντικειμένων, δεικνύομεν εἰς αὐτὰ διάφορα ἀντικείμενα καὶ ζητοῦμεν μετά τινα χρόνον νὰ γράψουν τὶ εἶδον, ἢ προκαλοῦμεν διὰ διαφόρων δργάνων θορύβους τινὰς καὶ ζητοῦμεν νὰ γράψουν τὸ εἶδος τῶν θορύβων. Καὶ τέλος ἀφοῦ ἐκτελέσουν δρισμένας κινήσεις, π. χ. γονάτισμα, πήδημα, βάδισμα, ἵγνογράφημα, στροφὴν τῆς κεφαλῆς, τοῦ βραχίονος κλπ., νὰ καταγράψουν ἔπειτα τὰς ἐκτελεσθείσας κινήσεις. Ἐκ τῆς τελειοτέρας ἔντυπώσεως καὶ ἀναπλάσεως θὰ συμπεράνωμεν περὶ τοῦ τύπου εἰς ὃν ἀνήκουν.

3. Μνημονικοὶ τύποι τῶν παραστάσεων τῶν λέξεων.

Οἱ μνημονικοὶ τόποι τῶν λέξεων ἔχουν μεγαλυτέραν πρακτικὴν σημασίαν· διὰ τὴν διδασκαλίαν.

Διακρίνομεν τρεῖς καθαροὺς καὶ ἕνα μεικτὸν τύπον, διότι αἱ λέξεις ἐντυπώνονται διὰ τριῶν μόνον αἰσθήσεων: ἀκοῆς, ὁράσεως καὶ κινήσεως.

Ὀπτικὸς τύπος τῶν λέξεων.

Οὗτος διατηρεῖ εὐκολώτερον ὀπτικὰς παραστάσεις τῶν λέξεων καὶ ἀριθμῶν, καὶ ἐπειδὴ βλέπει ἐσωτερικῶς τὰ σύμβολα, τοῦτο ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν εἰς χρονικὴν στιγμὴν νὰ παραστήσῃ πλήθος τούτων, δύναται τρόπου τινὰ νὰ τὰς ἀναγνώσῃ ἐσωτερικῶς. Ὁ καθαρὸς ὀπτικὸς, δηλ. ὁ μὴ δυνάμενος νὰ ἀναπλάσῃ ἄλλου εἴδους πλὴν τῶν ὀπτικῶν παραστάσεων, εἶναι σπάνιος. Ἐν μέρει ὀπτικὸς τύπος τῶν λέξεων εἶναι πᾶς, ὅστις ἔμαθεν ἀνάγνωσιν. Τελείως μονομερής τύπος ἡτο ὁ ἀριθμομήμων ἔλλην Διαμάντης ἐκ Κεφαλληνίας· οὗτος διεσχυροῦτο διτὶ ἔβλεπεν ἐσωτερικῶς τοὺς πρὸ δὲ τοῦ προτοτύπου ἐπιδειχθέντας αὐτῷ ἀριθμοὺς ὡς φωτογραφημένους ἐπὶ πλακός. Τὸν τύπον τούτον ἔξήτασεν ὁ ψυχολόγος Μευμάνη. Ὅταν ἐδίδετο εἰς αὐτὸν νὰ κάμῃ ἀπὸ μηνύμης πολλαπλασιασμὸν πενταψηφίου ἐπὶ πενταψηφιον, παρετήρει κατ’ ἀρχὰς τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔξετέλει τὴν πρᾶξιν, ὡς νὰ εἶχεν αὐτοὺς ἐνώπιον τῶν διφθαλμῶν του. Ὁ μὴ ὀπτικὸς δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ πλήρη τὴν εἰκόνα λέξεως ἀλλὰ μόνον γράμματά τινα.

Ο ὀπτικὸς τύπος κατορθώνει νὰ μεταβάλῃ εὐκολώτερον τὴν διάταξιν τῶν ὀπτικῶν ἐντυπώσεων παρὰ ὁ ἀκουστικός. Οὕτως ὁ ὀπτικὸς κατωρθώνει νὰ συλλαβίζῃ μακρὰν λέξιν ἀντιθέτως ἐκ τοῦ τέλους πρὸς ἀρχήν, διότι βλέπει ἐσωτερικῶς τὰ γράμματα καὶ δύναται νὰ ἀναγνώσῃ ταῦτα. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ μετρήσωμεν μὲ κοινὸν ὀρολόγιον τὸν χρόνον, τὸν δποῖον χρειά-

ζεται, διὰ νὰ ἔκτελέσῃ τὸν συλλαβισμὸν τοῦτον. Ὁ ἀκουστικὸς τύπος θὰ ἀργήσῃ πολύ, ἐν ᾧ δὲ δπτικὸς θὰ χρειασθῇ μόνον δευτερόλεπτά τινα μέχρις ὅτου ἀναπλάσῃ τὴν παράστασιν, μεθ' δὲ συλλαβισμὸς προχωρεῖ εὐκόλως καὶ ταχέως.

Αντιθέτως δὲ ἀκουστικὸς τύπος ἀρχίζει ἀμέσως, ἀλλ' εὐθὺς προσκόπτει εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν καὶ ἀναγκάζεται νὰ προφέρῃ ἐσωτερικῶς τὴν λέξιν, διὰ νὰ εὔρῃ τὸ [ἀκόλουθον γράμμα· οὗτο προχωρεῖ βραδέως καὶ μετὰ κόπου.

Εἰς πειράματα παρετήρησαμεν, ὅτι διὰ τὸν συλλαβισμὸν τῆς λέξεως **ἀριθμητήριον** εἰς μὲν ἐχρειάσθη 9'', ἄλλος 22''. Ὁ πρῶτος ἦτο δπτικός, δὲ δεύτερος ἀκουστικός.

Ο δπτικὸς συγχέει εὐκόλως δύο γράμματα διπλαίς κατὰ τὸ σχῆμα· π.χ. τὸ **π** καὶ τὸ **ω** ἢ **η** καὶ **κ**. Ὁ ἀκουστικὸς συγχέει δύο γράμματα, τὰ δποῖα διπλαίς ουν κατὰ τὸν φθόγγον· π.χ., τὸ **ι**, **υ**, **η**, **τ** καὶ **θ**. Παρατηρεῖ εὐκολότερον τὰ σύμφωνα τῶν φωνήντων, διότι εἶναι μεγαλύτερα καὶ ἔχουν εὐκολότερον σχῆμα.

Ο καθαρὸς δπτικὸς τύπος κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν (μελέτην) δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ θύρουβον, διότι ἐσωτερικῶς ἐργάζεται μὲ δπτικὰς εἰκόνας.

Ο δπτικὸς τύπος εἶναι καλὸς εἰς τὴν δρομογραφίαν. Βοηθεῖ τις αὐτόν, ἐὰν γράφῃ ἐπὶ τοῦ πίνακος πᾶσαν δύσκολον λέξιν. Μανθάνει εὐχαρίστως ἀναγνώσκων. Ο δπτικὸς εἶναι καλὸς λογιστὴς τοῦ ἀγράφου λογισμοῦ (νοεροῦ). Π.χ. Διὰ νὰ κάμη ἀγράφως τὴν διαίρεσιν 255: 7 ἢ 21924: 9, δὲ δπτικὸς τύπος ἐχρειάσθη μόνον 3'', δὲ ἀκουστικὸς 12''. Διὰ τὸ δεύτερον παράδειγμα δὲ δπτικὸς ἔκαμε 13'', δὲ ἀκουστικὸς 35'' ἔως 60''.

'Ακουστικὸς τύπος τῶν λέξεων.

Ο ἀκουστικὸς τύπος τῶν λέξεων ἐντυπώνει, διατηρεῖ καὶ ἀναπλάτετει εὐκόλως τὰς ἀκουστικὰς παραστάσεις τῶν λέξεων. Ο καθαρὸς ἀκουστικὸς τύπος, διαν σκέπτεται ἀκούει τὴν ίδιαν φωνὴν ἢ τὴν φωνὴν τῶν ἀλλων· εἶναι διμως σπάνιος 2%. Ο συνηθέστερος

εἶναι δὲ ἀκουστικοκινητικός.⁵ Οἱ ἀκουστικὸς δὲν δύναται νὰ συλλαβίσῃ εὐκόλως ἀντιστρόφως τὰς λέξεις, διότι αἱ λέξεις ἀκούονται μόνον κατὰ τὴν μίαν σειρὰν καὶ μόνον κατ’ αὐτὴν γίνεται ἡ σύνδεσις. Διὰ τοῦτο χρειάζεται μακρότερον χρόνον διὰ νὰ συλλαβίσῃ ἀντιστρόφως τὴν λέξιν.

Σειραὶ γραμμάτων εἶναι εὐνοϊκαὶ διὰ τὸν ἀκουστικόν, ἐὰν ἀποτελῶνται ἀπὸ γράμματα διαφόρων φθόγγων, δύσκολοι, ἀπὸ γράμματα ὅμοιών φθόγγων π.χ. ἡ σειρὰ: θ, τ, δ, ι, υ, ει, η, εἶναι δύσκολος πρὸς ἐντύπωσιν διὰ τὸν ἀκουστικόν.

Οἱ ἀκουστικὸς συγχέει διμόφωνα γράμματα, δύναται δὲ νὰ εἴπῃ τὴν σειρὰν τῶν φωνηέντων μιᾶς λέξεως εὐκολώτερον τῶν συμφώνων.⁶ Απὸ τὸν θόρυβον ἐνοχλεῖται πολύ, διότι ἐργάζεται μὲ ἀκουστικὰς παραστάσεις, αἵτινες διαταράσσονται ὑπὸ τῶν ὅμοιών τοιούτων. Οἱ ἀκουστικὸς εἶναι κακὸς δρυθογράφος, διότι ὑπάρχουν γράμματα μὴ ἔχοντα οὐδένα φθόγγον κατὰ τὴν μετὰ τῶν λέξεων προφοράν, ὡς π.χ. εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ ἀγγλικὴν γλῶσσαν.⁷ Επειτα ὑπάρχουν γράμματα, τὰ δποῖα ἔχοντα τὴν αὐτὴν προφοράν ἔχουν διάφορον σχῆμα, π.χ. τὰ διάφορα ι, η, ει, οι, υ, η, υ, υῖ κλπ.

Οἱ ἀκουστικὸς τύπος εἶναι κακὸς λογιστὴς τοῦ ἀγράφου λογισμοῦ, μανθάνει δὲ εὐκόλως ἀναγινώσκων δυνατά, διὰ νὰ ἀκούῃ τὴν φωνήν του, καὶ δὲν ἐνθυμεῖται τὴν σελίδα τοῦ βιβλίου, ὃπου ἀνέγνωσεν ὠρισμένον μέρος αὐτοῦ.

Ο κινητικὸς τύπος τῶν λέξεων.

Αἱ λέξεις προφερόμεναι προκαλοῦν καὶ αἰσθήματα κινητικὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν φωνητικῶν δργάνων. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα, ὡς εἴδομεν, ἀφίνουν ὥχνη, τὰ δποῖα διευκολύνοντα τὴν ἐκ νέου προφοράν τῶν αὐτῶν λέξεων. Τὰ ὥχνη ταῦτα ὠνομάσαμεν τὴν ὄλικὴν βάσιν πρὸς κινητικὰς (ἀρθρωτικὰς) παραστάσεις.⁸ Υπάρχουν ἀνθρωποι, οἱ δποῖοι διατηροῦν εὐκολώτερον ταῦτα καὶ δι’ αὐτὸν ἀνήκουν εἰς τὸν κινητικὸν (ἀρθρωτικὸν)

τύπον. Ὁ ἀριθμωτικὸς τύπος τῶν λέξεων, ὅταν σκέπτεται κινεῖ (χωρὶς νὰ ἐκφέρῃ φθόγγον) τὰ φωνητικὰ ὅργανα. Πολλάκις θὰ παρετηρήσατε ἀνθρώπους ψιθυρίζοντας καθ' ὅν χρόνον ἐργάζονται. Ὅταν ἀκούγῃ λέξιν ἢ συλλαβὴν ἄνευ σημασίας, διὰ νὰ τὴν ἔντυπώσῃ, ἀσυνειδήτως κινεῖ τὰ φωνητικὰ ὅργανα· ἐὰν δὲ τὸν ὑποχρεώσωμεν, νὰ ἐκφέρῃ συγχρόνως ἄλλας λέξεις, ἐπέρχεται ίσχυρὰ κώλυσις τῆς ἔντυπώσεως.

Ἡ λέξις ὅμως γράφεται καὶ διὰ τῆς χειρός, ἡ κίνησις αὗτη παράγει αἰσθήματα, τὰ δποῖα παράγουν τὰς κινητικὰς (γραφικὰς) παραστάσεις τῶν λέξεων· ὁ πλοῦτος αὐτῶν τῶν παραστάσεων κάμηνει τὸν γραφικὸν τύπον τῶν λέξεων. Ὁ γραφικὸς τύπος μανθάνει καλύτερα γράψων τὸ πρὸς ἔντυπωσιν μάθημα. Πολλάκις ἔξελέγχει τὴν δρομογραφίαν ἐμπιστεύομενος εἰς τὴν κίνησιν τῆς χειρός.

Καθαροὶ κινητικοὶ τύποι εἶναι σπάνιοι.

Ο κινητικὸς τύπος, διὰ νὰ ἔκτελέσῃ τὴν ἀπὸ μνήμης διαιρέσειν 315778:9, προφέρει σιγὰ τοὺς ἀριθμούς. Ἐὰν κωλύσωμεν αὐτὸν νὰ πράξῃ τοῦτο, θὰ δυσκολευθῇ.

Οἱ συνηθέστεροι τύποι εἶναι οἱ μεικτοί. Συχνότερον μεικτὸς τύπος εἶναι ὁ ἀκονστικοκινητικὸς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ δπτικοκινητικός.

4. Μέθοδοι πρὸς εὔρεσιν τῶν τύπων τῶν λέξεων.

Θὰ ἀναφέρωμεν μεθόδους τινὰς πρὸς εὔρεσιν τῶν τύπων τῶν λέξεων.

α') Ἡ πρώτη μέθοδος λέγεται μέθοδος τῆς ὅμολογίας.

Δι’ αὐτῆς ὑποβάλλομεν εἰς τοὺς μαθητὰς ὡρισμένας ἐρωτήσεις· ἀπὸ τὴν ὅμολογίαν, τὴν δποίαν θὰ κάμουν εἰς τὰς ἀπαντήσεις των, θὰ συμπεράγωμεν περὶ τοῦ τύπου.

ΑἼ ἐρωτήσεις εἶναι αἵ ἔξῆς:

1) Πῶς σᾶς εἶναι εὔκολώτερον νὰ ἔντυπώσετε τὸ μάθημα,

ἀναγινώσκοντες ἀφώνως, ἥρεμα (κινοῦντες τὰ χείλη) ἢ μεγαλοφώνως;

- 2) Προτιμᾶτε ν' ἀναγινώσκετε ἢ νὰ ἀκούητε;
- 3) Ὅταν λέγετε τὸ μάθημα ἐνθυμεῖσθε τὴν σελίδα τοῦ βιβλίου;
- 4) Ἐνθυμεῖσθε τὰ γράμματα τοῦ βιβλίου;
- 5) Πῶς συγκρατεῖτε τὸ μάθημα, αὐτολεξεὶ ἢ μὲ ίδιας σας λέξεις;
- 6) Ποῖον μάθημα σᾶς φαίνεται εὐχολώτερον καὶ ποῖον τὸ δυσκολώτερον;

β') **Ἡ μέθοδος τῶν κωλύσεων.** Κατ' αὐτὴν ἐν πρώτοις δοκιμάζομεν πόσα γράμματα δύναται ὁ ἔξεταζόμενος νὰ συγκρατήσῃ δι' ἀκωλύτου ἐντυπώσεως. Οὕτω ἐν ἀρχῇ ἀπαγγέλλομεν 4 γράμματα, τὰ δύοια ἀπομνημονεύει τελείως· εἴτα 5, 6, 7, 8, 9, μέχρις ὅτου παρατηρήσωμεν ὅτι δυσκολεύεται πλέον νὰ τὰ ἀπομνημονεύῃ καὶ ὅτι λησμονεῖ μερικὰ συγκρατῶν μόνον ἐξ κατὰ μέσον ὅρον τριῶν τοῦλάχιστον δοκιμῶν.

Μεθ' ὁ προβαίνομεν εἰς τὴν παρεμβολὴν κωλυμάτων κατὰ τὴν ἐντύπωσιν.

1) Πρῶτον κώλυμα εἶναι τὸ ἀκουστικόν. Καθ' ὃν χρόνον ἀπαγγέλλονται τὰ γράμματα, ἄλλος βιηθὸς ἀπαγγέλλει ἄλλα γράμματα· οὕτω πως ἐπέρχεται κάποια δυσκολία κατά τὴν ἐντύπωσιν. Καὶ ὁ μὲν δπτικὸς ἐντυπώνων εἰκόνας δὲν θὰ δυσκολευθῇ, ἀλλ' ὁ ἀκουστικὸς θὰ αἰσθανθῇ πολλὴν δυσκολίαν νὰ ἐντυπώσῃ τὰ γράμματα, συνεπῶς θὰ συγκρατήσῃ ὀλιγάτερα τῶν ἐξ, ἐν ᾧ ὁ δπτικὸς θὰ συγκρατήσῃ τὰ αὐτά. Ἀπὸ τοῦτο λοιπὸν θὰ διακρίνομεν τὸν δπτικὸντοῦ ἀκουστικοῦ. Ἄλλὰ δυνατὸν νὰ χρησιμοποιῇ κατὰ τὴν ἐντύπωσιν τὴν κίνησιν τῶν φωνητικῶν ὀργάνων δπότε, ἂν εἶναι ἀκυρωτικούνητικός, δὲν θὰ ὑπολειφθῇ πολύ. Διὰ τοῦτο προκαλοῦμεν νέον κώλυμα.

2) Δεύτερον κώλυμα εἶναι τὸ ἀρθρωτικόν. Ὅποχθεοῦμεν τὸν ἔξεταζόμενον νὰ προφέρῃ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὸ ἀλφάρητον·

τοιουτορόπως ἐμποδίζομεν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἀρθρωτικὴν ἐντύπωσιν.

3) Συνδυασμὸς πρώτου καὶ δευτέρου κωλύματος.

Ἐὰν κατ' αὐτὸ δὲν ὑστερήσῃ τῶν ἔξ, θὰ εἶναι μεγάλη πιθανότης ὅτι εἶναι δπτικός ἀν ὑστερήσῃ πολύ, θὰ εἶναι ἀκουσικοκινητικός.

4) Προσφέρομεν τὰ γράμματα δπτικῶς μὲ διπλῆν κώλυσιν· ἀν καὶ εἰς τοῦτο δὲν ὑστερήσῃ, τότε ἀσφαλῶς εἶναι δπτικός.

γ') **Ἡ μέθοδος τοῦ συλλαβισμοῦ.** Κατ' αὐτὴν δεικνύομεν λέξεις καὶ εἴτα ζητοῦμεν νὰ ἐκφωνήσουν τὰ γράμματα ἀντιστροφῶς. Μετρῶντες τὸν χρόνον τοῦ συλλαβισμοῦ, εὑδίσκομεν ὅτι δ ὀπτικὸς θὰ κάμῃ πολὺ διλγώτερον χρόνον τοῦ ἀκουστικοῦ.

δ') **Ἡ μέθοδος τῆς προσφορᾶς.** Κατ' αὐτὴν προσφέρομεν συλλαβὰς ἄνευ σημασίας κατὰ τρεῖς τρόπους· δπτικῶς δεικνύοντες αὐτάς, ἀκουστικῶς προφέροντες αὐτὰς καὶ κινητικῶς ἐπιτρέποντες αὐτῷ νὰ προφέρῃ ἢ νὰ γράψῃ ταχέως τὰς συλλαβὰς. Εἰς τὰ δύο πρῶτα εἴδη τῆς προσφορᾶς ὑποχρεοῦμεν αὐτὸν νὰ κρατῇ τὸν δάκτυλον εἰς τὴν γλῶσσαν, ἵνα μὴ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἀρθρωτικὴν ἐντύπωσιν. Τέλος ἀμέσως γράφει δ ἐξεταζόμενος ὅσα συνεκράτησε· τὸ πλῆθος τῶν συλλαβῶν, τὰς ὁποίας συνεκράτησε, καθορίζει τὸν τύπον.

ε') **Ἡ μέθοδος τῶν σφαλμάτων.** Δι' αὐτῆς παρατηροῦμεν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ἢ ὑπαγόρευσιν ἢ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς δ' μεθόδου ποιὰ σφάλματα ἔκαιμεν· ἐὰν συγχέη γράμματα μὲ τὸ αὐτὸ σχῆμα, εἶναι δπτικός ἀν γράμματα μὲ τὸν αὐτὸν φθόγγον, ἀκουστικός.

Πρὸς ἐπιτυχίαν καλὸν εἶναι νὰ μεταχειρισθῶμεν δύο διαφόρους μεθόδους.

5. Μεταβάλλονται οἱ μνημονικοὶ τύποι;

Ο μνημονικὸς τύπος, εἰς δν ἀνήκει ἀτομόν τι, δὲν παραμένει δ αὐτὸς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑφίσταται ἀλλαγάς.

Πρῶτον ἔνεκα δπωλείας αἰσθητηρίου τινός, π.γ. τῆς δράσεως, χάνονται σιγὰ-σιγὰ αἱ δπτικαὶ παραστάσεις, κατὰ δὲ τὸν νόμον τῆς ἀναπληρώσεως ἄλλο αἰσθητήριον ἀντικαθιστᾶ τὸ ἐλλεῖπον, προοφέρον νέαν πληθὺν ἐντυπώσεων καὶ ἵκανότητα πρὸς ἐντύπωσιν καὶ ἀνάπλασιν αὐτῶν. Οὕτω ὁ τυφλῶθεὶς κατ' ἀνάγκην θὰ μεταβάλῃ τύπον γινόμενος ἀκουστικοκινητικός, ὅ,τι δήποτε καὶ ἀν ἥτο πρότερον. Ὁμοίως συμβαίνει διὰ τὸν κωφάλαλον· οὕτος θὰ γίνη δπτικοκινητικός. Ὁ δὲ τυφλὸς καὶ κωφάλαλος θὰ γίνῃ κινητικός.

Ο μνημονικὸς τύπος μεταβάλλεται ἔνεκα ἀσκήσεως. Οὕτω δυνατὸν μαθητῆς τις, ἔχων διδάσκαλον ἀκουστικοκινητικοῦ τύπου, νὰ γίνη καὶ αὐτὸς τοιοῦτος, ἔνεκα τῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον χρησιμοποιήσεως ἐνὸς μόνον εἰδοῦς ἐντυπώσεως. Ἐὰν ἐπίσης αἱ συνθῆκαι τῆς ἡωῆς τοῦ μαθητοῦ δὲν τῷ ἐπιτρέποντι νὰ φωνάζῃ δυνατά δταν ἀναγινώσκῃ, οὗτος θὰ συνηθίσῃ μὲ τὴν ἀφωνον ἀνάγνωσιν, ήτις θὰ ἀναπτύξῃ κατὰ πολὺ τὰς δπτικὰς παραστάσεις τῶν λέξεων.

Εἰς τὰς μεταβολὰς τὰς τελευταίας ὑπόκεινται ὅσοι ἔχουν ἔμφύτως ἀσθενεστέραν τὴν προδιάθεσιν πρὸς ὠρισμένον τύπον. Ὅσον ὅμως ἴσχυροτέρα εἰναι ἡ ἔμφυτος προδιάθεσις, ἐπὶ τοσοῦτον δυσκολωτέρα καθίσταται ἡ μεταβολὴ τοῦ τύπου διὰ τῆς ἀσκήσεως.

6. Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα τοῦ περὶ μνήμης κεφαλαίου.

Ἡ μνήμη καὶ τὸ μανθάνειν ἀποτελοῦν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν λειτουργίαν. Ἐμαθα μάθημά τι, σημαίνει ἐνετύπωσα αὐτῷ ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, διότι ἂν μετά τινα χρόνον λησμονήσω αὐτὸς σημαίνει ὅτι δὲν τὸ ἐμαθα καλῶς, ἡ διατήρησις τοῦ μαθήματος εἰναι τὸ δεύτερον γνώρισμα τοῦ μανθάνειν. Ἀλλὰ πᾶσα γνῶσις εἰναι δητῶς τελείως μεμαθημένη, δταν εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἔχω αὐτὴν πρόχειρον καὶ ἐφαρμόζω καταλλήλως. Ἡ ἀνάπλασις λοιπὸν είναι τὸ τρίτον γνώρισμα τοῦ μανθάνειν.

“Ωστε τὸ μανθάνειν περιλαμβάνει τὴν ἐντύπωσιν, διατήρησιν καὶ ἀνάπλασιν (ἐφαρμογὴν) τῆς γνώσεως, δηλαδὴ τὰς τρεῖς ἐνεργείας τῆς μνήμης.

Ἐκ τούτων λοιπὸν συμπεραιώμεν, ὅτι, διὰ νὰ μάθουν οἱ μαθηταὶ καλῶς τὸ μάθημα, πρέπει νὰ τηρήσωμεν ταὺς ὅρους τῆς καλῆς ἐντυπώσεως, διατηρήσεως καὶ ἀναπλάσεώς. Οὗτοι ἀποτελοῦν ὑποδείξεις πρὸς σκοπιμωτέραν διαρρύθμισιν τῆς διδασκαλίας μας, ἐὰν θέλωμεν νὰ γίνῃ καρποφόρος. Δύνανται νὰ ἐκφρασθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν σειραὶ διδακτικῶν κανόνων. Θὰ ἀναφέρωμεν μόνον μερικοὺς ἀφίνοντες τὸν ἀναγνώστην διδάσκαλον νὰ συναγάγῃ μόνος τοὺς ἄλλους.

Οὕτως δὲ νόμος τῆς λησμοσύνης μᾶς λέγει νὰ κάμνωμεν ἐπανάληψιν τοῦ διδαχθέντος πρὸ τῆς παρελεύσεως 24 ὥρῶν. Ἡ ἐπανάληψις εἰς τὸ ιέλος τοῦ μαθήματος εἶναι πολὺ σπουδαία διὰ τὴν διατήρησιν. Εἰς δὲ τοὺς μαθητὰς θὰ ὑποδείξωμεν νὰ ἀναγνώσουν ἐντὸς 24 ὥρῶν τὸ μάθημα. Καὶ τὸ πρόγραμμα δὲ δυνάμεθα νὰ κανονίσωμεν οὕτως ὥστε νὰ τίθεται ἡ διδασκαλία τοῦ αὐτοῦ μαθήματος εἰς δύο ἢ τρεῖς κατὰ σειρὰν ἡμέρας. Εἰς τὴν τελευταίαν ὅμιλον ὧραν τοῦ μαθήματος, μεθ' ἣν ἐπακολούθει μακρόν πιος διάστημα, νὰ μὴ διδάσκωμεν νέον ἀλλὰ μόνον ἀσκήσεις ἐπὶ τοῦ διδαχθέντος.

”Άλλος κανὼν εἶναι νὰ μὴ ἐπιμένωμεν εἰς μίαν ὥραν νὰ μάθωμεν νέον μάθημα.

Τέλος νὰ λαμβάνωμεν ὑπὸ ὄψιν τοὺς τύπους, εἰς οὓς ἀνήκουν οἱ μαθηταὶ μας. Δὲν εἶναι διόλου ἀνάγκη νὰ καταστήσωμεν αὐτοὺς μεικτοὺς τύπους τῶν λέξεων ἀν. εἶναι καθαροί. Οὔτε ἔλλειψις δύναται νὰ θεωρηθῇ, ἀν ἀτομιόν τι καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν χρησιμοποιῇ ὠρισμένον εἴδος παραστάσεων τῶν λέξεων πρὸς ἐκφραστιν τῶν διανοημάτων. Άν παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων πρέπει διὰ τὴν πλήρη μόρφωσιν νὰ εἶναι ποικίλαι, οὐχὶ ὅμιλοι καὶ αἱ παραστάσεις τῶν λέξεων.

”Ινα μὴ ἀδικήσωμεν κανένα τύπον, θὰ διδάσκωμεν τοιουτοτρόπως, ὥστε νὰ ἐντυπώνουν δι' ὅλων τῶν αἰσθήσεων. Οὕτω, διὰ νὰ

λάβωμεν ἐν μικρὸν παράδειγμα, ἔστω δτὶ πρόκειται νὰ διδάξωμεν τὴν δρυθογραφίαν τῆς λέξεως ἐπιεικῆς, τὴν δποίαν πολλοὶ ἔγραψαν εἰς τὴν ἔκθεσιν ἐσφαλμένως. Πρῶτον θὰ γράψωμεν αὐτὴν διὰ τοὺς δπτικοὺς ἐπὶ τοῦ πίνακος, δεύτερον θὰ ἀπαγγείλωμεν αὐτὴν διὰ τοὺς ἀκουστικοὺς ὡς ἔξης: (ε ἔψιλον ψιλή, πī ἵωτα, ει ἔψιλον ἵωτα, κῆς η ὁξεῖα). Τρίτον νὰ συστήσωμεν, δῆλοι σιγὰ-σιγὰ νὰ προφέρουν αὐτὴν καὶ τέλος νὰ γράψουν αὐτὴν εἰς τὸ τετράδιόν των.

"Επειτα θὰ δώσωμεν ἴδιαιτέρας συμβουλὰς πρὸς ἀκοπωτέραν καὶ ταχυτέραν μάθησιν διὰ τῆς καταλλήλου χρησιμοποιήσεως τοῦ τύπου των. Οὕτως εἰς τὸν δπτικὸν θὰ συστήσωμεν ν' ἀναγνώσκῃ ἀφώνως ἐκ τοῦ βιβλίου του, εἰς τὸν ἀκουστικὸν μεγαλοφώνως καὶ εἰς τὸν κινητικὸν νὰ γράφῃ τὸ μάθημα. Τέλος εἰς τοὺς μεικτούς, οἵτινες εἶναι συνήθως ἀκουστικοκινητικοὶ θὰ συστήσωμεν, δταν ἀναγνώσκουν νὰ ἀπαγγέλλουν δυνατὰ καὶ νὰ γράφουν τὸ μάθημα διὰ περιλήψεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6.

1. Ή Φαντασία.

1. Ἔννοια τῆς φαντασίας.

Ως ἀπεδείξαμεν εἰς τὸ περὶ τῆς μνήμης, αἱ παραστάσεις δὲν παραμένουν ὡς ἀνεξάρτητα μορφώματα καὶ πισταὶ ἀπεικονίσεις προηγουμένων γεγονότων, ἀλλ' ὡς ἐλεύθεροι συνδυασμοὶ κατὰ νέαν ἐμφανιζόμενοι πάντοτε μορφήν.

Ἄν ἀπὸ τὸν νέον τοῦτον ψυχικὸν σχηματισμὸν ἀφαιρεθῇ τὸ συναίσθημα τῆς ἀναγνωρίσεως, ὅτι δηλαδὴ ἀνήκει εἰς παλαιὸν γεγονός, τότε ἡ παράστασις γίνεται συνειδητὴ ὡς ὑποκειμενικὸς τῆς στιγμῆς ἔκεινης ψυχικὸς σχηματισμός, μιօρφωθεὶς δι' ἀναπλάσεως, ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως παλαιῶν μερῶν ἄλλων παραστάσεων. Τὴν τοιαύτην πρὸς μετατροπὴν τῶν παραστάσεων ἵκανότητα ὠνόμασαν φαντασίαν. **Φαντασία λοιπὸν εἶναι ἀναπλασις, ἀνάλυσις καὶ νέα σύνθεσις τῶν παραστάσεων.**

Οὕτω οἱ ποιηταὶ δημιουργοῦν εἰκόνας, αἴτινες οὐδὲν τὸ πραγματικὸν ἔχουν, π.γ. ὁ Δάντης ἐδημιούργησε τόσας εἰκόνας τῆς κολάσεως, τὴν δποίαν οὐδέποτε εἶδεν, ὁ Σολωμὸς τὴν ἐλευθεριὰ ἐφαντάσθη ὡς γυιαῖκα ἔξερχομένην ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν Ἑλλήνων κλπ.

Ὅταν ἀναγινώσκομεν βιβλίον τι, τὸ δποῖον περιγράφει αἰσθητόν τι ἀντικείμενον, τόπον κλπ., π.χ. τὴν Ἰαπωνίαν, τότε διὰ τῆς φαντασίας σιγά-σιγὰ σχηματίζομεν φανταστικὴν τινα εἰκόνα τῆς χώρας, τὴν δποίαν οὐδέποτε ἐπεσκέφθημεν. Οὕτω συμβαίνει διὰ πᾶσαν ἀνάγνωσιν.

Πῶς σχηματίζεται ἡ φανταστικὴ αὕτη εἰκὼν τῆς Κολάσεως, τῆς Ἐλευθερίας, τῆς Ἰαπωνίας κλπ.;

Καθ' ὃν χρόνον ἀνεγινώσκομεν τὰς λέξεις τῆς γεωγραφίας, ἐκάστη τούτων ἀνέπλαττε παράστασιν πράγματός τυνος· π.χ. ὅρος ἀνέπλαττεν ἔνα ὅρος τῆς πατρίδος μας, ποταμός, λίμνη, πόλις κλπ., τὰς παραστάσεις τῶν τοιούτων πραγμάτων, τὰς δποίας

εἰδοιεν ἄλλοτε. Δι' αὐτῶν τῶν στοιχείων τῶν παλαιῶν μνημονικῶν παραστάσεων ἐσχηματίσθη ἡ νέα συνθετάτη παράστασις τῆς Ἰαπωνίας. Ὁμοίως σχηματίζεται καὶ πᾶσα ἄλλη φανταστικὴ παράστασις. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ φαντασία ὡς πρὸς τὸ ὑλικὸν οὐδὲν νέον παρουσιάζει, τὰ στοιχεῖα τῆς φανταστικῆς παραστάσεως εἶναι παλαιὰ παραστάσεις, ἀποκοπεῖσαι ἀπὸ μνημονικὰς συνθέτους παραστάσεις. Ἐκεῖνο τὸ διποῖον δίδει τὸν χαρακῆρα τοῦ νέου εἰς τὴν φανταστικὴν παράστασιν εἶναι δὲ νέος συνδυασμός, ἡ νέα σύνθεσις.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ φαντασθῶμεν τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας ὡς ψυχικοὺς σχηματισμούς, ὡς εἴδος μωσαϊκῶν, ὃπου εὐκόλως δυνάμενθα νὰ διακρίνωμεν πόθεν ἐλήφθησαν τὰ διάφορα στοιχεῖα, ἀλλ' ὡς ἐνότητα ψυχικήν, τῆς διποίας ὅχι μόνον ἡ διάταξις ἥλλαξεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἵπεστησαν οὖσιώδεις μεταβολάς.

Ἡ κυρία λοιπὸν ἐνέργεια τῆς φαντασίας εἶναι ἡ νέα σύνθεσις. Πῶς ὅμως γίνεται αὕτη; Συνειδητῶς ἡ ὑποσυνειδήτως παράστασίς τις ἡ συναισθηματικὴ κατάστασις χρησιμεύει ὡς σκοπός, ὡς κέντρον ἀφομοιωτικόν, περὶ τὸ διποῖον ἀθροίζονται συγχωνεύμενα διάφορα στοιχεῖα ἀνάλογα πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν. Πᾶσα ἔμμονος ἰδέα, συγκρατουμένη ὑπὸ τάσεως, ἀνάγκης ἡ ἐπιθυμίας τινός, προκαλεῖ ἀνάπλασιν παραστάσεων πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῶν.

Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι τὰ κυριαρχοῦντα ἰδεώδη εἰς ἔκαστον ἄνθρωπον· ταῦτα ἐλκύουν, συγκεντρώνουν τὰς παραστάσεις πρὸς πραγματοποίησίν των.

Τὸ ἐνωτικὸν τοῦτο σημεῖον δυνατὸν νὰ εἶναι συναισθηματικὴ τις κατάστασις ἀδριστός, ὑπὸ τὴν διποίαν ἀλλαι ὅμοιαι πρὸς αὐτὴν καταστάσεις καὶ συναφεῖς παραστάσεις συγχωνεύονται.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχομεν τὸν ἐπιστήμονα, τὸν καλλιτέχνην, ὁ διποῖος ἐνεργεῖ ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένου σκοποῦ· εἰς τὴν δευτέραν τὸν ὀνειροπόλον, ὃστις ἀφίεται εἰς τὰς ὀνειροπολήσεις του. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ φαντασία εἶναι ἐνεργη-

τική. Εἰς τὴν δευτέραν ἀνήκουν οἱ ρωμαντικοί, οἱ οὐτοπισταί, οἱ μυστικοπάθεις καὶ οἱ χιμαιοικοί.

2. "Οροι εὐνοοῦντες τὴν φαντασίαν.

Θὰ ἔξετάσωμεν ποῖοι εἶναι οἱ εὐνοοῦκοι ὅροι, οἱ δποῖοι διευκωλύνουν τὴν ἐνέργειαν τῆς φαντασίας.

1. **Ἡ μνήμη.** Ἀφ' οὗ ἡ φαντασία ἐργάζεται μὲ στοιχεῖα παλαιά, ἀναγκαῖος ὅρος εἶναι ἡ ὑπαρξίς τοιούτων. Δὲν δύναμαι νὰ σχηματίσω φανταστικὴν παράστασιν τῶν δρέων τῶν"Αλπεων, ἐὰν δὲν ἵδω εἰς τὴν πατοίδα μου ὅρη, χιόνια, παγωμένην λίμνην κτλ. Ἡ μνήμη ὅμως δὲν πρέπει νὰ εἶναι πιστὴ καὶ ἔξαιρετικῶς πλούσια, διότι δι' αὐτῶν τῶν ἴδιοτήτων τῆς παρεμποδίζει τὴν ἀνάλυσιν καὶ τοὺς: νέους σχηματισμοὺς τῆς φαντασίας. "Αλλως τε γνωρίζομεν, ὅτι ἡ φαντασία συμπληρώνει τὰ χάσματα τῆς μνήμης· ἀν τοιαῦτα δὲν ὑπάρχουν, ἡ φαντασία περιορίζεται.

2. **Ἡ ἀνάλυσις καὶ νέος συνειριμὸς τῶν παραστάσεων διευκολύνει τὴν φαντασίαν.** τῷ ὅντι αἱ παραστάσεις, ὡς ἐμάθομεν, δὲν παραμένουν ἀμετάβλητοι· ὅσαι ἐξ αὐτῶν θεωροῦνται ἄχρηστοι διὰ τὴν ζωὴν καὶ προξενοῦν μόνον βάρος καὶ κώλυμα εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν χοησίμων, διαλύονται κατὰ τὸν νόμον τῆς οἰκονομίας καὶ προσαρμογῆς πρὸς νέαν τινὰ ἀνάγκην. Πόσα πράγματα. τὰ δποῖα ἐμάθετε ἐλησμονήσατε, διότι οὐδέποτε ἐκάματε χρῆσιν αὐτῶν.

Τὸ τοιοῦτον εἶναι ὅρος ἀπαραίτητος διὰ τὴν φαντασίαν, ἥτις ὀδηγούμενη ἀπὸ ἀνάγκην τῆς στιγμῆς συναθροίζει κατὰ νέον τρόπον τὸ διαλυθὲν ὑλικὸν τῶν παραστάσεων.

3. **Τὸ συναίσθημα.** Τὸ συναίσθημα ἔνισχύει τὸν ἐφευρέτην πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ νέου, τὸ σύναίσθημα παρακινεῖ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἴδεωδον. "Αλλὰ καὶ ἀντιστρόφως τὸ συναίσθημα παράγει νέα προϊόντα φανταστικά· ὃ ἔρως, τὸ μῆσος, ἥ φιλοπατρία καὶ τὰ λοιπὰ συναισθήματα παρήγαγον τόσα καλλιτεχνήματα διὰ τῆς διεγέρσεως τῆς φαντασίας.

4. "Ας μὴ ἀπατώμεθα δῆμος νὰ λέγωμεν μόνον συναίσθημα. Κάτωθεν αὐτοῦ ὑφίσταται ἀνάγκη, δρμή τις. Ὁ ἔρως ἔχει φυσικὴν βάσιν τὴν γενετήσιον δρμῆν. Κατὰ παρακίνησιν λοιπὸν δρμῆς τινος ἡ παρούσης ἀνάγκης ἡ ἐπιθυμίας ἡ φαντασία δημιουργεῖ φανταστικὰς παραστάσεις πρὸς ἴκανοποίησιν αὐτῆς ἐν μέρει. Ἡ διεροπόλησις τῶν νεανίδων, ἡ ἀνάγνωσις μυθιστορημάτων, ἡ παρακολούθησις φανταστικῶν ἡρώων, κλπ. ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τῆς φαντασίας ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς γενετήσιου δρμῆς.

5. *Tὸ ὑποσυνείδητον.* Διὰ τὸν καλλιτέχνης ἐλέγχη, δτι ἔκεινο, ὅπερ δημιουργεῖ τὸ νέον ἔργον, εἶναι ἡ *ἔμπνευσις*. Εἶναι ἄγνωστον πῶς αὕτη λειτουργεῖ. Συνήθως προουσιάζεται αἰφνιδίως, πολλάκις καθ' ὑπονοματικά, προερχομένη ἀπὸ ξενον πρὸς αὐτοὺς πρόσωπον. Ἡ *ἔμπνευσις* εἶναι ἡ ἐπενέργεια τοῦ ὑποσυνειδητοῦ, εἰς τὸ δόπον πρὸ μακροῦ χρόνου ἐγένετο ἀσυνείδητος ἐπεξεργασία «ἐντυπώσεώς τινος», ἥτις κατέληξεν ἥδη εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, εἰς τὴν *ἔμπνευσιν*.

Αἱ κυριώτεραι δὲ ἐντυπώσεις εἶναι αἱ τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ἄπὸ αὐτὰς ἀντλεῖ ἀσυνειδήτως ὁ καλλιτέχνης τὰς εἰκόνας του, ὃς ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἔργων μεγάλων καλλιτεχνῶν.

6. *Ὑποδιέγερσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος*, ἥτις παράγει ἀντίστοιχον τοιαύτην τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν.

7. *Tὸ περιβάλλον.* Εἰς τὴν καλλιτεχνίαν πολλάκις κυριαρχεῖ ἡ μίμησις, ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος αὕτη ἐξηγεῖ τὴν κατὰ τόπους καὶ χρόνους διαφορὰν τῶν δημιουργημάτων τῆς φαντασίας.

8. *Ἡ δλη προσωπικότης.* Ἡ ἐπίδρασις δλου τοῦ προσώπου προσδίδει εἰς τὰ ἔργα τῆς φαντασίας τὴν πρωτοτυπίαν.

3. Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα.

Τὰ πλεῖστα τῶν ἀντικειμένων τῆς διδασκαλίας δὲν δύνανται νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων· ἔνεκα τούτου χρησιμο-

ποιοῦμεν τὴν φαντασίαν τῶν μαθητῶν πρὸς μόρφωσιν ἐποπτειῶν τῶν ἀπόντων ἀντικειμένων.

“Η ἀπειλὴ ἀμοιβῆς καὶ ποινῆς ἔχει εἰς τοὺς παῖδας μεγαλυτέραν ίσχὺν ἐπὶ τῆς βουλήσεως παρὰ ἡ ἐπιβολὴ αὐτῶν, διότι διὰ τῆς φαντασίας ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ ποινὴ λαμβάνουν διαστάσεις μεγαλυτέρας εἰς τοὺς παῖδας,

Διὰ τῆς φαντασίας οἱ μαθηταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συντίξουν γραπτὴν σύνθεσιν, νὰ συμπληρώσουν ἐλλειπῆ διήγησιν, νὰ χρωματίσουν ζωηρῶς προφορικὴν ἔκθεσιν, νὰ ἐννοήσουν μάθημα περὶ ἀντικειμένων, τὰ δόποια δὲν προσάγονται πρὸς αἴσθησιν. Τέλος διὰ τῆς φαντασίας οἱ μαθηταὶ σχηματίζουν ίδεωδη τινα κατάστασιν πρὸς ἣν τῇ βοηθείᾳ τοῦ παιδαγωγοῦ τείνουν νὰ πλησιάσουν.

‘Αλλὰ ἡ φαντασία ἔχει τὴν βλαβερὰν αὐτῆς ἐπίδρασιν, διότι δι’ αὐτῆς ἡ παρατήρησις τοῦ ἑξωτερικοῦ κόσμου ἀμελεῖται, ἢ μᾶλλον ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ διαστρέφεται διὰ παρεμβάσεως φανταστικῶν εἰκόνων ἀναπάρκτων· γίνεται ἀληθινὴ διαστρέβλωσις τῆς πραγματικότητος, ἀκρίβεια, ἀλήθεια, ἀντικειμενικότης εἰς τὰς ίδεας δὲν ὑφίστανται. Ὅλα τὰ δινειροπολήματα παρουσιάζονται ὡς τοιαῦται. Τιθεμένη δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν δρμῆς τινος, π. χ. τῆς γενετῆσίου, γίνεται ἀληθῶς ἀχαλίωτος φαντασία. Ἐπίσης ἡ ἀντιπάθειά μας πρὸς δρισμένον ἀτομὸν γεννᾷ φανταστικὰς κρίσεις καὶ γεγονότα περὶ αὐτοῦ. Ἐχοντες ὑπ’ ὅψει τὴν βλαβερὰν ἐπίδρασιν τῆς φαντασίας θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐθίσωμεν τοὺς μαθητάς εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἐκφράσεων, τῶν μαρτυριῶν, τῶν πληροφοριῶν, εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν παρατήρησιν. Πρὸς τοῦτο τὸ μάθημα τῶν φυσιογνωστικῶν δίδει πολλάκις ἀφορμήν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει διδάσκωμεν αὐτὸν μόνον μὲ λέξεις ἀφίνοντες εἰς τὸ παιδίον νὰ σχηματίσῃ, δπως αὐτὸν θέλει. τὴν παραστασιν τοῦ ἑξεταζομένου ἀντικειμένου ἀλλ’ ἐθίζοντες νὰ μὴ δέχηται τι ἄνευ ἀποδείξεως ἡ ἀμέσου ἀτουικῆς ἀκριβοῦς παρατηρήσεως.

2. Η Προσοχή

1. "Εννοια τῆς προσοχῆς.

Καθ' ὅν χρόνον αἰσθανόμεθα ἐρεθισμόν τινα, προσέχομεν συγχρόνως· ἐπίσης ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα, ὅταν ἐντυπώνωμεν γεγονός τι, ὅταν ἀναπλάττωμεν, ὅταν ἀσκούμεθα, ὅταν σκεπτώμεθα, ὅταν πράττωμεν, κλπ., εἶναι ἀνάγκη νὰ προσέχωμεν. Δὲν ὑπάρχει ἐν γένει πνευματικὴ λειτουργία, ή ὅποια νὰ μὴ ἔχῃ ὅρον ἀναγκαῖον τὴν προσοχήν. Πολὺ δικαίως δὲ ὁ κόσμος ἀποδίδει πολλὰ σφάλματα εἰς τὴν ἔλλειψιν προσοχῆς. Δὲν ἔμαθες, διότι δὲν ἐπρόσεχες, «Πρόσεχε, πρόσεχε», εἶναι ἡ συνειδισμένη συμβούλη, τὴν ὅποιαν δίδουν συχνά. Ἀξίζει λοιπὸν τὸν κόπον νὰ προσέξωμεν καλύτερα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ τῆς προσοχῆς.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου «περὶ συνειδήσεως» ἐμάθομεν σπουδαίαν ἴδιότητα τῆς στιγμαίας συνειδήσεως, τὴν στενότητα. Κατ' αὐτὴν μόνον μικρὸς ἀριθμὸς ψυχικῶν γεγονότων εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ συνειδητὸς εἰς μίαν χρονικὴν στιγμήν· εὑρομεν μάλιστα, ὅτι τοιαῦτα διακεκριμένα γεγονότα, π.χ. γράμματα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι περισσότερα τῶν 16, οὕτε διλιγότερα τῶν 4. Εάν τώρα ἔξετάσωμεν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρήσεως τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, ὅταν προσέχωμεν εἰς κάτι, π.χ. εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς εἰκόνος αὐτῆς, εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς γενικῆς διαπαιδαγωγήσεως θὰ εὔρομεν, ὅτι ἐκ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει γεγονότων ἔξεχουσαν θέσιν κατέχει τὸ ἀντικείμενον, εἰς τὸ ὅποιον προσέχομεν, ή εἰκὼν ἢ τὸ πρόβλημα· ή θέσις τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ὅταν πρόσέχωμεν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ καθίσταται **σαφῶς** καὶ **εύκρινῶς** συνειδητόν, νὰ διακρίνωμεν δηλαδὴ τὰ μέρη του καὶ νὰ μὴ συγχέωμεν αὐτὰ μὲ ἄλλα· τὰ ἄλλα γεγονότα τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως δὲν εἶναι σαφῶς οὕτε εύκρινῶς συνειδητά. Διὰ τὰ πρῶτα θὰ λέγωμεν, ὅτι εύρισκονται εἰς τὸ **διπτικὸν σημεῖον** ἢ τὸ **κέντρον τῆς συνειδήσεως**· διὰ τὰ ἄλλα, ὅτι εύρισκονται εἰς τὴν **περιφέρειαν** ἢ τὰ ἄκρα.

Τὴν στιγμὴν καθ' ἣν μελετῶμεν τὸ πρόβλημα, πολλοὶ ἄλλοι ἔρευνισμοί κεντρικοὶ τείνουν νὰ καταλάβουν τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως, π.χ. δὲ θόρυβος τῆς ὁδοῦ, τὸ ψῦχος τοῦ δωματίου μας, αἴσθημα τι πείνης κλπ.

Ταῦτα ὅμιλα τὰ γεγονότα κωλύωνται ἀπωθούμενα ἔξω τῆς συνειδήσεως. Καὶ ὅχι μόνον τὰ γεγονότα ταῦτα κωλύονται, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ ἀποκτηθεῖσαι παραστάσεις.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ δρίσωμεν τὴν προσοχὴν ὡς **τὴν λειτουργίαν**, ἡ δποῖα προκαλεῖ τὴν σαφήνειαν καὶ εὐχρίνειαν ὀρισμένων γεγονότων κατὰ τὴν ἀσάφειαν καὶ κώλυσιν τῶν ἀλλών.

Τὰ γεγονότα, τὰ δποῖα ενδρίσκονται εἰς τὸ δπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεως, ὅχι μόνον κωλύουν τὴν εἰσοδον ἀλλων, ἀλλὰ καὶ διευκολύνουν τὴν ἀνάπλασιν τῶν ὅμοιων ἢ συγγενῶν πρὸς αὐτὰ παραστάσεων. Οὕτω π.χ. δὲ προσπαθῶν νὰ λύσῃ πρόβλημά τι, θὰ ἐνθυμηθῇ τὸν κανόνα ἀλλων ὅμοιας φύσεως προβλημάτων κλπ. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθῆς κυριαρχία ἐπὶ τοῦ συνειδοῦ τῶν παραστάσεων, τὸν δποῖον κανονίζει κατά τινα τρόπον.

Εἰς πᾶσαν λοιπὸν στιγμὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως ἵσταται σύμπλεγμα παραστάσεων ἢ ψυχικῶν γεγονότων, πέριξ τοῦ δποίου περιστρέφεται πρὸς στιγμὴν δ ψυχικὸς βίος. Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἀσκεῖ κυριαρχίαν καὶ μοναρχικὴν τρόπον τινὰ διοίκησιν ἐν τῇ συνειδήσει. Μετ' αὐτοῦ ταῦτιζεται τὸ ἔγω, εἰς αὐτὸ προσκολλᾶται τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στιγμῆς, εἰς αὐτὸ στρέφεται ἀπασα ἢ ἐνέργεια τοῦ ἔγω. Αὐτὸ εἶναι τὸ σαφέστερον καὶ εὐσταθέστερον τῶν λοιπῶν, αὐτὸ κωλύει τὰ μὴ πρὸς αὐτὸ ὅμοια καὶ διευκολύνει τὴν ἀνάπλασιν τῶν ὅμοιων.

Τὰ κωλυόμενα ψυχικὰ γεγονότα ενδρίσκονται εἰς τὸ σκοτεινὸν βάθος τοῦ πίνακος, ἐπιδρῶντα κατά τινα τρόπον εἰς τὰ ἐν τῇ συνειδήσει εὑρισκόμενα.

2. Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς προσοχῆς.

Παρατηροῦντες ἀνθρώπους προσέχοντας βλέπομεν ὅτι ἐκτελοῦν κινήσεις τινάς, τὰς δποίας δυνάμεθα νὰ καταγράψωμεν λεπτομερῶς.

1) Ἐν πρώτοις, ἂν κατὰ τὴν προσοχὴν χρησιμοποιοῦμεν αἰσθητήριόν τι, παρατηρεῖται ἡ προσαρμογὴ τοῦ αἰσθητηρίου τούτου εἰς τὸν ἔξωτερικὸν ἐρεθισμὸν ὥστε νὰ καταστῇ ὅσον τὸ δυνατὸν σαφῶς συνειδητός.

2) Ἡ ἀναπνοὴ γίνεται ταχυτέρα καὶ ἐπιπολαιοτέρα, ἐλαττουμένης τῆς διαρκείας καὶ τοῦ βάθους.

3) Ὁ σφυγμὸς ἐπίσης ταχύτερος ἐνεκα τοῦ αἷματος, τὸ δποίον συσσωρεύεται εἰς τὸν ἔγκεφαλον.

4) Μιμικαὶ κινήσεις τοῦ προσώπου· π.γ. τὸ δέρμα τοῦ μετώπου ὁυπιδοῦται, τὸ στόμα ἀνοίγει κλπ.

5) Ἐπίσης ἡ κεφαλή, αἱ χεῖρες ἐκτελοῦν κινήσεις τινὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰ διάφορα ἄτομα.

6) Πολλάκις κωλύεται κίνησίς τις, π.χ. διὰ νὰ προσέξωμεν, σταματῶμεν εἰς τὸν περίπατον.

Αἱ κινήσεις αὗται ἔχουν τὴν σημασίαν, ὅτι ἐνισχύουν τὴν προσοχὴν, πολλάκις δὲ προετοιμάζουν αὐτήν. Ἡ ἔξωτερικὴ αὕτη στάσις τῆς προσοχῆς παράγει πολλάκις τὴν προσοχήν.

3. Ἀνάπτυξις τῆς προσοχῆς.

Ἡ προσοχὴ διέρχεται στάδια τινα ἀναπτύξεως. Ὑπάρχουν ἐντυπώσεις, εἰς τὰς δποίας δὲν δυνάμεθα νὰ κωλύσωμεν ἔαυτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ προσέξωμεν. Π. χ. κρότος ἵσχυρός, αἴφνιδία καὶ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις προσώπου τινὸς διεγείρει τὴν προσοχὴν ἡμῶν χωρὶς δυσκολίαν τινά. Ἡ τοιαύτη προσοχὴ φαίνεται προερχομένη τρόπον τινὰ ἀπὸ τὸν ἔξωτερικὸν ἐρεθισμὸν καὶ τελουμένη ἀνευ κωλυμάτων πολλῶν.

Ὑποθέσωμεν, ὅτι μαθητὴς ἐργάζεται εἰς τὸ δωμάτιόν του, ἐν ᾧ εἰς τὴν αὐλὴν παίζουν οἱ φίλοι του. Ὁ μαθητὴς κυμαίνει

τὴν προσοχὴν του πρὸς τὸ μάθημα ἢ πρὸς παιγνίδι. Τέλος νικᾶ τὸ μάθημα καὶ ὁ μαθητὴς κάθηται προσεκτικὸς εἰς τὸ μάθημα. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο μὲν κάποιαν καταβολὴν δυνάμεως τινος, μὲ κόπον τινὰ πρὸς κώλυσιν τῶν ἄλλων γεγονότων. Οὕτω π.χ. εἰς μάθημα ἀνιαρὸν βιάζομεν ἔαυτοὺς νὰ προσέξωμεν, διὰ νὰ μὴ διαταράξωμεν τὴν τάξιν. Ἡ προσοχὴ αὗτη χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς πάλης, ἵτις ἐμφανίζεται μεταξὺ διαφόρων ψυχικῶν γεγονότων, τα δποῖα διεκδικοῦν τὴν κυριαρχίαν τῆς συνειδήσεως. Ἡ πρότη προσοχὴ δινομάζεται **πρωτογενῆς** καὶ ἡ δευτέρα **δευτερογενῆς**.

Ἡ δευτερογενῆς προσοχὴ διευθυνομένη εἰς σύμπλεγμα παραστάσεων δύναται νὰ μεταβληθῇ διὰ τῆς ἀσκήσεως εἰς πρωτογενῆ, ἅμα ὡς παύσῃ νὰ ὑφίσταται πάλη ἐπερχομένης τελείως τῆς κυριαρχίας τοῦ συμπλέγματος. Οὕτω π.χ., ἐν ᾧ κατ’ ἀρχὰς ὁ μαθητὴς μετὰ δυσκολίας ἐπρόσεχεν εἰς μάθημά τι, ἡ ὥριμος μετὰ δυσφορίας ἔξετέλει ἐπάγγελμά τι, σιγὰ-σιγὰ διὰ τῆς ἀσκήσεως τὰ κωλύματα ἀπεμακρύθησαν, ἡ πάλη ἔπαυσε καὶ τώρα εὐχαρίστως καὶ ἀκωλύτως, ἀνευ πάλης προσέχει ἢ ἐκτελεῖ τὸ πρότερον ἀνιαρὸν ἐπάγγελμα. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ τρίτην μορφὴν τῆς προσοχῆς, τὴν **ἐπίκτητον πρωτογενῆ**.

Ἡ περίοδος τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ περίοδος τῆς δευτερογενοῦς προσοχῆς, καθ’ ἣν δέον νὰ πείσωμεν τοὺς μαθητὰς γὰ προσέχουν ἐκ προθέσεως παρ’ ὅλα τὰ κωλύματα.

4. Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς.

Ἡ ἔξτασις τῆς προσοχῆς πολλῶν ἀτόμων ἀπέδειξεν ὅτι αὕτη ἔχει διαφόρους ἰδιότητας εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους

1. **Ἐντασις.** Ὁ Ἄρχιμήδης προσέχων εἰς τὴν λύσιν προβλήματος δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ πόλις ἔκυριεύθη. Τὸ αὐτὸ δυμαίνει εἰς πάντα βαθὺν μελετητὴν ἐνὸς ζητήματος, δηλαδὴ οὕτος εἶναι ἀπερροφημένος ἀπὸ τὸ ζήτημα τὸ δποῖον μελετᾶ, ὥστε δυσκόλως δύναται ἄλλο γεγονός νὰ ἐκτρέψῃ τὴν προσοχὴν του. Εἰς αὐτοὺς λέγομεν ἡ προσοχὴ ἔχει **ἐντασιν**. **Ἡ ἐντασις συνί-**

σταται εις τὸν ἀνώτερον βαθμὸν σαφῆνειας τῶν παραστάσεων τῆς προσοχῆς καὶ τῆς ἐπισκοτήσεως καὶ κωλύσεως τῶν ἄλλων ψυχικῶν γεγονότων.

Ἐκ τῆς ἐντάσεως τῆς προσοχῆς ἔξαρταται ὁ περιορισμὸς τῶν ἀντικειμένων τῆς προσοχῆς. Οὕτω βλέπομεν τοὺς βαθεῖς ἐπιστήμονας νὰ μὴ προσέχουν εἰς ἄλλα πλὴν τῆς ἐπιστήμης των. Τὸ φαινόμενον τοῦτο λέγομεν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς.

Οἱ ἔχων ἐντάσιν προσοχῆς θὰ ἔχῃ καὶ συγκέντρωσιν. Ἡ ἀφηρημάδα τῶν σοφῶν εἶναι συγκέντρωσις εἰς ὡρισμένην ὅμάδα παραστάσεων καὶ ισχυρὰ κώλυσις τῶν ἄλλων.

2. **Καταμερισμός.** Οἱ Ναπολέων ἥδυνατο νὰ ὑπαγορεύῃ διατάγας διαδοχικῶς εἰς πολλοὺς γραφεῖς καὶ νὰ παρατηρῇ πάντα τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὴν μάχην. Οἱ διευθυντὴς δοκῆστρας προσέχει εἰς δλα τὰ δργανα. Ἡ ἴδιότης αὗτη λέγεται **καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς.** Οἱ ἔχων καταμερισμὸν διευθύνει τὴν προσοχὴν διαδοχικῶς εἰς πολλὰ ἀντικείμενα. Οἱ βαθμὸς τῆς σαφῆνειας τῶν παραστάσεων τῆς προσοχῆς εἶναι εἰς τὸν καταμερισμὸν μικρότερος. Διὰ τοῦτο ὁ ἔχων καταμερισμὸν ἔχει κάποιαν ἐπιπολαιότητα.

Ἡ σχέσις μεταξὺ τῆς ἐντάσεως ἢ συγκέντρωσεως καὶ τοῦ καταμερισμοῦ εἶναι σχέσις ἀντίστροφος, δηλαδὴ αὐξανομένης τῆς ἐντάσεως ἐλαττοῦται ὁ καταμερισμός, καὶ αὐξανομένου τοῦ καταμερισμοῦ ἐλαττοῦται ἡ ἐντασις ἢ συγκέντρωσις. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐντασις (σαφῆνεια) εἶναι ποσότης περιωρισμένη εἰς ἔκαστον ἀτομον, καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν διανέμηται εἰς δλίγα, ἡ ποσότης τῆς σαφῆνειας ἐκάστου εἶναι μεγαλυτέρα, παρὰ ἐὰν διανέμηται εἰς πολλά. Αὐξάνοντες ὅθεν τὴν σαφῆνειαν καὶ εὐχρίνειαν ὅμαδος τινὸς παραστάσεων, καθιστᾶμεν τὰς ἄλλας παραστάσεις ἀσαφεστέρας.

3. Τοίτη ἴδιότης εἶναι ἡ προσαρμογὴ τῆς προσοχῆς, ἡ δοπία συνίσταται εἰς τὴν εὑκολίαν καὶ τὴν ταχύτητα μεθ' ἣς ἡ προσοχὴ στρέφεται ἀπὸ τὸ ἐν θέμα εἰς ἄλλο διάφορον. π. χ. ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν μυθιστορήματος εἰς μελέτην ἐπιστημονικὴν κλπ.

4. Τετάρτη ίδιότης είναι ἡ εὐστάθεια τῆς προσοχῆς, ἥτις μετρᾶται μὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ προσοχὴ ἀνευ διακοπῆς στρέφεται πρὸς ἓν θέμα. Συνήθως ἡ προσοχὴ δὲν μένει τελείως σταθερά, ἀλλ' ἐκτρέπεται ἐπανερχομένη πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος (*κυμαίνομένη προσοχή*).

5. Πέμπτη ίδιότης είναι ἡ διάρκεια τῆς προσοχῆς, ἥτις μετρᾶται μὲ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ προσοχὴ δύναται μὲ πλήρη ἔντασιν καὶ ζωηρότητα νὰ λειτουργήσῃ. Μετ' αὐτὸν ἐπέρχεται ἡ κόπωσις. Ἡ διάρκεια τῆς προσοχῆς τῶν μικρῶν είναι βραχεῖα διότι ἀμέσως κουράζονται.

5. Εἰδη τῆς προσοχῆς.

'Αναλόγως τῆς ποιότητος τῶν ψυχικῶν γεγονότων, πρὸς τὰ δροῦα στρέφεται ἡ προσοχή, ἢ ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς λειτουργίας, μετὰ τῆς δροῦας λειτουργεῖ, διακρίνομεν διάφορα εἶδη προσοχῆς.

1. *Προσοχὴ ἐν τῇ αἰσθήσει ἢ αἰσθητικὴ προσοχή*. Η.γ., κρότος ισχυρός, δσμὴ ἔξαιρετική, φῶς ἐνταντικόν, κλπ. διεγέρονταν τὴν προσοχὴν κατ' αὐτὴν κυριαρχεῖ προσωρινῶς ἐν αἰσθημα. Αὕτη είναι τρόπον τανά ἢ ἀντίδρασις τοῦ ζωϊκοῦ ὅργανησμοῦ εἰς τὸν ἐρεθισμὸν ἀνευ ἐπεμβάσεως τοῦ ψυχικοῦ παρελθόντος τοῦ ἀτόμου, ἥτις ἔνεκα τούτου γίνεται ἀκούσιως αὐτοῦ.

2. *Προσοχὴ ἐν τῇ ἀντιλήψει ἢ ἀντιληπτικὴ προσοχή*. Κατ' αὐτὴν τὸ κυριαρχοῦν γεγονός είναι ἀντίληψις, δηλ. πλήθος τι αἰσθημάτων, τὸ δροῦον ἀναπλάττει δροῦας καὶ συγγενεῖς πρὸς αὐτὸν παραστάσεις. Π. χ., ὅταν παρατηροῦμεν ἀντικείμενόν τι, ὅταν ἀκούωμεν μελῳδίαν, ὅταν γράφωμεν, ὅταν ἀναγινώσκωμεν κλπ. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν δύο διμάδες γεγονότων παρουσιάζονται, καθ' ἄς είναι δυνατὸν νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ, κατὰ πρῶτον τὸ αἰσθημα, διόπτε τοῦτο είναι σαφέστερον καὶ κυριαρχικώτερον τῶν ἀναπλαττομένων παραστάσεων, αἵτινες

χρησιμεύουν μόνον ώς μέσα εἰς περισσοτέραν σαφήνειαν τοῦ αἰσθήματος, ώς συμβαίνει, π.χ. ὅταν παρατηρῶ ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ Λυκαβηττοῦ τὰς Ἀθήνας, προσπαθῶν νὰ διακρίνω τὴν θέσιν, τὴν ἔκτασιν, τὰς πλατείας, τὰς κυρίας ὁδούς, τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα. Ἡ κυριαρχοῦσα ὅμιλος εἶναι μᾶλλον τὸ αἰσθήμα, τὸ δοῖον διὰ τῶν παλαιῶν γνώσεων νῦν καθίσταται σαφέτερον.

Δυνατὸν ὅμως τὴν ἔξεχουσαν ἐν τῇ συνειδήσει θέσιν νὰ κατέχουν αἱ ἀναπλαττόμεναι παραστάσεις, ώς σιμβαίνει, π.χ. ὅταν μεταξὺ ὅμιλος ἀνθρώπων τοὺς ὅποιους βλέπομεν, ἀναζητοῦμεν τὸν φίλον μας Α. Ἡ παραστασὶς τοῦ φίλου μας κυριαρχεῖ καὶ ὅχι τὰ ἐκ τῶν ἀνθρώπων αἰσθήματα. Ἐπίσης, ὅταν τὴν θέαν τοῦ Λυκαβηττοῦ χρησιμοποιῶ, διὰ νὰ διδάξω τὴν ίστορίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπίσης ὅταν ἀναγινώσκω, τὰ γράμματα ώς αἰσθήματα δὲν ἀσκοῦν κυριαρχίαν τινά, ἀλλ' αἱ ἀναπλαττόμεναι παραστάσεις, τὰς ὅποιας προσπαθῶ νὰ κατανοήσω,

3. *Ἡ προσοχὴ ἐν τῇ μνήμῃ.* Αὕτη κυρίως παρουσιάζεται κατὰ τὴν ἐντύπωσιν γεγονότων τινῶν καὶ τὴν ἀνάπλασιν αὐτῶν. Ἐμάθομεν δέ, ὅτι συντείνει εἰς τὴν ἐντύπωσιν καὶ εὐκόλωτέραν διατήρησιν καὶ ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

4. *Ἡ προσοχὴ ἐν τῇ φαντασίᾳ.* Αὕτη διευθύνεται μᾶλλον εἰς παραστάσεις, ἀναζητοῦσα, συνδυασμοὺς νέους, ἀναλύουσα καὶ συνθέτουσα.

5. *Ἡ προσοχὴ ἐν τῇ νοήσει.* Κατ' αὐτὴν προσέχομεν εἰς τὸν σχηματισμὸν ὁρθῶν κρίσεων, συλλογισμῶν, ἐννοιῶν καὶ ἐν γένει πόλυπλόκων διανοημάτων τηροῦντες τοὺς νόμους τῆς νοήσεως.

6. *Προσοχὴ συναισθηματική.* Τὸ συναίσθημα πολλάκις κυριαρχεῖ τοῦ πεδίου πολλῶν στιγμαίων συνειδήσεων, στρέφον διαρκῶς τὴν πορείαν τοῦ συνειδούς κατὰ τὰς μετ' αὐτοῦ συν-

δεθείσας παραστάσεις ἢ διμοίας πρὸς αὐτὸν παραστάσεις. Π. χ. μιὰ μελαγχολικὴ διάθεσις ἀναπλάττει ἵδεας ἀναλόγους· δυστύχημα τι συνδεθὲν μετὰ σχυροῦ συναισθήματος ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν συγγά. Ἡ κυριαρχία αὗτη τοῦ συναισθήματος γίνεται, χωρὶς τοῦτο νὰ κατέχῃ τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς συνειδήσεως, πολλάκις δὲ νὰ εἶναι ἀσαφῶς συνειδητὸν ἢ νὰ εὑρίσκεται ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ. Οὕτω π. χ., ἀντιπάθεια πρὸς ἄτομόν τι διευθύνει τὴν προσοχὴν ἡμῖν πρὸς παρατήρησιν τῶν ἔλαττωμάτων του.

7. *Ἡ προσοχὴ ἐν τῇ βουλήσει.* Κατ’ αὐτὴν παρακολουθεῖ τὴν ἐνέργειαν πράξεών τινων, συντείνει πολὺ εἰς τὴν λῆψιν ἀποφάσεων καὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀναλόγου ἴσχυός τοῦ σκοποῦ, ὅπως οὕτος ἀπολήσῃ εἰς πρᾶξιν τινα ἀνάλογον.

6. *Ὄροι πρὸς διέγερσιν τῆς προσοχῆς.*

Ἡ προσοχὴ ἐν πρώτοις γενικῶς διεγείρεται ὑπὸ κυριαρχούσης δρμῆς τινος ἢ ἀνάγκης τοῦ ὑποκειμένου. Οὕτως ἡ προσοχὴ τοῦ πεινῶντος ἢ διψῶντος θὰ διευθυνθῇ εἰς μέσον τι, τὸ δόποιον θὰ ἵκανοποιήσῃ τὴν δρμὴν πρὸς βρῶσιν καὶ πόσιν. Ὁ ἔχων ἀνάγκην χρημάτων θὰ προσέξῃ εἰς πᾶν μέσον, διὰ τοῦ δόποιον θὰ ἔξενοισκε περισσότερα χρήματα. Τὰ παιδιὰ προσέχουμν εἰς τὰ παιγνίδια των, διότι ἡ δρμὴ πρὸς παιδιάν κυριαρχεῖ εἰς αὐτὰ ὡς ὑπερτάτη ἀνάγκη. Ὁ περιπατῶν εἰς ἐπικίνδυνον μέρος προσέχει νὰ μὴ πέσῃ κλπ. Αἱ ἀνάγκαι τῆς στιγμῆς καθορίζουν τὴν διεύθυνσιν τῆς προσοχῆς πρὸς ἵκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τούτων.

Ἐνταῦθα βλέπομεν, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ εἰς τὸ περὶ «αἰσθήσεως», «μνήμης», «συναισθημάτων», ὅτι εἰς τὸ βάθος παντὸς ψυχικοῦ φαινομένου εὑρίσκεται δρμὴ ἀποτελοῦσα τὸν ἔσχατον λόγον καὶ τὴν βαθυτέραν αἰτίαν αὐτοῦ.

Ο δρός οὕτος τῆς προσοχῆς εἶναι λίαν γενικὸς καὶ δὲν ἐπιδέχεται πολλὴν ἀνάλυσιν· διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔξετάσω-

μεν καὶ ἄλλους εἰδικωτέρους, παραγομένους ἀπὸ αὐτόν, χωρὶς
ἔνιστε νὰ φαίνεται ἢ εἴς αὐτοῦ καταγωγή των.

2. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται δεύτερον ὑπὸ τοῦ διαφέροντος·
ἄν δηλαδὴ τὸ ὑποκείμενον ἔνδιαφέρεται διὰ τὸ ἀντικείμενον
ἔκεινο, ἢ ἀν τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἔνδιαφέρον. Π.χ. τὸ παιδίον
προσέχει εἰς τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς, διότι ἔχει διαφέρον δι'
αὐτήν. Ὁ Α προσέχει εἰς δ.τι λέγουν διὰ τὸν Β, διότι ἔχει ἔνδι-
αφέρον δι' αὐτόν. Ὁ πολιτικὸς ἀναγνώσκει προσεκτικῶς δ.τι
γράφουν αἱ ἐφημερίδες, διότι ἔχει ἔνδιαφέρον διὰ τὴν πολιτικήν.
Ὁ παιδαγωγὸς ἀναγνώσκει προσεκτικῶτερον δ.τι γράφουν διὰ
τὴν παιδαγωγικήν. Ὁ ἔχων θρησκευτικὸν διαφέρον προσέχει
εἰς τὰ τῆς θρησκείας. Τὶ εἶναι αὐτὸ τὸ διαφέρον, θὰ ἴδωμεν
εἰς προσεχὲς κεφάλαιον.

3. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται ὑπὸ ἰσχυροῦ συναισθήματος.
Αἱ λεγόμεναι ἔμμονοι ἴδεις εἶναι παραστάσεις συνδεμεῖσαι διὰ
ἰσχυροῦ συναισθήματος. Πόσην φλυαρίαν ἀκούομεν ἀπὸ τοὺς
ἀναρρωνύοντας διηγουμένους τὴν ἀσθένειάν των! Τὸ γενόμενον
δυστύχημα ἐπαναφέρεται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἀναγκαζόμεθα
νὰ προσέξωμεν εἰς αὐτό, ἔνεκα τοῦ ἰσχυροῦ συναισθήματος τὸ
ὅποιον ἐπροκάλεσε.

Καὶ ἄλλα πλεῖστα ὅσα παραδείγματα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ
συναισθήματος εἰς τὴν προσοχὴν δυνάμειθα νὰ εὑνθωμεν.

4. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως τῆς προ-
σοχῆς τῶν ἄλλων, ἵδιως δὲ ἀνθρώπων μὲ ἀξιώματα.

Οὕτω, π.χ., εἰσερχόμενοι εἰς αἷνουσαν πλήρη ἀνθρώπων
προσεχόντων λαμβάνομεν ἀμέσως τὴν στάσιν τῆς ἐξωτερικῆς
προσοχῆς καὶ εἴτα προσέχομεν καὶ ἐσωτερικῶς.

Ο προσέχων διδάσκαλος θὰ διεγείρῃ, πρὸς ἡ ἀντικείμενα
προσέχει, καὶ τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν, ἐν ᾧ δὲ ἀφηρημένος
τὴν διασπᾶ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφεῖλεται εἰς τὴν ἰσχυρὰν
ὑποβολήν, τὴν ὅποιαν ἀσκεῖ ἢ ἰσχυροτέρα βούλησις ἐπὶ τὴν
ἀσθενεστέραν. Απὸ τὰ φαινόμενα τῆς ὑπνώσεως γνωρίζομεν,

ὅτι δὲ ὑπνωτιστὴς καθορίζει τὴν διεύθυνσιν τῆς προσοχῆς· τοῦ ὑπνωτισμένου.

5. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται ἐκ τῆς ἔξωτερηκῆς στάσεως. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ ἔξωτερηκή στάσις συνεδέθη κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ μὲ τὴν ἐσωτερικήν προσοχήν, ὥστε ἡ μία νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἄλλην. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε βέβαιον, ἀν ἄλλοι ὅροι κωλύσουν τὴν ἐσωτερικήν προσοχήν.

6. Ἡ προσοχὴ πρὸς ὅμαδα ψυχικῶν γεγονότων διεγείρεται ἐκ τῆς οἰκειότητος, τὴν δποίαν ἡ ὅμιλος αὗτη ἔχει πρὸς τὰς παλαιὰς παραστάσεις. Οὕτω, π.χ., εἰς μίαν συνάναστροφὴν θὰ προσέξωμεν εἰς τὸν γνωστούς μας· αὐτοὺς πρῶτον θὰ παρατηρήσωμεν. Ὁ βοτανικὸς διερχόμενος ἀπὸ λειμῶνα προσέχει εἰς τὰ φυτά, διακρίνει πλείστας λεπτομερείας, διότι ἔχει πολλὰς γνώσεις πέρι τῶν φυτῶν. Ὁ καλλιτέχνης προσέχει καὶ παρατηρεῖ τὴν ἀξίαν καλλιτεχνικοῦ ἔργου, διότι ἔχει οἰκειότητα πρὸς αὐτὸν ἀπὸ εἰδικᾶς σπουδᾶς. Ὁ δρος οὗτος ἐκφράζει, ὅτι πᾶν νέον γεγονός εἰσερχόμενον ἐν τῇ συνειδήσει θὰ παραμείνῃ εἰς τὸ σαφὲς σημεῖον, τὸ κέντρον, ἐφ' ὃσον θὰ ἀναπλάσῃ οἰκείας ἡ ὅμιλος πρὸς αὐτὸν παραστάσεις, αἵτινες οὕτω συγκρατοῦν αὐτό, προσδίδουσαι τὴν ἔντασιν τῆς σαφηνείας, τὴν δποίαν ἀποκτᾶ. Τούναντίον δὲ γεγονὸς ξένον πρὸς τὰς μέχρι τοῦτο κτηθείσας γνώσεις, κανὸν εἰσέλθῃ εἰς τὸ πεδίον τῆς στιγμαίας συνειδήσεως, δὲν κατορθώνει νὰ σταθῇ, πολὺ δὲ διλγάτερον νὰ λάβῃ τὴν κατάστασιν τῆς σαφηνείας ἐλλείψει ὑποστηριγμάτων, δηλ. συγγενῶν παραστάσεων. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου γίνεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ πρόσληψις τοῦ νέου καὶ κατανόησις αὐτοῦ. Δυνάμεθα ἄλλως τὸν δρον τοῦτον νὰ ἐκφράσωμεν οὕτω· «προσέχομεν εἰς δ.τι κατανοοῦμεν».

7. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται ὑπὸ *ἰσχυροῦ ἔξωτερηκοῦ ἔρεθισμοῦ*. τοῦτο ἵδιος συμβαίνει εἰς τὴν πρωτογενῆ προσοχήν.

8. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται ὑπὸ νέου ἡ αἰφνιδίου ἡ ἀπροσδοκήτου γεγονότος. Π.χ., οἱ μαθηταὶ ἀμέσως στρέφονται πρὸς τὴν θύραν, ἀπὸ τὴν δποίαν εἰσῆλθεν ἄγνωστός τις.

9. Ἡ προσοχὴ διεγείρεται ἀπὸ μεταβολῆν τινα ἐξωτερικήν. π. χ., κίνησίς τις, ἀλλαγὴ τῆς θέσεως τῶν διδασκάλων, κίνησις ζωηρὰ τῶν χειρῶν των, χειρονομίας. Ἡ κίνησις ἐν γένει εἶναι ἔλκυσιν ἐρεθισμὸς διὰ τὴν προσοχήν.

10. Ἡ προσοχὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ σωματικοῦ δργανισμοῦ, ίδιως δὲ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἀσθενής ἢ ἔχων ισχυρὰν κόπωσιν ἀδυνατεῖ γὰρ προσέξῃ.

11. Τέλος ἡ προσοχὴ πρὸς ἀντικείμενον εἶναι δυνατή, ὅταν ἔλλειπον τὰ κωλύματα ἢ παρεμποδίζονται νὰ ἐπενεργήσουν. Π. χ., εἰς ψυχρὰν αἴθουσαν μαθητὴς κενὸν στόμαχον δυσκόλως θὰ προσέξῃ εἰς τὸ μάθημα, ἐπίσης εἰς αἴθουσαν εὑρισκομένην πλησίον δρόμου πολυθρόνυσου. Ο δρος οὗτος ἐκφράζει μᾶλλον, ὅτι, ὅταν ἐνεργοῦν πολλοὶ συγχρόνως ἀντίθετοι δροι, διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐκεῖνος, τὸν δποῖον θέλομεν, δέον νὰ ἐξουδετερώθοιν ἄλλοι ἀντιδρῶντες.

7. Μετρησις τῆς προσοχῆς.

Ἐν πρώτοις ἐμέτρησαν τὸ περιεχόμενον τῆς προσοχῆς. Ως τοιοῦτον δὲ ἐννοοῦν τὰς διακεκριμένας ἐντυπώσεις, τὰς ὅποιας εἶναι δυνατὸν νὰ διαρρίνῃ τις εἰς πίνακα ἐκτεθέντα μόνον ἐπὶ $\frac{1}{1000}$ τοῦ δευτερολέπτου ἢ τὰς διαδοχικὰς ἀκουστικὰς ἀντιλήψεις εἰς γρόνον τινὰ βραχύν.

Διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ περιεχομένου τῆς στιγμαίας προσοχῆς μεταχειρίζομεθα τὸ ταχυσημόπιον. Τοῦτο διὰ καταλλήλου τρόπου ἀποκαλύπτει ἐπὶ $\frac{1}{1000}$ τοῦ δευτερολέπτου πίνακα περιέχοντα τὰ πρὸς ἐντύπωσιν γεγονότα καὶ είτα ἐπανακαλύπτει. Ο πίναξ οὗτος περιέχει γράμματα, ἀριθμοὺς ἢ καὶ διάφορα ἄλλα σχήματα. Τὴν προσοχὴν ὡς πρὸς τὰς συγκρατουμένας διαδοχικὰς ἀκουστικὰς ἐντυπώσεις μετρῶμεν διὰ τοῦ μετρονόμου διὰ τοῦ δποίου παραγόνται ὁμοιοί ἢ μὴ κτύποι διαδοχικοί, τῶν ὅποιων

τὸν ἀριθμὸν πρέπει νὰ συγκρατήσῃ δὲξεταζόμενος, χωρὶς νὰ τοὺς μετρήσῃ.

Δεύτερον ἐμέτρησαν τὴν ἔντασιν τῆς προσοχῆς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ὡρισμένης πνευματικῆς ἐργασίας, ὡς τοιαῦται δὲν ἔχοησίνευσαν ἢ ἀθροίσις ἀριθμῶν καὶ ἢ διαγραφὴ ὡρισμένων γραμμάτων ἀπὸ κείμενόν τι π.χ.: τῶν **α, ε, ν, ρ**. Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διαγραφέντων εἰς ὡρισμένον χρόνον συμπεραίνομεν περὶ τῆς ἔντασεως ἢ συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς, ἢ ἐκ τῆς διαρκείας καὶ τῶν σφαλμάτων μετρῶμεν τὴν ἔντασιν. Καλύτερον δύναται νὰ μετρηθῇ, ἂν δὲ πρὸς διαγραφὴν πίνακι κυνῆται ὅμιλος ἐπὶ κυλίνδρου, ἐκάστοτε δὲ παρουσιάζῃ δύο σειραίς, ἐξ ὧν δέον ταχέως νὰ διαγράψῃ τὰ γράμματα. Κατ’ αὐτὴν ἡ διαγραφὴ γίνεται εἰς ὡρισμένον χρόνον. Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διαγραφέντων γραμμάτων ἢ σημείων μετρῶμεν τὴν ἔντασιν τῆς προσοχῆς.

8. Θεωρίαι περὶ προσοχῆς.

Πρὸς ἑξῆγησιν τῆς προσοχῆς καὶ καθορισμὸν τῆς οὖσας αὐτῆς ἐγένοντο διάφοροι θεωρίαι, τὰς δποίας ἐν συντόμῳ θὰ ἀναφέρωμεν.

Πολλοί ψυχολόγοι θεωροῦν τὴν προσοχὴν ἐνέργειαν τῆς βουλασεως ἐπὶ τῶν πάραστάσεων, τῶν νοημάτων, ἀντιλήψεων καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν δνομάζοντες μάλιστα αὐτὴν **ἐσωτερικὴν βούλησιν**. Καθ’ ὅν τρόπον ἡ βούλησις ἐπεμβαίνει ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐσωτερικῶν πράξεων (ἐσωτερικὴ βούλησις), οὕτω διὰ τοῦ καθορισμοῦ συμπλέγματος πάραστάσεων διευθύνει τὸν συνειδὸν καὶ τὴν γόησιν. Τὴν ἐπέμβασιν τῆς βούλησεως εἰς τὸν πνευματικὸν βίον ἀποδεικνύσσουν καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ σωματικαὶ κινήσεις κατὰ τὴν προσοχήν. Ἡ θεωρία αὗτη τῆς προσοχῆς ὄνομάσθη **βούλησιαρχικὴ**.

Ἄλλοι ψυχολόγοι διαβλέπουν εἰς τὸ συναίσθημα (διαφέρον) ὃς τὸν κίνοιν παράγοντα τῆς προσοχῆς, ήτις οὕτω εἶναι καθο-

ρισμὸς (fixierung) τῆς παραστάσεως διὰ τοῦ συναισθήματος. Ἡ θεωρία αὗτη ὀνομάσθη συναισθησιαρχικὴ θεωρία περὶ προσοσκῆς.

Τέλος τοίτη θεωρία εἶναι ἡ νοησιαρχική, ἣτις ἔχει πολλοὺς κλάδους. Κατ' αὐτὴν πρὸς ἔξήγησιν τῆς προσογῆς στρέφονται οὐχὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ εἰς τὰς μεταβολὰς αὐτοῦ τοῦ περὶ εχομένου τῆς συνειδήσεως· οὕτω ἐν πρώτοις ἀποδίδουν τὴν προσογὴν εἰς τὴν ἴδιότητα τῶν παραστάσεων νὰ τείνουν, ὅπως καταστοῦν συνειδηταί, ἐν τῇ πάλῃ αὐτῇ ὑπὲρ ἐπικρατήσεως ἐκδηλοῦται τὸ φαινόμενον τῆς κυριαρχίας ὅμαδος παραστάσεων, δηλ. τῆς προσογῆς.

Ως κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς προσογῆς θεωροῦν ἄλλοι τὴν σαφήνειαν· αὗτη ἀποδίδεται εἰς τὰς παραστάσεις, αἵτινες εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὸ συμπλεγμα τοῦ κέντρου. Δηλαδὴ εἶναι σαφῶς συνειδητὸν γεγονός τι, διότι συγγενεῖς ἢ ὅμοιαι πρὸς αὐτὸν παραστάσεις, ἀναπλασθεῖσαι ἢ παραμείνασαι εἰς τὸ κατώφλιον τῆς συνειδήσεως συντελοῦν εἰς τὸν περισσότερον φωτισμόν των.

Τὴν σαφήνειαν ἔξηγει ὁ Ebbinghaus ἐκ τῆς κωλύσεως τῶν ἄλλων παραστάσεων. Ἐπειδὴ αἱ ἄλλαι παραστάσεις ἐσκοτίσθησαν, αἱ παραμείνασαι φωτίζονται περισσότερον.

Ἄπασαι αὗται αἱ θεωρίαι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀντιφαντικαί, ἀλλ' ἀπλῶς μινομερεῖς ὡς ἔξετάζουσαι τὴν προσογὴν ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἢ μίαν μερικὴν ἐνέργειαν σύντηξ. Οὕτω, ὡς ἵδωμεν, ἡ προσογὴ ὡρίσθη ὡς λειτουργία προκαλοῦσα τὴν σαφήνειαν καὶ κυριαρχίαν ψυχίκων τινων γεγονότων. Ἡ βουλησιαρχικὴ θεωρία ἔξαγεται, ἐάν ἔξετάσωμεν αὐτὴν ἀπὸ ὑποκειμενικῆς ἀπόψεως, ἢ ἀπὸ ἀπόψεως τῆς κυριαρχίας. Ἐπειδὴ αἱ κυριαρχοῦσαι πρὸς στιγμὴν παραστάσεις ταντίζονται μετὰ τοῦ ἐγό, ἡ προσογὴ φαίνεται ὡς ἐνέργεια τῆς βουλήσεως. Ἰδίως παρουσιάζεται ὡς τοιαύτη, ὅταν συνδέεται πραγματικῶς μετὰ τῆς βουλήσεως, ὅταν δηλαδὴ προσέχωμεν εἰς σκοπόν τινα, τὸν δποῖον προσπαθοῦμεν εἴτα νὰ πραγματοποιήσωμεν.

Ἡ συναισθησιαρχικὴ θεωρία ἔξαγεται ἐκ τινος ὅρου πρὸς

διέγερσιν τῆς προσοχῆς τοῦ συναισθήματος· τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ ἐντελῶς μονομερῆ ἀποψιν αὐτῆς.

Αἱ διάφοροι νοησιαρχικαὶ θεωρίαι ἔξαγονται ἐξ ἄλλων ἴδιοτήτων ἢ μερικῶν ἐγεργειῶν τῆς προσοχῆς. Οὔτως ἡ πάλη τῶν παραστάσεων ὅντως παρουσιάζεται ἐν τῇ ἐπικρατήσει τῆς μιᾶς ἔξ αὐτῶν. "Οτι αἱ ἀναπλαττόμεναι παραστάσεις φωτίζουν τὰς νέας, τοῦτο εἶναι ἀπλοῦς ὅρος τῆς προσοχῆς, ὅστις ὅμως δυνατὸν καὶ νὰ μὴ πληροῦται· π.χ., κρότος αἰφνίδιος διεγείρει τὴν προσοχὴν καὶ πρὸς στιγμὴν κυριαρχεῖ χωρὶς ὑποστήσιες ἀπὸ παλαιὰς παραστάσεις. Τέλος, ὅτι ἡ κώλυσις τῶν παραστάσεων προέκειται τὴν σαφήνειαν, εἶναι ἀρνητικὸς ὁρισμὸς τῆς προσοχῆς, τῆς ὅποιας τὸ θετικόν εἶναι ἡ σαφήνεια, ἥτις προέρχεται ἐν μέρει ἀπὸ τὴν κώλυσιν διότι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίσταται κώλυσις, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ προσοχή, π.χ., κατὰ τὴν κόπωσιν ἢ ὅταν ἐγειρόμεθα ἀπὸ τῆς κλίνης,

9. Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα ἐκ τῆς προσοχῆς.

'Ἐκ τοῦ «περὶ προσοχῆς» κεφαλαίου συνάγομεν τὴν μεγίστην σημασίαν, τὴν ὅποιαν ἔχει ἡ προσοχὴ διὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν. Ἡμεῖς διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐητοῦμεν νὰ μορφώσωμεν πάσας τὰς πνευματικάς καὶ σωματικάς λειτουργίας τῶν μαθητῶν. "Θρος ὅμως ἀπαραίτητος εἰς πᾶσαν πνευματικὴν λειτουργίαν εἶναι ἡ προσοχὴ ἀνευ προσοχῆς δὲν δύνανται τρόπον τινὰ νὰ λειτουργήσουν, διὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν.

Λαμβάνοντες λοιπόν ὅπ' ὅψιν τοὺς ὅρους τῆς διεγέρσεως τῆς προσοχῆς, πρέπει νὰ φροντίσωμεν, ὅπως τηρῶνται. "Οι διδάσκαλοι ἐν πρώτοις νὰ διδάσκῃ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, νὰ φαίνηται ἀπερροφημένος ἀπὸ τὸ θέμα του, πρῶτον διὰ νὰ καταστήσῃ τοῦτο σαφὲς καὶ δεύτερον διὰ νὰ ὑποθάλλῃ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν τῶν σκεψέωντος εἰς τοὺς μαθητάς.

"Ο διδάσκαλος εἶναι πραγματικῶς γόνος, προκαλῶν διὰ τῆς καλῆς διδασκαλίας γόητείαν εἰς τοὺς μαθητάς· ὅλοι τὸν προσέ-

χουν, ὅλοι ἔξαρτῶνται ἀπὸ τὰ χεῖλη του. Διδάσκων δὲν πρέπει νὰ νὰ μένῃ ἀκίνητος ὡς ἄγαλμα· νὰ ἀλλάσσῃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν θέσιν του· νὰ ἔκτελῇ κινήσεις τινάς ἀποδεικτικάς πρὸς ἐποπτικὴν ἔκφρασιν τῶν λεγομένων, διότι, ὡς εἴδομεν, αἱ κινήσεις εἶναι **ἔλκυνων ἐρεθισμός**. ὁ τόνος τῆς φωνῆς του νὰ μὴ εἶναι οὔτε πολὺ χαμηλὸς οὔτε δεξύς. Ἐπίσης νὰ μὴ εἶναι μονότονος, ἀποκοινιστικός. Ἐπει γὰρ δὲ πολλὰ μαθήματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀνιαρά, νὰ καθιστῷ αὐτὰ ἐνδιαφέροντα λαμβάνων ὑπ’ ὄψιν του τὰς παιδικὰς ἀνάγκας καὶ δρμάς καὶ τὰ παιδικὰ διαφέροντα. Τὰ παιδία π.χ. προσέχουν μᾶλλον εἰς ἀντιλήψεις παρὰ εἰς παραστάσεις· προσέχουν μᾶλλον, ὅταν ἀπασχολοῦνται αἱ αἰσθήσεις των. Εἰς τὸ διδάσκαλον λοιπὸν ἐπιβάλλεται ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία. Τὸ μάθημα ὅμως καθίσταται ἐνδιαφέρον καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης, τὴν δποίαν διαμητήσεις ἔχει πρὸς τὸν διδάσκαλον. “Ωστε διδάσκαλος, διὰ νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν του πρὸς ἀνιαρὸν μάθημα, ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ διεγείρῃ τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν πρὸς ἔαυτόν.

Πλὴν τούτων θὰ λάβῃ καὶ μέτρα ἀφορῶντα τὴν ὑλην τῆς διδασκαλίας. Νὰ διδάσκῃ τοιαύτην, ὥστε νὰ ενδίσκουν οἱ μαθηταὶ συγγενεῖς παραστάσεις πρὸς αὐτήν, αἵτινες θὰ βοηθήσουν εἰς τὴν σαφήνειαν τῶν νέων.

Ο διδάσκαλος τέλος δέον νὰ λάβῃ καὶ ἔξιτερικά τινα μέτρα πρὸς διέγερσιν τῆς προσοχῆς τῶν μαθητῶν. Πρῶτον θὰ ἀπομακρύνῃ κωλύματά τινα π.χ. θόρυβος ἔξωτερικός, ή ἔλλειψις θερμάνσεως κατὰ τῶν χειμῶνα εἶναι πολλάκις αἴτια ἀπροσεξίας τῶν μαθητῶν, σχολεῖον εἰς θορυβώδη ὅδὸν εἶναι σχολεῖον, εἰς τὸ δποῖον ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν διασκορπίζεται. Τρίτον θὰ λάβῃ ὑπ’ ὄψιν τὴν σωματικὴν κατάστασιν τῶν μαθητῶν, μήπως εἶναι κουρασμένοι ἢ μήπως εἶναι ἀπλῶς ἀσθενεῖς.

Ταῦτα ἐν συντόμῳ τὰ σπουδαιότερα πορίσματα ἐκ τοῦ κεφαλαίου «τῆς προσοχῆς».

3· Τὸ διαφέρον.

1. Ἔννοια τοῦ διαφέροντος.

“Οταν λέγωμεν «ἔχω διαφέρον διὰ τὴν μουσικήν», ή «ἔχω διαφέρον διὰ τὴν παιδαγωγικήν», ή «τὸ παιδίον ἔνδιαφέρεται διὰ τὰς παιδιάς», τί ἐκφράζομεν διὰ τῶν κρίσεων τούτων; Αἱ κρίσεις αὗται καὶ αἱ παρόμοιαι ἐκφράζουν σχέσιν τινὰ μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου τινός, πρὸς ὃ διευθύνεται τὸ διαφέρον. Τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἔνδιαφέρον δι᾽ ἓν ὑποκείμενον ἢν ίκανοποιῆ παροῦσαν ἀνάγκην τοῦ ὑποκειμένου. Π.χ. «ἔχω διαφέρον διὰ τὴν μουσικήν» σημαίνει, ὅτι ή μουσικὴ ίκανοποιεῖ ἀνάγκην τινὰ ή δρμήν τινα παροῦσαν· ἐπίσης τὰ παιδιά ἔχουν διαφέρον διὰ τὰς παιδιάς, διότι αἱ παιδιὰ ίκανοποιοῦν παροῦσαν ἀνάγκην τῶν παιδίων.

Αἱ ἀνάγκαι αὗται παράγονται ἐκ τῆς ὁλοὲν ἀναπτυσσομένης σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας πρόπει δὲ νὰ νοῶνται ώς τάσεις τινὲς ἔμφυτοι πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου. Αἱ ἔμφυτοι ὄμως αὗται τάσεις διὰ τῆς ἀσκήσεως δημιουργοῦν διαφόρους ἐπικτήτους ἀνάγκας. Οὕτω π.χ., ή ἔμφυτος ἀνάγκη πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ ψύχους ἐδημιουργήσε τόσας ἐπικτήτους ἀνάγκας, ποικιλωνύμους καὶ ποικιλομόρφους ίματισμοῦ, στολισμοῦ τῶν οἰκιῶν κλπ.

Εἰς πᾶσαν φυσικὴν ή καὶ ἐπίκτητον ἀνάγκην ὑπάρχει ἀντικείμενόν τι, τὸ δόποιον ίκανοποιεῖ αὐτήν. Ὅπαρχούσης τῆς ἀνάγκης ταύτης, τὸ ὑποκείμενον ἔχει διὰ τὰ ἀντικείμενα, τὰ δόποια πληροῦν ή ίκανοποιοῦν αὐτήν, διαφέρον.

Τὸ διαφέρον λοιπὸν εἶναι ψυχικὴ ἐκδήλωσις ικονοποιήσεως παρούσης ἀνάγκης τινὸς τοῦ ὑποκειμένου δ' ὀρισμένου τινὸς ἀντικειμένου.

‘Ο δόρισμὸς οὗτος τοῦ διαφέροντος πρέπει νὰ δονομασθῇ **βιολογικός**, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῶν βιολογικῶν νόμων τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς δημιουργίας καὶ ίκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν.

“Αν θελήσωμεν νὰ δώσωμεν ἄλλον, ἀναφερόμενον μᾶλλον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν γνωρισμάτων τοῦ διαφέροντος, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ἄλλους, καθ' ὃν χρόνον ἐκδηλοῦται διαφέρον τι.

«Ο ἔχων π.χ. διαφέρον διὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην» ἀναγινώσκει συχνὰ βιβλία, περιοδικά, ἐφημερίδας, αἱ δόποιαι γράφουν «περὶ ἀγωγῆς», φοιτᾶ εἰς σχολάς, δόπου διδάσκεται ἡ ἐπιστήμη αὕτη, μελετᾶ, συγγράφει ἐνίστε, λαμβάνει μέρος εἰς συνέδρια παιδαγωγικὰ κλπ. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι τὴν προσοχὴν καὶ ὅλας τὰς πνευματικὰς λειτουργίας ἀπασχολοῦν γεγονότα ὅμοια, δηλαδὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγωγήν. Ἡ ἀπασχόλησις αὕτη δὲν εἶναι βραχεῖα καὶ προσωρινή, ἀλλὰ μακρὰ καὶ διαρκής. Τὰ γεγονότα ταῦτα συγκρατοῦνται εἰς προσοχὴν δι’ ἐνὸς συνεχοῦς εὐαρέστου συναισθήματος. Δυνάμεθα λοιπόν, περιγράφοντες ἀντικείμενικῶς τρόπον τινὰ τὸ διαφέρον, νὰ εἴωμεν, ὅτι «διαφέρον εἶναι διαρκῆς προσοχῆς, διεγειρούμενη ὑπὸ εὐαρέστου συναισθήματος».

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρόσοχὴ εἶναι ὅρος ἀπαντῶν ἀπαραιτήτως εἰς πάσας τὰς πνευματικὰς λειτουργίας, ἔπειται, ὅτι τὸ διαφέρον ἐκδηλοῦται συνδεδεμένον μὲ ταύτας· οὕτω π.χ. «ἐντυπώνω τι μετ' ἐνδιαφέροντος», «ἀκούω μετ' ἐνδιαφέροντος», «παρατηρῶ μετ' ἐνδιαφέροντος», «προσλαμβάνω μετ' ἐνδιαφέροντος», «σκέπτομαι μετ' ἐνδιαφέροντος», καὶ τέλος «πράττω μετ' ἐνδιαφέροντος».

Ἡ περιγραφικὴ ψυχολογία, ἀρκουμένη εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μόνον, ἀρκεῖται εἰς τὸν δρισμὸν τοῦτον τοῦ διαφέροντος, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς βαθυτέρας ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου μᾶς φέρει νὰ δεχθῶμεν τὸν βιολογικὸν δρισμὸν τοῦ διαφέροντος ὡς μᾶλλον γόνιμον εἰς πορίσματα καὶ ὡς δίδοντα τὴν βαθυτέραν αἰτίαν τῆς παραγωγῆς τοῦ φαινομένου.

2. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ διαφέροντος γενικῶς.

Τὸ διαφέρον κατ' ἀρχὰς ἐκδηλοῦται πρὸς ἀντικείμενα, τὰ δόποια αὐτὰ καθ' ἕαυτὰ ἵκανοποιοῦν φυσικὴν ἀνάγκην τοῦ ὑπο-

κειμένου· οὕτω π.χ. τὰ ἡλικίας δύο ἑτῶν παιδιὰ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν τροφήν, διὰ τὰς παιδιάς, διὰ τὴν αἰσθησιν διαφόρων ἀντικειμένων. Δὲν ἐνδιαφέρονται δὲ διὰ τὰ χοήματα, τὰ δραῖα ἔπιπλα κλπ. Τὰ πρῶτα ἵκανοποιοῦν παρουσας ἀνάγκας, τὰ δεύτερα δὲν ἵκανοποιοῦν τοιαύτας. Τὸ διαφέρον τοῦτο δνομάζεται **ἄμεσον**. Ἀργότερον ὁ ἄνθρωπος μανθάνει, ὅτι πρὸς εὑρεσιν ἀντικειμένου τινὸς τοῦ ἀμέσου διαφέροντος δύναται νὰ χρησιμοποιήσῃ μέσον τι, τὸ δποῖον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν ἵκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ χρησιμεύει ὡς μέσον ἀποκτήσεως τῶν ἀντικειμένων τὰ δποῖα ἵκανοποιοῦν ἀνάγκας τινάς. Οὕτω π.χ. ἀργότερον ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὰ χοήματα, διότι ταῦτα εἶναι μέσον ἀπολαύσεως ἀντικειμένων τοῦ ἀμέσου διαφέροντος. Τότε δεικνύομεν διαφέρον πρὸς τὸ μέσον τοῦτο, τὸ δποῖον λέγεται **ἔμμεσον διαφέρον**. Οὕτω οἱ μαθηταί, ἐὰν ἔχουν ἔμμεσον διαφέρον διὰ τὸ μάθημα τῆς γεωγραφίας π.χ., σημαίνει, ὅτι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ γεωγραφία δὲν ἵκανοποιεῖ ἀτάγκην τινά, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔχουν ἀνάγκην νὰ λάβουν βαθμὸν προβιβάσιμον, ἔνεκα τοῦ πρὸς τὸν βαθμὸν ἀμέσου διαφέροντος ἔχουν διαφέρον καὶ διὰ τὴν γεωγραφίαν. Τοιουτοτρόπως γεννῶνται πλεῖστα ἔμμεσα διαφέροντα ὡς ἀπλῆ ἐπέκτασις ἀμέσου τικὸς διαφέροντος.

Τὰ ἔμμεσα διαφέροντα δὲν γονον μετατρέπονται εἰς ἄμεσα διαφέροντα. Οὕτω π.χ. δύναται νὰ μὴ ἔχῃ κανεὶς κατ' ἀρχὰς ἄμεσον διαφέρον πρὸς τὸ ἐπάγγελμά του, ἀργότερον διιως νὰ δημιουργηθῇ τοιοῦτο πρὸς αὐτό.

Τὸ ἄμεσον καὶ ἔμμεσον διαφέρον δυνάμεθα ἐποπτικῶς νὰ παραστήσωμεν ὡς ἔξῆς:

"Εστω **Υ** τὸ ὑποκείμενον καὶ **Α** τὸ ἀντικείμενον.

Υ —————→ **Αα** "Αμεσον διαφέρον.

Υ → **Αα** → **Αε** "Έμμεσον πρὸς τὸ **Αε** διαφέρον μεταβαῖνον εἰς αὐτὸ διὰ μέσου τοῦ **Αα**

Τὸ ἀμεσον διαφέρον πρὸς ἀντικείμενόν τι ἐκφράζει, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον ἰκανοποιεῖ ἀνάγκην τινὰ τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ δὲ ἔμμεσον, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο κερ- σιμεύει ὡς μέσον πρὸς εὔρεσιν ἢ ἀπόκτησιν ἄλλου ἰκανο- ποιοῦντος ἀνάγκην τινά.

3. Εἰδη τοῦ ἀμέσου διαφέροντος ή ἐξέλιξις τοῦ διαφέροντος εἰδικῶς.

Διὰ νὰ εῦρωμεν τὰ εἰδή τῶν διαφερόντων, τὰ δοποῖα παράγονται καθ' ὅσον ἀναπτύσσεται τὸ ἄτομον, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἀνάγκας ἢ δριμάς, αἱ δοποῖαι ἐμφανίζονται κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω π. χ., εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκμαθήσεως τῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν 2-4 ἔτους τῆς ἡλικίας) ἐκδηλοῦνται τὸ πρὸς τὰς λέξεις διαφέρον τοῦ παιδιοῦ. Ὁμοίως κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς γενετήσιου ὁρμῆς ἐκδηλοῦνται τὸ πρὸς τὸ ἄλλο φῦλον διαφέρον πλ.

Οι ψυχολόγοι προσεπάθησαν νὰ εύρουν σειράν, καθ' ἥν παρουσιάζονται ἐπικρατοῦντα τὰ διαφέροντα. Τὸ τοιοῦτο δύναται νὰ εὑρεθῇ, ἀν παρατηρήσωμεν πολλοὺς ἀνθρώπους ἀπό τῆς γεννήσεως των μέχρι τῆς ὡριμότητος «ποῖα κατὰ σειρὰν διαφέροντα δεικνύουσιν».

Ἡ καλυτέρα τοιαύτη μᾶς ἐδόθη ἀπὸ τὸν Stumpf («Psychologie de l'enfant» ὑπὸ Claparéde) καὶ εἰναι ἡ ἔξῆς:

- Διαφέρον αἰσθητικὸν* κατὰ τὸ ίον ἔτος τῆς γεννήσεως.
 - » *γλωσσικὸν* » » 2ον καὶ 3ον ἔτος.
 - » *γενικὸν - ἐποχὴν ἐρωτήσεων - 3ου ἕως 7ου ἔτους*
 - » *ἀντικειμενικὸν* 7ου ἕως 12ου ἔτους.
 - » *κοινωνικὸν πρὸς τὸ ἄλλο φῦλον, ἡθικόν, εἰδικόν,* ἀπὸ 12ου ἕως 18ου καὶ ἄνω.

Τὰ διαφέροντα τακτοποιοῦνται υποτασσόμενα εἰς ἐν ἀνώτατον, εἴτε ἵδεωδες εἴτε τῆς προσωπικῆς συντηρήσεως. Τότε τὰ ἄλλα διαφέροντα σχετικῶς πρὸς τὸ ἀνώτατον γίνονται ἔμμεσα.

"Αλλοι ἐπεχειρησαν ἄλλην κατάταξιν τῶν διαφερόντων. "Ο "Ερβαρτος π.γ. εὗρεν ἐξ τοιαῦτα διαφέροντα: τὸ ἐμπειρικόν, θεωρητικόν, καλαισθητικόν, ἡθικόν, θρησκευτικόν, κοινωνίκον. "Η διαιρέσις ὅμως αὕτη δὲν στηρίζεται εἰς παρατηρησιν τῆς πνευματικῆς ἔξελίξεως τοτ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς λογική τις διάταξις.

"Αλλοι, ως ὁ Hall, ἡθέλησαν νὰ εἴρουν τὴν σειρὰν τῆς ἔξελίξεως τῶν διαφερόντων τοῦ ἀτόμου ἔξετάζοντες τὴν ἔξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, μετὰ τῆς ὁποίας ὑφίσταται ἀντιστοιχία ἢ παραλληλία, (Στάδια κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς ἔξελίξεως συμπίπτοντα). Οὕτω π.γ. κατὰ τὸν Hall τὸ διαφέρον, τὸ ὄποιον δεικνύει τὸ μικρὸν παιδίον διὰ τὸ γυμνόν, εἶναι αληθονομικὴ προδιάθεσις τῆς ζωῆς τῶν πρώτων ἀνθρώπων, οἱ ὄποιοι ἔζων γυμνοί. Όμοιώς τὸ διαφέρον τῶν παιδίων πρὸς τὸ ὕδωρ καὶ τὸ δάσος καὶ ἐν γένει τὴν ὑπαιθρὸν ζωὴν ὀφείλεται εἰς αληθονομικὴν προδιάθεσιν, μεταδοθεῖσαν ἐκ τῆς ζωῆς τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων, οὕτινες ἔζων εἰς τὰς λίμνας καὶ τὰ δάση καὶ ἐν γένει εἰς τὸ ὑπαιθρόν.

Πλὴν τῶν ἀμέσων τούτων διαχειρόντων παράγονται καὶ ἔμμεσα. Οὕτω π.γ. κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πολέμων τὰ παιδιά ἐδεικνύον μέγα ἐνδιαφέρον πρὸς τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα, ως ἐπείσθην ἐξ ἐρωτήσεων. Τὸ τοιοῦτο ὀφείλετο εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος καὶ εἰς τὴν πρὸς μίμησιν ὅρμὴν τῶν παιδίων. Τὸ παιδίον προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ πᾶν, ὅπερ διήγειρε τὸν θαυμασμὸν τοῦ περιβάλλοντος. Τὸ ἔμμεσον λοιπὸν τοῦτο διαφέρον παρίγκη ἐκ τῆς ἀνάγκης ἢ ὅρμῆς πρὸς μίμησιν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ πράξεων.

"Ἐκεῖνο τὸ ὄποιον δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν γενικῶς εἶναι, δτὶ ἡ ἀνάγκη πρὸς ἀσκησιν λειτουργίας τινὸς διεγείρει τὸ διαφέρον πρὸς τὰ μέσα τῆς ἀσκήσεως αὐτῆς. Οὕτω κατὰ τὴν παι-

δικήν ήλικίαν ἀσκοῦνται αἱ αἰσθήσεις, διὰ τοῦτο βλέπομεν μέγα διαφέρον διὰ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις. Κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸν ἀναπτύσσεται καὶ ἡ μνήμη, διὰ τοῦτο βλέπομεν μέγα διαφέρον διὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν. Κατὰ τὸ 12ον ἔτος, διεγειρούμενης τῆς κρίσεως καὶ τῆς γενετῆσίου δομῆς, ἀναφαίνεται τὸ διαφέρον πρὸς βαθυτέραν ἀναζήτησιν τῆς αἰτίας τοῦ σκοποῦ, τέλους κλπ. Ἐπίσης τὸ διαφέρον διὰ τὰ ἀφορῶντα τὸ ἔτερον φῦλον καὶ ἐν γένει τὸ διαφέρον πρὸς βαθεῖαν συναίσθησιν ἀλλοτρίας λύπης ἢ χαρᾶς.

4. Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα.

Ἡ διδασκαλία, λέγομεν, πρέπει νὰ διεγείρῃ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν, διότι τότε μόνον ἡ προσοχὴ γίνεται διαρκής, τὸ γεγονός καθίσταται σαφέστερον καὶ προσλαμβάνεται ἀκόπως καὶ ταχέως. Πρὸς διέγερσιν τοῦ διαφέροντος πρέπει νὰ λάβῃ ὑπὲρ ὅψιν ὁ διδάσκαλος, ὅτι τὰ ἀντικείμενα τοῦ διαφέροντος ἵκανοποιοῦν ἀνάγκην τινὰ τῶν μαθητῶν, ἢ συνδέονται μὲ ἄλλα, τὰ διποια πληροῦν τὴν ἀνάγκην ταύτην. Τοῦτο ἔχων ὑπὲρ ὅψιν θὰ διδάσκῃ ἐν πρώτοις μὲ τοιαύτην μέθοδον, ὥστε νὰ ἵκανοποιῇ ἀνάγκην τινὰ παροῦσαν τῶν μαθητῶν. Οὕτω π. χ. δυνάμεθα ἑκάστοτε νὰ μεταχειριζόμεθα παραδείγματα ἢ ἐφαρμογὰς ἐκ τῆς ζωῆς τῶν μαθητῶν, ἐκ τοῦ περιβάλλοντος, διὰ τὸ διποίον ἐνδιαφέρονται, συχνὰ δὲ νὰ ζητῶμεν εἰς ὅλα τὰ μαθήματα τὰς ἀναφορὰς ταύτας πρὸς τὴν πραγματικὴν ζωήν. Δεύτερον οἱ μαθηταὶ ἔχουν κατὰ τὴν εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησιν διαφέρον διὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ παρατήρησιν ἀντικειμένων, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μεταχειριζόμεθα ἐποπτικὴν μέθοδον διδασκαλίας.

Οἱ μαθηταὶ ἐπίσης ἔχουν διαφέρον πρὸς αὐτενεργὸν εὔρεσιν τῶν γνώσεων· τοῦτο ὑποδεικνύει νὰ μὴ λέγῃ ὁ διδάσκαλος ὅτι δύναται νὰ εἴπῃ ὁ μαθητής.

Καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἀνάγκη τις, πρὸς τὴν διποίαν νὰ συνδέσωμεν τὰ διδασκόμενα, τότε συνδέομεν ταῦτα πρὸς ἄλλα ἐνδιαφέ-

ροντα ἀντικείμενα, διὰ τὰ δύοντα ὑφίσταται εἰς τοὺς μαθητὰς ἀνάγκη τις. Οὕτω π. χ. οἱ μαθηταὶ τάξεώς τυνος δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν διαφέρον διὰ μάθημα τῆς γεωγραφίας· τότε συνδέομεν αὐτὸ μὲ ἔκδομάς, ἐπισκέψεις, παρατηρήσεις εἰκόνων ἴστορίας, ταξείδια, τὰ δύοντα εἶναι ἐνδιαφέροντα διὰ τὰ παιδιά. Τέλος τὸ ἀνταρόν μάθημα δυναμένα νὰ τὸ καταστήσωμεν ἐνδιαφέρον, ἢν τὸ συνδέσωμεν μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν διδάσκαλον. "Αν δηλαδὴ οἱ μαθηταὶ ἀγαποῦν τὸν διδάσκαλον. Θὰ ἀγαπήσουν καὶ τὸ διδασκόμενον μάθημά του.

4. Ἀντίληψις.

1. Ἔννοια τῆς ἀντίληψεως.

Διὰ τῆς λέξεως ἀντίληψις ἐννοοῦμεν δύο τινά: καὶ τὸ ἀντίλαμβάνεσθαι, δηλαδὴ τὴν λειτουργίαν καὶ τὸ προϊὸν αὐτῆς τὴν ἀντίληψιν. "Ας ἔξετάσωμεν πρῶτον τὴν ἀντίληψιν ὡς προϊὸν πνευματικῆς τυνος λειτουργίας.

Εἰς πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἐν γρηγόρσει ζωῆς ἡμῶν αἱ αἰσθήσεις δέχονται ἀδιακόπως ἐρεθισμοὺς ἐκ τοῦ ἔξωτεροικοῦ κόσμου καὶ ἐκ τοῦ ἵδιου σώματος. Οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι παράγονταν τὰ γνωστὰ αἰσθήματα. Ἐπειδὴ ὅμως, καθ' ἣν στιγμὴν λειτουργεῖ ἡ αἰσθήσις, λειτουργοῦν καὶ αἱ ἄλλαι πνευματικαὶ λειτουργίαι, ὡς εἶναι π. χ. ἡ μνήμη, ἡ προσοχή, ἡ φαντασία, ἡ ἀνάπλασις τῶν ψυχικῶν γεγονότων, κλπ., διὰ τοῦτο τὰ αἰσθήματα μεταβάλλονται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ψυχικῶν γεγονότων, πραγμάτων, προαγομένων ὑπὸ ἄλλων λειτουργιῶν. Ποῖαι εἶναι αἱ μεταβολαὶ αὗται;

Ἐν πρώτοις ἡ προσοχὴ ἐξ ὅλων τῶν αἰσθητῶν ἐντυπώσεων κάμνει ἐπιλογὴν κατὰ τὴν στιγμαίαν πρακτικὴν χρησιμότητα καὶ ἐπικρατοῦσαν ἀνάγκην οὕτω π.χ. δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ θορύβου, διότι ἀναγινώσκομεν.

Δεύτερον ἐπέρχεται ἀνάπλασις συγγενῶν ἡ διμοίων πρὸς τὸ αἰσθῆμα παραστάσεων, πραγμάτων ἡ λέξεων.

Τοίτον ἡ φαντασία προκαλεῖ συνθέσεις μεταξὺ τῶν αἰσθη-

μάτων καὶ τῶν παραστάσεων, δημιουργοῦσα νέον γεγονός. Ἡ σκοτεινὴ παράστασις τῆς προσωπικότητος προσδίδει εἰς τὰ αἰσθήματα τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα (τὸ αἴσθημα τὸ δποῖον δοκιμάζω ἐγώ). Έάν, ως ὁργότερον θὰ μάθωμεν, λάβωμεν ὑπ’ ὅψιν καὶ τὴν ἐπέμβασιν τῆς νοήσεως, τότε τὸ αἴσθημα μετατρέπεις ἐποπτείαν ἀντικειμένου τυνός. Ἡ ἐπέμβασις τῆς βουλήσεως συνίσταται εἰς ἔκτελεσιν κινήσεών τινων τοῦ σωματικοῦ ὁργανισμοῦ πρὸς καλυτέραν προσαρμογὴν τῶν αἰσθητηρίων.

Ἐν γένει ὀλόκληρος ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀτόμου ἐπιδρᾷ τροποποιῶν τὰ αἰσθήματα.

Τὸ ψυχικὸν αὐτὸν γεγονός, τὸ δποῖον θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν σύνθεσιν καὶ συγχώνευσιν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παραστάσεων, θὰ δονομάσωμεν ἀντίληψιν.

Ἡ ἀντίληψις λοιπὸν ἔχει δύο παράγοντας κυρίως: τὰ αἰσθήματα, τὰ δποῖα, ὡς ἔξαρτώμενα μᾶλλον ἐκ τῶν ἔξωτερικῶν ἐρευθισμῶν, δυνάμειθα νὰ δονομάσωμεν ἀντικειμενικὸν παράγοντα τῆς ἀντιλήψεως, καὶ τὴν διμάδα τῶν ἀναπλαττομένων παραστάσεων, τὴν δποίαν δυνάμειθα νὰ δονομάσωμεν ὑποκειμενικὸν παράγοντα τῆς ἀντιλήψεως.

Π. χ., Δώσαντες νὰ περιγράψουν μαθήταιι φύλλον μολόχας, μία ἔξ αὐτῶν ἔγραψε μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἔξῆς: «Τὸ φύλλον αὐτὸν μετ’ ὀλίγον θὰ μαρανθῇ, διότι ἀπεκόπη ἀπὸ τὸ φυτόν» ἔτσι μαραίνεται καὶ ἡ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ, ποῦ ἔχασε τὴν μητέρα του». Ταῦτα ἀσφαλῶς δὲν περιείχοντο εἰς τὸν ἔξωτερικὸν ἐρευθισμόν, ἀλλ’ εἶναι παραστάσεις συγγενεῖς πρὸς τὴν μελαγχολικὴν διάθεσιν ὑπὸ τῆς δποίας κατείχετο. Ἀλλη ἔγγραψε μεταξὺ τῶν ἄλλων: «τὰ φύλλα τῆς μολόχας, ἅμα βρασθοῦν, τρώγονται καὶ εἶναι πολὺ μαλακτικὰ διὰ τὸν λαιμὸν καὶ τὸ ζουμὶ τῆς μολόχας εἶναι ὠφέλιμον». Ἀσφαλῶς οὖδὲ ταῦτα περιείχοντο εἰς τὸ φύλλον τῆς μολόχας, ἡ μνήμη τὰ ἐπανέφερε, διότι πιθανώτατα ἄλλοτε θὰ είχεν ἐντυπώσει ταῦτα.

Ἄν θελήσωμεν νὰ ἔξετάσωμεν τὴν ἀντίληψιν ὡς λειτουργίαν,

θὰ εὗρωμεν, ὅτι δὲν εἶναι νέα τις ἀλλὰ σύνθεσις τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν.

'Ἐν πρώτοις ὡς πρωτεύουσα ἐνέργεια εἶναι ἡ **αἰσθησις**, μετ' αὐτῆς τελεῖται ἡ **ἀνάπλασις** παραστάσεων καὶ τρίτον ἡ **συγχώνευσις** τῶν αἰσθημάτων μετὰ τῶν παραστάσεων αὕται εἶναι αἱ κύριαι λειτουργίαι τῆς ἀντιλήψεως.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν καταστάσεως καθ' ἥν μόνον αἰσθήματα δοκιμάζομεν. Διότι καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν ἄλλαντα τὸν παραστατικὸν κόσμον, ὡς συμβαίνει εἰς τὸ μικρὸ παιδί, πάλιν θὰ παραμείνῃ ἡ κατάστασις τῆς προσοχῆς· προσοχὴ δὲ σημαίνει «ἐπιλογὴν τῶν ἐρεθισμῶν κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀνάγκην», ἔπειτα θὰ παραμείνῃ ἡ ἔμφυτος σωματικὴ ἀντίδρασις τοῦ ὁρανισμοῦ πρὸς πάντα νέον ἐρεθισμόν. "Ωστε τὸ αἴσθημα εἶναι προϊὸν ἀπλῆς λογικῆς ἀφαιρέσεως.

Δυνάμεθα δῆμος νὰ ἀφαιρέσωμεν σημαντικὸν μέρος τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντος, ὅπότε βεβαίως ἡ ἀντίληψις γίνεται ἐντελῶς διάφορος. Τὰ ἀκόλουθα πειράματα θὰ ἀποδείξουν τοῦτο.

Πρῶτον εἰς τὴν σελίδα 36 τὸ πείραμα τῆς ὁρθῆς καὶ ἀντεστραφαμένης λέξεως. Δεύτερον παρατηροῦντες εἰκόνα τοῦ φίλου μας Α ὁρθὴν καὶ ἀντεστραφαμένην· εἰς τὴν ἀντεστραφαμένην δὲν ἀναγνωρίζομεν αὐτόν. Διὰ τῆς μετατροπῆς ταύτης ἀφηρέθη ἡ σημασία τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ.

Τρίτον ἡ λέξις ἵππος καὶ ἡ λέξις Pferd ἔχουν τὴν αὐτὴν σημασίαν· ἀλλὰ μόνον, ὅταν ἀναγινώσκετε τὴν πρώτην ἔννοεῖτε τὴν σημασίαν, τὴν δευτέραν δχι, διότι ἡ σημασία δὲν ἀνεπλάσθη μὲ τὴν ἀντίληψιν τῆς λέξεως Pferd, ἐπειδή, ἀν δὲν γνωρίζετε γεομανικά, οὐδέποτε συνεδέθη μετ' αὐτῆς. Πλεῖστα δσα πειράματα δῆμοια ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ ἔξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ εἶναι ἀπλᾶ σύμβολα εἰς τὰ δποῖα προστίθεται ἡ σημασία.

"Ἄν ἔξετασμεν τὸν ὑποκειμενικὸν παράγοντα τῆς ἀντιλήψεως, θὰ εὗρωμεν, ὅτι αὐτὸς δύναται νὰ εἶναι δῆμος παραστάσεων, ἔχουσα δῆμοιότητά τινα πρὸς τὸ αἴσθητα ἀλλὰ καὶ εὑκινησίαν περισσοτέραν τῶν ἄλλων, διότι συντρέχουν δι' αὐτὴν δροι

τινὲς τῆς ἀναπλάσεως, τοὺς δόποίους ἐγνωρίσαμεν. Συναισθηματική τις κατάστασις, κυριαρχοῦσα ἐπὶ μακρόν, χωματίζει τὰς ἀντιλήψεις μὲν ἴδιαιτερον συναισθηματικὸν τόνον. Ἐπίσης ἔμφιονός τις ἴδεα εὑρίσκει πάντοτε ἐλευθέραν τὴν εἰσοδον εἰς τὴν συνείδησιν. Τὸ εἶδος δὲ τῆς παραστάσεως ἔξαρταται καὶ ἐκ τοῦ μνημονικοῦ τύπου, εἰς δὲ ἀνήκει τὸ ἀντιλαμβανόμενον ἄτομον. Εἰς ἀντικείμενα, τὰ δόποια πολλάκις ἀντελήφθημεν, π.χ. τὸ δωμάτιόν μας, τὸ σχολεῖον μας, οἱ φίλοι μας, τὸ ὑποκειμενικὸν μέρος τῆς ἀντιλήψεως εἶναι μόνον ἐν σκοτεινὸν συναίσθημα ἀναγνώρισεως. Τὸ ὑποκειμενικὸν μέρος τῆς ἀντιλήψεως ἐνίστεται ἀπλῶς συμπλέκεται μετὰ τοῦ αἰσθημάτος, ὥστε δυνάμεθα νὰ τὸ διακρίνωμεν· π.χ. ὅταν, περιγράφων τις εἰκόνα, λέγει πράγματα μὴ ὑπάρχοντα ἐπ' αὐτῆς. Ἀλλοτε δημιουργεῖται μετὰ τοῦ αἰσθημάτος, χωρὶς νὰ διακρίνωμεν τὸ ἐν ἀπὸ τὸ ἄλλο, π.χ. εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ στερεοῦ ἐπιπέδων σχημάτων.

Τὸ ὑποκειμενικὸν μέρος τῆς ἀντιλήψεως συμπληροῦ τὸ αἰσθημα, καθιστᾶ αὐτὸν σχέστερον, προσθέτει γνωρίσματά τινα ἐξ ἄλλων αἰσθητηρίων γνωσθέντα ἄλλοτε, ἀλλ' ἐνίστεται διαστρέφει οὖσιωδῶς τὸ αἴσθημα, παράγον τὰς παραισθήσεις· οὕτω π.χ. «τὸ παιδὶ ἔνεκα φόβυν ἔξελαβε τὴν νύκτα τὸ δενδρον ὡς σκιὰν ἀνθρώπου».

Ἀντικειμενικότητα δὲ ἀποδίδομεν εἰς τινα, ἀν συνήθως ἀντιλαμβάνηται ἀπλῶς τὰ γνωρίσματα τῶν αἰσθημάτων, χωρὶς νὰ προσθέτῃ ὑποκειμενικὰς παραστάσεις πολλάς.

Ἐνεκα τῶν μεγάλων ἀτομικῶν διαφορῶν ὃς πρὸς τὸν παραστατικὸν πλοῦτον, μνημονικὸς τύπος, φανταστατικὸς τύπος, εἶδος τῆς προσοχῆς κλπ., ἡ ἀντίληψις λαμβάνει χαρακτῆρα ἐντελεῖῶς ἀτομικόν. Διὰ τοῦτο συμβαίνει, ἐν καὶ τὸ αὐτὸν ἀντικείμενον νὰ γεννᾷ διαφόρους ἀντιλήψεις εἰς τὰ διάφορα ἄτομα.

'Ἐκ τῆς πειραματικῆς ἔξετάσεως διαφόρων ἀτόμων εὗρον, ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς διαφόρους **ἀντιληπτικούς τύπους**. Τὰ πειράματα πρὸς εὗρεσιν τῶν ἀντιληπτικῶν τύπων εἶναι ἀπλούστατα. Δίδομεν εἰς τοὺς ἔξεταζομένους διάφορα ἀντικείμενα.

Π.χ. φύλλον συκῆς, εἰκόνα, ώρολόγιον, ἥ δεικνύομεν τοποθεσίαν τινὰ καλὴν καὶ λέγομεν ἀπλῶς : «γράψατε περὶ αὐτοῦ ὅ, τι θέλετε», αὐτὴ εἶναι ἡ ἐλευθέρα σύνθεσις. Διὰ τῶν ἐλευθέρων συνθέσεων εὗρον ἴδιορρύθμους ἀντιληπτικοὺς τύπους. ¹Ο Binet, ἔκτελέσας τὸ πείραμα αὐτό, εὗρε τοὺς ἔξης τύπους :

1. Τὸν ἀντικειμενικὸν ἀντιληπτικὸν τύπον.
2. Τὸν συναισθηματικὸν (φανταστικὸν) ἀντιληπτικὸν τύπον.
3. Τὸν πολυμαθῆ (μνημονικὸν) ἀντιληπτικὸν τύπον.
4. Τὸν λογοτεχνικὸν ἀντιληπτικὸν τύπον. *

2. Ἀντίληψις τοῦ χώρου.

‘Η ἀντίληψις τοῦ χώρου εἶναι σπουδαιοτέρα ὅλων τῶν εἰδῶν τῶν ἀντιλήψεων² διὰ τοῦτο θὰ ἔξετάσωμεν αὐτὴν λεπτομερῶς.

Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου περὶλαμβάνονται αἱ ἔξης θεμελιώδεις ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν δποίων στηρίζεται ἡ κατόπιν τελειοποίησις τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου.

1) **‘Η ἀντίληψις τοῦ ἐλαχίστου διαστήματος** ἵνα δύο αἰσθήματα γίνωνται ἀντιληπτὰ ὡς δύο· τοῦτο ἐγγνωρίσαμεν εἰς τὰ δεομικὰ καὶ δπτικὰ αἰσθήματα, ὁνομάσαντες μάλιστα τοῦτο ὀξύτητα τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ὅράσεως.

2) **‘Η ἀντίληψις τῆς ἐξωτερικῆς προβολῆς τοῦ αἰσθήματος.** Εἰς τὰ αἰσθήματα δποδίζομεν τὸν ἐρεθισμὸν προκληθέντα ἐξωτερικῶς³ π.χ. ἀκούοντες τὸν κώδωνα, προβάλλομεν τὸ αἰσθήμα ὡς προερχόμενον ἀπὸ τὸν κώδωνα κλπ.

3) **‘Αντίληψις ἐπιφανείας.** Τὰ δεομικὰ αἰσθήματα καὶ τὰ κινητικὰ καὶ δπτικὰ δίδουν καθαρὰν τὴν ἀντίληψιν ταύτην τῶν δύο πρώτων διαστάσεων,

4) **‘Αντίληψις θέσεως.** Π.χ. κάποιος μὲ ἐγγίζει καὶ ἀντιλαμβάνομαι εἰς ποῖον μέρος μὲ ἥγγισεν, ἢ εἰς ποῖον μέρος κεῖται τὸ βιβλίον μου, ποῦ βλέπω.

* Σημ. Ήει ταῦτα ἰδὲ «Νέα: ἰδέαι περὶ τοῦ παθού» μετάφρ. Χ. Λέσχ

5) **Αντίληψις τῆς διευθύνσεως.** Δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ,
ἄν εὑρίσκωμαι ὅρθιος, πλαγίως, ή ἄν ἄλλο ἀντικείμενον ἔχει
διεύθυνσίν τινα καὶ ποίαν.

6) **Αντίληψις τοῦ βάθους** ή τῆς τρίτης διαστάσεως. Τα σώματα
δὲν φαίνονται κείμενα ἐπὶ ἐπιφανείας, ἀλλὰ ἐπὶ ἀπείρου
διαστήματος, ἔχοντα δηλαδὴ βάθος.

7) **Αντίληψις τοῦ σχήματος.**

8) **Αντίληψις τῆς κινήσεως.**

Αἱ ἀντίληψεις αὗται ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου
στηρίζεται ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου· ἄν λοιπὸν εὔρωμεν πῶς αὗται
παράγονται, θὰ εὔρωμεν καὶ πῶς παράγεται ἡ ἀντίληψις τοῦ
χώρου.

Ἐξετάσωμεν νῦν ποῖαι αἰσθήσεις παράγουν τὰς ἀντίληψεις
ταύτας.

Ἐν πρώτοις ἡ κυριωτέρα αἰσθησις τοῦ διαστήματος εἶναι ἡ
ὅρασις. Τὰ δόπικὰ αἰσθήματα κατέχουν πάντοτε ἔκτασίν της·
φαίνονται ὡς κείμενα ἐπὶ ἐπιφανείας. Ὡστε δίδουν τὴν ἀντίληψιν
ἐπιφανείας.

Ἐπίσης ἡ **διοφθάλμιος** ὅρασις παράγει τὴν ἀντίληψιν τοῦ
βάθους, τοῦ στερεοῦ. Γίνεται δὲ ὡς ἔξης: Εἰς τὴν ωχρὰν κηλīδα
τῶν δύο ὀφθαλμῶν σχηματίζεται τὸ εἴδωλον τοῦ αὐτοῦ ἀντικει-
μένου. Ἐχομεν λοιπὸν δύο εἴδωλα, τὰ δόπια δὲν εἶναι ὅμοια,
διότι οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι ὡς δύο παρατηρηταί, οἱ δόπιοι παρα-
ροῦν τὸ αὐτὸν ἀντικείμενον ἀπὸ διαφόρους ἀπόψεις (θέσεις),
οὕτως ὥστε ἔκαστον εἴδωλον φαίνεται διάφορον τοῦ ἄλλου. Τὰ
δύο εἴδωλα συνδυάζονται καὶ παράγουν τὴν ἀντίληψιν τοῦ στερεοῦ
τῆς τρίτης διαστάσεως. Τὸ στερεοσκόπιον ἀποδεικνύει τοῦτο. Δι'
αὐτοῦ παρατηροῦμεν δύο εἰκόνας διαφόρους ἐν μέρει, οὕτως
ὥστε φαίνεται μία ἄλλὰ εἰς βάθος μὲ τρίτην διάστασιν. Ἀν τὸ
ἀντικείμενον κεῖται μακρὰν, ὡς εἶναι σελήνη, δὲν ὑπάρχει δια-
φορὰ τῶν δύο εἰδώλων· ἔνεκα τούτου ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος δὲν
φαίνονται ὡς σφαῖραι.

Τὸ βάθος τοῦ ἀντικειμένου δηλ. ἡ ἀπόστασις ἀφ' ἡμῶν ἔξαρ-

τάται καὶ ἐκ τῆς τροποποιίσεως τῆς λαμπρότητος. Οὕτω π.χ. ἀντικείμενα μὲ μικρὰν λαμπρότητα φαίνονται μακρὰν κείμενα ἢ ἄλλα μὲ ζωηρὰν λαμπρότητα. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρένθεσις ἀντικειμένων χρησιμεύει ώς ὅρος συγκρίσεως πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀποστάσεως.

Τὸ μέγεθος τοῦ ἀντικειμένου ἔξαρτάται ἐκ τοῦ μεγέθους τοῦ εἰδώλου καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως τοῦ φαινομένου. Δύο ἀντικείμενα τοῦ αὐτοῦ μεγέθους φαίνονται διαφόρου μεγέθους, ἀν τὰ νομίζωμεν κείμενα εἰς διαφόρους ἀποστάσεις. Οὕτω ὁ ἥλιος, ὅταν εἶναι εἰς τὸ ζενίθ φαίνεται μικρότερος παρὰ εἰς ἄλλην θέσιν.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ σχῆματος τοῦ ἀντικειμένου παράγεται ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ εἰδώλου καὶ ἀπὸ τὰς κινήσεις ποῦ ἐκτελεῖ ὁ ὀφθαλμὸς πρὸς παρατήρησιν τῆς περιμέτρου.

Ἡ ὅρασις ἐπίσης προσάγει τὴν ἀντίληψιν τῆς θέσεως, εἰς ἣν εὑρίσκεται ἀντικείμενόν τι.

Όνομάζομεν «*σημεῖα ἀντίστοιχα*» τὰ σημεῖα τῆς ὠχρᾶς κηλίδος τῶν δύο ὀφθαλμῶν ἐπὶ τῶν ὅποιων ὅταν κεῖται τὸ εἴδωλον ἀντικειμένου τινός, φαίνεται ἀπλοῦν. Οὕτω, ὅταν μὲ ἀκινήτους ὀφθαλμοὺς παρατηρήσωμεν ἀντικείμενόν τι, τὰ ἄλλα φαίνονται διπλᾶ, διότι δὲν πίπτουν τὰ εἴδωλα ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων σημείων.

Ἡ ὅρασις ἐπίσης δίδει τὴν ἀντίληψιν τῆς θέσεως· αὗτη ἔξαρτάται ἀπὸ τὰς κινήσεις τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς κεφαλῆς. Ἡ ἀντίληψις τῆς θέσεως συνδέεται μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ μεγέθους. Μὲ τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν δυσκόλως ἀντιλαμβανόμεθα τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀπόστασιν ἐνὸς σώματος. Εἳναν θελήσωμεν μὲ ἕνα ὀφθαλμὸν νὰ ἐγγίσωμεν ἀντικείμενόν τι διὰ τῆς χειρός, σφάλλομεν ώς πρὸς τὴν θέσιν.

Ἡ ἀντίληψις τῆς διευθύνσεως ἐπίσης ἐν μέρει δίδεται ὑπὸ τῶν ὀφθαλμῶν.

Καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων προσάγει ἡ ὅρασις διὰ τῶν μεταβολῶν τῆς λαμπρότητος. Πολλαὶ παρασθήσεις ὅμιως γεννῶνται ἐκ τῶν κινήσεων. Π. χ. ὅταν ἡμεῖς μετέχωμεν κινήσεως, νομίζομεν τὰ ἄλλα σώματα κινούμενα.

Ἐκ τούτου βλέπομεν, ὅτι ἡ ὄρασις ὅντως εἶναι ἡ αἰσθησις τοῦ χώρου.

Ἡ ἀκοή δίδει τὴν ἀντίληψιν τῆς θέσεως τῶν ἥγιγόνων σωμάτων. Ἐνίστε ἥχοι τινες φαίνονται δύκωδέστεροι ἄλλων.

Τὴν ἀντίληψιν τῆς διευθύνσεως δίδουν τὰ αἰσθήματα **ἰσοδρόσοπίας**.

Τὰ δεօμικὰ καὶ τὰ κινητικὰ αἰσθήματα συντελοῦν ἐπίσης εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου. Γνωρίζομεν, ὅτι οἱ τυφλοὶ ἔχοντιν ἀντίληψιν ἐκτάσεως καὶ χώρου, ἥτις ἀπεκτήθη διὰ τῶν ἀπτικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων. Ἐπίσης τὴν ἀντίληψιν τῆς θέσεως, τῆς προβολῆς αἰσθήματός τιος ἐπὶ τῆς ἐπιδερμίδος. Ἰδίως τὰ κινητικὰ αἰσθήματα παράγουν τὴν ἀντίληψιν χώρου τινός. Καὶ κατ' ἀρχὰς ὁ χῶρος αὐτὸς εἶναι ὁ τοῦ στόματος παραγόμενος διὰ τῆς κινήσεως τῆς γλώσσης· δεύτερον ὁ τῶν χειρῶν φυλάνων μέχρι τῆς ἐκτάσεως αὐτῶν. Τέλος ὁ ἀπομεμακρυσμένος χῶρος παραγόμενος διὰ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις.

Αὗτὰ κυρίως τὰ αἰσθήματα, τὰ δποῖα ἀνεφέραμεν, συντελοῦν εἰς τὸ νὰ σχηματισθῇ ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου. Ἀλλὰ τώρα γεννᾶται ἐν ἄλλῳ ζήτημα, τῆς ἀρχικῆς αἰτίας τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου.

Ἡ ἀρχικὴ α' τία εἶναι ἔμφυτος ἢ ἐπίκτητος;

Ἐάν εἶναι ἔμφυτος, θὰ εἶναι ἰδιότης ἢ ὅλων τῶν αἰσθημάτων ἢ τινων ἐξ αὐτῶν. Ἐάν δὲ ἐπίκτητος, δὲν θὰ παρουσιάζεται ἐν ἀρχῇ μαζὶ μὲ τὰ πρῶτα αἰσθήματα ἀλλὰ κατόπιν. Ἡ μία ἔξιγησις ὀνομάσθη ἡ τοῦ ἔμφυτου (Nativismus) ἢ δὲ ἄλλη ἐμπειρισμὸς (Empirimus). Διὰ νὰ ἀποδείξωμεν ποία ἐκ τούτων τῶν θεωριῶν ἀληθεύει, δέον νὰ παρατηρήσωμεν, ἐὰν μετὰ τῶν πρώτων αἰσθημάτων ὑπάρχουν ὡς ἰδιότητες θεμελιώδεις τινες ἀντιλήψεις τοῦ χώρου. Πρέπει λοιπὸν νὰ πειραματισθῶμεν μὲ ἀριγένινητα βρέφη ἢ μὲ ὀριμοτέρους τυφλοὺς ἀνεβλέψαντας ἢ κωφοὺς ἀποκτήσαντας αἴφνης τὴν ἀκοήν. Τὰ ἐπὶ τῶν μικρῶν παιδίων πειράματα ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ βρέφως δὲν ἔχει ἐν ἀρχῇ

ἀντίληψιν ὀπτικήν, ἢ ἀκουστικήν, τῆς θέσεως, ἀποστάσεως καὶ διευθύνσεως, ἐξ ὧν προέρχεται ὁ ἔρεθισμός. Οὕτω βλέπει τὸ φῶς αἰσθάνεται τὸ ἀνάλογον αἴσθημα, ἀλλὰ δὲν παρακολουθεῖ διὰ τῶν ὄφιαλμῶν αὐτό, ὅπως πράττει ἀργότερον· ἐπίσης ἀκούει τὸν ἥχον τοῦ κώδωνος, ἀλλὰ δὲν στρέφεται πρὸς τὴν αἰτίαν τὴν παρά γούσαν τοῦ ἥχον, δὲν ἔχει ἀντίληψιν τῆς θέσεως ἢ διευθύνσεως. "Οσον ἀφορᾷ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀποστάσεων, γνωρίζομεν, ὅτι οἱ μικροὶ παῖδες σφάλλονται τόσον, ὥστε νὰ ἔκτείνουν τὴν χεῖρα νὰ πιάσουν τὴν σελήνην. 'Ἐπίσης ἐν ἀρχῇ κέντημα τῆς ἐπιδερμίδος δὲν τοποθετεῖται ἐπ' αὐτῆς, οὔτε ἐνοχλητικὸν τοῦ δέρματος ἔρεθισμὸν γνωρίζει νὰ ἀπομακρύνῃ.

'Ἐπὶ τῶν τυφλῶν, οἱ δοποῖοι ἀνέβλεψαν, ἔξηκροιβώθη, ὅτι ἀμέσως μὲ τὴν ἀνάβλεψιν τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα παρουσιάσθησαν μὲ ἔκτασίν τινα, ἀλλά ὡς πρὸς τὴν ἀπόστασιν ἡπατῶντο νομίζοντες ὅτι τὸ ἀντικείμενον κεῖται σχεδὸν πρὸ τῶν ὄφιαλμῶν. 'Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ δραστικὴ δὲν ἔχει **τὴν ἀντίληψιν τοῦ βάθους** ἔμφυτον. 'Αλλὰ θὰ εἴπῃ τις «διατὶ οἱ τυφλοί, ἀφ' οὗ ἀπέκτησαν ἀντίληψιν τοῦ χώρου διὰ τῶν ἀλλων αἰσθημάτων, δὲν κατώρθωσαν ἀναβλέψαντες νὰ τὴν ἔχουν;» Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου τῶν αἰσθημάτων τῆς ἀκοῆς, τῆς κινήσεως καὶ πιέσεως εἶναι διάφορος τοῦ χώρου τῆς δράσεως. Μέχρις ὅτου δὲ γίνη κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ σύνδεσις αὐτῶν, διὰ τῆς δράσεως λαμβάνει μόνον ὅτι ἡτο ἔμφυτον.

'Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι, ὅπως ὅλαι αἱ ἀντιλήψεις, καὶ ἡ τοῦ χώρου δὲν εἶναι τελείως ἔμφυτος, οὔτε τελείως ἐπίκτητος. 'Υπάρχουν ἔμφρτως προδιαθέσεις πρὸς ἀντίληψιν τοῦ χώρου καὶ διότι αἰσθήματά τινα ἔχουν ἔμφύτους ἰδιότητάς τινας τοῦ χώρου, ὡς εἶναι π.χ. ἡ ἀντίληψις ἐπιφανείας εἰς τὰ ὀπτικὰ αἰσθήματα. Διὰ τῆς ἔμπειρίας ὅμως διασαφηνίζεται μιօρφουμένη τελειότετερον. Τὰς στοιχειώδεις ἀντιλήψεις τοῦ χώρου, τὰς δοποίας ἀνεφέραμεν, ἀποκτᾶ ὁ παῖς πρὸ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως, δηλαδὴ πρὸ τοῦ ἔκτου ἔτους τῆς ἡλικίας. Εἰς τὸ σχολεῖον μιօρ-

φοῦται περαιτέρω ἢ ἀντίληψις τοῦ χώρου διὰ τῶν ἔξῆς νέων στοιχείων.

Γνῶσις τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων.

Γεωμετρικαὶ κατασκευαῖ.

Μέτρησις γεωμετρικῶν μεγεθῶν.

Γνῶσις τῆς προοπτικῆς, τοῦ περιγράμματος, τῆς σκιᾶς.

Γνῶσις τῆς εἰκονικῆς παραστάσεως τῶν στερεῶν.

3. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου περιλαμβάνει τὰς ἔξῆς ἀπλᾶς ἀντιλήψεις :

1. Τὴν ἀντίληψιν, ὅτι γεγονός τι ἔχει ἄλλο προηγούμενον καὶ ἄλλο ἐπόμενον : δηλ. τὸ παρόν, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον.

2. Τὴν ἀντίληψιν διαστήματος χρονικοῦ.

3. Τὴν σύγκρισιν δύο χρονικῶν διαστημάτων.

Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι, ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου εἶναι πάντοτε συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀλλαγῆς τῶν ψυχικῶν γεγονότων τῆς στιγμῆς. Δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν χρόνον χωρὶς ἀλλαγῆν τινα. Ἐκάστη στιγμὴ τοῦ ψυχικοῦ βίου δὲν εἶναι ποτὲ ἡ αὐτὴ πρὸς ἄλλην, διότι συμβαίνει διαρκῆς ἀλλαγῆ, συνεχῆς διὸ τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν μίαν στιγμὴν χρόνου μὲ δὲλλην, ὡς δυνάμεθα νὰ ἀντικαταστήσωμεν ἐν σημείον τοῦ διαστήματος δι' ἄλλου. Εἰς ἐκάστην δὲ στιγμὴν τοῦ συνειδητοῦ παρόντος βίου περιέχεται συγχρόνως καὶ ἡ ἡχὴ τοῦ παρελθόντος διὰ τῆς μνήμης ἀναπλασθέντος γεγονότος τινος καὶ ἡ πρόγνωσις τοῦ μέλλοντος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνώσεων τοῦ παρελθόντος. Ἡ διὸ τῆς συνειδήσεως ὑπονοεῖ τὸν χρόνον καὶ ὁ χρόνος ὑπονοεῖ πάντοτε διὸ τῆς συνειδήσεως. Εὐλόγως λοιπὸν δύναται νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς συνειδήσεως, τὴν δούλιαν ὠνομάσαμεν διὸν, παράγει τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου. Καὶ λίαν λογικῶς δέχεται ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία, ὅτι ὁ Θεὸς μὴ ὑποκείμενος εἰς ἀλλαγῆν, «παρὰ

τῷ Θεῷ οὐκ ἔνι ἀλλαγὴ οὐδὲ τροπῆς ὑποσκίασμα», δὲν ὑφίσταται ἐν χρόνῳ, ὅτι «παρὰ τῷ Θεῷ γύναια ἔτη ώς ή ἡμέρα ή ἔχθες, ητις διῆλθε»..., δηλαδὴ «δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ».

Πρὸς ἔρευναν πειραματικὴν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου ἐγένοντο διάφορα πειράματα. Ἐξετάσθη ἐν πρώτοις τὶς ή ἐλαχίστη χρονικὴ ἀπόστασις, καθ' ἣν δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν κεχωρισμένους τοὺς ἀλλεπαλλήλως ἐπακολουθοῦντας ἔρευνασμοὺς καὶ εὖρον, ὅτι διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς ή ἀπόστασις αὗτη εἶναι 0,002 δευτερόλεπτα, διὰ δὲ τῆς ὁράσεως 0,044 δευτερόλεπτα. Κατὰ ταῦτα τὸ οὖς εἶναι τὸ λεπτότερον διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὅργανον.

Δεύτερον ἥρευνήθη κατὰ πόσον δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν δρθῶς τὴν διάρκειαν τμημάτων τοῦ χρόνου. Σχετικὰ πειράματα ἤγαγον εἰς διαφορώτατα συμπεράσματα. Χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἐκάμαμεν πολλὰς ἐργασίας, φαίνεται μικρότερον ἀπὸ τὸ διάστημα, τὸ δποῖον ἐπεράσματεν ἐν ἀργίᾳ. Ἀντιστρόφως ἐκτιμῶμεν τὰ διαστήματα ταῦτα κατὰ τὴν ἀνάμνησίν των. Ἡ αἰτία τῆς ἐσφαλμένης ἐκτιμήσεως εἶναι κυρίως τὸ συναίσθημα, τὸ δποῖον ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν διέλευσιν ἐκάστου χρονικοῦ διαστήματος. Εὐχάριστον συναίσθημα μᾶς καθιστᾷ τὸν χρόνον βραχύτερον, δυσάρεστον δὲ μακρότερον. Ορθῶς λοιπὸν γράφει ὁ Προβελέγγιος εἰς ποίημά τι:

«καὶ ἦν ἔνας χρόνος τῆς χαρᾶς
σὰν μιὰ στιγμὴ περνᾷ,
«τοῦ πόνου τοῦ ἀληθινοῦ στιγμὴ μονάχα
μία, αἰωνιότης φαίνεται.'ς τὸ νοῦ μας ἐμπροστά».

Οσον ἀφορᾶ τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν τῆς παραγωγῆς τοῦ χρόνου καὶ ἐνταῦθα δύο θεωρίαι ὑπάρχουν: ἡ τοῦ ἐμφύτων καὶ ἡ ἐμπειρική. Ἡ ἀλήθεια κεῖται εἰς τὸ μέσον. Ἐμφυτος εἶναι ή δεξιότης τοῦ παριστάναι ἐν ἡμῖν ψυχικά τινα γεγονότα ώς γενόμενα προηγουμένως ἄλλων ἢ κατόπιν ἄλλων. Τοῦτο δέ, ώς εἴδομεν, συμπίπτει μὲ τὴν ἰδιότητα τῆς συνειδήσεως, τὴν δποίαν ἐκαλέσαμεν ὁιήν. Ως πρὸς τὰ λοιπὰ δὲ ή ἀντίληψις τοῦ χρόνου ἀναπτύσσε-

ται πολὺ βραδύτερον τῆς τοῦ χώρου. Οὕτω, ἐν ᾧ εἰς ἡλικίαν 3
ἔτῶν αἱ μημονευθεῖσαι στοιχειώδεις ἀντιλήψεις τοῦ χώρου εἶναι
γνωσταί, ἡ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, χθές, προχθές, αὔριον
μία ἡμέρα, δὲν εἶναι εἰσέτι γνωσταί.

5. Παραίσθησεις.

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν συμβαίνει, ὅστε τὸ αἰσθημα νὰ μετα-
βληθῇ τοιουτορόπως, ὅστε νὰ παραχθῇ ἀντίληψις ὑπόκειμενη
καὶ ἐσφαλμένη. Αἴσθημα ἐσφαλμένως ἔρμηνευόμενον εἶναι
παραίσθησις. οὕτω π.χ. «ἡμέραν τινὰ ἐχαιρέτισα ἄνθρωπόν
τινα ἐκλαβών αὐτὸν διὰ τὸν φίλον μου Α». - Ἡ: «τὰ παιδιὰ διὰ
τῆς φαιντασίας των αἰσθάνονται πράγματα ἀνύπαρκτα, ἀκούοντα
φωνάς, βλέποντα φαντάσματα κλπ.». Οἱ καλλιτέχναι ὑπόκεινται
συχνὰ εἰς τοιαύτας παραισθήσεις. Πάντα τὰ αἰσθητήρια παρά-
γουν τοιαύτας παραισθήσεις. Θὰ ἀναφέρωμεν τινας ἐξ αὐτῶν,
αἱ δποῖαι παρατηροῦνται εἰς πάντας καὶ ἀνήκουν εἰς τὰς ἀντι-
λήψεις τοῦ χώρου.

1. Ἐκ τῶν τριῶν ἵσων εὐθειῶν μεγαλυτέρα φαίνεται ἡ γ.
(σχ. 24).

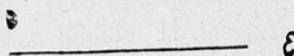
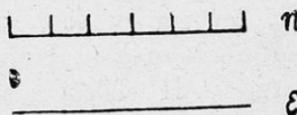
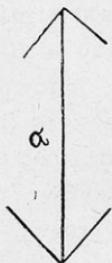
2. Ἡ κάθετος φαίνεται μεγαλυτέρα τῆς ἵσης αὐτῆς διο-
ζοντίας.

3. Ἐκ τῶν δύο ἵσων καμπύλων μεγαλυτέρα φαίνεται ἡ ι.

4. Ἐκ τῶν δύο ἵσων εὐθειῶν ε καὶ η μεγαλυτέρα φαίνεται ἡ η.

Ἡ πιθανωτέρα ἔρμηνεία τῶν παραισθήσεων τούτων εἶναι ἡ
ξῆῆς. Διὰ τὴν ὑπὸ ἀριθ. 1 ἡ παραίσθησις γεννᾶται ἀπὸ τὰ κινη-
τικὰ αἰσθήματα τὰ δποῖα αἰσθανώμεθα συγχρόνως μετὰ τῶν
δπτικῶν. Ἡ εὐθεῖα γ φαίνεται μεγαλυτέρα διότι κατὰ τὴν
δπτικὴν ἀντίληψιν τῆς εὐθείας δ δφθαλμὸς κινεῖται πρὸς τὴν
διεύθυνσιν τῶν βελῶν τὰ δποῖα τείνουν νὰ ἐπιμηκύνουν τὴν
εὐθεῖαν ἐν ᾧ εἰς τὴν εὐθεῖαν α τείνουν νὰ τὴν βραχύνουν.

Ἡ αὐτὴ αἵτία παράγει καὶ τὴν παραίσθησιν ὑπὸ ἀριθ. 3. Ἡ
κλειστὴ καμπύλη περιορίζει τὴν κίνησιν τοῦ βολβοῦ συνεπῶς

$\Sigma \chi = 4$

καὶ τὸ μῆκος τῆς εὐθείας, ἐν ᾧ ἡ ἀνουκτὴ τείνει νὰ ἐπιμηκύνῃ τὴν γραμμήν. Εἰς τὰς ὅπ' ἀριθ. 2 καὶ 4 παραισθήσεις ἡ αἰτία εἶναι ἡ κόπωσις τοῦ ὄφθαλμοῦ. Πρὸς διαδρομὴν τῆς διηρημένης εὐθείας οἱ ὄφθαλμοὶ κάμνονται σταθμοὺς, κουράζονται, ἐπίσης ἡ πρὸς τὰ ἀνω κίνησις τοῦ βολβοῦ κουράζει περισσότερος τῆς ὁρίζοντίου κινήσεως. Ἐνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς κοπώσεως, ἡ ὅποια παράγεται ἐκ τοῦ κινητικοῦ αἰσθήματος ἡ εὐθεῖα ἡ διηρημένη φαίνεται μεγαλυτέρα. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ ἥλιου κατὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν φαίνεται μεγαλυτέρα τῆς ἀποστάσεως τοῦ Ζενίθ, διότι μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ ἥλιου παρεμβάλονται πολλὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια κουράζουν τὸν ὄφθαλμόν.

Τύπαρχουν πλεῖσται ἄλλαι τοιαῦται παραισθήσεις τὰς ὅποιας κρίνομεν περιττὸν νά ἀναφέρωμεν.

Αἱ παραισθήσεις τὰς ὅποιας ἀνεφέραμεν εἶναι φαινόμενα ὅμαλὰ συμβαίνοντα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ παραισθήσεις, αἱ ὅποιαι παράγονται μόνον εἰς ὧδισμένας περιστάσεις καὶ εἰς ὧδισμένους ἀνθρώπους.

Τύπαρχουν παραισθήσεις τῶν ὅποιων ἡ αἰτία εἶναι παράστασις τις ἡ συναίσθημά τι. Π.χ. Παιδίον διηγεῖται μετὰ ζωηρότητος ὅτι χθὲς τὴν νύκτα εὑρισκόμενον εἰς τὸ δάσος εἴδε τεραστίαν μορφὴν ἀνθρώπου. Ἡ παραισθήσις αὗτη καὶ ἄλλαι τοῦ εἴδους τούτου παράγονται ἐκ τοῦ φόβου. Οἱ ὑποχωροῦντες πανικόβλητοι στρατιῶται νομίζουν ὅτι βλέπουν καὶ ἀκούουν τὸν ἔχθρὸν καταδιώκοντα αὐτούς. Ἐμμονος ἵδεα ἐπίσης γεννᾶ παραισθήσεις, οὕτω π.χ. ὃ ἔχων τὴν ἔμμονον ἵδεαν ὅτι καταδιώκεται ἐξηγεῖ τὰς ἀθωτέρας κινήσεις, λόγους κλπ. ὡς δείγματα ἔχθροι εητος. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐπίσης παράγει πολλὰς παραισθήσεις ὡς ἀποδεικνύει ἡ βιογραφία πολλῶν θρησκολήπτων. Τὸ συναίσθημα τοῦ ἔρωτος ἐπίσης κάμνει ὥστε νὰ βλέπῃ ὁ ἀγαπῶν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς ἀγάπης του πάσας τὰς τελειότητας. Ἐκ τῶν παραισθήσεων τούτων πρέπει νὰ ἐξάρωμεν ἔκείνας, αἱ ὅποιαι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀνομολογήτου

τινος ἐπιθυμίας ἢ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν πεπιεσμένου τινος συμπλέγματος ψυχικοῦ. Π.χ. ἀναφέρει ὁ Freud ὅτι μία γυναικά δὲν ἀνεγγάρισε τὸν σύζυγόν της, τὸν ὅποιον συνήντησε καθ' ὅδον. Μετά τινα χρόνον ἡ γυναικά ἐξήτησε διατέλευτον. Πλεῖστα ὅσα τοιαῦτα σφάλματα ἀντιλήψεως ἀναφέρει ὁ Freud εἰς τὸ βιβλίον «ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς».

6. Διδακτικὰ πορίσματα.

“Η ἀντίληψις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἔχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, ἵνα πάντα τὰ γεγονότα γίνονται ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, καὶ διότι ἡ δεξιότης πρὸς ταχεῖαν καὶ σαφῇ ἀντιληφτικήν τοῦ χώρου καὶ χρόνου τῶν γεγονότων εἶναι ἀπαραίτητον προσὸν ἐπιστημονικῆς μορφώσεως. Διὰ τοῦτο [ῶς σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς γεωμετρίας ἔθεσαν τὴν τελειοποίησιν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην πρέπει νὰ ἀσκήσωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς ταχεῖαν καὶ ἀκριβῆ ἀντιληφτικήν τοῦ μήκους, τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τῶν ὅγκων διὰ καταλλήλων ἀσκήσεων.

“Οσον ἀφορᾷ τὴν ἀντίληψιν γενικῶς πρέπει πρὸς μόρφωσιν τοῦ πνεύματος νὰ μετατρέπωμεν αὐτὴν εἰς παρατήρησιν, ἥ δποια ὡς εἴδομεν εἰς τὰ περὶ μεθόδων, εἶναι ἀντίληψις γυγνομένη μὲν σκοπὸν καὶ σχέδιον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀσκήσωμεν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν τοιαύτην σκόπιμον καὶ κατὰ σχέδιον ἀντικειμενικὴν ἀντίληψιν. Ἀφοροῦντα πρὸς τοῦτο παρέχουν πάντα τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, τὰ ὅποια ὡς ἔνα ἐκ τῶν κυρίων σκοπῶν ἔχουν τὴν μόρφωσιν τῆς παρατηρητικότητος τῶν μαθητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7.

1. Ἡ Διανόησις.

1. Ἐννοια αὐτῆς.

Ἄρχόμενοι τοῦ σπουδαίου τούτου κεφαλαίου τῆς Ψυχολογίας κρίνομεν σκόπιμον νὰ δηλώσωμεν, ὅτι τὴν νόησιν θὰ ἔξετάσωμεν μόνον ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόφθεως καὶ οὐχὶ ἀπὸ λογικῆς. Δηλαδὴ θὰ ἔξετάσωμεν «πῶς ὅντως τελεῖται ἡ διανόησις» καὶ οὐχὶ «πῶς πρέπει νὰ τελῆται». Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔξετάζει ἡ λογική, ἥτις εἶναι ἀντικειμενικὴ ἐπιστήμη ἔξετάζουσα τὰς μορφὰς καὶ τὸν νόμον τοῦ διανοεῖσθαι ἀνεξαρτήτως τὸν νοοῦντος ὑποκειμένου, ἐνῷ ἡ ψυχολογία ἔξετάζει τὴν ὑποκειμενικὴν διανόησιν, ὡς πράγματι τελεῖται εἰς ἔκαστον ἄτομον.

Ἡ νόησις εἶναι πνευματικὴ λειτουργία, ὅπως εἶναι ἡ αἰσθητική, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἀντίληψις. Διὰ νὰ γνωρίσωμεν λοιπὸν παλῶς τὴν νέαν λειτουργίαν, πρέπει νὰ ἴδωμεν, ἀν αὗτη διαιρέῃ ἡ διαφέρῃ μὲ τὰς μέχρι τοῦδε γνωστάς.

Αἱ εἰδημέναι, πλὴν τῆς νοήσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως, λειτουργίαι στηρίζονται ἐπὶ τοῦ συνειδημοῦ τῶν παραστάσεων. "Οντως ἡ μνήμη διὰ τῶν ποικίλων συνδέσεων κατωρθώνει τὴν διατήρησιν καὶ ἀνάπτλασιν τῶν παραστάσεων· ἡ φαντασία διὰ τοῦ συνειδημοῦ δημιουργεῖ τὰ προϊόντα τῆς· ἡ προσοχὴ συγκρατεῖ εἰς τὸ διπτικὸν σημεῖον τὰ γεγονότα τῇ βοηθείᾳ τῶν μετ' αὐτῶν συνδεομένων· ἡ δὲ ἀντίληψις παράγεται ἀκριβῶς διὰ τοῦ συνειδημοῦ παλαιῶν καὶ νέων. Χωρὶς νὰ παραδεχθῶμεν τὴν συνειδηματικὴν Ψυχολογίαν τῶν "Αγγλων, οἵτινες διὰ τοῦ συνειδημοῦ ἔξηγοῦν πάσας τὰς πνευματικὰς λειτουργίας, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν σπουδαίαν ἐπίδρασιν, τὴν δποίαν ἔχει δ συνειδημὸς τῶν παραστάσεων εἰς τὰς μνημονευθείσας λειτουργίας.

"Ιδωμεν τώρα «μήπως καὶ ἡ νόησις εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον συνειδημὸς παραστάσεων».

'Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν, ὅτι σκεπτόμεθα μὲ λέξεις, αἴτινες

οὐδὲν πρᾶγμα παριστάνουν, αἱ παραστάσεις τῶν πραγμάτων ἔχουν τελείως δευτερεύουσαν σημασίαν, ὑπάρχουν μάλιστα καὶ περιπτώσεις διανοητικῆς ἐνεργείας ἀνευ παραστάσεων τῶν πραγμάτων καὶ ἀνευ ἐνδιαθέτου λόγου, δηλαδὴ παραστάσεων τῶν λέξεων.

Τὰ πειράματα τῶν ψυχολόγων τῆς Σχολῆς τοῦ Würzburg ἀπέδειξαν τὰ ἔξῆς.

“Οταν διανοούμεθα περὶ ἀντικειμένου τινός Α, ἀναπλάττονται παραστάσεις ἀσχετοὶ πρὸς τὸ ἀντικείμενον Α, αὐθαιρέτως καὶ τυχαίως ἐμφανιζόμεναι.

“Οταν δὲ νοῶν διστάζει καὶ τὰ διανοήματα εἶναι πενιχρὰ τότε πλῆθος παραστάσεων παρουσιάζεται· συχνὰ δὲ τὸ ὑποκείμενον ἡτεῖν νὰ ἐπικουρήσῃ εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν νοημάτων διὰ προφορικοῦ λόγου, τὸ δποῖον ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογον πρὸς τὸ πλῆθος τῶν διανοημάτων.

Πολλάκις συλλαμβάνομεν τὸ νόημα πρὶν νὰ κατορθώσωμεν νὰ εὑρωμεν τὴν γλωσσικὴν διατύπωσιν. Υπάρχουν δενοήματα χωρὶς λέξεις καὶ χωρὶς παραστάσεις πραγμάτων.

Ταῦτα ἀποδεικνύουν, ὅτι δὲ συνειρμὸς τῶν παραστάσεων καὶ ἡ νόησις εἶναι τελείως διάφοροι λειτουργίαι. Ο συνειρμὸς ὃς κύριον προϊὸν ἔχει τὴν παράστασιν, τὴν δποῖαν συνδέει μὲ ἄλλας. Εἰς τὴν νόησιν ἡ παράστασις εἶναι ἀπλοῦν βιηθητικὸν στοιχεῖον· τὸ κύριον δμως εἶναι ἀλλο τι ἴδιαίτερον. Νοεῖν δὲν εἶναι θεωρεῖν τὰς παραστάσεις, ὡς κινηματογραφικὴν παρέλασιν εἰκόνων.

Εἶναι πολὺ διάφορον νὰ παριστῶμεν ἐποπτικῶς δύο γεγονότα διαδοχικά, π. χ. τὸ σπρώξιμον καὶ τὴν πτῶσιν, ἀπὸ τὸ νὰ θεωρήσωμεν τὸ πρῶτον ὃς αἰτίαν καὶ τὸ δεύτερον ὃς ἀποτέλεσμα. Ἐπίσης εἶναι πολὺ διάφορον νὰ παριστῶ τὸν λευκὸν χάρτην καὶ νὰ σχηματίσω τὴν ἔννοιαν τῆς λευκότητος πολλῶν ἀντικειμένων. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν αἱ παραστάσεις εἶναι μέσον πρὸς ἄλλον σκοπόν, ἐν ᾧ εἰς τὴν πρώτην εἶναι αὐτὰ σκοπός. Τὰ προτίοντα τῆς νοήσεως εἶναι σχέσεις (ἔννοιαι, κρίσεις νόμοι κλπ.),

αἱ δποῖαι παρίστανται διὰ λέξεων. Αἱ λέξεις ὡς σύμβολα παριστοῦν τὰς ἐννοίας καὶ καθιστοῦν δυνατὴν τὴν δι' αὐτῶν διανόησιν. Τέλος δ συνειρμὸς τῶν παραστάσεων γινεται ἀσκόπως καὶ ἀνευ σχεδίου, ἐν ᾧ ἡ νόησις ἐργάζεται ἐπὶ τῇ βάσει σκοποῦ τυνος, τὸν δποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ καὶ τῇ βοηθείᾳ σχεδίου ἢ μεθόδου.

Τὸ νοεῖν λοιπὸν εἶναι δημιουργία σχέσεων μεταξὺ ψυχικῶν γεγονότων.

Ἐὰν ἡ νόησις εἶναι ὅντως διάφορος τῶν μέχρι τοῦδε γνωσθεισῶν ἡμῖν λειτουργιῶν, ἐν τούτοις προϋποθέτει ταύτας ὡς ἀναγκαίους δρους πρὸς νοητικὴν ἐνέργειαν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ πορείᾳ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τοῦ ἀτόμου προηγεῖται ἡ μιόρφωσις αὐτῶν τῆς μορφώσεως τῆς νοήσεως, οἵτις φαίνεται ἐπικρατοῦσα τῶν ἄλλων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐφηβείας. Ἄλλα καὶ πρὸ αὐτῆς ἐκδηλοῦνται μετὰ τῶν ἄλλων λειτουργιῶν καὶ κατώτερός τις βαθμὸς νοητικῆς ἵκανότητος.

“Η νόησις δὲν ἀπομονοῦται τῶν ἄλλων πνευματικῶν λειτουργιῶν ἀλλὰ τελεῖται μετ' αὐτῶν οὕτως ὥστε τὰ προϊόντα αὐτῶν λαμβάνοντα παρὰ τῆς νοήσεως ίδιαίτερον λογικὸν γνώρισμα. Οὗτο κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἡ νόησις ἐπεμβαίνοντα καθιστᾶ ἀυτὴν λογικόν τι σύνολον καὶ οὐχὶ ἀτακτὸν συμφυρμὸν κεράμων καὶ πλίνθων. Ομοίως συμβαίνει εἰς τὰ προϊόντα τῆς φαντασίας, εἰς ἂν ἡ νόησις προσδίδει λογικότητα καὶ δυνατότητα. ”Ανευ τῆς νοήσεως δ συνειρμὸς τῶν παραστάσεων θὰ ἦτο παράλογος, τυχαία καὶ αὐθαίρετος σύνθεσις στοιχείων ἀνευ ἐνότητος καὶ λογικῆς πνοῆς. Οὗτο κατὰ τὴν ἀντίληψιν δενδροκήπου ἀνευ τῆς νοήσεως δὲν θὰ ἀντιλαμβανόμεθα δενδρόκηπον, ἀλλ' ἀπλῶς: δένδρα-φράκτας-νερόν-φύλλα κιπ.

2. Περὶ χρίσεων.

Εἴδομεν μέχρι τοῦδε, ὅτι ἡ νόησις εἶναι πνευματικὴ λειτουργία διάφορος τῶν μέχρι τοῦδε, δι' ἣς δημιουργοῦνται σχέσεις μεταξὺ ψυχικῶν φαινομένων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς δὲν εἶναι

συνειδητή, ἃς ἔξετάσωμεν τὰ προϊόντα αὐτῆς. Ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν γνωστὰ χάρις εἰς τὰς λέξεις, διὰν, ὅς διὰ συμβόλων, παριστῶμεν τὰ διανοήματά μας. Σκεπτόμενοι π.χ., ἔχοντες πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸν βοῦν, ἔξαγομεν τὰ ἔξης ἀπλᾶ διανοήματα.

Τὸ ζῶον τοῦτο εἶναι βοῦς.

Ο βοῦς ἔχει σῶμα μέγα.

Ο βοῦς ἀναμασσᾷ τὴν τροφήν.

Ο βοῦς εἶναι ζῶον φυτοφάγον κλπ.

Ἐκάστη ἔξι αὐτῶν τῶν προτάσεων ἐκφράζει ἐν ἀπλοῦν ἄλλα τέλειον διανόημα, τὸ δποῖον θὰ ὀνομάσωμεν **κρίσιν**. Τὰ προϊόντα λοιπὸν τῆς νοήσεως εἶναι κρίσεις.

Πᾶν σύνθετον διανόημα ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθός τι κρίσεων. Ολαὶ αἱ γνώσεις ἡμῶν εἶναι σύνολον τοιούτων κρίσεων. Διὰ νὰ ἐρευνήσωμεν λοιπὸν τὴν νόησιν, δέον κατὰ πρῶτον νὰ ἔξετάσωμεν τὰ «περὶ τῶν κρίσεων».

3. Πῶς παράγονται αἱ κρίσεις.

Παραγωγικαὶ καὶ ἀναπαραγωγικαὶ. Ἐν πρώτοις διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν κρίσεων πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο ὅμιλας κρίσεων: τὰς **παραγωγικὰς** ἢ **πρωτοτύπους κρίσεις** καὶ δεύτερον τὰς **ἀναπαραγωγικὰς** ἢ **παραγώγους κρίσεις**. Αἱ τελευταῖαι εἶναι κρίσεις ἔνειαι, τὰς δποίας ἐνετυπώσαμεν καὶ κατὰ τὸν νόμους τοῦ συνειρμοῦ ὅλως αὐτομάτως ἀναπλάττομεν, ἢ κρίσεις τὰς δποίας ἄλλοτε ἡμεῖς δημιουργικῶς εὔρομεν, νῦν δὲ διὰ τῆς μνήμης ἀναπλάττομεν. Αἱ κρίσεις αὗται παράγονται ὡς ἔξης: ἀκούομεν π.χ. νὰ μᾶς λέγουν: «ὅ βοῦς εἶναι ζῶον φυτοφάγον», ἢ ἡμεῖς αὗτοτελῶς παρηγάγομεν τὴν κρίσιν. Ἡ πρότασις αὕτη ἐντυπώνεται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ ἀργότερον ἀναπλάττεται. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ μικρὰ παιδία ἀποκτοῦν πολλὰς κρίσεις, πολλὰς προτάσεις, τῶν δποίων μάλιστα δὲν ἐννοοῦν τὴν σημασίαν. Εὰν μετὰ τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως ἔρχεται καὶ ἡ σημα-

σία, τότε προστίθεται ένέργειά τις τῆς νοήσεως, συνισταμένη εἰς τὴν κατανόησιν τῆς κρίσεως, περὶ τῆς δποίας θὰ διμιήσωμεν εἰς τὰς παραγώγους κρίσεις. Πλεῖσται δσαι τοιαῦται κρίσεις, παράγωγοι, ξέναι, ληφθεῖσαι ἐκ τῶν κοινωνικῶν ίδεῶν, τῶν παραδοσεων, τῶν συνηθειῶν, τῶν δρμῶν ἐπικρατοῦν καὶ ἐκφέρονται μηχανικῶς, αὐτομάτως. Εἶναι τὰ διανοήματα τῆς κοινωνίας ἐπιβαλλόμενα εἰς τὰ ἀτομα αὐτῆς. "Ενεκα τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν κρίσεων τούτων σχετικῶς πρὸς τὰς πρωτοτύπους πολλοὶ ψυχολόγοι ὑπῆγαγον τὴν νόησιν εἰς τὸν συνειδούν, θεωρήσαντες τὴν κρίσιν ως ἀπλῆν σύνδεσιν ὑποκειμένου καὶ κατηγορούμενου, δπως συνείρεται ἡ παράστασις **α** μὲ τὴν **β**.

"Ας ἵδωμεν τώρα «πῶς παραγόνται αἱ πρωτότυποι κρίσεις»,

Τὸ θέμα. 'Ἐν πρώτοις ἡ νόησις ἀρχεται ἀπὸ γενικοῦ, ἀορίστου, πολυπλόκου καὶ συγκεχυμένου γεγονότος τινός. Εἰς τὰς κρίσεις, τὰς δποίας ἀνεφέρομεν, τὸ γεγονός αὐτὸ ἡτο ἡ ἀντίληψις τοῦ βούς. 'Ἐπὶ τοιούτου συγκεχυμένου γεγονότος σκεπτόμεθα· διὰ τοῦτο ἐν ἀρχῇ αἱ κρίσεις μᾶς εἶναι ἐσφαλμέναι, ἀτελεῖς, περιέχουσαι γενικότητάς τινας. Πιστεύομεν εἰς τὰς λέξεις, νομίζοντες ὅτι σκεπτόμεθα ἐπὶ τῶν πραγμάτων. 'Ἡ γλῶσσα πολλάκις μᾶς ἔκτρέπει σχηματίζουσα κρίσεις κατὰ τοὺς νόμους της. Πολλαὶ γνώσεις πεπλανημέναι ὀφεῖλουν τὴν διατήρησίν των εἰς τὴν γλῶσσαν. 'Ἡ ἐπιστήμη βαίνει ἐκ τῆς συγκεχυμένης ἰδέας εἰς τὴν σαφῆ καὶ εὐχρινῆ τοιαύτην· αἱ ἰδέαι μας προσαρμόζονται προοδευτικῶς πρὸς τὰ πράγματα, διορθωνόμεναι βαθμιαίως, ἐν πρώτοις ἀτελεῖς καὶ ἀδρόστοι, πλούτεονται διὰ τῆς πείρας καὶ ἀποκαθαίρονται ἀπὸ τὰ παρείσακτα στοιχεῖα. 'Ἡ ἐπὶ τῶν παιδίων παρατήρησις δεικνύει, ὅτι ἡ καθ' ὑπερβολὴν γενικότης τῆς κρίσεως εἶναι φυσική εἰς τὸ ἀπειρον πνεῦμα, τὸ δποῖον δὲν ἐσυνείθισε τὴν πειθαρχίαν τῆς διανοητικῆς ἔργασίας. Παραβάλλετε τὴν ἔννοιαν «περὶ τῆς γῆς» τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν ἢ ἐν γένει τὴν κοσμοθεωρίαν τῶν παλαιῶν πρὸς τὴν σημερινήν.

Διὰ νὰ ἀρχίσωμεν σήμερον ἀπὸ γενικόν τι, δὲν θὰ παραμείνωμεν εἰς αὐτὸ ἔνεκα τῆς ἔξελίξεως πρὸς τὴν σαφήνειαν καὶ

εὐκρίνειαν, εἰς τὴν ὅποιαν ἔφθασε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Τὶ νὰ εἶναι ὅμως τὸ γενικὸν τοῦτο, ἐξ οὗ ἄρχεται λειτουργοῦσα ἡ νόησις καὶ τὸ δόποιον θὰ ὀνομάσωμεν **Θέμα**; Ἐν πρώτοις δυνατὸν νὰ εἶναι ὀλικὴ ἡ σύνθετος τις ἀντίληψις· π. χ. ὅταν σκεπτώμεθα περὶ τοῦ βιός, τῆς ἑλαίας, τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ὃν χρόνον ἔχουμεν τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ. Ἡ νόησις ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παρατήρησις ἔξωτερηκή. Δεύτερον δύναται τὸ θέμα τῆς νοήσεως νὰ εἶναι παράστασίς τις σύνθετος λ. χ. σκεπτοιλι περὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἢ περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀναπλάττων παραστάσεις περὶ αὐτῶν. Τρίτον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τὸ θέμα σύνθετον τι· ἢ ἀπλοῦν διανόημα· π. χ. εἰς τοὺς συλλογισμοὺς μία κρίσις παραγάγεται ἐκ δύο ἄλλων δεδομένων κρίσεων.

Αἱ ἐπόψεις καὶ ἀπόψεις. Πλὴν τοῦ θέματος πρὸς παραγωγὴν πρωτοτύπων κρίσεων χρειάζονται καὶ **ἐπόψεις** τινές, αἵτινες διευθύνουν τὴν προσοχὴν καὶ μετ' αὐτῆς τὴν νόησιν. Ἐπὶ παραδείγματι· σκεπτόμενοι ἐπὶ τοῦ θέματος «ἀντίληψις βιός» πρὸς παραγωγὴν τῆς κρίσεως «ὅ βιος ἔχει μέγα σῶμα», τὴν νόησιν διηγήσουν ἡ ἐποψίς «μέγεθος σώματος», διὰ τὴν κρίσιν «ὅ βιος εἶναι φυτοφάγον», ἢ προσοχὴ διευθύνεται ὑπὸ τῆς ἐπόψεως «εἴδος τροφῆς». Αἱ τοιαῦται ἐπόψεις εἶναι ἀφηρημένα γεγονότα ἔξαγχέντα ἐκ συγκεκριμένης περιπτώσεως καὶ συγκρατουμένενα εἰς τὴν μνήμην διὰ τῶν γλωσσικῶν συμβόλων. Ἰδοὺ μερικαὶ ἐπόψεις διὰ τὴν ἔξέτασιν π.χ. χώρας τινός· ἔκτασις, πληθυσμός, δριζόντιος διαμελισμός, κάθετος διαμελισμός.

Ἐπόψεις λίαν γενικαὶ καὶ ἀφηρημέναι, ἀποτελοῦσαι τὸ ὑποκείμενον μᾶς ἐπιστήμης, δνομάζονται **ἀπόψεις**· π.χ. «ἔξετάσατε τὸ ἀντικείμενον (τὸν βοῦν) ἀπὸ ἀπόψεως καλαισθητικῆς, οἰκονομικῆς, ἐπιστημονικῆς, ἀτομικῆς ὥφελείας κλπ.» Αἱ ἐπόψεις καὶ αἱ ἀπόψεις ἢ μᾶς δίδονται κατά τὴν νόησιν ἔξωθεν δι' ἐρωτήσεων, οὕτω π.χ. ἐρωτῶ: «ποία ἡ ἔκτασις τῶν Ἀθηνῶν»-«ποῖος ὁ πληθυσμός», ἢ ἡμεῖς αὐτενεργῶς διανοούμενοι εὑρίσκομεν αὐτάς.

Αἱ ἐπόψεις καὶ αἱ ἀπόψεις δὲν εἶναι, ὅταν διανοούμεθα, πάντοτε συνειδηταί ἀλλ' ἐκ τοῦ ἔξαγομένου διανοήματος συμπεραίνομεν ἡμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ ποίας ἐπόψεως ἢ ἀπόψεως ἔξητάσμεν ἀντικείμενόν τι. Ἐὰν δώσωμεν ἐντολὴν εἰς τινα νὰ ἀναπλάσσῃ τὴν παράστασιν ἀπόντος τινος ἀντικειμένου, π.χ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτό, ἀπὸ τὰς πρώτας λέξεις τῆς περιγραφῆς θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ περιγράφων ἔλαβε ἀσυνειδήτως ὥρισμένην θέσιν ἀπὸ τὴν διοίαν παρατηρεῖ τὸ ἀντικείμενόν εἴτε δηλ. ενοίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου καὶ Κοραῆ, εἴτε εἰς τὰ προπύλαια, εἴτε ἐντὸς τῆς αἰθουσῆς, εἴτε εἰς τὴν ὁδὸν Ἀκαδημίας κλπ. Ἡ θέσις αὕτη καθ' ὅσον προχωρεῖ ἢ περιγραφὴ ἀλλάσσει συνεχῶς. Ἐὰν αἱ ἐπόψεις κατὰ τὴν διανόησιν περὶ ἀντικειμένου τινος μεταβάλλονται ταχέως, ἡ ἀποψίς ὅμως δυνατὸν νὰ παραμένῃ ἢ αὐτὴ καθ' ὅλην τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀντικειμένου, διότι ἀποτελεῖ τὸ παρατηρητήριον μᾶς ἐπιστήμης ἢ τέχνης. Οὕτω π.χ. ἐὰν ἔξετάσωμεν τὸ κτίριον τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ καλαισθητικῆς ἀπόψεως ἢ ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομικῆς.

Ἐνεκα τῶν διαφόρων ἀσυνειδήτων πολλάκις θεμελιωδῶν ἀπόψεων, τὰς διοίας λαμβάνει ἔκαστος παρατηρητὴς, τὰ διανοήματά των ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου εἶναι τελείως διάφορα. Οὕτω π.χ. τὴν βροχὴν ὁ κηπουρὸς θὰ τὴν ἴδῃ ὡς εὐλογίαν Θεοῦ, ὁ ἀστεγος, ὡς πληγὴν τοῦ Θεοῦ, ὁ φυσιοδίφης, ὡς μετεωρολογικὸν φαινόμενον κλπ. Πόσον διάφοροι θὰ είναι αἱ περιγραφαί των! Ἐνεκα τῆς διαφόρου αὐτῆς σκοπιᾶς (ἀπόψεως), τὴν διοίαν ἔκαστος λαμβάνει, ὅταν σκέπτεται, καθίσταται ἀδύνατος ἢ συνεννόησις μεταξὺ τῶν συζητούντων. Ἡ ἀσυνείδητος ἀποψίς ἀπὸ τὴν διοίαν συχνὰ συμβαίνει παρ' ἡμῖν νὰ ἔξετάζωνται τὰ πολιτικά, τὰ ἐκπαιδευτικά καὶ ἐν γένει κοινωνικά ζητήματα εἰναι κυρίως ἡ ἀτομικὴ δηλαδὴ ἢ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης ματαίως πίπτουν τὰ λογικά ἐπιχειρήματα, ὃ συζητῶν θὰ παραμείνῃ ἀμετάπειστος. Ἐὰν οἱ καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι κατὰ τὴν παιδαγωγικὴν δρᾶσίν των ἐλάμβανον συχ-

νότερον, πράγματι καὶ οὐχὶ λόγῳ μόνον, τὴν ἀποψιν τοῦ συμφέροντος τῶν μαθητῶν, ἄλλως θὰ ἐτιμώρουν, ἄλλέως θὰ ἐδίδασκον κ.λ.π.

Ἡ ἀτομικὴ ἀποψις ἐπειδὴ συνδέεται μὲ τὴν δρμὴν πρὸς αὐτοσυντήρησιν, εἶναι ὅχι μόνον ἀσυνείδητος εἰς τὸν σκεπτόμενον, ἄλλὰ καὶ λίαν ἴσχυρά. Χρειάζεται ἴσχυρὰ αὐτογνωσία καὶ διαρκῆς αὐτοεπιτήρησις διὰ νὰ μὴ χρωματίζωνται τὰ διανοήματα ἡμῶν μὲ τὴν ἄποψιν ταύτην.

Ἡ ἀνάλυσις. Ὁδηγούμενη λοιπὸν ἡ προσοχὴ καὶ μετ' αὐτῆς ἡ νόησις ἵπ̄ τῶν ἐπόψεων καὶ ἀπόψεων μεταβαίνει ἀπὸ τοῦ συγκεχυμένου συνόλου τοῦ θέματος εἰς τὴν ἔξετασιν μέρους τινός· π. γ. διὰ τὴν ἔξετασιν τοῦ βιός: εἰς τὸ μέγεθος τοῦ σώματός του, εἰς τὸ εἴδος τῆς τροφῆς του, εἰς τὸν τρόπον τῆς πέψεως τῆς τροφῆς αλλ. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἡ λογικὴ καλεῖται **ἀνάλυσις**. Τὸ θέμα νῦν ἀναλύεται εἰς μέρη. Οὕτως, ἀν πρόκειται περὶ χώρας τινός, ενθίσκομεν νοοῦντες τὴν ἔκτασιν, τὸν πληθυσμόν, τὸ κλῆμα, τὸ ἔδαφος, τὸ ἐμπόριον, τὴν συγκοινωνίαν, τὰς πόλεις κ.λ.π.

Ἡ ἀνάλυσις ἀποδεικνύει τὴν στενότητα τῆς νοήσεως, ἥτις δὲν δύναται εἰς χρονικόν τι μικρὸν διάστημα νὰ παραγάγῃ πολλὰς κοίσεις ἄλλὰ μίαν μόνον. Ἡ νόησις μετέχει οὕτω τῆς γενικῆς ἰδιότητος τῆς συνειδήσεως, τὴν δποίαν ἐκαλέσαμεν **στενότητα**.

Ἡ σύγκρισις, ἡ σύνθεσις καὶ ἡ ἀφαίρεσις. Μετὰ τὴν μετάβασιν τῆς προσοχῆς ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ θέματος εἰς τὸ μέρος, π. γ.: εἰς τὸ μέγεθος τοῦ σώματος τοῦ βιός, ἡ τελευταία αὕτη ἀντίληψις ἀναπλάττει παραστάσεις, μεγεθῶν ἄλλων ζῴων. Πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας **συγκρίνει** τὴν ἀντίληψιν τοῦ μεγέθους τοῦ δρωμένου βιός. **Σύγκρισις** λοιπὸν εἶναι ἡ δευτέρα ἐνέργεια τῆς νοήσεως. Κατ' αὐτὴν συγκρίνονται δύο γεγονότα ἀπὸ ὕρισμένης ἀπόψεως π. γ. εἰς τὸ θέμα βιοῦς· συγκρίνεται ἡ ἀντίληψις τοῦ μεγέθους αὐτοῦ πρὸς τὰς παραστάσεις ἄλλων μεγεθῶν.

Μετὰ τὴν σύγκρισιν γίνεται **σύνθεσις** τοῦ δλού μετὰ τοῦ

μέρους καὶ οὕτως ἔξαγεται ἡ κρίσις: «ὅ βοῦς ἔχει μέγα σῶμα».

Μέχρι τοῦδε εὔρομεν τρεῖς λογικὰς ἐνεργείας πρὸς παραγωγὴν τῆς κρίσεως· ἀνάλυσιν σύγκρισιν καὶ σύνδεσιν. Μετ' αὐτῶν διιας ὡς ὑπηρετική γίνεται καὶ ἡ ἀφαίρεσις, δι' ἣς ἡ προσοχὴ κωλύει τὰς ἄλλας κρίσεις ἥ τὰ γεγονότα, ἐκτὸς τοῦ μέρους τὸ δποῖον ἔξετάζει ἡ νόησις. Ἐπίσης κατὰ τὴν σύγκρισιν καὶ σύνθεσιν ὑποστηρίζει ἡ ἀφαίρεσις τὴν λειτουργίαν αὐτῶν.

Οὕτως ἔχομεν τέσσαρας ἐνεργείας πρὸς παραγωγὴν πρωτοτύπων κρίσεων· **ἀνάλυσιν, σύγκρισιν, σύνθεσιν καὶ ἀφαίρεσιν.**

Ἡ κρίσις λοιπὸν παράγεται διὰ χωρισμοῦ μελῶν, τὰ δποῖα κατόπιν ἐνώνονται. Τὰ μέλη εἰς ἑκάστην κρίσιν εἶναι δύο: **τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κατηγόρημα.** Διπλοῦν βῆμα ἡ κατὰ ζεύγη ἐκτελεῖ τὰς συνδέσεις ἡ νόησις. Καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει τοῦ συνειδητοῦ, εἰς τὸν δποῖον τὰ μέλη εἶναι περισσότερα τῶν δύο. Ἐπίσης ἀλλή διαφορὴ τοῦ συνειδητοῦ εἶναι, ὅτι ἡ νόησις ἔργαζεται μὲν ὠρισμένας ἐπόψεις καὶ ἀπόψεις, ἐν ᾧ ὁ συνειδητὸς εἶναι ἀστοχος καὶ τυχαῖος ὑποκείμενος εἰς τοὺς μηχανικοὺς νόμους τῆς ἀναπλάσεως.

4. Εἶδη τῶν κρίσεων.

'Αφ' οὖ αἱ κρίσεις ἐκφράζουν σχέσιν τινὰ μεταξὺ ψυχικῶν γεγονότων, τὰ εἴδη αὐτῶν θά εὑρεθῶσιν, ὃν ἔξετάσωμεν τὰ εἴδη τῶν λογικῶν σχέσεων, ἀπὸ τὰς δποίας θὰ δρίσωμεν καὶ τὰς κρίσεις.

1. *Κρίσεις ταύτητος*: π.γ.

«τὸ ζῷον αὐτὸν εἶναι βοῦς»

«τὸ πρόσωπον αὐτὸν εἶναι ὁ φίλος μου Α».

Αὕτη ἐκφράζει, ὅτι δύο γεγονότα εἶναι τὰ αὐτά· π. γ. ἡ ἀντίληψις τοῦ φίλου μους καὶ ἡ παράστασις αὐτοῦ.

2. «Ο βοῦς εἶναι φυτοφάγον» εἶναι κρίσις **ἐπαλληλίας**. Ἐκφράζει πράγματι, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ βοὸς ὑπάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν φυτοφάγων· ἀπὸ ὑποκειμένης μεταβαίνει εἰς ὑπερκειμένην ἔννοιαν.

3. «Ο βοῦς εἶναι ἥμερος», εἶναι κρίσεις **ὑπαλληλίας**, καθ' ἥν ἐκ τῆς ἔννοιας ὁ βοῦς μεταβαίνομεν εἰς τὴν ὑποκειμένην ἔννοιαν ἥμερος βοῦς.

4. «Ο βοῦς καὶ τὸ πρόβατον εἶναι μηρυκαστικά», εἶναι κρίσεις **παραλληλίας**, διότι ὁ βοῦς καὶ τὸ πρόβατον εἶναι ἔννοιαι παράλληλοι σχετικῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν μηρυκαστικά.

5. «Ο βοῦς ἔχει μέγα σῶμα», κρίσις **ἰδιότητος**.

6. «Ο βοῦς ἔχει μέγαν στόμαχον, διότι εἶναι φυτοφάγον». κρίσις **αἰτίας**.

7. «Η νῆσσα ἔχει νηκτικὴν μεμβράνην, διὰ νὰ κολυμβᾶ». κρίσις **σκοποῦ**.

8) «Ο Γεώργιος ἔκτύπησε τὸν συμμαθητήν του»· κρίσις **ἐνεργείας** κ.τ.λ.

Τὰς κρίσεις ταύτιας διαιροῦμεν εἰς **περιγραφικὰς** καὶ **ἔξηγητικὰς**· αἱ κρίσεις αἰτίας, σκοποῦ, μέσου, τέλους, λόγου εἶναι **ἔξηγητικαί**, αἱ ἄλλαι εἶναι περιγραφικαί.

5. Αἱ ἐνέργειαι τῆς νοήσεως.

Ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰς ἐνεργείας τῆς νοήσεως κατὰ τὴν παραγωγὴν τῶν κρίσεων. Ἐν πρώτοις ἡ ἀνάλυσις εἶναι ἀναγκαία ἔνεκα τῆς στενότητος τῆς στιγμαίας συνειδήσεως, ἡτις δὲν δύναται νὰ περιλαμβάνει πολλὰ ψυχικὰ γεγονότα σαφῶς συνειδητά. Ἀφ' ἑτέρου τὸ θέμα εἶναι σύνθετον καὶ πολύπλοκον ψυχικὸν γεγονός καὶ πρὸς σαφῆ συνείδησιν τῶν μερῶν αὐτοῦ ἀναγκαίως θὰ διέλθουν διαδοχικῶς ἀπὸ τὸ δρπτικὸν σημεῖον τμηματικῶς τὰ μέρη του, ἢτοι θὰ γίνη ἀνάλυσις.

Ἡ ἀνάλυσις γεγονότος τινος δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς διαρκῶς μικρότερα μέρη. Ἐπὶ τέλους θὰ φθάσῃ εἰς στοιχεῖα ἀπλούστατα, πέραν τῶν ὅποιων δὲν γίνεται ἀνάλυσις. Τοιαῦτα ἀπλούστατα στοιχεῖα πάσης γνώσεως, παντὸς συνθέτου ψυχικοῦ γεγονότος εἶναι τὰ αἰσθήματα. Οὕτω π. χ. ἀναλύοντες τὴν ἀντίληψιν τοῦ βοὸς θὰ εῦρωμεν, ὃ βοῦς εἶναι μέγας, ὃ βοῦς εἶναι φυτο-

φάγον. Αἱ κρίσεις αὗται ἐστηρίχθησαν ἐπὶ δπτικῶν αἰσθημάτων. Διὰ καταλλήλων ὁργάνων δυνάμεθα νὰ ὠθήσωμεν τὴν ἀνάλυσιν βαθύτερον· οὕτω π. χ. διὰ τοῦ μικροσκοπίου εἰς τὴν σταγόνα τοῦ ὄντος βλέπομεν πολλὰ ἀόρατα μέρη, ἐπίσης διὰ τοῦ ἀντηχητῆρος ἀκούομεν τοὺς ὅμιοφωνοῦντας ἥχους.

Ἡ ἀνάλυσις λέγεται πραγματικὴ ἐάν τὰ μέρη χωρίζονται τοπικῶς ἢ χρονικῶς ὀλλήλων. Π. χ. ἡ ἀνάλυσις τοῦ ὄντος εἰς ὄνδρογόνον καὶ δεξιγόνον εἶναι πραγματική, ἐπίσης ἡ ἀνάλυσις τοῦ συνθέτου ἥχου συναυλίας εἰς μέρη.

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως εἰς αἰσθήματα, ἀντιλήψεις, παραστάσεις καὶ συναισθήματα δὲν εἶναι πραγματική, ἐπίσης ἡ ἀνάλυσις εἰς πνευματικὰς λειτουργίας.

Ἡ σύνθεσις εἶναι ἐνέργεια ἀντίστροφος τῆς ἀναλύσεως, προϋποθέτει δὲ γενομένην ἀνάλυσιν. ᩴ ἀνάγκη τῆς συνθέσεως προέρχεται ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς ἐπισκόπησιν τῶν γνώσεων ἡμῶν, πρὸς τακτοποίησιν αὐτῶν εἰς ὅμιλας καθ' ὅσον προχωροῦμεν συνθετώτερας.

Ἡ σύνθεσις δύναται νὰ γίνῃ ἐν πρώτοις μεταξὺ τῶν δύο μελῶν τῆς κρίσεως, ἔπειτα μεταξὺ διαφόρων κρίσεων.

Ἡ ἀφαίρεσις συνίσταται εἰς τὴν ἀπώθησιν ἐκ τῆς συνειδήσεως ὠρισμένων μερῶν τοῦ συνθέτου θέματος ἔνεκα τῆς στενότητος αὐτῆς.

Οὕτω π. χ. προκειμένου νὰ ἔξετασθῇ τὸ περὶ αἰσθήματος ἀφαιροῦνται τὰ ἄλλα καὶ προσέχομεν εἰς αὐτό. Ἐπίσης κατὰ τὴν ἔξετασιν τοῦ μεγέθους τοῦ βιός ἀφαιροῦνται τὰ ἄλλα γνωρίσματα.

Ἐν γένει δὲ εἰς ἑκάστην στιγμαίαν συνείδησιν ἔξ ὅλου τοῦ πλήθους τῶν συνειδητῶν γεγονότων κρατοῦνται μόνον 4 ἔως 16, τὰ δὲ ἄλλα ἀπωθοῦνται εἰς τὸ ἱπσυνείδητον.

Ἡ ἀφαίρεσις οὕτω βιοηθεῖ τὴν ἀνάλυσιν, σύγκρισιν καὶ σύνθεσιν τῶν κρίσεων.

Αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι προϊόντα ἀφαιρέσεως παραχθεῖσαι διὰ μονομεροῦς τοποθετήσεως τοῦ παρατηρητοῦ εἰς ὠρισμένην ἀπο-

ψιν. Τὰ προϊόντα τῆς ἀφαιρέσεως εἶναι τοσοῦτον ἀφηρημένα δύο περισσότερα στοιχεῖα αὐτῶν ὀφελούμενα. Οὕτω π.χ. ἐκ τοῦ γεγονότος, ὃ μαθητὴς Παῦλος ἡγόρασε ὅ μῆλα ἀπὸ τὸν ὀπωροπώλην πρὸς 2,50 δρ. τὸ μῆλον, πόσας δραχμὰς ἔδωκε; » δυνάμεθα νὰ ἀφαιρέσωμεν διάφορα μέρη καὶ νὰ μείνῃ. Ο Μαθητὴς ἡγόρασε ὅ μῆλα πρὸς 2,50 δρ. τὸ μῆλον πόσας δρ. ἔδωκε; ἢ $5 \times 2,50$ πόσα κάμνουν; ἢ $2,50 \times 5$; Τὸ τελευταῖον εἶναι μᾶλλον ἀφηρημένον τῶν λοιπῶν.

Ἐξ ὅλων τῶν ἐπιστημῶν ἡ μαθηματικὴ εἶναι ἡ μᾶλλον ἀφηρημένη διότι τὰ στοιχεῖα μεθ' ὧν ἐργάζεται εἶναι σύμβολα ἀντιπροσωπεύοντα πολύπλοκον καὶ συγκεκριμένον γεγονός.

6. Ἐποπτεία.

Αἱ κρίσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀντίληψιν αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, περιλαμβάνουσαι δὲ πάντα τὰ γνωστὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, ἀποτελοῦν τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ. Οὕτω π.χ. ἡ ἐποπτεία τοῦ «Βαρβακείου» κτιρίου εἶναι.

Τὸ Βαρβακείον εἶναι ἐκτισμένον εἰς τὴν ἀγοράν.

Εἶναι μέγα οἰκοδόμημα μὲ πλατεῖς τοίχους.

Ἐγειρ δύο ὁρόφους καὶ ὑπόγειον κλπ.

Αἱ κρίσεις αὗται παράγονται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιλήψεως τοῦ »Βαρβακείου» διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως, δηλαδὴ δι' ὀνταλύσεως, συγκρίσεως, συνθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως. Ἡ ἀντίληψις αὕτη δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ τῇ βοηθεᾳ πολλῶν αἰσθημάτων καὶ δῃ μόνον τῆς ὁράσεως, ὡς δρᾷει ἡ λέξις ἐποπτεία. Ἡ ἐποπτεία τῆς ζακχάρεως, π.χ., ἔχει καὶ κρίσεις: «ἡ σάκχαρις εἶναι γλυκεῖα». Ἡ κρίσις αὕτη παρήγθη ἀπὸ γευστικὴν ἀντίληψιν. Ἡ ἐποπτεία λοιπὸν εἶναι λογικὸν προϊόν, διότι ἔχει πολλὰ λογικὰ στοιχεῖα.

Τὴν ἐποπτείαν δοίξουν ἄλλως ὡς **σαφῆ ἀντίληψιν**, δεγδύμενοι οὕτως, ὅτι ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν ψυχικὸν συνειδημὸν παρὰ εἰς λογικὰ σχέσεις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παύει νὰ εἶναι γνῶ-

σις ἀληθής, ὡς ἔξαρτωμένη ἐκ τῶν μηχανικῶν νόμων τοῦ συνειρ-
μοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν λογικῶν ἀξιωμάτων τῆς διανοήσεως.

Ἐπειτα πᾶς νὰ παραστήσωμεν τὴν σαφῆ αὐτὴν ἀντίληψιν
ἔχουσαν μάλιστα στοιχεῖα ἐκ πολλῶν αἰσθήσεων; ὡς μίαν σύν-
θετον εἰκόνα τυχαίως σχηματισθεῖσαν;

Τὸ τοιοῦτον θὰ ἐδυσκόλευε πολὺ καὶ τὴν σύγκρισιν πρὸς
τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν, μὲ τὴν δροίαν διμοιάζει ἡ ἐποπτεία. Τοι-
αῦται ἀντιλήψεις σύνθετοι ἐκ πολλῶν μερικῶν ἀντιλήψεων τῶν
διαφόρων αἰσθήσεων δὲν δύνανται νὰ γίνουν συνειδηταὶ σαφῶς
ὅς μία εἰκόνη, ἀπλῶς εἶναι νοηταὶ διὰ τῶν κρίσεων.

7. Ἐννοια.

Tί εἶναι. Ἡ ἔννοια εἶναι ἐπίσης προϊὸν τῆς νοήσεως, συνε-
πῶς θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ κρίσεις. Οὕτως ἡ ἔννοια τοῦ κυβικοῦ
μέτρου εἶναι. Κυβικὸν μέτρον εἶναι κύβος, τοῦ δροίου ἐκάστη
ἀκμὴ εἶναι ἵση πρὸς ἐν μέτρον. Αἱ δύο αὗται κρίσεις ἐκφράζουν
τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν κυβικῶν μέτρων.

Ωστε δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν τὴν ἔννοιαν ὡς **σύνολον κρί-
σεων, αἱ δροῖαι ἐκφράζουν τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν
δμοειδῶν ἀντικειμένων.**

Εἰς τὴν ἔννοιαν ὑπάγονται ὅλα τὰ διμοειδῆ ἀντικείμενα, τὰ
δροῖα ἔχουν τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῆς ἔννοιας. Τὰ ἀντικείμενα
ταῦτα εἶναι πάλιν ἔννοιαι.

Πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἔννοιας δέον ἡ νόησις νὰ περιλάβῃ καὶ
ταῦτα· δηλαδὴ ὅπως θὰ ἐλέγομεν εἰς τὴν λογικήν, «νὰ ἐπε-
κταθῇ εἴς τε τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος τῆς ἔννοιας». Ἐὰν τὸ
πλάτος τῆς ἔννοιας περιλαμβάνει μόνον ἕνα ἀτομον, ὡς εἶναι, ἡ
ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τότε δὲν δυνάμεθα νὰ διμιλῶμεν περὶ κοινῶν,
ἀλλὰ περὶ **οὐσιωδῶν** γνωρισμάτων, ὁνομάζοντες τὴν ἔννοιαν
ἀτομικήν. Αἱ ἔννοιαι τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Πλάτωνος, εἶναι
ἀτομικαί. Αἱ ἐποπτεῖαι συνήθως εἶναι ἀτομικαὶ ἔννοιαι, διότι
δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρωμεν ὅλα τὰ γνωρίσματα ἀντικειμέ-
νου τινός.

Αἱ ἔννοιαι δηλοῦνται διὰ μιᾶς λέξεως, ήτις ἐνίστε, ὡς λέξις ἐκφράζει ἐν κοινὸν γνώρισμα. Π.χ. Τετράπλευρον = (τέσσαρας πλευράς)· ἀκρωτήριον (ἀκρα). Ἡ διὰ μιᾶς λέξεως παράστασις τῆς ἔννοίας διευκολύνει πολὺ τὴν ταχεῖαν διανόησιν καὶ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν συγκράτησιν τῶν ἀφηρημένων ἔννοιῶν. Οὕτω π.χ. αἱ ἔννοιαι τῆς δικαιοσύνης, ἀρετῆς, πακίας, Ἰδιότητος κλπ., εἰναι νοηταί, διότι ἐποπτικῶς τρόπον τινὰ παρίστανται ὑπὸ τῶν λέξεων.

Αἱ ἔννοιαι, ὡς εἴδομεν, εἰναι σύνολον κρίσεων, ἀλλὰ καὶ αἱ κρίσεις ἐκφράζουν σχέσεις δύο ἔννοιῶν· π.χ. εἰς τὴν κρίσιν, «ὅ βοῦς εἰναι μηρυκαστικόν», ή λέξις βοῦς καὶ ή λέξις μηρυκαστικὸν παριστοῦν ἔννοίας.

“Ωστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι «αἱ ἔννοιαι περιέχουν κρίσεις καὶ αἱ κρίσεις περιέχουν ἔννοιας».

Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τῶν κρίσεων, τὰς διποίας δέον νὰ περιέχῃ μία ἔννοια, ἀσχολεῖται ή λογική, διὰ τοῦτο θὰ δομάσωμεν τὸ σύνολον αὐτὸν τῶν κρίσεων τὸ **λογικὸν περιεχόμενον τῆς ἔννοίας**. Γοῦτο δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ ἐν ἡμῖν ὡς εἰκὼν τις, ἀλλὰ μόνον νὰ νοηθῇ ὡς διάφοροι σχέσεις μιᾶς ἔννοίας πρὸς ἄλλας. Διὰ τῶν σχέσεων τούτων πρὸς τὰς ἄλλας ἔννοιας ή νέα ἔννοια ἀπομονοῦται καὶ διακρίνεται τῶν ἄλλων.

‘Αλλ’ ὅταν διανοούμεθα ἔννοιάν τινα, δηλαδὴ ἐκφέρωμεν τὴν λέξιν τὴν παριστάνουσαν αὐτὴν ή τὰς κρίσεις τοῦ λογικοῦ περιεχομένου, ἐν τῇ συνειδήσει ἀναπλάττονται παραστάσεις τινές, τὰς διποίας προσεπάθησαν διὰ πειραμάτων νὰ καθορίσουν ποῖαι εἰναι. Τὰς παραστάσεις ταύτας ὀνόμασαν τὸ **ψυχικὸν περιεχόμενον τῆς ἔννοίας**. Οἱ ψυχολόγοι, οἱ δρίζοντες τὴν ἔννοιαν ὡς σύνθετον παράστασιν, περιλαμβάνουσιν τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν διμοειδῶν ἀντικειμένων, δέχονται, ὅτι τὸ ψυχικὸν τοῦτο περιεχόμενον, τὸ διποῖον εἰναι καὶ τὸ μόνον περιεχόμενον, εἰναι γενική τις παράστασις ὡς εἶδος φαντάσματος ή σχήματος· οὕτω π.χ. διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ τριγώνου πρέπει νὰ δεχθοῦν, ὅτι ή παράστασις αὕτη δὲν εἰναι παράστασις δρθογωνίου τριγώνου,

οὔτε ἀμβλυγωνίου, οὔτε ἵσογωνίου, οὔτε ὁξυγωνίου, οὔτε ἴσοσκελοῦς, οὔτε ἐκ ἔνδον, οὔτε ἐκ χάρτου, ἀλλ' ἡ ἔννοια ἀναφέρεται εἰς ὅλα αὐτὰ καὶ δὲν εἶναι κανένα ἀπὸ αὐτά. Τοιαῦται ὅμως παραστάσεις δὲν ὑπάρχουν καὶ ἀν ὑπάρχουν, δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ως σαφής, καὶ ἀκριβῆς παράστασις ἔννοιας.

Διὰ πολλῶν πειραμάτων οἱ σημειωνοὶ ψυχολόγοι προσεπάντα εὑρούν τὸ ψυχικὸν τοῦτο περιεχόμενον. Τὰ πειράματα τῆς Σχολῆς τοῦ Würzburg ἀπέδειξαν, ώς εἴδομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου «περὶ νοήσεως», ὅτι ὑπάρχει διανόησις ἀνευ οὐδεμιᾶς παραστάσεως πράγματος εἴτε λέξεως, ἢ ἐνίοτε παρουσιάζονται παραστάσεις ἀσχετοὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν. Ταῦτα μὲν παρετίθησανεις τοὺς ὠρίμους ἀνθρώπους, ἀλλά, ἀν ὑέλωμεν νὰ εὑρωμεν τὸ ψυχικὸν τοῦτο περιεχόμενον εἰς ὅλας τὰς ἥλικιας, πρέπει νὰ ἐπεκτείνωμεν τὰ πειράματα καὶ εἰς τοὺς παῖδας. Πειράματα τοῦ Ziehen καὶ ἄλλων ἐπιμελῶς γενόμενα ἀπέδειξαν, ὅτι τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον ἔννοιας τινὸς εἶναι παράστασίς τις μερικῆς, ἀποτελοῦσα κοινὸν γνώρισμα τῆς ἔννοιας, ἡτις σχετιζομένη πρὸς τὴν ἔννοιαν ἔκφραζει σχέσιν τινὰ λογικήν· π.χ. δένδρον—έλαια. Σχέσις ὑπάλληλος: (ἰδὲ μορφὰς ἀναπλάσεως).

Τὰ πειράματα τοῦτα εἶναι τὰ μηνημονευθέντα πειράματα ἀναπλάσεως, τὰ δποῖα γίνονται διὰ πολλοὺς σκοποὺς (ἰδὲ εὗρεσιν σταδίων ἀφαιρέσεως καὶ μορφῶν ἀναπλάσεως). *

*) Τοιοῦτο πείραμα ἐκτελεσθέν εἰς μαθητρίας τῆς δευτέρας διδασκαλείου, δηλαδὴ ἥλικιας 16 ἐτῶν ἔδωκε τὸ ἔξης ἀποτέλεσμα:

- Εἰς τὴν λέξιν **αὐτοκίνητον** ἔγραψαν 16 μαθήτριαι τὰ ἔξης:
- 1) τρόμος μὴ μᾶς παρασύρη.
 - 2) ταχύτης, σωφέρο, βοή, μυρωδιά.
 - 3) ταχύτης.
 - 4) ἔκπλοξις, φόβος, ἀνεμοζάλη.
 - 5) κοότος, σκόνη, θόρυβος, ἀνησυχία.
 - 6) ταχύτης, θόρυβος.
 - 7) τὸ ταξίδι ποῦ ἔχαμε ἀπὸ τὰ Ἱωάννινα εἰς τὴν Πρέβεζαν.
 - 8) θόρυβος.
 - 9) φῶς, θόρυβος.

Τὰ πειράματα ταῦτα, ὡς εἴδομεν εἰς τὰ «περὶ τῶν σταδίων ἀφαιρέσεως», ἀπέδειξαν, ὅτι «τὸ ψυχικὸν περιεχόμενον τῆς ἐννοίας μεταβάλλεται εἰς ἔκαστον ἄτομον ἀπὸ στιγμῆς εἰς ἄλλην. Ἐκολουθεῖ δὲ ἡ μεταβολὴ περιόδους τινάς, τὰς ὅποιας ἔκαλεσαν «στάδια ἀφαιρέσεως», εἰς τὰ δύοια παραπέμπομεν».

Πῶς σχηματίζονται αἱ πρῶται ἡ ψυχικαὶ ἐννοιαὶ. Αἱ πρῶται ἐννοιαὶ λαμβάνονται διὰ τῆς γλώσσης ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τῇ βοηθείᾳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ δηλ. τοῦ συνειδοῦ τῶν παραστάσεων. Τὸ πλεῖστον τῶν ἐννοιῶν παραλαμβάνομεν διὰ τῆς γλώσσης ἐσχηματισμένον. Ἡ γλῶσσα, ὡς φορεὺς τῶν ἀλλοτρίων ἐννοιῶν μεταφέρει εἰς τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς δρόμους ἀνθρώπους τὰς ἐτοίμους ἐννοίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἔξελιξις τῆς γλώσσικῆς μορφώσεως συμβαδίζει μετὰ τῆς διανοητικῆς. Ἀς ἴδωμεν εἰς παραδειγμά τι πῶς σχηματίζονται αἱ ἐννοιαὶ αὗται:

«Ἡ κόρη τοῦ συγγραφέως ἡλικίας ἐνὸς καὶ ἡμίσεως ἔτους ἔμαθε τὴν ἐννοιαν τόπι βλέπουσα τὸ ἀντικείμενον καὶ ἀκούουσα τὴν λέξιν. Πολλάκις δὲ παίζουσα ἐχρησιμοποίησε τὴν λέξιν τόπι εἰς διαφόρους φράσεις. Ἀργότερον δὲ ἐχάρισαν εἰς αὐτὴν καὶ ἔνα μεγαλύτερον καὶ ἄλλου χρώματος». Μὲ τὴν γρῆσιν τὴν δυοῖαν ἔκα-

10) τὸ ταξίδι ποῦ ἔκαμα μὲ τὴν μητέρα μου.

11) φόδος, βοή, χρά.

12) ἀνησυχία.

13) ἐν αὐτοκίνητο γεμάτο μὲ ἀνθρώπους

14) ὅτι κόβει τοὺς ἀνθρώπους.

15) μέσον συγκοινωνίας.

16) πρὸς μετάβασιν ἐπιβατῶν

Τὰς ἀπαντήσεις ἐπὶ τῶν ἄλλων λεξιῶν παραλείπομεν.

Ἐὰν ἔξετάσωμεν τὰς ἄνω ἀπαντήσεις, θὰ ἴδωμεν, ὅτι πᾶσαι ἐκφράζουν μερικὰς παραστάσεις, περιλαμβανομένας εἰς τὴν σύνθετον παράστασιν τοῦ αὐτοκινήτου· π.χ. τρόμος, ἐκπληξίς, ἀνησυχία, χρά ἐκφράζουν ἀναπλάσεις συναισθημάτων, τὰ όποια διήγειρε τὸ αὐτοκίνητον· ταχύτης, σωφέρ, φῶς, ἐκφράζουν ὀπτικὰς παραστάσεις ἐκ τῆς τοῦ αὐτοκινήτου· βοή, κρότος, θόρυβος. ἐπίσης ἀκουστικὰς παραστάσεις. Αἱ δὲ ὑπ' ἀριθ. 7, καὶ 13 μίαν συγκεκριμένην σύνθετον παράστασιν.

με τῆς λέξεως τόπι εἰς διαφόρους φράσεις ἡ ἔννοια καθωρίσθη ἀκριβέστερον. Π. χ. «ἔπεσε τὸ τόπι» — «χάλασε τὸ τόπι» «ἔξε τὸ τόπι» — «ἔλα νὰ παίξουμε τόπι, αλπ».

Ἄργοτερον, βλέπουσα σφαιρικὸν λαμπτῆρα, μοὶ λέγει· «νὰ! μπαμπᾶ, κι' ἄλλο τόπι». Εἶναι φανερόν, ὅτι ἐνταῦθα ἔλαβεν ὡς κοινὸν γνώρισμα διὰ τὸ τόπι τὸ σφαιρικὸν σχῆμα. Τὸ ἵδιον παιδίον εἰς ἥλικιαν 2 ἑτῶν, ὅταν εἶδε τὴν θαλασσαν, εἶπε μόνον του μετὰ θαυμασμοῦ, «πολὺ-πολὺ νερό!». Ἀργότερον ἔμαθε νὰ λέγῃ θάλασσα καὶ γιαλόν. Τὴν πρώτην φοράν ἦ πολλὴ ποσότης τοῦ ὕδατος ἔκαμε τὴν ἴσχυροτέραν ἐντύπωσιν καὶ αὐτὸ πιθανῶς ὑπῆρξε τὸ οὐσιώδες γνώρισμα τῆς θαλάσσης διὰ τὸ παιδίον, δηλαδὴ «θάλασσα εἶναι πολὺ-πολὺ νερό».

Τὸ παιδίον ἀπὸ τὸ παρατηρούμενον καὶ ὀνομαζόμενον ἀντικείμενον συγκρατεῖ μόνον τὸ γνώρισμα, τὸ ὅποιον ἔκαμεν εἰς αὐτὸ τὴν ἴσχυροτέραν ἐντύπωσιν. Ἀργότερον βλέπει τὸ γνώρισμα αὐτὸ καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ὀνομάζει διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως. Ἐννοεῖται δυνατὸν τὸ γνώρισμα, νὰ μὴ εἶναι τὸ κοινὸν ἦ τὸ ἀρκετὸν πρὸς καθορισμὸν τῆς ἔννοιας, ὡς εἰς τὸν λαμπτῆρα. Ἐνίστε τὸ παιδίον ὀνομάζει μόνον του ἀντικείμενόν τι ὅταν δὲν δύνανται νὰ προφέρῃ τὴν δύσκολον λέξιν τῆς ὀνομασίας του. Οὕτω π.χ. τὸ αὐτοκίνητον τὸ αὐτὸ παιδίον ὠνόμασε μόνον του **τουτού** εἰς ἥλικιαν ἐνδὲ ἔτους. Τὸ νερὸ μπού τὸ φαγητὸν **μάμ**, καὶ τὸ φόρεμα **πιπί**.

Ἄν θελήσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τίνες πνευματικαὶ λειτουργίαι μετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἔννοιῶν αὐτῶν θὰ εὔρωμεν, ὅτι ὁ συνειδούς τῶν παράστασεων μετέχει κατὰ τὸ πλεῖστον, διότι ὅντως ἐν ἀρχῇ συνδέεται ἡ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὴν παράστασιν τῆς ἀκουσθείσης λέξεως κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ. «Οταν ἀργότερον ἀναγνωρίζῃ καὶ ὀνομάζῃ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ὅμοια, ἐνεργεῖ ὁ νόμος τῆς ὅμοιότητος. Ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν στοιχειώδη τινὰ νοητικὴν λειτουργίαν εἰς τὴν στιγμὴν τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ νέου ὡς ὅμοίου πρὸς τὸ παλαιὸν καὶ τῆς κατανοήσεως τῆς σημασίας

τῶν λέξεων. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει αἱ οὕτω σχηματισθεῖσαι ἔννοιαι δὲν εἰναι ἀκριβεῖς, ὁνομάζουν δὲ ταύτας συνήθως **ψυχικὰς** ἔννοίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀκριβεῖς, τὰς ὅποίας ὁνομάζουν **λογικὰς**.

Αἱ πλεῖσται τῶν ἔννοιῶν τῶν ὠρίμων ἀνθρώπων εἰναι τοιούτου εἴδους, διὰ τοῦτο δυσκολεύεται πολλάκις νὰ δώσῃ τὸν ὄρισμὸν πολλῶν ἀντικειμένων καὶ αὐτὸς ὁ ὥριμος ἀνθρωπός, ὁ δοποῖος δὲν ἀνέλυσε ταύτας ἐπιστημονικῶς. Ἐν ἐρωτήσετε π.χ. διαφόρους ἀνθρώπους νὰ σᾶς δρίσουν, τὶ εἶναι πατρίς, κράτος, οὐρανός, δικαιοσύνη, δίκαιον, ἀγάπη, κλπ., θὰ λάβητε διαφορωτάτας ἀπαντήσεις.

Διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἀρκοῦν αἱ ψυχικαὶ ἔννοιαι. Ἄλλη ἡ ἐπιστημονικὴ διανόησις ἀναλύει ταύτας, ζητοῦσα νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὰ γνωρίσματα ἑκάστης ἔννοίας. Καὶ εἰς τὰ σχολεῖα, ὃπου διδάσκονται αἱ ἐπιστῆμαι, προσπαθοῦμεν τὰ μετατρέψωμεν τὰ ψυχικὰς ἔννοίας τῶν παιδίων εἰς λογικάς.

8. Μόρφωσις λογικῶν ἔννοιῶν.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν λογικήν ἔνεκεν ὅμως τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὅποιαν ἔχει διὰ τὴν διδασκαλίαν, ἐθεωρήσαμεν ὡφέλιμον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λογικῆς, μόνον διὰ τὰ κεφάλαιον τοῦτο.

Οἱ ἐπιστήμονες οἱ δοποῖοι θέλουν νὰ σχηματίσουν ἔννοιάν τινα, ἐργάζονται ως ἔξῆς:

Ἐν πρώτοις εὐρίσκουν δι' ἀναλύσεως τὴν ἐποπτείαν ἐνδὸς ὠρισμένου ἀντιπροσώπου τῆς ἔννοίας· ἂς ὑποθέσωμεν, π.χ. διτι πρόκειται νὰ ἔξαχθῇ ἡ ἔννοια τῶν θηλαστικῶν. Ἐξετάζουν λεπτομερῶς, ἐν ὠρισμένον ζῷον, π.χ. τὴν γαλῆν τῆς οἰκίας μας. Ἡ ἀνάλυσις τῶν ποικίλων γνωρισμάτων αὐτοῦ γίνεται κατὰ ὠρισμένας ἐπόψεις, ἔξετάζουν δηλ. πρῶτον τὰ δστᾶ, δεύτερον τὸν πολλαπλασιασμὸν καὶ τρίτον τὸ αἷμα.

«Τὸ ἵνιον τῆς γαλῆς συνάπτεται μετὰ τῆς σπονδυλικῆς στή-

λης διὰ δύο κονδυλοειδῶν προβολῶν. Ἡ κάτω σιαγών συνίσταται ἐξ ἑνὸς μόνον δστοῦ καὶ συνδέεται ἀπ' εὐθείας δι' ἀρθρώσεως μετὰ τοῦ κρανίου. Γεννᾷ ζῶντα τέκνα, τὰ δποῖα τρέφει διὰ τοῦ γάλακτος. Ἐχει αἷμα θερμὸν καὶ κυκλοφορίαν διπλῆν κ.τ.λ.

Τὰ γνωρίσματα ταῦτα τὰ θεωρεῖ ὁ ἐπιστήμων Ἰδιαιτέρως προσδίδων σημασίαν τινὰ εἰς ἔκαστον ἐξ αὐτῶν. Οὗτως εἰς τὸ γνώρισμα : «ὅτι ἔχει σπονδυλικὴν στήλην», ἀν προσδώσῃ Ἰδιαιτέρων σημασίαν, ἔχει τὴν ἔννοιαν τῶν **σπονδυλωτῶν**, ἐὰν εἰς τὸ θήλασμα τὴν τῶν **θηλαστικῶν** κ.ο.κ.

Τὰ γνωρίσματα ταῦτα δὲν εἶναι πραγματικῶς τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὅλων τῶν ἀτόμων τῆς ἔννοιας, τὰ δποῖα δὲν ἀντελή-φθησαν, ἀλλὰ τὰ μᾶλλον σύμφωνα πρὸς τὴν ὀρισμένην ἄποψιν, ἢ διάταξιν τῶν ἀτόμων. Διὰ νὰ ἀντιστοιχοῦν τὰ γνωρίσματα πραγματικῶς πρὸς τὰ ἀτομα, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν τελείαν γνῶσιν τοῦ κόσμου. Ἡ μεταβολὴ τῆς φυτικῆς καὶ ζωϊκῆς διατάξεως τῶν ἔννοιῶν ἀποδεικνύει τὴν ταχεῖαν ἀλλαγὴν τῶν ἔννοιῶν. "Άλλο παράδειγμα δρισμοῦ ἔννοιῶν εἶναι τὸ ἔξης.

"Αν θελήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν τὰς γεωμετρικὰς πρώτας ἔννοιας ἔχοντες ὑπ' ὅψιν τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς τῶν σχημάτων, θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ σημεῖον, τὸ δποῖον θὰ θεωρήσωμεν ἀπλῆν ἔννοιαν μὴ δριζομένην. «Ἡ εὐθεία γραμμὴ εἶναι σχῆμα, τὸ δποῖον γίνεται ἀπὸ τὴν κίνησιν σημείουν ἡ ἐπιφάνεια ἀπὸ τὴν κίνησιν εὐθείας καὶ τὸ στερεόν ἀπὸ τὴν κίνησιν ἐπιφανείας». Οὕτω δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν δλα τὰ εἰδη τῶν γραμμῶν, ἐπιφανειῶν καὶ στερεῶν.

"Αν σχηματίσωμεν αὐτὰς ἀναλυτικῶς, θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ σώματος. «Ἐπιφάνεια εἶναι ἡ τομὴ δύο στερεῶν, γραμμὴ ἡ τομὴ δύο ἐπιφανειῶν καὶ σημεῖον ἡ τομὴ δύο γραμμῶν».

Οἱ ψυχολόγοι δὲν κατώρθωσαν νὰ συμφωνήσουν ἐπὶ τοῦ δρισμοῦ τῶν ψυχολογικῶν ἔννοιῶν, διότι ἔκαστος αὐτῶν ἀποδί-

δει πλείονα σημασίαν καὶ ἀρχεγονότητα εἰς μίαν ἐκ τῶν λειτουργιῶν: τὸ παριστάναι, συναισθάνεσθαι καὶ βούλεσθαι. Ὁ Ἐφραστος π.χ. θεωρῶν τὴν παράστασιν ὡς τὸ ἀρχέγονον παράγει ἐξ αὐτῆς τὰ ἄλλα.

Μετὰ τὸν δρισμὸν τῆς νέας ἔννοίας προσπαθεῖ νὰ ἀποδεῖξῃ, ἃν, ὅσα γνωρίσματα τῇ ἀπέδωκεν, εὑρίσκονται ὅντας εἰς ὅσα ἀτομα τῆς ἔννοίας ταύτης γνωρίζει. Δηλαδὴ κάμνει τὴν κατὰ πλάτος ἀνάπτυξιν τῆς ἔννοίας. Προσπαθεῖ δὲ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν νὰ διαχωρίσῃ τὴν ἔννοιαν τῶν ἄλλων, νὰ ἀποφύγῃ τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀντίφασιν. Ἀνάλυσις καὶ σύνθεσις εἶναι αἱ νοητικαὶ ἐνέργειαι πρὸς μόρφωσιν ἔννοίας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.

Εἰς ἑκάστην ἔννοιαν θέτομεν καὶ μίαν λέξιν, ἵτις ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔννοιαν κατὰ τὴν διανόησιν· τοιουτόπως καθίσταται δυνατὴ ἡ ταχεῖα διανόησις.

Δέχονται πολλοὶ καὶ ἄλλον τρόπον μορφώσεως τῶν ἔννοιῶν, τὸν ἔξῆς. Κατ' ἀρχὰς ἀναλύομεν τὴν ἔννοιαν ἢ ἐποπτείαν δύο τοῦλαχιστὸν ἀτόμων τῆς πρὸς δρισμὸν ἔννοίας. Κατόπιν διὰ συγκρίσεως ἔξαγομεν τὰ κοινὰ γνωρίσματα, τὰ δποῖα τέλος συνθέτομεν ἀφαιροῦντες ταῦτα ἀπὸ τὰ ἀτομα. Οὕτως ἑκάμαψεν ἀνάλυσιν, σύγκρισιν καὶ σύνθεσιν.

Νομίζομεν, ὅτι ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι ὁ καλύτερος, διότι εἶναι εὐκολώτερος καὶ ταχύτερος.

Διδακτικὰ πορίσματα. Καὶ εἰς τὸ σχολεῖον θὰ διδηγήσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ σχηματίσουν ἔννοίας καὶ κανόνας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ διδάσκαλος γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἔννοιαν, πρὸς ἀποφυγὴν ματαίου κόπου καὶ χρόνου καλὸν εἶναι νὰ ἀκολουθῇ τὸν πρῶτον τρόπον. Ὅποθέσωμεν π.χ. ὅτι πρόκειται νὰ δρίσῃ *τι εἶναι δρός*. Ἄρκει εἰς μίαν ἐκδρομὴν νὰ φέρῃ τοὺς μαθητὰς πρὸς παρατήρησιν ἐνὸς δρούς τῆς πατρίδος των. Τοῦ δρούς τούτου θὰ εὔρουν τὴν ἐποπτείαν, δηλαδὴ ὅλα τὰ γνωρίσματα ὅσα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ μαθηταί. Ἐκ τῶν γνωρισμάτων τούτων θὰ κρατήσῃ μόνον ὅτι εἶναι *ἔξογκωμα τοῦ ἔδαφους*, ὥψους ἄνω τῶν 500 μέτρων. Οὕτω θὰ δρίσῃ τό δρός «ώς *ἔξογκωμα τοῦ*

Ξδάφους, ὕψους ἀνω τῶν 500 μέτρων». Ὁμοίως θὰ δρίσῃ τὸν ποταμὸν, τὴν λίμνην, τὴν θάλασσαν, πόλιν, βιομηχανικὸν κατάστημα, κλπ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ὅτι μαθητὴς νὰ ἔδη πολλοὺς ποταμούς, πολλὰς λίμνας, πολλὰς θαλάσσας κλπ., διὰ νὰ γενικεύσῃ τὴν ἔννοιαν. Ἀρκεῖ νὰ πῇ ὅτι διδάσκαλος διὰ τὸ δρός π.χ. «κάθε τέτοιο ἔξογκωμα θὰ τὸ λέγωμεν δρός». Ἐπειτα ἡ χρησιμοποίησις τῆς ὑπεροκειμένης ἔννοιας «ἔξογκωμα». ἔδωκε τὴν γενικότητα.

Ἐπίσης, διὰ νὰ δρίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ *τριγώνου*, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γράψωμεν εἰς τὸν πίνακα καμμὶ ἀριθμὸν τριγωνα· ἀρκεῖ ἐν, τὸ δρόποιον νὰ ἔξαγάγωμεν ἀπὸ ἕνα στερεὸν σῶμα, π.χ. τὴν πυραμίδα.

Κυτάξετε, παιδιά, αὐτὸ τὸ σχῆμα τῆς ἔδρας. Πόσας πλευρὰς ἔχει ; πόσας γωνίας ; εἶναι εὐθύγραμμον σχῆμα ; αὐτὸ θὰ τὸ λέγωμεν τρίγωνον. Τὶ εἶναι λοιπὸν τρίγωνον; «Τὸ εὐθύγραμμον σχῆμα, τὸ δρόποιον ἔχει τρεῖς πλευρὰς καὶ τρεῖς γωνίας».

Διὰ νὰ δρίσωμεν «τί εἶναι ἔξισωσις», μέλη, δροὶ αὐτῆς, συντελεστὴς δρου, δίζα κλπ., ἀρκεῖ μία ἔξισωσις. Κατόπιν, γνωρίζοντες τὸ βάθος τῆς ἔννοιας, δυνάμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ τὸ πλάτος.

Διὰ τῆς μεθόδου αὐτῆς εἰσάγομεν τὴν ἔννοιαν ἀμέσως, ἀπλούστερον καὶ ἀκοπώτερον. Ἀργότερον, καθ' ὅσον θὰ συναντῶμεν διάφορα ἀτομα τῆς ἔννοιας δυνάμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ τὸ πλάτος. Εἶναι ὀληθῶς γελοῖος ὅτι σχυρισμὸς, ὅτι δὲν πρέπει νὰ δώσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ δάσους, τοῦ ποταμοῦ, παρὰ ὅταν γνωρίσουν οἱ μαθηταὶ δύο τούλαχιστον ἀντιπροσώπους τῆς ἔννοιας. Οὔτε τὴν ἔννοιαν τῶν τρωκτικῶν, ἀν δὲν γνωρίσουν δύο τούλαχιστον τρωκτικά. Οἱ ἔμπειροι καθηγηταί, οἱ μὴ μαθόντες τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἔννοιῶν κατὰ τὸν «Ἐρβαρτον», οὕτω πως διδάσκουν ἐπιτυχῶς τὰς ἔννοιας.

«Οχι δὲ μόνον αἱ ἔννοιαι, ἀλλὰ καὶ οἱ κανόνες καὶ νόμοι δύνανται νὰ ἔξαγθοῦν ὡς ὑποθέσεις ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ πρώτου παραδείγματος ή τοῦ πρώτου πειράματος. Κα-

τόπιν δὲ νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ εἰς ἄλλα παραδείγματα καὶ πει-
δάματα πρὸς γενίκευσιν. Ἡ ἴστορία τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νό-
μων ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ ἐφευρέται εἶχον ἥδη σχηματίσει τὸν
νόμον διὰ τῆς φαντασίας καὶ τῆς πρὸς ἀφαίρεσιν ἵκανότητος,
πρὸς ἡ τὸν ἐπαληθεύσουν διὰ τοῦ πειράματος.

“Οσον ἀφορᾷ τὴν μόρφωσιν ἐποπτειῶν, συνιστᾶται, ὅπως
οἱ μαθηταὶ διὰ τῶν Ἰδίων αἰσθήσεων ἐκτελέσουν τὴν παρατή-
ρησιν τῶν γνωρισμάτων καὶ συνδέσουν λογικῶς ταῦτα. Αἱ σα-
φεῖς ἐποπτεῖαι παράγουν σαφεῖς ἔννοιάς.

“Ἡ ἐποπτεία δέον νὰ γίνῃ δι’ ἐπανειλημμένης προσεκτικῆς
καὶ κατὰ σχέδιον νέας πολυμεροῦς παρατηρήσεως τοῦ ἀντικει-
μενού ὑφ’ ὅλων τῶν μαθητῶν. Δὲν ἀρκεῖ, ὡς γίνεται, ἡ ἐπὶ
βραχὺν χρόνον ἐπίδειξις τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ ἀπόκρυψις
αὐτοῦ, διὰ νὰ σχηματίσουν σαφῆ ἐποπτείαν.

9. Νοητικοὶ τύποι.

“Ἡ ἔξετασις τῆς νοήσεως πολλῶν ἀτόμων ἀπέλειξεν, ὅτι αἱ
τέσσαρες ἐνέργειαι τῆς νοήσεως, δηλ. ἡ ἀνάλυσις, ἡ σύγκρισις,
ἡ σύνθεσις καὶ ἡ ἀφαίρεσις, δὲν εὑρίσκονται κατὰ τὸν αὐτὸν
βαθμὸν ἐντάσεως εἰς ἔκαστον ἀτομον· διὰ τοῦτο διέκριναν νο-
ητικοὺς τύπους. Τοιοῦτοι εἶναι:

α'. Ὁ ἀναλυτικὸς καὶ ὁ συνθετικὸς νοητικὸς τύπος.

“Ο ἀναλυτικὸς νοητικὸς τύπος κάμνει κατὰ προτίμησιν χρῆ-
σιν τῆς ἀναλύσεως καὶ συγκρίσεως. Είναι ἵκανός, πρῶτον, νὰ
ἐκτελέσῃ μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν ἀνάλυσιν ἐνὸς προ-
βλήματος ἢ ἡ ἐκτελέσῃ ἀναλυτικὴν παρατήρησιν αἰσθητοῦ φαι-
νούμενου· δεύτερον νὰ κάμῃ σύγκρισιν τῶν διαφόρων γνώσεων
καὶ αὐστηρῶς νὰ διαχωρίσῃ τὸ ψευδὲς ἀπὸ τὸ ἀληθές, νὰ λάβῃ
σκεπτικὴν στάσιν ἀπέναντι τῶν ἐκ παραδόσεως γνωμῶν, νὰ
μὴ σπεύδῃ εἰς ἔξαγωγὴν τῶν πορισμάτων. “Ο ἀναλυτικὸς τύ-
πος τείνει πρὸς τὸν σκεπτικισμὸν, δηλ. «τὴν ἀμφιβολίαν διὰ
τὰς γνώσεις καὶ τὴν ἀρνητικήν τῆς ἀληθείας εἰς τὰς μέχρι τοῦδε

γνωστάς». Οὗτος ἔχει τὸν χαρακτηρισμὸν ὅτι εἶναι δξύνους.
'Η δξύνοια, εἶναι ἵδιότης τοῦ ἀναλυτικοῦ νοητικοῦ τύπου.

'Ο συνθετικὸς νοητικὸς τύπος κάμνει κατὰ προτίμησιν χρῆσιν τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ. Εἶναι ἵκανός εἰς τὴν δημιουργίαν νέων συστημάτων, πρὸς σύνθεσιν καὶ διαμόρφωσιν μεγάλων μερῶν τῶν ἐπιστημῶν. Ἐχει τὴν ἵκανότητα νὰ περιλάβῃ διὰ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας ὑπὸ μίαν ἄποψιν πλήθος διανοημάτων. 'Ο συνθετικὸς νοητικὸς τύπος ἔχει τὴν βαθύνοιαν.

"Ἐκαστος τῶν τύπων τούτων ἔχει πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα. Τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀναλυτικοῦ εἶναι, ὅτι προφυλάσσεται εὐκόλως ἀπὸ τὰς πλάνας, διότι ἀνακαλύπτει τὰς διμοιότητας καὶ διαφορὰς καὶ τὸ ἰδιόρρυθμον ἐκάστου γεγονότος. ὁ ἀναλυτικὸς ἔχει σαφήνειαν εἰς τὰς σκέψεις, δυνάμενος νὰ διαχωρίσῃ πολύπλοκα ἔνταξις. Τὸ μειονέκτημα εἶναι, ὅτι εἰς τὰς σκέψεις του δὲν ὑπάρχει ἐνότης καὶ μέσα εἰς τὰς λεπτομερείας λησμονεῖ τὸ μέγα οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης : «τὴν σύνδεσιν τῶν μερικοτήτων εἰς ἓν γεγονός». 'Η κοσμιοθεωρία του δὲν ἔχει περατωθῆ.

Τὰ πλεονεκτήματα τοῦ συνθετικοῦ εἶναι : ὅτι πανταχοῦ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπισκοπῇ τὰς γνώσεις του, νὰ ἔξευρίσκῃ τὴν ἀλληλοεξάρτησιν καὶ ἀπόπερατωσιν τοῦ ἔργου του καὶ τὴν ἐπινόησιν νέων συστημάτων. Τὰ μειονεκτήματα αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοιούτων συστημάτων συχνὰ περιπίπτει εἰς πλάνας, παραβλέπων λεπτομερείας τινὰς οὖσιώδεις. Τὰ γεγονότα δὲν εἶναι τόσον σαφῆ εἰς τὴν συνείδησίν του ἐνεκα τοῦ πλήθους αὐτῶν.

'Ο ἀνώτερος τύπος θὰ ἡτο ἡ συνύπαρξις ἀμφοτέρων τῶν τύπων εἰς τέλειον βαθμὸν παρὰ τῷ αὐτῷ ἀτόμῳ. 'Ο Κάντιος π.χ. ἀνήκει εἰς αὐτὸν τὸν τέλειον τύπον τοῦ ἀναλυτικοῦ ἀμα καὶ συνθετικοῦ. 'Αναχωρεῖ εἰς πᾶν βῆμα ἀπὸ σαφεῖς δρισμοὺς διὰ τὰς μερικωτάτας ἐννοίας, διὰ νὰ φθάσῃ ἀργότερον εἰς σύνθεσιν, ἥτις ὑπῆρξεν δ σκοπὸς τῆς ζωῆς του.

β'. Ο παραγωγικὸς καὶ ἀναπαραγωγικὸς νοητικὸς τύπος.

Ο παραγωγικὸς τύπος εἶναι δ δημιουργῶν νέας ἰδέας, νέας συνθέσεις, καὶ νέας ἀναλύσεις· εἶναι δ δημιουργός, δ ἐφευρέτης νέων νόμων. δ Ἐδισσων, δ Νεύτων, δ Γαλιλαῖος, κ.λ.π., εἶναι τοῦ τύπου αὐτοῦ. Ἀναπαραγωγικὸς εἶναι, ὅστις δύναται νὰ κατανοήσῃ δυσκόλους καὶ ἀφηρημένας ἔννοίας, τὰς διποίας ἄλλοι ἔγραψαν, καὶ νὰ ἐκφράσῃ εἰς ἴδιορυθμον μορφήν.

Διὰ τὴν τελειοποίησιν καὶ διάδοσιν τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀμφότεροι οἱ τύποι χρήσιμοι. Ο παραγωγικὸς διότι αὐξάνει τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, δ δὲ ἀναπαραγωγικὸς διότι ἐρμηνεύων αὐτὰς δρυμῶς συντελεῖ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν νέων γνώσεων καὶ χρησιμοποίησιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων.

γ'. Ο ἔξηρτημένος καὶ ἀνεξάρτητος νοητικὸς τύπος. Εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὰς ἴδιοτητας ταύτας τῆς νοήσεως εὑρίσκεται καὶ τρίτον ξεῦγος ἴδιοτήτων, αἱ διποίαι καθορίζουν δύο τύπους ἀκόμη νοητικούς, τὸν ἔξηρτημένον καὶ ἀνεξάρτητον τύπον. Ο ἔξηρτημένος εἶναι ἔκεινος ὅστις εὐχαριστεῖται μὲν ἔνεας ἰδέας καὶ διαρκῶς ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, ἔξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ ἄλλοτρίας ἰδέας, ἀναφέρει τὶ εἰπεν δ τάδε συγραφεύς, τοῦ διποίου ἀνεπιφυλάκτως δέχεται τὰς σκέψεις. Ἔνιοτε μάλιστα παραδέχεται τὰς γνώμας τῶν ἄλλων, χωρὶς αὐτὸς πραγματικῶς νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας. Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸν εἶναι δ ἀνεξάρτητος ἡ αὐτοτελής, ὅστις ἔχει ἴδιακάς του ἰδέας, χωρὶς νὰ εἶναι πολὺ δημιουργικός, ζητεῖ πάντοτε νὰ πεισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει οὐχὶ ἀντιφατικῶν ἀποδείξεων. Στηρίζει τὴν πεποίθησίν του οὐχὶ εἰς τὰς γνώμας τῶν ἄλλων, ἀλλ' εἰς τὴν λογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν συνείδησιν περὶ τῆς δρυμότητος γνώμης τινός. Οὗτος πείθεται μόνον εἰς τὴν λογικὴν καὶ δῆγι εἰς τὰ ἀξιώματα τῶν προσώπων, τὰ διποῖα ἀντιπροσωπεύουν ἰδέας τινάς. Δὲν καθοδηγεῖται εἰς τὰς κρίσεις του ἀπὸ ἐλατιήρια ἄλλα, οὐτε ἀπὸ τὰς πρακτικὰς ὀφελείας ἡ συνεπείας πλὴν τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ο δεύτερος λέγομεν διτι ἔχει **αὐτοτέλειαν νοήσεως**, ἐν ᾧ δ ἡ πρῶτος στερεῖται ταύτης. Ο δεύτε-

ρος είναι διάληθως έλευσθέραν ἔχων τὴν νόησίν του. Ἡ αὐτοτέλεια τῆς νοήσεως είναι σπουδαιοτάτη ἴδιότητας τοῦ πραγματικοῦ ἐπιστήμονος, ἀνωτέρα τῆς ἴδιότητος τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παράγοντος πρωτοτύπου ἴδεας.

10. Νοημοσύνη.

Διὰ τῆς νοημοσύνης ἐννοοῦμεν ὁρισμένας ἴδιότητας τῆς νοήσεως. Πρώτη ἴδιότητας τοῦ νοήμονος είναι ἡ αὐτοτέλεια τῆς νοήσεως, ἢ ἐλευθερία τῆς σκέψεως, δεύτερον ὁ συνδυασμός τῶν δύο ἴδιοτήτων, τοῦ ἀναλυτικοῦ καὶ συνθετικοῦ, καὶ τρίτον τοῦ παραγωγικοῦ καὶ ἀναπαραγωγικοῦ.

Οὕτως διά νοήμων δύναται ἐλεύθερος ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως νὰ ἀναλύσῃ νέον τι πρόβλημα, νὰ κάμῃ νέαν τινὰ σύνθεσιν καὶ νὰ δημιουργῇ ση μὲν σκέψεις τινὰς πρωτοτύπους, ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ἄλλων νὰ δύναται σαφῶς νὰ κατανοῇ καὶ νὰ ἐκφράζῃ. Ὁ Stern καὶ ὁ Binet ὁρίζουν συντομώτερον τὴν νοημοσύνην, ὡς ἔξῆς. «*Νοημοσύνη εἶναι ἡ γενικὴ ἴκανότητας πρὸς προσαρμογὴν τῆς νοήσεως τοῦ ἀιδόμου εἰς νέας ἀπαιτήσεις, νέα προβλήματα καὶ δρός τῆς ζωῆς*». Ὁ δρισμὸς οὗτος τῆς νοημοσύνης ὑπονοεῖ τὰς μηνημονευθείσας ἴδιότητας τῆς νοήσεως.

Οἱ ψυχολόγοι κατέβαλον πολλὰς προσπαθείας πρὸς μέτρησιν τῆς νοημοσύνης τῶν μαθητῶν. Θὰ ἀναφέρωμεν τὴν μέθοδον Binet-Simon. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑποβολὴν ὁρισμένων ἐρωτήσεων εἰς τοὺς παῖδας ἐκάστης ἡλικίας πρὸς ἀπόκρισιν. Ὁ πίναξ αὐτῶν τῶν ἐρωτήσεων ὡνομάσθη *test*. Τὰς ἐρωτήσεις ταύτας ἀρμοζούσας δι' ἐκάστην ἡλικίαν εῦρεν ἐμπειρικῶς διὰ τῆς ἔξετάσεως δι' αὐτῶν πλήθους μαθητῶν τῶν σχολείων τῶν Παροσίων, ἐξ ᾧν καθωρίσθη ποίας ἐρωτήσεις ἐκ τῶν πολλῶν λύει ἐκάστη ἡλικία. Οὕτως εὑρέθη κλίμαξ ἐρωτήσεων, τῶν ὅποιων ἡ δυσκολία πρὸς ἀπόκρισιν αὐξάνει μετὰ τῆς ἡλικίας.

Θὰ ἀναφέρωμεν τινάς.

α'. Παιδία ἡλικίας τριῶν ἐτῶν πρέπει νὰ ἀπαντήσουν ὀρθῶς εἰς τὰς ἔξῆς ἐρωτήσεις.

1. Δεῖξε μου τὴ μύτη, τὸ μάτι, τὸ στόμα.
2. Ἐπανάλαβε δύο ψηφία: 3 καὶ 7, 6 καὶ 4, 2 καὶ 5.
3. Τί βλέπεις εἰς αὐτὴν τὴν εἰκόνα;
3. Πῶς σέ λένε (ὄνομα καὶ ἐπίθετον).
5. Ἐπανάλαβε τὰς λέξεις: «κάμνει κρύο» «κάμνει ζέστη».

β'. Παιδία ἡλικίας τεσσάρων ἑτῶν.

1. Εἴσαι ἀγόρι ἢ κορίτσι;
 2. Πῶς τὸ λένε αὐτό; (ἀντικείμενα οἰκεῖα, κλειδί, μαχαίρι)
- κ. λ. π.
3. Ἐπανάλαβε τὰ τρία ψηφία: 7-1-6, 2-8-7, 5-3-9.
 4. Ποία ἀπὸ τὰς δύο γραμμάς είναι ἡ μεγαλυτέρα; (σύγκρισις δύο γραμμῶν· ἡ μία 5 δακτύλων, ἡ ἄλλη 6 δακτύλων).
- Παραπέμπομεν διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κλίμακος εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Binet «Αἱ νέαι ίδεαι περὶ τοῦ παιδίου»—μετάφρασις Λέσφα.

‘Ως μειονέκτημα τοῦ συστήματος Binet—Simon εὗρον, ὅτι δὲν ἔρευνἄ συμφώνως πρὸς τὸν δρισμὸν τῆς νοημοσύνης τὴν ἴκανότητα πρὸς λύσιν νέων προβλημάτων. Οὕτω π.χ. ἐκ τῶν 5 ἔρωτήσεων τοῦ test τῆς ἡλικίας τῶν τριῶν ἑτῶν ἐκτὸς τῆς τρίτης ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀπαιτοῦν ἀπαντήσεις εἰς πολὺ γνωστάς ἀπὸ ἄλλοτε παρομοίας ἔρωτήσεις· ἔξετάζουν οὕτω μόνον τὴν μνήμην. Ἐπίσης εἰς τὸ test τῆς ἡλικίας τῶν 4 ἑτῶν μόνον ἡ ὑπ’ ἀριθμὸν 4 ἔρωτήσις ἀπαιτεῖ κρίσιν τινά.

‘Ο Lobsien ἔφευρε τὴν κλίμακα μετρήσεως, αἴρονταν τὰ μειονεκτήματα τῆς τοῦ Binet—Simon.

‘Αναγράφομεν λεπτομερέστερον τὸ test τοῦτο.

1). Νὰ δώσῃ τοὺς δρισμοὺς πέντε γνωστῶν ἀντικειμένων π.χ. «τὶ εἶναι πηροῦνι, καρέκλα, ἄλογο, γλῶσσα καὶ τριαντάφυλλο».

2). Ἀπὸ τρεις λέξεις νὰ κάμη μίαν πρότασιν· αἱ ἀκόλουθοι εἶναι κατὰ σειρὰν δυσκολίας:

1. Ἄγρος — κυνηγός — λαγός.
2. Ἡλιος — παράθυρον — δωμάτιον.
3. Πλοιον — ἄνεμος — ιστός.

4. Σκῦλος — νερὸς — παιδίον
5. "Αχυρον — στέγη — βροχή.
6. Χωρικὸς — θερισμὸς — χόρτο.
7. Τραγοῦδι — λύρα — παιδιά.
8. Δάσος — βουνὰ — ζῶα.
9. 'Ανάγκη — φωναὶ — ὀδοιπόρος.
10. Πατρὶς — ἀγάπη — ἔνητειά.

3) Ἀπὸ δύο λέξεις νὰ κάμῃ μίαν πρότασιν.

- I Ὁμάς: — ὄνος — κτυπήματα.
οὐρανὸς — ἐρυθρὸν.
πορτοκάλλι — γῆ.
στρογγυλὸς — σφαιρα.
παράθυρον — φῶς.
II Ὁμάς: — γῆ — ὑγρασία.
τύμπανον — κτύπημα.
κρότος — πυροβόλον.
παιδίον — δάκρυα.
ἀγγελιαφόρος — παιδίον.

4) Ἀπὸ περιληπτικὰς λέξεις νὰ κάμῃ μίαν διήγησιν, π.χ.
οἰκία ἔκαιετο — παιδίον μόνον —

εὐφυὴς πύθηκος — γονεῖς εὐγνώμονες — ἀμοιβή.

5) Νὰ συμπληρώσῃ τὰ χάσματα κειμένου (διηγήματος).

6) Νὰ τακτοποιήσῃ μεταβεβλημένην πρότασιν.

π.χ. ἔνας ὑπερασπίζει
κύριον θαρραλέως κύων
καλός του.

= "Ἐνας καλὸς κύων ὑπερασπίζει θαρραλέως τὸν
κύριόν του.

7) Νὰ συγκρίνῃ δύο ἔννοίας:

πεταλοῦδα — μυῖα, ξύλον — ὕαλος,
δστοῦν — κρέας, ἥλιος — σελήνη,
γυαλὶ — πάγος, μέλι — κόλλα,
βιβλίον — τετράδιον, ὅχημα — ἐλαηθρὸν,

8) Μέθοδοι ἀντιδράσεως ὑπὸ δρους· χρόνος ἀντιδράσεως
ἐν λεπτόν.

I. Εἰς τὴν ἀκουσθεῖσαν λέξιν νὰ γράψῃ τὴν ὑπερκειμένην
ἔννοιαν.

1. Ὁ Κόραξ εἶναι;
2. Τὸ ἀγλάδι εἶναι;
3. Τὸ σφυρὶ εἶναι;
4. Ὁ σίδηρος εἶναι;
5. Ἡ καρέκλα εἶναι;
6. Ὁ κονδυλοφόρος εἶναι;
7. Ἡ φιάλη εἶναι;
8. Τὸ κουτάλι εἶναι;
9. Ἡ ὁζα εἶναι;
10. Ὁ πῦλος εἶναι;

II. Εἰς τὴν ἀκουσθεῖσαν λέξιν νὰ γράψῃ τὴν ὑποκειμένην
ἔννοιαν.

α_1 =	Όνόμασε	ἔνα ἐργαλεῖο.
β_1 =	»	παιγνίδι.
γ_1 =	»	μουσικὸν ὅργανον.
α_2 =	»	θηλαστικόν.
β_2 =	»	μέταλλον.
γ_2 =	»	ποτόν.
α_3 =	»	ἄνθρωπον.
β_3 =	»	θόρυβον.
γ_3 =	»	μεταφορικὸν μέσον.

III. Νὰ δώσῃ τὸν λόγον ἢ τὴν συνέπειαν.

Tῇ συνεπείᾳς ἔχει

- 0,1 ὁ καύσων.
- 0,2 ἡ δροσιά.
- 0,3 ὁ πυροβολισμός.
- 0,4 ἡ ἀστραπή.
- 0,5 τὸ κτύπημα.
- 0,6 ἡ πτῶσις.

0,7 ἡ ἀκράτεια.

0,8 δὲ ἀτμὸς.

0,9 ἡ ἐργασία.

1,0 ἡ ὀκνηρία.

IV. Νὰ εὑρεθῇ ἡ αἰτία.

0,1 τοῦ πατάγου.

0,2 τοῦ γέλωτος.

0,3 τοῦ σκότους.

0,4 τῶν κυματισμῶν.

0,5 τῆς πυρκαιᾶς.

0,6 τῶν κτυπημάτων.

0,7 τῆς ὑγρασίας.

0,8 τῆς θερμότητος.

0,9 τῆς πτώσεως.

1,0 τῆς ὀκνηρίας.

2. Πρόσληψις.

Εἴδομεν εἰς τὴν ἀντίληψιν, δτὶ πᾶν νέον αἰσθήμα γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τῆς ἀναπλάσεως καὶ συγχωνεύσεως ὅμοίων πρὸς αὐτὸν παραστάσεων. Ἐπίσης εἰς τὴν φαντασίαν παρετηρήσαμεν δτὶ διὰ παλαιῶν παραστάσεων σχηματίζομεν νέας συνθέσεις αὐτῶν, εἰς τὴν προσοχὴν εἴδομεν, δτὶ γεγονότα τινὰ γίνονται σαφῶς συνειδητὰ λόγῳ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ τέλος εἰς τὴν νόησιν, δτὶ δημιουργοῦμεν νέας σχέσεις μεταξὺ γνωστῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα καὶ ἄλλα ἀκόμη, τὰ δποῖα θὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ περὶ συναισθημάτων καὶ βουλήσεως ἀποδεικνύουν τὴν ἐπίδρασιν τὴν δποίαν ἀσκοῦν τὰ παλαιὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐπὶ τῶν νέων. Τὸ παρελθόν προσδιορίζει τὸ παρόν. Οὐδεμία νέα ἐντύπωσις εἰσερχομένη εἰς τὴν συνείδησιν εὑρίσκει αὐτὴν κενήν, διότι τὴν στιγμὴν ἐκείνην θὰ εὑρίσκωνται ἐν τῇ συνείδησι ἄλλαι τινες ἐντυπώσεις, ἢ μετὰ τῶν νέων ἀμέσως θὰ ἀναπλασθοῦν καὶ

παλαιαί. Διὰ τοῦτο ὡς ἐμάθομεν, οἱ ψυχολόγοι ἵσχυρίζονται, ὅτι πᾶν ὅ, τι ἔξησε τὸ ἄτομον καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, ὑφίσταται ὑποσυνειδήτως, ἀποτελοῦν τὸ σκοτεινὸν βάθος τοῦ πίνακος ἐπὶ τοῦ ὅποιου ἐγγράφονται αἱ νέαι ἐντυπώσεις.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο θὰ δνομάσωμεν **πρόσληψιν** ἢ **ἀφομίωσιν**. **Πρόσληψις**, λοιπὸν εἶναι ἡ μετὰ τοῦ παλαιοῦ γεγονότος συνύφανσις τοῦ νέου ἢ ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ προσοικείωσις τοῦ νέου ἢ ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ παραλαβὴ τοῦ νέου.

Τὸ νέον γεγονός Α παραλαμβάνεται συνυφαινόμενον ἢ οἰκειοποιούμενον ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ Β. Ἡ μετὰ τοῦ Β συνίπαρξις τοῦ Α δύναται νὰ δημιουργήσῃ ποικιλώτατα ψυχικὰ προϊόντα. Δυνατὸν νὰ παραχθῇ ἀννύληψις τις ἐὰν τὸ Α εἶναι αἴσθημα καὶ τὸ Β παράστασις ὅμοία πρὸς τὸ αἴσθημα Α. Δυνατὸν νὰ παραχθῇ φανταστικὸν προϊόν, ἐὰν τὸ Α εἶναι αἴσθημα καὶ τὸ Β παράστασις οὐχὶ ὅμοία πρὸς τὸ Α. Δυνατὸν νὰ συντελέσῃ τὸ Β εἰς τὴν σαφῆ συνείδησιν τοῦ Α ἢ εἰς τὴν δημιουργίαν κρίσεώς τυνος. Τέλος δυνατὸν τὸ Α νὰ διεγείρῃ συναίσθημά τι Β ἢ νὰ προκαλέσῃ πρᾶξίν τινα Β.

Ἐκ τούτου βλέπομεν ὅτι ἡ πρόσληψις δὲν εἶναι ἴδιαιτέρα τις λειτουργία ἀλλ' ὅρος ἀπαραίτητος πάσης πνευματικῆς λειτουργίας. Ὁ ὅρος αὐτὸς λέγει ὅτι εἰς πᾶν ψυχικὸν προϊόν τελεῖται σύνθεσις ἢ συγχώνευσις παλαιῶν καὶ νέων. Συνηθίζουν νὰ δνομάζουν τὰ παλαιὰ **προσλαμβάνοντα** γεγονότα καὶ τὰ νέα **προσλαμβανόμενα**.

Αν θελήσωμεν νὰ δεχθῶμεν ὡς πρόσληψιν ἀκριβέστερον τι τοῦ γενικοῦ τούτου ὅρου, τότε θὰ καταλήξωμεν εἰς μίαν τῶν γνωστῶν ἡμῖν λειτουργιῶν. "Οντως ἡ παραλαβὴ τοῦ γεγονότος Α ὑπὸ τοῦ Β δύναται νὰ ἔννοηθῇ ἐν πρώτοις ὡς ἀνύψωσις τῆς σαφοῦς συνειδήσεως καὶ τῆς κυριαρχίας του Α διὰ μέσου τοῦ Β, ἥτοι τὸ Β καθιστᾶ σαφῶς συνειδήτον τὸ Α. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει περιπτέτομεν εἰς τὴν προσοχήν, ἡ ὅποια ὡς εἴδομεν ὠρίσμη ὡς... ἡ αἰτία ἡ παράγουσα τὴν σαφῆ συνείδησιν. Εάν νοήσωμεν τὴν παραλαβὴν τοῦ Α ὑπὸ τοῦ Β ὡς κατανόησιν τοῦ Α, τότε ἔχο-

μεν τὴν νόησιν, ἡ δποῖα δημιουργὸῦσα τὰς διαφόρους λογικὰς σχέσεις, ὡς ἐμάθομεν, γεγονότος τινος Α πρὸς ἄλλα γνωστὰ καθιστᾶ τὸ γεγονὸς Α νοητόν. Ἰδοὺ παραδείγματα προσλήψεως ἀνήκοντα συγχρόνως καὶ εἰς τὴν νόησιν. Βλέπων διὰ πρώτην φορὰν κόνικλον μετὰ πρόχειρον ἔξετασιν ὑπάγω αὐτὸν εἰς τὰ τρωκτικά, ἢ βλέπων πρώτην φορὰν τὰς ὁμάδους τοῦ σιδηροδρόμου μη συναπτομένας ἀναγνωρίζω ὡς αἰτίαν τὴν διαστολήν. Τὰ παραδείγματα ταῦτα καὶ ἄλλα ὅμοια, τὰ δποῖα οἱ δεχόμενοι τὴν πρόσληψιν ὡς ἰδιαιτέραν λειτουργίαν ἀναφέρουν, ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν νόησιν, διότι τὸ ὑπάγειν ἔννοιαν τινα εἰς τὴν ὑπερκειμένην της ἢ τὸ ενῷ σκειν τὴν αἰτίαν εἶναι τῆς νοήσεως ἔργον.

Εἰς τὴν πρόσληψιν ἀποδίδουν καὶ τὰ ἔξῆς παραδείγματα. Ἀναγινώσκων βιβλίον περιγράφον τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας σχηματίζω τῇ βιοηθείᾳ τῶν παλαιῶν παραστάσεων σύνθετον εἰκόνα τῶν ἀγώνων. Ἐπίσης βλέπων τὴν εἰκόνα προσώπου τινὸς τῇ βιοηθείᾳ τῶν προσλαμβανουσῶν παραστάσεων ἀναγνωρίζω αὐτὸν. Τὸ πρῶτον ὅμως παράδειγμα ἀνήκει εἰς τὴν φαντασίαν καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὴν ἀντίληψιν.

“Ωστε ἀν παραμείνωμεν εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς προσλήψεως θὰ θεωρήσωμεν ἀπλῶς αὐτὴν ὡς ἐπίδρασιν τοῦ παλαιοῦ ἐπὶ τὸ νέον. Ή ψυχολογικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ καθορίσῃ τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ἀκριβέστερον.

Ἐν πρώτοις ὡς εἴπομεν, ἅπαν τὸ παρελθὸν ἐπιδρᾷ εἰς ἑκάστην παραγωγὴν νέου γεγονότος, ὑπάρχουν ὅμως παλαιά τινα γεγονότα, τὰ δποῖα ἔνεκα ἰδιαιτέρων τινῶν ὅρων ἀσκοῦν ἔξαιρετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ παντὸς νέου ψυχῆς πορφύματος. Π. χ. ἔμμονοι τινες ἰδέαι, ὡς εἶναι ἡ μανία καταδιώξεως, δροῦν ἀσυνειδήτως διὰ τὸ ὑποκείμενον τοιουτρόπως ὅστε νὰ παραμορφώνουν τὰς ἀντιλήψεις, τὴν κρίσιν, τὴν φαντασίαν, νὰ διευθύνουν τὴν προσοχὴν, νὰ διεγείρουν ἴσχυρῶς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν βούλησιν· ὃ ἔχων τὴν ἔμμονον ἰδέαν ὅτι καταδιώκεται, εἰς ἀπλουστάτας πράξεις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων βλέπει σημεῖα ἔχθρότητος, ἔνεκα τούτου ὀργίζεται καὶ ἐνίστε δῆθεν ἀμυνόμενος ζητεῖ νὰ ἐκδι-

κηθῆ. Ἐὰν τοιοῦτός τις εἴναι διδάσκαλος, θὰ ἐξηγῇ ἀθωτάτας ἀταξίας τῶν μαθητῶν ὡς προσβολὴν κατὰ τοῦ προσώπου του καὶ πᾶσαν ἀντίκρους πειρατήσῃ γνώμης ἢ ἀστειότητα τῶν συναδέλφων του ὡς δεύγματα μίσους.

Μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου ἔχουν τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν ψυχαναλυτῶν **συμπλέγματα**. Γαῦτα δὲ εἴναι συνήθως ὅμιλος παρατάσεων μὲν ἴσχυρὸν συναισθηματικὸν τόνον ἢ ὅμιλος καταπιεσθεῖσα. Γονεῖς τινες π.χ. περιορίζουν πολλὰς φυσικὰς καὶ ἐπιτρεπτέας ὅμιλος τῶν τέκνων των. Τὰ παιδιά θὰ καταπιέσουν τὰς ὅμιλας ταύτας, ἀλλὰ συγχρόνως θὰ ἐκδηλωθῇ παρ' αὐτοῖς καὶ πεῖσμά τι, τάσις πρὸς ἀνυπακοήν. Τὸ πεῖσμα αὐτὸν θὰ τὸ ἐκδηλώσῃ τὸ παιδίον ἀργότερον καὶ εἰς τοὺς διδασκάλους. Ἀσυνειδήτως νῦν εἰρωνεύεται τὰς συμβούλας των, καὶ πειράζει αὐτούς. Ἡ βαθυτέρα αἰτία τούτων εἴναι αἱ καταπιεσθεῖσαι ὅμιλαι.

Ἐν γένει γεγονότα παρελθόντα ἴσχυρῶς χρωματισμένα διὰ τοῦ συναισθήματος ἐπιδροῦν κατὰ τὴν πρόσληψιν τοῦ νέου. Οὕτω π.χ. ἡ μελαγχολικὴ διάθεσις ἢ παραχθεῖσα ὑπὸ δυστυχήματός τινος δηλητηριάζει λέγομεν ὅλην τὴν ζωήν.

Ἐπίσης ὕρισμέναι τινες σταθεραὶ ἀπόψεις φιλοσοφικαὶ, πολιτικαὶ, κοινωνικαὶ, τὰς δροίας τὸ ἄπομον ἔχει, ἐπιδροῦν εἰς τὸν σχηματισμὸν νέων ἵδεων. Τέλος ἐπιδροῦν πρόσφατά τινα γεγονότα ἢ ὅμοιειδῆ ἢ συνδεθέντα δι' ἀναπλαστικῆς τινος σχέσεως (ἵδε περὶ ἀναπλάσεως). Δυνάμεθα νὰ κανονίσωμεν τὴν πρόσληψιν ταύτην οὕτως ὥστε νὰ ὠδίσωμεν τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῶν προσλαμβανούσων παραστάσεων; Δηλαδὴ μὲ ἄλλους λόγους προκαλοῦντες γεγονός τι **α** εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τοῦτο θὰ προσληφθῇ ὑπὸ τοῦ **β**; Εἴναι τόσον ἀνόμοιον τὸ παρελθόν τῶν διαφόρων ἀτόμων ὥστε προκαλοῦντες παρ' αὐτοῖς ἐρεθισμόν τινα δὲν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οὗτος θὰ προσληφθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπὸ ὅλους.

Οἱ διαδοί τῆς ἁρμονίας παιδαγωγικῆς ἔδωκαν εὐρυτέραν σημασίαν εἰς τὴν πρόσληψιν περιλαβόντες εἰς αὐτὴν καὶ τὰς ἄλλας πνευματικὰς λειτουργίας, ἵδιως δὲ τὴν ἀντίληψιν, φαντασίαν, τὴν προσοχὴν καὶ τὴν νόησιν. Οὕτω τὴν ἐπίδρασιν

ταύτην ωιώμασαν καταιόησιν τοῦ νέου διὰ τοῦ παλαιοῦ. Ἐπίσης τὴν ὑπαγωγὴν ἐννοίας τινὸς εἰς ἄλλην ὑπερκειμένην καὶ τὸ ἀντίστροφον ταύτης, τὴν εὑρεσιν τῆς αἰτίας, ἀποτελέσματος, σκοποῦ, μέσου, δηλαδὴ καθαρῶς νοητικὰς ἐνεργείας ἀπέδωκαν εἰς τὴν πρόσληψιν. Τὸ ἀναγινώσκειν μετὰ κατανοήσεως διὰ τοὺς Ἐρβαρτιανοὺς εἶναι πρόσληψις, ἐν ᾧ πραγματικῶς, ὡς εἴδομεν, σπουδαῖος παράγων εἰς τοῦτο εἶναι ἡ φαντασία.

“Ἡ ἐπίδρασις αὕτη τῶν παλαιῶν γεγονότων ἐπὶ τῶν νέων γίνεται κατὰ τοὺς νόμους τοῦ συνειδοῦ, χωρὶς τὸ ὑποκείμενον νὰ δύναται νὰ κανονίσῃ αὐτὴν δι’ ἔαυτόν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον διὰ τοὺς ἄλλους. Αἱ προσλαμβάνουσαι παραστάσεις εἶναι στοιχεῖα παλαιῶν γεγονότων, τὰ δποῖα εἶναι διάφορα εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους καὶ εἰς τὸν αὐτὸν ἀνθρώπων εἰς διαφόρους στιγμάς. “Οταν παράγωμεν ἐντύπωσίν τινα εἰς τὴν συνείδησιν ἄλλου, οὐδεμίαν πεποίθησιν ἔχομεν, ὅτι αὕτη ὡς χρησιμοποιήσῃ τὰς προσλαμβανούσας παραστάσεις, τὰς δποίας ἡμεῖς προηγούμενως προσεφέραμεν. Συνεπῶς τὸ στάδιον τῆς προπαρασκευῆς τῶν Ἐρβαρτιανῶν δὲν ἔχει ψυχολογικὴν ἀναγκαιότητα.

Δυστυχῶς δὲν μᾶς ἐπιτρέπει ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἔργου νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερον ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ὑέματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8

Τὸ συναισθάνεσθαι.

1. Γενικῶς.

Εἰς τὴν σελίδα 97 ἐμάθομεν τὴν φύσιν καὶ τὰς ἔξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθήματος. Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον θὰ συνεχίσωμεν τὸ περὶ συναισθημάτων, ἔξετάζοντες ἐν πρώτοις τὰς γενικὰς ἴδιότητας τῶν συναισθημάτων.

Πᾶν συναίσθημα ἀναφέρεται εἰς ὡρισμένον ψυχικὸν γεγονός, μετὰ τοῦ ὅποίου καθίσταται συνειδητόν· π.χ., τὸ αἴσθημα τῆς δίψης, τῆς θερμοκρασίας, τοῦ ψύχους, τῆς ἀντιλήψεως ὡραίας εἰκόνος, ἢ παράστασις τῆς οἰκίας μας κλπ. Ἀπαντα ταῦτα καθίστανται συνειδητὰ μετά τινος συναισθήματος. Τὰ ψυχικὰ ταῦτα γεγονότα θεωροῦνται ὡς προϋπόθεσις, ὡς βάσις, ὡς ἀντικείμενον ἢ ὡς περιεχόμενον τοῦ συναισθήματος.

Δὲν δυνάμεθα δῆμως νὰ ἴσχυρισθῶμεν, διτὶ ἢ αἰτία τῆς παραγωγῆς του, ἢ διέγερσις καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς ποιότητος, εὐαρέστου ἢ δυσαρέστου συναισθήματος ἔξαρτάται μόνον ἐκ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ δργανισμοῦ τοῦ ὑποκειμένου¹ διὰ τοῦτο πολλοὶ ψυχολόγοι δρύζουν τὸ συναίσθημα ὡς «ἀντίδρασιν τοῦ ὑποκειμένου ἐπί τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἐκφράζουσαν ὡρισμένην ἀποφιντι αὐτῶν». Οὕτως, ὅταν τὸ γεγονός **α**, μετὰ τοῦ ὅποίου παρουσιάσθη τὸ συναίσθημα, προκαλεῖ ὠφέλειάν τινα εἰς τὸν ψυχοφυσικὸν δργανισμόν, ἢ ἀνταποκρίνεται εἰς παροῦσάν τινα ἀνάγκην, ἐμφανίζεται μετ' εὐαρέστου συναισθήματος, ἐὰν δὲ βλάβην, ἐκφράζει δυσαρέσκειαν. Π.χ. ἢ ζάκχαρις εὐχαριστεῖ τὸ παιδίον, ἐν ᾧ ἡ κινήη τὸ δυσαρεστεῖ· τὸ δροσερὸν νερὸν τὸ καλοκατεῖ μᾶς εὐχαριστεῖ, τὸν χειμῶνα μᾶς δυσαρεστεῖ.

Η βλάβη ἢ ἡ ὠφέλεια, περὶ ἣς ἀποφαίνεται τὸ συναίσθημα,

δυνατὸν νὰ εἶναι πραγματικὴ ἢ φανταστική. Ὁ ἀνθρωπος δημιουργεῖ ἀνάγκας οὐχὶ φυσικὰς καὶ πιστεύων εἰς αὐτὰς συναίσθανται λύπην μὲ πᾶν γεγονός, τὸ δποῖον παρακολύει τὴν ἵκανοποίησιν τῆς ἀνάγκης. Π. χ. αἱ τόσαι ἀπαιτήσεις τῆς μόδας κατέστησαν ἀνάγκαι ἐπίκτητοι πᾶν γεγονός ἵκανοποιοῦν αὐτὰς παρακολουθεῖται μὲ εὐαρέσκειαν. Αἱ ἀνάγκαι ὅμως αὗται δὲν εἶναι ἔξι ἐκείνων, αἱ δποῖαι εἶναι ὄντως χρήσιμοι πάντοτε διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο τὸ συναίσθημα δὲν εἶναι πλέον ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ὡφελείας ἢ βλάβης. Μόνον εἰς τὰ μικρὰς ἥλικιας παιδία παρουσιάζεται τὸ συναίσθημα ἐκφράζον βλάβην τινὰ ἢ ὡφέλειαν πραγματικήν.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ συναίσθηματος δὲν εἶναι πάντοτε συνειδητόν. Ὅπαρχουν εὐάρεστοι ἢ δυσάρεστοι καταστάσεις διὰ τὰς δποίαςτὸ ὑποκείμενον ἀγνοεῖ τὸ περιεχόμενον ἢ τὴν βάσιν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δέον νὰ ἀποδώσωμεν τὸ συναίσθημα εἰς γεγονός ὑποσυνείδητον. Οὕτω π.χ. οἱ νέοι κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἥλικιαν καταλαμβάνονται ἀπὸ αἰφνιδίαν μελαγχολίαν ἢ ἀπογοητεύσεις, ἀηδίας, κουρασμὸν ἀπὸ τὴν ζωὴ, ἢ χαράν, τῶν δποίων ἀγνοοῦν ἐντελῶς τὴν αἰτίαν. Ἐνίστε μάλιστα ἀδικαιολογήτως κλαίουν, ἢ ἐκφράζουν ὑπέρομετρον χαράν. Ὅπαρχει ὅμως γεγονός ὑποσυνείδητον πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ συναίσθηματα ταῦτα, τὸ δποῖον πιθανῶς εἶναι ἢ διεγειρομένη γενετήσιος ὅρμη.

Πᾶν συναίσθημα ἔχει ὠρισμένην **ποιότητα** δηλαδὴ εἶναι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον. Ἡ εὐαρέσκεια καὶ ἡ δυσαρέσκεια εἶναι αἱ μόναι ποιότητες, τὰς δποίας διακρίνομεν.

Ο Wundt διακρίνει ἔξι ποιότητας, ἀποδίδων εἰς τὸ συναίσθημα τρεῖς διαστάσεις, τὰς ἔξης:

Ἐδαρέσκειαν	δυσαρέσκειαν,
τάσιν	χαλάρωσιν,
διέγερσιν	κατηρέμησιν.

Οὕτω πῶς ἔχομεν καὶ συναίσθηματα τάσεως καὶ χαλαρώσεως διεγέρσεως καὶ κατηρεμήσεως. Ἀλλὰ πραγματικῶς ταῦτα δὲν εἶναι

συναίσθηματα, ἀλλὰ κινητικὰ μᾶλλον αἰσθήματα, προερχόμενα ἀπὸ ἔρεθισμοὺς τῶν μυῶν.

Πάν συναίσθημα ἔχει ὠρισμένην **ἔντασιν**. Οὕτω π.χ. τὸ συναίσθημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν πεῖναν εἶναι ἴσχυρότερον ἀπὸ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὅσφρησιν τοῦ ὄδου. Τὸ συναίσθημα τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς καὶ τὸ συναίσθημα τῶν ἐλαφρῶν πυρετῶν εἶναι διάφορα κατὰ τὴν ἔντασιν. Πόθεν ἔξαρτάται ἡ ἔντασις τοῦ συναίσθηματος, δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ καθωρίσωμεν, δπως καθορίζομεν ταύτην εἰς τὸ αἴσθημα. Τὸ συναίσθημα, ὡς ἔχον τὴν αἰτίαν του εἰς ὅλον τὸ ὑποκείμενον, ἔχει βαθυτέραν τὴν ὁἶζαν του εἰς ὅλον τὸ παρελθὸν τοῦ ὑποκείμενου.

Τὸ συναίσθημα ἔχει καὶ ὠρισμένην **διάρκειαν**. Ὑπάρχουν συναίσθηματα καὶ καταστάσεις διαρκοῦσαι ἐπὶ μακρὸν χρόνον, δπως εἶναι αἱ λεγόμεναι **διαθέσεις**. Η διάθεσις εἶναι συναίσθημα διαρκοῦν, διφειλόμενον πολλάκις εἰς τὸν δργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸν ἀπαιτούμενον τὸ δυσάρεστον συναίσθημα σχεδὸν παρακολουθεῖ πάντοτε εἰς τὰς πλείστας στιγμὰς τῆς ζωῆς του.

Εἰς τὸ συναίσθημα λοιπὸν διακρίνομεν **ποιότητα**, **ἔντασιν** καὶ **διάρκειαν**. Τὸ περιεχόμενον ὡς γεγονός διάφορον τοῦ συναίσθηματος, δὲν ἀποτελεῖ ἴδιότητα αὐτοῦ.

Ωρισμένα γεγονότα προκαλοῦνται ἡ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ ὠρισμένον συναίσθημα· π.χ. τὸ αἴσθημα τῆς πείνης ἀπὸ ἴσχυρὸν συναίσθημα. Τὸ αἴσθημα τῆς ὅσμης, τοῦ κουρασμοῦ. Η ἀντιληψις ὡραίου τοπείου ὑπὸ εὐάρεστον συναίσθημα. Τὸ συναίσθημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς ὠρισμένον γεγονός δὲν παραμένει τὸ αὐτό, δσάκις τὸ γεγονός τοῦτο ἐμφανίζεται, ὅλλ' ὑφίσταται μεταβολάς τινας. Τὸ ἴσχυρὸν συναίσθημα, τὸ ὅποιον ἐδοκίμασεν δ φυλακισμένος τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐγκαθείρξεώς του, μετὰ χρόνον τινὰ ἐλαττοῦται κατὰ τὴν ἔντασιν τῆς δυσαρεσκείας καὶ ἐὰν δὲν μετατραπῇ εἰς εὐάρεστον, θὰ χάσῃ ὅμως μέρος τῆς ἔντασεώς του. Όμοίως τὸ ἴσχυρὸν δυσάρεστον συναίσθημα, τὸ ὅποιον ἐδοκίμασαμεν ἐπὶ πολλάς ἡμέρας ἐιεκα τοῦ νέου ἐπαγγέλματος, σιγὰ-σιγὰ μετατρέπεται εἰς εὐάρεστον, Όμοίως ἡ εὐαρέ-

σκεια, τὴν δποίαν ἡσθάνθημεν ἀπὸ τῆς θέας ὥραιον τοπείου μετὰ πολλὰς ἐπαναλήψεις γίνεται ἀδιαφορίᾳ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὠνόμασαν **ἀπάμβλυσιν τοῦ συναισθήματος**. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸν χαλαρὸν δεσμόν; τὸν δποῖον τὸ συναίσθημα ἔχει μὲ τὸ περιεχόμενόν του.

Τὸ συναίσθημα, τὸ δποῖον παρακολουθεῖ γεγονός τι **α.**, π.χ. τὸν θάγατον προσφιλοῦς προσώπου, δὲν παραμένει μόνον μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένον, ἀλλὰ μεταδίδεται καὶ εἰς ἄλλα γεγονότα τοῦ ίδίου ἀτόμου. Οὕτω πως ἡ τροφὴ φαίνεται ἀνοστος, διότι ἡ λύπη ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ προσφιλοῦς προσώπου μετεδόθη καὶ εἰς τὰ ἄλλα γεγονότα τῆς ζωῆς του.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο θὰ ὀνομάσωμεν **ἔσωτερικὴν ἀκτινοβολίαν** τοῦ συναισθήματος. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν παραμονὴν εἰς τὸ πεδίον ἢ τὴν εὔκολον ἀνάπλασιν τοῦ ἐπικρατοῦντος συναισθήματος, τὸ δποῖον οὗτο, μεταβάλλομένου τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως ὡς πρὸς τὰ ἄλλα συστατικά, παραμένει τὸ συναίσθημα τοῦτο, δίδον τὸν χρωματισμόν του εἰς τὸ μεταβαλλόμενον περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως.

Τὸ συναίσθημα δὲν ἀκτινοβολεῖται μόνον ἔσωτερικῶς εἰς τὸ ίδιον ἀτόμον, ἀλλὰ μεταδίδεται καὶ ἔξωτερικῶς εἰς ἄλλα ἀτομα. Οὕτω π.χ. δι πανικὸς δύο στρατιωτῶν μετεδόθη εἰς τὸν λόγον δλόκληρον καὶ εἰς στρατευμα δλόκληρον. Εἰς τὴν περίπτωσιν πυρκαϊῶν καὶ μεγάλων κινδύνων οἱ πανικοί, ὡς γνωστόν, μεταδιδόμενοι προξενοῦν μεγάλα δυστυχήματα. Τὶς δὲν ἔιθμιεῖται τὸ δυστύχημα τοῦ κινηματογράφου τοῦ 1924, τὸ προελθὸν ἀπὸ πανικὸν ἀδικαιολόγητον; Τὰ συμπαθητικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα ὀφείλουν εἰς τὴν ίδιότητα ταύτην τὴν παραγωγήν των. Τὸ φαινόμενον τοῦτο θὰ ὀνομάσωμεν **ἔξωτερικὴν ἀκτινοβολίαν** τοῦ συναισθήματος.

Η ἔξωτερικὴ ἀκτινοβολία γίνεται διὰ τῶν ἔξωτερικῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναισθήματος. Οἱ καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ ἵκουσαν πανικόβλητον κραυγὴν ἢ φωνὴν, ἢ εἶδον

πανικοβλήτους φεύγοντας. Αἱ ἔξωτερικαὶ αὗται ἐκδηλώσεις ἀνέπλασαν ὅμοίας ἴδιας των καὶ μετ' αὐτῶν τὸ συναισθῆμα τὸ δποῖον ἔδωκε τὴν γνῶσιν τῆς ὑπάρχεως κινδύνου τινός. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος γίνεται καὶ διὰ τοῦ περιεχομένου, τὸ δποῖον καθίσταται γνωστὸν εἰς τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ λόγου, ὅστις οὕτω μεταδίδει μετὰ τοῦ περιεχομένου καὶ τὸ συναισθῆμα. Οὕτω π.χ. ἀναγινώσκοντες τὰς πρᾶξεις τῶν προγόνων μας ἐνθουσιαζόμεθα, ἡ παρακολουθοῦντες τὴν ἥδικὴν πάλην ἐνὸς ἥρωος μετέχομεν συναισθηματικῶς.

Ἡ ἔξωτερικὴ ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος συνδέει τὰ ἄτομα μας ὅμαδος διὰ συναισθηματικῶν δεσμῶν καθιστῶσα δυνατὴν τὴν συμβίωσιν καὶ ἀποτελοῦσα τὸν συνεκτικὸν δεσμὸν τῶν ἀτόμων.

Δυνάμεθα νὰ ὅμιλῶμεν περὶ ἀναπλάσεως τοῦ παρελθόντος συναισθήματος, ὃς ὅμιλοῦμεν περὶ ἀναπλάσεως τῶν ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων; Π. χ. εἰς τινα ἐκδρομήν ἐδοκιμάσαμεν πολλὰ συναισθήματα. Δυνάμεθα κατὰ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐκδρομῆς νὰ ἐπαναζήσωμεν καὶ τὰ δοκιμασθέντα συναισθήματα;

Τὸ τοιοῦτον, ὃς ἐκ πείρας γνωρίζομεν, εἶναι δυνατόν, ἀλλὰ τὸ ἀναπλαττόμενον συναισθῆμα δὲν ἔχει γενικῶς τὴν αὐτὴν ἔντασιν μετὰ τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ ἀναπλαττόμενον συναισθῆμα καλύτερον δύναται νὰ ὀνομασθῇ **παράγωγον** ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρωτότυπον. Εἰς εἰδικάς τινας περιπτώσεις, ἵδιως δὲ παθολογικάς, τὸ παράγωγον συναισθῆμα εἶναι ἰσχυροτέρας ἐντάσεως τοῦ πρωτοτύπου. Οὕτως εἰς τὰς ἔμμονοις ἴδεας τὸ συναισθῆμα αὐτῶν εἶναι ἰσχυρὸν ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ. Τὰ ἀπόντα προσφιλῆ πρόσωπα ἀγαπῶμεν πολλάκις περισσότερον. Τὸ παράγωγον συναισθῆμα ἀλλάζει ἐνίστε ποιότητα· οὕτω π. χ. μετ' εὐχαριστήσεως ἀναμιμνησκόμεθα τοῦ κινδύνου, τὸν δποῖον διεφύγομεν.

Τὰ συναισθήματα ἐμφανίζονται ὅς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν συνθέσει τινί, ὡς **μεικτά**. Πολλάκις μάλιστα δύνανται νὰ διακριθοῦν οἱ παράγοντες τῆς συνθέσεως, ὅταν ἔχουν ἀντιθέτους ποιότητας.

ὅ κλαυσίγελως εἶναι γνωστὸν φαινόμενον, ὁ πόνος καὶ ἡ ἥδονὴ ἐκ τῆς ἔρωτικῆς συσφίγξεως εἶναι ἐπίσης γνωστά. Εἰς τὸν **σαδισμὸν** καὶ εἰς τὸν **μαζοχισμὸν** γίνεται μέζις συναισθημάτων ἀντιθέτων ποιοτήτων. * Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν θρησκευτικῆς τινος εἰκόνος δύο ἦ καὶ πολλὰ συναισθήματα παράγονται: τὸ θρησκευτικὸν τὸ καλαισθητικὸν καὶ τὸ αὐτοσυναίσθημα, ὅταν π.χ. παρατηρῶ ὠραίαν ἀγιογραφίαν μου.

2. Εἰδη τῶν συναισθημάτων.

Τὰ εἴδη τῶν συναισθημάτων θὰ διακρίνωμεν ἀναλόγως τῆς βάσεως ἢ τῆς προϋποθέσεως αὐτῶν. Ἀναλόγως δηλαδὴ τοῦ εἴδους τοῦ γεγονότος, τὸ δποῖον προκαλεῖ τὸ συναισθῆμα· διακρίνωμεν ἐν πρώτοις **κατώτερα** ἢ **ὑλικὰ** καὶ **ἀνώτερα** συναισθήματα. Τὰ κατώτερα εἶναι ὅσα συνδέονται μὲ τὸ αἰσθημα· π.χ. τὸ αἰσθημα τοῦ γλυκέος, τοῦ ὀξέος, τοῦ πόνου, τῆς πιέσεως κλπ. Ἐπειδὴ δὲ τὰ συναισθήματα εἶναι ὡς ἐμάθομεν, ἡ ἔκφρασις ἀνάγκης ἢ τάσεώς τινος, τὰ κατώτερα συναισθήματα εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν αἰσθήσεων. Παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἴκανοποίησιν ἢ στέρησιν ἀνάγκης σωματικῆς ἢ τῶν αἰσθήσεων. Οὕτω π.χ. αἱ τροφαί, ὁ ἀήρ, τὸ δάσος, τὸ ψῦχος, ἡ θερμότης προκαλοῦν αἰσθήματα, τὰ δποῖα παρακολουθοῦνται ἀπὸ συναισθήματα κατώτερα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα. Ἐπίσης κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν ἡ ἐνέργεια τῶν αἰσθήσεων, ἵδιως δὲ ἡ κίνησις, ὅταν διὰ καταλλήλου ἐρέθισμοῦ ἴκανοποιηται, προκαλεῖ συναισθήματα κατώτερα. Ἡ χαρά, τὴν δποίαν αἰσθάνεται τὸ νήπιον, νὰ γεύηται, νὰ πιάνῃ, νὰ βλέπῃ, νὰ θραύῃ, νὰ ἀκούῃ κρότους, νὰ τρέχῃ, εἶναι κατώτερον συναισθῆμα.

Τὰ κατώτερα συναισθήματα ὠνόμαζον ἄλλοτε τόνον τοῦ αἰσθήματος.

* Σαδισμὸς εἶναι ἡ ἥδοι ἡ πρᾶξις στατικῶν τῶν ἥλλων, ὡς δὲ μαζοχισμὸς ἡ ἥδονὴ, πρᾶξις αὐτοβασανισμὸν.

Ανώτερα συναισθήματα είναι. ὅσα παρακολουθοῦν τὴν ἵκανοποίησιν ἢ κώλυσιν τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ προϊόντα αὐτῶν είναι ἀντιλήψεις, παραστάσεις καὶ διανοήματα, τὰ ἀνώτερα συναισθήματα συνδέονται μετ' αὐτῶν. Οὕτω π.χ. ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως, τῆς βουλήσεως, τῆς μνήμης, τῆς φωνατασίας συνδέονται μὲν ὠρισμένα συναισθήματα, τὰ δύοτα ἐκφοράζουν τὴν κώλυσιν ἢ προαγωγὴν αὐτῶν.

Ἐπειδὴ δομως τὰ προϊόντα τῶν πνευματικῶν τούτων λειτουργιῶν ἔχουν καταταχθῆ εἰς διαφόρους ἐννοίας ἢ δομάδας διακρίνομεν καὶ διάφορα εἰδη συναισθημάτων ἀναλόγως τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ δύοτα είναι σύνειδητὰ μετὰ τοῦ συναισθήματος. Κατωτέρω θὰ ἔξετάσωμεν διάφορα εἰδη τῶν ἀνωτέρων συναισθημάτων.

3. Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

α'. Ἡ αὐτοσυνείδησις.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα είναι τὸ μετὰ τῆς πολυπλόκου ἀτομικῆς ἐννοίας τοῦ ἐγὼ παρουσιαζόμενον συναίσθημα. Πᾶν δὲ προάγει τὸ ἐγὼ μᾶς εὐχαριστεῖ, τούναντίον δὲ ἐκεῖνο, τὸ δύοτον κωλύει αὐτό, προξενεῖ δυσαρέσκειαν. Τὸ αὐτοσυναίσθημα συνδέονται μὲν τὴν δομὴν πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀτομικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ είναι ἡ ἐκφρασις τῆς ἵκανοποιήσεως ἢ τῆς κωλύσεως τῆς δομῆς ταύτης. Οὕτω π.χ. εὐχαριστοῦμαι, δταν κατέχω θέσιν ὑψηλήν, δταν μὲν ἐπαινοῦν, δταν ἐπιβεβαιοῦνται ἐν ἔμοι δυνάμεις πνευματικαί, δταν παρατηρῶ τὰ ἔργα μου, δταν ἀποκτῶ μεγαλυτέραν περιουσίαν. Τούναντίον δυσαρεστοῦμαι διὰ τὰ ἀντίθετα τούτων.

Ἡ ἔξετασις ἑκάστου εἴδους συναισθήματος κατ' ἀνάγκην ἀνάγεται εἰς τὴν ἔξετασιν τοῦ περιεχομένου ἢ τῆς βάσεως, ἐκ τῆς δομῆς προκαλεῖται. Διὰ τοῦτο διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ αὐτοσυναισθήματος θὰ ἔξετάσωμεν τὴν ἀτομικὴν ἐννοιαν τοῦ ἐγώ.

Αὗτη δονιμαζομένη καὶ **αὐτοσυνείδησις** περιλαμβάνει τὰ κύρια καὶ οὖσιώδη χαρακτηριστικά τοῦ ἀτόμου. Δὰ νὰ παραχθῇ ἡ ἔννοια αὗτη, ὑποτίθεται, δῆτι ὑπάρχει τὸ ἀτόμον.

Τὸ ἀτόμον ἔχει τὰ ἑξῆς γνωρίσματα :

1. Εἶναι σαφῶς κεχωρισμένον ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα κόσμον μὲ ὠρισμένον κλειστὸν σχῆμα, ἀποτελοῦν ἐν ὅλον ἀκέραιον.
2. Ἐχει ἴδιαν ὑπαρξίαν καὶ ἑξάρτησιν ἀπὸ τὸ περιβάλλον, δηλ. σχετικὴν ἀνεξαρτησίαν.
3. Ἐχει ποικιλίαν καὶ πολυπλοκότητα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν, πολλαπλότητα καὶ ἀλλαγὴν ἐσωτερικὴν ὥς καὶ ἀμοιβαίαν ἑξάρτησιν τῶν μερῶν.
4. Ἐχει χρονικὴν διάρκειαν.
5. Ἐχει ἐσωτερικὴν ἐνότητα ἐν τῇ πολλαπλότητι καὶ ταῦτη τητα ἐν τῇ ἀλλαγῇ.
6. Ἐχει ἰδιοσύστασιν καὶ ἰδιορρυθμίαν· συνεπῶς διαφορότητα σχετικῶς πρὸς τὰ ἄλλα ἀτόμα, πρὸς οὐδὲν τῶν δποίων εἶναι τελείως ὅμοιον.
7. Ἐκαστον μέρος ἡ δργανον ἔχει σκοπιμότητα καὶ προσαρμογὴν πρὸς τὴν λειτουργίαν, τὴν δποίαν ἐκτελεῖ.
8. Ἐχει ἰδιαίτερα γνωρίσματα τῆς ζωῆς.

Τὰ σπουδαιότερα γνώρισματα ἔξ οσων ἀνεφέρομεν, εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθμοὺς 1 καὶ 6, ἵτοι : τὸ ἀτόμον ἔχει **ἴδιαν ψυχικὴν κλειστήν μορφήν καὶ ίδιαν σύστασιν**, ἡ δποία πρὸς οὐδὲν ἄλλο ὃν εἶναι ἡ αὐτή.

Ἄντι τῆς λέξεως ἄτομον, ἡ δποία ἀναφέρεται καὶ εἰς ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, σημαίνοντα πᾶσαν μονάδα δργανικήν, μεταχειρεῖόμεθα διὰ τὰ ἔμψυχα τὴν λέξιν **ἀτομικότης** ἡ ἐγώ, ἔννοοῦντες ἐν συντόμῳ τὸ σύνολον τῶν ιδιαζόντων χαρακτηριστικῶν.

Διὰ δὲ τὸν ἄνθρωπον, τοῦ δποίου ἡ ἀτομικότης ὑφίσταται ἔξελιξιν ἐπὶ τὰ βελτίω, συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκάστοτε ίδεώδεις τύπους τῆς ἡμικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, χρησιμοποιοῦμεν καὶ τὴν λέξιν **πρόσωπον** ἡ **προσωπικότης**, διὰ νὰ δηλώσωμεν τὴν μορφωμένην ἀτομικότητα.

Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς μορφώσεως εἰσάγομεν ἀξίας τινάς πνευματικάς καὶ ἡθικάς, διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος δὲν εἶναι ἔννοια τῆς ψυχολογίας.

Ὑπάρχει ὅμως ὄντως τοιαύτη ἀτομικότης μὲ τὰ γνωρίσματα ταῦτα; Ὑπάρχει δῆλα δὴ ὅν τι, τὸ ὅποιον ὀνομάζουν συνήθως **ψυχήν**; Μία τοιαύτη ἔρευνα περὶ τῆς οὐσίας, ἡ ὅποια χρησιμεύει ὡς φορεὺς τῶν ψυχικῶν φαινομένων, θὰ ἔφερεν ἡμᾶς ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρχεως τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς ἀπλῶς θὰ ἔφερεν ἡμᾶς ἀπὸ τὴν φαινομενολογίαν εἰς τὴν ὀντολογίαν. Δυστυχῶς ή οὐσία τῶν ὄντων διαφεύγει τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιστημονικὴν νόησιν. Ἀντιλαμβανόμεθα τὸ εἶναι φυσικὰ φαινόμενα, ἀλλ’ ἀν ὑπάρχει κάτωθεν αὐτῶν βαθυτέρα τις οὐσία μὲ τὸ ὄνομα **φύσις**, ἀγνοεῖ η ἐπιστημονικὴ διανόησις.

Θὰ ἀρκεσθῶμεν λοιπὸν νὰ ἔξετάσωμεν «πῶς παράγεται ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικότητος ἡ ἡ αὐτοσυνείδησις. Τοῦτο ἀνάγεται κυρίως εἰς τοῦτο· «πῶς παράγεται τὸ γνώρισμα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ταυτότητος μέσα εἰς τόσην πολυπλοκότητα καὶ διαρκῆ μεταβολῆν». Τὰ ἄλλα γνωρίσματα τῆς ἰδιοσυστάσεως καὶ ἰδιορυθμίας εἶναι εὔκολον νὰ συναγάγωμεν. Διὰ νὰ δρίσωμεν ὅμως τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγώ, θὰ εὑρώμεν τὴν περιοχὴν τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τῶν ὅποιών ἐκτείνεται τὸ ἐγώ.

β.' Τὸ σῶμα καὶ τὸ σωματικὸν ἐγώ.

Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κτῆμα, τὸ μᾶλλον σαφῶς συνειδητόν, ὃς ἀνήκον εἰς τὸ ἐγώ μας. Τοῦτο εἶναι τόσον συνυφασμένον μὲ τὴν ἀτομικότητα, ὥστε δὲν γνωρίζομεν τὸ θὰ ἦτο ἡ ἀτομικότης ἀνευ αὐτοῦ. Τοῦτο ἐμφανίζεται μὲ κλειστὸν σχῆμα χωρισμένον τῶν ἄλλων σωμάτων. Καὶ ὅταν παριστάνωμεν τὴν ἀτομικότητα φύλου τινός, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σώματος κατέχουν τὴν ἔξέχουσαν θέσιν. Τὸ σῶμα τοῦτο εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ὅχι μόνον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βάθος, διότι ἀναρρέψητα αἰσθήματα

προσάγονται ἔξι αὐτοῦ. Αἰσθήματα δπτικὰ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν, ἀκουστικὰ τῆς φωνῆς μας, γευστικά, δσφραντικὰ τῶν διαφόρων μελῶν μας, ἔπειτα τὰ κινητικὰ αἰσθήματα, τὰ δποῖα διακρίνονται εἰς τὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ μυϊκά (κινήσεως). εἰς παθολογικάς δέ τινας περιπτώσεις αἰσθανόμεθα καὶ αἰσθήματα δργανικὰ ἐκ τῶν σπλάχνων. Ταῦτα αἰσθανόμεθα χρωματισμένα μὲ λιχυρδὸν συναισθηματικὸν τόνον.

Τὸ σῆμα μας ὑφίσταται συνεχῶς μεταβολάς, ἀλλ’ ἔξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ τὸ αὐτὸ δι’ ἡμᾶς, **τὸ σῶμα μας**. Ἡ διοργάνωσις τῶν μερῶν τοῦ σώματος, ἔξ ὅν δ ἐγκέφαλος ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἔξαρτησεως καὶ λειτουργίας πάντων τῶν μερῶν, ἀποδεικνύει ὅτι ἐνότητης τις ὑφίσταται ἐν τῇ τόσῃ πολλαπλότητι καὶ ὅτι πιθανὸν τὴν ἐνότητα ταύτην νὰ παράγῃ εἰς τὴν συνείδησιν αὐτὸ τὸ διωργανωμένον σῶμα. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἔχα μεν δ ’Αριστοτέλης εἰπὼν, ὅτι «ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ μιօρφὴ τοῦ σώματος (ἡ ἐνδελέχεια)». Ἀλλὰ καὶ σημερινοὶ ψυχολόγοι διεσχυρίζονται, ὅτι βάσις τῆς ἀτομικότητος εἶναι δ σωματικὸς δργανισμός. Ἀποδείξεις περὶ τούτου προσάγονταν πρῶτον τὴν ψυχικὴν κληρονομικότητα, ἡ δποία μεταδίδεται διὰ τοῦ σωματικοῦ δργαγματισμοῦ. Ἐπειτα εἶναι γνωστόν, ὅτι σωματικὰ ἐκκρίσεις τῶν ἀδένων, δίδουν προσανατόλισμὸν καὶ χρῶμα εἰς τὰ συναισθήματά μας. Τὰ συναισθήματα ἔπειτα, κατὰ τοὺς λιχυρισμοὺς τοῦ James. παράγονται ἀπὸ τὰ δργανικά αἰσθήματα, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἐπειτα, ὡς ἀπέδειξεν δ Ribot, (ἰδὲ «ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος»), εἰς παθολογικάς τινας περιπτώσεις, καθ’ ἄς τὸ σῶμα ἔπαθε βλάβην τινά, ἡ ἀτομικότης ἔπαθεν ἀντίστοιχον. Π.χ., τὰ δίδυμα ὅμιοιάζοντα τελείως κατὰ τὸ σῶμα ὅμιοιάζουν καὶ τὴν ψυχήν. Διὰ τοῦ σώματος ὅμως δὲν κατωρθώθη νὰ ἐρμηνευθοῦν τὰ ἀπλούστερα ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς εἶναι τὸ αἴσθημα, ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ παράστασις, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῶν σωματικῶν φαινομένων τὸ πολυπλοκότατον γεγονός τῆς ἔννοίας τοῦ ἔγώ;

γ'. Τὸ ψυχικὸν ἔγω.

Τὸ ψυχικὸν ἔγῳ περὶ λαμβάνει τὰ συγκεκριμένα ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ δποῖα ἐξετάζει ἡ ψυχολογία. Τὸ σύνολον αὐτὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων συνειδητῶν ἡ μὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα. Ἐκ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν εἰς τὴν βούλησιν προσδίδουν κυρίως τὴν σπουδαιοτέραν συμβολὴν πρὸς θεμελίωσιν τῆς ἀτομικότητος. Ἡ προσπάθεια, τὴν δποίαν καταβάλλει ἐκαστος πρὸς ἐκτέλεσιν πρᾶξεών τινων, τὰ ἀποτελέσματα, τὰ δποῖα παράγει ἡ θέλησίς του, ἥτις οὕτω γίνεται συνειδητὴ διαίτη πολλῶν ἀποτελεσμάτων, ἐκαμαν ὥστε νὰ δισχυρισθοῦν ὅτι ἐν τῇ βούλήσει κεῖται τὸ θεμέλιον τῆς ἀτομικότητος. Ἀλλὰ καὶ αἱ λειτουργίαι τῆς μνήμης καὶ φαντασίας, δι' ὧν εἰς ἑκάστην στιγμὴν τῆς συνειδητῆς ζωῆς παρίστανται ἐν τῇ συνειδήσει γεγονότα τινὰ μὲν διαίτης παρόντα, ἄλλα διαίτης σχέδια πιθανὰ τοῦ μέλλοντος δίδει συνειδησιν τῆς συνεχείας τῆς ἐνότητος. Συνεπῶς τὸ ἔγῳ παράγεται ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ πιεύματος καὶ οὐχὶ τοῦ σώματος.

δ.' Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἔγω.

Τὸ ἔγῳ δὲν περιορίζεται ἐντὸς τοῦ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ δργανισμοῦ, δὲν φθάνει μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ πέραν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου τῶν ἐμψύχων καὶ ἀψύχων. Οὕτω λέγομεν: ἡ γυναικα μου, τὸ παιδί μου, οἱ φύλοι μου, οἱ συγγενεῖς μου, τὸ σπιτί μου, τὰ ἔργα μου, ἡ περιουσία μου κλπ. Τὴν στέρησιν ἐνὸς τοίτων συναισθανόμεθα διαίτης περιορισμὸν τῆς προσωπικότητος μας, τὴν δὲ αὔξησιν αὐτῶν διαίτης περιεκτασιν τῆς προσωπικότητος. Τόσην λύπην πολλάκις δοκιμάζομεν διὰ τὴν στέρησιν ἐνὸς προσφιλοῦς προσώπου ἡ τῆς περιουσίας μας, ὥστε ἡ ἀτομικότης μας συντρίβεται δι' αὐτοκτονίας ἡ παραφροσύνης. Ἐκ τῶν προσώπων εὐχαριστότερον ἀναφέρομεν διαίτης ἀνήκοντα εἰς ήματις, ὅσα ἔχουν κάποιαν ἀξίαν ἀνεγνωρισμένην, ἐκ τῆς δποίας μετέχομεν καὶ ήμετες. Εὐχαρι-

στότερον π. χ. λέγομεν: ἡ γυναικα μου, τὰ παιδιά μου, ὅταν εἶναι καλά, ἐπίσης χαρακτηρίζομεν εὐχαριστότερον ὡς φίλους τοὺς ἔχοντας ἐν τῇ κοινωνίᾳ τιμήν τινα. Ἐκ τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχουν χρησιμότητά τινα, διὰ νὰ θεωρῶμεν ταῦτα ἀπαραίτητα. Φυλάττομεν μετ' εὐλαβείας εἰς τὸ συρτάρι μας ἀπεξηραμμένα φύλλα ἄνθους, τὰ δποῖα μᾶς ὑπενθυμίζουν γεγονὸς τῆς ζωῆς μας. Τὸ σπίτι μας ὅσον ἀκαταλληλον καὶ ἀν εἶναι, μᾶς ἀρέσει· ἡ στέρησίς του μᾶς λυπεῖ.

Πόσα μικρὰ πραγματάκια κατέστησαν ὅντως ἀπαραίτητα διὰ τὴν ζωήν μας; Καὶ πόσον δύσκολον ἀποχωριζόμεθα ἐξ αὐτῶν; Μᾶς φαίνεται ὅτι κόπτουν κάτι ἀπὸ τὸ ἔγω μας, ὅτι περιωρίσθημεν. Τὰ φροέματα τῆς μόδας διὰ τὰς γυναικας ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον στοιχεῖν τῆς προσωπικότητός των· ἀνευ αὐτῶν αἰσθάνονται ξαυτάς τεταπεινωμένας, ἀνευ ἀτομικότητος. Ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητον, εἰς τὸ δποῖον ἐπιβαίνετε, δυσαρεστεῖσθε, ἀν οἱ πεζοὶ παρακωλύουν τὴν δίοδον τοῦ αὐτοκινήτου, καὶ δικαιολογεῖτε τὸν διδηγὸν διαμαρτυρόμενον. "Οταν πηγαίνεται πεζός ύβριζεται τὸν διδηγόν, ποῦ ἀφῆκε εἰς τὸ πρόσωπόν σας τὴν σκόνην τοῦ διερχομένου αὐτοκινήτου. "Ο, τι ἐγγίσετε, δ, τι πατήσετε, ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀτομικότητός σας, καθίσταται τρόπον ἀπαραβίαστον ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τὰ πρόσωπα, τὰ ἀντικείμενα, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν βασιλέα, ἐθάπτοντο μετ' αὐτοῦ. Ἡ γυναικα του, δ ἵππος του, τὰ δπλα του, τὰ δοχεῖα του κλπ. Ματαίως θὰ ἀγωνίζωνται οἱ κομμιούς· ισταὶ νὰ καταργήσουν τὴν ἱδιοκτησίαν, αὐτῃ θὰ παραμένῃ, διότι εἴται ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἔγω, εἶναι ψυχικὴ ἀνάγκη τῆς ἀτομικότητος. Ἡ κατάργησις αὐτῆς εἶναι μηδενισμὸς τῆς προσωπικότητος.

ε'. Θεωρίαι περὶ τοῦ ἔγω.

'Ἐκ τῶν τριῶν τούτων περιοχῶν τοῦ ἔγω ποία παράγει αὐτό;

Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐγένετο διάφοροι θεώριαι, τὰς δποίας ἐν συντόμῳ θὰ ἀναφέρωμεν.

1. Θεωρίαι δργανικαί. Κατ' αὐτὰς προσπαθοῦν ν' ἀποδεῖξουν, ὅτι ἡ βάσις τῆς ἀτομικότητος εἶναι ὁ δργανισμός Διὰ τῶν αἰσθημάτων δὲ καὶ ἐντυπώσεων, τὰς δποίας τεῦτο παράγει, μιօφοῦται ἡ αὐτοσυνείδησις.

2. Συνειδητικαὶ θεωρίαι. Κατ' αὐτὰς τὸ ἔγω εἶναι τὸ σύνολον πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ταῦτα συνείροσται. ὡς γνωστόν, κατὰ τοὺς νόμους τοῦ συνειδητοῦ μηχανικῶς καὶ ἄνευ λογικῆς τινος σχέσεως. Ὁ Hume γράφει: «ὅταν προσπαθῶ νὰ διεισδύσω εἰς τὸ ἐσώτατον ἔγω, προσκρούω ἐπὶ ἀντιλήψεων, παραστάσεων, σκέψεων.» Ἡ δυσκολία εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην εἶναι, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ: πῶς μία σειρὰ ψυχικῶν γεγονότων συνδεομένη διὰ μηχανικῶν νόμων γίνεται συνειδητὴ ὡς σειρά, ἐκτὸς ἀν δεκχῶμεν, ὅτι ὑπάρχει τι, τὸ δποῖον παρατηρεῖ τὴν σειρὰν ταύτην.

3. Θεωρίαι τῶν συνθέσεων. Κατ' αὐτὴν ἡ ἐνέργεια εἶναι βαθυτάτη καὶ θεμελιώδης ἵδιότης τῆς συνειδητῆς ζωῆς. Διὰ τῆς ἐνεργείας δυνάμεως τινος συγκρατοῦνται τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν περιεχομένων σχηματίζουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν συνείδησιν. Ὡστε τὸ ἔγω εἶναι δύναμις τις.

4. Θεωρία τῆς συνεχείας. Τὸ ἀμέσως διδόμενον εἰς τὴν αὐτοπαρατήρησιν εἶναι τὸ ἔγω. Δὲν ὑπάρχει μεμιονωμένον γεγονός, αἰσθημά τι, συναίσθημά τι, σκέψις τις, ἀλλὰ τὸ αἰσθημά μου, τὸ συναίσθημά μου, ἡ σκέψις μου. Εἰς ἐκάστην στιγμὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου ἄπαντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα εἶναι παρόντα συνειδητὰ ἡ μή, δρῶντα ποικιλοτρόπως· κάθε νέα ἐντύπωσις ἐγγράφεται συγχρόνως μὲ τὴν παρουσίαν τῶν παλαιῶν. Ὁ κατέχων τὸ τελευταῖον γεγονός κατέχει τὸ προηγούμενον, διότι κατέχει τὸν κατέχοντα ταῦτα.

5. Ἡ κοινωνικὴ θεωρία. Ἄτομον δὲν νοεῖται ἐκτὸς τῆς κοινωνίας. Ἡ αὐτοσυνείδησις εἶναι κοινωνικὴ συνείδησις χαραγμένη εἰς τὸ ἀτομον.

‘Ο ἄνθρωπος εἶναι προτὸν τῆς κοινωνίας. Ἐξ αὐτῆς λαμβάνει τὴν ὑπαρξιν γεννώμενος ἐκ δύο ἀλλων, ἐξ αὐτῆς πᾶσαν τὴν πνευματικὴν λεγομένην μόρφωσιν, τὰς ἴδεας, τὰ συναισθήματα, τὰς πράξεις, τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, τὴν θρησκείαν, ὅτι ἔχει δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὸν ἀλλ’ εἰς τὴν κοινωνίαν. Εν τούτοις πῶς συμβαίνει εἰς τὸ ἀτομικὸν νὰ χωρίζῃ ἑαυτὸν τῆς κοινωνίας διὰ σαφεστάτων δρίων, νὰ θεωρῇ μάλιστα τὴν κοινωνίαν ὡς μέσον διὰ νὰ ζήσῃ αὐτό;

Οὐδεμία τῶν θεωριῶν τούτων κατὰ μόνας δύναται νὰ ἔξηγήσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς μιροφώσεως τῆς αὐτοσυνειδήσεως. Πολὺ δρόμῳ ἔγραψαν ὅτι «ἡ ἀτομικότης εἶναι τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν». Ο δὲ Claparéde γοράφει : «ἡ ἵκανότης, τὴν δοποίαν ἔχουν αἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως, νὰ συνενώνωνται εἰς ἓνα ἐγώ, τὸ δοποῖον ὑφίσταται καὶ αἰσθάνεται ἑαυτὸν τὸ αὐτὸν διὰ μέσου τῶν χρόνων, εἶναι ἀξιώμα τῆς ψυχολογίας».

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἐν ἀρχῇ κατὰ τὴν ἔξετασιν τῶν ἰδιοτήτων τῆς συνειδήσεως, ἐδέχθημεν τὴν ἐνότητα καὶ ταύτοτητα τῶν στιγματίων συνειδήσεων ὡς ἰδιότητα αὐτῶν, ἀνευ περαιτέρω ἀποδείξεως.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι γεγονός ἀδιαφιλονείκητον, ὅτι σχηματίζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἔννοια τοῦ ἐγώ, ἡ αὐτοσυνειδήσεις. Κατ’ ἀρχὰς βεβαίως ἀσαφῶς καὶ περιωρισμένης ἐκτάσεως, κατόπιν ὅμως σαφέστερον καὶ ἐκτεινομένη εἰς ὅλας τὰς περιοχάς, τὰς δοποίας ἀνεφέραμεν. Η ἔμφυτος δὲ δρμὴ πρὸς αὐτοσυντήρησιν ὑπὸδεικνύει ἀπ’ ἀρχῆς τρόπον τινὰ τὴν ὑπαρξιν ἀτομικότητος, ἥτις διὰ τῆς μιροφουμένης συνειδήσεως λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτῆς.

4. Ἐκδήλωσεις καὶ χρησιμότης τοῦ αὐτοσυναισθήματος.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα εἴπομεν εἶναι συναίσθημα, τὸ δοποῖον ἔμφανίζεται μὲ τὴν αὐτοσυνειδήσειν. Τοῦτο παρακολουθεῖ τὸ

σωματικὸν ἐγώ, τὸ ψυχικὸν ἐγώ καὶ τὴν ἐπέκτασιν αὐτοῦ εἰς τὸ περιβάλλον. Πᾶσαν προαγωγὴν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ ἐγώ συναισθάνεται εὐαρέστως, πᾶσαν δὲ στέρησιν αὐτοῦ δυσαρέστως. Οὗτο π.χ. τὸ συναίσθημα τῆς δώμης μας, διὰ τὴν σωματικὴν ἰσχύν· τὸ συναίσθημα τῆς εὐεξίας, τὸ δόποιον συναισθανόμεθα, ὅταν εἴμεθα ὑγιεῖς· τὸ συναίσθημα τῆς ἱκανότητος διὰ τὰς σωματικὰς δεξιότητας καὶ τὰ ἀντίθετα τούτων· συναίσθημα ἀδυνατίας, συναίσθημα ἀδιαθεσίας, συναίσθημα ἀνικανότητος εἶναι αὐτοσυναισθήματα. Ἐπίσης ἡ αὐταρέσκεια, τὴν δόποιαν συναισθάνεται, ὅταν παρατηρῇ ἡ γυναίκα τὸ ὠραῖον πρόσωπόν της εἰς τὸν καθρέπτην, ἢ τὰ ὠραῖα χέριά της ἢ ἄλλο τι μέλος τοῦ σώματός της. Ἡ εὐχαρίστησις, τὴν δόποιαν δοκιμάζουμεν, ὅταν διμιλῶμεν διὰ μίαν ἐπιτυχίαν μας, διὰ πλεονέκτημά τι σωματικὸν ἢ πνευματικόν, εἶναι αὐτοσυναίσθημα. Τὸ θάρρος καὶ ἡ αὐτοπεποιθησις, τὰ δόποια ἐδείξαμεν εἰς περίπτωσίν τινα τῆς ζωῆς μας προξενοῦν εὐχαρίστησιν· τούνιαντίαν ἡ δειλία, ἡ δλιγοψυχία καὶ ἡ ἔλλειψις αὐτοπεποιθήσεως μᾶς δυσαρεστοῦν. Ἡ μετάνοια καὶ ἡ αὐτοπεριφρόνησις, τὴν δόποιαν ἐξέφραζεν ὁ τελώνης τοῦ Εὐαγγελίου, εἶναι αὐτοσυναίσθημα.

"Αν δὲ θελήσωμεν νὰ τὸ παρακολουθήσωμεν καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ἐπέκτασίν του καὶ ἀκτινοβολίαν του, θὰ εὔρωμεν καὶ πλείστας ἥδονάς, τὰς δόποιας δοκιμάζομεν, ὅταν αὐξάνῃ ἡ περιουσία μας, ὅταν ἡ οἰκογένειά μας εἶναι καλά, ὅταν ἀποκτήσωμεν νέον σπῖτι, νέαν ψέσιν. Θὰ τὸ εὔρωμεν εἰς τὴν λύπην, ποῦ ἡσθάνθημεν κατὰ τὸν χωρισμὸν μὲ ἔνα τῶν ἐλαχίστων ατημάτων μας. Ἡ ματαιοδοξία, ἡ φιλαργυρία, ἡ φιλοπρωτία, εἶναι ἐκδηλώσεις τοῦ αὐτόσυναισθήματος.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα ἔχει μεγάλην χρησιμότητα διὰ τὴν ζωήν, διότι δίδει τὸ θάρρος, τὴν αὐτοπεποιθησιν καὶ τὴν ἐλπίδα δι' αὐτήν. Ἐν μέσῳ ἀντιξών περιστάσεων ὃ ἔχων αὐτοσυναίσθημα παρακινεῖται νὰ παλαίσῃ πρὸς ὑπερονίκησιν τῶν κωλυμάτων. Ἐν μέσῳ κοινωνίας, ἡ δόποια δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν του, κατορθώνει νὰ ζήσῃ, νὰ διατηρήσῃ τὸν χαρακτῆρα του, νὰ

μὴ παρασυρθῇ ἀπὸ τὸ περιβάλλον καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπδράσῃ ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος, διευθύνων αὐτὸ πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, σύμφωνον πρὸς τὰς ἴδεας του. Τοῦτο συνέβη διὰ τὰς ἴσχυρὰς προσωπικότητας, αἱ δποῖαι ἐπέδρασαν ἴσχυρῶς εἰς τοὺς συγχρόνους των. Τὸ αὐτοσυναίσθημα οὕτω ἐλευθερώνει τὸ ἀτομον ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἔξαρτήσεως καὶ συντελεῖ εἰς τὴν αὐτοαγωγήν.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα ἔχει τὴν χρησιμότητα αὐτήν. 'Αλλ' ὅταν δὲν συνδέηται μὲ δρόψην αὐτοσυνείδησιν, καταντᾶ εἰς ἐπαρσιν ἀλλαζονείαν καὶ ἀκρατον ἐγωϊσμόν. 'Ο ἐγωϊστὴς διαρκῶς διὰ τὰ πλεονεκτήματά του, τὰ ἔργα του, τὰς οἰκίας του, τὰ φορέματά του. Φροντίζει πάντοτε νὰ ἴκανοποιῇ τὰς ἐπιθυμίας καὶ δίδει εἰς τὸν ἔαυτόν του ἀξίαν ἔξουσθεντη συγχρόνως τοὺς ἄλλους.

Παιδαγωγικὰ πορίσματα τοῦ αὐτοσυναίσθηματος.

Εἰς τὰ παιδιὰ θὰ διεγείρωμεν τὸ αὐτοσυναίσθημα, διότι οὕτω θὰ ἐπιτύχωμεν τὴν αὐτοαγωγήν, ἡ δποία εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἔξωτερης ἀγωγῆς. Πρὸς τοῦτο θὰ μεταχειρισθῶμεν μεθόδους διδασκαλίας, αἱ δποῖαι νὰ διεγείρουν τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν, θὰ ἐμπιστευόμεθα εἰς αὐτοὺς ἐργασίας τινάς καὶ ἀξιώματά τινα εἰσάγοντες ἐν μέρει τὴν αὐτοδιοίκησιν. ἡ δλη δὲ σχέσις μας ἀπέναντι τῶν μαθητῶν δὲν θὰ εἶναι καταπιεστικὴ τῆς προσωπικότητος τῶν μαθητῶν, ἀλλ' ἐλευθέρα τις συμπεριφορά, ὅπου ἔκαστος θὰ σέβεται τὸν ἄλλον. Θὰ ἀποφεύγωμεν τὰς ἔξευτελιστικὰς φράσεις καὶ θὰ ὑποβάλλωμεν διαρκῶς θάρρος, οὐδέποτε μεταχειριζόμενοι ἀποθάρρυνσιν. Πάντοτε θὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὴν βελτίωσιν, ὅσον ἀντίξοοι καὶ ἀν φαίνωνται αἱ περιστάσεις. 'Ινα μὴ δὲ τὸ αὐτοσυναίσθημα ἐκφυλισθῇ, θὰ βοηθήσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ σχηματίσουν δρόψην αὐτοσυνείδησιν.

5. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀλλων ἀνθρώπων ἐκ τῆς μετ' αὐτῶν ἀναστροφῆς καὶ κοινωνίας σχηματίζεται ἡ ἔννοια ἑκάστης ἀτομικότητος. Εἰς τὴν κοινωνικὴν ταύτην συνείδησιν ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικότητος παρακολουθεῖται μὲν κάποιαν κρίσιν ἀξίας ἢ ἀπαξίας ὡς πρὸς ὠρισμένας ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου. Οὕτω π. χ. ἡ κοινωνικὴ συνείδησις λέγει περὶ ἀτόμου τινός, ὅτι εἶναι ἀριστος ἐπιστήμων ἢ διακεκριμένος καθηγητὴς ἢ καλὸς οἰκογενειάρχης.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ κοινωνικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζει ἢ ὅτι ἀξίαν τινὰ εἰς ἀτομόν τι τῆς^{της} κοινωνίας. Οἱ ἔπαινοι, ἀμοιβαί, παράσημα, ἀξιώματα, περιποιήσεις, ὑποδοχαί, τὰς δοπίας ἐκφράζει εἰς ὠρισμένον ἀτόμον, εἶναι ἐκφρασις τῆς ἀξίας, τῆς δοπίας ἀπολαύει τὸ ἀτόμον ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Τὴν ἀξίαν, τὴν δοπίαν ἀναγνωρίζει ἡ κοινωνικὴ συνείδησις εἰς ὠρισμένον ἀτομον, δοματίζομεν τιμήν. Ἐπειδὴ ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη ἀξιῶν ὑπάρχουν καὶ πολλὰ εἴδη τιμῆς. Π.χ. ἀτομόν τι ἔχει ἐπαγγελματικὴν τιμήν, ἢν ἡ κοινωνικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζῃ εἰς αὐτὸν ἀξίαν ἐπαγγελματικήν. Ὁμοίως ἔχομεν οἰκογενειακὴν τιμήν, ἐπιστηλιονικὴν τιμήν, κλπ. Ἀλλος ἀπολαύει τιμῆς δια τὰ πλούτη του, ἄλλος διὰ τὸ κάλλος του, διὰ τὴν καλαισθησίαν του εἰς τὸ ἐνδύεσθαι, ἄλλος διὰ τὸ σπετί του, ἄλλος διὰ τὴν φιλανθρωπίαν του, ἄλλος διὰ τὴν ἁγητορικὴν του κλπ. Ἡ τιμὴ εἶναι κοινωνικὸν φαινόμενον, εἰς τὸ δοπίον πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν σκοπιμότητά τινα, ἵτις συνίσταται εἰς τοῦτο· ὅτι ἡ κοινωνικὴ συνείδησις ἐπιβάλλει εἰς τὰ μετ' αὐτῆς ζῶντα ἀτομα ὠρισμένας ἐνεργείας καὶ ὠρισμένας ἴδεας. Ἐπιβάλλει δὲ εἰς τὸ ἀτόμον ἀμοιβήν τινα ἡ ποινὴν διὰ τὴν σύμφωνον ἢ μὴ μὲ τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, ἐνέργειαν ἀτόμου τινός.

Ἡ τιμὴ λοιπὸν ἔξαρτᾶται κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς κοινωνικῆς συνείδησεως, ἵτις ἔχει ὠρισμένας ἀντιλήψεις περὶ ἀξιῶν. Διὰ τοῦτο εἰς κοινωνίαν κλεπτῶν καὶ ληστῶν δ τίμιος ἀνθρώπος δὲν

ἀπολαύει τιμῆς. Εἰς κοινωνίαν δὲ μεθύσων, ὁ ἐγκρατὴς ἐπικρίνεται.

Ἡ ἐπίκρισις τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως ἐπὶ τῶν ἀτόμων καθίσταται τόσον ἴσχυρά, ὥστε ἀτομόν τι δυσκολεύεται νὰ ζήσῃ εἰς κοινωνίαν τινά, ἐὰν δὲν ἀπολαύῃ τιμῆς τινος. Ἐμφύτως λοιπὸν τὸ ἀτομον τείνει κατὰ τὸν βιολογικὸν νόμον τῆς προσαρμογῆς νὰ δεχθῇ τὰς ἵδεας τοῦ περιβάλλοντος καὶ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς αὐτάς, διὰ νὰ ζήσῃ καλύτερα καὶ ἡρεμώτερα.

Ἐπιθυμεῖ λοιπὸν τὸ ἀτομον νὰ ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτὸ οἱ ἄλλοι ἀξίαν τινά, δηλ. νὰ ἀπολαύῃ τιμῆς. Πᾶν, τὸ δρόπον αὐξάνει τὴν τιμήν, γίνεται συνειδητὸν μὲ εὐχάριστην συναίσθημα· τοῦναντίον δὲ πᾶν ὅ,τι προσβάλλει τὴν τιμήν, ἀπαρέσκει. **Τὸ συνναίσθημα τοῦτο, τὸ δρόπον παρακολουθεῖ τὴν τιμήν λέγεται συνναίσθημα τιμῆς.**

Οὕτω π. χ. μετὰ χαρᾶς δεχόμεθα ἀνώτερον τι ἀξίωμα ὡς δεῖγμα τιμῆς· ἐπίσης οἱ ἔπαινοι, αἱ ἀμοιβαί, τὰ παράσημα μᾶς εὐχαριστοῦν. Ἡ διακεκριμένη θέσις εἰς τὸ θέατρον, εἰς τὰς κοσμικὰς συναθροίσεις, παρέχει ἥδονήν τινα ὡς δεῖγμα τιμῆς ἐνώπιον τῶν ἄλλων.

Τὸ συνναίσθημα τιμῆς ὠθεῖ τὴν βούλησιν τῶν ἀτόμων πρὸς συμμόρφωσιν κατὰ τὰς ἀνιλήψεις τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως. Ἡ φλοδοξία, ἡ φιλοπρωτία, ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐπιδοκιμασία, ἡ καταισχύνη, ἡ αἰδὼς κλπ., εἶναι διάφοροι ἐκφράσεις τοῦ συνναϊσθήματος τῆς τιμῆς.

Τὸ συνναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι ἐπέκτασις τῆς αὐτοσυνειδήσεως εἰς τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν. Ὁπως ἡμεῖς γνωρίζομεν τὴν ἀξίαν μᾶς θέλομεν καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ἀναγνωρίζουν αὐτήν, διὰ τοῦτο τὸ συνναίσθημα τῆς τιμῆς πολλάκις συγχωνεύεται μετὰ τοῦ αὐτοσυναϊσθήματος, μὴ δυνάμενον σαφᾶς νὰ διακριθῇ. Π.χ. ἀδεξιότης τις ἡμῶν προκαλεῖ εἰς μὲν τοὺς παρόντας γέλωτα, εἰς δὲ ἐντροπήν. Τὸ δυσάρεστον αὐτὸ συνναϊσθημα προέρχεται, ὅχι μόνον διότι οἱ ἄλλοι ἀντελήφθησαν τὴν ἀδεξιότητα ταύτην (συνναίσθημα τιμῆς,) ἀλλὰ κυρίως καὶ συγχρόνως,

διότι ἔγινε συνειδητὴ καὶ ὑφ' ἡμῶν, (αὐτοσυναίσθημα). Ἐνίοις συμβαίνει τὸ αὐτοσυναίσθημα νὰ εἶναι δυσαρέστου ποιότητος καὶ τὸ συναίσθημα τιμῆς εὐάρεστον. Π.χ. ὅταν εἰς ἄνθρωπον συντετριψμένον μὲ ταπεινωμένην τὴν αὐτοσυνείδησιν παρέχῃ ἡ κοινωνία τιμήν τινα.

Τὸ συναίσθημα τιμῆς ἀντιθέτως πρὸς τὸ αὐτοσυναίσθημα ἔξαρτῷ τὸ ἀτομον ἐκ τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως συνδέον αὐτὸ μετὰ τῆς κοινωνίας. Παροριμῷ τὸ ἀτομον νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῆς τῶν ἄλλων ὁφελείας τὴν ἐκτίμησιν αὐτῶν. Ἔπι τοῦ φιλοτίμου ἀνθρώπου ἡ ἐπιδοκιμασία, δ ἔπαινος, ἡ ἀμοιβὴ καὶ πᾶσα τιμωρία τῆς κοινωνίας ἔχει ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς βουλήσεώς του. Ἔλλειψις τοιούτου συναισθήματος γραπτηρίζεται ὡς ἀφιλοτιμία καὶ ἀναίδεια.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς δύναται νὰ λάβῃ ἐπιβλαβεῖς διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἀτομον ὑπερβολάς, ἐκφυλιζόμενον εἰς δοξομανίαν, δουλοπρόπειραν καὶ ματαιοδοξίαν, ὑποτάσσον εὐτυχίαν καὶ ἡσυχίαν εἰς τὰς γνώμας καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν ἄλλων.

Παιδαγωγικὰ πορίσματα τοῦ συναισθήματος τῆς τιμῆς.

Ἐγκαίρως θὰ πρόσπαθήσωμεν νὰ διεγείρωμεν τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, δηλ. θὰ καταστήσωμεν τοὺς μαθητάς μας φιλοτίμους. Πρὸς τοῦτο ἀρνητικῶς ἐνεργοῦντες θὰ ἀποφεύγωμεν πάντα ἔξευτελισμὸν αὐτῶν ἐνώπιον τῶν ἄλλων, χρησιμοποιοῦντες ποινὰς καταλλήλους διὰ τὴν ἀτομικότητα ἐκάστου μαθητοῦ. Θὰ ἀναγνωρίζωμεν τὴν καλῶς ἐκτελεσθεῖσαν ἐργασίαν, χωρὶς νὰ καταφεύγωμεν εἰς ὑπερβολικὰς ἔπαινετικὰς ἐκφράσεις, δηλ. δὲν θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ μέσα τῶν Ἰησουϊτῶν πρὸς διέγερσιν τῆς φιλοτιμίας.

6. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα συνδέεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, δηλ. μὲ τὴν

θρησκείαν. Τὸ περιεχόμενον λοιπὸν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν σχέσεων Αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον.

Πρὸς ἀνάλυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος πρέπει νὰ ἀναλύσωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦτο ψυχολογικῶς.

‘Η θρησκεία ἀντικειμενικῶς ἐμφανίζεται ὡς σύνολον δογμάτων τινῶν, τελετῶν καὶ κοινῶν πράξεων καὶ δεύτερον ὑποκειμενικῶς ὡς πίστις ἐκάστου ἀτόμου πρὸς τὰ δόγματα ταῦτα καὶ διάθεσις πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὰς κοινὰς θρησκευτικὰς πράξεις. ‘Η πρώτη ἀποψις παρουσιάζει τὴν θρησκείαν ὡς κοινωνικὸν φαινόμενον, ὡς κοινὴν ὑποταγὴν εἰς ὧρισμένας ἰδέας καὶ κοινὴν συνεργασίαν εἰς ὧρισμένας πράξεις. Οὕτω πως δημιουργεῖται κοινός τις σύνδεσμος μεταξὺ τῶν ὅμοιορήσκων, συνάπτονται ἴσχυραι συμπάθειαι πρὸς τὰ μέλη καὶ ἐνισχύεται ἡ ἐπιτέλεσις τῶν ἄλλων κοινωνικῶν καθηκόντων τοῦ ἀτόμου. ’Απὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης πάντες φαίνονται νὰ ἔχουν τὴν αὐτὴν θρησκείαν, τὰ αὐτὰ δόγματα, τὴν αὐτὴν λατρείαν.

’Εξετάζοντες δῆμος ὑποκειμενικῶς τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο φαινόμενον θὰ εὑρῷμεν, ὅτι ἔκαστον ἀτόμου ἔχει ἰδίαν θρησκείαν, ἔξαρτωμένην ἀπὸ τὴν ὅλην ψυχοσύνθεσιν ἐκάστης ἀτομικοτήτος, ἔχει πίστιν διάφορον τῶν ἄλλων. ’Εγὼ δὲν πιστεύω, λέγει τις, εἰς τὰ δόγματα ἄλλὰ μόνον εἰς αὐτό: «ἀγαπᾶτε ἄλλούς», «ἡ θρησκεία μας εἶναι καλὴ ἄλλὰ μόνον διὰ τὸν λαόν», λέγει ἄλλος διμόθρησκος. «ἔγὼ θέλω τὴν θρησκείαν χωρὶς παπάδες», διακηρύττει ἄλλος. Καὶ ἔτερος ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ πηγαίνῃ τακτικὰ εἰς τοὺς ναούς, χωρὶς νὰ φροντίζῃ διὰ χριστιανικὰ ἔργα καὶ πράξεις καλάς. ’Ο μυστικοπαθής νομίζει, ὅτι διαισθάνεται τὸν Θεὸν ἐντὸς ἕαυτοῦ καὶ εἰς τελείαν μετ’ Αὐτοῦ ἔνωσιν. Μόνον ἐκ τῶν ἔξωτερικῶν των δηλώσεων καὶ πράξεων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς ποικιλίας τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων παρὰ τὴν κοινὴν ὀνομασίαν των ὡς χριστιανῶν.

’Αν θελήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν βαθύτερον τὴν συνείδησιν

τοῦ πιστοῦ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, θὰ εὑρισκειν πολλὰς ἀτομικὰς διαφοράς, ὅλλα κοινήν τινα βάσιν ἢ κοινὰ γνωρίσματα ἀπαντῶντα εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας.

Ἐν πρώτοις ἡ ἀνάλυσις θὰ εὑρῃ τὴν πίστιν εἰς ὑπερφυσικόν τί ὅν, εἰς τὸ δποῖον δὲ ἄνθρωπος ἀποδίδει ἰδιότητάς τινας. Αἶ ἰδιότητες αὗται συμπίπτουν μὲ τὸν ἴδεώδη τύπον, τὸν δποῖον ἔχει σχηματίσει. Καὶ δεύτερον, ὅτι ἐκ τοῦ ὑπερφυσικοῦ τούτου ὅντος ἔξαρτάται κατὰ τινα τρόπον δὲ ἄνθρωπος. Ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης πηγάζουν **συναίσθημα ἔξαρτήσεως καὶ συναίσθημα ἰδίας ἀδυναμίας, συναίσθημα φόβου καὶ συναίσθημα ἐμπιστοσύνης**, ὅτι τὸ δὲ αὐτὸν θὰ βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων του. Ἡ συγχώνευσις τῶν συναίσθημάτων τούτων παρίγει τὸ μεικτὸν συναίσθημα, τὸ δποῖον ὠνομάσαμεν **θρησκευτικόν**. Τὰ μερικὰ ταῦτα συναίσθηματα ἔξαρτονται ζωηρότερον ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου, μετὰ τοῦ δποίου παράγεται τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Η.χ. ὅταν ζητῶ ἀπὸ τὸν Θεόν, νὰ ἐπιτύχω τι καὶ ἐλπίζω, τὸ συναίσθημα τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς Αὐτὸν ἐμφανίζεται ζωηρότερον.

Καθ' ὅσην ἡ ἀτομικὴ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἰς ἔκαστον ἀτομον ἔξευγενίζεται κατὰ τοσοῦτον τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα λαμβάνει νέαν ποιότητα καὶ ἀπόχρωσιν, διὰ τὸν χριστιανὸν δὲ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, πάνσοφος, πανταχοῦ παρών, πανάγαθος εὔσπλαχνος, δίκαιος. Ὁ σκεπτόμενος στιγμάς τινας τῆς ζωῆς του τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ κατέχεται ὑπὸ συναίσθηματός τυνος **σεβασμοῦ ἢ θαυμασμοῦ** καὶ εἰς τὸ στόμα ἀνέρχεται ὑμνος διξολογίας καὶ λατρείας πρὸς τὸν τέλειον Θεόν, ἀναφωνῶν «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ» ἢ «Ως ἐμεγάλύνθη τὰ ἔργα Σου, Κύριε, πάντα ἐν Σοφίᾳ ἐποίησας». Ἀναλογικόμενος δὲ εἰς στιγμάς διαποράξεως ἀδικίας καὶ ἀμαρτίας τινὸς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, συμφώνως μὲ τὴν δποίαν θὰ τιμωρηθῇ κατὰ τὰ ἔργα του, συναίσθανται **φόβον Θεοῦ, μετάνοιαν** καὶ ζητεῖ διὰ διαφόρων μέσων νὰ ἔξιλεώσῃ τὸν Θεόν καὶ ψάλλει δὲ τι ἔψαλεν δὲ Δαυίδ, ὅταν διέ-

πραξεις την γνωστην ἀμιαρτίαν πρὸς τὴν γυναικα τοῦ φίλου του, τὸν δποῖον ἀπέστειλεν εἰς τὸν πόλεμον νὰ φοιευθῇ. Σκεπτόμενος τὴν ἀγαθότητα καὶ εὐεργετικότητα τοῦ Θεοῦ, δστις ἀφθονα παραδέχει τὰ δῶρα βρέχων ἐπὶ δικαιίους καὶ ἀδίκους, συναισθάνεται εὐγνωμοσύνην καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εὐχαριστεῖ Αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθά, τὰ δποῖα ἔλαβε. Κατὰ ταῦτα τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔκδηλοῦται: 1) ὡς συναίσθημα σεβασμοῦ καὶ λατρείας πρὸς τὸν Θεόν, 2) ὡς συναίσθημα φόβου Θεοῦ, 3) ὡς συναίσθημα εὐγνωμοσύνης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἄραγε ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ ἔμφυτον ἢ ἐπίκτητον; Τὸ πρόβλημα αὐτό, διὰ νὰ λυθῇ, ἐπρεπε νὰ ἀφήσωμεν τὸν ἀρτιγέννητον ἀνθρωπὸν ἀνευ οὐδεμιᾶς ἔξιτερικῆς ἐπιδράσεως πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν ἐσωτερικῶν του ἀναγκῶν, διότι ὅπως ἔχουν νῦν τὰ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀμα τῇ γεννήσει του εὑρίσκεται ἐντὸς κοινωνίας θρησκευτικῆς, ἐνωρὶς ἀκούει τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν Ἀγίων, ἐνωρίτερον χρησιμοποιοῦν Αὐτὸ οἱ γονεῖς, διὰ νὰ ἔξηγήσουν ἀπλούστερον φυσικά τινα φαινόμενα καὶ διὰ νὰ προκαλέσουν φόβυν τινα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει ὡς περιεχόμενον τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δποίαν ψυχολογικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν δεχθῶμεν ὡς ἔμφυτον, διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δεχόμεθα, δτι οἱ θρησκευτικοὶ πρόγονοί μας μετέδωκαν κληρονομικῶς προδιαάθεσίν τινα πρὸς θρησκευτικότητα, ὅπως ἔκληροδότησαν τόσας ἄλλας προδιαθέσεις. Ἀλλ ἡ προδιαάθεσις αὗτη δυνάμει οὕσα καὶ οὐχὶ ἐνεργείᾳ ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω διεγέρσεως καὶ μορφώσεως πρὸς ἐκδήλωσιν.

Ο Freud παραδέχεται, δτι ἡ Ἑλλειψις βοηθείας καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον παροχὴ αὐτῆς ὑπὸ τῶν γονέων παράγει εἰς τὸν παῖδα συναίσθημά τι ἰδίας ἀδυναμίας καὶ ἔξαρτήσεως ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἀργότερον, δταν ἀντικρίσῃ τοὺς ἀτέγκτους νόμους τῆς φύσεως, στρέφεται πρὸς τὰς παιδικὰς ἀναμνήσεις τῆς παροχῆς βοηθείας ἀπὸ τοὺς γονεῖς, τοὺς δποίους ἀντικαθιστᾶ δι' ἄλλου

προσώπου ὑπερτέρου. Δι' ὑποκαταστάσεως τῆς παραστάσεως τῶν γονέων γίνεται λοιπὸν ἡ μόρφωσις τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν δὲ θελήσωμεν, ἀνατρέχοντες εἰς τὸν πρώτους ἀνθρώπους, τοὺς ἐν ἀγρίᾳ καὶ βαρβάρῳ καταστάσει ζήσαντας, θὰ ἴδωμεν, ὃς ἀπέδειξαν νεώτεραι ἔρευναι, ὅτι ὑπῆρξαν λαοὶ ἄνευ θρησκείας τινός. Ἡ γένεσις τῆς θρησκείας ἐξηγεῖται ποικιλοτρόπως ἀπὸ τὸν διαφόρους κοινωνιολόγους. Ἐν πρώτοις εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς δργανώσεως τῶν κοινωνιῶν ἡ πολιτική, θρησκευτική, ἐπιστημονική, καλλιτεχνική, καὶ ἡθικὴ ἐπιστήμη καὶ δύναμις ἥσαν ἥνωμέναι ἐν τῷ προσώπῳ ἐνὸς ἢ δλίγων. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς φυλῆς ἦτο καὶ ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας καὶ δικαστὴς ἀνώτατος. Οἱ Ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ Κίνας ἥσαν οἱ μᾶλλον μορφωμένοι. Χορὸς καὶ ἀσμα ἐγένετο πρὸς λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ ἡθικὴ ἥντει ἐκ τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ ἀξιωμα. Ἡ θρησκεία, διεσχυρίζονται τινες, εἶναι ἐφεύρεσις τῶν ἀρχόντων τῶν λαῶν, τὴν δποίαν μετεχειρίσθησαν ὡς μέσον συγκρατήσεως τοῦ πλήθους εἰς τὴν ὑποταγήν. Ἡ θρησκεία (λέγει ἄλλος κοινωνιολόγος) εἶναι συνείδησις τῆς ὠργανωμένης κοινωνίας· τρόπον τινὰ ἔκαστον ἀτομον κοινωνίας τινὸς λαμβάνει συνείδησιν τῆς κοινωνίας ἐκ τινος δυνάμεως, τῆς δποίας ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχὴν καὶ ἡ δποία κατ' ἀρχὰς ἀντιπροσωπεύθη ὑπὸ ἐνὸς ἀρχοντος. Ἐκ τούτου ἔπειται, ὅτι ἡ λατρεία τῶν προγόνων καὶ εἴτα τῶν ἡρώων ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα εἰδη τῆς θρησκείας, δηλ. λατρεία ἄλλων ἀνθρώπων. Δυστυχῶς τὸ μακρυνὸν παρελθὸν τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι σκοτεινὸν διὰ τὸν σῆμερον ζῶντα καὶ δύσκολος καθίσταται ἡ ἀσφαλής ἔρευνα τῶν τόσον χρονικῶς μεμακρυσμένων ἔκείνων καταστάσεων.

Σκεπτόμενοι ἀπὸ ἀπόψεως μόνον θετικῆς, τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ὥφελείας τῆς θρησκείας, λέγομεν, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι θεσμὸς κοινωνικός, λίαν χρήσιμος εἰς τὸ ἀτομον καὶ τὴν κοινωνίαν, διότι πρῶτον εἰς τὸ ἀτομον προσφέρει ἐν συγκεκριμένον προσωπικὸν ἰδεῶδες τοῦ τελείου δόντος, πρὸς δ συνδέει τὰ ἴδια του ἰδεώδη. Ὅποιοι ἄλλει διὰ τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν

διατάξεων τὸ ἄτομον εἰς ἀσκησιν αὐτοκυριαρχίας, ἀνακουφίζει, παρηγορεῖ εἰς στιγμὰς δυστυχιῶν, δίδει τὴν ἐλπίδα μελλούσης καλυτέρας ζωῆς καὶ οὕτω πως τὸ θάρρος νὰ ὑποστῇ τοὺς πόνους τῆς παρούσης. Προσδίδει εἰς τὰ ἡθικὰ παραγγέλματα θεῖον κύρος. Ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἡ θρησκεία χρησιμεύει ως συνεκτικὸς δεσμὸς τῆς κοινωνίας, ως μέσον διατηρήσεως τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων ἀνευ συχνῶν ἀνατροπῶν, διότι διδάσκουσα περὶ τῆς μελλούσης εὐδαιμονίας δίδει τὸ θάρρος καὶ τὴν ὑπομονὴν νὰ ὑποφέρῃ κακοδαιμονίαν τινὰ παροῦσαν. Δίδει εἰς τοὺς νόμους τῆς πολιτείας κύρος ἴσχυροτερον. Καὶ εἰς στιγμὰς ἀπωλείας κάθε γηγὲνου ἀξιώματος καὶ κύρους ἡ θρησκεία συγκρατεῖ τὰ πλήθη εἰς τάξιν τινά. Ἐνέπνευσε καὶ ἔμπνεει τοὺς μεγάλους καλλιτέχνας καὶ τέλος διεγείρει συμπαθητικὸν συναίσθημα πρὸς τοὺς ἄλλους, ως υἱοὺς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πατρός, τοῦ Θεοῦ. Τὰ δὲ συμπαθητικὰ ταῦτα συναίσθηματα ὑπῆρχαν τὰ τὰ ἔλατήρια τῶν φιλανθρωπικῶν πράξεων, τῆς ἀνεγέρσεως τῶν ἰδρυμάτων περιθάλψεως τῶν πασχόντων ἢ τῶν ἔχόντων ἀνάγκην τινὰ ἀνθρώπων.

Ἡ θρησκεία ὅμως, ως ἵδωμεν, δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ὅλα τὰ ἄτομα ἀποτελεῖται εἰς πολλοὺς ἀπὸ πλῆθος δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, αἵτινες προκαλοῦν φανατισμὸν καὶ μισαλλαδοξίαν. Ἡ ἴστορία τῶν θρησκευτικῶν αἰρέσεων δεικνύει εἰς πόσα κακὰ δύναται νὰ φέρῃ τοὺς λαοὺς ἡ μισαλλοδοξία καὶ ὁ φανατισμός. Μετὰ πολλὰς δυστυχίας καὶ νύκτας Βαρθολομαίων ἔφθασεν ἡ σημερινὴ κοινωνία νὰ δεχθῇ ως νόμον τὴν ἀνοχὴν ἢ τὴν ἀνεξιθρησκείαν (tolerance), ἥτις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀνεχώμεθα τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις εἰς τοὺς συναιθρώπους μας, νὰ θεωρῶμεν αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ κανονίσουν τὰ τῆς θρησκείας ἀπ' εὐθείας μὲ τὴν ἴδικήν των συνείδησιν.

**Παιδαγωγικὰ πορίσματα
τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος.**

Δὲν ὑφίσταται ἀντίρρησις εἰς τὸ ὅτι πρέπει νὰ διεγείρωμεν εἰς τὰ παιδία τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Ἐν πρώτοις ὁ πρῶ-

τος συντελεστής πρὸς τοῦτο εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον.

Ἐὰν τὸ παιδίον ζῇ ἐντὸς θρησκευτικῆς ἀτμοσφαίρας, ἐντὸς γονέων εὐσεβῶν, αἱ θρησκευτικαὶ ἔօρται εἰς τὰς δποίας ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας συμμετέχουν, αἱ κοιναὶ των προσευχαί, ἡ πρώτης ἐπίκλησις τοῦ ὄντος τοῦ Θεοῦ, τὸ ζωντανὸν παράδειγμα εὐσεβείας τῶν γονέων σιγὰ - σιγὰ παράγοντα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου τὰ αὐτὰ συναισθήματα, 'Υπάρχουν πλεῖστα παραδείγματα εὐσεβῶν τέκνων, τὰ δποῖα δφεύλουν τὴν εὐσέβειάν των εἰς τοὺς γονεῖς καὶ ἰδίως εἰς τὴν μητέρα, ὁ θεῖος Χρυσόστομος, ὁ Pére Girard καὶ ἄλλοι. Εἰς τὸ σχολεῖον πρόκειται νὰ συνεχίσωμεν τὴν περαιτέρῳ θρησκευτικὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν μας. 'Ἐν πρώτοις θὰ μεταδώσωμεν τὴν δρθὴν περὶ θρησκείας γνῶσιν' θὰ μορφώσωμεν δηλ. τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν, ἀποκαθαίροντες αὐτὴν καὶ ἀπὸ τυχὸν ὑπαρχούσας δεισιδαιμονίας καὶ προκλήψεις. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διεγέρωμεν τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα. Διὰ δὲ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας θὰ ἐπιδράσωμεν καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν διέγερσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

7.Τὸ ήθικὸν συναισθῆμα.

'Αναγινώσκοντες τοὺς «'Αδέλιον» τοῦ Οὐγκῷ εἰς τὸ κεφάλαιον, ὅπου ὁ Γιάννης 'Αγιάννης παραδίδεται εἰς τὴν ἀστυνομίαν, διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ ἄλλον ἀνθρώπον συλληφθέντα ἀντ' αὐτοῦ συναισθανόμεθα ἐνθουσιασμὸν διὰ τὴν πρᾶξιν του. Παρατηροῦντες ἀνθρώπον νὰ σώζῃ ἄλλον ἐκ βεβαίου θανάτου, ἐπίσης συναισθανόμεθα θαυμασμὸν διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην. Τούναντίον βλέποντες νέον νὰ ὑβρίζῃ τὸν πατέρα του, δυσαρεστούμεθα.

'Επίσης πράττοντες συμφώνως μὲ τὸν ἥθικὸν νόμον συναισθανόμεθα συνεχῇ τινα εὐχαρίστησιν, τὴν δποίαν ὄνομάζομεν ἀνάπαυσιν τῆς συνειδήσεως. 'Αντιθέτως δοκιμάζομεν τύψιν συνειδήσεως διὰ πᾶσαν κακὴν πρᾶξιν.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν ἥθικὰ συναισθήματα.

Ταῦτα παρακολοθοῦν πάντοτε τὴν ἀντίληψιν ἢ παράστασιν πρά-
ξεώς τινος ἵδικῆς μας ἢ ξένης.

Διὰ τῶν ἡμικῶν συναισθημάτων ἐκφράζομεν ἐπιδοκιμασίαν
ἢ ἀποδοκιμασίαν διὰ πράξεις τινάς. Ἀλλὰ καὶ δοκιμάζομεν ὑπο-
χρέωσίν τινα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἡθικῆς πράξεως. Π.χ., συναι-
σθάνομαι ὑποχρέωσιν νὰ τηρῶ τὸ ἐπαγγελματικὸν καθῆκόν μου
ἢ τὸ οἰκογενειακὸν αλπ.

Ἡ μεταμέλεια καὶ ἡ μετάνοια, εἶναι συναισθήματα ἡθικά.

Διὰ τῶν ἡμικῶν συναισθημάτων ἐκφέρομεν κρίσεις τινάς.
Π.χ. εἰς τὰ ἄνω παραδείγματα θὰ εἴπω· «δ Γιάννης Ἀγιάνης
ἐπράξει καλῶς». ἐπίσης ἔκεινος δ ὅποιος ἔσωσε τὸν πνιγόμενον.
Οὐ νῷρίσας τὸν πατέρα του «ἐπράξει κακῶς», διότι «πρέπει νὰ
σεβώμεθα τοὺς γονεῖς μας» αλπ. Αἱ ἡθικαὶ αὖται κρίσεις ἀποτε-
λοῦν τὴν ἡθικὴν συνείδησιν. Οὐ ἀνθρωπος λοιπὸν ἐκφέρει διὰ
τὰς πράξεις ἡθικάς τινας κρίσεις, ἢ διαστέλλει τὸ ἀδικον ἀπὸ τὸ
δίκαιον. Ἡ ἡθικὴ συνείδησις περιλαμβάνει πᾶσαν γνῶσιν περὶ,
δικαίου, ἀδίκου, καθήκοντος, αλπ.

Τὰ ἡθικὰ συναισθήματα, δπως ἐμφανίζονται σήμερον, δὲν
ἡσαν πάντοτε ἀχώριστοι συνοδοὶ τῶν αὐτῶν πράξεων. Γνωρίζο-
μεν ἐκ τῆς ἴστορίας, δτι οἱ Σπαρτιάται ἐπεδοκίμαζον τὴν κλοπὴν
ἥρκει μόνον νὰ μὴ ἀνακαλυφθῇ δ κλέπτης. Υπῆρξε καιρός,
καθ' ὃν δὲν ἐθεωρεῖτο κακὸν ἢ ἀνθρωποφαγία. Καὶ σήμερον
ἐπίσης παρατηροῦμεν, δτι διάφορα ἄτομα ἔχουν διάφορον ἡθι-
κὴν συνείδησιν. Αἱ παρατηρήσεις αὖται ἔφερον τὸ σπουδαιόν
ἔγγητημα, τῆς γενέσεως τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἡθικοῦ
συναισθήματος.

Πρὸς τοῦτο ἐφευρέθησαν τρεῖς θεωρίαι:

Ἡ τοῦ ἐμφύτου. Κατ' αὐτὴν ἡθικὴ συνείδησις εἶναι ἐμφυ-
τος. Καὶ τινες μὲν ἐπεστήριξαν, δτι ἔχομεν ἐμφυτόν τινα γνῶσιν
τοῦ ἡθικοῦ νόμου, διδομένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἄλλοι δτι ἐμφυτον
εἶναι μόνον ἡθικὸν συναισθήμα καὶ τρίτοι δέχονται ἐμφυτον
ἔσωτερικήν τινα ἡθικὴν ἀντίληψιν.

Ἡ θεωρία τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Κατ' αὐτὴν ἡ ἡθικὴ συνεί-

δησις είναι ἐπίκτητος· είναι δηλαδὴ ἡ ἡθικὴ πεῖρα πολλῶν ἀτόμων, μεταδιδομένη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ἡ μέση θεωρία, προσπαθοῦσα νὰ συμβιβάσῃ ἀμφοτέρας. Κατ’ αὐτὴν φυλετικῶς ἡ ἡθικὴ συνείδησις ἀνεπτύχθη διὰ τῆς πείρας πολλῶν γενεῶν. Ἡ πεῖρα ὅμως αὐτῶν μεταδίδεται νῦν εἰς ἔκαστον ἄτομον διὰ τῆς κληρονομικότητος. Αἱ ἡθικαὶ ἐμπειρίαι πολλῶν αἰώνων ἀφῆκαν ὑλικὰ ἵχνη ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Οὕτω πως σήμερον τὸ ἄτομον κληρονομεῖ προδιαθέσεις τινὰς πρὸς ὠρισμένην ἡθικὴν συνείδησιν.

Ἐὰν ὅντως ἔξετάσωμεν τὴν μόρφωσιν τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως εἰς τὸ ἄτομον, θὰ ἴδωμεν, ὅτι παράγεται ὡς ἔξῆς: Τὸ μικρὸν παιδίον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὥρισμένων πράξεων ἰδικῶν τοῦ ἢ ξένων ἀντιλαμβάνεται τὰς ἔξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς μητρός του ἢ τοῦ πατρός του. Διὰ τῆς ἐπαναλήψεως παράγεται συνειδομὸς μεταξὺ τῆς πράξεως καὶ τῆς ἐκδηλώσεως ὡς καλῆς ἢ κακῆς. Οὕτος προχωρεῖ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ παράστασις τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός ἀπαλείφεται, παραμένοντα μόνον ὡς παράστασις τῆς πράξεως καὶ τῆς ἡθικῆς κρίσεως, ὅτι εἶναι καλὴ ἢ κακή. Εἰς τοῦτο συντείνει καὶ ἡ κληρονομιθεῖσα προδιαθέσις πρὸς μόρφωσιν ἡθικῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς προϊούσης πνευματικῆς μορφώσεως ἡ ἡθικὴ συνείδησις μορφώνεται μετὰ τῶν ἄλλων πνευματικῶν δυνάμεων.

Ἡ φυλετικὴ γένεσις τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως πιθανῶς παρήγθη ὡς ἔξῆς: Τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου πρὸς τὸν ἴσχυρὸν ἀρχηγὸν παρήγαγε τὴν ὑπακοὴν εἰς τὰς διαταγάς του. Ἡ δὲ πίστις εἰς τοὺς νεκροὺς ἴσχυροποίησε περισσότερον τὸ συναίσθημα τῆς ὑπακοῆς εἰς ὡρισμένας διατάξεις. Καθ’ ὅσον ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων προίγετο, ἡ πρὸς αὐτοσυντήρησιν δρμὴ ὀδήγησε τὸν ἀνθρώπων νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς καλὸν κοινωνικούς τινας νόμους, οἵ διοῖοι προεφύλαττον αὐτὸν καὶ τὴν φυλήν του ἀπὸ τὴν καταστροφήν. Ἡ πολλαπλῇ δὲ ἐμπειρίᾳ καὶ ἐφαρμογὴ τῶν ἡθικῶν τούτων κανόνων ἐδημιούργησεν ἡθικὰς προδιαθέσεις εἰς τὰ ἄτομα. Οὕτω πως ἡθικὴ συνείδησις εἶναι ἡ κοινωνικὴ συνείδη-

σις τῶν ἡθικῶν νόμων ἐντυπουμένη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀτόμων. Ἡ γενικὴ βούλησις ἐντυπουμένη εἰς τὴν ἀτομικήν.

Τὸ ἡθικὸν συναίσθημα παρέχει εἰς τὴν κοινωνίαν ἴσχυρὸν παράγοντα διατηρήσεως αὐτῆς. Ἀνευ τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος τὰ κοινωνικὰ ἔργα δὲν θὰ ἐγίνοντο καλῶς. Ὅσον δὲ τὸ ἡθικὸν συναίσθημα ἀμβλύνεται, τόσον ἡ κοινωνία καταρρέει.

Τὸ ἡθικὸν συναίσθημα συνδέεται μὲν ἵδεωδεις ἡθικοὺς τύπους, πρὸς τοὺς ὅποίους τὸ ἀτομικόν τείνει νὰ δμοιάσει. Οὕτω πρὸ τῆς ἐκτελέσεως πράξεώς τυνος ἐμφανίζεται ἡ εὐχαριστησις ἥδη δυσαρέσκεια διὰ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Εὐχαριστησις, ἀνὴρ πρᾶξις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ ἡθικὸν ἵδεωδες δυσαρέσκεια, ἀνὴρ δὲν εἶναι. Ἐνεκα τούτου ἐνισχύει ἡ κωλύει τὴν βούλησιν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν ἐμφανίζεται ὡς ἀμοιβὴ ἥδη ποιητὴ διὰ καλήν ἥ κακήν πρᾶξιν. Συνεπῶς ἔχει τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς βούλησεως, ἥν ἔχουν αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ ποιηαὶ.

Παιδαγωγικὰ πορίσματα τοῦ ἡθικοῦ συναισθήματος.

Ἡ μόρφωσις ἡθικοῦ χαρακτῆρος εἶναι, ὡς γνωστόν, ἐν συντομῷ διὰ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς. Ἄλλ’ δὲ ἡθικὸς χαρακτὴρ προϋποθέτει ἡθικὸν συναίσθημα καὶ ἡθικὴν συνείδησιν. Ταῦτα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἡθικοῦ χαρακτῆρος. Ἐχοντες ὑπὸ ὄψει, ὅτι διὰ τῆς μακρᾶς ἐμπειρίας παράγονται κλίσεις ἥ τάσεις πρὸς ἡθικὰς πράξεις, θὰ ἐφαρμόσωμεν κατ’ ἀρχὰς εἰς τὸ παδίον τὴν μέθοδον τοῦ ἡθικοῦ ἐθισμοῦ, θὰ τὸ παρακινήσωμεν νὰ ἐκτελέσῃ ἡθικὰς πράξεις πολλάς, ἔστω καὶ ἀνὴρ δὲν δύναται νὰ κατανοῇ σαφῶς τῶν λόγων.

Οὕτω θὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν τήρησιν τῶν ἡθικῶν σχέσεων μαθητῶν μετὰ τῶν διδασκάλων, μαθητῶν πρὸς ἀλλήλους, τῶν μαθητῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἡθικὴ μόρφωσις γίνεται διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν μαθητῶν εἰς κοινωνικὰς πράξεις φιλανθρωπίας, εὐποιίας κλπ.

Δεύτερον, θὰ μορφώσωμεν ἐπιμελᾶς τὴν ἡθικὴν κρίσιν, ἵνα δύναται εἰς τὰς πολυπλοκωτέρας περιστάσεις νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ. "Ολα τὰ μαθήματα προσφέρουν εἰς ἡμᾶς ἀφορητὴν πρὸς τοῦτο.

8. Τὸ καλαισθητικὸν συναισθῆμα.

"Η ἀντίληψις ὥραίου ἀντικειμένου ἢ προσώπου παρακολουθεῖται ἀπὸ συναισθημάτι, τὸ δποῖον θὰ δνομάσωμεν **καλαισθητικόν**.

'Αναλύοντες τὸ περιεχόμενον τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος εὑρίσκομεν, ὅτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὥραίου ἀντικειμένου δυνατὸν νὰ ἐπιδροῦν δύο παράγοντες; αὐτοῦ πρὸς διέγερσιν τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος ἢ μόνον δ εἰς ἔξ αὐτῶν. Οἱ παράγοντες τῆς ἀντίληψεως, ὃς ἐμάθομεν, εἶναι δύο: δ εἰς, δ δνομασθεὶς ἔξωτερικὸς δηλ. τὸ αἴσθημα, καὶ δεύτερον δ ἔσωτερικὸς δηλ. ἢ παράστασις (ἰδὲ σελ. 178).

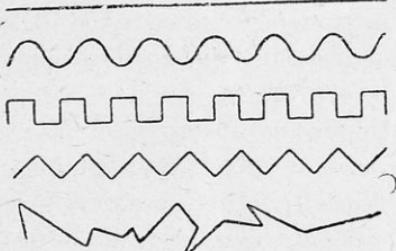
'Εὰν διὰ τὴν διέγερσιν τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος ἐπιδρῷ κυρίως τὸ αἴσθημα, τότε τὸ παραγόμενον συναισθῆμα λέγεται **ἀπλοῦν ἢ στοιχειῶδες**: ἐὰν δὲ ἀμφότερα, κυριαρχούσης τῆς παραστάσεως παράγεται **σύνθετον** συναισθῆμα.. Π. χ. κατὰ τὴν παρατήρησιν τῆς εἰκόνος τοῦ Γκύζη «Τὰ Κάλανδα», ἐὰν ἡ ἀδυονία τῶν χρωμάτων ἐπιδρῷ καλαισθητικῶς, παράγεται ἀπλοῦν συναισθῆμα: ἐὰν δὲ συγχρόνως, παριστῶμεν τὸν σκοὸν τοῦ καλλιτέχνου μετὰ τῆς ἴκανότητος πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῶν παράγεται σύνθετον. Τοῦτο ἐκδηλοῦται διὰ τῶν κρίσεων. Τὸ ἔργον εἶναι ἐπιτυχές, διότι ὅντως παριστᾷ τεχνηέντως τὴν σκηνὴν τοῦ ἔθνικοῦ τούτου ἔθνου. νομίζω πῶς ἐπανῆλθον τὰ παιδικά μου χρόνια· βλέπετε πῶς φυσικὰ στέκονται τὰ παιδιά; κλπ. Αἱ κρίσεις αὗται ἀποδεικνύουν τὸ σύνθετον καλαισθητικὸν συναισθῆμα. Διατὶ αἱ ἐρυθραὶ παρειαὶ εἰς τὸ πρόσωπον νεαροῦ ἀνθρώπου μᾶς ἀρέσκουν περισσότερον τῶν ὡχρῶν, ἢ δὲ ἐρυθρὰς δίς δὲν μᾶς ἀρέσκει; Χωρὶς ἀμφιβολίαν δὲν ἐπιδρῷ ἐνταῦθα τὸ

χρῶμα μόνον εἰς τὴν καλαισθητικὴν κρίσιν. Τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῶν παρειῶν μᾶς ἀρέσκει, διότι ἀναπαριστᾷ ἐν ἡμῖν τὴν ὑγείαν, τὴν χαρὰν καὶ ἀκμάζουσαν ζωήν, ἐν ᾧ τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τῆς ὁινός μᾶς ἀναπλάττει τὴν παράστασιν τῆς μέθης.

Αἱ αλύοντες βαθύτερον τὰ ἀπλὰ καλαισθητικὰ συνναισθήματα διακρίνομεν τὰ ἔξης εἴδη:

α'. **Συνναισθήματα ἀρμονίας ἥχων ἢ χρωμάτων.** Π. γ., ἐὰν ἀκούσωμεν τοὺς τόνους do, mi, sol, ἀποκτῶμεν εὐάρεστον συνναίσθημα τοῦναντίον οἱ τόνοι do, re, mi, προκαλοῦν δυσαρέσκειαν.

Καὶ ἐν γένει ἡ ὄγδοη, ἡ πέμπτη, ἡ τετάρτη, ἡ μεγάλη καὶ ἡ

Σχ. 25.

μικρὰ τρίτη, καὶ ἡ μεγάλη καὶ ἡ μικρὰ ἔκτη τῆς μουσικῆς κλίμακος προξενοῦν εὐαρέσκειαν· πάντα τὰ ἄλλα διαστήματα παράγοντα τὸ δυσάρεστον συνναίσθημα τῆς δυσαρμονίας.

“Οὐδοιόν τι συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῷν χρωμάτων.

Ἐὰν κρατῶμεν πλησίον ἀλλήλων ἀ· ἀ δύο χάρτινα πινακίδια διαφόρου χρώματος, παρατηροῦμεν, ὅτι ὀρέσκουσι μὲν ἡμῖν τὸ ἐρυθρὸν μετὰ τοῦ κυανοπρασίνου, ἀπαρέσκει δὲ τὸ κυανοῦν μετὰ τοῦ λύδους.

Ἐ· γένει ἀρέσκει ἡμῖν ὁ συνδυασμὸς τῶν συμπληρωματικῶν χρωμάτων περισσότερον.

β'. **Συνναισθήματα συμμετρίας μορφῶν καὶ δυνθμῶν.** Π.γ.
Ἐκ τῶν τεσσάρων γραμμῶν (ἰδέ σχῆμα 25.) μᾶς ἀρέσκουν αἱ

τέσσαρες πρῶται διότι εἶναι συμμετοικαὶ.¹ Έκ τῶν δρόμων ἀρέσκουν περισσότερον ἐκεῖνα, τῶν δποίων ἡ σχέσις τῆς μᾶς πλευρᾶς πρὸς τὴν ἄλλην εἶναι 5:8 ἢ 8:13 περίπου. Ὡς ἀναλογίᾳ αὗτη ἡτο γνωστὴ ἀπὸ τούς ἀρχαίους μὲ τὸ ὄνομα χρυσῆ τομή. Εἰς τὸν ἀρχαίους ναοὺς εὑρίσκομεν τὴν σχέσιν ταύτην. Ἐπίσης σήμερον εἰς τὸ σχῆμα τῶν βιβλίων, ἐπισκεπτηρίων, φακέλλων, κλπ. Ὁ δυνμὸς παράγεται διὰ τῆς κανονικῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐντυπώσεων. Διακρίνομεν διαφόρους δυνμοὺς ἐκ τῆς διαφόρου ταχύτητος, τῆς διαρκείας καὶ τοῦ τονισμοῦ τῶν ἐντυπώσεων. Εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς τὴν ποίησιν ἔιεκα τῆς διαδοχῆς τῶν ἐντυπώσεων προκύπτει δυνμός. Ὁ δυνμὸς διεγίρει συναισθήματα, τὰ δποῖα λέγονται συναισθήματα δυνμοῦ. Π.χ. ὁ δυνμὸς εἰς τὸ ποίημα τοῦ Σολωμοῦ «ἡ καταστοφὴ τῷ Ψαρῶν» μᾶς ἀρέσκει.

Τὰ ἀπλὰ καλαισθητικὰ συναισθήματα διεγείρονται εἰς τὸν παῖδας καθ', ὅν τρόπον καὶ εἰς τοὺς ὥριμους, δηλ. ἡ συμμετοία καὶ ἡ ἀρμονία ἀρέσκει εἰς ὅλους, ἀπαρέσκει δὲ ἡ ἀσυμμετοία καὶ δυσαρμονία. Εἰς τὰ ἀπλὰ καλαισθητικὰ συνα σθήματα τὸ συναίσθημα ἔξαρταται μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, ἡ δὲ καλαισθητικὴ κρίσις δρείλεται μᾶλλον εἰς ἔμφυτον προδιάθεσιν.

Εἰς τὰ σύνθετα ὅμως, τὸ συναίσθημα ἔξαρταται ἐκ τοῦ πλούτου τῶν παραστάσεων καὶ ἴδιαιτέρως ἐκ τῆς περὶ τοῦ ὥραιού παραστάσεως, τὴν δποίαν ἔχει μορφώσει. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ποικιλία καλαισθητικῶν κρίσεων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Εἰς ἓνα ἀρέσκει ὥρισμένη εἰκὼν, εἰς ἄλλον δὲ ἀρέσκει. Εἰς τὸν 'Ρενάνη θέα τῶν ἐρειπωμένων μνημείων τῆς 'Ακροπόλεως διήγειρε τόσον ἵσχυρὸν καλαισθητικὸν συναίσθημα ὥστε παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ εἴπῃ τὴν γνωστὴν προσευχήν. Ὡς ἐντύπωσις αὕτη προηλθεν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὴν δποίαν προηγουμένως ἔκαμεν δ 'Ρενάν.

Ἡ ἐπίδρασις ἀμφοτέρων τῶν παραγόντων αὐξάνει τὴν ἐντασίν τοῦ καλαισθητικοῦ συναίσθηματος περισσότερον τοῦ ἀμόροι-

σμιατος τῶν ἐντάσεων τῆς ἐπιδράσεως χωριστὰ ἑκάστου παράγοντος. Π.χ. Ὡς ὁυθμικὴ ἀνάγνωσις ποιήματος εἰς ξένην ἀγνωστὸν γλῶσσαν προκαλεῖ ἀπλὰ συναισθήματα ὁυθμοῦ· ἡ ἀνάγνωσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος ἐκ μεταφράσεως εἰς πεζὸν λόγον προκαλεῖ ἐπίσης συναισθήματά τινα μικρᾶς ἐντάσεως. Τὸ συναισθήμα δῆμως θὰ εἶναι πολὺ ἐντατικώτερον, ἐὰν ἡ μετάφρασις γίνη ἔμπετρος. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ποιήματος τότε ἐπιδροῦν καὶ οἱ δύο παράγοντες. Ἐκαστος ἵσως θὰ παρειρόησεν πόσον ἐλαττοῦται ἡ καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις ποιημάτων, τὰ δποῖα μετετράπησαν εἰς πεζὸν λόγον.

Ο δεύτερος παράγων δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι παράστασις ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς τέχνης, ἀλλ' ἐξ ἄλλης τινὸς περιοχῆς· ἐν τούτοις διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ἀντιλήψεως τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου γίνεται συγχώνευσις τῶν ξένων τούτων στοιχείων, οὕτως ὥστε ἡ ἐντασις τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος αὐξάνει. Π.χ. Ὡς παρατήρησις εἰκόνος τοπείου τινός τὸ δποῖον ἀγνοοῦμεν, διεγείρει συναισθημά τι. Ὅταν, κατόπιν μεταβάντες εἰς αὐτό, ἐσχηματίσαμεν αἰσθητὴν ἐποπτείαν τοῦ τοπείου, ἡ ἐκ νέου ἐπαναληπτικὴ παρατήρησις θὰ διεγείρῃ ἰσχυρότερον συναισθημα.

Τὸ καλαισθητικὸν συναισθῆμα καθίσταται καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις, δταν ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων εἶναι δῆμας παραστάσεων μὲ ἰσχυρὸν τόνον ἀνωτέρων συναισθημάτων· π.χ., δταν, παρατηροῦντες φθινοπωρινὴν εἰκόνα, ἀναπλάσωμεν τὴν παράστασιν τοῦ ἐφημέρου, τοῦ περαστικοῦ, ἢτις συνεδέθη πολλάκις ἄλλοτε μὲ μελαγχολικὰ συναισθήματα, τότε ἡ εἰκὼν τοῦ φθινοπώρου προκαλεῖ καλαισθητικὸν μελαγχολικὸν συναισθημα. Ἐπίσης καὶ δταν ἄλλο συναισθῆμα ἀναπλασθῇ μετὰ τοῦ καλαισθητικοῦ· π.χ. δταν παρατηροῦμεν τὰς εἰκόνας τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, θρησκευτικοῦ περιεχομένου.

Ἐπίσης εἰς περιστάσεις τινὰς τῆς τῆς ἵωης μας ἔργα τινὰ καλλιτεχνικὰ ἀσκοῦν ἔξαιρετικὴν ἐπίδρασιν, προκαλοῦντα ἀληθῆ καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν. Π.χ. Τὰ πατριωτικὰ ποιήματα τοῦ

Κάλβου ἀναγινωσκόμενα ἐν καιρῷ ἀκράτου ἐνθουσιασμοῦ πατρι-
ωτικοῦ κλπ.

Τὴν καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν προκαλεῖ καὶ ἡ λεγομένη
προβολὴ τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος. Αὕτη συνίσταται
εἰς τὸ δτὶ τὰ διεγειρόμενα ἐν ἡμῖν συναισθήματα προβάλλονται εἰς
τὸ ἀντικείμενον ὡς ἀνήκοντα εἰς αὐτό· θεωροῦμεν τρόπον τινὰ
ὡς ζωντανὰ πρόσωπα καὶ πράγματα. Οὕτω π.χ. φανταζόμεθα, δτὶ
ἄγαλμά τι ἐκφράζει ἀνδρείαν, μεγαλοπρέπειαν, τὸ τοπεῖον αὐτὸ
εἶναι γελαστὸν κλπ. Πᾶσαι αἱ προσωποποιήσεις τῶν ποιητῶν
ἀνήκουν εἰς τὴν προβολὴν ταύτην τοῦ συναισθήματος. Εἰκὼν
τις προξενεῖ εἰς ἡμᾶς τοσούτῳ μεγαλυτέραν καλαισθητικὴν ἐντύ-
πωσιν, δσον ζωντανὴ φαίνεται εἰς ἡμᾶς. Δηλαδὴ δσον πληρε-
στέρα τελεῖται ἡ προβολὴ τῶν συναισθημάτων μας εἰς αὐτήν.

Τὸ ὁραῖον ἐκδηλοῦται εἰς δλας τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργείας,
διὰ τὰς δποίας ὁ ἀνθρωπος δημιουργεῖ ἵδεώδη ὑπαρξ.· Ὁ
χορός, αἱ παιδιά, αἱ χειρογομίαι, ἡ στάσις τοῦ σώματος, ἡ ἔνδυ-
σις, ὁ προφορικὸς καὶ γραπτὸς λόγος, ἡ θρησκεία, ἅπασαι αἱ
ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι ἔχουν στοιχεῖα καλαισθητικά, διότι δι'
δλα ἐφαντάσθη ὁ ἀνθρωπος ἵδεώδη τινὰ κατάστασιν ὁραιότη-
τος, μὴ ὑπάρχουσαν ἐν τῇ πραγματικότητι, ἀλλὰ δυνατὴν εἰς τε-
λειοτέραν τινὰ ζωῆν.

Οἱ καλλιτέχναι δημιουργοῦν ἔργα οὐχὶ σύμφωνα μὲ τὴν πρα-
γματικότητα, ἀλλὰ κατὰ ἵδεώδη τινὰ εἰκόνα, τὴν δποίαν ἐσχη-
μάτισαν. Τὸ κοινὸν καὶ τετριμένον λαμβάνει ἐκφρασίν τινα
ὑπεροκόσμιον, χαρακτῆρας θείους καὶ ὑπερφυσικούς.

«Οταν καράζῃ ἡ αὐγὴ ὁσὰν δειλή τις κόρη,

πρὶν φωτισθῇ ἡ ἄλλη γῆ, τὰ ὑψηλὰ φωτίζει δρη».

Εἰς τὸ φυσικὸν καὶ κοινὸν αὐτὸν φαινόμενον δ ποιητὴς παρου-
σιάζει τὸ φαινόμενον τοῦ προτέρου φωτισμοῦ τῶν μεγαλοφυῶν ἐν
σχέσει μὲ τοὺς κοινοὺς ἀνθρώπους. Τρόπον τινὰ δ ποιητὴς εἰς τὸν
ἀπλοῦν αὐτὸν στίχον βλέπε τὸν φωτοδότην Θεόν, φωτίζοντα μὲ
πιευματικὸν φῶς πρῶτον τοὺς μεγαλοφυεῖς καὶ ἔπειτα τοὺς

κοινοὺς ἀνθρώπους. «Ωραία παρομοίωσις, ὥραία ἔξαρσις» λέγομεν τότε.

— Ποτάμι ποῦ γελούμενο, τὸ δέῦμα σου ποῦ τρέχει;
τὶ μέλλον σ' ἀπαντέχει
καὶ φεύγεις χαροπό;

Περνᾶς τόσο περήφανο ἀπ' τόμιορφο λειβάδι
καὶ ἀφίνεις γιὰ σημάδι
μόνο ἤλιο νερό.

“Ω! μεῖν’ ἐδῶ καλύτερα 'σ τὴν εὔμιορφη πατρίδα,
ὅπου σὲ πρωτοεῖδα,
σὰν ἴμουνα μικρό.

Καὶ μὴ γοργὰ καὶ ἔνοιαστα στὴ θάλασσα κυλέσαι,
χωρὶς νὰ συλλογίζεσαι
πὼς ζάνεσαι, μωρό».

Ἐδῶ ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν ποταμὸν ἔφερεν ἡμᾶς εἰς τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἐφημέρου ζωῆς. Τὶ γινόμεθα; Ποῦ πηγαίνομεν; Ἰδοὺ τὸ πρόβλημα, τὸ δποῖον μὲ ἵσχυρὰ συναισθήματα συνδεδεμένον ἐκφράζει ὁ ποιητής. Τὸ ποτάμι χρησιμεύει ἀπλῶς νὰ ἐκφράσῃ τὰ δύντως ὑπεροκόσμια ταῦτα ἀγωνιώδη προβλήματα τῆς τιγῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Διὰ τὴν καλαισθητικὴν ἀπόλαυσιν ἔργου τινὸς καλλιτεχνικοῦ πρέπει νὰ δοκιμάσωμεν ὅ, τι συνησθάνετο ὁ καλλιτέχνης, ὁ δποῖος τὸ ἐδημιούργησε. Πρέπει δηλ. εἰς τὴν ἔξωτερικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου τῆς τέχνης νὰ προσθέσωμεν τὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν, ἡ δποία τὸ παρήγαγε, τὰ ὑψηλὰ καὶ εὐγενῆ συναισθήματα, τὰ δποῖα κατεῖχον τὸν καλλιτέχνην.

Ἡ σημασία τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος ἔγκειται εἰς τὸ δτι παρέχει ἀνιδιοτελῆ χαράν, συγκινήσεις εὐγενεῖς, αἴσει ἡμᾶς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ καὶ τετριμένου, προκαλεῖ ἐνθουσιασμὸν διὰ καταστάσεις ἰδανικάς. Πρὸς στιγμὴν δὲ μᾶς κάμνει νὰ λησμονήσωμεν τὰς φροντίδας καὶ στενοχωρίας τῆς καθημερινῆς κοινῆς ζωῆς, μεταφέρον ἡμᾶς εἰς κόσμον ἄλλον, τελειότερον, εὐ-

γενέστερον, διὰ τοῦτο τὸ καλλιτεχνημα ἔχει ἐξευγενιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Παιδαγωγικὰ πορίσματα.

Τὸ καλαισθητικὸν συναισθημα τῶν μαθητῶν θὰ διεγείρωμεν εἰς τὸ σχολεῖον δὶ’ ὅλων τῶν μέσων, τὰ δποῖα διαθέτομεν. Τοιαῦτα δὲ εἶναι : τὸ παράδειγμα φιλοκάλου διδασκάλου, τὸ καλαισθητικὸν περιβάλλον σχολικῆς αἰλούρους καὶ ἐν γένει τοῦ διδακτηρίου. Διὰ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων τῆς ὑγιεινῆς καὶ καθαριότητος, διὰ τοῦ στολισμοῦ τοῦ κήπου, τῶν αἰλουρῶν κτλ. διὰ τῶν καλλιτεχνικῶν μαθημάτων : μουσικῆς, ἴχνογραφίας, καλλιγραφίας, χειροτεχνίας καὶ δὶ’ ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων, εἰς τὰ δποῖα θὰ ἔξαρωμεν πᾶν καλαισθητικὸν στοιχεῖον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καλαισθητικὴ ἀπόλαυσις ἔχει ὡς ἕδωμεν, δύο παράγοντας, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐπιδεάσουν ἀμφότεροι· δὲ ἔξωτεροὶ μὲν διὰ τοῦ καλλιτεχνικοῦ περιβάλλοντος καὶ δὲ ἐσωτεροὶ διὰ τῆς μορφώσεως τῆς θεωρίας τοῦ ὥραιού ἐν παντί.

9. Τὸ διανοητικόν συναισθημα.

“Υπάρχουν συναισθηματικαὶ καταστάσεις, καθ’ ἃς συναισθανόμεθα χαρὰν διὰ τὴν κατανόησιν ἀληθείας τινὸς ἢ διὰ τὴν εὔρεσιν νέας δι’ ἡμᾶς ἀληθείας. Εἰς πᾶσαν δὲ δυσκολίαν πρὸς κατανόησιν καὶ εὔρεσιν τῆς ἀληθείας ἀπαντῶμεν διὰ δυσαρέστου τινὸς συναισθήματος Τὰ σύνναισθήματα ταῦτα δνομάζομεν διανοητικά. Ἐχομεν δύο κλασικὰ παραδείγματα διανοητικῶν συναισθημάτων πρῶτον τὴν χαρὰν τοῦ Πυθαγόρου διὰ τὴν εὔρεσιν τοῦ φέροντος τὸ δνομα αὐτοῦ θεωρήματος, καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Ἀρχιμήδους διὰ τὴν εὔρεσιν τῆς γνωστῆς ἀρχῆς. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκδηλοῦται εἰς πάντα ἀνθρώπον ὑπὸ διαφόρους μορφάς. Ως περιέργεια, τὴν δποίαν ἔχει τὸ παιδίον εἰς τὸ νὰ μάθῃ διάφορα πράγματα, ὡς ἀνιδιοτελῆς

εὐχαρίστησις διὰ πᾶσαν νέαν γνῶσιν, ὡς ζῆλος διὰ τὰ μαθήματα τοῦ σχολείου. Ἐπειτα ἀν ἐξετάσωμεν τοὺς ἐπιστήμονας ἵδιος δὲ τοὺς μεγάλους ἐφευρέτας, θὰ εῦρωμεν τὸ διανοητικὸν συναίσθημα ἴσχυρὸν καὶ καθαρῶς κεχωρισμένον τῶν ἄλλων συναίσθημάτων. Τοῦτο εἶναι ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ἡ μόνη καὶ ἀληθῆς δι' αὐτοὺς εὐτυχία, ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς δλῆς δράσεώς των καὶ τὸ ἐλατήριον τῆς ἐσωτερικῆς βουλήσεως.

«Ο ἄνθρωπος φύσει τοῦ εἰδέναι ὁρέγεται» ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ὑποστηρίξαντες οὕτω, ὅτι τὸ διανοητικὸν συναίσθημα εἶναι ἔμφυτον. Ὁντως δὲ ὁ θρωπὸς γεννώμενος ἐντὸς ὑλικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ δποίου εἶναι ἡναγκασμένος νὰ ζήσῃ, δῆγεται ὑπὸ τῆς πρὸς αὐτούσιν ὁρμῆς πρὸς κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου. Αὕτη ἡ πρὸς χρησιμοποίησιν γνῶσις τοῦ κόσμου δὲν καθίσταται συνειδήτῃ ὡς τοιαύτῃ, ἀλλ ὡς ἀνιδιοτελὴς εὐχάριστησις διὰ τὴν γνῶσιν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ πρὸς κυριαρχίαν ὁρμὴ εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀσυνειδήτου. Φαινόμενον τὸ δποῖον συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλας ὁρμάς π.χ. Εἰς τὴν γενετήσιον, ἥτις δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ ὡς ἀφιλοκερδῆς ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Κοινωνίαν, τὴν Πατρίδα, ἢ τὴν Τέχνην.

Τὸ διανοητικὸν συναίσθημα ἐκδηλοῦται ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς περιεργείας, τὴν δποίαν δεικνύει τὸ παιδίον, νὰ πιάνῃ, νὰ βλέπῃ, νὰ ἀκούῃ, ἀντικείμενα καὶ νὰ μάνθάνῃ λέξεις κλπ. Ἐπίσης διὰ τῶν διαφερόντων, τὰ δποῖα ἔχει διὰ διαφόρους περιοχὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Οὕτω π.χ., ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ 4ου ἔτους παρατηρεῖται μέγα διαφέρον διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης. Τὸ παιδίον τῆς ἡλικίας ταύτης συλλέγει τὰς λέξεις ὡς πολύτιμων θησαυρῶν, τὰς ἐπαναλαμβάνει πολλάκις καὶ τὰς χρησιμοποιεῖ καταλλήλως. Ἀργότερον τὸ διανοητικὸν συναίσθημα στρέφεται πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀντικείμενα, τὴν ἀντίληψιν διαφόρων ἀντικειμένων. Κατὰ τὸ 3ον περίπου ἔτος τὸ παιδίον ἀπευθύνει σωρείαν ἔρωτήσεων πρὸς γνῶσιν παντὸς ἀντιληπτοῦ πράγματος.

Κατὰ τὴν ἐφηβείαν τὸ διανοητικὸν συναίσθημα ἐκδηλοῦται πρὸς μᾶλλον ἀφηρημένας ἔννοίας π. χ., πρὸς γνῶσιν τῆς αἰτίας, τοῦ σκοποῦ, τοῦ λόγου τῆς ἀρχαὶς αἰτίας τῶν ὄντων, τοῦ Θεοῦ κλπ.

Τὸ διανοητικὸν συναίσθημα συνηνωμένον καὶ ἀρχὰς μετὰ τοῦ αὐτοσύναισθήματος χωρίζεται κατόπιν αὐτοῦ, μὴ ἔχον καμμίαν ἴδιοτελῆ ἀναφορὰν πρὸ τὸ ἔγω. Ἡ γνῶσις ἀρέσκει γάριν τῆς γνώσεως καὶ οὐχὶ δι' ἄλλο τι ἐκτὸς αὐτῆς κείμενον.

Ἡ σημασία τοῦ διανοητικοῦ συναισθήματος καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ δποῖα ἐπέφερεν. Ὡς κύριον ἐλατήριον τῆς ἀνιδιοτελοῦς πνευματικῆς ἐργασίας παρήγαγε πάσας τὰς ἐπιστήμας, διὰ τῶν ὅποιων δ ἀνθρωπος καθυπέταξεν εἰς τὴν βούλησίν του τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ ἐφεῦρε μέσα θεραπείας καταστρεπτικῶν ἀσθενειῶν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθειαν παρεκίνησε μεγάλους ἐρευνητὰς νὰ ἀφιερώσουν ὅλην τὴν ζωὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Τὸ διανοητικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ ἀληθὴς εὐδαιμονία διὰ τινὸς ἀληθεῖς ἐπιστήμονας. Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας θεωρεῖται ὡς μέρος τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν εὐγένειαν αὐτοῦ καὶ τὴν μόνην παρηγορίαν τῶν σοφῶν διὰ τοὺς κόρους των.

Παιδαγωγικὰ πορίσματα.

Εἰς τὸ σχολεῖον θὰ ἀναπτύξωμεν τὸ διανοητικὸν συναίσθημα διὰ τῆς διδασκαλίας, ήτις πρέπει νὰ διεγίρῃ αὐτό, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἡ διανοητικὴ μόρφωσις τοῦ τροφίμου. Τὸ διανοητικὸν συναίσθημα θὰ διεγερθῇ, ἐὰν ἡ διδασκαλία παρακολουθῇ τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν ἢ τὰ κυριαρχοῦντα διαφέροντα. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆν, εἰς μικροὺς μαθητὰς θὰ μεταχειρίζωμεθα ἀφθονώτερα τὰ ἐποπτικὰ μέσα τῆς διδασκαλίας. Εἰς πάντας δὲ θὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀποκτήσουν τὴν γνῶσιν δι' αὐτενεργείας, διότι αὐτῇ ἀποτελεῖ τὸ γαρακτηριστικὸν τοῦ νεαροῦ ἀνθρώπου.

10. Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα.

1. "Εννοια αὐτῶν.

Συμπαθητικὰ συναισθήματα εἶναι δσα παρακολουθοῦν τὴν ἀντίληψιν ἢ τὴν παράστασιν τῆς ἐκδηλώσεως ἀλλοτρίας λύπης ἢ χαρᾶς. Π. χ. ἡ χαρὰ διὰ τὴν εὑτυχίαν τῆς οἰκογενείας μου, ἢ τοῦ φίλου μου, Α, ἢ τῆς πατρίδος μου, ἢ τοῦ δήμου μου, ἢ τοῦ συμπατριώτου μου, καὶ ἡ λύπη διὰ τὴν δυστυχίαν τούτων εἶναι συμπαθητικὰ συναισθήματα.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος εἶναι ἡ ἀλλοτρία λύπη ἢ χαρά. Καὶ ἐπειδὴ αὗται προέρχονται ἀπὸ ὥφελείας ἢ βλάβες, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ περιεχόμενον εἶναι ἡ ὥφελεια καὶ ἡ βλάβη τῶν ἄλλων. Χαίρομεν, ὅταν οἱ ἄλλοι ἔχουν ὥφελειάν τινα καὶ χαίρουν, λυπούμεθα, ὅταν δοκιμάζουν βλάβην τινὰ καὶ λυποῦνται.

Τὸ συμπαθητικὸν συναισθῆμα ἔξηγεῖται ἐν πρώτοις ὡς ἀκτυνοβολίᾳ ἔξωτερικὴ ὑπάρχοντος συναισθήματος εἰς ἄλλους. Π. χ. τὴν ἴδικήν μου χαρὰν ἢ λύπην κατορθώνω νὰ μεταδώσω καὶ εἰς ἄλλον τινά. Εὑρισκόμενοι π. χ. εἰς περιβάλλον ἀνθρώπων θρηνούντων λυπούμεθα καὶ ἡμεῖς διότι τὸ συναισθῆμα τοῦ περιβάλλοντος μετεδόθη καὶ εἰς ἡμῖς. Ἡ μετάδοσις αὕτη τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος γίνεται διὰ τῶν ἔξωτερικῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ συναισθήματος ἀνθρώπου τινός, οἵτινες γίνονται ἀντιληπταὶ ὑπὸ ἄλλου, ἀναπλάττουσαι εἰς αὐτὸν παρομοίαν συναισθηματικὴν κατάστασιν, ὡς συνδεθεῖσαι προηγούμενως μετ' αὐτῆς.

Δεύτερον ἔξηγεῖται ὡς **προβολὴ** τοῦ συναισθήματος τῆς λύπης ἢ τῆς χαρᾶς εἰς ἄλλα ἄτομα, τὰ δόποια δυνατὸν νὰ μὴ δοκιμάζουν τοιοῦτον συναισθῆμα. Π. χ. λυποῦμαι κατὰ τὴν ἀναγνώσιν γεγονότος τινὸς θλιβεροῦ τοῦ παρελθόντος, ἢ χαίρω διὰ τὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν τῆς πατρίδος. Ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει πρόσωπον ἔχον ζῶν συναισθῆμά τι δμοιον μὲ τὸ ἴδικόν μου. Ὁ ἥρως τοῦ θλιβεροῦ διηγήματος δὲν ζῇ, οὔτε ἡ πατρὶς ἔχει προσωπικήν τινα ὑπαρξίν. Ἐδῶ λοιπὸν προβιάλλεται μᾶλλον τὸ συναι-

σθητια τοῦ συμπάσχοντος ἢ συμπαθοῦντος εἰς τὸ πρόσωπον τῆς συμπαθείας. Ἐκεῖνος, ποῦ πραγματικῶς χαίρει ἢ λυπεῖται, εἶναι μόνον ὁ συμπαθῶν οὗτος λαμβάνει τρόπον τινὰ τὴν θέσιν τοῦ πάσχοντος ἢ χαίροντος. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρετηρήσαμεν καὶ εἰς τὰ καλαισθητικὰ συναισθήματα. Ἐνεκα τούτου ἔχομεν συμπαθητικὰ συναισθήματα διὰ τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτά, χωρὶς τὰ τελευταῖα μάλιστα νὰ αἰσθάνωνται λύπην ἢ χαράν τινα.

Δὲν ἀρκεῖ ὅμως οὕτε ἡ ἀκτινοβολία οὕτε ἡ προβολὴ μόνη, νὰ ἔξηγήσῃ τὴν γένεσιν τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος. Πρόπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἔχομεν ἐμφυτον προδιάθεσιν πρὸς τοῦτο. Αὕτη εἶναι ἡ γενετήσιος δρμή, τῆς δοπίας ἐπέκτασις καὶ μεταμόρφωσις εἶναι ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη καὶ συμπάθεια. Γὰ διάφορα εἰδη τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἶναι πολλάκις ἐκδηλώσεις μεταμορφωμένης γενετήσιον δρμῆς. Ἐχομεν πλεῖστα παραδείγματα ἀγάμων γυναικῶν, αἱ ὅποιαι μὴ θελήσασαι νὰ ἴκανοποιήσουν τὴν δρμήν εἰς παράνομον ἔρωτα, ἐστράφησαν μετὰ πάθους πρὸς κοινωφελῆ ἔργα, ἀποδείξασαι μέγαν ἀλτρουϊσμὸν καὶ ἐνεργητικὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα. Ἡ ἵδρυσις νοσοκομείων, σύλλογοι προστατίας τῶν ἀπόρων, ἔταιρεῖαι φιλανθρωπικάι, εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς δράσεως τῶν εὐγενῶν ἀντῶν ψυχῶν. Ἡ δὲ ψυχανάλυσις ἀπέδειξεν, ὅτι τὸ λεγόμενον Libido, ἥτοι ἡ πρὸς ζωὴν δρμή ἢ ἡ πρὸς τινα ἀγάπη, μεταβιβάζεται εἰς ἄλλα πρόσωπα ἢ εἰς ἄλλας διμάδας, ὡς εἶναι ἡ πατοίς, τὸ ἐπάγγελμα, ἡ κοινωνία, ἡ ἐπιστήμη. Βιολογικῶς ἔξετάζοντες τὸ πρόβλημα τοῦτο, πρόπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δύο κύριαι τάσεις ἢ δρμαὶ ἐμφύτως ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἀνθρώπον, ἢ πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ εἶδους. Διὰ τοῦτο λυπούμεθα διὰ τὰς λύπας τῶν ἄλλων καὶ χαίρομεν διὰ τὰς χαράς των.

Ἡ διὰ μέσου τῆς ἀκτινοβολίας ἢ προβολῆς μετάδοσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρξιν συναισθηματικῆς πείρας εἰς ἐκαστὸν ἀτομον. Ὁ πολλὰ παθῶν εἶναι εὑαισθητότερος εἰς τὰ τῶν ἄλλων παθήματα. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκδίλωσις ζωηρῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἰς τοὺς παῖδας δὲν εἶναι

συχνή, καθ' ὅσον ἔλλείπει παρ' αὐτοῖς ἡ πεῖρα καὶ ἡ γνῶσις περὶ αὐτῶν. Τὸ δὲ **συγχαίρειν** εἰς τοὺς παιδας ἀπαντῷ πρωτιμώτερον καὶ συγνότερον ἀπὸ τὸ **συμπάσχειν**.

Ἡ συμπάθεια δύο ἀτόμων παράγεται εὐκολώτερον, ὅταν τὰ ἀτομα ταῦτα ἔχουν τὴν αὐτὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν σύστασιν. Π. γ. τὰ παιδία συμπαθοῦν τοὺς διμήλικους εὐκολώτερον τῶν ἄλλων, τοὺς συμπατριώτας εὐκολώτερον τῶν ξένων, τοὺς συγγενεῖς εὐκολώτερον τῶν μὴ συγγενῶν. Ἐπίσης ὅσῳ περισσότερον γνωστὸν καὶ οἰκεῖον εἶναι ἐν πρόσωπον, τόσῳ περισσότερον συμπαθοῦν αὐτό. Ἡ συμπάθεια ἔνταῦθα ὑποβοηθεῖται ὑπὸ τῆς ἔξεως. Τὰ μικρὰ παιδιὰ π. γ. ἀποστρέφοντα τὸ πρόσωπον καὶ κλαίοντα, ὅταν ξένος τις θέλῃ νὰ τὰ πάρῃ· τοῦ αντίον δεικνύουν χαράν, ὅταν γνωστὸν οἰκεῖον πρόσωπον τὰ πλησιάζῃ.

'Ἐνίστε ἡ συμπάθεια ἢ ἡ ἀντιπάθεια ὀφείλεται εἰς γεγονός τι, τὸ δποῖον δνομάζουν **προσήλωσιν**, δι' ἣς εἰς τὸ πρόσωπον τῆς συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας ὑποκαθιστῶμεν ἀσυνειδήτως παράστασιν ἄλλου προσώπου. Π. γ. μαθητὴς ἀντιπαθεῖ τὸν διδάσκαλον, διότι ἀσυνειδήτως συνέδεσεν αὐτὸν μὲ τὴν παράστασιν τοῦ πατρός του, τὸν δποῖον ἔνεκα διαφόρων αἰτίων ἀντιπαθεῖ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς ὑποκαταστάσεως ἢ ἀναγρονισμοῦ παρουσιάζεται συχνότερον ἀφ' ὅτι νομίζομεν δι' αὐτοῦ δὲ ἔξηγοῦνται ἀνεξήγητοί τινες συμπάθειαι ἢ ἀντιπάθειαι.

Ἡ συμπάθεια ἐκδηλοῦται ὡς ἐνεργητικὴ ἢ **παθητική**. Ὁ ἐκδηλώνων παθητικὴν συμπάθειαν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπλῆν παραγωγὴν ἀλλοτρίων συναισθημάτων, χωρὶς νὰ κινηθῇ πρὸς ἐνέργειάν τινα. Τούναντίον ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ίσχυρὸν ἐλατήριον πολλῶν πράξεων, αἴτινες τείνουν νὰ ἀρουν τὴν ἀλλοτρίαν λύπην ἢ τούλαχιστον νὰ τὴν ἀνακουφίσουν.

Ἡ ἐκδήλωσις συμπαθείας δὲν εἶναι πάντοτε ἀιγής ἐγωϊστικῶν συναισθημάτων. Συμπαθοῦμεν π. γ. πρόσωπα, διότι παρέχουν εἰς ἴμᾶς ὡφελείας τινάς, ἀντιπαθοῦμεν δὲ ὅσα μᾶς βλάπτουν. Συμπαθῶ π. γ. τὸν Α, διότι μὲ κολακεύει. ᩩ συμπάθεια τῶν παιδίων εἶναι συνήθως τοιαύτης φύσεως. Ἐν τοιαύτῃ πε-

ριπτώσει τὸ αὐτοσυνναίσθημα συνδέεται μὲ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα. Καθαρὸν συμπαθητικὸν συναίσθημα ἐκδηλοῦται ἀμιγὲς ἔγωϊστικῶν συναισθημάτων, ἀνιδιοτελές. Ὁ ἐκδηλώνων τοιούτον συναίσθημα κατώρθωσε νὰ ἐναρμονίσῃ τὸ ἴδιον συμφέρον μετὰ τοῦ συμφέροντος τῶν ἄλλων.

Τὰ συμπαθητικὰ συναίσθηματα καθιστοῦν δυνατὴν τὴν συμβίωσιν μετὰ τῶν ἄλλων, ἀποτελοῦν τὸν σύνεκτικὸν δεσμὸν μιᾶς κοινωνίας. Εἰς κοινωνίαν, ἐν τῇ ὅποιᾳ τὰ συμπαθητικὰ συναισθῆματα ἐλλειψαν, ἐπέρχονται μεγάλαι καταστροφαὶ καὶ διάλυσις αὐτῆς. Ἡ πρόσφατος Ἰστορία τοῦ "Εθνους" μας ἀποδεικνύει τοῦτο.

2. *Εἴδη τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων.*

Αναλόγως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὅμιλων, πρὸς τὰς ὅποιας στρέφεται ἡ συμπάθεια ἥμιλν, διακρίνομεν πολλὰ εἴδη συμπαθητικῶν συναισθημάτων.

Ἐὰν τὸ πρόσωπον τῆς συμπαθείας εἶναι ἑτερόφυλον, τὰ συναισθήματα λέγονται **ἔρωτικά**. Ταῦτα εἶναι ἐκδηλώσεις ἀμεσοῖ τῆς γενετησίου δρμῆς, ἔνεκα τούτου δὲ πολὺ ἵσχυρά, προκαλοῦντα μεγάλην διαταραχὴν εἰς τὸν ψυχικὸν βίον, ὅταν κακῶς ἵκανοποιῶνται ἢ διαστρέφονται. Ἡ ψυχολογία τοῦ ἔρωτος ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῆς ἐρεύνης, εἰς τὴν ὅποιαν παραπέμπομεν τοὺς ἐπιθυμοῖντας πλείονας γνώσεις. Τὰ ἔρωτικά συνιασθήματα μεταμορφώνονται εἰς ἄλλα εἴδη, π.χ. οἰκογενειακά, φιλικά, πατριωτικά κλπ.,

Ἡ ἐκδήλωσις τοιούτων συναισθημάτων, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν φυσιολογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν δργάνων τῆς γενετησίου δρμῆς, πρέπει νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἥβης· ἐν τούτοις πολλάκις παρετηρήθησαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ παῖδες πρωτομώτερον δοκιμάσαντες ταῦτα. Ὁ Freud διεῖσχυρίζεται, ὅτι ταῦτα ὑπὸ ἄλλην μορφὴν ἐκδηλοῦνται εἰς τὸ ἀτομον ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς γεννήσεώς του.

Ούτω π.χ. εἰς τὸ βύζαγμα (θηλασμόν), εἰς τὴν λῆψιν τροφῶν κ. λ. π.

Ἡ πρώτη μορφὴ τοῦ συναισθήματος τούτου εἶναι ὁ **αὐτοερωτισμός**, κατόπιν διευθύνεται εἰς τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογενείας, λαμβάνον **αίμομικτικὴν μορφήν**. Μετὰ ταύτην τὴν μορφὴν ἔχομεν τὴν **δμοφυλόφιλον μορφήν**. Ἐπακολουθοῦν δὲ καὶ ἄλλαι, διὰ νὰ φθάσῃ κατὰ τὴν ἥβην εἰς τὴν κανονικὴν μορφήν. Τὰ ἐρωτικὰ αὐτὰ συναισθήματα ἡ τὴν ὑπ' αὐτὰ ὑπάρχουσαν δρμὴν ὠνόμασεν ὁ Freud, ὡς εἴπωμεν, Libido.

Ἐὰν τὸ πρόσωπον τῆς συμπαθείας εἶναι μέλος οἰκογενείας, τὰ συναισθήματα λέγονται **οἰκογενειακά**. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων, ἡ ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τέλος ἡ ἀγάπη τῶν ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν πρὸς ἄλλήλους εἶναι οἰκογενειακὰ συναισθήματα.

Τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα εἶναι τὰ πρῶτα συμπαθητικὰ συναισθήματα, τὰ δποῖα δοκιμάζει ὁ ἀναπτυσσόμενος ἄνθρωπος. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ πρῶτος μικρὸς κύκλος, μέχρι τοῦ δποίου ἔκτείνεται ἡ συμπάθεια τοῦ παιδίου.

Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ σημασία τὴν δποίαν ἔχουν ταῦτα διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῶν πρὸς ἄλλους, ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας, συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Ταῦτα εἶναι ἡ βάσις, ἐφ' ἣς θὰ στηριχθῇ ἡ συμπάθεια πρὸς τὴν κοινότητα, τὴν πατρίδα, τοὺς φίλους κλπ. Ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλους ἡ συμπάθεια θὰ ἀκτινοβολήθῃ εἰς εὐρυτέρους κύκλους. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ἀληθής φωτοβόλος ἔστια τῆς συμπαθείας.

Ἡ συμπάθεια τοῦ μικροῦ παιδίου γεννᾶται ἐκ τῶν περιποιήσεων, τὰς δποίας λαμβάνει ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ ἄλλους οἰκείους δηλαδὴ ἔχει ἐφετηρίαν ἐγωϊστικὸν συναισθῆμα, ἐκδηλοῦται δὲ ἐν ἀρχῇ ὡς συγχαίρειν. Τὸ μικρὸν παιδίον μειδιᾷ ἢ γελᾷ ἢ σκιρτᾷ εἰς τὰς συμπαθητικὰς ἐκδηλώσεις τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν. Δὲν λυπεῖται ὅμως ἐν ἀρχῇ, ὅταν αὐτοὶ λυποῦνται. Τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα τῶν θηλέων εἰς πᾶσαν ἡλικίαν εἶναι ισχυρότερα ἀπὸ τῶν ἀρρένων. Ἡ γυναίκα εἶναι διὰ τοῦτο περισσό-

τερον προσηλωμένη εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Πολλῶν ἀνθρώπων, Ἰδίως δὲ γυναικῶν, τὰ οἰκογενειακὰ συναισθήματα κατέχουν εἰς δλην τὴν ζωήν, Ισχὺν ἀνωτέραν πάντων τῶν ἄλλων συναισθημάτων. Οἱ τοιοῦτοι ἀνθρώποι ὑποτάσσουν εἰς τὸ συμφέρον τῆς οἰκογενείας των τὰ συμφέροντα δλων τῶν ἄλλων διμάδων, π. χ. τῆς πατρίδος.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν ἡ συμπάθεια ἡμῶν στρέφεται πρὸς τοὺς φύλους. Τὰ **φιλικὰ** συναισθήματα παράγονται συνήθως μεταξὺ διμηλίκων καὶ ἀποτελοῦν μετὰ τῶν οἰκογενειακῶν τὸν στενὸν κύκλον τῶν συναισθημάτων μας πρὸς συγκεκριμένα πρόσωπα τῆς συμπαθείας μας. Ταῦτα εἰς πολλοὺς εἶναι λίαν ισχυρὰ δις π. χ. εἰς τὸν Δάμωνα καὶ τὸν Φιντίαν.

Ἐάν ἡ συμπάθεια ἡμῶν διευθύνεται πρὸς τοὺς πάσχοντας, συναισθανόμεθα τὰ **κυρίως συμπαθητικὰ** συναισθήματα. Ὁ ἐλεήμων, δι βοηθῶν τοὺς πτωχούς, δι ἐπισκεπτόμενος ἀσθενεῖς, δι δρύων νοσοκομεῖα, δρφανοτροφεῖα κλπ. ἐκδηλώνει μὲν ἐνεργητικὴν συμπάθειαν τὰ τοιαῦτα συναισθήματα.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν, τοὺς φύλους καὶ τοὺς πάσχοντας ἡ συμπάθεια ἡμῶν στρέφεται πρὸς διμάδας μᾶλλον εὐρείας καὶ μᾶλλον ἀκαθορίστους. Τοιαῦται εἶναι π.χ. ἡ κοινότης, ἡ πατρίς, ἡ κοινωνία καὶ τέλος ἡ ἀνθρωπότης. Οὗτοι δὲ παράγονται τὰ **κοινωνικά, πατριωτικά** παὶ **ἀνθρωπιστικὰ** συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα διεγείρονται μετὰ τὰ οἰκογενειακὰ καὶ τὰ φιλικὰ καὶ τὰ κυρίως συμπαθητικά, διότι αἱ διμάδες αὗται ἔχουν κάτι τὸ ἀφηρημένον καὶ ἐνεκα τούτου ἀπαιτεῖται ἀφαιρετικὴ ἴκανότης, ἵνα ἀποτελέσουν ζωηρὰς συνθέτους παραστάσεις εἰς τὸν νοοῦντα αὐτάς. Ἡ ζωηρὰ πραγματικὴ ἐκδήλωσις τοιούτων συναισθημάτων ἀποδεικνύει βαθμὸν ἀναπτύξεως ἀνώτερον, καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ ἀνθρώποι δὲν συναισθάνονται ζωηρῶς τὰ συναισθήματα ταῦτα.

Ἡ ἐνεργητικὴ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν κοινωνίαν συμπάθεια (δι πατριωτισμὸς) ἐκδηλοῦται εἰς πᾶσαν στιγμήν. Ἐν πρώτοις διὰ τῆς εἰλικρινοῦς ἐκτενέσσεως; τῶν ἐπάγγελματικῶν καθη-

κόντων διότι τὸ ἐπάγγελμα πρέπει νὰ θεωρεῖται ώς εἰλικρινής ὑπηρεσία, τὴν δποίαν προσφέρει τις εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἐκδηλοῦται ἐπίσης ἐν τῇ ὑποταγῇ εἰς τὸν νόμιους, τὰ θεσπίσματα καὶ τὰς διαταγὰς τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῆς εὐγενείας καὶ κοσμιότητος εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων συναντήσεις καὶ συναναστροφάς. Ὁ ἀγενής στερεῖται κοινωνικοῦ συναισθήματος, διότι δὲν λαμβάνει ἀπ' ὅψιν ὅτι ζῇ μετ' ἄλλων, ἀλλὰ συμπεριφέρεται ώς νὰ μὴ ὑπάρχουν οἱ ἄλλοι.

“Ο πατριωτισμὸς τέλος ἐκδηλοῦται καὶ διὰ τοῦ ὑπερτάτου καθήκοντος τῆς θυσίας τῆς ζωῆς ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

3. Παιδαγωγικὰ πορίσματα.

Εἰς τὸ σχολεῖον θὰ ἀναπτύξωμεν καὶ θὰ διεγείρωμεν πάντα τὰ εἰδη τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων, ίδιως δὲ τὸ πατριωτικὸν καὶ ἀνθρωπιστικόν. Πρὸς τοῦτο ἐν πρώτοις θὰ μορφώσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας πατρὸς καὶ ἀνθρωπότης. Θὰ διδάξωμεν σαφῶς καὶ εἰς πολλὰς εὐναπίας τὴν ἔξαρτησιν τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. “Ολα τὰ μαθήματα δίδουν ἀφορμὰς πρὸς τοῦτο. Εἰς ἐποχὴν μάλιστα, κατὰ τὴν δποίαν τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα ἐψυχράνθη, χρειάζεται νέα ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος, τῆς σημασίας τῆς διὰ τὴν ἀτομικὴν ζωὴν, τῆς ἔξαρτήσεως ἀπὸ αὐτὴν ὅπως πρῶτον θεωρητικῶς ἀνυψώσωμεν τὴν ἐννοιαν αὐτῆς. Συνεπῶς διὰ τῆς πολιτικῆς ἴστορίας θὰ παρουσιάζωμεν τὰς περιπτείας τῆς πατρίδος, τὰς δόξας καὶ τὰ παθήματά της· διὰ τοῦτο ἡ ἴστορία εἶναι τὸ κυριώτερον μάθημα διὰ τὴν διέγερσιν τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος. Πλὴν τῆς μορφώσεως τῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος θὰ προσπαθήσωμεν νὰ προκαλέσωμεν πράξεις πατριωτικὰς τῶν μαθητῶν. Τοιαῦται εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ὑλικὴν περιουσίαν τῆς πατρίδος π. χ., πρὸς τὰ δάση, τὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη τοῦ σχολείου, καὶ ἡ ἀκριβὴς τήρησις τῶν σχολικῶν

νόμων, καὶ τῶν διατάξεων τῆς Πολιτείας. Ἀναθέτοντες εἰς μα-
θητὰς ἔργα τινὰ δημιοσίου ὡφελείας, π. χ. τὴν διατήρησιν καὶ
λειτουργίαν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ σχολείου, τὴν ἐπιτήρησιν τῆς τά-
ξέως, καὶ τῆς καθαριότητος, διεγείρομεν συναίσθημά τι εὐθύνης
καὶ ἴδιως ἀλληλεγγύης, συγγενὲς πρὸς τὸ πατριωτικόν. Ήδρουσις
σχολικῶν κοινοτήτων, καλῶς διευθυνομένων, εἶναι δυνατὸν νὰ
προαγάγῃ ἐναργῶς καὶ πρακτικῶς τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα.
Αἱ δὲ διμάδες τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ τῆς Νεότητος, ἰδρυόμεναι
καὶ ἔργομεναι εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰς ξένας τοιαύτας, δημιουργ-
γοῦν δραγανισμοὺς πρὸς καλλιέργειαν διεθνοῦς πνεύμιατος, ἀν-
θρωπίνης ἀλληλεγγύης, τὰ δόποια διεγείρουν ἀνθρωπιστικὰ συ-
ναισθήματα.

11. Περὶ τῶν τυπικῶν συναισθημάτων.

Τὰ συναισθήματα, τὰ δόποια ἐγνωρίσαμεν μέχρι τοῦδε, ἀνα-
φέρονται εἰς ὡρισμένον εἶδος ψυχικῶν γεγονότων, ἔχουν δὲ τὴν
δημιασίαν των ἐκ τούτου π.χ., τὸ αὐτοσυναίσθημα εἰς τὴν ἀντί-
ληψιν ἡ παράστασιν τοῦ ἐγώ, τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς εἰς τὴν
τιμήν, τὸ θρησκευτικὸν εἰς τὴν θρησκείαν κλπ. Δοκιμάζομεν
δημοσίους καὶ συναισθήματα, τὰ δόποια ἀναφέρονται οὐχὶ εἰς ὡρισμέ-
νον εἶδος ψυχικῶν γεγονότων, ἀλλ' εἰς ὡρισμένον τρόπον ἐμφα-
νίσεως ἡ διατάξεως ἡ σχέσεως πρὸς προηγούμενα, ἢ ἐν γένει δὲν
ἔξαρτῶνται ἐκ τοῦ εἴδους τῶν ψυχικῶν γεγονότων ἀλλ' ἔξ ἄλλου
τινός. Τὸ συναίσθημα τῆς ἐκπλήξεως π.χ. παράγεται μὲ πᾶν εἴδος
ψυχικοῦ γεγονότος, τὸ δόποιον ἐμφανίζεται ἀπροσδοκήτως. Οὕτω
ἐκπληττόμεθα, ὅταν βλέπωμεν φίλον, τὸν δόποιον ἐνομίζαμεν,
ὅτι ἔχει ἀναχωρήσει, ἢ ὅταν μανθάνωμεν, ὅτι ἀπέθανεν ὁ Α, τὸν
δόποιον χθὲς ἀφήκαμεν ὑγιῶς ἔχοντα. Εἰς τὸ συναίσθημα τῆς
ἐκπλήξεως τὸ εἴδος τοῦ γεγονότος δὲν καθορίζει αὐτό, ἀλλ' ἡ
σχέσις αὐτοῦ πρὸς προηγούμενον. Τὰ συναισθήματα ταῦτα θὰ
δημιάσωμεν **τυπικά**.

Πρῶτον τυπικὸν συναισθῆμα, τὸ δόποιον θὰ ἔξετάσωμεν.

εῖναι τὸ συναίσθημα **τῆς ἀντιθέσεως**. Π. γ., δταν μετὰ μακρὰν πορείαν ὑπὸ βροχὴν καὶ ἵσχυρὸν ψῦχος φθάσωμεν καὶ εἰσέλθωμεν εἰς θερμὸν καὶ φωτεινὸν δωμάτιον, θὰ αἰσθανθῶμεν πολὺ ἵσχυρότερον εὐχάριστον συναίσθημα, παρὰ ἐὰν εἰσέλθωμεν εἰς τὸ αὐτὸ δωμάτιον ἀπὸ χῶρον ἐξ ἵσου θερμὸν καὶ φωτεινόν. Τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ δποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν δευτέραν κατάστασιν, ἐντείνονται ἐξ ἀντιθέσεως. Ἐπί τινα χρόνον ἡ συνείδησις ἡμῶν περιέχει πότε τὰς παραστάσεις τῆς πρώτης καταστάσεως μετὰ τὰ δυσάρεστα συναισθήματα, τὰ δποῖα ἐδοκιμάσαιεν κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν μας, ἄλλοτε δὲ τὰ τῆς νέας καταστάσεως. Ἡ ἀντίθεσις δὲ αὗτη μεταξὺ τῶν δύο καταστάσεων αὐξάνει τὴν ἔντασιν τοῦ παρόντος συναισθήματος. Τὸ συναίσθημα τοῦτο θὰ δύναμάσωμεν **συναίσθημα ἀντιθέσεως**. Τοῦτο πιθανῶς παράγεται ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο καταστάσεων καὶ ἐκ τῆς συγκεντρωσεως τῆς προσοχῆς εἰς τὴν δευτέραν κυριαρχήσασαν κατάστασιν.

Συναισθήματα ἀντιθέσεως δοκιμάζομεν πολλάκις. (Οἱ ποιηταὶ κοησιμοποιοῦν πολλάκις τὴν ἀντίθεσιν, διὰ νὰ ἴσχυροποιήσουν τὸ συναίσθημα τῆς καταστάσεως, τὴν δποίαν θέλουν νὰ ἐξάρουν). Ἄς ἀναφέρωμεν μερικά. Οἱ μαθηταὶ λυποῦνται περισσότερον ἐξ αἰτίας κακοῦ τίνος διδασκάλου, δστις διεδέχθη τὸν καλόν, τὸν δποῖον ἥγαπων. Οἱ πτωχεύσαντες πλούσιοι συναισθάνονται ἴσχυροτέραν τὴν λύπην τῆς πτωχείας ἀπὸ τοὺς διαρκῶς πτωχούς. Ὁ πτωχός, εἰς τὸν δποῖον θ' ὀνακοινωθῇ δτι ἐκέρδησεν 1,000,000 δραχμῶν, ήμιπορεῖ νὰ τρελλαθῇ ἀπὸ τὴν χαράν του ἐξ ἀντιθέσεως. Ἡ γυ αίκα καλοῦ συζύγου ἀγαπᾶ αὐτὸν περισσότερον, δταν, συγκρινοῦσα αὐτὸ πρὸς ἄλλους, τὸν ενδρίσκη καλύτερον. Ὁ συνειθισμένος εἰς τὴν καθαριότητα αἰσθάνεται ἴσχυροτέραν τὴν θλῖψιν, ἐὰν ὑποχρεωθῇ νὰ παραιείνῃ εἰς ἀκάθαρτον χῶρον ἀπὸ τὸν διαρκῶς ἀκάθαρτον, κλπ.

“Οταν κάμωμεν τὸ πείραμα τῆς ἐλευθέρας ὀναπλάσεως δίδοντες διαφόρους λέξεις: π.χ., λευκός, τρέχω, καθαριότης, ἐπιμελής, κλπ., καὶ ἀπαντήσουν διὰ λέξεων, αἱ δποῖαι ἐκφράζουν ἀντίθε-

σιν' π.χ., λευκὸς-μαῦρος, τρέχω-μένω, καθαριότης-ἀκαθαρσία, καλὸς-κακὸς κλπ., τότε πιθανώτατα τὸ ὑποκείμενον αὐτὸν συναισθάνεται ζωηρότερον τὰ συναισθήματα, εἶναι εὐαισθητότερον.

Οἱ λογογράφοι τοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου κάμνουν χρῆσιν τῆς ἀντιθέσεως, δπως καταστήσουν ζωηρότερον (δηλαδὴ μὲν ἐντατικώτερον συναίσθημα) γεγονός τι.

Καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν μεταχειριζόμεθα συχνὰ τὴν ἀντίθεσιν, ἵνα ἔξαρωμεν γεγονός, τὸ δποῖν ύθέλομεν νὰ ἐντυπώσωμεν εἰς τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν ζωηρότερον καὶ διαρκέστερον. Οὕτω π.χ., συγκρίνομεν δύο πρόσωπα μὲν ἀντιθέτους χαρακτῆρας, δύο ζῷα ἢ φυτὰ μὲν ἀντιθέτους ίδιοτητας, Πολλάκις δὲ μία ἔννοια εἶναι μόνον νοητὴ δι' ἀντιθέσεως. Π.χ. ὁ κακὸς κατέστη νοητὸς ἐκ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸν καλὸν κλπ.

Δεύτερον συναίσθημα τυπικόν, ἔχον σημασίαν διὰ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν, εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας. Ὁ Α ἀναμένει εἰς ὡρισμένον τόπον τὴν Β. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως εὑρίσκεται ἢ παράστασις τοῦ προσφιλοῦς προσώπου, ἢ παράστασις τῶν μελλόντων γεγονότων, τὰ δποῖα ἀναμένει νὰ συμβοῦν. Ταῦτα πάντα παρακολουθοῦνται ὑπὸ εὐαρέστου τινὸς συναισθηματικῆς καταστάσεως, τὴν δποίαν θὰ δινομάσωμεν συναίσθημα προσδοκίας. Ὁ καθηγητὴς ὑπερσχέδη εἰς τοὺς μαθητάς, ὅτι τὴν προσεχῇ Πέμπτην θὰ μεταβοῦν εἰς ἐκδρομήν, οἱ μαθηταὶ κατέχονται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τῆς μελλούσης ἐκδρομῆς καὶ ἀπὸ ἔνα ίδιαίτερον συναίσθημα, τὸ τῆς προσδοκίας.

Συναίσθημα προσδοκίας εἶναι τὸ συναίσθημα, τὸ δποῖον παρακολουθεῖ τὴν παράστασιν γεγονότων, τὰ δποῖα ἀναμένομεν νὰ συμβοῦν.

Τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας. ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸν συνειριμόν, ἀναπλάττον ἐν τῇ σαφεῖ ἢ ἀσαφεῖ συνειδήσει πρῶτον τὰς φανταστικὰς παραστάσεις τῶν πρόσδοκωμένων γεγονότων· δεύτερον παραστάσεις διμοειδεῖς ἢ συγγενεῖς πρὸς τὰ προσδοκώμενα.

Τοῦτο δεικνύεται ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προσλαμβάνομεν ἄλλα γεγονότα. Οὕτω π.χ., ὁ ἀναμένων εἰς τὴν συνέντευξιν τὸ προσφίλες πρόσωπον θὰ ἔκλαψῃ πολλοὺς διαβάτας ἀντὶ τοῦ προσδοκώμενου, ἀναγνωρίζει δὲ τὸ πρόσωπον ἀπὸ πολὺ μακριά. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ παράστασις τοῦ προσώπου εἶναι εἰς τὴν συνείδησιν χρησιμεύουσα «ῶς προσλαμβάνουσα παράστασις». Ἐνεκα τούτου λέγομεν, ὅτι τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας καθορίζει τὴν πρόσληψιν. Τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας, καθ' ὃν τὸ προσδοκώμενον ἀργεῖ νὰ ἐπέλθῃ, μετατρέπεται εἰς συναίσθημα ἀνυπομονησίας.

Ἐνεκα τῆς ἐπιδράσεως ταύτης πρέπει εἰς τὸ σχολεῖον κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ τὸ διεγείρωμεν διὰ τῶν ἔξῆς μέσων:

1) Εἰς ἔκαστον μάθημα λέγομεν γενικῶς τὸ θὰ διδάξωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον.

2) Πρὸ τῆς διδασκαλίας κάμνομεν μικράν προπαρασκευήν (στάδιον ἀναλύσεως τῆς πείρας).

3) Διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων παρουσιάζομεν τὸ προσδοκώμενον ὡς κάτι ἐνδιαφέρον· π.χ., λέγομεν: Εἰς τὸ ἐπόμενον μάθημα θὰ μάθωμεν «ἄν τὰ ζῷα καλὰ ἔκριναν ὡς βασιλέα τῶν τὸν λέοντα». Θὰ μάθωμεν: «διατὶ εἰς τὴν Ἐλβετίαν μεταβαίνουν πολλοὶ ἐπισκέπται».

4) Διεγείρομεν πρὸ τῆς διδασκαλίας διαφόρους ἀπορίας ἐπὶ τοῦ ἐπομένου μαθήματος διὰ τῆς ἀναθέσεως θεμάτων πρὸς παρατήρησιν.

5) Ἀφήνομεν τοὺς μαθητὰς νὰ ἐκφράσουν, τί προσδοκοῦν νὰ μάθουν.

Τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας παρετηρήθη εἰς τὰ πειράματα ὡς **συναίσθημα ἐντάσεως**.

Μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας ἔχει τὸ συναίσθημα τῆς **ἔλπίδος**· καὶ κατ' αὐτὸν παριστῶμεν μέλλουσάν τινα εὐχάριστον κατάστασιν, ἀλλ' εἰς τὸ συναίσθημα τῆς προσδοκίας εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς ἔλευσεως τῶν προσδοκώμενων, ἐν' ᾧ εἰς τὸ τῆς ἔλπίδος δὲν εἴμεθα. «Οταν λέγωμεν

«προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν», σημαίνει, δτι ἡ ἀνάστασις ὡρισμένως θὰ ἐπέλθῃ· ἐν ᾧ, δταν λέγω «ἔλπεῖσθαι νὰ διαφύγω τὸν κίνδυνον», σημαίνει, δτι εἶναι πιθανὸν καὶ νὰ μὴ τὸν διαφύγω.

Τὸ συναίσθημα τῆς ἐλπίδος εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ζωὴν, διότι μᾶς κάμνει νὰ ἀπολαμβάνωμεν ἐκ τῶν προτέρων πιθανῆς τυνος εὐτυχίας, μᾶς δίδει τὸ θάρρος νὰ ἔξακολουθήσωμεν τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, εἶναι τὸ ίσχυρὸν ἐλατήριον τοῦ θάρρους πρὸς τὰς διαφόρους ἀντιδράσεις καὶ δυσκολίας τῆς ζωῆς. Ὁ ἀπολέσας τὴν ἐλπίδα ἔχασε τὸ θάρρος, δηλαδὴ τὴν δύναμιν νὰ ζήσῃ. Πολὺ δρθὰ εἶπεν δι Gothe, «ἔχασες χρήματα δὲν ἔχασες τίποτε· ἔχασες τιμὴν κατὶ ἔχασες· ἔχασες τὸ θάρρος σου, τὰ ἔχασες δῆλα». ¹ Η ἐλπὶς καλυτέρας τινὸς καταστάσεως οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀπολείπῃ ήμᾶς.

Εἶναι κακὸς ὁ διδάσκαλος ποὺ ἀπελπίζει τὰ παιδιά, ποὺ παριστάνει ἀδύνατον τὴν διέρθωσιν τῶν σφαλμάτων, ποὺ ἀγνοεῖ νὰ προβάλῃ πρὸς αὐτῶν τὴν μέλλουσαν καλυτέραν κατάστασιν, δπως ἀπολαύσουν αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων. Καὶ ἂν ἀκόμη γνωρίζωμεν, δτι ἡ βελτίωσις τοῦ μαθητοῦ εἶναι δυσχερής, πάλιν νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν ἀπ' αὐτὸν τὴν ἐλπίδα.

Ἄλλο τυπικὸν συναίσθημα εἶναι τὸ συναίσθημα **τῆς κοπώσεως**, τὸ δποίον παραγέται κατὰ τὴν κόπωσιν σωματικὴν ἢ πνευματικὴν. Ὡς κόπωσιν δὲ δνομάζομεν κατάστασιν τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ δργανισμοῦ, ἡ δποία ἐπέρχεται μετὰ μακρὰν ἐργασίαν καὶ ὡς κύριον χαρακτῆρα ἔχει ἐλάττωσιν τῆς πρὸς ἐργασίαν ίκανότητος καὶ τῆς πρὸς ἐργασίαν εὐχαριστήσεως. Τὸ συναίσθημα τῆς κοπώσεως εἶναι πάντοτε δυσάρεστον καὶ ὑποδεικνύει εἰς ήμᾶς, δτι εἶναι καιρὸς πρὸς ἀνάπταυσιν.

Προοίμιον τοῦ συναίσθηματος τῆς κοπώσεως εἶναι τὸ συναίσθημα **τῆς ἀνίας**, τὸ δποίον παραγέται, δταν γεγονός τι εἶναι ἄνευ διαφέροντος. Τὸ συναίσθημα τῆς ἀνίας εἶναι ὡς

1. Geld verloren, nichts verloren; Ehre verloren etwas verloren; Mut verloren, alles verloren.

ἀντίδρασις τοῦ ὑποκειμένου εἰς γεγονότα, τὰ δποῖα δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς παροῦσαν ἀνάγκην, δὲν εὑρίσκονται εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ κυρίου διαφέροντος. Ὅταν καταληφθῇ μαθητής τις ὑπὸ ἀνίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν, τότε ἡ πρόσληψις τελεῖται ἀτελῶς, ἡ δὲ μηνή μηδεποτέ διατηρεῖ τὰ διδασκόμενα. Ἡ ἀνία εἶναι λοιπὸν κατάστασις δυσμενῆς διὰ τὴν διδασκαλίαν συνεπῶς διδάσκαλος πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ μὴ καθίσταται ἀνιαρός. Πρὸς τοῦτο θὰ ιηρῇ ὅσα μέτρα ἀνεφέραμεν διὰ τὴν διέγερσιν τοῦ διαφέροντος καὶ τῆς προσοχῆς.

Τὸ συναίσθημα τῆς κοπώσεως εἰδοποιεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρχειας τῆς κοπώσεως, ἀλλ᾽ ἐνίστε δὲν ἀποκρίνεται εἰς πραγματικὴν κόπωσιν. Τούναντίον δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ πραγματικὴ κόπωσις χωρὶς νὰ ἔμφανισθῇ συναίσθημα κοπώσεως. Π.χ. εἰς τὰς παιδιάς, ἐν ᾧ οἱ παιζοντες εἶναι ἐξηντλημένοι ἐκ τοῦ κόπου, συναίσθάνονται εὐχαρίστησιν πρὸς συνέχισιν τῆς παιδιᾶς.

”Αλλὰ τυπικὰ συναίσθηματα εἶναι : τὸ τῆς ἐκπλήξεως, **θαυμασμοῦ**, **ἀπορίας**, **κλπ.**, περὶ τῶν δποίων δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον ἢ χρήσιμον, νὰ διμιλήσωμεν.

12. Ἀψιθυμίαι ἢ παθήματα.

Συναίσθηματα ἰσχυρὰ δνομάζονται ἀψιθυμίαι ἢ παθήματα. Τοιαῦται εἶναι π.χ., ἡ ἀγωνία, ἡ θλῖψις, ἡ ὑπερβολικὴ χαρά, δ φόβος, ἡ δργή, ἡ μανία, ἡ ὀπελπισία κλπ. Ἀψιθυμίαι προκαλοῦν κώλυσιν τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν, τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βιουλήσεως π.χ. Εἰς τὴν ἀγωνίαν δ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ πράξῃ τι. Ἡ κώλυσις αὗτη φθάνει ἐνίστε μέχρι παραλυσίας τῶν μελῶν, ὡς συμβαίνει ἐνίστε εἰς ἰσχυροὺς φόβους. Εἰς ἀλλας ἀψιθυμίας παρατηρεῖται τούναντίον ἰσχυρὰ καὶ ταχεῖα κίνησις τῶν παραστάσεων καὶ ἰσχυραὶ καὶ βίαιαι κινήσεις. Ὡς π.χ. συμβαίνει εἰς τὴν δργήν, καθ' ἣν οἱ λόγοι ἐκφέρονται ταχέως, αἱ κινήσεις τῶν σωματικῶν δργάνων γίνονται ταχύ-

τεραι καὶ ισχυρότεραι, οἱ σφυγμοὶ ἐπιταχύνονται, αἱ χεῖρες ἐκτελοῦν κινήσεις καὶ ἡ ἀναπνοὴ ταχυτέρα. Αἱ ἀψιθυμίαι, εἰς τὰς ὅποιας ἐπέρχεται αὔξησις τῆς ἐντάσεως καὶ ἐπιταχύνσεως τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν σωματικῶν κινήσεων λέγονται **σθενικάι**. "Οσαι προκαλοῦν κώλυσιν αὐτῶν, λέγονται **ἀσθενικάι**.

Εἰς τὰς ἀψιθυμίας φαίνεται, ὅτι ἐκ τοῦ βάθους τῆς συνειδήσεως ἀναπλάττεται διμάς τις παραστάσεων, τάσεων καὶ συναισθημάτων τοιαύτη, ὥστε ὡς χείμαρρος κατακλύξει τὴν συνείδησιν, προκαλοῦσα εἴτε κενόν τι ἢ πλήμμαρα.

Εἰς τὰς ἀψιθυμίας δεύτερον διακρίνομεν τὴν **μορφὴν τῆς πορείας**, ἣν ἀκολουθεῖ ἡ ἔναρξις, ἀνύψωσις καὶ κατάπαυσις τῆς ἐντάσεως τοῦ συναισθήματος καὶ τῶν σωματικῶν ἐκδηλώσεων. Εἰς τὴν ἀγωνίαν ἡ ισχὺς αὐτῶν ἀνέρχεται βραδέως, ἐν ᾧ εἰς τὴν φοίκην τὸ ὑψιστὸν σημεῖον εἶναι ἐν ἀρχῇ. Οὕτω πως δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν τὴν καμπύλην τῆς ἀψιθυμίας.

Τοίτον εἰς τὰς ἀψιθυμίας διακρίνομεν τὴν ποιότητα τοῦ συναισθήματος. Εἰς τὴν ἀγωνίαν, φόβον, φοίκην, δργὴν κλπ., τὸ συναίσθημα εἶναι δυσάρεστον· εἰς τὴν γοητείαν, ἐνθουσιασμόν, ὑπερβολικὴν χαρὰν τὸ συναίσθημα εἶναι εὐάρεστον. Αἱ δυσαρέστου ποιότητος ἀψιθυμίαι εἶναι περισσότεραι τῶν εὐαρέστων.

Αἱ σωματικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἀψιθυμίας ἐνισχύουν αὐτὴν κατὰ τὴν ἔντασιν· διὰ τοῦτο ἐπέρχεται κατηρέμησις, ἐὰν κατορθωθῇ νὰ περιορισθῇ ἡ ὑπερβολικότης εἰς τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας. Οὕτω π.χ., εἰς τὴν δργὴν ἡ βιαιότης τῶν κινήσεων τῶν χειρῶν καὶ τοῦ λόγου ἐπαυξάνει αὐτήν. Εἴς τις αἱ διμοις περιπτώσεις σωματικάι τινες ἐκδηλώσεις χρησιμεύουν ὡς ἀσφαλιστική δικλείς, δι’ ἣς ἔξασθενοῦν αἱ ἀψιθυμίαι. Π.χ. Τὰ δάκρυα ἀνακουφίζουν τὴν ισχυρὰν θλῖψιν.

'Η βαθυτέρα αἰτία τῆς παραγωγῆς τῶν ἀψιθυμιῶν δέοντα ἀναζητηθῇ εἰς αἰτια πολλά. 'Ἐν πρώτοις ἡ ἀψιθυμία ἐκφράζει δυσκολίαν προσαρμογῆς τοῦ ψυχοφυσικοῦ δργανισμοῦ εἰς νέας καταστάσεις, εἰς νέα προβλήματα καὶ γεγονότα τῆς ζωῆς. Π. χ.

τρελλὴ χαρὰ διὰ τὸ κέρδος εἰς τὸ λαχεῖον δεικνύει, ὅτι τὸ ἀπροσδόκητον γεγονὸς δὲν δύναται καὶ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς μέχρι τοῦτο γνωστὰς ἔξεις, παραστάσεις, καὶ νοοτροπίας· διμοίως ἡ θλῖψις ἐπὶ τῷ θανάτῳ προσφιλοῦς προσώπου καθιστᾶ δυσχερῆ τὴν εἰς τὴν νέαν κατάστασιν προσαρμογήν. Ὁ φόβος διμως εἶναι ἀντίδρασις ἐναντίον κινδύνου, τὸν ὅποιον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν. Ἡ ἀψιθυμία πολλάκις εἶναι ἡ σύγκρουσις ὑποσυνειδήτων τάσεων πρὸς συνειδητόν τι γεγονός. Ἡ ἀγωνία, ὁ φόβος, ἡ δργή, καὶ τὸ πεῖσμα εἶναι ἐκδηλώσεις τῶν λεγομένων φαινομένων τῆς προσηλώσεως ἢ τοῦ ἀχρονισμοῦ. Οὗτω π. χ. σύζυγός τις περιπίπτει εἰς ἀψιθυμίαν ἀπέναντι τοῦ ἀνδρός της διὰ μηδαμινὰς αἰτίας ἔνεκα τῆς πρὸς τὸν τυραννήσαντα αὐτὴν πατέρα της προσηλώσεως, τὸν σύζυγον ὑποκαθιστᾶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ πατρός, λαμβάνοντα τὴν αὐτὴν στάσιν καὶ νοοτροπίαν τῆς παρελθούσης ἐποχῆς. Ὁ φόβος προέρχεται καὶ ἀπὸ ψυχικὰ τραύματα παραμείναντα εἰς τὸ ἀσυνείδητον. Π. χ. Ὁ φόβος πολλῶν παιδίων εἶναι ἡ ἀσυνείδητος ἐπενέργεια παραμυθιοῦ ἢ τρομοκρατήσεως αὐτῶν κατὰ τὸ παρελθόν. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἔξηγήσωμεν πάσας τὰς ἀψιθυμίας δι' αὐτῶν τῶν παραγόντων.

13. Ἰδιοσυγκρασία ἢ κρᾶσις.

Ἡ κρᾶσις εἶναι ὀνομασία παλαιὰ τῶν ἀρχαίων Ἱα·ρῶν, οἵ διποῖοι διέκρινον τέσσαρας κυρίους χυμοὺς ἀναμιγνυομένους εἰς τὸ σῶμα· τὸ αἷμα, τὸ φλέγμα, τὴν κιτρίνην χολὴν καὶ τὴν μαύρην χολήν. Οὗτω ὁ χολερικὸς ἔχει κιτρίνην χολήν, ὁ αἷματώδης ἀφθονον αἷμα, καὶ ὁ μελαγχολικὸς μαύρην χολήν. Μολονότι ἡ Ἱατρικὴ αὕτη θεωρία τῶν χυμῶν κατέπεσεν, ἐν τούτοις παρέμειναν αἱ ὀνομασίαι.

'Ἐπίσης, ἀν καὶ σήμερον δὲν ὑπάρχει διὰ τὰς Ἰδιοσυγκρασίας καμμία ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις αὐτῶν, ἐπειδὴ διμως διὰ τὴν πρακτικὴν χρησιμότητα ἔχουν σημασίαν τινά, θὰ ἀναφέρωμεν συντόμως περὶ αὐτῶν.

Εἰς τὸ συναίσθημα διεκρίναμεν ἔντασιν, διάρκειαν τρόπον
ἢ εὐκολίαν ἐκδηλώσεως (εὐαισθησία ἢ ἐρεύθιστικότης) καὶ ἔξω-
τερικὰς κινήσεις. Ὁ ἴδιαίτερος τρόπος, καθ' ὃν εἰς ἔκαστον
ἄτομον ἐκδηλοῦνται αἱ ἴδιότητες αὗται τοῦ συναίσθηματος λέ-
γεται *ἴδιοσυγκρασία*.

Μολονότι πραγματικῶς ἔκαστον ἄτομον ἔχει τὴν ἴδιοσυγκρα-
σίαν του, ἐν τούτοις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων διέκριναν
τέσσαρα εἰδη ἴδιοσυγκρασίας, πρὸς ἣς ἔκαστον ἄτομον δύναται
νὰ ὑπαγῇ. Τοιαῦται εἶναι : **ὁ χολερικός, ὁ φλεγματικός, ὁ**
αίματώδης καὶ ὁ μελαγχολικός.

Οἱ κάτωθι πίναξ δεικνύει πῶς συνδυάζονται αἱ ἴδιότητες τοῦ
συναίσθηματος εἰς ἔκαστον εἶδος ἴδιοσυγκρασίας :

	Ἐρεύθιστικότης	Ἐντασις	Διάρκεια	Ποιότης	Ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις
Χολερικός	μεγάλη	ἰσχυρὰ	βραχεῖα	δυσάρεστος	ἰσχυρὰ
Φλεγματικός	μικρὰ	ἀσθενῆς	μακρὰ	εὐάρεστος	ἀσθενῆς
Αίματώδης	μεγάλη	ἀσθενῆς	βραχεῖα	εὐάρεστος	ἰσχυρὰ
Μελαγχολικός	μικρὰ	ἰσχυρὰ	μακρὰ	δυσάρεστος	ἀσθενῆς

Χολερικὸς τύπος. Οἱ καθαρὸς χολερικὸς τύπος δεικνύει τὰ
ἔξης χαρακτηριστικά, Εἶναι εὐερέύθιστος μὲ τὸ παραμικρὸν
πρᾶγμα· ἢ ἐπερχομένη ἀψιθυμία εἶναι εἰς αὐτὸν ἵσχυρας ἔντά-
σεως· διαρκεῖ ὅμως ὀλίγον, ἀλλὰ προκαλεῖ βιαίας ἔξωτερικὰς ἐκ-
δηλώσεις, Ἡ συνηθεστέρα παρ' αὐτῷ ποιότης τοῦ συναίσθημα-
τος εἶναι ἡ δυσαρέσκεια· ἔνεκα τούτου εἶναι ἀπαισιόδοξος. Αἱ
ἴδιότητες αὗται τοῦ συναίσθηματος ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς βουλήσεως,
καθιστῶσαι τὸν χολερικὸν συνήθως σοβαρόν, δργίλον, ἀρχομανῆ
καὶ ἐκδικητικόν.

Φλεγματικὸς τύπος. Καθαρὸς φλεγματικὸς τύπος ἔχει ἀντί-
θετα χαρακτηριστικὰ τοῦ χολερικοῦ. Οὕτω ὁ φλεγματικὸς δυσ-
κόλως ἐρεύθεται καὶ περιπίπτει εἰς ἀψιθυμίαν· ἢ ἔντασις τοῦ

συναισθήματος είναι ἀσθενής, διὰ τοῦτο φαίνεται ἀδιάφορος καὶ ψυχρός καὶ ἵκανὸς πρὸς σκέψιν βαθεῖαν (στοχαστικὸς) καὶ ὀλίγον ἀστειολόγος (χιουμοριστής). Συνήθως ἔχει καλὴν διάθεσιν καὶ είναι αἰσιόδοξος. Αἱ ἐκφραστικὲς κινήσεις εἶναι συνήθως ἀσθενεῖς, δεικνύουσαι κάποιαν νωθρότητα καὶ ὀκνηρίαν.

Αἰματώδης τύπος. Ὁ αἰματώδης εὐκόλως ἐρεθίζεται, ἀλλ᾽ οὐχὶ βαθέως. Ἡ κατάστασις τῆς ἀψιθυμίας ταχέως παρέρχεται, συνήθως δὲ ἔχει καλὴν διάθεσιν. Εἰς τὰς πράξεις του δεικνύει ζωηρότητα καὶ ἐνεργητικότητα, ἀλλ᾽ ὀλίγην σταθερότητα καὶ ὑπομονήν. Ἀγαθότης καὶ εὐδιαθεσία είναι τὰ προτερηματα τοῦ αἰματώδους, ἐπιπολαιότης καὶ ἀστάθεια τὰ ἐλαττώματα.

Μελαγχολικός. Ὁ καθαρὸς μελαγχολικὸς τύπος είναι ἀντίθετος τοῦ αἰματώδους. Ἐρεθίζεται δυσκόλως ἀλλὰ βαθέως καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαρκεῖ ἡ κατάστασις τῆς ἀψικαρδίας. Ἐπικρατεῖ παρ' αὐτῷ ἡ δυστάρεστος διάθεσις καὶ ὀλίγη ἐνεργητικότης. Μοιρολάτρης παραδίδεται εἰς τὸ πεπρωμένον. Ἡ σοβαρότης καὶ ἡ πίστις είναι τὰ πλεονεκτήματα τοῦ τύπου τούτου, κρυψίνοια καὶ κατήφεια τὰ μειονεκτήματα.

Οὐδεμία ἐκ τῶν ἴδιοσυγκρασιῶν τούτων ἔχει μόνον πλεονεκτήματα. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἔξαρσωμεν ἔκαστον τόπον καθαρόν, ἀλλὰ νὰ συγκεράσωμεν αὐτούς. Διὰ τὴν ζωὴν χρειάζεται οὐχὶ ἔνας τύπος ἀλλ᾽ ὅλοι. Οὗτοι πρέπει νὰ είναι αἰματώδης διὰ τὰς μικρὰς λύπας καὶ χαράς, διὰ νὰ παρέρχωνται εὐκόλως. Μελαγχολικὸς κατὰ τὰς σοβαρὰς περιπτώσεις τῆς ζωῆς του, χολερικὸς ἀπέναντι ἐνδιαφερόντων προβλημάτων καὶ φλεγματικὸς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων. Τῆς ἀγωγῆς ἔργον είναι νὰ μορφώνῃ ἴδεώδη ἴδιοσυγκρασίαν, ἡ δποία νὰ συγκεντρώνῃ τὰ πλεονεκτήματα μόνον. Διὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου ὁ μελαγχολικὸς τύπος ἀποκλείονται ἔνεκα τῆς δυσαρέστου διαθέσεώς των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9.

‘Η Βούλησις.

1. Ἐννοια αὐτῆς.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν πράξεώς τυνος ἐσκεμμένης ἢ μή, π.χ. τῆς εὑργετήσεως πτωχοῦ τυνος, λέγομεν, ὅτι ἐνεργεῖ ἡ **βούλησις**. Ἀλλὰ καὶ τὴν κώλυσιν ἀρξαμένης πράξεως ἀποδίδομεν εἰς τὴν βούλησιν. Οὕτω π.χ.. κωλύομεν ἀρξάμενον ύψιμὸν νὰ ἐκδηλωθῇ εἰς κακοποιάς πράξεις. Συνήθως λοιπὸν **βούλησιν λέγομεν γενικῶς** τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν, ἡ δποία παράγει κίνησίν τινα εἰς τὸ σῶμα, ἡ κωλύει τοιαύτην.

Διὰ τῆς βούλησεως λοιπὸν ἐπεμβαίνει τὸ ἔγῳ εἰς τὸν δργανικὸν καὶ ἀνόργανον κόσμον καὶ προκαλεῖ μεταβολάς τινας. Πρὸς τοῦτο γρηγοριοποιεῖ τοὺς μῆνας καὶ ἄλλα ὑλικὰ μέσα, π.χ. διάφορα ἔργαλεῖα, δι' ὧν κατασκευάζει τόσα ἔργα, σιδηροδρόμους, οἰκίας κλπ., μεταμορφώνων κατὰ τοὺς σκοπούς του τὸν ἔξωτερικὸν ὑλικὸν κόσμον.

Ἡ βούλησις ἔξωτερικῶς εἶναι εἰς τὸν πράττοντα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους συνειδητὴν δικίνησις τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ιδίως δὲ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν. Ἡ ἔξωτερικὴ αὗτη αἰσθητὴ ἐκδήλωσις τῆς βούλησεως ὁνομάζεται πρᾶξις. Ἐσωτερικῶς ἡ βούλησις δὲν παρουσιάζει νέον τι γεγονός διάφορον τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν, δηλαδὴ περιέχει αἰσθήματα, ἀντιλήψεις παραστάσεις, ἐννοίας, σκέψεις, συναισθήματα κλπ. Τὸ συναίσθημα τάσεως, τὸ δποίον δοκιμάζομεν πρὸ τῆς πράξεως, προέρχεται ἀπὸ τὰ κινητικὰ αἰσθήματα, τὰ δποία προκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς μῆνας, τένοντας καὶ ἀρθρώσεις, αἱ δποίαι ἐτοιμάζονται διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Ἡ αὗτοπαρατήρησις λοιπὸν δὲν ἀνακαλύπτει νέον τι ψυχικὸν φαινόμενον ἐν τῇ βούλησει.

Ποῦ ἔγκειται λοιπὸν δὲ ἴδιαίτερος χαρακτὴρ τῆς βουλίσεως; Οὗτος ἀναμφιβόλως ἔγκειται εἰς τὸ διὰ γεγονός τι ψυχικὸν ἀπολήγει εἰς κίνησίν τινα ἢ εἰς κώλυσιν κινήσεως. Πῶς δημιώς γεγονός τι ψυχικὸν μετατρέπεται εἰς κίνησιν ἢ ἀπολήγει εἰς κινητικὰ ἀποτελέσματα; Αὐτὸ δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξηγηθῇ ἐπαρκῶς, διὰ τοῦτο παρεμβάλλομεν μεταξὺ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ τῆς κινήσεως τὴν βούλησιν ὡς αἰτίαν προκαλοῦσαν τὴν κίνησιν.⁷ Αν δεχθῶμεν, διὰ πᾶν γεγονός ψυχικὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ἔχει τὴν ἴδιότητα νὰ ἀπολήγῃ εἰς κίνησίν τινα φανερὰν ἢ ἀφανῆ, ἀπαλλασσόμενα τῆς ἀνάγκης νὰ δεχθῶμεν παρεμβολὴν αἰτίας τινὸς νέας.

Ο James παρεμβάλλει τὴν βούλησιν κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως εἰς τὸ κέντρον τῆς συνειδήσεως. Διότι πειραματικῶς εἶναι γιαστόν, διὰ ἣ εἰς τὴν σαφῆ συνείδησιν ἐπάνοδος διμάδος τινὸς πραστάσεων, αἱ διόποιαι ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν πράξεώς τινος, ἐπιφέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως εἴτε ἀμέσως εἴτε μετὰ πάροδον χρόνου τινός· οὕτω π. χ. δικεπτόμενος πάντοτε «πῶς νὰ ἐπιτύχῃ κατάστασίν τινα», θὰ κατορθώσῃ ἡμέραν τινὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοπούς του, διότι δ συχνὰ ἐν τῇ σαφεῖ συνειδήσει ἐπανερχόμενος σκοπὸς ἀσκεῖ τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων πραστάσεων κυριαρχίαν του οὕτως, ὥστε μετά τινα χρόνον αἰρονται τὰ κωλύματα, τὰ διόποια παρεμβάλλονται εἰς τὴν πραγματοποίησιν.⁸ Η ἐνέργεια αὗτη τῆς **ἐκουσίου** λεγομένης **προσοχῆς** ἀποτελεῖ τὴν βούλησιν.⁹ Άλλοι παρεμβάλλουν τὴν βούλησιν κατὰ τὴν λῆψιν τῆς ἀτοφάσεως πρὸς ἐκτέλεσιν πράξεώς τινος.¹⁰ Η πρᾶξις, καὶ ἀν μείνῃ δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὴν βούλησιν. Οὕτω π. χ., ἀποφασίσας μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς νὰ ταξιδεύσω, δύναμαι νὰ θέλω τοῦτο, χωρὶς νὰ τὸ πραγματοποιήσω. Η τοιαύτη ἐκδοχὴ τῆς βουλίσεως θὰ ἦτο καθαρὰ ἀβουλητίσια, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἐχαρακτηρίζαμεν ὡς βουλητικοὺς χαρακτῆρας τοὺς λαμβάνοντας πολλὰς ἀποφάσεις καὶ μὴ ἐκτελοῦντας οὐδὲ μίαν.¹¹ Ο βουλητικὸς ἢ ἐνεργητικὸς ἀνθρώπος διακρίνεται ἐκ τῶν πράξεών του καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἀποφάσεών του.

“Η βιούλησις ἔγκειται λοιπὸν εἰς τὴν μετατροπὴν τοῦ συνειδητοῦ γεγονότος εἰς πρᾶξιν. Πῶς δῆμως γίνεται ἡ μετατροπὴ αὕτη; Ἀμα γεννώμενος δ ἄνθρωπος φέρει μεθ’ ἐαυτοῦ σωματικόν τινα ὅργανισμὸν τελείως διωργανωμένον μὲ τὸν ἔγκεφαλον ὃς προϊστάμενον αὐτοῦ. Διὰ τοῦ ἐμφύτως ἐμφανιζομένου ὅργανισμοῦ τούτου μετατρέπονται αἱ παραστάσεις εἰς πρᾶξεις.

2. Μορφαὶ τῆς βουλήσεως.

“Αν ἔξετάσωμεν διὰ τῆς αὐτοπαρατηρήσεως τὰς πράξεις ἥμῶν, θὰ εὑρῷμεν, δτι ὑπάρχουν πρᾶξεις, αἱ δποῖαι ἐκτελοῦνται αὐτομάτως, χωρὶς νὰ προηγήται αὐτῶν γεγονός ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν. Ἐκ τοῦ συνειδητοῦ γεγονότος, τοῦ προηγούμενου τῆς πρᾶξεως, διακρίνομεν τρεῖς μορφὰς τῆς βουλήσεως., “Οταν ἡ πρᾶξις φαίνεται εἰς τὸ κινητικὸν ἀποτέλεσμα αἰσθημάτων τινῶν μετὰ τοῦ τόνου αὐτῶν, ἡ βιούλησις λέγομεν **ἔχει τὴν μορφὴν τῆς δρμῆς**. Οὗτω π.χ. ἡ δρμὴ πρὸς τὴν τροφὴν προκαλεῖται ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς πείνης. “Οταν ἡ πρᾶξις φαίνεται ὡς τὸ κινητικὸν ἀποτέλεσμα ἀντιλήψεως ἢ παραστάσεώς τινος καὶ συναισθήματος, τότε **ἔχουμεν τὴν ἐπιθυμίαν**. Εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ περιπάτου, πρὸ τῆς πρᾶξεως ἐνεφανίσθη ἡ παράστασις τοῦ σκοποῦ, ὅστις ἀμέσως ἀπέληξεν εἰς πρᾶξιν.

Τελος· ὅταν ἡ πρᾶξις φαίνεται ὡς τὸ κινητικὸν ἀποτέλεσμα, προελθὸν ἀπὸ διμάδα τινὰ παραστάσεων, αἱ δποῖαι ἐπεκρατήσαν μετὰ πάλην ὑπὲρ ἐπικρατήσεως πρὸς ἄλλας, **ἔχομεν τὴν κυρίως βιούλησιν**. Τέλος ἡ βιούλησις παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς **ἔξεως**, ἢτις εἶναι μεταμόρφωσις τῆς κυρίας βουλήσεως. Κατ’ αὐτὴν ἡ πρᾶξις γίνεται ὡς ἐν τῇ δρμῇ καὶ τῇ ἐπιθυμίᾳ ὑπὸ τὴν ὁθησιν γεγονότος τινὸς ψυχικοῦ ἀνευ κωλυμάτων.

Αἱ δύο πρῶται μορφαὶ τῆς βουλήσεως δνομάζονται **πρωτογενεῖς ἢ κατώτεραι**, διότι ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἶναι αἱ μόναι παρουσιαζόμεναι εἰς τὰ ζῶα, ἡ κυρίως βιούλησις λέγεται **δευτερογενής**, ἡ δὲ **ἔξις τριτογενής**

μιορφή. Αἱ δύο τελευταῖαι εἰναι προϊόντα μιορφώσεως, ἐν ᾧ αἱ πρῶται εἰναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἔμφυτοι.

Οἱ ψυχολόγοι, οἱ παρεμβάλλοντες τὴν βούλησιν κατὰ τὴν ἀπόφασιν, θεωροῦν ως φαινόμενον βουλητικὸν μόνον τὴν κυρίως βούλησιν, ἵτοι: *τὴν μετὰ κωλυμάτων καὶ κατόπιν διασκέψεως ἐκτελουμένην πρᾶξιν*. Καὶ πολλοὶ ἡθικολόγοι εἰς τὴν τοιαύτην ἡθικὴν πρᾶξιν ἀποδίδουν ἀξίαν τινά. «Δὲν ὑπάρχει, λέγουν, βούλησις, δηλ. παρέμβασις αἰτίας τινός, ὅταν οὐδὲν κώλυμα παρουσιάζεται, οὔτε προσπάθειά τις καταβάλλεται διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Οὔτε καὶ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως δυνάμεθα νὰ διμιλῶμεν εἰς τὰς ἄλλας μιορφάς, διότι ἐλευθερία σημαίνει ἐκλογὴν σκοποῦ τινος καὶ πραγματοποίησιν αὐτοῦ». 'Αλλὰ τοιαύτη ἐκλογὴ μόνον εἰς τὴν κυρίως βούλησιν ἔμφανίζεται.

‘Ημεῖς ὅμως θεωροῦντες τὴν βούλησιν γενικῶς ὡς τὴν ἴκανότητα πρὸς κινητικὴν ἀντίδρασιν εἰς γεγονός τι ψυχικόν, ὡς τὴν αἰτίαν τὴν ἐπιφέρουσαν τὰ κινητικὰ ἀποτελέσματα τῶν ψυχικῶν γεγονότων, θὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰς τέσσαρας μιορφάς ὡς φαινόμενα βουλητικά, ὡς ἐπράξαμεν καὶ διὰ τὴν προσοχὴν, ὅπου, ὡς γνωστόν, παρουσιάζεται ἡ προσοχὴ ὡς πρωτογενής, δευτερογενής καὶ τριτογενής.

‘Η τοιαύτη δὲ πορεία τῆς ἀναπτύξεως τῆς βουλήσεως εἶναι φαινόμενον γενικὸν ὅλων τῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς ὅλης ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. 'Εν ἀρχῇ τῆς ζωῆς τὰ συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ὀλίγα, καθ' ὅσον ὅμως προχωρεῖ ἡ μιόρφωσις, ἥ συνείδησις πλουτίζεται μὲ πολλὰς παραστάσεις, ἐννοίας συνασθήματα κλπ. Τέλος, καθ' ὅσον ἔκαστη λειτουργία τελειοποιεῖται ἀπαλείφονται τὰ συνειδητὰ ψυχικὰ γεγονότα καὶ ἡ πνευματικὴ λειτουργία τελεῖται αὐτομάτως πως. Αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὴν ἀντίληψιν, νόησιν, προσοχὴν, ἵκανότητα πρὸς ἀφαίρεσιν κλπ. 'Η πρὸς αὐτοματισμὸν τάσις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι φαινόμενον, δι' οὖ ἐπιτυγχάνεται ἡ τελειοποίησις καὶ ἐν γένει ἡ ἀναπτυξίς τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὅρισμένην ἐνέργειαν.

Πλὴν τῶν ἴδεοινήτων τούτων πράξεων ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι καθαρῶς φυσιολογικαὶ ἀντιδράσεις. Τοιαῦται εἶναι αἱ λεγόμεναι **ἀνακλαστικαὶ κινήσεις.** π.χ., τὸ ἀλείσιμον τῶν βλέφαρων εἰς τὸ πολὺ φῶς, ὁ βίγχας, αἱ προσαρμοστικαὶ τῶν αἰσθητηρίων κινήσεις, κλπ. Οὐδεμίᾳ τῶν πράξεων τεύτων εἶναι τὸ κινητικὸν ἀποτέλεσμα συνειδητοῦ τυνος γεγονότος προηγηθέντος τῆς κινήσεως. Ἐὰν συνειδητόν τι γεγονός παρουσιάζεται μετὰ τῆς ἀνακλαστικῆς κινήσεως, τοῦτο ἔπειται αὐτῆς καὶ εἶναι ἀπλῶς ἀντίληψις τῆς γενομένης κινήσεως· δηλ., ὅταν κλεισθοῦν τὰ βλέφαρα, ἀντιλαμβανούμεθα, ὅτι ἐρεθίσμος τις προηγήθη τούτου καὶ ἐγένετο ἡ κινήσις. Μεταξὺ τοῦ ἐρεθίσμοῦ καὶ τῆς κινήσεως οὐδὲν συνειδητὸν γεγονός παρεμβάλλεται. Τοῦτο ἔξαγεται καὶ ἐκ θέσεως τοῦ κέντρου τῶν ἀνακλαστικῶν κινήσεων, τὸ δποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν. Αἱ ἀνακλαστικαὶ κινήσεις εἶναι ἔμφυτοι ἀντιδράσεις ἐντελῶς φυσιολογικαί, ἔμφανιζόμεναι ὀμέσως μετὰ τὴν γέννησιν, μὴ ἐπιδεχόμεναι δὲ οὐδεμίαν βελτίωσιν· οὕτω ὁ τρόπος τοῦ πτερονύζεσθαι, βίγχειν, κλείειν τὰ βλέφαρα, παραμένει ὁ αὐτὸς μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως. πιθανῶς αἱ ἀνακλαστικαὶ κινήσεις εἶναι προϊόντα φυλετικῆς δργανώσεως. Ἡσαν δηλαδὴ πρὸ πολλῶν ἔτῶν συνειδηταὶ πράξεις, μεταβληθεῖσαι εἰς αὐτομάτους καὶ τέλος εἰς ἀνακλαστικάς.

Οδοὶ τῶν ἀνακλαστικῶν κινήσεων. Εἶναι τελείως γνωστὴ σήμερον ἡ πορεία τὴν δποίαν ἀκολουθεῖ ἡ ἀνακλαστικὴ κίνησις. Ἐρεθίσμος τις ἔξωτερικὸς αἰσθητηρίου τυνος νεύρου μεταβιβάζεται διὰ τῆς συντομωτάτης ὄδοῦ εἰς κινητηρίον τι νεῦρον, τὸ δποῖον εὑρίσκεται εἴτε εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν εἴτε εἰς ἄλλο ὑποφλοιῶδες κέντρον.

Γνωρίζομεν ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος ὅτι αἱ δπίσθιαι νευρικαὶ ἵνες τοῦ νωτιαίου μυελοῦ εἶναι αἰσθητικαί, αἱ δὲ πρόσθιαι κινητικαί. Τὰ κέντρα τῆς ἀνακλαστικῆς κινήσεως αἱ δποῖαι παράγονται εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐδράζουν εἰς τὴν φαιὰν οὖσίαν αὐτοῦ καθὼς καὶ εἰς τοὺς γαγγλιακοὺς κόμβους.

4. Περὶ ὄρμῶν.

Εἰς τὴν σελίδα 100 ἔξεθέσαμεν τὴν ἔννοιαν τῶν ὁρμῶν καὶ τὴν κατάταξιν τῶν διαφόρων ὁρμῶν, εἰς τὸ μέρος τοῦτο θὰ συνεχίσωμεν τὸ περὶ ὁρμῶν.

Ἄν συγκρίνωμεν τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν ἀνακλαστικὴν κίνησιν θὰ εὑρώμεν ὅμοιότητας καὶ διαφοράς τινας. Ἐν πρώτοις ἀμφότεραι εἶναι κινητικαὶ ἀντιδράσεις εἰς ἔξωτεροικὸν ἐρεθισμόν. Ἀλλ' ὁ ἐρεθισμὸς εἰς μὲν τὴν ἀνακλαστικὴν κίνησιν εἶναι ἔκτὸς τοῦ σώματος, ἐνῷ εἰς τὴν ὁρμὴν εἰναι μεταβολή τις τοῦ σωματικοῦ ὀργανικοῦ, ἡ ὅποια ὀνομαζεται **ἀνάγκη** εἰς τὴν ἀνακλαστικὴν κίνησιν σκοπὸς τῆς ἀντιδράσεως εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἔξωτεροικοῦ ἐρεθισμοῦ, εἰς τὴν ὁρμὴν ἡ **ἴκανοποίησις αὐτοῦ**, (ἢ ἀνάγκη). Εἰς τὴν ἀνακλαστικὴν κίνησιν οὐδὲν συνειδητὸν γεγονός παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τῆς κινήσεως, εἰς τὴν ὁρμὴν παρεμβάλλεται τὸ αἴσθημα.

Εἰς πᾶσαν ὁρμὴν διακρίνομεν τὸν **σκοπόν**, τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν **πηγὴν**.

Σκοπὸς τῆς ὁρμῆς εἶναι ἡ **ἴκανοποίησις** ὥρισμένης ἀνάγκης π. χ. ἡ ὁρμὴ πρὸς αἴσθησιν ἔχει σκοπὸν νὰ **ἴκανοποιήσῃ** (ἀνάγκας) ἢ ἐρεθισμοὺς προερχομένους ἐκ τῶν αἰσθητηρίων· ἐν γένει δὲ αἱ ὁρμαὶ ἔχουν γενικὸν σκοπὸν τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἴδους. Ἀντικείμενον τῆς ὁρμῆς εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ **ἴκανοποιεῖται** ἡ ὁρμή· π. χ. αἱ παιδιὰ εἶναι ἀντικείμενον πρὸς **ἴκανοποίησιν** τῆς πρὸς κίνησιν ὁρμῆς. Ἐπίσης τὸ βιβλίον εἶναι ἀντικείμενον πρὸς **ἴκανοποίησιν** τῆς πρὸς γνῶσιν ὁρμῆς κλπ. Πηγὴ δὲ τῆς ὁρμῆς εἶναι ἡ σωματικὴ λειτουργία ἢ τὸ σωματικὸν ὄργανον, τοῦ δποίου ἡ λειτουργία προκαλεῖ τὴν ὁρμήν. Π.χ. πηγὴ τῆς πρὸς τροφὴν ὁρμῆς εἶναι κυρίως ὁ στόμαχος καὶ ἐν γένει τὰ ὄργανα τῆς θρέψεως. Πηγὴ τῆς γενετησίου ὁρμῆς εἶναι πολλὰ ὄργανα, π.χ., τὸ στόμα, ὁ τράγηλος κλπ. κυρίως ὅμιλος τὰ ὄργανα τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ζήτημα σπουδαῖον εἶναι ἡ γένεσις τῆς ὁρμῆς, πῶς παρά-

γονται δηλαδή αἱ κινήσεις, τὰς δποίας παρατηροῦμεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς δρμῆς. Ἀπὸ παρατηρήσεις ἐπὶ νηπίων καὶ ζώων πεθόμενα ὅτι αἱ κινήσεις τῆς δρμῆς δὲν ἐδιδάχθησαν, δὲν εἶναι ἐπίκτητοι δεξιότητες. Μόλις γεννᾶται ὁ ἀνθρωπός ἐκτελεῖ τὰς κινήσεις ταύτας. Π.χ., αἱ κινήσεις τοῦ θηλασμοῦ, (δρμὴ πρὸς τροφήν). Ὁμοίως εἰς τὰ ζῷα π.χ., αἱ κινήσεις τῶν μικρῶν δρνίθων πρὸς λῆψιν τῆς τροφῆς γίνονται τέλειαι μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι αἱ κινήσεις τῶν δρμῶν εἶναι ἔμφυτοι δῆλοι. κληρονομοῦνται διὰ τοῦ σωματικοῦ δργανισμοῦ. Πολλοὶ ψυχολόγοι δέχονται ὅτι ἄλλοτε ποτε αἱ κινήσεις τῆς δρμῆς ἦσαν κινήσεις συνειδηταί ἀνήκουσαι εἰς τὴν μορφὴν τῆς κυρίως βουλήσεως, κατέστησαν δὲ τοιαῦται κατόπιν ἐπαναλήψεως αὐτῶν καὶ ἀσκήσεως ἐπὶ πολλοὺς αἰώνας δργανωθεῖσαι φυλετικῶς καὶ μεταδιδόμεναι κληρονομικῶς.

Εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην ἐνσχύνονται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ κατὰ τὴν ζωὴν ἐνὸς ἀτόμου συμβαίνει ἡ μετατροπὴ τῆς μορφῆς τῆς κυρίως βουλήσεως εἰς ἔξιν. Ἡ τελευταία ἔχει μεγάλην δμοιότητα πρὸς τὴν δρμήν, δνομαζομένη δως γνωστὸν δευτέρᾳ φύσις. Αἱ δρμαὶ λοιπὸν εἶναι παμπάλαιαι ἔξεις, ἀποτελέσματα ἐνεργειῶν, τὰς δποίας ἔκαμον οἱ πρόγονοί μας. Αἱ ἐνέργειαι αὗται ἐγένοντο πρὸς ἀποφυγὴν κακοῦ τινος καὶ ἀπόλαυσιν ὠφελίμου διὰ τὴν ἀτομικὴν καὶ ποινωνικὴν ζωὴν.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει ἐν τῇ ἀτομικῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου, κινήσεις τινὲς καθ' δρμὴν διὰ τῆς ἀγωγῆς γίνονται κινήσεις συνειδηταί, οὕτω δὲ ἡ δρμὴ μετατρέπεται εἰς κυρίως βούλησιν καὶ αὕτη εἰς ἔξιν. Οὕτω π.χ. ἡ πρὸς κτῆσιν καὶ ἀρπαγὴν δρμὴ διὰ τῶν μέσων τὰ δποῖα διαθέτει ἡ ἀγωγὴ, μετατρέπεται εἰς φιλεργίαν καὶ εἰς ἀγάπην πρὸς τὴν ἐργασίαν καὶ ἀπόκτησιν ἰδιοκτησίας. Ἐπίσης ἡ πρὸς τροφὴν δρμὴ μετατρέπεται εἰς συνειδητὴν ἐνέργειαν πρὸς εὔρεσιν αὗτῆς. Πῶς ψυχολογικῶς τελεῖται ἡ μετατροπὴ αὕτη γράφει ὁ James εἰς τὸ βιβλίον του «Παιδαγωγικαὶ διμιλίαι» μετάφρασις, Γρατσιάτου σελὶς 29 δπον γράφει »Πᾶσα ἐπίκτησις ἀντίδρασις (ἔξις) εἶναι κατὰ γενικὸν κανόνα ἡ

πολυπλοκωτέρα ἀντίδρασις ἐγκεντρισθεῖσα ἐπὶ ἐμφύτου ἀντιδράσεως (δόμης) ἢ νέα ὑποκατασταθεῖσα ἀντὶ ἐμφύτου ἀντιδράσεως». Οὕτως ὅστε αἱ δόμαι εἶναι τὸ ἄγριον δένδρον ἐπὶ τοῦ δποίου ἐμβολιάζεται τὸ ἥμερον, εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ ἡμετέρου χαρακτήρος.

‘Ο ἄνθρωπος φέρει λοιπὸν ὡς κληρονομίαν δέσμην τινὰ σκοτεινῶν, τυφλῶν τάσεων, αἱ δποίαι διὰ τῆς ἀγωγῆς θὰ μετατραποῦν εἰς ἐπικτήτους ἔξεις.

Αἱ δόμαι λοιπὸν δὲν ἔκκριτώνονται ἀλλὰ μετατρέπονται. Ὡς ἔνεργειαι σκοποῦσαι ὠφέλειαν τινα πρέπει νὰ ἴκανοποιοῦνται ἔφ' δσον ὅντως προκύπτει τοιαύτη. Ὑπάρχουν δμως καὶ τάσεις ἢ δόμαι, αἱ δποίαι δὲν δύνανται νὰ ἴκανοποιηθοῦν πρὸς στιγμήν, ἔνεκα ἐθίμων τῆς κοινωνίας ἢ ἔνεκα ἰδιαιτέρας καταστάσεως εἰς ἥγε ενδίσκεται τὸ ἀτομον, ἢ διότι εἶναι ὅντως ἀντικοινωνικαί. Π. χ. δ πατὴρ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἰδιαιτέρον δωμάτιον διὰ νὰ παῖξῃ τὸ μικρὸν παιδίον του ἔξαναγκάζει αὐτὸ πρὸς ἀκινησίαν παρὰ τὴν δόμην πρὸς κίνησιν, ἥτις πρέπει νὰ ἴκανοποιηθῇ, ἐπίσης ἡ πρὸς αἴσθησιν καὶ πρὸς γνῶσιν δόμη τοῦ παιδίου δὲν ἴκανοποιεῖται ὑπὸ γονέων ἀγνοούντων τὴν σημασίαν των. Ἐπίσης ἡ γενετήσιος δόμη πολὺ δρθῶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἴκανοποιηθῇ πρὸ τῆς δριμότητος. Τὶ γίνονται αἱ κωλύμεναι αὗται δόμαι; Γινές μὲν τούτων καταπλέζονται σχηματίζονται τὰ λεγόμενα, ὅποιαν ψυχαναλύτῶν **συμπλέγματα**. Ταῦτα ἀργότερον προξενοῦν πολλὰς βλάβας εἰς τὸ ἀτομον διότι εἶναι ἡ παθογόνος αἰτία πολλῶν **ψυχονευρώσεων**. Ἀλλai δὲ **ἔξατμιζονται**, ἥτοι διοχετεύονται εἰς ὕλας δδοὺς ἴκανοποιήσεως ἀνωτέρας. Π. χ. ἡ ἀνικανοποίητος γενετήσιος δόμη δύναται νὰ μετατραπῇ εἰς τοὺς νέους εἰς ἀγάπην πρὸς τὴν μουσικήν, ζωγραφικήν, τὰ σπόρτ. Δι' ἀλλους εἰς φιλανθρωπίαν, εἰς ἀγάπην πρὸς τὰ ζῷα, εἰς ἀσχολίας μὲ κοινωνικὰ ἔργα κλπ. Π.χ. πολλαὶ ὑπάρχεις ἀτυχήσασαι εἰς τὸν ἔρωτα ἀφοσιώθησαν εἰς τοιαῦτα ἔργα ενδροῦσαι τὴν παρηγορίαν. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ πρὸς τὰ ζῷα ἀγάπη πολλῶν ἀληθηγῶν γεροντοκορῶν.

5. Ἡ ἐπιθυμία.

Ἡ ἐπιθυμία ὡς εἴδομεν εἶναι ἡ ἀμέσως ἀνωτέρα τῆς ὁρμῆς μιօρφὴ τῆς βουλήσεως. Διαφέρει τῆς ὁρμῆς κατὰ τοῦτο· εἰς μὲν τὴν ὁρμὴν ἡ κίνησις δὲν εἶναι μὲ γνῶσιν σκοποῦ τινος, ἀλλὰ τυφλή, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν εἶναι γνωστὸς ὁ σκοπὸς τῆς κινήσεως. Τὸ παιδίον ἔχον κατ' ὅρχας ὁρμὴν πρός τροφήν ἐκτελεῖ τὰς γνωστὰς κινήσεις ὅπως ἐπιτύχει ταύτην, ἀγνοεῖ τὶ ζητεῖ, ἀπλῶς αἰσθάνεται τὸ αἰσθῆμα τῆς πείνης καὶ κορυγάζει. Ἀργότερον ὅμως ὅταν πεινᾷ θὰ εἴπῃ «μαμά, πεινῶ δός τὸ γάλα μου». Τὸ παιδίον τώρα γνωρίζει τὶ θέλει, λέγομε, ὅτι ἐπιθυμεῖ τροφῆς. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπιθυμία εἶναι ὁρμὴ βλέποντος. Ἡ ἐπιθυμία διαφέρει τῆς κυρίως βουλήσεως εἰς τὸ ὅτι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως δὲν προηγεῖται πάλη τις πρὸς ἀπόφασιν οὕτε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κινήσεως δυσκολία τις. Ὁ ἄνθρωπος δι πράττων κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του ἐνεργεῖ ἐν γνώσει μὲν τοῦ τί θέλει ἀλλ’ ὑπὸ τὴν ἔμπνευσιν τῆς διεγέρσεως στιγμαίας τάσεως, ἢ ὅποια ἀνῆλθεν εἰς τὴν συνείδησιν. Ἡ ἀλλως λέγομεν, ὅτι ἵκανοποιεῖ τὰς διεγιρούμενας ἀνάγκας του ἄνευ δισταγμοῦ καὶ ἀναφορᾶς πρὸς ἀνωτέρας τάσεις.

Πῶς ἡ ὁρμὴ μετατρέπεται εἰς ἐπιθυμίαν εἶναι εὔκολον νὰ ἔξηγήσῃ τις ψυχολογικῶς. Ἡ κατ' ἐπανάληψιν ἵκανοποίησις ὁρμῆς τινος ἀφίνει παραστάσεις τῆς σειρᾶς τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ δποῖα συνέβησαν πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἵκανοποίησιν αὐτῆς. Π.χ., παιδίον τι ἔλαβε πολλάκις τὴν τροφὴν τοῦ γάλακτος παρὰ τῆς μητρὸς του, ὅταν νῦν αἰσθανθῇ πείναν τὸ ἐνθυμηθῆ τὴν σειρὰν τῶν ἐπομένων τοῦ αἰσθήματος γεγονότων, τὸ ἐνθυμηθῆ π.χ., τὴν μητέρα του νὰ σπεύδῃ νὰ ἐτοιμάσῃ τὸ γάλα, νὰ τὸ λαμβάνῃ, νὰ πίνῃ κλπ. Ἀπασαι αὗται αἱ παραστάσεις τὸ ἀναπλασθοῦν ταχέως καὶ θὰ κάμουν τὸ παιδίον νὰ εἴπῃ «μαμά φέρε τὸ γάλα μου».

Διὰ νὰ καταστῇ τοῦτο δυνατὸν ἐγένετο σύνδεσις τῆς καθ-

δρμήν κινήσεως μὲ τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων καὶ τῆς νοήσεως.
Τὸ ὑποφλοιώδη δηλ. κέντρα συνεδέθησαν μὲ τὰ ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ.

6. Μορφαὶ τῆς ἐπιθυμίας.

Διάφοροι μορφαὶ τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἡ **κλίσις** ἡ **φονή**,
καὶ τὸ πάθος. π. χ. λέγομεν ὅτι ὁ Α ἔχει κλίσιν εἰς τὴν μου-
σικήν, εἰς τὴν ζωγραφικήν, ἔχει φονήν εἰς τὸ κλέπτειν, εἰς τὸ
πίνειν, ἔχει πάθος εἰς τὸν καπνόν, εἰς τὸ κρασί, εἰς τὸ χαρτο-
παίζειν κλπ.

Η κλίσις εἶναι ἐπιθυμία ἵσχυροτέρα σχετικῶς πρὸς ἄλλας
ἐπιθυμίας ὑπαρχούσας ἐν τῷ ἀτόμῳ. Η ἔντασις αὗτη ἐν τῇ
κλίσει δυνατὸν νὰ διερίξεται εἰς τὴν ἔντασιν συγγενοῦς ἀμφύτου
δρμῆς ἢ νὰ διερίξεται εἰς ἐπίκτητον ἀσκησιν ἢ καὶ εἰς ἀμφότερα.
Π. χ. ἡ δρμὴ πρὸς κτῆσιν διὰ τῆς κακῆς ἴκανοποιήσεως αὐτῆς
δύναται νὰ καταντήσῃ εἰς κλίσιν πρὸς κλοπήν. Ἐπίσης ἡ δρμὴ
πρὸς πόσιν διὰ τῆς ἀλόγου ἴκανοποιήσεως καταντᾷ εἰς κλίσιν.
Ὑπάρχουν διμοις καὶ ἐκ φύσεως ἀνθρώποι κλεπτομανεῖς καὶ ἀλ-
κοολικοί.

Η φονή εἶναι ἵσχυροτέρα τῆς κλίσεως. Άμφοτεραι διμοις
εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίζωνται διὰ τῆς ἀνωτέρας βιουλήσεως τοῦ
ἀτόμου. Οὕτω π. χ. τὴν κλίσιν πρὸς τὴν μουσικὴν μετατρέπει
εἰς ἀδιαφορίαν ἐκεῖνος ὅστις ἔνεκα ἀντιξόων περιστάσεων δὲν
δύναται νὰ δισχολεῖται μὲ αὐτήν. Πόσας κλίσεις τῶν παιδιῶν
ἄδικοι γονεῖς καταπιγούν ἐπιμένοντες νὰ μάθουν τὰ τέκνα των
ἐπάγγελμα πρὸς τὸ δποῖον δὲν ἔχουν καμμίαν κλίσιν;

Εἰς τὸ πάθος εἶναι τοιαύτη ἡ ἔντασις τῆς ἐπιθυμίας, ὥστε
καθίσταται, ἀν μὴ ἀδύνατον, τοῦλάχιστον δυσκολώτατον ἔργον ἡ
κυριαρχία τῆς ἀνωτέρας βιουλήσεως ἐπ' αὐτοῦ. Ο ἔχων τὸ πάθος
τῆς φιλαργυρίας, τῆς μέθης, τῆς φιλοδοξίας κ.λ.π. θυσιάζει τὰ
πάντα πρὸς ἴκανοποιήσιν αὐτοῦ· ἡ τιμή, ἡ ἀξιοπρέπεια, οἱ ἡθι-
κοὶ κανόνες, τοὺς διποίους προβάλλει αὐτῷ ἡ ἀνωτέρα βιουλησις
οὐδεμίαν ἵσχυν ἔχουν πρὸς περιορισμὸν τοῦ πάθους.

Τὰ πάθη γεννῶνται ἐν πρώτοις ἐκ τῆς συχνῆς καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἵκανοποιήσεως μιᾶς ἐπιθυμίας, διότι εἰς τὸ πάθος ἐπαναλαμβάνεται πρᾶξις τις πολλάκις, οὕτως ὥστε λαμβάνει αὕτη τὰ χαρακτηριστικὰ ἴσχυροτάτης ἔξεως. Τὸ διὰ τοῦ τρόπου τούτου γεννώμενον πάθος ἀποκτᾶται εὐκολώτερον ἐὰν ὑπάρχῃ παρὰ τῷ ἀτόμῳ ἔμφυτός τις προδιάθεσις πρὸς τοῦτο. Π. χ. ὁ νῖδος ἀλκοολικοῦ εὐκολώτατα θὰ ἀποκτήσῃ τὸ πάθος τῆς μέθης. Τὰ πάθη γεννῶνται δεύτερον ἐκ τῆς μὴ ἵκανοποιήσεως μιᾶς ἐπιθυμίας. Π. χ. ἡ ἐπὶ μακρὸν χρόνον στέρησις νομιμωτάτων ἀγαθῶν προκαλεῖ κατὰ τὴν ἀπόκτησιν αὐτῶν πάθη τινά.

Τρίτον ἐνίστε τὰ πάθη γεννῶνται ἐκ τῆς καταπιέσεως ὅρμης τινος ἰδίως δὲ τῆς γενετησίου. Οὕτω π. χ. ὁ καταπιεσθεὶς ἀνικανοποίητος ἔρως δυνατὸν νὰ φέρῃ τὸ ἀτομον εἰς μέθην, εἰς γαροπαιξίαν κλπ.

7. Κυρίως βούλησις.

Εἰς τὴν κυρίως βούλησιν διακρίνομεν δύο στάδια. Τὸ πρῶτον, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς πρᾶξεως, τὸ δποῖον περιλαμβάνει πάντα τὰ συνειδητὰ καὶ μὴ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ προηγούμενα τῆς πρᾶξεως, καὶ ἀποτελεῖ τὸ διασκεπτικὸν μέρος τῆς βούλητικῆς πρᾶξεως, καὶ τὸ δεύτερον στάδιον, τὸ δποῖον εἶναι αὐτὴ ἡ πρᾶξις.

Ἐξετάσωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου σταδίου ἐπὶ ἐνὸς συγκεκριμένου παραδείγματος. Ο καθηγητὴς Α ἀνέγνωσεν ἡμέραν τινὰ εἰς ἐφημερίδα, δτι προεκηρύχθη διαγνωσμὸς πρὸς ἀποστολὴν ὑποτρόφων εἰς Εὐδώπην, οἱ δποῖοι νὰ σπουδάσουν τὰ παιδαγωγικά. Ή εἴδησις αὕτη ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον ἐρεθισμόν, δ ὁποῖος θέτει εἰς ἐνέργειαν τὴν βούλησιν τοῦ Α. Τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον θὰ ὀνομάσωμεν ἀφορμὴν πρὸς βούλητικὴν ἐνέργειαν.

Αἱ ἀφορμαὶ προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμούς, ὡς εἶναι εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ Α καὶ εἰς ἄλλα παρόμοια π., χ. «Φέρε μου ἔνα ποτῆρι νερό», εἶναι ἀφορμὴ βούλητικῆς ἐνερ-

γείας διὰ τὸν διατασσόμενον. Ἡ ἀντίληψις τῆς κρούσεως τοῦ κώδωνος εἶναι ὅφορη ἐνεργείας διὰ τοὺς μαθητάς. Αἱ ὅφοραι πρὸς βουλητικὴν ἐνέργειαν δύνανται νὰ εἶναι ἐσωτερικοὶ ἔρεθισμοί, παραστάσεις, αἱ ὅποιαι ἐπέρχονται καὶ προκαλοῦν τὴν βουλητικὴν ἐνέργειαν· οὕτω π. χ. ἀνάμνησις δοθείσης συνεντεύξεως παρακινεῖ ἡμᾶς πρὸς ἐνέργειαν κλπ.

Ἡ ὅφορη ἀυτῇ ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Α παρήγαγε τὴν σκέψιν: «Δύναματα καὶ ἔγὼ νὰ λάβω μέρος εἰς τὸν διαγωνισμόν;»

Ἡ σκέψις αὐτῇ ἀποτελεῖ τὸ θέμα ἢ τὸν σκοπὸν τῆς βουλητικῆς διασκέψεως. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου πρέπει νὰ λάβῃ μίαν ἀπόφασιν.

Πρὸς τοῦτο εἰς τὴν συνείδησίν του σχηματίζοιται παραστάσεις καὶ κρίσεις **ὑπέρ** καὶ **κατὰ** τοῦ σκοποῦ, διάσκεψις πραγματικὴ τελεῖται. Σκέπτεται π. χ., τὸν κόπους τῆς μελέτης διὰ τὸν διαγωνισμὸν καὶ τὴν ἐν Εὐρώπῃ σπουδὴν, τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ προσφιλῆ πρόσωπα, τὰς δυσκολίας τῆς ἐπιτυχίας καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας εἰς τὸν διαγωνισμόν. Ἀφ' ἐτέρου σκέπτεται τὰ καλὰ ἀποτελέσματα τῆς παιδαγωγικῆς μιօρφώσεως, τὰ προσόντα τὰ ὅποια θὰ ἀποκτήσῃ. Ἐνθυμεῖται ἄλλους σπουδάσαντας ἐν Εὐρώπῃ, κατέχοντας ἔξαιρετικὰς θέσεις· ἐπίσης ἀναπλάτετε δσά είχεν ἀκούσει περὶ τῆς ἐν Εὐρώπῃ διασκεδαστικῆς ζωῆς τῶν σπουδαστῶν κλπ. **Πάλη** τις γίνεται. Εἰς ἑκάστην στιγμὴν ἡ προσοχὴ συγκεντροῦται εἰς ὠρισμένον γεγονός. Κατὰ τὴν διάσκεψιν ταύτην ἐμφανίζεται συναίσθημά τι **δισταγμοῦ** καὶ **ἀμφιβολίας**, ἐνεκα τοῦ ὅποιου κλίνει ἡ ἀπόφασις πότε πρὸς μίαν, ἄλλοτε πρὸς ἄλλην διεύθυνσιν. Τὴν κίνησιν αὐτὴν τῶν παραστάσεων καὶ σκέψεων καθορίζει ὁ σκοπός· οὕτος κυριαρχεῖ πρὸς στιγμὴν εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως, προκαλῶν ἐπιλογὴν· διαφόρων παραστάσεων.

Ἡ διάσκεψις αὗτη θὰ καταλήξῃ εἰς **ἀπόφασίν τινα**. Μετὰ τὴν ἀπόφασιν θὰ ἀναζητήσῃ **τὰ μέσα τῆς πραγματοποίησεως**, δι' ὃν θὰ ἀποκτήσῃ τὴν λεγομένην **συνείδησιν τοῦ ἐκτελεστοῦ**. Οὕτω π.χ., θὰ εῦρῃ, δτι πρέπει νὰ ὑποβάλῃ πρῶτον τὴν αἴτησιν

νὰ δοχίσῃ τὴν μελέτην ὠρισμένων βιβλίων κλπ. Δυνατὸν κατὰ τὴν ἔξεύρεσιν τῶν μέσων νὰ πεισθῇ περὶ τοῦ τοῦ ἀδυνάτου τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἀποφάσεως, ὅπότε αὕτη θὰ παραμείνῃ ψιλὸς πόθος.

Ταῦτα περίπου θὰ εἶναι τὰ συνειδητὰ γεγονότα τοῦ πρώτου σταδίου ἡτοι: 1) ὁ σκοπός, 2) ἡ διάσκεψις, 3) ἡ ἀπόφασις καὶ 4) ἡ ἔξεύρεσις τῶν μέσων.

Ἡ πορεία τῆς βουλητικῆς ἐνεργείας δυνατὸν νὰ σταματήσῃ ἔως ἐδῶ καὶ νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ ἢ ἀποφασισθεῖσα πρᾶξις, εἴτε διότι ἐπιπολαῖς ἐλήφθη, εἴτε διότι παρουσιάσθησαν ἀργότερον κωλύματα ἵσχυρά, εἴτε διότι μετενόησεν διὰ τὰ ἀποφασισθέντα. Ἀλλοτε ἢ πρᾶξις ἐκτελεῖται μετὰ μακρὸν χρόνου. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πρᾶξεως ἀπαιτοῦνται τὰ λεγόμενα ἐλατήρια τῆς βουλήσεως, ἄτινα εἶναι ψυχικὰ γεγονότα συνειδητὰ ἢ μή, συνδεδεμένα μὲ συναίσθημά τι, τὰ δποῖα ὅλοτε ἐνήργησαν εἰς πρᾶξιν διμοίας φύσεως. Τοιαῦτα εἶναι ἐν πρώτοις ἢ ἀπόφασις, ἐπανεργομένη σταθερῶς εἰς τὴν συνείδησιν, παρακολουθουμένη ἀπὸ τὸ εὐάρσεστον συναίσθημα τῆς μελλούσης εὐτυχίας μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν, δεύτερον ἢ συνείδησις τοῦ κατορθωτοῦ τῆς πρᾶξεως, παραστάσεις σκοτειναὶ κινητικαὶ διμοίων πρᾶξεων· οὕτω π. χ., πιθανὸν καὶ ὅλοτε νὰ ὑπέβαλεν αἴτησιν, ὑπέστη ἔξετάσεις πτυχιακὰς ἢ πιθανὸν νὰ ἀπέκτησε τὴν ἔξιν νὰ ἐκτελῇ τὰς ἀποφάσεις· τὸ αὗτο-συναίσθημα καὶ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι ἐπίσης ἵσχυρὰ ἐλατήρια τῆς βοιλήσεως.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρᾶξεως δοκιμάζομεν συναίσθημά τι ἐνεργείας, τὸ δποῖον παρακολουθεῖ τὰ μυϊκὰ αἰσθήματα, τὰ δποῖα αἰσθανόμενα κατὰ τὴν κίνησιν. Τὸ συναίσθημα ἐνεργείας ἐμφανίζεται καὶ πρὸ τῆς κινήσεως, προκαλούμενον ἀπὸ τὴν προετοιμασίαν τῶν μυῶν πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῆς.

Θὰ ἡτο λίαν δίσκολον νὰ καθορίσωμεν τὰ ἐπὶ πρᾶξεώς τινος δρῶντα ἐλατήρια. Πολλάκις ταῦτα εἶναι ἀσυνείδητά τινα γεγονότα λίαν παλαιά. Ὁ Freud ἵσχυρίζεται, δτι γεγονότα, συμβάντα κατὰ τὴν παιδικὴν ἥλικιαν, καθορίζουν τὰς πρᾶξεις δρίμου ἀν-

θρώπου. Οὕτω π. χ. τὸ πεῖσμα ἥ καὶ ἡ ἀδιαλλαξία εἰς τὰς πράξεις δρίμου ἀνθρώπου προέρχεται ἀπὸ τὸ παιδικὸν πεῖσμα, τὸ δόπονον οὗτος ἐπέδειξε μικρὸς ὁν ἀπέναντι ἀποτόμου καὶ σκληροῦ πατρός. Ἡ σκληρότης, τὴν δοπίαν δεικνύει ἄλλος τις πρὸς τοὺς ἄλλους, εἶναι ἀπὸ μασοχιστικὰς παιδικὰς τάσεις καπ, Ἐν γένει ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ἐπιδρᾷ ἅπαν τὸ παρελθόν πρὸ τῆς γεννήσεως ὡς ἔμφυτος προδιάθεσις καὶ μετὰ τὴν γέννησιν ὡς ἐπίκτητος ἔξις, ἐνεργεῖ δὲ εἴτε ὡς παρόρμησις ἐπὶ τὴν πρᾶξιν, εἴτε ὡς κώλυσις, χωρὶς ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως. Ἡ πρᾶξις, γράφει ὁ James, εἰς ἑκάστην στιγμὴν εἶναι ἡ συνισταμένη τῆς κοινῆς ἐνεργείας πασῶν τῶν παρορμήσεων καὶ τῶν κωλύσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.»

Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρᾶξεως συντείνει ἡ συνεχῆς συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς εἰς τὴν ἀπόφασιν, ἡ συχνὴ δηλ. ἐπαναφορὰ τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως εἰς τὸ κείτρον τῆς στιγμαίας συνειδήσεως. Τὴν παράστασιν αὐτὴν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ πρέπει νὰ παρακολουθῇ καὶ ἔκφρασίς τις σταθερᾶς ἐνεργητικῆς βουλήσεως. Π.χ., πρὸν κοινηθῶ καὶ κατὰ τὴν ἔγερσιν θὰ παριστῶ ἐν τῇ συνειδήσει σαφῶς τὸν σκοπὸν ἥ τὴν ἀπόφασιν λέγων «Θέλω νὰ μεταβῶ εἰς Εὐρώπην, ἥ θέλω νὰ μορφώσω ἐμαυτόν,» καπ. Ἐκ τῆς συχνῆς ταύτης ἐπαναφορᾶς ἡ παράστασις αὐτῇ θὰ ἀσκήσῃ τοιαύτην κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὥστε νὰ παραμερίσῃ τὰ κωλύματα πρὸς πραγματοποίησιν. Ὁμάς δὲ ἵδεων παρακολουθούμενη ἥπο συναισθήματος καὶ συχνὰ ἐπανεργομένη εἰς τὴν συνείδησιν γίνεται σημεῖον συγκεντρώσεως, πέριξ τοῦ δοπίου συγκεντροῦνται πᾶσαι αἱ συγγενεῖς πρὸς τὴν διμάδα παραστάσεις, οὕτως ὥστε ἥ διιάς αὐτῇ ἀποκτῷ μεγάλην ἰσχὺν κατευθύνουσα τὸν νόησιν καὶ παραμερίζουσα πᾶν κώλυμα πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἵδεων τῆς διμάδος. Π.χ. Τοιαύτη διμάς εἶναι ἵδεωδες τι πρὸς ὃ θέλει νὰ τείνῃ τὸ ἄτομον. Τὸ ἵδεωδες τοῦτο σκέπτεται οὕτος συχνά, ἀναζητῶν μέσα πραγματοποιήσεως, τὰ δοποῖα τέλος θὰ ἐπιτύχῃ¹.

(¹) Περὶ τοῦ φανομένου τούτου παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ θυ-

Ἐκτὸς τούτου σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πραγματοποίησιν μᾶς πρᾶξεως ἔχουν συνδέσεις τινές, τὰς δποίας ἐκτελεῖ. Π. γ. θέλων νὰ μὴ λησμονήσω νὰ δίψω εἰς τὸ γραμματοκιβώτιον ἐπιστολὴν τινα ἔκαμνον τὴν ἑξῆς σύνδεσιν. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἑξόδου ἐκ τῆς οἰκίας κρατῶν τὴν ἐπιστολὴν παρίστανον ζωηρῶς τὸ γραμματοκιβώτιον τῆς ὁδοῦ ἐξ ἣς θὰ διηρχόμην καὶ ἐμαυτὸν φίπτοντα εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιστολὴν. Μετὰ τὰῦτα, μολονότι ὡς συνήθως ἐσκεπτόμην ἄλλα τινα καθ' ὅδόν, κατὰ τὴν διάβασιν ἐκ τοῦ γραμματοκιβώτιού ἀσυιεδήτως ἐσταμάτων καὶ ἀνέπλαττον τὴν ἀπόφασιν. Πολλάκις ἑξετέλεσα ἐπιτυχῶς τὸ πειραματοῦτο καὶ δι' ἄλλας πρᾶξεις, π. γ. νὰ ἐγερθῶ δρισμένην τινά ὥραν ἀσυνήθη δι' ἐμέ. Πρὸς τοῦτο πρὸν κοιψηθῶ παρίστων ζωηρῶς τὴν ὥραν τῆς ἐγέρσεως καὶ ἐμαυτὸν ἐγειρόμενον. Πάντοτε κατώρθωντα νὰ ἐγερθῶ τὴν δρισμένην ἀκριβῶς ὥραν. Ὁ Meumann ἑξετέλεσε ἐπιτυχῶς πολλὰ πειράματα τοιούτων συνδεσεων. Ἐκεῖνο τὸ δποῖον συντείνει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ εἶναι τὸ δι τοι αἱ παραστάσεις αὗται πρότεινει νὰ εἶναι λίαν συγκεκριμέναι, οὕτω π. γ. εἰς τὸ πρῶτον παράδειγμα θὰ παραστήσω δχι οἰωνήποτε γραμματοκιβώτιον ἄλλὰ τὸ **τῆς Α ὁδοῦ**. ἐπίσης ἡ σύνδεσις νὰ γίνεται μὲ κάποιαν σαφήνειαν καὶ ίσχυρὰν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς προκύπτει, ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς βουλητικῆς ἐνεργείας εἶναι πρῶτον ἡ **σταθερὰ συγκράτησις ἐνδὸς σκοποῦ** καὶ δευτέρων ἡ **μετατροπὴ αὐτοῦ εἰς πρᾶξιν**. Ἐν τῇ σταθερᾷ συγκρατήσει τοῦ σκοποῦ εἰς τὰ διαδοχικὰ πεδία τῆς συνειδήσεως ἀσκεῖται δι' αὐτοῦ κυριαρχία ἐπὶ τοῦ συνειδοῦν καὶ γίνεται ἐπιλογὴ τῶν μέσων πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως μετατρέπεται ἡ διμάς τοῦ σκοποῦ διὰ τῶν ἐκλεγέντων ἐλατηρίων εἰς πρᾶξιν, ἡ διὰ νὰ διμιλήσωμεν φυσιολογικῶς, οἱ ἐρεθισμοὶ ἐκ τῶν

μάσιον βιβλίον τοῦ Payot «ἡ ὁγωγὴ τῆς βουλήσεως» μεταφρασθεῖν ὑπὸ Ἰακ. Βακαδόλου, ἐν τῇ σελ. 101 § 2.

κέντρων τῆς νοήσεως μεταφέρονται εἰς τὰ κέντρα τῆς κινήσεως· τὰ τελευταῖα εὑρίσκονται, ώς γνωστόν, ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας κεντρικῆς ἔλικος.³ Εξ αὐτῶν δὲ εἰς τοὺς μῦς. Έν τῷ συνειδημῷ αὐτῷ τῶν ἔλατηρίων μετὰ τῆς πράξεως ἔγκειται κυρίως ὅτι ἐν ἀρχῇ ὠνομάσαμεν βούλησιν.

Ἐάν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ κυριαρχοῦντα ψυχικὰ γεγονότα εἰς ἑκάστην στιγμὴν ταῦταζονται μετὰ τοῦ ἔγώ, οὕτως ὥστε ἡ ἐνέργεια νὰ ἀποδίδεται εἰς αὐτό, τότε δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν τὴν βούλησιν, ώς τὴν ὑπὸ τοῦ ἔγώ συγκράτησιν σκοποῦ τυνος καὶ τὴν μετατροπὴν αὐτοῦ εἰς ἀνάλογον πρᾶξιν.⁴ Ενεκα τῆς παρεμβολῆς τοῦ ἔγώ παράγεται κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς βούλησεως τὸ συνναίσθημα τῆς προσπαθείας καὶ ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἡμᾶς αὐτούς. Οὕτω συνναίσθιανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς αἴτιαν πολλῶν ὀποτελεσμάτων, ώς δρῶντας, ώς δημιουργούς.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης προκύπτει ἐπίσης, ὅτι οὐδὲν διάφορον τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν συνειδητῶν γεγονότων παρουσιάζεται κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς βούλησεως, αἰσθήματα συναίσθηματα, παραστάσεις, νοήματα καὶ συνδυασμοὶ αὐτῶν εἶναι τὰ συνειδητὰ γεγονότα καὶ τῆς λειτουργίας ταύτης. Η βούλησις ως λειτουργία εἶναι γεγονός sui generis, διαφέρουσα τῶν ἄλλων, μὲν χαρακτηριζόμενης ἴδιαιτέρους, ἀλλὰ δὲν περιέχει συιειδητὰ γεγονότα διάφορα.

8. Εξέλιξις τῆς κυρίως βούλησεως.

Η μιօρφὴ τῆς βούλητικῆς πράξεως, τὴν δποίαν περιεγράψαμεν, ὑφίσταται ἐξέλιξιν κατὰ δύο διευθύνσεις.⁵ Έν πρώτοις τὰ πρὸ τῆς πράξεως συνειδητὰ γεγονότα πληθύνονται οὕτως, ὥστε ἡ πρᾶξις νὰ διατελῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὀλοκλήρου τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἐνεργούντος προσώπου, ἦτοι:

1) Μετὰ τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως συνδέονται ὅλαι αἱ δυνάτη προσεχεῖς καὶ ἀπότεραι συνέπειαι τῆς πράξεως.

2) Πάντας τοὺς σκοποὺς τῶν σπουδαιοτέρων πράξεών μας προσπαθοῦμεν νὰ τοὺς ὑπαγάγωμεν ώς μερικοὺς σκοποὺς ὀλί-

γων γενικῶν σκοπῶν. Ἐὰν π.χ. ἐλεῶν πτωχόν, συνδέω τὴν πρᾶξιν ταύτην μὲ τὸν κοινωνικὸν σκοπὸν τῆς ἀλληλοβοηθείας. Ἐπίσης τοὺς σκοποὺς τῶν πρᾶξεων εἰς ἔκαστον ἐπάγγελμα ὑπάγομεν εἰς γενικόν τινα, τὸν δποῖον πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὅψει· οὕτω π. χ. ὁ διδάσκαλος κατὰ τὰς ποικίλας ἐνεργείας του ὡς διδασκάλου πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὅψει του τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς, ὁ δικαστὴς τὸν σκοπὸν τῶν δικαστηρίων δηλ. τὴν ἀπονομὴν δικαιούντης κλπ. Τοιουτορόπως μιօρφώνεται σύστημά τι ἀρχῶν καὶ κανόνων διαγωγῆς, λογικῶς διατεταγμένων εἰς μίαν ἴεραρχίαν.

Μέχρι τῆς μιօρφώσεως τοιούτου συστήματος ή βούλησις δὲν θεωρεῖται ἀνεπτυγμένη. Ἔνεκα τῆς συστηματοποιήσεως ταύτης ή ἐπίκρισις καὶ ἔξέτασις τῶν διαφέρων ἐλατηρίων γίνεται εὐκολωτέρα καὶ οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα καθίστανται σαφέστερα καὶ ἥπιοὶ ογημένα. Αἱ ἀνώτεραι διευθύνουσαι ἀρχαὶ εἶναι τὰ λεγόμενα ἰδεώδη τοῦ ἀτόμου, εἶναι ἀξίαι ἀνώτεραι δι' αὐτόν, τὰς δποίας προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ καὶ διατηρήσῃ.

Δεύτερον ή κυρίως βούλησις ὑφίσταται διὰ τῆς ἀσκήσεως μεταμόρφωσιν καὶ πρὸς ἄλλην διεύθυνσιν, τὴν δποίαν δυνάμεθα νὰ γαρακτηρίσωμεν ὡς δπισθιδρόμητιν, διότι τείνει νὰ λάβῃ τὴν μιօρφὴν τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ὁρμῆς. Τὰ συνειδητὰ γεγονότα, τὰ δποῖα περιεγράψαμεν, ὅτι προηγοῦνται τῆς πρᾶξεως, διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς πρᾶξεως ἀπολείφονται, ή διάσκεψις, ή σύγκρουσις τῶν ἐλατηρίων παύει, δισταγμὸς καὶ ή πάλη πρὸς λῆψιν ἀποφάσεως δὲν ἐμφανίζονται. Μόνον ὁ σκοπὸς καθίσταται συνειδητὸς καὶ ἀμέσως ἐπακολουθεῖ ή πρᾶξις. Τότε ή βούλησις λέγομεν, ὅτι λαμβάνει τὴν μιօρφὴν τῆς ἔξεως.

9. Περὶ ἔξεως.

"Αν παρατηρήσωμεν τὰς πρᾶξεις μιᾶς ἡμέρας τῆς ζωῆς μας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ 99% αὐτῶν ἔκτελοῦνται καθ' ἔξιν. Ἐγειρόμεθα καθ' ἔξιν, πλυνόμεθα, ἐνδυόμεθα, προγευματίζομεν, περιπατοῦμεν, χαιρετῶμεν διερχομένους φίλους πάντοτε καθ' ἔξιν.

Ποιὸν δρόμως ὁ James ἔχαρακτήρισε τὸν ἀνθρώπον ὃς μίαν δέσμην ἔξεων.⁴ Η βιολογικὴ σημασία τῆς ἔξεως φαίνεται ἀμέσως ἐάν σκεφθῶμεν τὶ θὰ ἥτο ὁ ἀνθρώπος ἀνευ αὐτῆς. Μόλις θὰ κατώρθωνε νὰ ἔκτελέσῃ δλίγας πράξεις τὴν ἡμέραν⁵ αὗται βεβαίως θὰ ἥσαν αἱ ἀφορῶσαι σωματικὰς ἀνάγκας. Μόρφωσις πνευματικὴ δὲν θὰ καθίστατο δυνατή.⁶ Εκ τούτου καταφαίνεται ἡ σημασία τῆς ἔξεως διὰ τὴν ζωήν.

Ἐξετάσωμεν νῦν τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῆς ἔξεως

Ἐν πρώτοις κατὰ τὴν ἐἰν τὸ ἄτομον ἐνεργεῖ **αὐτομάτως**, ὃς μηχανή τις ἡ ὅποια δὲν ἔχει συνείδησιν τῆς ἐνεργείας της. Τῷ ὅντι μόλις ἡ ἀφορμὴ πρὸς κίνησίν τινα καθ' ἔξιν δίδεται καὶ ἡ κίνησις ἔκτελεῖται. Οὕτω περιπατοῦμεν μηχανικῶς χωρὶς νὰ προσέχωμεν εἰς τὰ βίηματά μας⁷ γράφομεν ἐπίσης μηχανικῶς, χωρὶς νὰ παρακολουθῶμεν τὰς κινήσεις τῆς γραφῆς.

Ἡ ἀπαλοιφὴ αὕτη τῶν συνειδητῶν γεγονότων, ἡ ὅποια καθιστᾷ τὴν πρᾶξιν αὐτόματον, ἀπαλλάσσει τὴν προσοχὴν καὶ τὴν νόησιν πολλῆς δράσεως⁸ μόλις κάποια ἐπιτήρησις ἐπὶ τῶν πράξεων τελεῖται. ⁹ Ενεκά δὲ τῆς μὴ λειτουργίας τῆς προσοχῆς καὶ τῆς νοήσεως ἡ πρᾶξις τελεῖται ἀνευ καταναλώσεως πνευματικῆς τίνος δυνάμεως δηλ.¹⁰ **ἀκόπως** ἢ **εὐκόλως**. ¹¹ Ενεκά τῆς ἀκωλύτου ἔκτελέσεως τῆς πράξεως συντομείει· αἱ καὶ δὲ χρόνος αὐτῆς γίνεται λοιπὸν **ταχέως**. Ὅστε διὰ τῆς ἔξεως ἔχομεν οἰκονομίαν πνευματικῆς ἐνέργειας καὶ χρόνου.

Πλὴν τούτων διὰ τῆς ἔξεως ἡ πρᾶξις γίνεται **ἀκριβεστέρα**. πράγματι γνωρίζομεν πόσον ἀδέξιος εἶναι ὁ μὴ ἔθισθείς εἰς τὰς ἔξεις τῆς κοσμιότητος, ἢ εἰς τὸ γράφειν αλπ. Τέλος ἡ ἔξις ἀποκτᾷ τοιαύτην ἴσχυν, ὅστε νὰ ὑπερνικᾷ τὰ κωλύματα, δσα τυχὸν παρεντίθενται κατὰ τὴν λειτουργίαν της. ¹² Ενεκά τῆς ἴσχύος ταύτης ὠνόμασαν τὴν ἔξιν **δευτέραν φύσιν**, δηλ.. δυσκόλως μεταβαλλομένην ἐνέργειαν.

Ανακεφαλαοῦντες λοιπὸν λέγομεν, **ὅτι ἡ ἔξις εἶναι εὔκολος, ταχεῖα, ἀκριβής καὶ ἴσχυρά.**

Ἄν θελήσωμεν νὰ ἔξετάσωμεν πόθεν ἔξαρτῶνται αἱ ἴδιότη-

τες αὐται τῆς ἔξεως, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν πρῶτον τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς, δστις συνίσταται εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῆς αὐτῆς σειρᾶς πρόσχεώς της, δηλαδὴ εἰς **ἀσκησιν**. Διὰ τῆς ἀσκήσεως δημιουργοῦνται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὄδοι μεταβιβάσεως ὡρισμένου ἔρεθισμοῦ ἐκ τῶν ἀνωτέρων κινητικῶν κέντρων εἰς τὰ κατώτερα, τὰ ἔδρεύντα ἐν τῷ προμήκει καὶ νωτιαίῳ μυελῷ. Τὰ ἀνώτερα κέντρα τῆς βούλησεως καὶ τῆς νοήσεως δὲν ἀπασχολοῦνται πλέον, διότι τὸ κύριον ἔργον ἥδη ἐκτελοῦν τὰ κατώτερα κέντρα. Ἀπλῆ ἐπιτίθησις καὶ ἐν καιρῷ ἐπέμβασις μόνον γίνεται. Ἡ προκαλοῦσα τὴν κόπωσιν κατατάσθισις νευρικῆς ἔργασίας ἐλαττοῦται εἰς τὸ ἐλάχιστον. Τὸ ἀτομον οὕτω ἐλευθεροῦνται, ἀπαλλάσσεται τῆς ἐκτελέσεως ἐνεργειῶν τιτων, τὰς ὅποιας τρόπον τινὰ παραδίδει εἰς ὑπηρέτας πρὸς ἐκτέλεσιν.

Σπουδαῖν ζήτημα εἶναι νὰ μάθωμεν πῶς δημιουργεῖται μία ἔξις. Ὁ πρῶτος δρός **μορφώσεως** αὐτῆς εἶναι **ἡ ἀσκησις**, δηλ. **ἡ ἐπανάληψις** τῆς αὐτῆς πράξεως πολλάκις.

Ὑπάρχουν ἔξεις ἀτόμων καὶ λαῶν πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ὅποιων **ἡ ἀσκησις** ἐγένετο πρὸ ἐκατοντάδων ἐτῶν ὑπὸ τῶν προγόνων. Π. γ. εἶναι γνωστὸν ὅτι λαοὶ κατεικοῦντες ἐπὶ πολλὰ ἔτη παραλίους χώρας γίνονται δεξιοὶ ναυτικοί, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι οἱ Ἑλληνες. **Τὴν δεξιοτήτα ταύτην** ὁφείλουν εἰς κληρονομικὰς προσδιαθέσεις, αἴτινες πάλιν προηλθόν ἀπὸ τὴν ἀσκησιν τῶν προγόνων εἰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ναυτικοῦ. Ἐπίσης τὰς ἔξεις τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων τῆς ὑγιεινῆς καὶ ἴδιως τῆς παροιμιώδους καθαριότητος, τὰς ὅποιας παρατηροῦμεν εἰς τοὺς Ὁλλανδοὺς πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς μακροχόρονιον ἐφαρμογὴν αὐτῶν ὑπὸ τῶν προγόνων των. Ἐν γένει πλεῖσται ἔξεις τῶν πολιτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς προέρχονται ἀπὸ πολιτισμένην ζωὴν πολλῶν γενεῶν.

Κατόπιν τούτου θὰ ἥτο παράλογον νὰ ἀπαιτῶμεν ἀπὸ λαοὺς μὲν πρόσφατον παρελθόν ἀπολίτιστον νὰ ἀποκτήσουν εἰς μίαν ἡ δύο γενεὰς τὰς ἔξεις τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου.

Παραδεχόμενοι ὅτι τὸ παρελθόν διὰ τῶν κληρονομικῶν

προδιαθέσεων δημιουργεῖ τὰς ἔξεις δὲν πρέπει νὰ παραβλέψω-
καὶ τὴν ἐπίδρασιν, ἢν ἀσκεῖ ἡ ἀγωγὴ καὶ ἐν γένει τὸ περιβάλ-
λον ἐπὶ τὴν μόρφωσιν ἔξεώς τινος. Οὕτω π. χ. γνωρίζομεν ὅτι
εἴται δυνατὸν υἱὸς Ὁλλανδοῦ γεννηθεῖς ἐν Ἑλλάδι νὰ μὴ ἀπο-
κτήσῃ τὴν ἔξιν τῆς καθαριότητος μολονότι ἔχει αληθονομήση ἔμ-
φυτον προδιάθεσιν πρὸς τοῦτο. Ἡ ἐπὶ ἔμφυτου προδιαθέσεως
στηριζομένη ἔξις διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ἔχει ἀνάγκην εὐνοϊκοῦ περι-
βάλλοντος.

Ὑπάρχουν καὶ ἔξεις, αἵ δποῖαι ἀποκτῶνται κατὰ τὸ διάστη-
μα μιᾶς ἀτομικῆς ζωῆς ἡτοι δρείλουν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν μόρ-
φωσίν των εἰς ἐπίκτητον ἀσκησιν. Αὐτὰς τὰς ἔξεις εἶχεν ὑπ' ὄψιν
του ὁ James ὅταν ὤρισε τὴν ἔξιν ὡς ἐπίκτητον ἀντίδρασιν.³ Εν
πάσῃ περιπτώσει εἴτε ἴσχυρὰν εἴτε ἀσθενῆ ἔμφυτον προδιάθεσιν
πρὸς ἔξιν τινα ἔχει αληθονομήσει ἀτομόν τι ἀναγκαῖος δρός πρὸς
ἀνάπτυξιν τῆς ἔξεως εἶναι καὶ οἱ εὐνοϊκοὶ δροὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Ἐξεις μορφωθεῖσαι ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἀποκτοῦν τοιαύτην
ἰσχὺν ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ὥστε νὰ μὴ δύναται τοῦτο ιὰ ἀπαλλαγῆ αὐ-
τῶν. Πάντες γνωρίζουν πόσον δύσκολον εἶναι ὁ ἀλκοολικὸς νὰ
κόψῃ τὴν κακὴν ἔξιν του, ἐπίσης ὁ καπνιστής. ⁴ Ανθρώποι ἐθι-
σθέντες εἰς ὡρισμένον τρόπον ζωῆς ἔξακολουθοῦν νὰ ἐπιμένουν εἰς
τὴν ζωὴν αὐτὴν παρὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν ἔξωτερικῶν δρῶν. Οἱ ἄνθ-
ρωποι αὐτοὶ καταντοῦν πολλάκις ὡς μηχαναὶ ζῶσαι, ἐπαναλαμβά-
νοντες ὡς αὐτόματα καθημερινῶς τὰς αὐτὰς πράξεις. Οὕτοι δυ-
σκόλως μεταβάλλενται τούτες, τρόπους ἐνεργείας, τάξιν διαίτης. ⁵ Ε-
γνώρισα ἄνθρωπον δστις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἥθελε νὰ ἀλλάξῃ καὶ
τὸν δρόμον, τὸν δροῖον καθημερινῶς ἐλάμβανε διὰ νὰ μετα-
βῇ εἰς ἔργον τι.

Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι λίαν συντηρητικοί, οἱ ἄνθρωποι τῆς
δουτίνας, δι' αὐτοὺς πᾶσα ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς προξενεῖ
μέγαν κόπον καὶ θλῖψιν. ⁶ Η ἔξις εἰς αὐτοὺς ἀπέβη κυρίαρχος τῆς
τε νοήσεως καὶ τῆς κυρίως βούλησεως. ⁷ Η κυρίως βούλησις ἀδυ-
νατεῖ νὰ τὴν περιορίσῃ. ⁸ Η ὑπηρέτρια ἐγένετο κυρία. Αὐτὸς τὰς
ἔξεις ὑὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ 'Ρουσσώ ὅταν ἔγραψε: «εἰς τὸν Αἰμί-

λιόν μου δὲν θὰ διδάξω καμπίαν ἔξιν, ἢ μόνη τὴν ὅποιαν θὰ ἀποκτήσῃ εἶναι νὰ μὴ ἔχῃ καμπίαν ἔξιν».

Αἱ ἔξεις λοιπὸν δὲν ἔκκριζώνονται; Αὗτὸς εἶναι ζήτημα πολὺ σπουδαῖον ἰδίως διὰ τὴν ἀγωγήν. Ἀποκτηθεῖσα ἔξις δύναται νὰ ἔκκριζωθῇ διὰ μᾶς σταθερᾶς ἀποφάσεως νὰ μὴ ἐπαναλάβῃ τὴν πρᾶξιν τῆς ἔξεως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς εἰάρξεως πρὸς διόρθωσιν. Ἄλλοι συνιστοῦν τὴν βαθμιαίαν ἀπαλλαγήν, Οὕτω π. χ. ὁ καπνιστὴς θὰ καπνίζῃ κατ’ ἀρχὰς δλιγάτερα, ἀργότερον ἵσως ἄλλην τινα οὐσίαν ἀβλαβῆ, ὁμοίως δ ἀκοολικὸς θὰ κακαφύγῃ κατ’ ἀρχὰς εἰς ποτὰ ἐλαφρότερα. Διὰ τοὺς παῖδας ἀπαιτεῖται ἡ ἐπέμβασις τοῦ παιδαγωγοῦ πρὸς ἔκκριζωσιν ἔξεως τινος, εἰς αὐτοὺς ὑφίσταται τὸ πλεονέκτημα ὅτι αἱ ἔξεις των δὲν ἔχουν μακρὸν χρόνον ἀσκήσεως.

10. Ἰδιότητες τῆς βουλήσεως.

Παρατηροῦντες τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους εὑρίσκομεν πολλὰς ἀτομικὰς διαφορὰς εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ἐνεκα τούτου διέκριναν **ἴδιότητάς** τινας εἰς τὴν βούλησιν, αἱ διοῖαι κατὰ ποικίλην σύνθεσιν ἐκδηλοῦνται εἰς τὰ διάφορα ἀτομά.

Θὰ ἔξετάσωμεν κατωτέρῳ τὰς σπουδαιοτέρας ἔξι αὐτῶν.

Ἡ πρώτη ἴδιότης εἶναι ἡ **ἐντασίς** ἢ **ἐνεργητικότης** τῆς βουλήσεως. Αὕτη συνίσταται, θετικῶς μὲν εἰς τὸ ποσὸν τῆς δυνάμεως μεθ’ ἣς τὸ ἀτομὸν ἐκτελεῖ ἐκάστην πρᾶξιν, ἀριθμιῶς δὲ εἰς τὴν ὑπερονίκησιν πολλῶν καὶ μεγάλων κωλυμάτων πρὸς ἐκτέλεσιν πρᾶξεώς τυνος. Ἡ βούλησις π.χ. τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶχε μεγάλην ἐντασίν, διότι πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς εἰς Ἀσίαν ἐκστρατείας ἔχοειάσθη νὰ ὑπερπηδήσῃ πολλὰ ἐμπόδια. Ἐκ τῆς ἴστορίας γ ωρίζομεν ἀνθρώπους δραστηρίους, ἐνεργητικούς, ἵκανοντας νὰ ὑπερπηδήσουν πάντα τὰ ἐμπόδια πρὸς πραγματοποίησιν ἰδέας τινός.

Τὰ ἐμπόδια ταῦτα ἄλλοτε μὲν προέρχονται ἐκ τοῦ ἰδίου ἀτόμου καὶ εἶναι συνήθως σωματικά τινες ἀτέλειαι, ἀνάγκαι,

δρμαὶ καὶ ἐπιθυμίαι αἱ ἀντίθετοι πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, ὃς ἡτο π.χ. ἡ ἀτέλεια τῆς γλώσσης εἰς τὸν Δημιοσθένην σκοποῦντα νὰ γίνῃ δήτωρ, ἡ πτωχεία εἰς πολλοὺς νέους ποθοῦντας ἀνωτέραν μόρφωσιν, δ σκάλωψ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ ἡ ἐπιληψία τοῦ Καίσαρος. Ἐπίσης ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀπαυσιν καὶ ἐπείγουσα ἀκτέλεσις ἔργου τινός κλπ.

Ο ἔχων ἔντασιν βουλήσεως κατωρθώνει νὰ κυριαρχῇ τῶν κωλυμάτων τούτων, τὰ δοῖα παρεμβάλλονται κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Ἡ κυριαρχία αὕτη συνίσταται εἰς τὸ δι τι καθιστᾶ ἀβλαβῆ δι' ὁρισμένον ἔργον τὰ ἐμπόδια ταῦτα. Ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς βουλήσεως ὀνομάζεται **αὐτοκυριαρχία**. Ο ἔχων αὐτοκυριαρχίαν ἀσκεῖ αὐστηρὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῶν ἀναγκῶν του, τῶν σκιτεινῶν τάσεων του, τῶν δρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν μὴ ἐπιτρέπων εἰς αὐτὰς νὰ ἐκδηλωθοῦν ἐκ πράξεις ἀντιθέτους πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν ἢ πρὸς τὸ ἴδεωδες, τοῦ δοῖου τὴν πραγματοποίησιν ἐπιδιώκει.

Ἡ ἰδιότης αὕτη ἀναπιύσσεται ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἵωης τοῦ ἀνθρώπου οὕτω πολὺ ἐνωρίς κατὰ τὸ δεύτερον ἢ τρίτον ἔτος τῆς ἥλικίας τὸ παιδίον συγκρατεῖ τὴν ἀκώλυτον ἀκτέλεσιν τῶν ἀναγκῶν του, κανονίζον αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῆς μητρός. Ἡ κώλυσις αὕτη εἶναι ἡ ἐπέμβασις τῶν λεγομένων ἀνωτέρων φλοιωδῶν κέντρων ἐπὶ τὰ κατώτερα, τὰ ὑποφλοιώδη.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν αὐτοκυριαρχίαν θεωροῦντος αὐτὴν μεγάλην ἀρετήν. Ἐλεύθερον ἄνθρωπον ἔκαλ υν τὸν «**έαυτοῦ κρατοῦντα**. Εἶναι χρησιμωτάτη ἰδιότης ἡ αὐτοκυριαρχία πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἀτόμου, διότι εἶναι ἀληθὲς δι τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιον ἀτομον. Ἡ αὐτοκυριαρχία ἐπιτρέπει τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέσων τῆς **αὐτοαγωγῆς** δι' ἣς δ ἀνθρωπος συνεχίζει μόνος του τὴν ἀνατροφήν του.

Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς αὐτοκυριαρχίας προϋπόθεσις ἀπαραίτητος εἶναι ἡ **αὐτογνωσία**, τὸ γνῶθι σαυτὸν. Ὅπαρχουν ὡς

ἄλλαχοῦ εἴπομεν, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύο ἔγώ, τὰ δποῖα πρέπει νὰ γνωρίσῃ. Ἐν πρώτοις εἶναι τὸ συνειδητὸν ἔγώ, τὸ δποῖον περιλαμβάνει, δλας τὰς ἐκδηλώσεις, τὰς δποίας ὠνομάσαιεν συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Τπάρχει δμως καὶ τὸ ἀσυνείδητον, τὸ δποῖον περιλαμβάνει τὰ μὴ συνειδητὰ γεγονότα, τὰ δποῖα ἀποτελοῦν τὸν κυρίως ἄνθρωπον. Ὁ σκοτεινὸς αὐτὸς κόσμος τοῦ ἀσυνειδήτου δρᾶ ἀνενοχλήτως καθιστῶν τὸ ἄτομον ἀνίκανον πρὸς κυριαρχίαν, ἥτις δμως δύναται νὰ ἀποκτηθῇ ἐὰν τὸ ἀσυνείδητον γίνη συνειδητόν, ἐὰν τὰ κρύφια ἐλατήρια τῶν πράξεων ἀποκαλυφθοῦν· τότε μόνον δ ἄνθρωπος δντως θὰ καταστῇ κύριος ἔαυτοῦ, κύριος τῆς μιρίδας του κατευθύνων τὴν ζωήν του πρὸς ὀρισμένον σκοπόν. Ἡ γνῶσις αὗτη τοῦ ἀσυνειδήτου γίνεται διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαναλύσεως.

Ἐκτὸς τῆς αὐτογνωσίας ὅπαιτεῖται καὶ ἀσκησις συνεχής, ᾧ δποία θὰ καταστήσῃ τὴν αὐτοκυριαρχίαν εὔκολον ταχεῖαν καὶ σταθεράν.

Ἡ ἔντασις τῆς βουλήσεως κατευθύνεται καὶ εἰς τὴν ὑπερονίκησιν ἔξωτερικῶν κωλυμάτων πρὸς πραγματοποίησιν ἐπιδιωκομένου τινὸς σκοποῦ. Τὰ κωλύματα ταῦτα προέρχονται εἰτε ὅπὸ τὸ ἄψυχον ἢ ἀπὸ τὸ ἔμψυχον περιβάλλον. Οὕτω π. χ. ποῖα τρομερὰ κωλύματα ὑπερπήδησεν δ 'Αννίβας διὰ τὰ διαβῆ τὰς Ἀλπεις καὶ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Ῥώμης! Ἐπίσης οἱ διάφοροι μεγάλοι πολιτικοὶ κλπ., πόσην ἔντασιν βουλήσεως πρέπει νὰ ἔχουν ἵνα πέσουν τούς ἀντιδῶντας ἢ κατά τινα τρόπον ἔξουδετερώσουν αὐτοὺς πρὸς ἔπιτυχίαν τῶν σκοπῶν τω .

Ἡ ἔντασις τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι ἴδιότης γενικὴ δι' δλα τὰ εἰδη τῶν πράξεων δηλ. δὲν δύναται τις νὰ ἔχῃ ἔντασιν βουλήσεως δι' δλα τὰ εἰδη τῶν πράξεων. Οὕτω π.χ. συμβαίνει ἄνθρωπός τις νὰ ἔχῃ ἔντασιν βουλήσεως εἰς ἐκτέλεσιν πνευματικῆς ἐργασίας καὶ νὰ εἶναι ἀνευ ἐντάσεως διὰ τὰς πράξεις τοῦ πρακτικοῦ βίου. Ὡς θὰ ὡδωμεν τὸν χαρακτῆρα αὐτὸν δ Spranger τὸν ώνόμασε θεωρητικόν. Παρατηρεῖται λοιπὸν εἰδίκευσις τῆς ἴδιότη-

τος εἰς ὀρισμένας πράξεις. Ἡ εἰδίκευσις αὗτη προέρχεται ἐκ τῆς μονομεροῦς ἀσκήσεως τῆς βουλήσεως.

Οἱ μὴ ἔχοντες ἔντασιν βουλήσεως δι' οὐδὲν εἶδος πράξεως εἴναι οἱ ἐπιπόλαιοι, οἱ ἀδρανεῖς, οἱ ὑποχωροῦντες εἰς τὸ ἐλάχιστον παρουσιαζόμενον κάλυμα. Οἱ δνειροπόλοι καὶ οἱ συναισθηματικοὶ ἄνθρωποι μολονότι ἐνθουσιάζονται διὰ μίαν ίδεαν δὲν ἔχουν δύμας ἔντασιν τῆς βουλήσεως πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς.

Τὸ θεμέλιον τῆς ἔντασεως τῆς βουλήσεως δέον νὰ δηναζητηθῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.

Δευτέρᾳ ἰδιότης τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ ἐπιμονὴ ἡ σταθερότης· αὕτη μετρᾶται ἐκ τῆς διαρκείας καθ' ἥν ἐνεργεῖ ἡ βιούλησις, κατόπιν δὲ ἐπέρχεται ἡ κόπωσις. Ἐπιμονὴν ἀποδίδομεν ὅταν ἡ διάρκεια εἴναι μακρά, ὅταν δηλ. δυσκόλως κουράζεται ἀπὸ τὰς παρουσιαζόμενας δυσκολίας. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵ δοποῖοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον δύνανται νὰ ἐργάζωνται πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ τινος χωρὶς νὰ κουρασθοῦν, ἄλλοι δὲ τουναντίον μὲ τὸν ἐλάχιστον κόπον κουράζονται καὶ παραιτοῦνται τῆς ἐργασίας.

Ἡ ἔντασις καὶ ἡ ἐπιμονὴ εἶναι αἱ δύο σπουδαιότατα ἰδιότητες τῆς βουλήσεως· αὕται συνιστοῦν τὴν ἰδιότητα τὴν δοποίαν δημομάζομεν ἐπιμέλειαν. Ὁ ἐπιμελής δηλ. ἔχει ἔντασιν καὶ ἐπιμονὴν βουλήσεως. Διὰ τῆς ἐπιμελείας, ὡς γνωστὸν κατωρθώθησαν μεγάλα ἔργα καὶ εἰς αὐτὴν διφεύλονται δι, τι μέγα καὶ διαρκὲς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἀνθρωπότης.

Αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι καὶ ἐν γένει πᾶσα πρόοδος διφεύλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας τῆς βουλήσεως, τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὴν σταθερότητα. Οἱ μεγάλοι δημιουργοὶ συστημάτων πολιτειακῶν, ἐκπαιδευτικῶν θεραπευτικῶν ἀφίέρωσαν μέγα μέρος τῆς ζωῆς των μετ' ἐπιμελείας ἀσχοληθέντες εἰς τὸ ἀπασχολοῦν αὐτοὺς πρόβλημα. «Τῇ ἐπιμελεᾳ πάντα δοῦλα γίγνεται» εἶναι ὁρτὸν ἀληθέστατον.

Τρίτη ἰδιότης τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ ἀποφασιστικότης. Ὁ ἔχων ταύτην δὲν παρατείνει ἐπὶ μακρὸν τὴν διάσκεψιν ἀμφιταλαντευ-

όμενος καὶ διστάζων νὰ λάβῃ ἀπόφασιν τινά, ἀλλὰ τουναντίον, ἀφοῦ ἐπεσκόπησε διὰ ταχυτάτης ἔξετάσεως τοὺς ὑπὲρ καὶ κατὰ λόγους ἀποφασιστικῶς ἐκφέρει τὴν τελειωτικὴν ἀπόφασιν μετὰ σταθερότητος ἀποφεύγων τοῦ λοιποῦ νὰ ἐπανέλθῃ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ὁ ἀποφασιστικὸς δὲν μεταβάλλει ἀπὸ ὅρας εἰς ὅραν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν χωρὶς πουδαιοτάτους λόγους. Ὁ μὴ ἔχων τὴν ἰδιότητα ταύτην διέρχεται τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ζωῆς του, διασκεπτόμενος ἀν πρέπη νὰ ἐκτελέσῃ ἀπλουστάτην πρᾶξιν ὡς ἄβούλος καὶ παλίμβουλος.

Ἡ ἀποφασιστικότης ἐκδηλοῦται ὡς θάρρος ἢ τόλμη. Π.χ. Οἱ Ἑλληνες τοῦ Μεσολογγίου ἀποφασίσαντες νὰ ἐκτελέσουν ἔξοδον ἐδειξαν συγχρόνως θάρρος ἢ τόλμην.

Ἡ ἀποφασιστικότης εἶναι ἐν μέρει προϊόν ἀποκτηθείσης ἔξεως. Οὕτω π.χ. ὁ ἔχων τὴν ἔξιν νὰ ἐγείρεται πρωΐ, εὐκόλως θὰ ἀποφαίσῃ νὰ τὸ πράξῃ, ἐπίσης ὁ ἔχων τὴν συνήθειαν νὰ ἐργάζεται ἐπιμελῶς δι' ὧδισμένην ἐργασίαν, θὰ τὸ ἀποφασίσῃ καὶ δι' ἄλλην.

Ἐνίστε ἡ ἀποφασιστικότης εἶναι προϊὸν περιωρισμένης νοήσεως. Ὁ ἀγνοῶν π.χ., πολλὰς ἀπόψεις καὶ λύσεις ἐνὸς ζήτηματος ἀποφασίζει περὶ τῆς μιᾶς, ἐν ᾧ δυνάμενος νὰ ἔξετάσῃ τὸ πρὸς ἀπόφασιν ζήτημα εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας του καὶ εἰς ὅλας τὰς δυνατὰς λύσεις του ενδίσκεται πρὸ περιπλόκου, ὃς εἶναι συνήθως θέματος, ἔχοντος πλείστας λύσεις διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν δποίων διστάζει νὰ ἀποφασίσῃ.

Τετάρτη ἰδιότης τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ **δμαλότης**. Ὁ ἔχων ταύτην πράττει πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις. Δὲν δεικνύεται εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν εύσυνείδητος εἰς ἄλλην ἀσυνείδητος. Οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς του δηλ., δὲν ἔχουν πολλὰς ἔξαιρέσεις. Ἡ ἰδιότης αὗτη μόνον ἐν μέρει δύναται νὰ ἴσχυῃ διότι οὐδεμία περίπτωσις ἔχει πάντοτε τοὺς αὐτοὺς δρούς καθ' ὅσον μὲ τὴν αὐξουσαν ψυχικὴν ζωὴν τὸ πολύπλοκον τοῦ ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῆνει, οἱ δροι τῆς παραγωγῆς φαινομένου τινος μεταβάλλονται.

Πέμπτη ίδιότης είναι ή **συγκέντρωσις**. Κατ' αὐτὴν ἡ βουλητική ἐνέργεια διευθύνεται εἰς μικρὰν διμάδα ίδεων ἢ παραστάσεων, τῶν δοποίων ἐπιδιώκει τὰ κινητικὰ ἀποτελέσματα ἢ τὴν πραγμάτωσιν. Διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὰς ίδεας, αἱ δοποῖαι τείνουν πρὸς πραγματοποίησιν κάμινοι μεν ἐκλογὴν διακρίνοντες κυρίας καὶ δευτερεούσας. Ἡ ἀντίθετος ταύτης ίδιότης είναι δ **καταμερισμὸς** τῆς βουλήσεως καθ' ὃν δ ἄνθρωπος μετὰ τῆς αὐτῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἀσχολεῖται περὶ τὴν πραγμάτωσιν ποικίλων σκοπῶν. Ἡ **συγκέντρωσις** είναι ίδιότης προερχομένη ἐκ τῆς περιωρισμένης ψυχικῆς δυνάμεως. Διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν μεγάλου τινος ἔργου, εἶναι ἀπαραίτητος διότι δ περὶ πολλὰ ἀσχολούμενος εἰς οὐδὲν καθίσταται ἵκανός. Ἡ ίδιότης αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς δομοίαν τῆς προσοχῆς.

Αἱ πέντε αὗται θετικαὶ ίδιότητες μετὰ τῶν ἀντιθέτων ἀρνητικῶν ἐν δλῷ δέκα ἐκδηλώνονται εἰς ποικιλωτάτην σύνθεσιν εἰς τὰς διαφόρους ἀτομικότητας. Οὕτω π.χ. ἄνθρωπός τις δύναται νὰ εἶναι ἐνεργητικὸς, ἐπιμελὴς ἀλλ' ἀνατοφάσιστος, ἀνώμαλος καὶ μὲ καταμερισμόν. Όμοιώς είναι δυναταὶ καὶ ἄλλαι ποικιλίαι.

11. Πειραματικὴ ἔρευνα τῆς βουλήσεως.

Πρὸς ἔρευναν τῆς βουλήσεως μεταχειρίζονται σήμερον οἱ ψυχολόγοι τὰ λεγόμενα **πειράματα ἀντιδράσεως**. Κατ' αὐτὰ δι' ἔρευνισμοῦ τινος ἐξωτερικοῦ παράγοντος αἴσθημά τι εἰς τὸ ἐξεταζόμενον ὑποκείμενον. Τοῦτο, ἐνέκα προηγουμένης δόηγίας, ὅφελει νὰ ἀπαντήσῃ δι' ὥρισμένης κινήσεως. Π.χ. νὰ διακόψῃ ἡλεκτρικὸν ὁρεῦμα μόλις ίδῃ σημειόν τι, νὰ ἀπαντήσῃ δι' ὥρισμένης ἢ οῖας δήποτε λέξεως μόλις ἀκούσῃ λέξιν τινα.

Ἀννίδρασις εἰς τὰ πειράματα ταῦτα, λέγεται η κίνησις τὴν δοποῖαν ἐκτελεῖ πρόσωπόν τι εἰς ἀπάντησιν πρὸς ἐξωτερικὸν αἰσθητὸν ἔρευνισμόν.

Ο ἐξωτερικὸς ἔρευνισμὸς δύναται νὰ εἶναι δητικός, ἀκουστικὸς κλπ. δηλ. αἰσθητὸς ἀπὸ διαφόρους αἰσθήσεις.

Εἰς τὰ πειράματα ταῦτα μετροῦν κυρίως τὸν χρόνον τῆς ἀντιδράσεως, δὲ δποῖος εἶναι δὲ παρερχόμενος μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐρεθίσμου καὶ τῆς ἀντιδράσεως. Ἡ μέτρησίς του γίνεται διὰ τοῦ μετρονόμου εἰς χιλιοστὰ τοῦ δευτερολέπτου ὃς ἔξης. Ὁ μετρονόμος εἶναι ὠρολόγιον, τὸ δποῖον τίθεται εἰς κίνησιν ὅταν διέρχεται ὁ εῦμα καὶ σταματᾷ ὅταν διακόπτεται. Ὅποθέσωμεν ὅτι δεικνύει τὴν Α ὥραν. Κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐρεθίσμου δὲ πειραματιστὴς συνδέει τὸ ὁεῦμα καὶ τὸ ὠρολόγιον ἀρχίζει νὰ λειτουργῇ. Κατὰ τὴν ἀντίδρασιν δὲ πειραματιζόμενος διακόπτει τὸ ὁεῦμα καὶ ὠρολόγιον σταματᾷ. Τὸ διανυθὲν χρονικὸν διάστημα ἐσημειώθη ἐπὶ τοῦ ὠρολογίου καὶ εἶναι δὲ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως.

Ἡ μορφὴ τῆς βιουλήσεως, τὴν δποίαν ἐρευνοῦν διὰ τῶν πειραμάτων τούτων εἶναι ἡ τῆς ἔξεως ἢ αὐτομάτου πράξεως. Εἶναι ἡ πρᾶξις καθοριζομένη ὑφ' ἐνὸς ἐλατηρίου ἀνευ διασκεπτικοῦ. Ἡ ἀπόφασις πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πρᾶξεως ἐλήφθη ὅταν δὲ πειραματιζόμενος συγκατετέθη νὰ ἐκτελέσῃ τὸ πείραμα. Θέλουν ἐδῶ κυρίως νὰ ἐρευνήσουν τὸ μυστηριώδες ἀληθῶς γεγονός πῶς μία ἰδέα ἢ μία ἀντίληψις ἢ ἐν αἰσθημα προκαλεῖ κίνησίν τινα.

Ἡ ἀντίδρασις παύει νὰ ἔχῃ τὴν μορφὴν αὐτομάτου ἐνεργείας διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς νοήσεως. Πρὸς τοῦτο δὲ πειραματιζόμενος λαμβάνει ἐντολὴν μᾶλλον ἀδρόιστον καὶ ἐλευθέραν οὕτως ὅτε νὰ ἀφίεται εἰς αὐτὸν κάποια πρωτοβιούλια, ἢ ἐκλογὴ κατόπιν σκέψεως. Οὕτω π.χ., δφείλει νὰ ἀπαντήσῃ διὰ μιᾶς ὑπερκειμένης πρὸς ἐννοιαν τοῦ ἐρεθίσμου ἐννοίας, π.χ. εἰς τὴν λέξιν *βοῦς* ν' ἀπαντήσῃ *μηρυκαστικόν*, εἰς τὴν λέξιν ὅφις, ἐρπετὸν κλπ., ἢ νὰ ἀπαντήσῃ τείνων τὴν ἀριστερὰν ἢ δη λευκὸν χρῶμα καὶ τὴν δεξιὰν ἢ δη μαυρὸν κλπ. Αἱ ἀντιδράσεις αὗται λέγονται *ἀννιδράσεις ἐκλογῆς*.

Πενιχρὰ εἶναι μέχρι τοῦτο τὰ πορίσματα ἐκ τῶν πειραμάτων τούτων. Ἀναφέρομεν μόνον τὰ κυριάτερα. Ἀπεδείχθη ὅτι οἱ ἀνθρώποι ἀναλόγως τῆς ἀντιδράσεως ἀνήκουν εἰς τρεῖς τύπους. Πρῶτοι εἶναι τὰ ἀτομα τῆς *αἰσθητικῆς ἀντιδράσεως*. ταῦτα κατὰ τὴν

ἀντιδρασιν προσέχουν μᾶλλον εἰς τὸ ἀναινένομενον σημεῖον τοῦ ἔρεθισμοῦ καὶ ὅχι εἰς τὴν ἐκτελεστέαν κίνησιν. Διὰ τοῦτο δὲ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως εἰς αὐτὰ εἶναι μικρότερος 240 σ. κατὰ μέσον ὅρον $\left(\sigma = \frac{1}{1000} \text{ τοῦ δευτερολέπτου} \right)$. Λεύτερον τὰ ἀτομα τῆς μυϊκῆς ἀντιδράσεως ταῦτα προσέχουν μᾶλλον εἰς τὴν ἐκτελεστέαν κίνησιν. Διὰ τοῦτο δὲ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως εἰς αὐτὸν εἶναι βραχύτερος, 135 σ. καὶ τοίτον εἰς τοὺς μεικτοὺς τύπους τῶν δοποίων δὲ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως κυμαίνεται μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀκρων. Ἐνταῦθα ἐννοεῖται πρόκειται περὶ τῆς αὐτομάτου ἀντιδράσεως. Οἱ ψυχαναλυταὶ μεταχειρίζονται τὰ πειράματα ταῦτα πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν λεγομένων συμπλεγμάτων. Ὑποθέσωμεν ὅτι μαθητής τις ἔχει κακάς σχέσεις πρὸς τὸν συμμαθητήν του Β ἢ ὅτι ἔχει μυστικόν τι καταπιεστικόν, τὸ δοποίον δὲν θέλει νὰ ἀποκαλύψῃ δυνατὸν μάλιστα καὶ δὲδιος νὰ ἀγνοῇ λησμονήσας αὐτό. Πρὸς ἀνακάλυψιν τούτου ὑποβάλλομεν αὐτὸν εἰς τὸ πείραμα τῆς ἐλευθέρας ἀναπλάσεως, τὸ δοποίον συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἰς ἑκάστην ἀκουομένην λέξιν ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ δι’ ἄλλης οἰας δήποτε. Εἰς πᾶσαν λέξιν σχετικὴν πρὸς τὸ μυστικὸν ἢ πρὸς τὸ σύμπλεγμα δὲ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως θὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς μακρός. Οὕτω π.χ. δὲ μαθητής Α διὰ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ δοποία τοῦ συμμαθητοῦ του Β ἔκαμε πολὺ μακρότερον χρόνον παρὰ διὰ τὰ δονόματα τῶν ἄλλων συμμαθητῶν. (1)

12. Τὰ κέντρα τῆς βουλήσεως.

Ζήτημα σπουδαῖον διὰ τὴν φυσιολογικὴν ψυχολογίαν εἶναι ἡ ἐντῷ κεντρικῷ νευρικῷ συστήματι ἐνέδρασις τῆς βουλήσεως. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων πειραματικῶν ἔρευνῶν ἐξηρμοβάθη ὅτι ἐκ τῶν τριῶν μορφῶν τῆς βουλήσεως ἡ τῆς ὁριῆς ἔχει τὰ κέντρα εἰς τὰ τὰ ὑποφλοιώδη μέρη. Ἡ πρᾶξις ἡ γιγνομένη καθ’ ὅρμὴν

(1) Σημ. Εἰς τὸ προσεχῶς ἐκδιδόμενον ἔργον επειδὴ ψυχαναλύσεως κάμνομεν εὐρύτερον λόγον περὶ τῆς γρηγοριμοποιήσεως τῆς μεθόδου ταύτης.

γίνεται ὡς ἔξῆς. Ἐρεθισμός τις τοῦ σώματος φθάνει διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων εἰς ἐν ὑποφλοιῶδες μέρος. Ἐκεῖ διὰ συνδετικοῦ μεταβαίνει εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον κείμενον κινητικόν, τὸ δποῖον προκαλεῖ τὴν κίνησιν χωρὶς τὸ ὑποκείμενον νὰ λάβῃ συνείδησιν τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως.

Εἰς τὴν μορφὴν τῆς ἐπιθυμίας προστίθεται σύνδεσμός τις τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως πρὸς φλοιῶδές τι κέντρον τῶν παραστάσεων, διότι ὁ πράιτων κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν ἔχει πρὸ τῆς πράξεως γνῶσιν σκοποῦ τινος. Ἀλλ' ὁ μηχανισμὸς τῆς πράξεως διέπεται μᾶλλον ἀπὸ τὰ ὑποφλοιώδη κέντρα.

Εἰς τὰ ὑποφλοιώδη ἐπίσης κέντρα ἔδραζουν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ αἱ κατὰ συνήθειαν γιγνόμεναι πράξεις, ἥτις.

Ἐκεῖνο τὸ δποῖον ἐνδιαφέρει νὰ μάθωμεν εἶναι τὸ ποῦ ἔδραζει ἥ κυρίως βούλησις. Ἐὰν λάβωμεν ὅπ' ὅψιν ὅτι πρὸ τῆς πράξεως τελεῖται διάσκεψις τις καθ' ἓν πολλὰ λειτουργίαι λαμβάνουν μέρος πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὅλος ὁ φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου μετέχει κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς βούλητικῆς ἐνεργείας. Κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεως δηλ. τὴν μετατροπὴν μιᾶς ἵ-έας ἥ παραστάσεως εἰς κίνησιν εἶναι ἔξηκριθωμένον ἐν πρώτοις ὅτι τὰ κέντρα τῆς συνειδητῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος εὑρίσκονται εἰς τὴν προσθίαν κεντρικὴν ἔλικα μὲ τελείως καθωρισμένον τὸ κέντρον τῆς κινήσεως ἐκάστου μέλους. Οὕτω τὸ κέντρον τῆς κινήσεως τῶν ποδῶν εἶναι πρὸς τὴν κιρροφή τῆς ἔλικος, τῆς δὲ κεφαλῆς πρὸς τὴν βάσιν.

Ἀλλ' ἥ κυρίως βούλησις δὲν ἐκτελεῖ μόνον κινήσεις ἀλλὰ καὶ κωλύει τοιαύτας. Ποῦ ενδρίσκεται αὐτὸ τὸ κέντρον τῆς κωλύσεως τῆς κινήσεως; Ἀπὸ παθολογικὰς περιπτώσεις ἐπὶ ἀνθρώπων καὶ ἐκ πειραματισμοῦ ἐπὶ ζώων εὑρίσθη ὅτι βλάβη τοῦ μετωπικοῦ λοβοῦ ἐπιφέρει παραλυσιν τῆς ἴκανότητος πρὸς κάλυσιν ἀτόπων πράξεων δηλ. τῶν δριμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν. Εἶναι κλασικὸν τὸ παράδειγμα ἀμερικανοῦ ἐργάτου δστις πληγωθεὶς εἰς τὸν μετωπικὸν λοβὸν διετήρησε τὴν διανοητικὴν ἴκανότητα ἀλλ' ἐγένετο ἀπὸ ἐγκρατῆς καὶ ἥθικὸς ἀσυγκράτητος εἰς τὰς δρμὰς καὶ

ἔπιθυμίας του. Ἐπίσης ἡ ἀφαίρεσις τοῦ μετωπικοῦ λοβοῦ τῶν ζῷων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀκωλυτοτέραν ἐνέργειαν τῶν καθ' ὅρμὴν κινήσεων. Ἐκ τούτων συνεπέρανον ὅτι ὁ μετωπικὸς λοβὸς εἶναι τὸ κέντρον τῆς κυρίως βούλήσεως, ίδιως δὲ τὸ κέντρον τῆς κωλύσεως τῶν δρμῶν. Ἐνεκα δὲ τούτου ἀναπτύσσεται τελευταῖς, κατὰ τὸ 3ῶν ἔτος τῆς ἥλικίας. Ἀλλ' ἐν τῇ προσοχῇ ἐμάθομεν ὅτι γίνεται ἐπίσης κώλυσις παραστάσεων νὰ ἀνέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν. Ἡ κώλυσις αὕτη ἀποδίδεται εἰς τὸκέντρον αὐτοῦ· εἶναι λοιπὸν ὁ μετωπικὸς λοβὸς καὶ κέντρον τῆς προσοχῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κυρίως βούλησις ἔχει ἐλατήρια κυρίως ἀνώτερα συναισθήματα ἀπέδωκαν εἰς τὸ κέντρον αὐτὸν καὶ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀνωτέρων συναισθημάτων.

13. Περὶ χαρακτῆρος.

Εἰς τὴν σελίδα 233 ἐκαλέσαμεν ἀτομικότητα τὸ σύνολον τῶν ίδιαζόντων χαρακτηριστικῶν ἢ γνωρίσμάτων. Τὰ ίδιαίτερα ταῦτα γνωρίσματα ἀνήκουν εἰς ὅλας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς λειτουργίας καὶ τὰ ἔξ αὐτῶν ἐξαρτώμενα σωματικὰ ὅργανα. Οὕτω π.χ. ἐκάστη ἀτομικότης ἔχει ίδιαίτεραν φυσιογνωμίαν, ἔχει κεφαλήν, χεῖρας πόδας κ.λ.π. μὲ ίδιαίτερά τινα γνωρίσματα, ἔχει εἰς τὴν αἴσθησιν, τὴν μνήμην, τὴν προσοχήν, τὴν συιαίσθησιν καὶ τὴν βούλησιν ἐπίσης ίδιορρυθμίαν μὴ ἀπαντῶσαν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀτομον. Συνεπῶς δυνάμενα ιὰ ίσχυροισθῶμεν ὅτι δύο δύο φύλλα οὐδέποτε εἶναι τελείως δμοια, δμοίως καὶ δύο ἀνθρώπινα ἀτομα.

Τὰ ίδιαζόντα αὐτὰ χαρακτηριστικά, τὰ δποῖα ἀλλαγοῦ ἐκαλέσαμεν ἀτομικὰς διαφορὰς ἐξετάζει ίδιαίτερος κλάδος τῆς ψυχολογίας ἡ λεγομένη ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν. Τινὰς δμως τῶν διαφορῶν ἐγνωρίσαμεν κατὰ τὴν ἐξέτασιν ἐκάστης πνευματικῆς λειτουργίας. Εἰς τὸ περὶ τῆς μνήμης κεφάλαιον διεκρίναμεν τὸν μνημονικὸν τύπον, εἰς τὸ περὶ τῆς προσοχῆς καθωρίσαμεν ίδιότητας τινας αὐτῆς, τὰς δρποίας ἐκάστη ἀτομικό-

της ἔχει εἰς Ἰδιαιτέραν ἔντασιν, π.χ. ἡ συγκέντρωσις, ὁ καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς κλπ. Εἰς τὸ περὶ νοήσεως, διεκρίναμεν διαφόρους νοητικοὺς τύπους. Εἰς τὸ περὶ συναισθημάτων διεκρίναμεν τὰς Ἰδιοσυγκρασίας. Εἰς δὲ τὴν βιούλησιν εὑρήκαμεν πολλὰς Ἰδιότητας, αἱ δποῖαι ἀπαντοῦν κατὰ διάφορον ἔντασιν εἰς ἑκάστην ἀτομικότητα.

Ἡ Ἰδιορρυθμία ἡ Ἰδιοσυστασία αὗτη εἶναι γεγονὸς ἐξηκριβωμένον ὑπὸ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας κατὰ τρόπον ἀναμφ. σβήτητον, ὥστε νὰ ζητεῖται καὶ ἡ συμφώνως πρὸς τοῦτο μεταβολὴ τῶν μεθόδων τῆς ἀγωγῆς.

Ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων, τὰ δποῖα λαμβάνει ἑκάστη ἀτομικότης, τινὰ μὲν μένουν **σταθερὰ ἢ μόνιμα**, δυσκόλως μεταβαλλόμενα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς, τινὰ δὲ ὑφίστανται μεταβολάς τινας, συνεπείᾳ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος. Ἄλλα πάλιν ἔχουν μεγάλην σημασίαν καὶ χρησιμότητα διὰ τὴν ζωήν, ἄλλα δὲ τούναντίον, π. χ. Ἰδιοσυστασία τῆς κόμης ἡ τῆς ὁινὸς δὲν ἔχει τὴν σημασίαν, τὴν δποίαν ἔχει ἡ Ἰδιορρυθμία τῆς βουλήσεως ἡ τοῦ συναισθήματος. Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα θὰ δνομάσωμεν **κύρια ἢ οὐσιώδη**. **Τὰ οὐσιώδη καὶ μόνιμα χαρακτηριστικὰ ἑκάστης ἀτομικότητος** θὰ δνομάσωμεν **χαρακτῆρα**.

Τὰ οὐσιώδη καὶ μόνιμα ταῦτα χαρακτηριστικὰ δὲν λαμβάνονται πάντοτε ἐκ τῶν αὐτῶν λειτουργιῶν δι’ ὅλας τὰς ἀτομικότητας. Π. χ. Ἀτομικότης τις ἔχει μόνιμα καὶ οὐσιώδη Ἰδιότητάς τινας; τοῦ συναισθήματος· εἰς αὐτὸν τὸ συναισθῆμα προσδίδει τὸν Ἰδιαιτέρον χαρακτῆρά του. Εἰς ἄλλον χαρακτηριστικόν τι τῆς νοήσεως καθορίζει μᾶλλον τῶν ἄλλων τὸν χαρακτῆρα του. Εἰς τοὺς περισσοτέρους διμως ἡ βιούλησις προσδίδει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀτομικότητος.

Ἐνεκα τῆς ποικιλίας ταύτης τῶν οὐσιωδῶν καὶ μονίμων χαρακτηριστικῶν, οἱ ψυχολόγοι ἄλλοτε μὲν δρίζουν τὸν χαρακτῆρα ἀπὸ τὴν βιούλησιν, ἄλλοτε ἀπὸ τὸ συναισθῆμα καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν νόησιν. Τινὲς δὲ εἰς οὓς προστίθενται καὶ πολλοὶ ἡθικολόγοι ἀπὸ ἐπίκτητὸν Ἰδιότητα τῆς βουλήσεως, καθ’ ἥν

αὗτη καθορίζεται ἀπὸ ἡθικὰς ἀρχάς. Κατ' αὐτοὺς χαρακτήρ
δοῖται τὸ πράττειν συμφώνως πρὸς τὰ, ἡθικὰς ἀρχάς. Οἱ
ἀνήθικοι συνεπῶς δὲν ἔχουν χαρακτῆρα. Ο στενὸς οὗτος δοισμὸς
τοῦ χαρακτῆρος περιορίζει τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν, διότι μετα-
φέρει αὐτὴν εἰς τὸ πεδίον ἄλλης ἐπιστήμης, τῆς ἡθικῆς.

Δεχόμενοι τὸν εὑρὸν δοισμὸν τοῦ χαρακτῆρος διακρίνομεν
ποικιλίαν τοιούτων εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους. Οὕτω π.χ.,
ὑπάρχουν ἀνθρώποι, οἵ δοποῖοι ἔχουν παράφροον, συνετόν, ἐπι-
πόλαιον, λογικόν, σταθερόν, πρακτικόν, τίμιον, θρησκευτικόν,
ἀσυνάρτητον, νευρικόν, εὐγενῆ, ἡθικόν, κλπ., χαρακτῆρα. Αἱ
δονομασίαι τῶν χαρακτῆρων τούτων ἐλήφθησαν ἀπὸ ἔξαιρετικάς
τινας ἰδιότητας πνευματικῆς τινος λειτουργίας. Π.χ., ὁ θρησκευ-
τικὸς χαρακτήρος δοῖται ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος,
τὸ δοποῖον παρ' αὐτῷ ἔχει ἔξαιρετικὴν ἔντασιν καὶ ἔκτασιν. Ο
θρησκευτικὸς χαρακτήρος ἔχει πάντοτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν
διαφερόντων, τὸ θρησκευτικόν. Αἱ ἰδέαι του, αἱ πράξεις του,
καθορίζονται ὑπ' αὐτοῦ. Ο πρακτικὸς χαρακτήρος ἐλαβε τὸν χαρα-
κτηρισμὸν ἐκ τινος δεξιότητος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεών τινων,
ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἣς ἀπλαῖ τινες ἰδέαι μετατρέπονται εἰς
πράξεις. Όμοιώς καὶ οἱ ἄλλοι χαρακτῆρες.

Ο Spranger καθορίζει ἐξ ἰδανικοὺς θεμελιώδεις τύπους ἥ
χαρακτῆρας, ἥτοι τὸν **θεωρητικόν**, τὸν **οἰκονομολογικόν**, τὸν
καλαισθητικόν, τὸν **κοινωνικόν**, τὸν τῆς δυνάμεως καὶ τὸν
θρησκευτικόν.

1. **Ο θεωρητικὸς χαρακτήρος.** Ἡ κυριαρχοῦσα πνευματικὴ
ἔνεργεια εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτὸν εἶναι ἡ τελεία γνῶσις. Οἱ ἀνή-
κοντες εἰς τὸν τύπον τοῦτον ἐπεξεργάζονται μετὰ πολλῆς ἐπιμε-
λείας πᾶν πρὸς ἔρευναν γεγονός. Κατὰ τοῦτο ὁ θεωρητικὸς
εἶναι κατ' ἀνάγκην **νοησιαρχικός**. Εἶναι ὁ τύπος τοῦ σοφοῦ,
τοῦ ἀσχολουμένου εἰς τὴν ἐπιστήμην ὃς ἔχουσαν ἀξίαν ἀνεξαρτή-
τως πάσης πρακτικῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς. Οὕτος ὃς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
εῖναι ἀνίκανος διὰ τὰ πρακτικὰ ζητήματα τῆς ζωῆς.

Δὲν ἐπιδιώκει κοινωνικὰς σχέσεις ἀρκούμενος νὰ συνδέεται μόνον μὲ ὅσους κατανοοῦν τὴν πνευματικήν του ἐνασχόλησιν καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὴν ἀξίαν. Ὁ θεὸς δὲ αὐτὸν εἶναι δὲν θεὸς διὸς παντογνώστης δὲ ποιήσας πάντα ἐν σοφίᾳ.

2. **Ο οἰκονομολογικὸς χαρακτήρας.** Ὁ οἰκονομολογικὸς χαρακτήρας ἐπιδιώκει πανταχοῦ τὸ ὠφέλιμον. Διὸς αὐτὸν μόνον αἱ χρήσιμαι γνώσεις ἔχουν ἀξίαν. Εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης δὲν ἀποδίδει ἄλλην ἀξίαν πλὴν τῆς χρηματικῆς. Εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις του εἶναι ἐγωῖστης ἐπιζητῶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους νὰ καρπωθῇ ὠφέλειαν τινα, τὰς ἡθικὰς ἀξίας μετρῷ διὰ τοῦ χρήματος. Ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκτήσῃ πλοῦτον. Τὸν θεὸν παραδέχεται ὡς θεὸν τοῦ πλούτου καὶ δωρητὴν παντὸς ἀγαθοῦ.

3. **Ο καλαισθητικὸς χαρακτήρας.** Οὗτος δρᾷ ἐν ἑκάστῃ μερικῇ περιπτώσει τοῦ βίου ὡς δύναμις παρέχουσα μορφήν. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ καλαισθητικοῦ κύριαρχοῦ αἱ συγκεκριμέναι παραστάσεις, διὰ τοῦτο δεικνύει μεγάλην ἀποστροφὴν πρὸς τὰ ἀφηρημένα. Διὰ τὰ οἰκονομολογικὰ ζητήματα εἶναι τόσον ἀπειρος καὶ ἀδιάφορος δῆσον καὶ δὲν θεωρητικός. Παρούσῃ αὐτῷ ἐπικρατεῖ δὲ ἀτομικισμὸς καὶ οὐχὶ ἡ αὐτοθυσία. Οἱ ἀνθρώποι εἶναι διὸς αὐτὸν ἀντικείμενα καλαισθητικῆς ἀπολαύσεως.

Ἡ θρησκεία τοῦ καλαισθητικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ ὠραίου Τὸν θεὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς ὑψίστην μορφοποιητικὴν δύναμιν.

4. **Ο κοινωνικὸς χαρακτήρας.** Οὗτος θεωρεῖ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς φροεῖς ἀξιῶν καὶ ἐκλαμβάνει ὡς μεγίστην ἀξίαν τοῦ βίου του νὰ ὑποστηρίζῃ καὶ προάγῃ τούτους τοὺς φροεῖς τῶν ἀξιῶν.

Ο κοινωνικὸς ἀνθρώπος πιστεύει εἰς τὴν ἀγαθότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐν ἀντιμέσει δὲ πρὸς τὸν καλαισθητικὸν δὲν ἀφοσιώνεται μόνον εἰς τὰ ὠραῖα πρόσωπα, ἀλλ᾽ εἰς πᾶσαν ψυχήν, ἵδιως δὲ τὴν βεβαρημένην ὑπὸ τῆς ἀσθενείας ἢ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς δυστυχίας. Μόνη δύναμις ἐπικρατοῦσα παρούσῃ αὐτῷ εἶναι ἡ ἀγάπη.

Τὸν θεὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς θεὸν τῆς ἀγάπης ἢ κοινὸν πατέρα

τοὺς δ' ἀνθρώπους ὡς τέκνα αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλληλους ἀδελφούς.

5. **Ο χαρακτήρα τῆς δυνάμεως.** Ο ἀνθρώπος τοῦ χαρακτῆρος τούτου συναισθάνεται ἔαυτὸν ὡς δύναμιν, διὰ τῆς δποίας προσπαθεῖ νὰ προσελκύσῃ ἄλλους πρὸς ἐπιτυχίαν σκοπῶν, τοὺς δποίους αὐτὸς θεωρεῖ σπουδαίους. Χρησιμοποιεῖ τὴν γνῶσιν ἰδίως δὲ τὴν ψυχολογικὴν γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀ· αἰγητῶν τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων πρὸς ἐπικράτησιν· δι' αὐτὸν δ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα.

"Η τύχη διὰ τὸν ἀνθρώπον τῆς δυνάμεως εἶναι μέσον πρὸς ἐπίδειξιν.

Τὸν θεὸν ἀποδέχεται ὡς τὸ παντοδύναμον ὅν, τὸ δποῖον ἐδημιούργησε τὸν κόσμον παρὰ τοῦ δποίου συναισθάνεται ἔαυτὸν ὡς ἐντολοδόχον τοῦ. Τὸ ἐλέω θεοῦ εἶναι δημιούργημα τῶν ἀνθρώπων τοῦ τύπου τούτου.

6. **Ο θρησκευτικὸς χαρακτήρας.** Ο Spranger διακρίνει τρεῖς μορφὰς θρησκευτικότητος. "Η πρώτη, καθ' ἣν ζητοῦν νὰ τελειοποιήσουν μέχρι τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ δρίου πᾶσαν ἐκδήλωσιν πνευματικῆς ἐνεργείας ἵνα οὕτω ἐπιτύχουν ἐν ἔαυτοῖς τὴν ὑψίστην ἀξίαν. "Αλλην μορφὴν θρησκευτικότητος ἀποτελοῦν ἐκεῖνοι, οἱ δποῖοι εὑρίσκουν τὴν ὑψίστην ἀξίαν ἐν τῇ ἀπαρνήσει τοῦ κόσμου. Αἱ δύο ὅμως μορφαὶ τῆς θρησκευτικότητος σπανίως ἐμφανίζονται. Σύνηθες φαινόμενον εἶναι μέση τις ἐκ τῶν δύο τούτων μορφῶν ἀποτελουμένη, ή δποία ἄλλας μὲν τοῦ βίου ἀξίας ἀποδέχεται, ἄλλας δὲ ἀπορίπτει.

"Ο θρησκευτικὸς ἀνθρώπος εὑρίσκει τὴν ἴκανοποίησίν του ἐν τῷ θεῷ, ὃν θεωρεῖ ὡς τελειότατον ὅν, τὴν μεγίστην ἀξίαν πρὸς τὴν δποίαν ζητεῖ νὰ δμοιάσῃ.

Ο Spranger διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἔξι τούτων ἰδαικῶν τύπων περιώρισε τὴν μεγίστην ποικιλίαν τῶν ἀτομικοτήτων, αἱ δποῖαι δὲν δύνανται νὰ ἱπαχθοῦν εἰς τὰ ἔξι ταῦτα πρότυπα. Περιέπεσε, νομίζομεν, εἰς τὸ ἴδιον σφάλμα τοῦ Ἐρβάρτου, δστις ἥθελησε νὰ χύσῃ πᾶσαν διδασκαλίαν εἰς πέντε καλούπια, τὰ δποῖα ὠνόμασε εἰδολογικὰ στάδια τῆς διδασκαλίας. "Η ζωὴ ὅμως ἐκδηλοῦται ὡς λίαν πολύπλοκον φαινόμενον. 'Ἐν τῇ πραγματικότητι

νπάρχουν τόσοι τύποι δσα και ἄτομα. Ἐὰν ή ἐπιστήμη ἀναζητεῖ κοινὰ γνωρίσματα πρὸς μόρφωσιν ἀνωτέρων ἐννοιῶν, πράττει τοῦτο πρὸς τακτοποίησιν τῶν ποικιλιῶν τούτων, αἱ δοποῖαι ἐμφανίζονται διντως ἐν τῷ κόσμῳ. Μία τακτοποίησις δημιώς ἔχει τὴν ἀξίαν μιᾶς τακτοποίησεως και οὐδὲν πλέον. Δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πολύπλοκα φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

14. Πῶς μορφώνεται ὁ χαρακτήρ.

Σπουδαιότατον ζήτημα διὰ τοὺς ψυχολόγους και παιδαγωγοὺς εἶναι τὸ πῶς μορφώνεται ὁ χαρακτήρ, δηλ., ποῖοι παράγοντες συντελοῦν πρὸς ἐπικράτησιν χαρακτηριστικῶν τινῶν εἰς ἄτομόν τι ἐπὶ βλάβῃ ἀλλων τοιούτων. Οἱ παράγοντες πρὸς μόρφωσιν ἄτομου τινὸς εἶναι κυρίως δύο, αἱ **ἔμφυτοι προδιαθέσεις** και τὸ **περίβαλλον**. Αἱ πρῶται περιλαμβάνουν ἀπαν τὸ ψυχικὸν παρελθόν τῆς φυλῆς, δ.τι ἔζησεν ἡ ἀνθρωπίνη φυλή, πάσας τὰς ἴδεας, συναισθήματα και πράξεις τῶν προγόνων μαζ. Ὁ παράγων οὗτος μεταδιδόμενος διὰ τῆς κληρονομικότητος δονομάζεται ἀλλως και **φυλετικὸν ἀσυνείδητον**. Ἀν τοῦτο ἔγκειται μόνον ἐν τῇ διαπλάσει τοῦ σωματικοῦ ὅργανισμοῦ ἢ ἀλλαχοῦ ἀγνοοῦμεν. Ἐν ἡμῖν ἀκούοιται τρόπον τινα, χωρὶς νὰ γνωρίζεται ἡ προέλευσίς των, οἱ ψιθυρισμοὶ τοῦ μεμακρυσμένου τούτου παρελθόντος τῆς φυλῆς. Εἰς τάσεις τινας ἀντικοινωνικὰς π.χ. ἐκδηλώσεις ἀσυνήθους τινός ἀγιούτητος, εἰς δινειρά τινα περίεργα, ἐκδηλώνονται αἱ ἐπιδράσεις τῆς ζωῆς τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων. Πολλοὶ μάλιστα τῶν ψυχολόγων δέχονται διὰ τὸ ἄτομον μέχρι τῆς ὡριμότητος διέρχεται τὰ αὐτὰ στάδια, τὰ δποῖα διῆλθεν ἡ ἀνθρωπότης μέχρι τῆς σημερινῆς ἐκπολιτιστικῆς καταστάσεως, δηλ. ὑφίσταται ἀντιστοιχία μεταξὺ φυλετικῆς και ἀτομικῆς ἀναπτύξεως.

Ο ἀποθανὼν Ἀμερικανὸς ψυχολόγος Hall ἔβλεπε εἰς τὴν συνήθειαν, τὴν δποίαν ἔχομεν κατὰ τὸν θυμὸν νὰ τρίζωμεν και νὰ δεικνύωμεν τοὺς ὄδοντας, τὸ ὑπόλειμμα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς

ἀνθρωποφαγίας καὶ τοῦ κατασπαραγμοῦ τοῦ ἀντιπάλου, ἐπίσης εἰς τὴν ἀγάπην τῶν παιδιῶν διὰ τὸ γυμνόν, δ.ὰ τὰ νερά, διὰ τὴν ἄμμον καὶ ἐν γένει τὸν ὑπαίθριον βίον ἔβλεπε τὴν ἐπίδρασιν τῆς ζωῆς τῶν πρώτων ἀνθρώπων, οἱ δποῖοι, ὡς γνωστὸν, ἔζησαν εἰς λίμιας γυμνοὶ κλπ. Αἱ ἀγριότητες, τὰς δποίας παρὰ τὸν πολ.τισμὸν ἐπέδειξαν λαοί τινες κατὰ τοὺς πολέμους τῶν τελευταίων ἐτῶν ὑπενθυμίζουν τὴν παλαιοτάτην κατάστασιν τῆς ἀνθρωπίνου φυλῆς.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη τοῦ λίαν μεμακρυσμένου παρελθόντος, ἐὰν δεχθῇ μεν ὅτι δὲν εἶναι τελείως ἀποδειγμένη, δὲν δυνάμενα δῆμος νὰ ἀρνηθῇ μεν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ προσφάτου παρελθόντος δλίγ. πρὸ τῆς γεννήσεως ἑκάστου ἀτόμου. Βλέπομεν δῆλοι καθημερινῶς ὅτι τὰ τέκνα ἀποκτῶν τοὺς ψυχικοὺς καὶ σωματικοὺς χαρακτῆρας τῶν γονέων.

Ο Lombroso ἀπέδειξεν δτι οἱ ἐγληματίαι ἐλαβον τὰς ἐγκληματ καὶ τάσει: ἀπὸ ὁρισμένους προπάτορας, οἱ δποῖοι παρήγαγον γενεὰς ἀνθρώπων μὲ τὸν χαρακτῆρα των. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν καὶ ἔξαιρέσεις τινες τοῦ κανόνος τούτου. *

Ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀτόμου δημιουργεῖται ἐν αὐτῷ πλῆθος τι ψυχικῶν γεγονότων, τὰ δποῖα ἀποτελοῦν τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀτόμου. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἔζησαν χρόνον τινὰ ἐν τῇ συνειδήσει, είτα δὲ κατέπεσαν εἰς τὸ τὸ ἀσυνείδητον χωρὶς δῆμος νὰ παύσουν τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συιειδητῶν. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ λεγόμενον ἀτομικόν ἀσυνείδητον. Τοῦτο ἐπιδρᾷ πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος, ἵδιως δῆμος ἐπιδροῦν πρὸς καθορισμὸν τοῦ

* Δύσιν ἀληθιοφανῆ τοῦ ζητήματος τῶν κληρονομικῶν προδιαθέσεων δίδουν οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν μετενσάρκωσιν, καθ' ἥν δ ἄνθρωπος δὲν ζῇ μόνον μίαν περίοδον ζωῆς, ἀλλὰ πολλάς. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου δὲν εἶναι τμῆμα εύθείας περιωρισμένον ἀλλ' ἀπεριόριστος εύθεια. "Ἐζησε πρὸ τῆς γεννήσεως μὲ ἀλλην σάρκα καὶ θά ζηση μετὰ τὸν θάνατον μὲ ἀλλην. Φέρει δὲ ἐν ἐκάστῃ ζωῇ ἐν αὐτῷ ἀπαν τὸ παρελθόν πολλῶν ὑπάρχεων, αἱ δποῖαι ἔζησαν μὲν ὑπὸ διάφορον ὄνομα καὶ μορφήν, ησαν δῆμος τὸ αὐτὸν ἀτομον ἔξειςσόμενον εἰς τελειοτέραν ὑπαρξίν, ἀποθηῆσκον καὶ ἐνσαρκούμενον ἐκ νέου, (ἰδὲ ἔργα Leon Denis).

χαρακτήρος, τὰ συμβάντα κατὰ τὰ διπόδητα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Πολλαὶ ίδιορρυθμίαι τοῦ χαρακτήρος π.χ., πεῖσμα ίσχυρογνωμοσύνη, γλισχρότης, ἀδιαλλαξία, ἀγάπη πρὸς τὴν τάξιν καὶ καθαριότητα κλπ, ἔχουν τὰς δίζας εἰς γεγονότα τῆς ζωῆς τῶν πρώτων ἔτην ίδιως δὲ γεγονότα τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τοῦ παιδίου. Ὁ Freud ἀνεῦρε εἰς αὐτὰ τὴν πηγὴν τῆς καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως καὶ τῶν ἔργων πολλῶν καλλιτεχνῶν.

Τοιουτρόπως ὑφίστανται δρῶντα εἰς ἑκάστην στιγμὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀτόμου τὰ δύο ἀσυνείδητα καὶ ἡ συνείδητη ζωή. Μεταξὺ αὐτῶν ἐνίστεται γεννῶνται συγκρούσεις, ἐκ τῶν δποίων παράγονται πολλὰ παθολογ. καὶ φαινόμενα, τὰ λεγόμενα ὑστερικά, νευρωτικά κλπ.

15. Παιδαγωγικὰ πορίσματα. Μόρφωσις τῆς βουλήσεως.

Μόρφωσις τῆς βουλήσεως ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως εἶναι μόρφωσις ἡθικῆς βουλήσεως ἢ ἡθικοῦ χαρακτῆρος δηλ. νὰ καταστήσωμεν τὸν ἀνθρώπον ἵκανὸν νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν αὐτοβιόλως. Ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς πολλάκις διατυποῦται ὡς «μόρφωσις ἡθικῆς χαρακτῆρος ἢ μόρφωσις ἡθικῆς βουλήσεως». Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαῖον νὰ μάθωμεν τίνι τρόπῳ θὰ κατορθώσωμεν τοῦτο.

Μία ὄδος ἡ μέθοδος, τὴν δποίαν· ιθὰ ἀκολουθήσωμεν εἶναι ἡ διὰ τοῦ νοῦ μόρφωσις τῆς βουλήσεως, δηλ. θὰ μορφώσωμεν τὸν κύκλον τῶν παραστάσεων, τῶν ἐννοιῶν, τῶν κρίσεων κλπ. Ἰδίως δὲ θὰ μορφώσωμεν τὴν λεγομένην **ἡθικὴν συνείδησιν**, ἡτοι τὸ σύνολον τῶν ἡθικῶν κρίσεων περὶ καλοῦ ἢ κακοῦ. Μορφώνοντες δὲ τὴν ἡθικὴν συνείδησιν ἐλπίζομεν δτι θὰ δημιουργήσωμεν τάσιν πρὸς τὸ ἡθικῶς πράττειν, καθ' δσον δεχόμεθα δτι ψυχικὰ γεγονότα τείνουν πρὸς ἔξωτερικὴν ἐκδήλωσιν. Ἡ μόρφωσις αὗτη τελεῖται διὰ τῆς διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία δητω, ἀποτελεῖ τὸ κυριότατον μέσον πάσης μορφώσεως. Οὐχὶ δμως; πᾶσα διδασκαλία ἔχει μορφωτικὸν χαρακτῆρα διὰ τὴν βούλησιν, ἀλλ'

έκεινη ήτις ἀναπτύσσει τὴν ἡθικὴν κρίσιν, τὴν ἵκανότητα νὰ διαχρίνῃ εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἀν αὐτῇ εἶναι ἡθικὴ ἥμ. μή. Τέλος τὴν διδασκαλίαν ἡ δποία μιօρφώνει τὰς πνευματικάς δυνάμεις καὶ τὴν δποίαν δ "Ερβαρτος ὠνόμασε **παιδαγωγοῦσσαν**. "Ειερον χαρακτηριστικὸν τῆς πα.δαγωγούσης διδασκαλίας εἶναι ὅτι διεγέρει τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθηῶν, οὕτως ὥστε αὐτοὶ δρῶντες ενδίσκουν τὸ νέον. Κατ' αὐτὴν τὸ κέντρον δράσεως εἶναι δ μαθητὴς τοῦ διδασκαλίου περιορίζομένου εἰς βοηθητικὸν ὁρόν.

Δευτέρα μέθοδος πρὸς μόρφωσιν ἡθικῆς βουλήσεως εἶναι ἡ διὰ τοῦ **συναίσθηματος**. Εμάθομεν ὅτι τὸ κυριώτατον ἐλατήτη βουλήσεως εἶναι τὸ συναίσθημα. Πράττομεν ἐλαυνόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ἡδονὴ-λύπη εἶναι τὰ ἐλατήρια καὶ δ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνου δράσεως. Συμφώνως μὲ τὴν ἀποφιν ταύτην δέον κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ διεγέρωμεν τὰ κατάλληλα πρὸς ἐνέργειαν συναίσθηματα. 'Εν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ μάθημα καθίσταται ἐνδιαφέρον, οἱ μαθηταὶ ἔργαζονται μετ' ἐνδιαφέροντος καὶ αἱ ἀποκτώμεναι ἡθικαὶ ἀρχαὶ σχηματίζονται συγκροτήματα ψυχικὰ χρωματισμένα μὲ συναίσθημά τι. Τοιαῦτα ψυχικὰ συγκροτήματα εἶναι πραγματικὰ κέντρα δράσεως παρακινοῦντα τὸ ἄτομον νὰ πράττῃ πάντοτε συμφώνως μέ τὰς ἀρχὰς ταύτας. **Διδασκε μετὰ διαφέροντος** εἶναι κανὼν ἔξυπηρετικὸς; τῆς ἀγωγῆς.

Τρίτη μέθοδος πρὸς μόρφωσιν ἡθικῆς βουλήσεως εἶναι ἡ διὰ τοῦ **ἐθισμοῦ**. Ἐγκαίρως δηλ. εἰς τὸν μαθητὴν θὰ ἐμβάλωμεν καλάς ἔξεις, τὰς ἐπικτήτους αὐτὰς ἀντιδράσεις, αἱ ὅποιαι ὡς ἐμάθομεν ἐμβολιάζονται ἐπὶ ἐμφύτων δρμῶν. Διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν καὶ τῶν ἀλλων, διὰ τῆς ὑποβολῆς, δ' ἀμοιβῶν ποινῶν καὶ συμβουλῶν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐκτρίψωμεν κακὰς ἔξεις καὶ νὰ ἐμβάλωμεν καλάς. Ή μέθοδος τοῦ ἐθισμοῦ εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα, διότι μιօρφώνομεν σταθεράς ἀντιδράσεις συμφώνους πρὸς τὴν ἡθικὴν βούλησιν, πρὸς ἡ καταστῆ τὸ παιδίον ἵκανὸν νὰ διακρίνῃ σαφῶς τὴν ἀξίαν τοῦ ἡθικῶς πράττειν. Ἀργότερον προστίθεται καὶ ἡ γνῶσις ἡτις διευκολύνεται ἐκ τῆς ἀποκτηθείσης ἔξεως. «Ο ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς»,

δηλ. ὁ πράτινον ἡθικῶς κατανοεῖ καλύτερον τὰς ἡθικὰς ἀρχάς.

Τετάρτη μέθοδος εἶναι ἡ διὰ τῆς **συγκεντρωτικῆς προσοχῆς**. Κατ’ αὐτὴν ἐπὶ τῆς παραστάσεως, ἡ ὅποια θέλομεν νὰ πραγματοπιῃθῇ διευθύνομεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν πολλάκις καὶ μὲ συγκέντρωσιν αὐτῆς. Τοιουτούροπως ἡ ὅμιλος τῶν παραστάσεων τοῦ σκοποῦ ἀποκτᾷ κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ συνειδόμοῦ σχηματίζουσα συγκρότημα ψυχικὸν Ισχυρᾶς ἐντάσεως, τὸ ὅποιον καθιστᾶ δυνατήν τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐν τῷ συγκροτήματι ἰδεῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὴν περὶ βουλήσεως θεωρίαν τοῦ James, ὃστις ἐν τῇ συγκεντρωτικῇ προσοχῇ διαβλέπει βουλητικὸν στοιχεῖον. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην θὰ ὠθήσωμεν τοὺς μαθητὰς νὰ σκέπτωνται σαφῶς, καὶ σταθερῶς περὶ τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν, νὰ προσπαθοῦν νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνείδησιν τὰς ἡθικὰς δερχάς, νὰ εἶναι ἵκανοι πρὸς ἐνεργητικὴν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς ἢ ἔκουσίαν προσοχῆν. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ Ἐρβάρτου, ὃστις ἥθελε πάντοτε ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν νὰ εἶναι ἀκουσία.

Ἡ μέθοδος αὕτη τούναντίον ἀπαιτεῖ ἀσκησιν εἰς τὸ ἔκουσίως προσέχειν καὶ εἰς γεγονότα, τὰ δημοσία ἐν ἀρχῇ πιθανῶς νὰ μὴ εἶναι διαφέροντα.

Πέμπτη μέθοδος εἶναι ἡ τῆς **ψυχαναλύσεως**. Κατ’ αὐτὴν ἐλευθερώνομεν πρῶτον τὸ παιδίον τὸν βλαβερῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρελθόντος, τοῦ ἀτομικοῦ ἀσυνειδήτου. Τότε δὲ καθίσταται ἵκανὸν πρὸς ἀγωγήν. Ἐκκριτικούμενον ἀπὸ τὸ πα δίον ἐνοχλητικὰ ψυχικὰ συγκροτήματα τοῦ παρελθόντος, ἀληθινοὺς σκάλητρας τοῦ πνεύματος τοῦ παιδίου, οἱ δημοσίες ἐνεργοῦντες χωρὶς τὸ ἀτομον ἀποτελοῦνται τὴς ἐπιδράσεως αὐτῶν εἶναι δι’ αὐτὸ τοῦτο λίαν ἐπικίνδυνοι ἔχθροὶ τῆς μορφώσεως.

Αὗταὶ εἶναι αἱ σπουδαιότεραι γενικαὶ μέθοδοι μορφώσεως τῆς ἡθικῆς βουλήσεως. Αἱ μέθοδοι δημοσίες αὖται εἶναι ἀπλῶς γενικαὶ ἀρχαὶ πρὸς κατεύθυνσιν τῆς παιδαγωγικῆς δράσεως, ἀλλ’ ἐν τῇ πραγματικότητι τὸ πρόβλημα ιῆς ἡθικῆς μορφώσεως ἀτόμου τινος εἶναι πρόβλημα καθαρῶς ἀτομικόν, ἡ λύσις τοῦ δημοσίου ἀπαιτεῖ

μεθόδους καθαρῶς ἀτομικάς. Οἱ δροι τοῦ προβλήματος εἶναι ἐντελῶς ἴδιαιτεροι δι' ἔκαστον μαθητὴν. Τοὺς δρούς αὐτοὺς μᾶλλον πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὅψιν δὲ θέλων νὰ μορφώσῃ ἡθικῶς τοὺς παιδας.

Ἐν τῷ παιδίῳ καθ' ὃν χρόνον παρουσιάζεται εἰς τὸ σχολεῖον ἐνεργοῦν μορφωτικῶς πολλοὶ παράγοντες, τῶν δποίων τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν δύναμιν πρέπει νὰ γνωρίσῃ δὲ παιδαγωγὸς ἐὰν θέλῃ νὰ κυριαρχήσῃ αὐτὸν καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς βιοηθοὺς εἰς τὸ ἔργον του. Ἐκ τῶν παραγόντων τούτων θὰ ἀναφέρωμεν περιληπτικῶς τινας. Ἐν πρώτοις εἶναι δὲ κληρονομικὸς παράγων, αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσει, ἢ τὸ φυλετικὸν ἀσυνείδητον, οὗτος εἶναι τὸ παρελθὸν τῆς φυλῆς, τὸ δποίον ἐπιδρᾶ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Δεύτερον τὸ ἀτομικὸν ἀσυνείδητον ἵτοι τὰ γεγονότα τῆς ἀτομικῆς παρελθούσης ζωῆς τοῦ παιδίου. Ἰδιαιτέραν δὲ σημασίαν ἔχουν τὰ γεγονότα τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῶν δὲ πρώτων ἐτῶν. Τρίτος παράγων εἶναι τὸ περιβάλλον τοῦ παιδίου. Ὡς τοιοῦτον ἐννοοῦμεν τὸ ἄψυχον καὶ ἔμψυχον ἐν τῷ δποίῳ ζῆται τὸ πα δίον. Αἱ τρεῖς αὖται διμάδες τῶν παραγόντων δροῦν εἰς ἐκάστην στιγμὴν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ μαθητοῦ.

Ἐπειδὴ διμως αἱ διμάδες; αὐται τῶν παραγόντων εἶναι ἐντελῶς ἀτομικαι δι' ἔκαστον μαθητὴν διὰ τοῦτο πρέπει δὲ παιδαγωγὸς δι' ἐπιμελοῦς ἔρευνης νὰ γνωρίσῃ αὐτούς. Θὰ ἀπειπονόμεθα πολὺ τοῦ σκοποῦ τοῦ παρόντος ἔργουν ἐὰν ἡθέλομεν ἐπεκταθῆ περισσότερον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

Π α ρά ρ τ η μ α.

‘Η σημερινή κατάστασις τῆς ψυχολογίας.

Ἐὰν ἐπισκοπήσωμεν τὴν πορείαν, τὴν δοποίαν ἡχοιούμησεν ἡ ψυχολογία μετὰ τὴν ἀπόσχισιν αὐτῆς ἐκ τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν εἰς αὐτοτελῆ ἐπιστήμην σύνταξιν αὐτῆς, θὰ διακρίνωμεν σαφῶς τρεῖς φάσεις, αἱ δοποίαι ἀν καὶ συνυπάρχουν ἐν τῷ παρόντι, κατὰ τὴν ἐμφάνισίν των παριστοῦν τὴν ἴστορικὴν ἔξελιξιν τῆς ψυχολογίας. Αἱ φάσεις αὗται ἀνεφάνησαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὧς λογικαὶ συνέπειαι τῶν νέων προβλημάτων, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὧς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐπὶ τὴν ψυχολογίαν.

Ἡ πρώτη φάσις προῆλθεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φυσιογνωσικῶν ἐπιστημῶν καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς μηχανικῆς. Ὁπως αἱ ἐπιστῆμαι εὗται ἔξετάζουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα διὰ τῆς παρατηρήσεως, περιγραφῆς, ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως καὶ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς παραγωγῆς, οὕτω ἔπρεπε νὰ ἔξετασθοῦν καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα.

“Οπως δὲ ἡ χημεία ἐκ τῶν συνθέτων σωμάτων δι’ ἀναλύσεως εὔρε τὰ στοιχεῖα οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀνεζήτησαν νὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου ἐξ ὧν διὰ συνθέσεως παρήγιθησαν τὰ πολύπλοκα. Ὡρίσθησαν τοιουτορόπως αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς ψυχολογίας, ἀπλαῖ καὶ σύνθετοι. Ὁπως δὲ ἡ μηχανικὴ ἀκολουθεῖ ὥρισμένους γόμους, ἀνεζήτησαν καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν τοιούτους. Ὁπως τέλος αἱ φυσιογνωσικαὶ ἐπιστῆμαι εἶναι ἐμπειρικαὶ καὶ χρησιμοποιοῦν κυρίως τὸ πείραμα, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία κατέστη ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη χρησιμοποιοῦσα εὐρέως τὸ ψυχολογικὸν πείραμα μὲ τὰς ἀκριβεῖς μετρήσεις. Ψυχολογικὰ ἔργαστηρια ἀφθονα ἰδρύθησαν, ὅπου ἐκτελοῦνται ἐπιμελέστατα πειράματα. Ἡ πρώτη αὕτη φάσις τῆς ψυχολογίας δύναται νὰ διοιμασθῇ ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων. Αὕτη εἴναι ἡ κλασικὴ ψυχολογία ἡ διδασκομένη σήμερον εἰς ὅλα τὰ πανεπιστήμια καὶ διαρκῶς τελειοποιούμενη διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως

νέων μεθόδων. Ἀποπείρας μηχανισμούς του ψυχικοῦ βίου παρέχει ήμιν ἡ ψυχολογία του Ἐρβάρτου καὶ ἡ συνειδητὴ ψυχολογία τῶν Ἀγγλών Ἡ κλασικὴ αὕτη ψυχολογία ἔλαβεν ἔκτασιν καὶ κατὰ πλάτος ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς, τὰς δποὶ ας ἐκαλέσαμεν κλάδους. Ἀλλὰ καὶ πλείστας ἐφαρμογὰς ἔχομεν σήμερον τῆς κλασικῆς ταύτης ψυχολογίας εἰς τὴν ἀγωγήν, τὴν δικαιοσύνην, τὸ ἐπάγγελμα καλ.

Καθ ὅδην χρόνον ἀκόμη ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων διεμιρφοῦτο ἐπεκτεινομένη κατὰ βάθος καὶ κατὰ πλάτος ἐγεννήθη συναίσθημα ἀνεπαρκείας καὶ δυσπιστίας πρὸς αὐτήν. Τοῦτο προῆλθεν ἀπὸ κύκλους, οἵτινες ἀνέμενον ἀμεσους ἐφαρμογὰς τῆς ψυχολογίας τῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς ψυχολογίας τῶν στοιχείων, νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως του ψυχικοῦ βίου καὶ τῆς ἐνότητος τῆς προσωπικότητος. Κατατμηθέντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἰς στοιχεῖα παρουσίασαν τὴν ἀλληλοεξάρτησιν καὶ τὸ πολύπλοκον του ψυχικοῦ βίου, δὲ πρῶτος μόνον διὰ λογικῆς ἀφαιρέσεως δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς τοιαῦτα στοιχεῖα. Εὑρέθησαν πρὸ μηχανισμοῦ πολυπλόκου συγχρόγως δέ καὶ ἐνιαίου. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν δὲ τῶν φαινομένων, ἐκ φόβου μήπως ἐγκαταλείψουν τὴν ἐμπειρικὴν βάσιν παρέμενον ὡς εἰς ἐσχατονῶδιον εἰς τὸ φαινόμενον χωρὶς νὰ προχωροῦν εἰς τὴν βαθυτέραν αἰτίαν αὐτοῦ. Ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γέννησιν τῆς δευτέρας φάσεως.

Αὕτη ἔσχεν ὡς ἀφετηρίαν τὴν πρακτικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων. Ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων καθιστᾶ γνωστὰ διάφορα ψυχικὰ φαινόμενα οὐχὶ ὅμως τὸν ἀνθρωπὸν Α, ἢν π.χ. εἶναι ἵκανὸς διὰ τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ἢ τίς ἡ ἀτομικότης ἢ ὁ χαρακτήρας του. Γνῶσιν ψυχολογικὴν τῶν ἀνθρώπων ἔχομεν ὅλοι ἀποκτήσει χωρὶς σπουδὰς ψυχολογικάς, ἀλλ' ἐκ τῆς μετ' αὐτῶν συναναστροφῆς. Τὴν γνῶσιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων στηρίζομένην εἰς διαίσθησιν προσεπάθησαν νὰ καταστήσουν ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας, οὗτω δὲ παρήχθη ἡ δευτέρα φάσις, ἡ δποία δύναται νὰ ὀνομασθῇ **χαρακτηρολογία**. Κατ' αὐτὴν ἐξήτασαν τὰς ἔξωτε-

ρικάς δικδηλώσεις τῆς ἀτομικότητος, δηλ. μιμικάς κινήσεις, χειρονομίας, γραφήν, ἔργα διάφορα κλπ. Πάντα ταῦτα περιεγράφησαν, ἐπωπόθησαν διὰ φωτογραφίας, κινηματογράφου καὶ ἄλλων δργάνων καὶ ἀνεζητήθησαν ἐπιστημονικαὶ ἔξηγήσεις αὐτῶν. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐγένετο προσέγγισις τῆς ψυχολογίας πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, διότι ἔξητάσθησαν πολλὰ ἔργα ἐπιστημονικά, ὡς μέσα πρὸς διάγνωσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως ἢ τῶν λαῶν, ἐάν ἐπρόκειτο περὶ κοινωνικῶν προϊόντων, ἐθίμων, κλπ. Κατὰ τὴν ἐρευναν ταύτην δέοντα ἡ φυλαχθῶμεν ἀπὸ προσποίησιν ἐκφράσεως. Ἐπὶ παραδείγματι δυνατὸν νὰ ἐκφράζῃ τις διαφέρον διὰ κάτι διὰ τὸ δόπον πραγματικῶς δὲν ἐνδιαφέρεται. Κρανιομετρία, φυσιογνωμική, γραφολογία, στιγμολογία ἥρχισαν νὰ χρησιμοποιῶνται ὡς ἐπιστημονικὰ μέσα διαγνώσεως τοῦ χαρακτῆρος. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην φάσιν ἐπιζητοῦν νὰ ἐρευνήσουν οὐχὶ τά ψυχικὰ φαινόμενα ἐν γένει, οὕτε τὸν ἀνθρώπων ὡς εἶδος, ἀλλὰ τὸ ἀτομον A, ζῆτοῦν δὲ νὰ γνωρίσουν αὐτὸν οὐχὶ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀπόψεις καὶ χάριν τῆς γνώσεως, ἀλλ᾽ ἀπὸ δρισμένης ἀπόψεως καὶ πρὸς δρισμένον σκοπόν, π.χ. ἐὰν εἴναι ἵκανὸς διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου, ἐὰν εἴναι βελτιώσιμος εἰς δρισμένας ἀτελείας κλπ. Διὸ αὐτῆς τῆς μεθόδου προσεπάθησαν νὰ ἔξηγήσουν τὰ ἔργα τῶν διαφόρων προσωπικοτήτων καὶ αὐτὰς τὰς προσωπικότητας. Ὁπαδὸς τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως εἴναι ὁ Spanger, ὁ δόποιος κατὰ τὴν ἐρευναν ταύτην διέκρινε ἐν τύποις ἀνθρώπων. Ἐν γένει ὁ Spanger ἀρχίζει τὴν ψυχολογικὴν ἐρευναν ἀπὸ τὸ συνθετώτατον καὶ πολυπλοκώτατον γεγονὸς δρποτος εἴναι τὸ ἔγω, διότι ὅντως μόνιον αὐτὸ πραγματικῶς παρουσιάζεται εἰς τὴν αὐτοπαρατήρησιν καὶ ἐτεροπαρατήρησιν, τὸ ἐξ αὐτοῦ ἔξαγόμενα στοιχεῖα εἴναι ἀπλαῖς ὑποθέσεις. Δὲν ὑπάρχει π.χ. αἰσθημα, παράστασις, συναίσθημα κλπ. Ἔνεκα τοῦ τρόπου τούτου τοῦ ἀπὸ συνθέτου τινος ἀρχεσθαι ὀνομάσθη ἡ φάσις αὗτη καὶ Strukturpsychologie.

Ἡ τρίτη φάσις δύναται νὰ ὀνομασθῇ **βιολογικὴ κατεύθυνσις** τῆς ψυχολογίας. Κατ' αὐτὴν τὸ ψυχικὸν γεγονὸς δὲν εἴναι τι μόνιμον, ἀλλ' εὑρίσκεται εἰς ἀκατάπαυστον γίγνεσθαι ἔξαρτώμε-

νον ἀμοιβαίως ἀπὸ τὰ ἄλλα γεγονότα, τὸ ψυχικὲν γεγονὸς θεωρεῖται λειτουργία ζωῆς. Τὸ ζῶν δὲ αὐτὸν γεγονὸς ἀπαιτεῖ ὅχι μόνον εὔρεσιν τῆς αἰτίας τῆς παραγωγῆς του, ἀλλὰ καὶ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν διποῖν τείνει. Ὁ χρακτηρισμὸς τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος ως συνειδητοῦ πίπτει γεγονότα ψυχικὰ εἶναι ὅλαις αἵ ἀντιδράσεις τοῦ ψυχορυθμοῦ δργανισμοῦ συνειδηταὶ ἢ μή. Θεωρεῖται μάλιστα ὅτι δὲ ψυχικὸς κόσμος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μὴ συνειδητός.

Τὸ συνειδητὸν ψυχικὸν γεγονὸς εἶναι ἀπλῶς φαινόμενον τοῦ ἀδιοράτου ψυχικοῦ κόσμου. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου δρᾶται σαφῶς. Ἐκεῖνο, τὸ διποῖν πρόπετει νὰ ἐρευνήσουν εἶναι τὸ μὴ συνειδητὸν γεγονός τοῦ διποίου ἐκδήλωσις εἶναι τὸ συνειδητὸν φαινόμενον. Ἡ ψυχολογία τῶν φαινομένων ζητοῦσα τὴν ἐξήγησιν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ως συνέπειαν προηγουμένου συνειδήτου πάλιν φαινομένου προεμποδίζει τὴν δδὸν πρὸς αὐτογνωσίαν. Ἡ βιολογικὴ κατεύθυνσις τῆς ψυχολογίας θεωρεῖ τὸ συνειδητὸν γεγονός οὐχὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ τὴν ἀφορμὴν ἐξ ἣ; ἀναχωροῦσα θὰ εἰσδύσῃ βαθύτερον. Εἰς τὴν συνειδησιν δὲ ταύτην δὲν ἀποδίδει τὴν σημασίαν τῆς κλασικῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχανάλυσις τοῦ Freud ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀποψιν ταύτην. Ἐπίσης ἡ θεωρία τοῦ ἀσυνειδήτου παρὰ τῷ Θεοδώρῳ Lippss ἀκολουθεῖ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Ἐπίσης οἱ Adler, Felix Krüger, καὶ Jaencl. Κατ’ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐξέτασιν ἐνὸς παρόντος συνειδητοῦ φαινομένου δὲν πρόπετει νὰ ἀναζητῶμεν ἐν αὐτῷ τὸν ἔσχα τοῦ δροντῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ νὰ θεωρῶμεν αὐτὸν ως τὸ ἀποτέλεσμα ὀλοκλήρου προηγουμένης ζωῆς.

Ἄς συγκρίνωμεν νῦν τὰς τρεῖς ταύτας φάσεις τῆς ψυχολογίας ἵνα εὑρωμεν τὸ εἰς αὐτὰς κοινὸν καὶ διάφορον. Εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν στοιχείων ὑποκείμενον ἐρεύνης εἶναι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὅχι ως ἀποτελέσματα αἰτίας τινός, ἀλλ’ ως τὸ ἔσχατον δριον εἰς ὃ δύναται νὰ φθάσῃ ἢ ψυχολογικὴ ἐρευνα. κατώθεν τούτου μόνον συμματικὰ φαινόμενα ὑφίστανται. Ὅτι ταῦτα ἥσαν ἀπλᾶ φαινόμενα αἰτίας τινος, τῆς ψυχῆς, παρεβλέπετο. Ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων ἀγνοεῖ τὴν ψυχὴν διὰ τοῦτο καὶ ὠνομάσθη καὶ ψυχολογία ἄψυχος, ἔχουσα δέδογμα νὰ μὴ ἐξετάζῃ τίποτε

περὶ τῆς λεγομένης ψυχῆς. Ἡ στάσις αὕτη τῆς ψυχολογίας ἐν τῇ πρώτῃ φάσει ἔξηγεῖται ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς ἀνιδρασιν καὶ ἀπόσχισιν ἐκ τῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὰς δύο ἄλλας φάσεις παρατηρεῖται ἐπάνοδος πρὸς τὴν ψυχὴν, ἀπὸ τὸ φαινόμενον πρὸς τὴν οὐσίαν ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸν πρὸς ὃ δὲ ὑποκείμενον, ἀπὸ τὸν ἐπιθετικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου τῆς ψυχολογίας εἰς τὸ οὐσιαστικόν. Ἡ σημερινὴ ψυχολογία ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα, τὴν σταθερὰν δυτότητα ἀτόμου τινός, ἥ διοια εἰς τὸ ἔνα ἥ ἄλλο συνειδητὸν γεγονός ἐκδηλοῦται, πολλάκις δὲ ἀποκρύπτεται. Τὸ ψυχικὸν ὑποκείμενον ὑπάρχει ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ διὰ τοῦτο ἡ σημερινὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα ἑκάστης ἀτομικότητος, ἔιναι δηλ. καθαρῶς ἀτομικὴ ψυχολογία.

Ἐπίλογος.

Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου, ὡς ἀντελήφθη ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ἔλαβον ὅπ' ὅψιν καὶ τὰς δύο τελευταίας φάσεις τῆς ψυχολογίας. Ἡ κυρία ὅμως κατεύθυνσις τοῦ ἔργου εἶναι ἡ πρώτη διότι πρὸς τὸ παρόν μόνον ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων δύναται νὰ ἀποτελέσῃ συστηματικὴν ἐπιστήμην, μόνον δι' αὐτῆς ἔχομεν τοὺς ὄρισμοὺς τῶν ψυχολογικῶν ἐννοιῶν, ἐπιστημονικὸν δπωσδήποτε ἀριτον ὑλικὸν πρὸς σύνταξιν ἔργου. Δὲν ἐδίστασα ὅμως νὰ χρησιμοποιήσω καὶ πορίσματα τῶν νέων φάσεων. Οὕτω ἀπ' ἀρχῆς ἐδέχθην τὰ ψυχικὰ γεγονότα ὡς συνειδητὰ καὶ μή, ἥρχισα δὲ τὴν ἔκθεσιν ἀπὸ τοῦ συνθετικού γεγονότος, τοῦ φαινομένου τῆς συνειδήσεως ἵνα κατόπιν δι' ἀναλύσεως εὗρω ἀπλούστερα. Ἐπίσης εἰς τὴν ἔξηγησιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων ἐπροχώρησα βαθύτερον ἀναζητήσας τὰ αἴτια πολλῶν φαινομένων εἰς τὸ ἀσυνίδητον, προσέχων πάντοτε νὰ μὴ ὑπερβῶ τὰ δρια τοῦ ἐπιστημονικῶς ἔξηκριθωμένου. Ἐν τέλει ζητῶ τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου μου διὰ τὰς ἀναποφεύκτους ἀτελείας τοῦ παρόντος ἔργου ὑπενθυμίζων εἰς αὐτὸν ὅτι μέχρι τοῦδε δέν ἔξεδόθη ἐλληνιστὶ ψυχολογία τῆς ἑκτάσεως αὐτῆς μὲ προσωπικὰς καὶ ἀφωμοιωμένας ἰδέας τοῦ συγγραφέως, ἀλλ᾽ ἀπλαῖ μεταφράσεις ἔνων ἔργων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κατωτέρω παραθέτομεν τὰ συγγράμματα, τὰ ὅποια εἴχομεν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου.
- G. Willa*, Ή σύγχρονος ψυχολογία, νέα ἔκδοσις, μετάφρασις Γ. Γρατσιάτου, Ἀθῆναι 1926.
- P. Conrad*, Ψυχολογία, ἔκδοσις τετάρτη, μεταφρ. Γεωργακάκη Ἀθῆναι 1926.
- W. James*, Παιδαγωγικαὶ δημιλίαι, μετάφρασις Γ. Γρατσιάτου, Ἀθῆναι 1926.
- J. Payot*, Ή ἀγωγή τῆς βουλήσεως, ἔκδοσις 39, μετάφρασις J. Βαχαβιόλου, Ἀθῆναι 1922.
- A. Binet*, Αἱ νέαι ἰδέαι περὶ τοῦ παιδίου, μεταφρ. Λέφα Αθῆναι.
Rjbot, Αἱ ἀσθένειαι τῆς προσωπικότητος, μεταφρ., Αθῆναι.
- A. Makorī*, Περὶ τῶν τύπων τῶν παραστάσεων Αθῆναι 1920.
- A. Mωραΐτου*. Τὰ ἰδεώδη τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, Αθῆναι 1920.
- A. Mωραΐτου*. Στοιχεῖα πειραματικῆς ψυχολογίας, ἔκδ. Β'. Αθῆναι 1926.
- George Dumas*, Traité de psychologie, Παρίσιοι 1924.
- Δύο μεγάλοι τόμοι. Τὸ σπουδαίοτατον ἔργον, τὸ ὅποιον ἐχοησιμοποιήσαμεν.
- H. Piéron*, Le cerveau et la pensée, 2^η ἔκδ. Παρίσιοι 1923.
- Toulouse—Piéron*, Technique de psychologie experimentale, 2^η ἔκδ. Βρυξέλαι 1911.
- E. Titchener*, Manuel de psychologie, Παρίσιοι 1922.
- E. Claparéte*, Psychologie de l' enfant, 6^η ἔκδ. Γενεύη 1916.
- Jean Demoor*, La science de l' éducation, Βρυξέλαι 1920.
- Grasset*, La science et la philosophie, Παρίσιοι 1918.
- Leon Denis*, Le probleme de l' être et de la destinée, 13^η ἔκδ. Παρίσιοι.
- S. Freud*, Introduction à la psychanalyse, Παρίσιοι 1925.
- E. Joves*, Traité theorique et pratique de la psychanalyse, Παρίσιοι 1925.
- G. Störring*, Psychologie, Λειψία 1923.

- R. Pfeiffer*, Das menschliche Gehirn, 8 έκδ., Λειψία 1923.
- E. Meumann*, Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik, 2^η έκδ. Λειψία 1911.
- E. Meumann*, Intelligenz und Wille, Λειψία 1908.
- Th. Ziehen*, Leitfaden der physiologische Psychologie, 9^η έδρ. Ιένα 1911.
- Oskar Messmer*, Grundzüge einer allgemeiner Pädagogik, Λειψία 1909.
- » Grundlinien zur Lehre von den Unterrichtsmethoden, Λειψία 1905.
- » Kritik der Lehre von der Unterrichtsmethode, Λειψία 1905.
- W. Peper*, Jugendpsychologie, Λειψία 1911.
- » Grundzüge der Psychologie und der Logik, Λειψία 1922.
- E. Abb*, Pädagogische Psychologie, Μόναχον 1913.
- W. Lay*, Psychologie, 2^η έκδ.. Γόθω 1914.
- S. Freud*, Kleine Schriften 5 τόμοι, Βίεννη.
- O. Pfister*, Die psychanalytische Methode. Λειψία 1924.
- » , Was bietet die Psychoanalyse dem Erzieher, Λειψία 1923.
- H. Ebbinghaus*, Grundzüge der Psychologie, 4 έκδοσις 1924.
- Messer A.* Psychologie, Στουτγάρτη 1922.
- R. Schulze* Aus der Werkstatt der experimentellen Psychologie, Λειψία 1909.
- «Τὸ περιοδικὸν für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik » τῶν ἑτῶν 1924—1925.
- Τὸ περιοδικὸν « pädagogische Zentralblatt » τῶν ἑτῶν 1922—1925.
- Τὸ περιοδικὸν «Angewandte Psychologie τῶν ἑτῶν 1922. 1923 καὶ 1924.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ὅποκείμενον τῆς ψυχολογίας.	σελ.	5—11
2. Τὸ ἔργον τῆς ψυχολογίας.	»	11—14
3. Μέθοδοι τῆς ψυχολογίας.	»	14—25
4. Κλάδοι τῆς ψυχολογίας.	»	25—30

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1. Περὶ συνειδήσεως.

1. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.	»	30—34
2. Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως.	»	35—39
3. Σχέσεις μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος.	»	39—42
4. Περὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος.	»	42—57

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 2. Περὶ αἰσθημάτων.

1. Αἰσθήματα ἀκουστικὰ.	»	58—62
2. » ισορροπίας.	»	62—64
3. » ὀπτικά.	»	66—74
4. » ὀσφραντικά.	»	74—75
5. » γευστικά.	»	75—77
6. » δερμικά.	»	77—81
7. » κινητικά.	»	81—84
8. » ὀργανικά.	»	85
9. Γενικαὶ ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων.	»	85—97

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 3. Περὶ ἀπλῶν ἢ ύλικῶν συναισθημάτων.

Περὶ ὄρμῶν ἢ τάσεων.

» 97—100

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 4. Ἡ παράστασις.

1. Ἐννοια τῆς παραστάσεως.	σελίς	105—107
2. Εἴδη τῶν παραστάσεων.	»	107—113
3. Τὰ κέντρα τῶν παραστάσεων.	»	113—114

4. Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.	σελ.	114—117
5. Ἐξήγησις τῶν νόμων τῆς ἀναπλάσεως.	»	117—119
6. Πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ἰσχὺς τῆς ἀνα-		
πλάσεως.	»	119—122
7. Μορφαὶ τῆς ἀναπλάσεως.	»	122—124
8. Παιδαγωγικὰ πορίσματα.	»	124—125

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5. Ἡ μνήμη.

1. Ἐννοια τῆς μνήμης.	»	126—129
2. Μορφαὶ τῆς μνήμης.	»	129—134
3. Αἱ τρεῖς ἐνέργειαι τῆς μνήμης.	»	135—140
4. Μνημονικοὶ τύποι.	»	140—146
5. Μέθοδοι πρὸς εὔρεσιν τῶν		
τύπων τῶν λέξεων.	»	146—148
6. Μεταβάλλονται οἱ μνημο-		
τικοὶ τύποι.	»	148—149
7. Παιδαγωγικὰ καὶ διδα-		
κτικὰ πορίσματα.	»	149—151

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 6. 1. Ἡ Φαντασία.

2. Ἡ προσοχή.

1) Ἐννοια τῆς προσοχῆς.	»	157—158
2) Σωματικὰ ἐκδηλώσεις τῆς προσοχῆς.	»	158
3) Ἀνάπτυξις τῆς προσοχῆς.	»	158—160
4) Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς.	»	160—162
5) Εἴδη τῆς προσοχῆς.	»	162—164
6) Ὁροι πρὸς διέγερσιν τῆς προσοχῆς.	»	164—167
7) Μέτρησις τῆς προσοχῆς.	»	167—168
8) Θεωρία περὶ προσοχῆς.	»	168—170
9) Παιδαγωγικὰ καὶ διδα-		
κτικὰ πορίσματα.	»	170—171

3. Τὸ διαφέρον.

1) Ἐννοια τοῦ διαφέροντος.	»	172—173

- 2) Ἀνάπτυξις τοῦ διαφέροντος γενικῶς. σελ. » 173—175
 3) Εἴδη τοῦ ἀμέσου διαφέροντος. » 175—177
 4) Παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ πορίσματα. » 177—178

4. Ἡ ἀντίληψις.

- 1) Ἔννοια τῆς ἀντίληψεως. » 179—182
 2) Ἀντίληψις τοῦ χώρου. » 182—187
 3) Ἀντίληψις τοῦ χρόνου. » 187—189
 5. Παραισθήσεις. 189—192
 6. Διδακτικὰ πορίσματα. 192

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7. 1. Ἡ Διανόησις.

1. Ἔννοια αὐτῆς. » 193—195
 2. Περὶ κρίσεων. » 195—196
 3. Πῶς παράγονται αἱ κρίσεις. » 196—201
 4. Εἴδη κρίσεων. » 201—202
 5. Αἱ ἐνέργειαι τῆς νοήσεως. » 202—204
 6. Ἐποπτεία. » 204—205
 7. Ἔννοια. » 205—210
 8. Μόρφωσις λογικῶν ἐννοιῶν. » 210—214
 9. Νοητικοὶ τύποι. » 214—217
 10. Νοημοσύνη. » 217—221
 2. Πρόσληψις. 221—225

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8. Τὸ Συναισθάνεσθαι.

1. Γενικῶς. » 226—231
 2. Εἴδη συναισθημάτων. » 231—232
 3. Τὸ αὐτοσυναίσθημα. »
 α) Ἡ αὐτοσύνειδησις. » 232—234
 β) Τὸ σῶμα καὶ καὶ τὸ σωματικὸν ἔγω. » 234—236
 γ) Τὸ ψυχικὸν ἔγω. » 236

δ) Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἐγὼ.	σελ.	236—237
ε) Θεωρίαι περὶ τοῦ ἐγὼ.	"	237—239
4. Ἐκδηλώσεις καὶ χρησιμό-		
της τοῦ αὐτοσυναισθήματος.	"	239—241
5. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.	"	242—244
6. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.	"	244—250
7. Τὸ ἡθικὸν συναίσθημα.	"	250—254
8. Τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα.	"	254—262
10. Τὰ συμπαθητικὰ συναίσθημα.	"	263—270
11. Τὰ τυπικὰ συναίσθηματα.	"	270—275
12. Ἀφιθυμίαι ἢ παθήματα.	"	275—277
13. Ἰδιοσυγχρασία ἢ κρᾶσις.	"	277—280
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 9. Ἡ βούλησις.		
1. Ἔννοια αὐτῆς.	"	280—282
2. Μορφαὶ τῆς βουλήσεως.	"	282—285
4. Περὶ ὁρῶν.	"	285—287
5. Ἡ ἐπιθυμία.	"	288—289
6. Μορφαὶ τῆς ἐπιθυμίας.	"	289—290
7. Κυρίως βούλησις.	"	290—295
8. Ἐξέλιξις τῆς κυρίως βούλήσεως.	"	295—296
9. Περὶ ἔξεως.	"	296—300
10. Ἰδιότητες τῆς βούλήσεως.	"	300—305
11. Πειραματικὴ ἔρευνα τῆς βολήσεως.	"	305—307
12. Τὰ κέντρα τῆς βούλήσεως.	"	307—309
13. Περὶ χαρακτῆρος.	"	309—314
14. Πῶς μορφώνεται ὁ χαρακτήρος.	"	314—316
15. Παιδαγωγικὰ πορίσματα.		
Μόρφωσις τῆς βούλήσεως.	"	316—319
Παράρτημα Ἡ σημερινὴ θέσις		
τῆς ψυχολογίας.	"	319—324
Ἐπίλογος.	"	324
Βιβλιογραφία.	"	325—326
Πίναξ περιεχομένων.	"	326—330

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΣΦΑΛΜΑΤΩΝ

Σελίς 13 στίχος 31, ἀντὶ π α ρ α γ ω γῆς γράψε π ρ ο σ α ρ μ ο γῆς.

Τὰ ἄλλα σφάλματα ὡς ὀρθογραφικά δὲν 6λάπτουν τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου, δι' ὃ κρίνομεν περιττὸν νὰ καταγράψωμεν αὐτά.

